

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Sonbahar/Падать/Autumn 2016 ■ Yıl/Год/Year 8 ■ Sayı/Число/Issue 31
ÜÇ AYDA BİR YAYINLANAN ULUSLARARASI HAKEMLİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ЕЖЕКВАРТАЛЬНЫЙ МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК
AN INTERNATIONAL QUARTERLY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

ISSN: 1308–6200

<http://www.dergikaradeniz.com>; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org

Sahibi/ Учредитель/ Owner

Hayrettin İVGİN

Konur Sokak 66/7 Bakanlıklar-ANKARA (+90) 312 4259353 – hayrettinivgin@gmail.com

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Erhan İVGİN

Editör/ Главный редактор/ Editor

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK ■ Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ ■ Doç. Dr. Ranetta GAFAROVA

Yayın Kurulu/ Редакция/ Editorial Board

Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ(Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ(Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Ahmet BURAN (Firat Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Anatoly A. BURTSEV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY (Emekli) ■ Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN (Selçuk Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Sivtseva-Maksimova Prasovya VASILYEVNA (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Bekir DENİZ(Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Caval KAYA (Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Sulayman KAYIPOV (Çuy Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Dimitri D. VASİLEV,(Moskova Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA (Moskova Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Yakup ÇELİK(Yıldız Teknik Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH (Kiev Bilimler Akademisi) ■ Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN (Emekli) ■ Prof. Dr. Hüseyin TÜRK (Ardahan Üniversitesi) ■ Prof. Dr. İhsan BULUT (Akdeniz Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Mustafa ÜNAL(Erciyes Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Mambetturdu Mambetakun (Şincan Pedagoji Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Layli ÜKÜBAYEVA (Manas Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Remzi KILIÇ (Erciyes Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ (İvana Cevahişvili Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Enver TÖRE (Artvin Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Vasiliy Vasilyeviç İLLARİONOV (Ammasov Adına Yakutistan Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN (Haceteppe Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Tina GELAŞVİLİ(İvana Cevahişvili Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Elena ARABADJİ (Melitopol Devlet Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Natalie KONONENKO (Alberta Üniversitesi) ■ Prof. Dr. Ahmet Evren ERGİNAL(Ardahan Üniversitesi) ■ Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA (Altayistik Enstitüsü) ■ Doç. Dr. İbrahim TÜZER (Yıldırım Bayazit Üniversitesi) ■ Doç. Dr. Betül KARAGÖZ (Giresun Üniversitesi) ■ Doç. Dr. Ahmet İÇLİ (Ardahan Üniversitesi)

Redaksiyon/ Редакция/ Redaction

Yrd. Doç. Dr. Ufuk ERDEM – Yrd. Doç. Dr. Samet AZAP

Teknik Sorumlu/Ответственныйпотехническойчасти / Technical Manager

Öğr. Gör. Arif Cem TOPUZ : arifcemtopuz@hotmail.com

Öğr. Gör. Eser KARADENİZ : eser_karadeniz@hotmail.com

Uluslararası İlişkiler /Международныеотношения/ International Relations Expert

Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU : vediaskaroglu@ardahan.edu.tr

Yabancı Dil Danışmanları/ Советникипоиностраннымязыкам/ Foreign Language Consultants

Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ / Yrd. Doç. Dr. Vedi AŞKAROĞLU

Yazışma Adresi/ Адресиздательства/ Correspondance Address

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK

Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Ardahan/TÜRKİYE

Tel.: (+90) 5308852928 – (+995) 597054760 e-mail: dergikaradeniz@gmail.com

Baskı/ Типография/ Pres: Sage Yayıncılık (ANKARA)

Bu dergi Tübitak/ULAKBİM TR, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA), Proquest ve ASOS Index tarafından indekslenmektedir.

This journal is indexed by Tubitak/ULAKBİM TR, Index Copernicus (IC), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Ulrich's Web (UPD), Modern Language Association of America (MLA), Proquest and ASOS Index

Hakem Kurulu/ Консультативный совет – Редколлегия/ Editorial Board

Hakem Kurulu

- Prof.Dr. Tofiq ABDÜHASANLI ABDÜLAZİZ OĞLU, Devlet İktisat Üniversitesi (Azerbaycan)
- Prof. Dr. Adnan AKGÜN – Marmara Üniversitesi, (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali AKAR – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Tayyar ARI – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aygün ATTAR – Giresun Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hasan BAHAR – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cevat BAŞARAN – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Vladimir BELYAKOV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Uwe BLAESING – (Hollanda)
- Prof. Dr. Valerij BOVTUN – Altay Devlet Teknik Üniversitesi (Altay Kray – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. İhsan BULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet BURAN – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nalan BÜYÜKKANTARCIOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ömür CEYLAN – Kültür Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ahmet CİHAN – Nevşehir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Maria CİKIA – (Gürcistan)
- Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halit ÇAL – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özkuş ÇOBANOĞLU – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Necati DEMİR – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bekir DENİZ – Akdeniz Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Remzi DEVLETOV – Kırım Devlet Pedagoji ve Mühendislik Üniversitesi, (Kırım)
- Prof. Dr. Abide DOĞAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Juliboy ELTAZAROV – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. A. Bican ERCİLASUN – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Şefika Şule ERÇETİN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Gavril GAVRILEVIÇ FILIPPOV – (NEF Üniversitesi Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Nevin GÜNGÖR ERGAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hande BİRKALAN-GEDİK – Yeditepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan GÖKÇE – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İsmail GÖRKEM – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kadir GÜLKAYRAN – (İran)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN – Muğla Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Harun GÜNGÖR – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Figen GÜRSOY – Ankara Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Tacida HAFİZ – (Bosna–Hersek)
- Prof. Dr. Cengiz HAKOV – (Bulgaristan)
- Prof. Dr. Vasiliy Vasilyevič İLLARİONOV (SAHA Cumhuriyeti –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alimcan İNAYET – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Bravina Rozalia İNNOKENTYEVNA (SAHA Cumhuriyeti Bilimler Akademisi –Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Aleksander KADİRBAYEV – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Fitnat KAPTAN – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerem KARABULUT – Atatürk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Recai KARAHAN – Yüzüncü Yıl Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ayla KAŞOĞLU – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Roin KAVRELİŞVİLİ – İvana Cevahışvili Üniversitesi (Gürcistan)
- Prof. Dr. Ceval KAYA – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sulayman KAYİPOV (CHUI Üniversitesi – Kırgızistan)
- Prof. Dr. İsmail KERİMOV – Kırım Devlet Pedagoji Üniversitesi (Kırım)
- Prof. Dr. Remzi KILIÇ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Faruk KOCACIK – Cumhuriyet Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Aynur KOÇAK – Yıldız Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Özdemir KOÇAK – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdullah KORKMAZ – İnönü Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL – Ahi Evran Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Victoria V. KRASNYKH – (Moskova Lomonosov Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Adnan KULAKSIZOĞLU – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Muhtar KUTLU – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK – Emekli (Türkiye)
- Prof. Dr. Mambetturdu MAMBETAKUN (Şincan Pedagoji Üniversitesi, Çin)
- Prof. Dr. Olga MELNITCHOUK, (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Alekseyev Anatoly NIKOLAYEVIC (RAN Kuzey Sibirya Halkları Bölümü – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Mehmet OKUR – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÖNER – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Ramazan ÖZEY – Marmara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Haydar ÖZTAŞ – Selçuk Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Nazım Hikmet POLAT – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hakan POYRAZ – Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdülkerim RAHMAN – (Çin)
- Prof. Dr. Hülya SAVRAN – Balıkesir Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – (Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ – Ardahan Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Hatice ŞAHİN – Uludağ Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. İbrahim ŞAHİN – Osman Gazi Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ – Niğde Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Esmâ ŞİMŞEK – Fırat Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Cemalettin TAŞKIRAN – Kırıkkale Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Abdulvahap TAŞTAN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU – Rize Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Berrak TARANÇ – Ege Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Halil İbrahim USTA – Ankara Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Mustafa ÜNAL – Erciyes Üniversitesi (Türkiye)

- Prof. Dr. Olga MELNİCUK – (NEF Üniversitesi – Yakutistan – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Celalettin VATANDAŞ – Karadeniz Teknik Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Kamil VELİ – İstanbul Aydın Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Obayev Nikolay VYACESLAVOVIC (Tuva Devlet Üniversitesi – Rusya Federasyonu)
- Prof. Dr. Hakkı YAZICI – Kocatepe Üniversitesi (Türkiye)
- Prof. Dr. Dursun YILDIRIM – Hacettepe Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. İbrahim TÜZER – Yıldırım Bayazıt Üniversitesi, Ankara (Türkiye)
- Doç. Dr. Mustafa ŞENEL – Kafkas Üniversitesi (Türkiye)
- Doç. Dr. Mutlu Deveci – Fırat Üniversitesi, Elazığ (Türkiye)
- Doç. Dr. Nadya TIDIKOVA – (Altay)
- Doç. Dr. Alexander D. VASILYEV (Sosyal Bilimler Ens. Şarkiyat Bölümü – Moskova – Rusya Federasyonu)
- Doç. Dr. Mukhopleva Svetlana DMITRIEVNA (Yakut Folklor Enstitüsü RAN – Rusya Federasyonu)
- Doç. Dr. Ergali ESBOSUN – (Abay Üniversitesi, Kazakistan)

Temsilcilikler/ Представители/ Representative**YURT İÇİ / Турция / Interior:**

Prof. Dr. Bekir DENİZ – ANTALYA * Yrd. Doç. Dr. Bilşen İNCE ERDOĞAN – AYDIN * Doç. Dr. Salim ÇONOĞLU – BALIKESİR * Yrd. Doç. Dr. Ali ATALAY – BOLU * Halis TEKİN – BURDUR * Yrd. Doç. Dr. Rahman ÇAKIR – GİRESUN * Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR – EDİRNE * Doç. Dr. Davut KILIÇ – ELAZIĞ * Yrd. Doç. Dr. Hilal OYTUN ARSLAN – İSTANBUL * Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN – İZMİR * Doç. Dr. Bayram DURBİLMEZ – KAYSERİ * Yrd. Doç. Dr. Cengiz GÖKŞEN – KARS * Osman KABADAYI – KIRŞEHİR * Yrd. Doç. Dr. Mehmet EROL – KİLİS * Dr. Erkan KALIPÇI – KONYA-NEVŞEHİR * Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes KAYA – MALATYA * Yrd. Doç. Dr. İbrahim Ethem ÖZKAN – NEVŞEHİR * Doç. Dr. Hikmet KORAŞ – NIĞDE * Doç. Dr. Ergin AYAN – ORDU * Doç. Dr. Bekir ŞİŞMAN – SAMSUN * Yrd. Doç. Dr. Doğan KAYA – SİVAS * Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ – TRABZON * Yrd. Doç. Dr. Rezzan KARAKAŞ – DİYARBAKIR

YURT DIŞI / Другие страны / Abroad:

Mehmet Akif KORKMAZ – ALMANYA ■ Jale İSMAILOV – AZERBAJCAN ■ İlyas İVANOV – ÇUVAŞİSTAN ■ Serpil KUP – FRANSA ■ Maria ÇIKIA – GÜRCİSTAN ■ Mehmet TÜRÜNCÜ – HOLLANDA ■ Harid FEDAI – KKTC ■ Prof. Dr. Tacide HAFIZ – KOSOVA ■ Prof. Dr. Hamdi HASAN – MAKEDONYA ■ Lübov ÇİMPÖYEŞ – MOLDOVA ■ Eden MAMUT – ROMANYA ■ Doç. Dr. Miryana MARINKOVIÇ – SIRBİSTAN ■ Prof. Dr. Elfina SİBGATULLİNA – RUSYA FEDERASYONU ■ Hakan KARAKOÇ – RUSYA FEDERASYONU – YAKUTİSTAN ■ Doç. Dr. Nadya TIDİGOVA – ALTAY ■ Murat TOYLU – TATARİSTAN M.C. ■ Natalya BUDNİK – KIRIM – UKRAYNA ■ Dr. İrina KAYAN – POKROVSKAYA – UKRAYNA ■ Prof. Dr. İngeborg BALDAUF – ALMANYA ■ Prof. Dr. Ramesh DEOSARAN – TRİNİDAD-TOBAGO ■ Prof. Dr. Pavel DOLUKHANOV – İNGİLTERE ■ Prof. Dr. Charlyn DYERS – GÜNEY AFRİKA ■ Prof. Dr. Shih-chung HSIEH – TAYVAN ■ Doç. Dr. Rainer CZICHON – ALMANYA ■ Doç. Dr. Ramile ESXADULLAKIZI – TATARİSTAN M.C. ■ Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL – ÖZBEKİSTAN ■ Doç. Dr. Gholam VATANDOUST – KUVEYT ■ Dr. Anarhan NADİROVA – KIRGIZİSTAN ■ Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ – NAHÇIVAN ■ Prof. Dr. Rukiye HACI – ÇİN ■ Prof. Dr. Cengiz HAKOV – BULGARİSTAN ■ Prof. Dr. Marika Cikia – GÜRCİSTAN ■ Prof. Dr. Dosay KENÇATAY – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Kopy KYÇYKU – ROMANYA ■ Dr. Maria MAVROPOULOU – YUNANİSTAN ■ Dr. Emna CHIKHAOUİ – TUNUS ■ Yrd. Doç. Dr. Damuta CMMİELWSKA – POLONYA ■ Prof. Dr. Tursun GABİTOV – KAZAKİSTAN ■ Doç. Dr. Kadir GÜLDİKEN – İRAN ■ Doç. Dr. Ergali ESBOSUNOV – KAZAKİSTAN ■ Prof. Dr. Ebulfez AMANOĞLU – NAHÇIVAN ■ Dr. Kızıl Maadır SİMÇİT, RUSYA FEDERASYONU – TUVA. ■ Ertuğrul KULAÇ – RUSYA FEDERASYONU – BURYATİA ■ İrina JERNOSENKO – RUSYA FEDERASYONU – ALTAY KRAY. Prof. Dr. Ruslan KADİROV, (Dağıstan Cumhuriyeti, RUSYA FEDERASYONU)

İÇİNDEKİLER/ CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Söz Başı*Presentation**Предисловие***Prof. Dr. Erdoğan Altınkaynak**..... 11**The Unclehood Tradition In The Nusayriye As Introductory Ritual To Religion***Dine Giriş Ritüeli Olarak Nusayrilerde Amcalık Geleneği**Традиции “Крёстных Отцов”- Религиозный Ритуал Нусайритов***Hüseyin Türk** ..... 13**Meydancık Beldesi Gürcülerinde “Ölüm”***Death Concept Among Georgians Of Meydancik District**Вопрос “Смерти” Среди Гузин Из Посёлка Мейданджык***Erdoğan Altınkaynak**..... 21**Mersin Yöresinden Mahallî Bir Fıkra Tipi Örneği: Erdemlili Mudahhar***A Local Anecdote Type From Region Of Mersin: Mudahhar In Erdemli**Басни Из Района Эрдемил Мерсинской Области***Nilgün Çıblak Coşkun - Ömer Kırmızı** ..... 27**Öğretmenlerin Eski Matematikçilerin Yaşam Öykülerine Yönelik Görüşleri ve Derslerde Yer Verme Durumları***Opinions Of Teachers On Life Stories Of Ancient Mathematicians And Teachers’ Situation Of Including Those Stories In Classes**Уделение Внимания К Биографиям Древних Математиков На Уроках И Отношение Педагогов К Ним***Cemalettin Yıldız - Adnan Baki**..... 43**Turizm Destinasyonu Olarak Gelibolu Yarımadası Gzft (Swot) Analizi***Swot Analysis Of Gallipoli Peninsula As A Tourism Destination**Галиполийский Полуостров, Как Дестинация Для Туризма По Итогам Анализов Gzft (Swot)***Mustafa Boz** ..... 63**Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın “İnsan Önce Maymun muydu?” Adlı Romanında****Halk İnançlarına Eleştirel Bakış***Critical Approach To Superstiti On In The Novel Of Hüseyin Rahmi Gürpınar’s “İnsan Önce Maymun Muydu?”**Критический Взгляд Поверьям Народа В Романе Хусейна Рахми Гюрпынар Под Названием «İnsan Önce Maymun Muydu?» (Произошел Ли Человек От Обезьяны?)***Bekir Şişman– Mehmet Şahin** 76

Uygulamalı Halk Bilimi ve Âşıklık Geleneğinin Geleceği <i>The Future Of Minstrel Tradition And Applied Folklore</i> <i>Прикладной Фольклор И Будущее Ашугской Традиции</i> Selcan Gürçayır Teke	91
Tarihî Türk Lehçelerinde <i>ĶatıĶ</i> Kelimesinin Çok Anılamlı Yapısı <i>The Polysemic Structure Of The Word ĶatıĶ In Historical Turkish Dialects</i> Filiz Meltem Erdem Uçar	101
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmelerinde Ordu Vilayeti (1925-1927) <i>Ordu Province In The Yearbooks Of The Turkish Republic (1925-1927)</i> <i>Ордуиский Вилает В Турецких Государственных Ежегодниках (1925-1927)</i> Hadiye Yılmaz	118
Hatay'ın Merkez İl ve İlçelerinden Derlenen Hz. Ali Kerametleri <i>The Miracles Of Hz. Ali That Have Been Compiled From City Center And Districts Of Hatay</i> <i>Чудеса Пророка Али В Хатайском Районе</i> Hüseyin Kürşat Türkan	139
Sarıkamuş Destanı'nın Oluşumsal Yapısalcı Yöntem Işığında İncelenmesi <i>Examining Of Sarıkamuş Destani In The Light Of Genetic Structuralism Method</i> <i>Исследование Дастана Сарыкамыш С Точки Зрения Формы И Структуры</i> Şamil Yeşilyurt	157
Beklenti Kılavuzu Stratejisinin 8. Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama Becerilerine Etkisi <i>The Effect Of Anticipation Guide Strategy On 8th Grade Students' Reading Comprehension Skills</i> <i>Влияние Стратегического Путеводителя На Усвоение Прочтённого Материала Учащихся Восьмого Класса</i> Mustafa Onur Kan	175
Hamza-Nâme Adlı Eserin 72. Cildinin Atasöz, Deyim, İkileme ve Beyitlerin Anlam ve Görev Yönünden İncelenmesi <i>The Analsysis Of The Work Named Hamza-Name From The Point Of Sayings, Idioms, Reduplication And Verses</i> <i>Пословицы, Выражения, Удвоения И Двустишия В 72-М Томе Произведений Хамза-Наме</i> Osman Türk	183
Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Orta Asya Vurgusu <i>Stress Accent Of Central Asia In The Religious Culture And Moral Knowledge Of Highschool</i> <i>Тема Средней Азии В Учебниках По Религиозной Культуре И Этики</i> Taner Karakuzu-İlker Limon	193

Szin ve Lyao Sülâleleri Arasındaki İlişkiler*Relations Between The Szin And Lyao Families**Дипломатические Отношения Империй Цзын И Ляо***Ikram Matyakubov** ..... 211**Snake Figures In The Pre-Pottery Neolithic Period***Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde Yılan Figürü**Змеевидные Изображения Догончарного Периода Эпохи Неолита***Bahattin Çelik** ..... 225**Gerçekçilik Akımı, Akımın Yöntemi, Türleri ve Gerçekçi Akım İçinde Erich Maria Remarque***Realism; Methods Of Realism, Species Of Realism And Erich Maria Remarque**Stands In Realism**Реализм: Методы, Направления, Виды И Эрех Мария Ремарк В Среде Реализма***Savra Fırıncıoğlu** ..... 234**XVI. Yüzyıl Sonlarında Çıldır Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti Vakıflarına Genel Bir Bakış***An Overview Of The Foundations Of Childir (Also Known As Ahıska) Province At The End Of XVI Century**К Вопросу О Благотворительных Фондах (Вакуфах) В Провинции Чылдыр В Конце 16 В.***Iasha Bekadze- Bekir Tarık Yiğit** ..... 247**II. Abdülhamid Döneminde Mahkemelerin Islahına Dair Hazırlanan Layihalar ve İsimsiz Bir Layiha Örneği***The Reports Prepared Regardin The Reforming Courts In The Time Of Abdulhamid II And An Untitled Report Case**II And An Untitled Report Case**Законопроекты С Целью Реформирования Судебной Системы В Период**Правления Абдулхамиди II-Го И Один Неизвестный Законопроект***Kemal Saylan** ..... 265**Antik Dönemde Karadeniz Bölgesi'nde Yaşamış Halklar Hakkında Bir İnceleme***An Analysis About The Folks Lived In The Black Sea Region At The Ancient Ages**Народы Проживающие В Районе Чёрного Моря В Античном Периоде***Uğur Tuna Koca** ..... 279**Balázs Orbán'ın "Yurtdışı Hayatımdan Sayfalar" I****Çeviren: Vural Yıldırım** ..... 287**Basîrî'nin Yeni Türkçe Şiirleri***New Turkish Poems Of Basîrî**Поэзия Басыра На Новотурецком Языке***Ahmet İçli** 305

SÖZ BAŞI

Saygı değer okuyucular,

Dergimizin bu sayısı ile sizlerin huzuruna yeniden çıkıyoruz. Bir sonraki sayımızla 8 senemizi doldurmuş olacağız.

Dergimizi satışa çıkardık. Taliplileri elektronik posta yolu ile müracaat edebilirler.

Bizlere, dergimizin yayın kurallarına uymayan pek çok makale gelmektedir. Bu nedenle gönderdiğiniz makalelerinizin pek çoğunu geri çevirmek veya kabul etmemekle karşı karşıya kalıyoruz. Bu hem bizim ve hem de siz değerli araştırmacılar için zaman kaybına neden olmaktadır. Lütfen, dergimizin yayın ilkelerini gözden geçirerek makalelerinizi gönderiniz.

Dergimizin yayınlanmış sayılarına, arşivlerimizdeki makalelerine www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org adreslerinden erişebilirsiniz.

Akademik yükselme sağlayanlara başarılarının devamı, aramızdan ayrılan sosyal bilimcilere Tanrıdan rahmet diliyoruz.

Çalışmalarınızda kolaylık ve başarılar dilerim.

Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK
Editör

PRESENTATION

Dear Readers;

We are in your presence with this issue of the journal. With the following issue, we will have completed our eighth year.

We have launched our journal for sale. Those wishing to attain it can apply through e-mail.

So far, we have received many articles which are not compatible with the writing format of our journal. Therefore, we are forced to turn down some of them for revision or not accept some at all, which means a loss of time for us and the dear writers/contributors. I kindly ask you to first have a close look at the writing principles of the journal and then send us the articles.

You can attain the published issues of our journal and the articles in the archives through www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org.

We congratulate the academicians who have attained new titles and pay tribute to those who have passed away.

We wish you a bright period of success.

Professor Erdoğan ALTINKAYNAK
Editor

ПРЕДИСЛОВИЕ

Уважаемый читатель,

Вышёл очередной номер нашего журнала. С выходом следующего номера мы заполним восьмилетнюю годовшину нашего журнала.

Журнал можно заказать и приобрести по электронному адресу.

Последнее время мы получаем много статей, несоответствующих нашим требованиям. В связи с этим, мы вынуждены не принимать, или отправлять эти статьи авторам обратно. Всё это становится причиной потери дорогого времени как для редакции, так и для авторов. Просим Вас высылать доклады соответствующие нашим требованиям.

Доступ к архиву нашего журнала можно осуществлять по следующему адресу:
www.dergikaradeniz.com; www.dergikaradeniz.net; www.dergikaradeniz.org

Учёным желаем высоких научных достижений, царство небесное всем деятелям общественных наук, покинувших нас.

С уважением,

Профессор доктор Эрдоган АЛТЫНКАЙНАК
Редактор журнала

THE UNCLEHOOD TRADITION IN THE NUSAYRİYE AS INTRODUCTORY
RITUAL TO RELIGION¹

DİNE GİRİŞ RİTÜELİ OLARAK NUSAYRİLERDE AMCALIK GELENEĞİ

ТРАДИЦИИ “КРЁСТНЫХ ОТЦОВ”- РЕЛИГИОЗНЫЙ РИТУАЛ
НУСАЙРИТОВ

Hüseyin TÜRK*

ABSTRACT

Nusayries live in Lebanon, Syria as well as in Southern provinces in Turkey including Adana, Mersin and particularly Hatay. Among several religious and ethnic groups living in Turkey are Nusayries who adhere to a particular religious sect based on the principle of secrecy. The most distinguishing features of Nusayriye are the deification of the Caliph Ali, the strength of Khezr and the shrine belief, reincarnation, the influence of Christianity and “the Unclehood tradition”. The Unclehood tradition emerges not only as a means of enculturation but also as an ritual of puberty, whereby teenage boys are given by “ the Uncles” the religious knowledge on Nusayriye and the forms of social behaviours. The Uncle is determined by “the boy’s”. The Unclehood tradition is not only a form of conjectural relationships but also an educational process in which the boy acquires the cultural identity of Nusayriye.

Keywords: Hatay, Alewism, Nusayriye, Unclehood Tradition, Enculturation.

АННОТАЦИЯ

Нусайриты проживают на южных провинциях Турции, в районах Аданы, Мерсин и в основном, в Хатайском крае. За рубежом Турции – в Ливане и Сирии. Общество Хатайские Нусайритов, по сравнению с другими этническими группами в Турции, более закрытое и засекреченное. Основные особенности Нусайритов: обожествление пророка Али, вера в Хызыр (мус. имя Ильи пророка) и гробницу, переселение, интерпретация и мольба, оказание под влиянием христианских торжеств и церемоний, традиции “крёстных отцов”. Последнее не является только средством энкультурации. В тоже время, она помогает мальчикам Нусайритам выучить навыки поведения в социальной среде и элементы Нусайриства. Его можно принимать, как ритуал для учения поведению мальчиков при вступлении в половую и религиозную зрелость. Оценить, как пример сознательного приручения. Церемонии по вступлении в религию/путь значительны с точки зрения непрерывности религии, ценностей и разных функциональных элементов, связывающих само общество. Традиция “крёстных отцов”, как виртуальное родство, в тоже время является процессом обучения культуры для мальчиков Нусайритов. В данной статье, традиции “крёстных отцов” исследованы нерелигиозным научным подходом т.н. “field work”.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.5910

* Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İBEF, huseyinturk@ardahan.edu.tr

Ключевые слова: Хатай, алевизм, нусайрийство, традиции “крестных отцов”, церемонии по вступлении в религию/путь.

ÖZ

Nusayriler Lübnan, Suriye ve Türkiye'nin güneyinde Adana, Mersin ve özellikle de Hatay'da yaşamaktadır. Hatay'da yaşayan Nusayriler, Türkiye'de yaşayan diğer etnik gruplara göre, daha kapalı ve daha gizli bir cemaat örgütlenmesine sahiptirler. Nusayriliğin en belirgin özellikleri; Hz. Ali'nin tanrılaştırılması, Hızır inancı ve türbe inancının güçlülüğü, tenasüh, tevil ve takiyye, Hıristiyan bayram ve törenlerinden etkilenme ve amcalık geleneği Nusayriliğin en belirgin özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Amcalık geleneği, sadece bir enkültürasyon aracı değil, aynı zamanda, Nusayri erkek çocuklarına sosyal davranış biçimleri ve Nusayriliğin dini bilgilerini de öğretildiği, bir ergenliğe geçiş ve dine giriş ritüeli olarak da görülebilir. Dine/yola giriş ritüeli, aynı zamanda bilinçli bir kültürlenme örneği olarak da değerlendirilebilir. Dine/yola giriş törenleri, bir topluluğu birbirine bağlayan toplumsal değer ve fonksiyonlarının yanı sıra, inancın sürekliliğinin sağlanması bakımından da oldukça önemlidir. Bir sanal akrabalık biçimi olan amcalık geleneği, aynı zamanda erkek çocuğa Nusayri kültürel kimliğinin kazandırıldığı bir eğitim sürecidir. Bu çalışmada amcalık geleneği din dışı bilimsel bir yaklaşımla alan araştırması “field work” tekniğiyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hatay, Alevilik, Nusayrilik, Amcalık geleneği, Dine/yola giriş ritüeli.

1. Introduction

The unclehood tradition emerges not only as a means of enculturation but also as an ritual of puberty, whereby teenage boys are given by the “uncles” the religious knowledge on Nusayriye and the forms of social behaviours. The uncle is determined by the boy's parents and the boy, during this period, stays at the uncle's home until he acquires that particular knowledge. The boys educated to be Nusayri is swear not to reveal this religious teachings which are acknowledged to be strictly secret. Thus unclehood appears to be one of the fundamentals of Nusayriye based on the principle of secrecy. The boy here adopts his teacher as “the uncle” and the uncle's children as his siblings. Hence the unclehood tradition is not only a form of conjectural relationships but also an educational process in which the boy acquires the cultural identity of Nusayriye.

Nusayries live in Lebanon, Syria as well as in Southern provinces in Turkey including Adana, Mersin and particularly Hatay (Ollsson, 1996:216). Hatay, a southern province in Turkey, has been among several regions where groups of different identities have been living for ages. It has been ascertained through findings from several excavation works held in the region in different times that a number of different cultures existed in Hatay throughout history from Palaeolithic period. Groups from different ethnic roots and religious still live in Hatay. One of the several ethnic and religious groups living in Hatay is also Nusayries. When compared to other Nusayries, the ones living in Hatay have formed a more closed and more secret community. Nusayriye which has particular features is a sect based on the teachings of the Batinites and as well as Alawism. Among prominent features of Nusayriye are the deification of Saint Ali, the Caliph, the strength of Khezr and the shrine belief, reincarnation, tev'il² and takiyye³ influence by Christianity and “the Unclehood Tradition” (Türk 2001). In this paper the unclehood tradition is given with

“field work” approach rather than a religious one. Yet the subject under research being much too immediate to the secrets of Nusayriye sect not to be revealed in addition to the closed nature of the community based on the principle secrecy, the participants interviewed were reluctant to supply any information initially; however, this handicap was coped with upon explanations on the scope of the research and assurance of confidential identity.

2. The Origin of the Unclehood Tradition

Following the separation of Muslims into two branches as the Sunni and the Alawi groups after the Kerbela event, the Alawi concealed their identities and their religious belief and developed the “Batinite” approach. The batinite claims that certain verses in the Koran have some secret meanings and that they could only be understood properly when interpreted rather differently from they are (Hançerlioğlu, 1994: 36).

To Nusayriye, some Islamic Instruction have stayed undiscovered due to their intrinsic and mystic nature. Prophet Mohammed himself also adopted secrecy and mysticism and revealed only general convictions. Some verses in the Koran have secret meanings different from their evident meanings in Sunni approach. Mystic practice in Alawi teachings emanate from the maturity of Islam as revelations of secrets could harm the essence of Islam (see Et Tavi, 2000: 63,104,147).

Discredited by the Sunni group, the Nusairies have maintained a sect based on the Batinites approach and secret convictions which in turn have caused this sect to form a closed system of belief. Confidence and secrecy form a determining factor in unity of the disciples. The unclehood tradition plays a fundamental part in building up a way of existence of Nusairies based on secrecy against severe oppression caused by its closed nature. This unclehood tradition which ensured the transfer of customs and belief has enabled the Nusayries to furnish their confided male teenagers with their secret teachings on condition of confidence. Thus the prominent condition for being a distinguished and proficient Nusayri is the forbearance in keeping the secret.

3. The Practice of the Unclehood Tradition: The Collective worship Ritual

The tradition, regarded to be introductory ritual to religion (Olsson, 1999: 231), can also be considered as an example of conscious and planned enculturation. Enculturation can be defined as an acquisition of proficiency of oneself in his culture as a youngster or adult including a number of conscious and / or unconscious conditioning acquired throughout the training period (Güvenç, 1984: 131).

Teachings given to the individual through enculturation period in early age are likely to form deep and indelible effects on the further stages of the youngster’s life. These teachings as well as the practice given during introductory rituals, despite having a determining function in social relations in the community, doesn’t mean much for the children. On the other hand they influence the future lives of them deeply due to the importance and meaning given by the family and the community (Hökelekli, 1998).The teenager will go in a new position in the community after these rituals. Henceforth he will be considered as an adult Nusayri member who could even take part in other religious rituals. In this connection, the tradition can be compared to rituals of puberty practised in most primitive communities (see Kottak, 2001: 469-470). The rituals of puberty held for both sexes can be defined as “the ceremonies practised for training the adolescent in religious as well as worldly knowledge in order to prepare them for the community”(Örnek, 1971: 75-76).

During this process the adolescent is taken somewhere out of sight where he or she is given the necessary knowledge by the instructors or the old men and goes under certain

painful rituals. Having gone through these procedures, the adolescent is accepted into the community as an adult.

The unclehood practise is particular to the Nusayries, it is maintained with the intention of transferring to the next generations the secret religious knowledge and social behaviours pertaining to the Nusayries. This practise is restricted to 10-14 year old boys as a compulsory training after primary school age. Women are entirely excluded from this tradition, nor are they to come near the location of rituals. They are only to cook for the feast. Should the women happen to be much too near to the ritual room, they are required to plug their ears.

In the unclehood tradition both the candidate and the uncle are supposed to bear certain qualities. Candidate, the boy, have to be honesty and maturity enough to keep a secret. He is unfailingly to have been born to a Nusayri couple. Any boys having committed a shameful crime, or rather slow learners and/or indiscreet ones aren't given this training. The man chosen as the uncle is to be one popular in the community, virtuous, believer and good at praying. However he is not to be next of kin to the boy. This choice once used to be restricted to the Sheikhs respected in the community; however, today any respected man with an adequate religious wisdom could be nominated. While the nomination once used to be done by the father of the boy, the boy today may choose the one whose home he prefers for convenience. The uncle, so called "gammu sala" in Arabic, is at least as precious and important as the real father. As for the uncle's children, they are regarded as close as his true siblings, which in turn makes intermarriages inadmissible. Trainees of an uncle are regarded to be brothers in religion. The unclehood tradition can be seen as a conjectural relationship. The unclehood can be likened to the tradition of the brotherhood to religion (so called "müshahiplik" in Turkish) valid in Anatolian Alawism and collective worship (so called "namaz" in Turkish) for unclehood can be also likened to collective worship (so called "cem" in Turkish) for this brotherhood⁴.

Unclehood tradition has gone under certain changes. In fact until recently the collective worship held before the boy left for the uncle's home used to be a three-stage activity in different times whereupon the boy was accepted to the uncle's home. Today a one-stage collective worship to be held is common alongside the old practice. In fact the whole ritual is now rendered in three-stages in which the dates of the collective worship seem to be determined according to the evolutionary phases of the embryo in the mother's womb. The reason for the three-stages practice in unclehood tradition is to ensure the confidentiality of the secret knowledge. The candidate is continually under surveillance during these three worshipping events held in different times. Thus the boy is watched by the uncle and witnesses for his loyalty to his promise to keep the secret. On the other hand, according to the findings obtained in our observations, it has been found that profit-based relations play a major role in holding the ceremony in three-stages on account of the feasts repeated in each stage as well as the charity given to the Sheikh, their assistants (Necip and Nakip) and the uncle.

3.1. The First Stage of Ritual

According to the three-stage practice soon after the offer is made to the person designated to be the uncle, a consultation (meşvere), the first step of the practice is held. At this stage it is decided whether or not the boy is suitable for unclehood training. Therefore, it could be considered to be the stage in which the boy is given first training and tested. Following the sacrificial ceremony the preparations for the feast is completed. The animal to be sacrificed is not to be female. In the preparations for the feast, women are in charge.

The women in charge have to be married, clean, not menstruated, not widowed, and to have completed forty days after childbirth. Later on, for collective worship men gather in the largest room which is specially made for collective worship (the namaz). During the collective worship, some of the sixteen prayers, found in the book titled “Kitab-ul Mecmu” written by Kasım et-Teberani, are made. The ritual is attended by Sheikh, his assistant (Necip and Nakip), the boy’s family, the uncle, the elderly men and the other guests invited. Ones who are not Nusayri aren’t allowed to come into the room. Here, the Sheikh seats himself in the middle and their assistants at both sides.

The ceremony begins after the Fatiha, a prayer in Koran, and some of the sixteen prayers are read. Meanwhile, incense (bahur) is burned while reading the incense prayer. It is believed that burning of incense gives the ceremony a mystical atmosphere. After the Sheikh takes a sip of grape juice from a glass (nakfi), the glass is passed round among the participants who take a sip from it. During the ceremony, Fatiha is the most read prayer. While the İlişara prayer is read, the Sheikh salutes the congregation, putting his hand on the left side of his

chest, the congregation also salutes one another and the Sheikh in the same way. While the İsselem prayer is read, the congregation salutes one another, turning their heads on the both sides. Following the collective worship the boy is summoned to the room and made to stand beside his uncle. He kisses the hands of the elderly men attending to the ceremony. Then the uncle and the candidate kiss the Sheikh’s hand by turn. The uncle and the young candidate sit opposite the Sheikh twisting their legs in the knee in sitting posture. When the Sheikh asks the candidate why he has come, he tells him that he has come in order to learn the secret and that he is mature enough to keep the secret. The Sheikh warns the candidate in advance against the possible results of revealing the secret and wants him to swear not to tell the secret. Believing the candidate to be loyal to his promise, the Sheikh gives the boy some advice with reference to being respectful to his uncle, his family and elderly men and wants him to swear to follow his advice. After the candidate swear, the Sheikh makes the candidate take a sip of the grape juice. Meanwhile the Sheikh reads a particular prayer. Then the candidate leaves the room, kissing the hands of the sheikh, the uncle and the elderly men at the ceremony. The ones attending the ritual witness this event as well. Thus, the first stage of the ritual is completed. Later on, the congregation leaves the worship room to eat Hırsi, the special dish of the religious rituals of the Nusayries, or a dish of meaty rice and the feast stage of the ritual is started. First, the men leaving the room, then, women and children have the meal.

3.2. The second Stage of the Ritual

Possession (temlik) or possession of the fourty (temlikil erbiğın), which is the second stage of the unclehood tradition is performed forty days after the first ritual. At this stage, the congregation gathers and the ritual of the first stage is repeated. The boy in mean time has been continually under surveillance of the uncle and the witnesses, his loyalty to his promises have been tested and he has been credited. The boy’s getting acceptance for the second stage is the sign of his being credited. At this stage as well, after the sacrificial ceremony and collective worship of the congregation, the candidate waiting outside is summoned to the room with the order of the Sheikh. The candidate boy kissing the elderly men’s and Sheikh’s hands seats himself beside his uncle opposite the Sheikh who will tell him about his successful performance hitherto. Next the boy is taught the three concept Ayn, Mim, Sin (AMS) which is considered to be the fundamental principle to conceive and to comprehend the Nusayriye. The Ayn here stands for “meanings” and denotes the Caliph

Ali, while Mim stands for “the name” denoting Prophet Muhammad. As to Sin stands for the word “gate” also called “bab” and denotes Selman-ı Farisi. These three conceptions existing in most of the prayers have a significance as they are the cornerstones the Nusairies belief. In this stage the Sheikh explains the candidate why he isn’t to reveal the secrets. The candidate is also swear to learn prayers (namaz) properly, to be respectful to his parents, his family, the old ones and his uncle, to avoid any adultery and theft, and not to reveal what he has been taught in any case, not to break any of his promises and not to eat meat of any female animal. On completion of the oath ceremony the Sheikh asks the candidate to take a sip of from a glass of grape juice and then the candidate kissing hands of the Sheikh and the other olds in the ceremony leaves the room. Having been accepted to the second stage and entrusted with the secrets hitherto, the candidate is acknowledged to have joined the Nusairies. At the end of the ritual the congregation leaves the collective worship to eat the dishes cooked with meat of the sacrificed animals.

3.3. The Ultimate Stage of The Ritual

The third and the last stage of the ritual namely the “rising” (tuluğ) is held nine months after the first stage. Meanwhile the uncle and the witnesses have observed to see whether the boy is capable of receiving such training or not. The boy is made know that his behaviours are being observed. During the ritual the boy is asked several questions about the knowledge given to him in the first two stages. Thus this stage is more like an exam which the boys usually succeed in. Following the ritual the Sheikh tells the candidate to leave for the uncle’s home to acquire the whole knowledge of the religion. In this stage a reserve uncle (amnu dehel) is also assigned in addition to the first uncle (amnu seyyid). Thus the training process is guaranteed against any interruption by the first uncle. The reserve uncle alongside the first uncle and the boy now stand opposite the Sheikh who will assign twelve men to witness that the candidate shall learn and keep confidential the religion. These twelve witness together with the first uncle and the reserve one encircle the boy. With their hands on the Koran put on the boys head, they read loudly some of certain 16 prayer. Meanwhile circulating a glass of grape juice, they each take a sip from the glass. Then holding their hands crosswise, they kiss each other’s hand. Then putting his hand on the Koran, the candidate is sworn forty times on the confidentiality of the secrets he has been given so far. After the swearing, the candidate and the uncle takes a sip from the glass of grape juice together with. In the end the candidate, having kissed the hands of the Sheikh, the uncle and the elderly men, leaves the ceremony.

At the end of the ritual the candidate is seen off to the uncle’s home, where he will stay until the completion of his training. Meanwhile he isn’t to see his family. However, in such cases as the boredom of the boy or his longing for his family the latter is allowed to call on him. On such occasions the uncle is presented various gifts. As long as the boy stay in the uncle’s home he doesn’t leave his room, and studies at there. The boy in this period is expected to learn how to perform an ablution before each prayer and collective worship (the namaz). Furthermore he is taught who the fourteen innocents and five orphans are and made to memorise sixteen prayers. In addition to that religious task, he is instructed on certain moral codes and social behaviours. The boy is expected to behave like an adult Nusayri. Duration of this training normally doesn’t exceed forty days; however, this period ultimately depends on the learning capacity of the boy. According to the learning capacity of the boy, prayers can be taught as short or longer. The boy is not welcomed to play out or meet visitors throughout his training period. On completion of the training period, the boy’s

family present various food and sweets to the uncle as gift and the boy returns his home as a competent Nusayri.

The boy presents to the uncle several gifts (gaydi) on religious days. The uncle is an important person just as his father for the boy throughout his life. On the other hand, The uncle is to be helpful and to support the boy on particular occasion and his hard days. Furthermore, there is an affinity and solidarity between the two families. In this connection the unclehood tradition can be compared to the baptism tradition in Christianity⁵.

Conclusion

The unclehood tradition appears to be one of the fundamentals of Nusayriye. Because unclehood tradition is not only a form of conjectural relationships but also a process of planned enculturation in which the boy acquires the cultural identity of Nusayriye.

It is an undeniable fact that the Nusayries have gone under oppression and been looked down since the beginning. Oppression led them to do their worship secretly. It resulted in their being a closed community and they have preferred to be organised in all secrecy. Moreover, their belief that the Koran has a batinite way of interpretation and that certain knowledge should be kept secret has caused this knowledge to be transferred through generations in secret. Two principle characteristics of the Nusayries the “Tev’il” and “Takiyye” are respectively related to secret knowledge itself and confidentiality of the same. As to the unclehood tradition, it is a procedure of the transfer to the Nusayri young generations while being kept secret from “others”. The unclehood tradition has a determining function in their survival as a closed community even in this age. However, in parallel with the relief and a lessening of the oppression brought by the establishment of the Republic, some changes and disintegrates in this tradition have also affected the closed, secretive community of the Nusayries.

Today, the structure of rigid and closed community to the Nusayries have undergone the disintegration through various changes originating from several economic and social factors such as the nomination of the uncle by the candidate, seeing the boy off to the uncle’s home ignoring the collective prayers (namaz), decline in the sacrificial custom, shortening the training period, participation of the young generation to this tradition more and more reluctantly and nomination as the uncle of persons other than Sheikhs.

REFERENCES CITED

Aringberg – Laanatza, M., 1999: “Türkiye Alevileri – Suriye Alevileri: Benzerlikler ve Farklılıklar”, **Alevi Kimliği**, (Ed. T.Olsson ve ark.), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.

Et- Tavail, M. E. G., 2000: **Arap Alevilerinin Tarihi, Nusayriler**, (Çev: İsmail Özdemir), İstanbul: Çivi Yazıları.

Güvenç, B., 1984: **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi kitabevi.

Hançerlioğlu, O., 1993: **Dünya İnançları Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hançerlioğlu, O., 1994: **İslam İnançları Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hökekleli, H., 1998: **Din Psikolojisi**, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı yayınları.

Korkmaz, E., 2000: **Anadolu Aleviliği**, İstanbul: Berfin yayınları.

Kottak, C. P., 2001: **Antropoloji, İnsan Çeşitliliğine Bir bakış**, Ankara: Ütopya yayınları.

Olsson, T., 1999: “Dağlıların ve Şehirlilerin “İrfan”ı, Suriyeli Alevilerin Ya da Nusayrilerin Mezhebi”, **Alevi Kimliği**, (Ed. T.Olsson ve Ark.), İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı).

Örnek, S. V. , 1971: **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara: A.Ü. D.T.C.Fak yayını.

Türk, H., 2001: “Hatay’da Gadir Bayramı”, **Folklor/Edebiyat**, Sayı 26, Ankara: Ürün Yayınları.

Türk, H., 2001: “Nusayrilik: İnanç Sistemleri ve Kültürel Özellikleri”, **Folklor/Edebiyat**, sayı 28, Ankara: Ürün Yayınları.

MEYDANCIK BELDESİ GÜRCÜLERİNDE “ÖLÜM”¹

DEATH CONCEPT AMONG GEORGIANS OF MEYDANCIK DISTRICT

ВОПРОС “СМЕРТИ” СРЕДИ ГУЗИН ИЗ ПОСЁЛКА МЕЙДАНДЖЫК

Erdoğan ALTINKAYNAK*

ÖZ

Artvin'in Şavşat ilçesine bağlı Meydancık beldesi ve civarı köyleri Gürcü etnik kimliğine ait Türk vatandaşlarının yerleşim bölgesidir. Müslümandırlar. Bu belde ve civarındaki halk üzerinde folklor nitelikli çalışmalar oldukça azdır.

Bu araştırmamızda geçiş dönemlerinden “ölüm” konusunu, Anadolu'nun değişik yerleriyle mukayeseli olarak ele aldık. İslamiyetin de etkisiyle, Meydancık Gürcülerindeki inanç ve ritüellerin Anadolu'nun diğer bölgeleriyle hemen hemen birbirinin aynısı olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Meydancık, Ölüm, Gürcü, Yas, Ağıt, Cenaze, Mezarlık.

ABSTRACT

Meydancık district and the surrounding villages in Şavşat, Artvin city, are the settlements of Turkish citizens of Georgian origin. They are moslems. Folkloric research on the district and the settlers is very limited.

In this study, we handle the topic of death during transition periods comparatively with the cases in different Anatolian settlements. The rituals and beliefs practiced by the Meydancık Georgians seem to be almost the same as those in various Anatolian communities due to the influence of the Islam religion.

Key Words: Meydancık, Death, Georgian, Mourning, Elegy, Funeral, Cemetery

АННОТАЦИЯ

В посёлке Мейданджык и в окрестных деревнях проживают мусульмане грузины, которые являются гражданами Турции. Квалифицированных научных исследований, с точки зрения фольклора этого региона, имеются довольно мало.

В данной статье рассматривается тема “смерти” из переходного периода и сравнивается с такой же темой из разных регионов Анатолии. По итогам нашего исследования, было установлено, что с влиянием ислама, вероисповедание и ритуалы грузин из Мейданджыка, по существу, идентичны с Анатолийскими.

Ключевые слова: Мейданджык, смерть, грузин, траур, плач, похороны, кладбище.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.6352

* Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, İBEF, TDE Bölümü, Halk Edebiyatı Öğretim Üyesi. Ardahan.

Meydancık Sosyo – Etnik Yapı ve Coğrafyası

Eski adı İmerhev olan Meydancık'ın halkı Gürcü'dür. İnternet sitelerinde Gürcü – Kıpçak karışıktır dense de önemli olan kişinin kendisini adlandırması, kendi kimliğini beyan etmesidir. Halkı Müslüman olsa da bazıları kendilerini Hıristiyanlığa yakın hissetmektedir ancak bu durumda olanların sayısı zikredilemeyecek kadar azdır. Buna, kişisel tercih de diyebiliriz.

Bölge halkı Türkçeyi bilmektedir. Çok yaşlılar arasında Gürcüce konuşma ve anlaşma dili olarak kullanılmaktadır. Gençler arasında Gürcüce kelime bazında bilinmekte, kullanılmamaktadır. Çok yaşlılar Türkçeyi okulda veya askerde öğrendiğini belirtmektedir.

Erkekler arasında okur - yazarlık kadınlara göre daha fazladır. Türkiye geneline göre okur - yazarlık oranının yüksek olduğu da söylenebilir.

Artvin iline 98 km, Şavşat ilçesine 33 km, olan Meydancık 4 köyden oluşmaktadır. Yolu asfalttır. Yakın zamana kadar belde kimliğinde olan Meydancık, nüfus azalması ve göçler nedeniyle 2014 yılında köy statüsüne indirilmiştir. 1997'de 197 olan nüfus, 2000'de 148'e düşmüştür. Ancak bu rakamlar realist değildir. Beldenin kış aylarında nüfusu azalmakta, bahar ve yaz aylarında, gurbetçilerin dönüşüyle artmaktadır.

Denizden yüksekliği 1350 metredir. Sert Karadeniz iklimi yaşayan bölge Gürcistan'ın Khulo ve Keda bölgelerine de komşudur. Bölge dağlıktır. Derin vadiler içinde yer alan bölgeye son zamanlarda pek çok elektrik santrali inşa edilmeye başlanmıştır.

Bölgenin geçim kaynağı arıcılık, ormancılık, hayvancılık ve az miktarda tarımdır. Yaban hayatı ve av hayvanları açısından zenginlik gösterir.

Geçiş dönemleri içinde en fazla mitolojik veri bulunduran kısım hiç şüphesiz “ölüm” ve ötesi ile ilgilidir. Belde ve köylerinin Müslüman Gürcü olması nedeniyle geçiş dönemleri içinden ölüm hadisesi ile ilgili pratik ve uygulamaların neler olduğu yönünde yapmış olduğumuz derleme faaliyetlerinden elde ettiğimiz neticeler şunlardır. Derleme faaliyetlerimiz esnasında kaynak kişilere yönelttiğimiz sorular HEGEM'in hazırlamış olduğu sorulardır. Ancak, bazı soruları güncelleştirdiğimizi ve bazı soruları da ilave ettiğimizi burada belirtmek isteriz.

Ölümü düşündüren hallerin başında yaşlılık ve hastalık gelmektedir. Belirli bir yaşa gelen insan, ağır hastalık çeken insan ölümü daha fazla düşündür veya dile getirir.

Bazı hayvanların sembolik davranışları da ölümü çağrıştıran haller içine girmektedir. Anadolu'nun hemen hemen her yerinde uğursuzluk veya felaket habercisi olarak bilinen köpeklerin uluması; yine bir Türk atasözü olan “vakitsiz öten horozun boynunu koparırlar” örneğindeki gibi vakitsiz öten horoz; “koran” adı verilen bir kuş (kargaya benzer, ondan biraz daha büyükçe, kara bir kuş) çılgınlık atmaya başlar ise bir evden ölü çıkacağına inanılmaktadır. Anadolu'nun değişik yerlerinde bu “karakuş” diye adlandırılmaktadır.

Ölümü düşündüren haller içinde bir diğer hadise, rüyada, daha önce ölen sevdikleri ve yakın akrabalarını görmektir. Rüyada görülen ölmüş kişi kendisini çağırıyor ise ve yaşayan kişi de bu çağrıya uymuş ise yakın zamanda ölüm geleceğine inanılmaktadır. Çağrıya uymayan kişi yaşayacaktır. Bu da Anadolu'nun hemen her yerinde bir inanç ve rüya yorumu olarak bilinmektedir. Ayrıca kişi kendisinin öleceğini rüyasında da görebilir.

Bazı hallerde, “can verememe” yaşanır. Yani ruhu teslim etme, ölüm olayı zorlaşır. Bu gibi durumlarda, sekerat anını yaşayan kişinin üzerine, özlemini çektiği kişi veya kişilerle ilgili bir nesne veya obje bırakılır. Bu olayla ilgili olarak da yaşanmış bir aşk hikayesi anlatılmaktadır.

Şakir ile köyünden Tamara adlı bir kız birbirlerini sevmektedir. Köyün yakınlarındaki büyük bir ağaç altında her Perşembe günü de buluşmaktadırlar. Bu iki genç, her ne olursa olsun, birbirlerini ömürlerinin sonuna kadar bekleyeceklerine dair söz verirler. Kızın ailesi Bursa'nın İnegöl ilçesine göç eder. Tamara'nın Şakir'e hediye ettiği bir tülbent vardır. Şakir her Perşembe, o ağaca bir taş atarak artık İnegöl'e yerleşmiş olan sevgilise "Tamara seni seviyorum." Diye bağırarak bir selam gönderir. Aradan yirmi yıl geçtiği halde ne Tamara geri dönebilir, ne de Şakir İnegöl'e gidebilir. Aileleri her iki genci de başkaları ile evlendirir. Yıllar sonra Şakir hastalanıp ölüm döşegine düşer. Ancak ölüm hadisesi gerçekleşmemektedir. İstemeyerek de olsa evlendiği eşi, sandıktan, Tamara'ya ait olduğu bilinen tülbenti çıkarıp getirir ve Şakir'in üstüne örter. Şakir bundan hemen sonra ölür. Bu hikaye, ölüm olayından yıllar sonra karşılaşılan, Şakir ve Tamara'nın torunları tarafından anlatılmış ve teyit edilmiştir.

Ölüm döşegindeki insanlar ziyaret edilir. Uzaktaki akrabalar ve dostlar, yakın çevre yataktaki hasta kişiyi ziyaret ederek, karşılıklı olarak helallik istenir. Bu durumda ziyarete gelen ile ziyaret edilen arasında duygusal anlar yaşansa da, ziyaret eden kişi daha çok moral ve motivasyon olsun diye ziyaret edilene biraz da esprili olarak "bir şeyin yok, maşallah iyi görünüyorsun, hele bir ayağa kalk seninle başka işlerimiz var" gibi güzel ve hoş sözler kullanır.

Sekerat anında can çekişen kişinin başında Kur'an okutulur, sık sık selavat getirilir ve yatan kişinin dudakları, suya batırılmış bir temiz bez, pamuk veya kağıt mendil ile ıslatılır. Bu, dudakları kurumamasın, rahat konuşabilsin, sesi kesilmesin diye yapılır. Anadolu'da ise bu pratiğin nedeni: "Ölüm anında, can çekişen kişi aşırı derecede suya ihtiyaç duyar. Bu esnada Şeytan elinde bir kase pis su ile gelir ve can çekişen kişiye göstererek ondan bu su karşılığında imanını kendisine vermesini ister. İşte bu gerçekleşmesin diye can çekişen kişinin dudakları ıslatılıp, boğasından geçecek şekilde birkaç damla su akıtılır." Anlamındadır.

Ölüm hadisesi gerçekleşikten sonra kapı, pencere açılır, elbiseleri çıkarılır, elleri yana gelecek şekilde vücuda paralel olarak birleştirilir, ayakların düzeltilip birleştirilir, gözleri kapatılıp çenesi bağlanır, baş Kibleye gelecek şekilde bir zemine bırakılır. Üzerine gülsuyu, güzel koku serpilir.

Ölümün duyurulması camiden okunan sala ile gerçekleşir. Sala verildikten sonra ölenin aile lakabı veya sülalesi ile birlikte, ailenin sosyal statü sahiplerinin adları da zikredilerek ölen kişinin adı söylenir. Cenazenin nereden kaldırılacağı, hangi mezarlığa gömüleceği bildirilip "Mevla rahmet eyleye" temennisiyle sona erer. Günümüzde sala ile birlikte çeşitli haberleşme araçları kullanılarak yapılabilmektedir.

Cenazenin yıkanması için büyük kazanlarda su ısıtılır. Evin avlusunda veya balkon altında bir kapalı mekan hazırlanır. Cenazeyi vasiyet üzerine bir kişi yıkar ve ona da bir kişi yardım eder. Yıkama şekli boy abdesti aldırma şeklindedir. Cenazeyi yıkayana, cenaze sahibinin ekonomik durumuna göre bir hediye verilir. Bu herhangi bir giysi, bir miktar para olduğu gibi, ceviz – meyve – mısır – labiye (fasulye) de olabilmektedir.

Cenazeye kefen olarak beyaz keten kullanılır. Kefen için iğne, makas ve dikiş için iplik kullanılmaz, düz bir giysidir. Cırılarak hazırlanır. Kefenleme işi bittikten sonra ölenin yüzü açılır ve yakın akrabalarına gösterilir. Eskiden küçük çocuklara (korkmasınlar diye) ve ölenin eşine ölen kişinin yüzü gösterilmezdi. Şimdi ise eşleri görebilmektedir.

Ölen kişi, sağlığında bir kenara cenazesinde kullanılmak üzere bir miktar para bıraktığı gibi, cenazesinde kullanılacak malzemeleri kendisi hazırlayabilir. Bazı durumlarda yaşarken mezarlarını hazırlatanlar da vardır.

Cenaze evinde ölen kişi için ağıtlar yakılmaktadır. Bu ağıtlar genellikle Gürcücedir. Ağıtların muhtevası öleni methetme, daha önce ölenlere selam gönderme, ölenin iyilikleri saymaktan ibarettir. Kandavası nedeniyle ölüm olmadığı gibi cinayet de hemen hemen hiç görülmemiş bir hadisedir. Ağıt yakma işlemini genellikle kadınlar gerçekleştirmektedir. Meydancık bölgesi Gürcü ağıtlarını bir başka yazımızda detaylı olarak ele alacağız.

Defin işlemleri genellikle bekletilmez. Eğer uzakta akrabaları var ise haber salınır ve bir gece ölenin cesedi misafir edilebilir. Akşam güneş batarken, gece ve güneş doğarken defin yapılmaz. “Ölen kişinin ruhunun cenazeye katılanlarla birlikte gezdiği, hizmet gördüğü, oradakilere ölenin kim olduğunu sorduğu ancak cevap alamadığı, mezarlık dönüşünde kafasını tahtaya çarpınca ölenin kendisi olduğunu anladığı” inancı vardır.

Mahallenin, köyün mezarlığı yoktur. Herkesin kendi özel arazisinde aile mezarlığı vardır. Bunun nedeni arazi kıtlığıdır. Bu durum Anadolu'nun sadece Doğu Karadeniz bölgesine mahsustur. Mezarlık bitkisi olarak özel bir tür yoktur.

Mezar kazılması elbirliği ile yapılır. Genellikle bu işi daha önce de mezar kazan tecrübeli birkaç kişi yapar. Mezar derinliği erkeklerde göbek, kadınlarda göğüs hizasıdır. En ve boy durumu ise cenazenin kalıbına göredir. Mezar yönü baş tarafı Kibleye gelecek şekildedir. Tabanı düz ve sol alt kısmı biraz daha içeriye gelecek şekilde hazırlanır. Mezarı kazanlara bir miktar para verildiği gibi, ölenin kalan bazı eşya ve giysiler de bırakılabilir.

Cenazenin gömülme işlemine kadınlar katılmaz. Cenaze kadın ise, mezar çukuruna indirilmesi ve içerdeki işleme kocası inmez. Bunun nedeni, ölen bir kişi nikahtan düşmüş olur. Nikahtan düşünce de namahrem sayılır. Kadın cenazesini, kendisine yaşarken de nikah düşmeyen (oğlu, erkek kardeşi, babası, erkek torunu, damadı, erkek yeğenleri, sütkardeşi veya sütoğlu vb.) mezara indirir. Mezara indirme hadisesinde ölenin vasiyetine de uyulur.

Cenazenin taşınması yardımlaşma usulüyledir. Cenazeyi mezara götürenler, tabutun sağ tarafından yardım için taşımaya başlayıp sol tarafı bitiminde tamamlar. Konvoyla katılamayanlar cenazenin geçişi esnasında ayağa kalkarak tazimde bulunurlar. Konvoyun arkasından gelen bir araç veya atlı konvoyu geçmez. Bu arada sadece takbir ve dua edilir, dünyevi işler konuşulmaz.

Mezara indirilen kişinin baştarafı açılır, ayakları ve çene bağı çözülür gözlerine bir miktar toprak bırakılır. Kabrin taban kısmının sol tarafında hazırlanan yuvada başı Kible tarafında ve yüzü hafifçe Kibleye dönük olarak yatırılır. Başının altına bir miktar yumuşak toprak veya ot – saman gibi yumuşak şey bırakılır. Naşın üstü tahtalanır. Tahta sayısı genellikle Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi dokuzdur. Tahta genellikle kestane ağacından olup, bunun nedeni kestane ağacı dayanıklı olmasıdır. Tahtanın üstü briket veya tuğla ile kaplanır. Mezar eşilirken çıkan toprak mezara hızlı bir şekilde doldurulur. Toprakla örtme işi yardımlaşarak yapılır. Doldurma işleminde kullanılan kürek elden ele dolaştırılmaz. Dolduran kişi küreği boş bırakır, diğer hayırseverler tarafından bu kürek alınarak doldurmaya katılırlar. Bu esnada bir veya birden fazla kişi Kur'an'dan ayet ve sureler okur. Kabir çukurundan çıkan toprak tamamen doldurmada kullanılır, dışarda toprak bırakılmaz. Mezarın baş ve ayak tarafına bir ağaç veya briket konularak belirginleştirilir ve mezar üzerine bir miktar su dökülür. Gömme işi bittikten, dua yapıldıktan sonra herkes dağılır, imam bir müddet kabrin başında yalnız kalır.

Ölenin giysi ve eşyaları ile ilgili pratiklere gelince, saat, teşbih, kolye, tabaka, silah, yüzük, kemer vb. şeyler ailenin fertleri arasında paylaşılarak veya ölenin hanesinde bir yere asılarak hatıra diye saklanır. Bunda ölenin vasiyetine de dikkat edilir. Giysilerinden bazıları da saklanır, diğer giysileri fakirlere dağıtılır. Ölenin varsa altın dişleri, takma dişleri çıkartılır.

Bölgede vahşi hayvan oldukça fazladır. Ayı, domuz vb gibi hayvanlar mezara zarar vermesin diye kabrin üstünde geceleri eskiden ateş, şimdilerde ise fener - ışık yakılmaktadır.

Cenaze evinde yemek pişirilmemektedir. Bir hafta – on gün kadar komşular cenaze evine yemek hazırlayarak gönderir. Dışardan gelen misafirler de bu yemekten yediği gibi, komşular tarafından kendi hanelerinde ağırlandabilmektedir.

Yas süresi içinde cenaze evinde müzik, eğlence ve eğlence sayılacak şeyler yapılmaz. Traş olunmaz, düğün – nişan gibi toplantılar düzenlenmez, banyo yapılmaz. Komşular da buna riayet ederler. Düğün – nişan gibi toplantılar için komşular ve köy ahalisi cenaze sahibinden, nezaketen de olsa izin ister. Cenaze evi ahalisinde ve yakın akrabalar arasında düğün – nişan gibi toplantılar düzenlenecekse bunlar ertelenir ve eğlencesiz gerçekleştirilir. Yas süresi ise kırk gündür. Bu süre içinde ev ve diğer çalışma faaliyetlerine konu-komşu, akrabalar yardımcı olur. İlk hafta hemen hemen hiçbir işe cenaze sahipleri karıştırılmaz. Kırkıncı gün bir hatim indirilir, böylece yastan çıkılmış olur.

Mezarlıktan dönen kişiler cenaze evine dönerek taziyede bulunurlar. Cenazeden artan su, temiz bir kenara dökülür, başka işler için kullanılmaz. Taziyeye gelenler Kur'an'dan ayet veya surelerden okur. Ailede ölenin ruhu için hatim indirilir. Taziyede başsağlığı ifadeleri genellikle Gürcü diliyle yapılır.

Bayram günlerinde, bayram namazından çıktıktan sonra mezarlık ziyaretleri yapılarak dualar okunur, sonra eve gelinerek bayram yemeği yenilir. Karalı bayram anlayışı yoktur.

Ölenin borçları varisleri veya yakın akrabaları tarafından ödenir. Alıcı olanlar da borçlarını genellikle tamı tamına almaz. Az miktardaki borçlar ise alacaklılar tarafından borçluya helal edilir.

Şehit düşenlerin cenazeleri yıkanmaz, öldüğü gibi defnedilir. Doğum esnasında ölenlerin şehit olduğuna inanılır. Çocuk ölümlerinde büyüklere uygulanan merasimler tertip edilir. Ölen çocukların ahrette ebeveynlerine şefaati olacağına inanılır.

Sonuç olarak, Meydancık Beldesi Gürcülerinin ölüm adet ve ritüellerinin, Anadolu'nun herhangi bir yerindeki adet, inanç ve ritüellerden farklı olmadığı, inançların tamamıyla dini gerekçelerle birbirinin aynı olduğu görülmektedir. Mezarlıkta ışık bulundurma, ateş yakma gibi adetlerin Anadolu'nun bazı yerlerinde bulunup bazı yerlerinde bulunmadığı, Anadolu geleneklerinde bulunan ağıt yakıldığı ve fakat cenaze evinin yemek vermediği, yas süresinin ve yas süresinde yapılan pratiklerin birbirinin aynı olduğu, ölüm hadisesini düşündüren olayların birbirine paralellik gösterdiği gözlemlenmiş ve derlenmiştir.

KAYNAKLAR:

28.05.2016 Tarihli, Artvin ili Şavşat ilçesi, Meydancık, Mısırlı, Balıklı köylerinde video kayıtları No: M2UOO35, M2UOO36, M2UOO37, M2UOO38, M2UOO39.

Kaynak Kişiler:

Ali Osman Yazar, 1927 Meydancık / Taşköprü doğumlu, okur – yazar, köy hizmetlerinden emekli, 2 oğlu 18 torunu var.

Ali Sancar, 1947 Meydancık / Taşköprü doğumlu, ortaokul (8 yıl), şoför emeklisi, 2 kız, 6 torunu var.

Ali Sultan Ekin, 1944 Meydancık doğumlu, okur – yazar, çiftçi – müzisyen, 1 oğlu var.

Aynur Avcıbas 1949 Meydancık / Mısırlı doğumlu olup okula gitmemiş

Ayser Güzel 1976 Meydancık / Mısırlı doğumlu olup, ilkokul mezunudur

Dursun Yağcı, 1935 Meydancık / Taşköprü doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 3 kız, 1 oğul, 10 torunu var.

Ertan Turan, 1968 Şavşat / Tepeköy doğumlu, lise mezunu, esnaf, 1 kızı var.

Gülinaz Yılmaz 1952 Meydancık / Mısırlı doğumlu olup ilkokul mezunudur

Kemal Tekgümüş, 1950 Meydancık doğumlu, ilkokul mezunu, çiftçi, 2 kız, 3 erkek, 8 torunu var

Meryem Özan 1952 Meydancık / Mısırlı doğumlu olup ilkokul mezunudur.

Mustafa Çelik, 1962 Meydancık / Taşköprü doğumlu, ortaokul mezunu (8 yıl), çiftçi, 1 kız, 2 oğlan, 2 torunu var.

Necmettin Subaşı, 1963 Meydancık / Taşköprü doğumlu, ortaokul mezunu (8 yıl), esnaf, 2 kız, 1 oğlan, 1 torunu var.

Nihat Acar, 1958 Ardanuç doğumlu olup Şavşat Meydancık ikametli, lise mezunu, emekli polis, belediye başkanı, 2 oğlu, 1 torunu var.

Osman Akgümüş, 1950 Meydancık / Taşköprü doğumlu, üniversite terk, emekli üç oğlu var.

Sultan Güzel 1943 Meydancık / Mısırlı doğumlu olup, ilkokul 4. Sınıf tan terk.

Şevket Yağcı, 1933 Meydancık / Taşköprü doğumlu, okur – yazar, Yurtdışından emekli, 1 kız, 1 erkek, 2 torunu var.

Türker burhan 1967 Meydancık / Balıklı doğumlu, sınıf öğretmeni, enstitü mezunu.

Kamil Demir, 1955, Meydancık / Mısırlı Köyü doğumlu, ilkokul mezunu, muhtar, esnaf, 3 kız 3 erkek 6 çocuk ve 12 torunu var.

**MERSİN YÖRESİNDEN MAHALLÎ BİR FIKRA TİPİ ÖRNEĞİ:
ERDEMLİLİ MUDAHHAR ¹**

**A LOCAL ANECDOTE TYPE FROM REGION OF MERSİN:
MUDAHHAR IN ERDEMLİ**

БАСНИ ИЗ РАЙОНА ЭРДЕМИЛ МЕРСИНСКОЙ ОБЛАСТИ

Nilgün ÇIBLAK COŞKUN*
Ömer KIRMIZI**

ÖZ

Geçmişten günümüze sözlü kültür ortamında icra edilmekte olan fıkralar, anonim halk edebiyatının konusu ve örneklerinin sayısı bakımından en zengin, en renkli türlerinden biridir. Halkın müşterek yaratma gücünden beslenen fıkralar, güldürmek, bir düşünceyi açıklamak, bir tezi savunmak, bir kişiyi ikna etmek gibi değişik amaçlarla anlatılırlar. Fıkra tipleri ise belirli bir sosyal çevre veya zümre ile bir düşünüş ve davranış biçimini temsil yeteneği kazanan tiplerdir.

Bu çalışmada Mersin'in Erdemli ilçesinde fıkra anlatma geleneği içerisinde önemli bir yeri olup mahalli fıkra tipi olarak değerlendirilmesi gereken "Mudahhar fıkraları" ele alınıp incelenmiştir. Tarihi süreç içerisinde bölgede yaşayan Yörüklerin konar-göçer yaşam tarzından yerleşik düzene geçmeye başlamaları, sosyokültürel hayatta önemli değişimler meydana getirmiştir. Bu değişimler kimi zaman mizahi yolla çeşitli anlatılarda, özellikle fıkralarda konu edilmiştir.

Makalede, Erdemli merkez ve köylerinden derlenen 15 adet Mudahhar tipine bağlı fıkra örneği, biçim ve içerik bakımından tahlil edilmiştir. Ayrıca Mudahhar tipinin, Mersin fıkra anlatma geleneği içerisindeki yeri üzerinde durulmuş, bu fıkraların yörenin sosyokültürel yaşamındaki işlevlerine değinilmiştir. İncelememiz sonucunda söz konusu yöre insanının konar-göçer yaşam tarzından yerleşik yaşam tarzına geçiş sürecinde karşılaştığı aksaklıkları, olumsuzlukları, zıtlıkları, "Mudahhar tipi" aracılığıyla dile getirdiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Mersin fıkraları, mahalli fıkra tipi, Mudahhar fıkraları, Yörük fıkraları.

ABSTRACT

The anecdotes that has been occurred in oral culture from past to present are one of the richest kind of anonymous folk literature in terms of subject and numbers of sample. The anecdotes which are formed by co-creating power of public participation are occurred to entertain, explain an idea and persuade.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.2059

* Prof. Dr., Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi TDE Bölümü Öğr. Üyesi, nilciblak@gmail.com

** Uzman öğretmen, MEB

In this study, local anecdotes which is name “Mudahhar anecdotes” that are the important in tradition of telling anecdote in the Erdemli district of Mersin were examined. Yörüks who become passed from nomadic life in this region have made significant change in socio-cultural life. These changes took part in anecdotes with humors.

In this article, 15 anecdotes that is anecdotes of Mudahhar type were compiled from Erdemli center and its villages. They were analyzed in terms of form and content. Besides, types of Mudahhar anecdotes were examined in tradition of telling anecdote in Mersin and knowledges of socio-cultural life about function of these anecdotes were given. Finally, when Yörüks passed from nomadic life, they told their problems which is about their life with type of Mudahhar anecdotes.

Key Words: Anecdotes, Mersin anecdotes, local type of anecdote, Mudahhar anecdotes, Yörüks anecdotes.

АННОТАЦИЯ

Басни со старых времён по сегодняшний день являются самыми богатыми примерами народной литературы. Басня являются общим народным продуктом и применяется для рассмешения, пояснения идеи, защиты своих идей и убеждения кого либо. Имеются разные типы басней, которые выражают идеи и поведения разных групп общества.

В статье рассматриваются басни и красноречивые традиции Эрделийского района Мерсинской области. Переход местных ёруков из кочевого образа жизни к оседлому, значительно изменило социо-культурное положение этого общества. Эти изменения были отображены в баснях.

В статье рассматриваются 15 басней указанного района, указывается на традиции по изложению басен. В баснях рассказывается о всех трудностях, с которыми сталкивались кочевники ёруки при переходе на оседлую жизнь.

Ключевые слова: басня, басни Мерсина, локальный тип басни, сединённые басни, басни ёруков.

0.Giriş

İnsanoğlunun en temel davranış biçimlerinden birisi olan gülme, hem doğa hem temel bilimcilerin dikkatini çekmiş, farklı disiplinlerde gülmenin nasıl meydana geldiği, nedenleri, sosyal ve psikolojik işlevleri, toplum yaşamında üstlendiği rolleri belirlemek için pek çok araştırma yapılmıştır.

Gülme konusunda Batı'daki antik dönemden günümüze kadar çeşitli teoriler ileri sürülmüş ve bu teorilerle gülmenin analizi ve tasnifi yapılmaya çalışılmıştır. Bu teorileri genel olarak üç başlıkta toplamak mümkündür. Bunlar; “üstünlük, zıtlık ve rahatlama” teorileridir. Genel özellikleri itibarıyla bu teorilerin her biri, gülmenin tek bir yönüne veya özelliğine dikkat çekmektedir. Bu üç teorinin birleştikleri ortak nokta ise gülmenin insan yaşamında hayafı bir öneme sahip olmasıdır (Türkmen, 2000: 2). Bu yönüyle gülmenin edebi eserlerdeki yansımaları takip edilerek aslında gerek bireylerin gerekse toplumun maddi ve manevi değer yargılarıyla ilgili pek çok bilgiye ulaşılabileceği unutulmamalıdır.

Millet olarak Türklerin zengin ve köklü bir mizah kültürü vardır. Nasreddin Hoca gibi sınırları bu coğrafyayı aşmış bir mizah tipinin varlığı bile Türk halkının mizah geleneğinin

zenginliğini anlamak için yeterlidir. Tarihi seyir içerisinde Nasreddin Hoca dışında İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi fıkra tipleri ortaya çıkmış; dinî inanç ve kanaatler açısından heteredoks İslam anlayışının düşünsel ve inançsal özelliklerini temsil eden Bektaşî fıkraları; belirli bir bölge veya yöre insanını temsil eden Karadeniz fıkraları ve diğer mahalli fıkra tipleri Türk halkının mizah gücünü göstermektedir. (Apaydın, 2014: 459). Halk mizahını fıkra tipleriyle veya fıkra külliyatıyla sınırlamak elbette doğru değildir. Bunun haricinde dini-tasavvufî halk edebiyatı ile âşık edebiyatı mahsullerinde; masal, tekerleme, mani, türkü, atasözü ve deyim, seyirlik oyunları gibi anonim halk edebiyatının çeşitli örneklerinde mizah öğelerine rastlamak mümkündür. Ancak bu türler içerisinde konusunu yaşanmış hayat sahnelerinden alan fıkralar, bireyin ya da toplumun günlük hayatta karşılaştığı olumsuzlukları, çarpıklıkları, zıtlıkları, eski ve yeni arasındaki çatışmaları ince bir zeka ve mizah anlayışıyla yansıtması bakımından diğer türlerden hususi bir yere sahiptir.

Türk halkı olaylar karşısındaki düşünce, tutum ve davranışlarını etkili bir şekilde fıkralarla duyurmuştur. Fıkralar, kaynağını tarihin derinliklerinden alan bir türdür. Nitekim fıkraların yapılarındaki gülme olayını yaratan öğeler üzerinde durulduğunda, halkın yaratma gücünden doğan bu estetik biçimlerde ince bir mizah, keskin bir alay ya da hikmetli bir sözün mutlaka yer aldığı görülmektedir. Türk halk mizahı, fıkralarda zengin bir görünüm sergiler. Fıkralar, Türk halkının sağduyusu ve iğneleyici özellikleri birleşerek ortaya çıkmıştır. Bu fıkralarda Türk halkının mizaha bakışını ve engin hoşgörüsünü bulabiliriz. Fıkralar toplum ve insan ilişkilerini irdeleyen, olaylara ayna tutup yansıtan yönleriyle de işlevseldir (Artun, 2006: 147). Bir başka deyişle fıkralar, bir toplumun duygu ve düşüncelerini, muhakeme gücünü, zekâsını, esprî anlayışını ve ortak görüşlerini yansıtması bakımından önemlidir.

Fıkraların oluşumunda etkili en önemli unsurlardan biri de fıkra tipleridir. Bu tipler fıkranın kahramanıdır, ancak asıl önemli özelliği halkın kendisine ait özellikleri temsil etme yeteneği verdiği bir şahsiyet olmalarıdır. Türk halk kültüründe belirli tiplere dayandırılarak anlatılan pek çok fıkra örneği vardır. Bu tiplerden bazısının ünü, sınırlarımızı aşmış iken "mahalli tipler" ise küçük bir yörede tanınmakta ve bu yöre insanının özelliklerini yansıtmaktadır.

Bu makalenin konusu olarak seçilen "Mudahhar fıkraları" da Mersin'in Erdemli ilçesine ait bir mahalli fıkra tipidir. Mersin fıkra anlatma geleneği içinde önemli bir yeri bulunan Mudahhar fıkraları, konar-göçer yaşam tarzından yerleşik hayata geçen Yörüklerin yaşamı ve dünya görüşü ile ilgili önemli kesitler sunmaktadır. Çalışmamızda Erdemli ve köylerinden derlenen 15 adet Mudahhar tipine bağlı fıkra örneği, yaşatıldığı yörenin kültürel özelliklerine ve fıkra anlatma geleneği göz önünde bulundurularak biçim ve içerik bakımından incelenmiştir. Ayrıca Mudahhar fıkralarının yöre insanının sosyokültürel hayatındaki yeri ve işlevleri belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Erdemli'de Fıkra Anlatma Geleneği

Çukurova başta olmak üzere ülkemizde Yörük nüfusunun en yoğun olduğu illerin başında Mersin gelmektedir. Yörede Boynuinceli (Boyuninceli), Bahşışli, Tırtarlı, Cerrahlı, Koçaşlı, Bolacalı, Keşefli gibi Yörük aşiretleri konargöçer hayatı sürdürmeye çalışmaktadır. Doğayla temasın yoğun olduğu bir yaşam tarzını ifade eden konar-göçerlik, çerçevesi yayla ve sahil arasında mevsimsel yer değiştirmeye esasına dayanan, ekonomik ve kültürel hayatı bu yer değiştirmeler sonucunda şekillenen bir zümre ortaya çıkarmıştır.

Sosyal ilişkilerin daha samimi olduğu bu toplumsal yapı içerisinde zengin bir fıkra anlatma geleneği tespit edilmiştir. Mersin'in Erdemli ilçesinde bu geleneğin güçlü

temsilcilerini bulmak mümkündür. Yörede usta fıkra anlatıcılarına “mukallit” adı verilmektedir. Yetişmeleri için herhangi bir özel ortamın veya eğitimin olmadığı bu icracılar, fıkralarını kahvede, dost meclislerinde, düğünlerde, davar güderken kısacası her türlü sosyal ortamda anlatmaktadırlar.

Erdemli’de Mudahhar tipinin dışında sayıları bir hayli fazla olan başka mahalli tipler de vardır. Bunlar arasında “Cerrah Hüseyin, Ebil Bakkal, Yavru” tiplerini sıralamak mümkündür. Bu şahıslardan ilk ikisi bugün hayatta değildir, ancak Yavru lakaplı fıkra tipi hâlâ hayatta olup bu şahısla ilgili yörede pek çok fıkra anlatılmaktadır, ayrıca kendisi de usta bir fıkra anlatıcısı olarak tanınmaktadır.

Bu kişilerden Cerrah Hüseyin olarak bilinen Hüseyin Arslan, 1916 yılında Erdemli’ye bağlı Güneyli Köyü’nde doğmuş, 1989 tarihinde aynı köyde vefat etmiştir. Erdemli’de halk hekimliği yöntemleriyle birçok insanı tedavi ettiği için kendisine “Cerrah Hüseyin” lakabı verilmiştir. Son derece muzip ve hazırcevap bir kişiliğe sahip olan Cerrah Hüseyin’in fıkralarındaki odak nokta müstehcenliktir (K.6, K.9, K.12, K.13). Bu özelliğinden dolayı Cerrah Hüseyin’in anlattığı fıkralar, halk arasında özellikle erkekler arasında günümüzde de anlatılmaktadır.

Ebil Bakkal’ın ise asıl ismi Hebil Keskin olup doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmemektedir (K.1, K.13). Seyyar bakkalıyla köy köy, yayla yayla gezen ve Yörüklerin her haline şahitlik eden Ebil Bakkal’ın, ticari değiş tokuşlar ve veresiye alış verişler üzerine anlatılan birçok fıkrası mevcuttur.

1949 yılında Erdemli’ye bağlı Esenpınar (Güvere) Köyü’nde doğan Muzaffer Şen, halim selim bir kişiliğe sahip olmasından ötürü yörede “Yavru” lakabıyla bilinmektedir. Uzun yıllar kahve işleten Yavru, kendisini tanımayanlarca içine kapanık, sessiz biri olarak bilinir. Ancak yörede "gasavan atma"² terimiyle bilinen ve özellikle erkeklerin katıldığı sohbet ortamlarında fıkralarıyla nam salmıştır (K.5, K.9, K.10). Son yıllarda ekonomik durumunun bozulmasıyla beraber kendisini dini hayata veren Yavru, günümüzde Erdemli ilçe merkezindeki Koyuncu Mahallesi’nde küçük bir çay ocağı işletmeye devam etmektedir.

Mersin ve Mersin’in ilçesi olan Erdemli’deki kültürel, sosyal ve ekonomik hayata bakıldığında fıkraların oluşumuna zemin hazırlayan sosyal ve kültürel bir dokunun varlığı hemen göze çarpar. Bir yere misafir olma, kahvede oturma, pazarda karşılaşma, düğüne gitme gibi herhangi bir ortamı yöresel deyişle “gasavan atma”nın zemini kabul eden halk, fıkralar aracılığıyla sohbetlerde baskın duruma geçmektedir.

Yöre fıkraları bazen ders vermek bazen de güldürmek ve eğlendirmek amacıyla anlatılmaktadır. Yörede fıkra anlatan kişiler yerleşik hayata geçse bile konargöçerlikle ilgisini tamamen kesmemiş, çocukluğu veya gençliği köylerde, yaylalarda geçen kişilerdir. Sözlü edebiyatın doğası gereği unutulma tehlikesiyle karşı karşıya olan yöre fıkralarını, bu usta anlatıcılar icra etmekte ve yaşatmaktadır.

Yöre fıkralarının gücünü ve etkisini ortaya koyan en önemli unsur bu fıkraların bağlamıdır. İracının yaşı, hayat tecrübesi, yetiştiği kültürel ortam, anlatılarının etkisini belirleyen önemli unsurlardır. Örneğin yazılı kültür ortamına aktarılmış bir fıkra metninden hiçbir zevk almayan okuyucu, aynı fıkrayı usta bir anlatıcıdan dinlediğinde anlatıyı komik bulup büyük bir keyifle gülebilmektedir.

---

² Herhangi bir konu belirlemeden, zaman geçirmek amacıyla yapılan sohbet.

İcracı gibi dinleyicilerin de aynı kültürel havayı solumuş olmaları fıkrayı etkili ve anlamlı kılmada önemli faktörlerdendir. Fıkra anlatılırken dinleyicilerin fıkrayı bölmesi, anlatıcuyu durdurmaları gibi etmenlerin yanı sıra; ortamda bulunanların bazen gülmesi, icracıyı motive eden cümleler sarf etmeleri icracının performansını olumlu ya da olumsuz etkilemektedir. Yöreden derlenen fıkra metinlerine baktığımızda bazı fıkraların Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde rastlanan, benimsenmiş anlatım kalıpları ile yer ve kişi adlarının değiştirilmesi sonucu oluşan fıkralar olduğu görülecektir. Bunun dışındaki fıkralar yöredeki zengin sosyal hayatın mahsulü olan, yöre insanının yaşamını yansıtan fıkralardır.

2. Türk Fıkra Tipleri ve Mersin Fıkraları Arasında Adı Geçen “Mudahhar Tipi”nin Bu Tasnif İçindeki Yeri

Türk sözlü ve yazılı edebiyatı içinde belirli bir sosyal çevre veya zümre ile bir düşünüş ve davranış biçimini temsil yeteneği kazanan unsurlara tip denmektedir (Aça, 2010: 639). Bölge ve yöre tipleri denildiğinde ise belirli bir coğrafya üzerinde yaşayan insanları temsil eden ve bağlı oldukları mekânla isimlendirilen fıkra tipleri anlaşılmaktadır. Bu tipin temel özelliği coğrafi bir isimle anılması ve adı geçen coğrafya içinde yaşayan insanları temsil etmesidir (Artun, 2006: 157).

Tipleşme, yazılı edebiyattan farklı olarak sözlü edebiyat içinde farklı bir sürece bağlı olarak gerçekleşmekte olup bu süreçte sözlü edebiyatın; anonim olma, geleneksel olma, kalıplaşmış olma gibi tüm özellikleri etkili olmaktadır. Tüm halk anlatı türlerinde olduğu gibi fıkralar da bir tipe bağlı olarak anlatılmaktadır. Bu fıkra tiplerinde bölgesel veya ulusal farklılıklar görülebilmekte, kimi hallerde de farklı tipler etrafında oluşan fıkralar arasında geçişler yaşanabilmektedir. Mahallî bir fıkra tipine bağlı olarak anlatılan fıkranın zamanla Nasreddin Hoca'ya veya İncili Çavuş'a mal edilmesi veya tam tersinin gerçekleşmesi buna örnektir (Aça, 2010: 639).

Türk edebiyatında gerek sözlü kültür gerekse yazılı kültür ortamındaki bütün fıkralar, halkın yarattığı bir fıkra tipine bağlı olarak yaratılmışlardır. Fıkra tipi fıkranın kahramanıdır. Fıkralarda günlük hayatın hemen her kesiminde rastlanabilecek başka tipler de vardır, ancak “fıkra tipi” olarak adlandırdığımız tip, halkın kendisini temsil etme yeteneğiyle ön plana çıkmış, fıkradaki olayın çevresinde kümelendiği asıl kahramandır. Bu şahıs, bağlı bulunduğu toplumun düşünce yapısını ve davranış biçimini temsil etmektedir.

Fıkra tipleri, gerçek hayatta yaşamış kişiler arasından seçilebileceği gibi, çeşitli zümrelerin, azınlıkların, bölge ve yörelerin, kültürlerin ortak özelliklerinin bir araya gelmesiyle, ortak yapı hususiyetlerinin bir şahsiyete yüklenmesiyle sonradan yaratılmış, kişilik vasfı kazandırılmış tipler de olabilir. Esasında bütün fıkra tipleri, öz kişilikleri unutulmuş veya bundan kurtulmuş şahıslar arasından yaratılmıştır. Doğduğu ve yaşadığı toplumun ortak özelliklerini temsil ettiği ölçüde de tip, yayılma, tanınma ve kabul edilme alanını genişletmiştir. Böylelikle beşeri ve sosyal unsurları bünyesinde taşıyan fıkra tipleri, kalıcılık ve ebedilik niteliğine ulaşmıştır. Halk bu tipleri nasıl görmek istiyorsa o kalıp içinde kabul etmiştir. Bu nedenle söz konusu tipler, halkın gözü, kulağı, hissiyatı, aklı, yargı gücü, zekası ve sesi olma görevine hak kazanmışlardır (Yıldırım, 1999:18). Kısacası fıkra tipleri, ferdi özelliklerini kaybetmiş ve bağlı bulunduğu sosyal çevredeki insanların zihniyet ve davranış biçimleriyle şekillenmiş, ortak eğilimleri yansıtan bir tip haline gelmiştir.

Fıkra tipleri, halk tarafından yaratılmakla birlikte hiç şüphesiz tarihî bir şahsiyet olarak yaşadığı tespit edilen fıkra tiplerinin sahip oldukları karakteristik özellikler de tipleşmede belirleyici etkenler arasında yer almaktadır. Zekilik, hazırcevaplık, nüktedanlık gibi

tipolojik özellikler, fıkra tipinin ve ona bağlı fıkraların ortaya çıkmasında son derece önemli rol oynamaktadır (Aça, 2010: 639).

Fıkralar, halk edebiyatı araştırmacıları tarafından konuları ya da tipleri göz önünde bulundurularak sınıflandırılmıştır. Sait Uğur (1947: 5-15), Mehmet Tuğrul (1969: 121), Pertev Naili Boratav (1978: 91), Saim Sakaçoğlu (1992: 13), Şükrü Elçin (1993:566) ve Dursun Yıldırım (1999: 24-32)'in tasnif çalışmaları bunlardan bazısıdır.

Bu çalışmalar içerisinde en kapsamlı fıkra tipi tasniflerinden birisi Dursun Yıldırım'a ait olup aşağıdaki şekildedir: (Yıldırım 1999: 24-32)

- 1.Ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler
- 2.Zümre tipleri
- 3.Azınlık tipleri
- 4.Bölge ve yöre tipleri
- 5.Yabancı tipler
- 6.Gündelik tipler
- 7.Moda tipler

Saim Sakaçoğlu ise “Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca” adlı eserinde fıkraları üç ana başlık altında incelemiştir: (Sakaçoğlu, 1992: 43-44)

I. Tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar

1. Her bölgede tanınan ünlü tipler (Nasreddin Hoca, İncili Çavuş, Bekri Mustafa gibi)
2. Sadece yaşadıkları bölgede tanınan tipler (Tayyip Ağa “Konya”, Niyazi Dede “Sivas”, Murtaza “Kastamonu”, İbik Dayı “Elazığ” gibi)

II. Bir topluluğu temsil eden tipler etrafında teşekkül eden fıkralar

1. Din veya bir inanış sistemiyle ilgili olanlar (Hoca, Kadı, Bektaşî, Tahtacı gibi)
2. Bir bölge halkıyla ilgili olanlar (Karadenizli, Kayserili, Karatepeli gibi)
3. Bir karakter veya meslek grubuyla ilgili olanlar (ahmak, deli, cimri, sarhoş, hırsız, doktor gibi)

III. Eş kahramanlı fıkralar (hoca-talebe, usta-çırak, ebeveyn-evlat, komutan-asker)

Yukardaki tasniflerden ilkinde Dursun Yıldırım, “ortak şahsiyeti temsil yeteneği kazanan ferdi tipler”i temsil derecelerine göre alt başlıklara ayırmış ve bu başlıklar arasında “mahalli tipler”e de yer vermiştir. Bu makalede inceleme konusu edindiğimiz Mudahhar tipi de, işte bu başlık altında incelenmesi gereken tiptir.

Saim Sakaçoğlu'nun tasnifine göre ise Mudahhar, “tarihte yaşamış şahıslar etrafında teşekkül eden fıkralar” ana başlığının altında yer alan “sadece yaşadıkları bölgede tanınan tipler” sınıflaması içinde yer almaktadır.

Bir mahalli tip örneği olan “Mudahhar”, Mersin'in Erdemli ilçesinde ve bu ilçeye bağlı köylerde yaşayan halk tarafından çok iyi tanınan, gerçekten yaşamış bir şahıstır. İnce ve kıvrak zekâsıyla yöre insanının beğenisini kazanan Mudahhar, zamanla yöre halkının duygu ve düşüncelerine tercüman olmuş, konargöçer yaşam tarzından yerleşik hayata geçen bu yöre halkının tutum ve davranışlarını temsil etme yeteneği kazanmıştır.

3. Mudahhar'ın Hayatı

Asıl ismi Muzaffer Poyraz olan Mudahhar, 1912 yılında Erdemli'ye bağlı Sorgun köyünde dünyaya gelmiştir. Anne adı Kiraz, baba adı Ömer olan Muzaffer'in ismi, halk arasında zamanla söyleyişte sağladığı kolaylık nedeniyle Mudahhar şeklini almıştır. Düzenli bir eğitim hayatı olmayan Mudahhar, su değirmeni çalıştıran babasının yanında küçük yaşlarda çırak olarak çalışmaya başlamıştır. Askerliğini yaptıktan sonra babasının vefatı üzerine değirmencilikle geçimini sağlamaya devam etmiştir. Toplumun hemen her kesiminden insanın uğrak yeri olan işyerinde uzun gözlemler yapma fırsatı bulan Mudahhar, değirmencilüğün yanı sıra kamyonculuk, davarcılık, çiftçilik gibi değişik mesleklerle de uğraşmıştır. Yaptığı evlilikten üç kız, dört erkek çocuk sahibi olan Mudahhar 1976 yılında Erdemli'de vefat etmiştir (K.6, K.9). Günümüzde çocukları, Erdemli'de yaşamaya devam etmektedir.

Hayatta olduğu süreçte değişik mesleklerle uğraşan, el becerisi iyi olan ve insanlarla kolay iletişim kurabilen Mudahhar, zeki ve hazırcevap bir kişiliğe sahiptir. Yaşadığı döneme göre gelişmelere açık olduğu ve teknolojik aletleri kullanmada çevresindekilere göre öncü olduğu söylenebilir. Kamyonet, motosiklet gibi ulaşım araçları ile radyo gibi teknolojik aletleri ilk alıp kullanan kişi olarak yörede ün yapmıştır. Fıkralarda görüleceği üzere zaman zaman bu özelliğinin ceremesini çekse de (MF-2, MF-6, MF-11) yenilikleri takip etmekten geri durmamıştır. Ayrıca yörede herkesin yardımına koşması, insanlar arasındaki şöhretini artırmış, ismi etrafında teşekkül eden fıkralar halk muhayyilesiyle zenginleştirilmiştir.

4. Mudahhar Fıkralarının İçerik ve Yapı özellikleri

Erdemli merkez ve köylerinden derlenen ve baş kahramanı Mudahhar olan 15 fıkra metnini aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür:

4.1. Fıkraların Konusu

Türk fıkraları konularını, tamamıyla yaşanmış hayat sahnelerinden alır. Bir fıkra genellikle tek bir olay üzerine kurulur, fakat birden fazla olayın yer aldığı fıkralar da mevcuttur. Fıkraların merkezinde ise daima insan-toplum, toplum-insan ilişkileri yer alır. Toplum hayatında ortaya çıkan zıtlıklar, düşünce ve davranış farklarından doğan çatışmalar fıkraların konusunu oluşturur. Fıkraların konu bakımından en büyük ve en zengin grubunu, sosyal, ekonomik, siyasî görüş ayrılıklarından doğan çatışmalar; aile, terbiye, hukuk, yardımlaşma ve beşerî kusurlarla ilgili meseleler oluşturur (Yıldırım, 1999:5-6). Buna göre toplum hayatında kurulu düzeni sarsarak insanları rahatsız eden hemen her türlü olay fıkralara konu edilmiştir.

Mudahhar fıkralarının konularını ise aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür:

1. Karı-koca / kadın-erkek ilişkisi (MF-3, MF-5, MF-12)
2. Teknolojik aletlerin kullanımındaki yetersizlik / bilgisizlik (MF-2, MF-6, MF-11)
3. Sağlık (MF-8, MF-11)
4. Açgözlülük (MF-15)
5. Sahtekârlık (MF-4)
6. Nankörlük (MF-7)
7. Gençlerin evlilik kararlarında ailelerinin rolü (MF-1)
8. Moda (MF-10)

9. Hekimlik ve tedavi yöntemleri (MF-9)
10. Din adamlarının din istismarlığı (MF-13)
11. Yörük kültüründe İslam anlayışı (MF-14)

Görüldüğü üzere Mudahhar fıkralarının büyük bir çoğunluğunun konusunu, cemiyet hayatında hemen her zaman rastlanabilecek çatışmalar oluşturmaktadır. Bunlar arasında kadın-erkek ilişkisi, aile yapısı, eğitimsizlik, yardımlaşma, misafirperverlik, ahlaki değerler, moda ve hekimlikle ilgili konular önde gelmektedir. Bunun yanı sıra dini istismar eden belirli kesim ile konar-göçerlikten yerleşik hayata yeni geçmiş Yörük kültüründeki İslam anlayışını konu edinen fıkra örnekleri de bulunmaktadır.

Mudahhar fıkraları içerik bakımından, Erdemli ve çevresinde yaşayan Yörüklerin hayat tarzı, dünya görüşü, sosyal olaylara karşı tutum ve davranışları, din anlayışları hakkında fikir verici niteliktedir. Yöre insanı, Mudahhar tipi aracılığıyla sosyal hayatta ortaya çıkan hemen her türlü olumsuz tutum, düşünce ve davranışı tenkit etmiştir.

4.2. Fıkraların Yapı Özellikleri

Fıkralar, kısa ve yoğun anlatım gücüne sahip hikâyelerdir. Genellik tek bir olay ya da fikir üzerine kurulurlar. Kuruluş bakımından bir tez ve bir karşı tezdendir. Başlangıç kısmında olay ve ifade edilmek istenen düşünce verilir, karşılıklı konuşmalarla olay tartışılır ve bir hükme varılır. Hüküm fıkranın sonuç kısmıdır ve her fıkrada mutlaka bir “kıssadan hisse” gibidir. Bu mesaj halka derin bir mizah anlayışıyla verilir.

4.2.1. Dil ve Üslup

Mudahhar fıkraları dil ve üslup özellikleri bakımından üretildiği kültür çevresinin izlerini taşımaktadır. Bu fıkraların dili halk yaratması oldukları için sade ve anlaşılırdır. Fıkralardaki cümlelerde kullanılan zaman, daha çok geçmiş ve geniş zamandır. Cümleler yapı olarak basit yapı cümlelerdir.

Bu fıkraların dili, icracı ve dinleyiciye göre kimi zaman değişiklik göstermektedir. Ancak kelime kadrosu itibarıyla “gasavan atma, terki, cavur vb.” mahalli deyiş ve sözcüklere yer veren fıkralar, bu yolla yöre insanı için daha da anlamlı hale gelmektedir.

Fıkralar kısa ve yoğun bir anlatıma sahip olduğu için yöre fıkralarında da uzun tasvirlerle, gereksiz detaylara yer verilmez. Fıkralardaki canlılık karşılıklı konuşmayla sağlanır. Fıkranın son bölümünde nüktenin gücünü duyurmak için veciz niteliğinde özlü bir söz söylenir. Mudahhar fıkralarında nükteliyi güçlendirdiği için argo ve küfür de kullanılmaktadır.

4.2.2. Fıkralarda Şahıslar

Mudahhar fıkralarındaki tipler, günlük hayatta karşılaşılan gerçek yöre insanlarıdır. Bunlar genelde eş, çocuk gibi aile bireyleri ya da doktor, abdal, tamirci, tüccar, sebze ortağı gibi çeşitli meslek kollarına ya da etnik gruplara bağlı kişilerdir. Sadece bir fıkrada hayali olarak Çin prensesleri geçmektedir (MF-12). Fıkralardaki kişiler hayatta yüklendikleri görevler doğrultusunda kendilerine yer bulabilmişlerdir. Bu kişiler fıkranın somutlaşmasında ana karaktere yardımcı olan alt tipler yani ikincil şahıslardır.

4.2.3. Fıkralarda Zaman ve Mekân

Mudahhar fıkralarında zaman, fıkra kahramanı olan Mudahhar'ın gençlik döneminden ölümüne kadar geçen bir zaman dilimiyle sınırlanmış gibi görünmekle birlikte olayların asıl zamanı, konar-göçerlerin daha yeni yeni yerleşik düzene geçmeye başladıkları zamana

tekbül etmektedir. Nitekim yerleşik düzene geçişle birlikte teknolojik aletlerle tanışan yöre insanının yaşadığı sıkıntılar (MF-2, MF-6, MF-11); şahısların özellikleri, toplum yaşamıyla ilgili ipuçları (MF-1, MF-3 vb) ve din anlayışı (MF-14) olayların geçtiği zamanı açıklar niteliktedir. Bununla birlikte yöre insanının Mudahhar tipini, günümüz koşullarına uygun yeni olaylar, çatışmalarla da destekleyerek zenginleştirdiği görülmektedir. Nitekim caz müzikten söz edilmesi, modadan bahsedilmesi, delikanlıların uzun saçta özenmesi (MF-10, MF-11) yöre insanının günlük hayatındaki sorunlarını yansıtmaktadır.

Mudahhar fıkralarında geçen mekân Mersin, Erdemli ve Silifke hattıyla ve Yörük yerleşim alanlarıyla sınırlı tutulabilir. Bununla birlikte icracı, kendisinin ve çevresindekilerin bildiği belirli yerleri de hikâye içinde vererek olayların etkisi ve gücünü arttırmıştır. Bu yerleri; şehir (MF-2, MF-6), yayla (MF-3, MF-5, MF-7), düğün yeri (MF-5), pazar (MF-8), kahve (MF-7, MF-14), hastane (MF-9), cami (MF13), ev (MF-1, MF-3, MF-10, MF-11, MF-15), çadır (MF-5) vb. şeklinde sıralamak mümkündür. Bu yolla olayların geçtiği mekânlar, zihinde canlandırılır hale getirilmiştir.

5. Mudahhar Fıkralarında Sosyo-kültürel Yapıya Ait İzler

Erdemli ilçesi Yörük-Türkmen nüfusun en yoğun olduğu yerlerden biridir. İlçeye göç yoluyla gelen insanların dışında kendini Erdemlili sayan hemen herkes soyunu bir Yörük aşiretine bağlamaktadır. Kuşkusuz bunda Yörüklüğün popüler kültür karşısında bir yerlilik unsuru olması ve geleneğe vurgu yapmasının büyük önemi vardır. Yöredeki geleneksel kültürün bir insanı olan Mudahhar, şahsında ve fıkralarında Yörüklerin yaşamını, insani ve ailevi ilişkilerini, ekonomik faaliyetlerini betimleyici tablolar sunmaktadır.

Mudahhar'ın yetiştiği ortama bakıldığında geçmiş yıllarda yayla kültürü ve hayvancılık yöre insanı için vazgeçilmez bir yaşam tarzı olmuştur. Ancak günümüzde hayvancılık azalmış, yayla kültürü ise değişim geçirmiştir. Geçmişte hayvanlar için yaylaya çıkmak yaygınken günümüzde daha çok mevsimsel tarım yapmak ve serin bir ortamda yazı geçirmek amacıyla yaylaya çıkılmaktadır. Yöre halkında aile yapısı itibarıyla geleneksel yapı korunmasına rağmen haremlik-selamlık veya kaçgöç olayı yoktur. Tutucu bir toplum olmayan Yörüklerde kadının aile içerisinde önemli bir konumu mevcuttur. Kadının tarlada veya bahçede çalışması, hayvanların bakımında görev alması bunda etkilidir.

Yörüklerin yaşamında yerleşik hayata geçişle birlikte bir kırılma yaşanmıştır. Bu süreçte okuma -yazma oranı artmaya başlamış, hayvancılığa nispeten daha çok getirisi olan tarıma geçilmiştir, ancak hayvancılık ve yayla kültürü ile duygusal kopuş tamamıyla yaşanmamıştır. Mudahhar fıkralarında da çokça görülen yenilik karşısında çaresizlik, geleneği müdafaa gibi durumlar; insanları eskiye öykünmeye, yeniyi cephe almaya sevk etmiştir. Derlemeler esnasında görüşülen kişilerin büyük bir kısmı yerleşik hayatla birlikte ekonomik açıdan büyük bir ilerleme sağladıklarını buna karşın gelenek, görenek gibi konularda büyük bir değişim ve yozlaşma olduğunu belirtmişlerdir.

6. Mudahhar Fıkralarının İşlevleri

Fıkralar bünyesinde mizah unsuru taşıyan türlerden biridir. Halk, yarattığı bu hikâyelerle sosyal hayatta ortaya çıkan her türlü olumsuzluğu mizahi bir üslupla eleştirme imkânı bulur. Olayları sağduyusu ile yargılayarak bir hükme bağlar. Bu hükümler, tecrübeler ışığında çıkmış atalar sözü kıymetindedir. Her biri bir düşünce, bir davranış veya bir tutuma örneklik etsin diye yaratılmış gibidir. İçlerinde taşıdıkları örnek olay ve durumlarla bağlı buldukları toplumu eğitmek ve terbiye etmek gibi amaçlar taşırlar (Yıldırım, 1999: 9-10). Buna göre fıkraların mizah ve hicivle yoğrulmuş fakat temel amacı bir mesaj içeren sözlü anlatılar olduğunu söylemek mümkündür. Fıkralar, insanları

eğlendirmek, güldürmek amacıyla anlatılıyor görünmesine karşılık asıl amaç bir mesaj iletmek, bir ders vermektir. Dolayısıyla güldürme veya eğlendirme sadece bir araçtır. İcracı, vermek istediği mesajı, iletişim ortamını da hesaba katarak hedef kitleye ulaştırır. Bunu doğrudan yapabileceği gibi dolaylı yollara başvurarak da gerçekleştirebilir.

Fıkraların oluşturulduğu ve icra edildiği ortamın özellikleri göz önünde bulundurulduğunda birey ve toplum üzerinde değişik etkiler bıraktığı görülmektedir. Eğlenmek, eğlendirmek, toplumsal davranış ve tutumlara destek vermek, eğitmek, ders vermek, bir davranışı yermek vb. işlevler bunlardan bazılarıdır.

Kahramanı Mudahhar olan fıkralarda güldürme, eğlendirme gibi amaçlar olmakla birlikte çoğu zaman bir ders verme amacı da vardır. Bu fıkralar; gelenek ve göreneklere, kültürel değerlere sahip çıkılmasının önemi (MF-10, MF-11); gençlerin sevdikleriyle evlenmelerine izin verilmesi ve ailelerin çocuklarının bu isteklerine olumlu yanıt vermeleri gerektiği (MF-1); eğitimsizliğin ve cahilliğin insanları toplum içinde komik duruma düşürdüğü (MF-2, MF-6); karşıt cinsler arasındaki kaç-göç anlayışının ikili ilişkilerde çarpıklıklar yaratacağı (MF-5); sözünü tutmayan, vefasız, yalancı, hilekâr, açgözlü kişilerin çevresindekilere maddi ve manevi zarar verdiği (MF-7, MF-8, MF-15); dini kendi çıkarlarına alet eden sahte din adamlarının olabileceği (MF-13) gibi çeşitli mesajları içermektedir. Bu mesajlar çoğu zaman muhatabı incitmeden, gücendirmeden mizahi bir üslup ve usta bir hazırcevaplılıkla dinleyicilere iletilmiştir.

Kısacası Erdemli yöresinden derlenen Mudahhar fıkralarının öncelikli işlevi insanları eğlendirmek ve hoşça vakit geçirtmektir. Bunun yanı sıra bu anlatıların aile yapısıyla, kadın-erkek ilişkisiyle, ahlaki değer yargılarıyla, sosyal normlar ve kurullarla ilgili mesaj vermek, geleneksel değerleri yansıtmak, kültürel değerleri savunmak gibi işlevlerinin de olduğu görülmektedir. Yöredeki fıkraların yaratıldığı ve yaratıcısının mensubu bulunduğu kültürel ortam düşünüldüğünde, bu fıkraların felsefi gerçekleri veya derin hakikatleri aktarmaktan ziyade zıtlıklar karşısındaki anlık hissiyatı anlatma ve bu yolla toplumsal ve kişisel baskılardan kurtularak rahatlama, çarpıklıkları gözler önüne sererek eleştirme gibi işlevleri de bulunmaktadır.

7. Sonuç

Fıkralar, mizah kültürünün en önemli folklorik unsurlarından olup zekâ ve mizahın uyumlu birlikteliğinden doğan hikâyeciklerdir. Kısa ve özlü bir anlatıma sahip olan fıkralar, bir kimseyi güldürmek, bir düşüncüyü açıklamak, bir tezi savunmak, bir kişiyi ikna etmek gibi amaçlarla anlatılan sözlü kültür ürünleridir.

Bu makalede Erdemli’de yetişmiş fıkra tiplerinden biri olan Mudahhar ele alınmış ve onun fıkra tipleri içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır. Fıkra tiplerinin, içinden çıktıkları toplumu temsil kabiliyetine sahip oldukları düşünüldüğünde Mudahhar’ın, tarihî süreç içerisinde konargöçer hayattan yerleşik hayata geçen Yörüklerin yaşamını sembolleştiren bir tip olduğu söylenebilir. Yörüklerin sosyokültürel hayatlarındaki bu değişim toplumda birçok mizahî ögenin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı bir gerçektir. Bu dönem içerisinde ortaya çıkan çarpıklıklar, aksaklıklar, değişim sancıları Mudahhar fıkralarına da konu olmuş; değişimin getirdikleri ve götürdükleri Mudahhar’ın kişiliğinde ortaya konmuştur. Mudahhar tipi gibi, mahalli fıkraların tanıtılması, Türk fıkra tiplerinin ortaya çıkartılması çalışmalarına katkı sağlaması bakımından önemlidir.

8. Mudahhar Fıkralarından Örnekler

MF-1. Mudahhar'ın Abdal Olması

Mudahhar gençlik çağlarında bir kız meselesi yüzünden annesi ve amcalarıyla bozuşur. "Madem istediğim kızı bana almıyorsunuz, ben de abdal olacağım." diyerek başına bir hasır şapka geçirir ve abdallara karışır. Kısa zamanda onlardan sepet örmeyi öğrenen Mudahhar, bir yıl ailesinin yanına uğramaz. Aradan geçen bir yıldan sonra sepet satıcısı kılığında annesinin evine gelir. Annesi biraz esmerleşen oğlunu tanıyamaz. Alışverişten sonra annesi;

-Yavrum, benim de tıpkı sana benzeyen bir oğlum vardı. İstediyi kızı almadım diye çekip gitti buralardan, abdallara karıştı, der. Bunun üzerine Mudahhar;

-İnsan insana benzer teyze, ama sen ne yap et o kızı al bence, der.

MF-2. Su Motoru

Mudahhar, sebzeçilik yaptığı dönemde ortağıyla bir su motoru almaya karar verir. Mersin'e gidip su motorunu alırlar ve bir kamyonetin kasasında Erdemli'ye getirirler. Yolda daha önce hiç kullanmadıkları motoru tanımaya, hangi düğmenin ne işe yaradığını test etmeye çalışırken yanlışlıkla motoru çalıştırırlar. Motor, kamyonetin kasasında bir ileri bir geri gitmeye başlar. Mudahhar'ın ortağı motoru kucaklayıp durdurmaya çalışır, fakat o da motorla birlikte kamyonetin kasasında dolanmaya başlar. Mudahhar, bu esnada şoförün uzun yolculuklarda, uyumak için kasaya koyduğu yatağı fark eder. Yatağı motorun üstüne atıp kendini de yatağın üstüne atar. Ortağıyla birlikte motoru kucaklayınca motor istop etmez ama sabit bir noktada çalışmaya devam eder. Bu vaziyette Erdemli'ye varırlar. Görenler;

-Hayrola Mudahhar, bu ne haldir, diyince o da,

-Yolda motoru azıcık elledik, sonra da böyle kucaklaşmaya başladık, der.

MF-3. Dul Kadının Nikâhı

Sorgun Köyü'nden sebzeçilik yapan adamın biri, dul bir kadını kaçıtır. Kadını akşam karanlığında köye getirip gizlice nikâh kıydırmanın yollarını arar. Çaresiz Mudahhar'ın yolunu tutar. Ona;

-Mudahhar Emmi, ben bir dul avrat kaçırdım. Onu nikâhıma alacağım. Sen güngörmüş adamsın, bu işi yapsan sana çok dua ederim, der. Mudahhar çaresiz kabul eder.

Nikâhın kıyılacağı eve varırlar. Mudahhar birçok kez nikâh şahidi olmuştur, ama hayatında ilk defa nikâh kıyacaktır. Gelinle damadı karşısına oturtur. Önce anne ve baba adlarını sorar. Sonra damada dönerek;

-Sabahtan akşama sebzeleri satadur, akşamdan sabaha dul kariyla yatadur, der. Sonra da nikâh işleminin tamamlandığını söyler. Bunun üzerine yeni gelin;

- Üç defa nikâhlandım, hayatımda böyle nikâh görmedim, der. Mudahhar da;

- Böyle nikâh görseydin bir defa evlenir, kının üstüne otururdun zaten, der.

MF-4. Sütsüz İnek

Mudahhar, İpçi Hacı Veli'den bir inek satın alır. Sözde inek iki aileye yetecek kadar süt vermektedir. Fakat ineğin sütü günden güne azalmaktadır. Mudahhar ineği satmaya karar verir. Bunu duyan ve yörede davarcılık yapan Çaylı namı ile bilinen Süleyman Dudaklı ineğe müşteri olur. Mudahhar'a ineğin sütünün olup olmadığını sorunca Mudahhar,

-Biz bu ineğin sütüne doyamıyoruz, diye cevap verir.

Bunun üzerine Çaylı ineği satın alır. Ancak ineği satın aldıktan birkaç gün sonra ineğin sütü tamamen kesilir. Çaylı soluğu Mudahhar'ın yanında alır. Ona;

-Hani sen bu ineğin sütüne doyamıyoruz, diyordun. İneğin sütü hiç yok. Utanmıyor musun yalan söylemeye? diyince Mudahhar da ona şöyle cevap verir;

-Ben sana biz bu ineğin sütüne 'doyamıyoruz' demedim mi?

MF-5. Dügün

Yayla köylerinin birinde yapılan bir düğüne, muziplik olsun diye, Mudahhar kadın kılığında gider. Düğünde kadınlar ayrı erkekler ayrı yerlerde eğlenmektedirler. Mudahhar da kadınların arasına gider ve oynamaya başlar. Kimse onun erkek olduğunu fark etmez. Biraz zaman geçtikten sonra hava aniden kararmaya ve şiddetli bir yağmur yağmaya başlar. Erkekler kendilerine ait çadıra, kadınlar da kendilerine ayrılan çadıra girerler. Yağmurun şiddeti artıp şimşekler çakmaya başlayınca kadınlar birbirine sokulmaya başlar. Az sonra kadının biri çığılığı koparır:

-Bacılar, aramızda bir domuz var!

Bu sırada başka bir kadına sarılmış olan Mudahhar;

-Korkmayın bacılar, yanınızda ben varım, size hiçbir şey yapamaz o namussuz, der.

MF-6. Mudahhar'ın Motoru

Erdemli'de motosikletin henüz yaygın olmadığı 1960'lı yıllarda Mudahhar, Mersin'den bir motosiklet alır. Satıcı ilk defa motosiklet kullanacak olan Mudahhar'a onu nasıl kullanacağını anlatır. Mudahhar da motosikleti alıp yola koyulur. Erdemli'ye varınca motosikleti nasıl durduracağını bir türlü hatırlayamaz. Erdemli'de duramayınca Silifke'ye kadar devam eder. Silifke'nin girişinde motosikletin benzini biter ve Mudahhar motorla birlikte yere düşer. Motosikleti doğruca tamirciye götürür. Tamirci motorda bir arıza olmadığını, sadece benzininin bittiğini söyler. Daha sonra benzini doldurup motoru nasıl durduracağını anlatır. Bu arada hava kararmıştır ve motorun farını açmayı da ihmal etmez. Mudahhar, motora atlayıp Erdemli'nin yolunu tutar ve sağ salim evin avlusuna varır. Motordan iner fakat bu defa farı kapatamaz. Başına gelenlerden ötürü zaten bunalmış olan Mudahhar, yerden bir taş alır ve farı kırar. Böylece bu sorunu da halleder.

MF-7. Nankör Kadın

Yazın çıktığı yayladan bahçesini sulamak amacıyla şehre inen Mudahhar'a, yolda bir kadın denk gelir. Sirtında çocuğuyla yazın sıcağında yürümek zorunda olan bu kadına Mudahhar acır ve onu motorun tercisine atarak yola devam eder. Yaklaşık 20 km yol gittikten sonra "Şuayib'in Virajı" mevkinde geldiklerine kadın çocuğunun sirtında olmadığını fark eder. Hemen geri dönerler ve yol boyunca çocuğu ararlar. Yaklaşık 5 km gittikten sonra "Bozburun" mevkinde çocuğu burnu dahi kanamamış bir halde bulurlar. Mudahhar kadına bu olaydan kimseye bahsetmemesini tembihler. Kadının gözünü korkutmak için de şayet bahsederse hapse girebileceklerini bile söyler. Erdemli'ye inip bahçesini suladıktan sonra kahveye varan Mudahhar herkesin bıyık altından güldüğünü sezer. Kahvedekiler ona bir çocuk düşürdüğünü söylerler. Mudahhar'ın canı sıkılır, başka bir kahveye gider. Orda da gülerek bir çocuk düşürdüğünden bahsediler. Mudahhar'ın canı iyice sıkılmıştır, motoruna atlar yaylaya varır. Yayladaki kahveye varıp,

-Selamün aleyküm ağalar, der demez, kahvedekiler;

-Ya Mudahhar, sen bir çocuk düşürmüşsün, anlat bakalım nedir işin aslı, diyince Mudahhar zıvanadan çıkar ve şöyle der;

-Keşke çocuğu düşürecekğime o o...yu düşürseydim.

MF-8. Mudahhar'ın Atı

Mudahhar'ın yıllardır can yoldaşı olan bir atı vardır. Ne var ki at yaşlanmaya başlamıştır. Mudahhar onu satmak için Mersin mezatına gider. Öğleye doğru atını satar, daha genç bir at aramaya başlar. İstedığı özellikte bir at bulamayınca o gece otelde kalır. Diğer gün Tarsus mezatına gider. Pazarda kuyruğu kesilmiş, kulağına küpe takılmış ve durmadan şaha kalkan bir at görüp beğenir ve bu atı satın alır. Atına binip yola çıkar. Uzun bir yolculuktan sonra köyüne varır. Evin önünde atını durdurur ve heybesindeki eşyaları indirmeye başlar. Tam o sırada ahırdaki tay kişnemeye başlar. Kısırak da buna karşılık verince Mudahhar atı tekrar alıcı gözle incelemeye başlar ve bu atın kendi atı olduğunu anlar. Dizlerini dövmeğe başlar. Bunu gören hanımı;

-Hayrolsun Mudahhar, ne döven dizlerini, der. Mudahhar da;

-Daha ne olsun, bizim kargayı şahin yapıp geri bana satmışlar, der.

MF-9. Göz Damlası

Hastalığa karşı oldukça dirençli olan Mudahhar bir gün gözlerinden rahatsızlanır. Şifa bulmak amacıyla uyguladığı tedaviler sonuç vermeyince çareyi doktora gitmekte bulur. Doktor gözden ameliyat olması gerektiğini söyler ve onu ameliyata ikna eder. Ameliyat başarılı geçer, ancak gözde dayanılmaz bir ağrı başlar. Buna dayanamayan Mudahhar doktordan ilaç ister. Doktor sabah ve akşam alması için kendisine hap verir. Fakat o doktora;

-Ağızdan alınan ilacın göze ne faydası olur ki, der.

Bunun üzerine doktor, diğer doktorları da çağırıp toplar. Rivayet olunur ki göz damlası Mudahhar'ın bu uyarısı sonucu bulunmuştur.

MF-10. Moda

Mudahhar'ın küçük oğlu yaşadığı devrin modasına uyarak saçlarını at kuyruğu uzatmıştır. Bundan son derece rahatsız olan Mudahhar, eşi vasıtasıyla oğlunun saçlarını kestirmesini ister. Oğlu annesinin lafını dinlemeyince kendisi ikaz etmek ister ama bunu doğrudan yapmak yerine ona bir ders vermeyi amaçlar. Bir gece geç saatlere kadar uyumaz, oğlunun tuvalete gitmesini bekler. Oğlu gece yarısı uyanıp evin dışındaki tuvalete gidecekken gecenin karanlığından faydalanarak ona arkadan sarılan Mudahhar;

-Nerdesin hanım, kaç saattir yatakta seni arıyorum, diyince oğlu feryadı basar. Bunun üzerine Mudahhar olayın farkına yeni varmışçasına;

-Ne bileyim oğlum, örgülü saçını görünce seni anan sandıydım, der.

MF-11. Caz Müzik

Erdemli'de evine radyo alan ilk kişilerden biri olan Mudahhar, radyoya ayrı bir önem verir, onu gözünden sakınırmış. Her gün eline bez alıp radyonun tozunu alır, müzik dinledikten sonra da üstüne beyaz bir tülbent örtermiş.

Bir gün karısı mutfakta bulaşık yıkarken radyodan da yanık bir türkü okunuyormuş. Türküleri çok seven karısı ona radyoyu kapatmasını, işi bittikten sonra türküyü beraber dinlemeyi teklif etmiş. Mudahhar bu isteğe uyarak radyoyu kapatmış. Az sonra bulaşık bitince eşi yanına gelmiş ve Mudahhar radyoyu açmış. Ancak radyoda türkü değil, hiç

anlamadıkları bir dilden caz bir parça çalınıyormuş. Bunu duyan Mudahhar hemen tülbenti radyonun üstüne atıp;

-Gördün mü hanım, tülbenti beş dakika kafadan atınca bizim radyo da cavar oldu, demiş.

MF-12. Çin Seddi'nin Yapımı ve Mancınının İcadı

Mudahhar, dedesinin çok çapkın olduğunu, Çin Seddi'nin yapımının ve mancınının icadının onun sayesinde gerçekleştiğini söylemiş. Anlattığına göre dedesine bütün Çin prensesleri âşık olmuş. Her gece bir prenses saraydan kaçır, Mudahhar'ın dedesinin koynunda yatarmış. Çinliler bakmış ki prenseslere engel olamıyorlar, bir duvar örmeye karar vermişler. Bunun üzerine Çin Seddi örülmüş. Ancak prensesler Mudahhar'ın dedesine olan aşklarından bu duvarı aşmanın yolunu aramışlar ve mancınığı keşfetmişler. Her gece Çin tarafından bir prenses kendini mancınının için koyar ve surların öbür tarafına attırır. Gündüz olunca da Mudahhar'ın dedesi kendi yaptığı mancınikle onları Çin topraklarına atarmış. Çinliler bakmış ki olacağı yok Mudahhar'ın dedesini Sorgun'a³ kadar kovalamışlar.

MF-13. Mudahhar'ın Namazı

Mudahhar ve sebze ortağı bir gün yayladan Erdemli'ye inerken karınları çok acıkmış. Yolda bir plan yapmışlar. Bu plana göre vardıkları köyde Mudahhar namaz kıldırarak ve bir türlü namaza başlayamayıp -dolayısıyla arkasındaki cemaat de başlayamayacak- ne kadar takva sahibi bir insan olduğunu gösterecekmiş. Vakit öğle ezanına yaklaşırken yol üstündeki bir köye sapmışlar. Köyün camisinde abdest alıp ön safa oturmuşlar. Ne var ki köyün imamı olmadığından namazları köylüler kıldırır. Bunu çabucak kavrayan Mudahhar boğazını temizleyerek namaz kıldırarak için öne çıkmış. Fakat tam tekbir alacakken elini indirir, tekbir alamamış. Üçüncü denemede de alamayınca arkasına dönerek; "Kabeyi karşımda tam olarak göremiyorum, aranızda abdestsiz biri var, çabuk camiye terk etsin!" demiş. Önceden sözleştikleri üzere arkadaşı hemen dışarı çıkmış. Tabi bütün cemaat bu yabancı misafirin takvasına hayran olmuş. Namazdan sonra hemen yemek için eve davet edilmişler. Yemek esnasında ev sahibiyile Mudahhar arasında şöyle bir konuşma geçmiştir;

-Aman hoca efendi, sen namazda Kâbe'yi gören insansın. Soframız fukara sofrası, yemeğimizin kusurunu görme.

Mudahhar;

-Sen tasa etme, yemek yerken gözüm hiçbir şeyi görmez.

MF-14. Sahur

Bir ramazan günü kahvede oturanlar açlığın da etkisiyle iftarda ve sahurda ne kadar yemek yediklerinden bahsetmeye başlamışlar. Birisi, "Ben sahurda yedi sıkma yemezsem karnım doymaz." demiş. Bir diğeri, "Yedi sıkma midemdeki odalardan birini doldurmaz, ben on sıkmadan aşağı yemem." demiş. Derken bir başkası sahurda yediği sıkma sayısını on beşe çıkarmış. Bu arada kahvedekiler sohbeti dinleyen ama söze hiç karışmayan Mudahhar'a yönelmişler. Çünkü onun da iyi sıkma yiyicisi olduğunu bildiklerinden;

-Mudahhar emmi, sen de sahurda on beş sıkma yer misin, demiş birisi. Bunun üzerine Mudahhar;

---

³ Mudahhar'ın yaşamını geçirdiği, Erdemli'ye 70 km mesafede bir yayla köyü.

-Valla ben on beş sıkma için uykumu bölemem, demiş.

MF-15. Değirmen

Mudahhar değirmencilik yaptığı sırada değirmene gelen müşterilerinden geceye kalanları evinde ağırlamış. Yine bir gün müşterilerinden biri havanın kararmasından ötürü evine gidememiş ve Mudahhar'ın evinde misafir olmuş. Akşam yemeği için kurulan sofraya birlikte oturup yemeğe başlamışlar. Mudahhar'ın karnı doyduğu halde misafiri utanmasın diye azar azar yemeğe devam ediyormuş. Ama misafir önüne konan bazlamayı nerdeyse iki lokmada yutuyormuş. Dokuzuncu bazlamayı bitirince Mudahhar'a dönüp;

-Mudahhar Emmi, midemin değirmeni sabahtan beri çalışmıyor, sayende karnım doydu, yenge bir bazlama daha atabilir mi, deyince Mudahhar çileden çıkıp şöyle demiş:

-Yeter ulan, senin değirmen çalışacak diye benim değirmen kapanacak.

KAYNAKÇA

Aça, Mustafa (2010). "Türk Mahallî Fıkra Tiplerine Giresun'dan Bir Örnek: İssiğin ve Sümes", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, Bildiriler*, Cilt II, Giresun Belediyesi Yayınları, s. 636-646.

Aça, Mehmet, M. Ekici vd.(2012). "Anonim Halk Edebiyatı", *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ed. M. Öcal Oğuz, 9.b. Ankara: Grafiker Yayınları, s.129-234.

Apaydın, Mustafa (2014). "Türkiye Türkolojisinde Yapılan Mizah-Hiciv Çalışmaları Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *Discussions on Turkology*, Ö. Emiroğlu, M. Godzinska vd., Department of Turkish Studies and Inner Asian Peoples Faculty of Oriental Studies University of Warsaw/Varşova Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Türkoloji ve Orta Asya Halkları Bölümü, Varşova, s. 457-466.

Artun, Erman (2006). *Anonim Türk Halk Edebiyatı Nesri*, 2.b., İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Boratav, Pertev Naili (1978). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Çıblak Coşkun, Nilgün (2015) "Kahramanmaraş Fıkraları", *Prof. Dr. Erman Artun Armağanı*, Adana: Öz Baran Ofset, s.146-172.

Doğaner, Ali (2014)."Çukurova Bölgesi Fıkra Anlatma Geleneğinde Yörük Tipine Bağlı Fıkralar", *Route Educational & Social Science Journal*, Volume 1(1) April 2014, s.127-143.

Ekici, Metin (2010). *Halk Bilgisi (Folklor) Derleme ve İnceleme Yöntemleri*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

Elçin, Şükrü (1993). *Halk Edebiyatına Giriş*, 10.b., Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaya, Doğan (2010). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimler Sözlüğü*, 2.b., Ankara: Akçağ Yayınları.

Kırmızı, Ömer (2015). *Erdemli Halk Kültürü Araştırması*, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Sakaoğlu, Saim(1992). *Türk Fıkraları ve Nasreddin Hoca*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları.

Şahin, Muzaffer (2011). *Erdemli Nerede*, Mersin: Yeni Ufuk Gazetesi Kültür Yayınları.

Tuğrul, Mehmet (1969). *Mahmutgazi Köyünde Halk Edebiyatı*, İstanbul: MEB Yayınları.

Türkmen, Fikret (2000). “Osmanlı Döneminde Türk Mizahı”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. IV, s. 1-10.

Uğur, Sait (1947). *İçel Folkloru*, Ankara: Ulus Basımevi.

Yıldırım, Dursun (1999). *Türk Edebiyatında Bektaşî Fıkraları*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Yücebaş, Hilmi (1976). *Hiciv ve Mizah Edebiyatının Antolojisi, 2.b.*. İstanbul: Milliyet Dağıtım Ltd. Şti.

SÖZLÜ KAYNAKLAR

Kaynak kişiler ile ilgili bilgiler, “ad-soyad, doğum yılı ve yeri, öğrenim durumu, mesleği, medeni hali ve ikâmeti” sıralamasına göre verilmiştir.

K.1: Hasan Keskin, 1948, Erdemli, ilkokul, çiftçi, evli, Erdemli/Sinap Köyü

K.2: Mehmet Ersin, 1954, Erdemli, ilkokul, çiftçi, evli, Erdemli/Koramşalı Köyü

K.3: Ahmet Feslikan, 1966, Erdemli, ilkokul, çiftçi, evli, Erdemli/Çerçili Köyü

K.4: Murat Arıcı, 1967, Erdemli, üniversite, öğretmen, evli, Erdemli/Tömük Mahallesi

K.5: Şerafettin Yelli, 1968, Erdemli, ortaokul, esnaf, evli, Erdemli/Sorgun Köyü

K.6: Süleyman Poyraz, 1950, Erdemli, ilkokul, çiftçi, evli, Erdemli/Sorgun Köyü

K.7: Ahmet Kemal Ersen, 1949, Erdemli, ilkokul, çiftçi, evli, Erdemli/Aslanlı Köyü

K.8: Fazıl Şen, 1958, Erdemli, lise, esnaf, evli, Erdemli/Kocahasanlı Mahallesi

K.9: Adnan Poyraz, 1955, Erdemli, ortaokul, çiftçi, evli, Erdemli/Sorgun Köyü

K.10: Mehmet Ali Poyraz, 1948, Erdemli, ilkokul, esnaf, evli, Erdemli/Sorgun Köyü

K.11: Tahsin Tekeli, 1949, Erdemli, ilkokul, çiftçi, evli, Erdemli/Yeniyurt Köyü

K.12: Hasan Gönül, 1941, Erdemli, ilkokul, çiftçi, evli, Erdemli/Karayakup Köyü

K.13: Hasan Kaya, 1943, Erdemli, ilkokul, çiftçi, evli, Erdemli/Harfilli Köyü

K.14: Hikmet Danacı, 1953, Erdemli, ortaokul, çiftçi, evli, Erdemli/Tömük Mahallesi

ÖĞRETMENLERİN ESKİ MATEMATİKÇİLERİN YAŞAM ÖYKÜLERİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ VE DERSLERDE YER VERME DURUMLARI^{1*}

OPINIONS OF TEACHERS ON LIFE STORIES OF ANCIENT MATHEMATICIANS AND TEACHERS' SITUATION OF INCLUDING THOSE STORIES IN CLASSES

УДЕЛЕНИЕ ВНИМАНИЯ К БИОГРАФИЯМ ДРЕВНЫХ МАТЕМАТИКОВ НА УРОКАХ И ОТНОШЕНИЕ ПЕДАГОГОВ К НИМ

Cemalettin YILDIZ^{**}

Adnan BAKI^{***}

ÖZET

Bu çalışmada, matematik tarihinin öğretimde kullanılması ile ilgili bir kursa katılan ortaokul matematik öğretmenlerinin kurs programı süresince derslerde eski matematikçilerin yaşam öykülerinden faydalanılmasına ilişkin görüşlerinin ve yaşam öykülerine yer verme durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Özel durum çalışması yönteminin kullanıldığı bu çalışmada veriler, yarı yapılandırılmış mülakatlar ve yapılandırılmamış gözlemler yardımıyla toplanmıştır. Veriler, betimsel ve içerik analizine tabi tutulduktan sonra, tablolar halinde sunulmuştur. Çalışmanın sonunda, kurstan sonra öğretmenlerin derslerde eski matematikçilerin yaşam öykülerinin kullanımı konusundaki olumlu görüşlerinde ve yaşam öykülerine yer verme durumlarında kurs öncesine göre artış olduğu görülmüştür. Araştırmanın sonuçlarına bağlı olarak, diğer öğretmenlere de derslerinde eski matematikçilerin yaşam öykülerini kullanmaları önerilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Matematik Tarihi, Eski Matematikçilerin Yaşam Öyküleri, Öğretmen Görüşleri, Matematik Öğretimi, Öğretmen Eğitimi.

ABSTRACT

In this study, it was aimed to analyze opinions' of middle school teachers, who participated in a course about use of the history of mathematics in teaching, on utilizing of life stories of ancient mathematicians in classes during course program and also to analyze teachers' situation of including these stories in classes. The data were acquired through semi-structured interviews and non-structured observations in this research where case study method was used. The data were subjected to descriptive and content analysis then presented in tables. As a result of the study, an increase was observed at the end of the

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.8722

*Bu çalışma, ilk yazarın doktora tezinden üretilmiş olup TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Ayrıca, bu araştırma Uluslararası Eğitim Araştırmaları Topluluğu 2014 Dünya Konferansı'nda (ISER 2014 World Conference) sunulan çalışmanın genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, e-posta: cemalyildiz@gmail.com

*** Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, e-posta: abaki@gmail.com

course in terms of teachers' positive opinions on use of ancient mathematicians' life stories in classes and also teachers' inclusion of these stories into classes increased compared to before starting of the course. Basing on the results of the study, it was recommended other teachers to use life stories of ancient mathematicians in classes.

Key Words: History of Mathematics, Life Stories of Ancient Mathematicians, Teacher Views, Mathematics Teaching, Teacher Education.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы по применению истории математики, биографии древних математиков на уроках педагогами средней школы, участников курса для повышения знаний по математике. Данные по этому вопросу были собраны по методам полуструктурированного интервью и неструктурированного наблюдения. Из этих данных, после описательного и содержательного анализа, были сделаны таблицы. После исследования было установлено, что педагоги положительно относятся к биографиям древних математиков, а после завершения курсов, они на уроках начали уделять ещё больше внимания к этому вопросу. В исследовании, остальным преподавателям математики рекомендуется обращать внимание к биографиям древних математиков.

Ключевые слова: история математики, биография древних математиков, мнения учителей, преподавание математики, подготовка учителей.

GİRİŞ

Matematik Tarihi (MT), matematiksel bilginin medeniyetler boyunca nasıl elden ele devredilerek büyüdüğünü ve geliştiğini gösteren bilgiler sunmaktadır (Baki, 2014). Günümüzde matematik ile ilgili pek çok grup farklı sınıf seviyelerindeki matematik öğretiminin MT ile zenginleştirileceği konusunda hem fikirdir (Yıldız, 2013). Örneğin, Amerika'daki Matematik Öğretmenleri Ulusal Konseyi (NCTM), Amerika Matematik Birliği (MAA), Amerikan Matematik Derneği (AMS) ve Öğretmen Eğitimi Akreditasyon Ulusal Konseyi (NCATE) gibi gruplar anlamlı ve gerçek deneyimlerle matematik öğrenimi için MT'nin sınıflarda kullanılmasını önermektedir (Clark, 2008). Son yıllarda yapılan bilimsel yayınlarda matematik derslerinin MT'nin derslerde kullanım yolları ile zenginleştirilmesine dikkat çekilmektedir (Baki ve Yıldız, 2010a, 2010b; Clark, 2008, 2011; Deringöl, 2006; Ersoy ve Öksüz, 2016; Hatisaru ve Erbaş, 2012; Smestad, 2009; Weng Kin, 2008; Yenilmez, 2011; Yıldız ve Baki, 2012). Sözü edilen bu kullanım yollarından biri olarak eski matematikçilerin Yaşam Öyküleri (YÖ) gösterilmektedir (Baki ve Yıldız, 2012; Ersoy ve Öksüz, 2016; Feyyaz, 2009; İdikut, 2007; Swetz, 1994; Yıldız, 2013; Yıldız ve Gökçek, 2013).

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde (2011) YÖ, bir kimsenin hayatı boyunca geçirdiği önemli olaylar ve evrelerin bütünü olarak tanımlanmaktadır. YÖ, kişisel anılara ya da araştırma sonucu elde edilmiş yazılı ve sözlü malzemenin düzenlenmesine ve yorumlanmasına dayanmaktadır (Öztürk ve Otluoğlu, 2003). YÖ'nün konusu insan ve onun yaptıkları olduğundan, yaşamı incelenen bu kişi edebiyatçı, tarihçi, kimyacı, siyasetçi, asker, spor adamı veya matematikçi olabilir (Kaymakçı ve Er, 2013). Bu anlamda, önemli görülen eski matematikçilerin YÖ'leri matematik derslerinde kullanılabilir. Çünkü YÖ'ler öğrenciler için rol model olmaktadır (Yıldız ve Gökçek, 2013). YÖ'nün, matematik

dersinde bir öğretim aracı olarak kullanılması bu dersin içerik olarak zenginleşmesi açısından önem arz etmektedir. Ayrıca, YÖ yerinde ve zamanında kullanıldığında öğrenciler üzerinde önemli etki bırakabilecek nitelikte bir öğretim materyali ve tarihsel empatinin gelişimine katkıda bulunabilecek bir araç olarak kabul edilmektedir (Er ve Şahin, 2012).

Eski matematikçilerin YÖ'leri matematiğin insanlar tarafından geliştirildiğini ve matematikte sabrın çok önemli olduğunu gösterir (Swetz, 1994). Öte yandan, YÖ'ler matematiğin tarihsel gelişim süreçleri, matematikçilerin hayatları ve matematiğe katkıları konularında öğrencileri bilgilendirir (Feyyaz, 2009). Matematik dersinin öğretiminde eski matematikçilerin YÖ'lerinin kullanılmasının yararlarını Yıldız ve Gökçek (2013) şöyle açıklamıştır: YÖ aracılığıyla öğrencilerin eski matematikçilere saygı duymalarının ve onların hayatlarını örnek almalarının önü açılmış olur. Eski matematikçilerin hayatları ve yaptığı çalışmalar dersi ilgi çekici hale getirerek konunun daha iyi öğrenilmesine ve öğrencilerin motivasyonlarının artmasına zemin hazırlar. Öğrencilere eski matematikçilerin YÖ'lerini, karşılaştıkları türlü sorunları ve başarılarının nedenlerini anlatmak onların ileride karşılaşılabilecekleri durumlara hazırlıklı olmalarını sağlar. YÖ, öğrencilerin tarih içinde yolculuk yapmalarına fırsat sunar. Ayrıca, YÖ öğrencilerin eski matematikçilere karşı hayranlık duymaya başlamalarına ve geçmişi içinde buldukları zaman dilimiyle karşılaştırmalarına yardımcı olur. Son olarak, YÖ matematik derslerinde kazandırılması hedeflenen kazanımların kalıcı olmasını sağlar ve öğrencileri aktif tutar.

Programların yenilenmesi ve güncellenmesi ile matematik dersi öğretim programlarında ve kitaplarında YÖ'lerin öneminin arttığı (Baki ve Yıldız, 2010a) ve bu durumun matematik derslerinde YÖ'lerden yararlanılması gerektiği sonucunu ortaya çıkardığı anlaşılmaktadır (Yıldız ve Gökçek, 2013). Matematiğin büyük ve zengin bir tarihe sahip olması eski matematikçilerin çok olmasını sağlamıştır. Buna karşın, eski matematikçilerin YÖ'lerinin yeterli ve en önemlisi etkili kullanıldığı söylenemez. Bu durumun YÖ'lerin matematik derslerinde, matematik dersi kitaplarında önemli bir materyal olduğunun farkında olunmamasından veya nasıl kullanılacağına bilinmemesinden ileri geldiği söylenebilir. YÖ'ye dayalı matematik öğretiminin etkililiğinden öğretmenlere bahsedilerek matematik derslerini bu kullanım yoluyla desteklemeleri sağlanabilir (Yıldız ve Gökçek, 2013). Bu nedenle, matematik öğretmenlerinin derslerinde hangi matematikçilerden nasıl ve ne amaçla yararlandıkları ve ne gibi zorluklarla karşılaştıkları araştırılması gereken bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatür incelendiğinde, matematik eğitiminde eski matematikçilerin YÖ'lerinin kullanımına ilişkin yapılan çalışmaların sınırlılığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, mevcut çalışmalarda YÖ'lerin kuramsal ve uygulama olmak üzere iki boyutta ele alındığı görülmektedir. Kuramsal boyutta altı çalışmaya ulaşılmış ve bu çalışmalar aşağıda kısaca özetlenmiştir:

Baki ve Yıldız (2010a), ilköğretim 6.-8. sınıf matematik dersi kitaplarındaki MT ile ilgili kısımların doküman incelemesini yapmıştır. Çalışmanın sonunda, ders kitaplarında en fazla eski matematikçilerin YÖ'lerine yer verildiği tespit edilmiştir.

Somuncu Demir, Demir, Yener, Aydın ve Bahar (2012), ortaöğretim fen ve matematik dersi öğretim programlarında Türk-İslam bilginlerine yer verilme durumunu incelemiştir. Araştırmanın sonunda, öğretim programlarında Türk-İslam bilginlerine yeterince değinilmediği ve bilginlerin bilime katkılarına vurgu yapılmadığı açığa çıkmıştır.

Yıldız ve Gökçek (2013) de çalışmalarında, matematik derslerinde YÖ'nün yeri, önemi, nasıl kullanılacağı ile ilgili bilgiler sunmuş ve eski matematikçilerin YÖ'lerine yönelik örnek bir çalışma yapıp tanıtılmışlardır.

Yıldız, Göl ve Hacısalihoğlu Karadeniz (2014), 2013 yılında yenilenen ilköğretim ve ortaöğretim matematik dersi öğretim programlarında kadın matematikçilere yer verilme durumunu incelemiştir. Çalışmanın sonucunda, öğretim programlarında kadın matematikçilerin YÖ'lerine ve matematiğe katkılarına vurgu yapılmadığı ortaya çıkmıştır.

Yıldız, Hacısalihoğlu Karadeniz ve Göl (2015) tarafından yapılan bir diğer çalışmada, 2005 yılında yenilenen matematik öğretim programına göre hazırlanmış ilköğretim ve ortaöğretim matematik dersi kitaplarında eski matematikçilerin YÖ'lerinin kullanım durumunu ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. Araştırmanın sonucunda, kitaplarda genel anlamda eski matematikçilerin YÖ'lerinin kullanıldığı ancak bazı matematikçilerin isimleri ders kitaplarında geçtiği halde YÖ'lerine ve matematiğe katkılarına değinilmediği belirlenmiştir.

Şahin, Başbüyük ve Soylu (2016), altıncı sınıf matematik dersi kitaplarında yer alan MT etkinliklerini tematik açıdan incelemiştir. Çalışmanın sonunda, ders kitaplarında eski matematikçilerin YÖ'lerini, eski yöntemleri ve kavramların tarihsel gelişimlerini ele alan etkinliklerin yer aldığı görülmüştür. Ayrıca, etkinliklere daha çok öğrencilerin derse karşı dikkatlerini çekme, ilgilerini ve motivasyonlarını artırma amacıyla dersin giriş bölümünde yer verildiği ortaya çıkmıştır.

Uygulama boyutunda da altı araştırmaya ulaşılmış ve bu çalışmalar aşağıda kısaca özetlenmiştir:

İdikut (2007) 85 yedinci sınıf öğrencisi üzerinde yaptığı çalışmada, matematik öğretiminde eski matematikçilerin YÖ'lerinden yararlanmanın öğrencilerin akademik başarılarına, derse karşı tutumlarına ve kalıcılık düzeylerine etkisini araştırmıştır. Araştırmanın sonunda, YÖ ile destekli işlenen derslerin, sadece öğretmen kılavuzu kullanılarak işlenen derslere göre tutum ve kalıcılık yönünden anlamlı bir farklılık oluşturmadığı ancak başarı yönünden etkili olduğu görülmüştür.

Smestad (2004), yedi farklı ülkeye ait Matematik ve Fen Bilimlerinde Uluslararası Eğilimler (TIMMS) 1999 videolarını analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda, 638 matematik dersinin sadece %3'ünün MT içerdiği, derslerde MT'ye ayrılan zamanın ortalama üç dakika olduğu, bunun da çoğunlukla öğretmenlerin öğrencilere eski matematikçilerin YÖ'leri ile ilgili bilgiler vermeleri şeklinde gerçekleştiği belirlenmiştir.

Smestad (2009) yaptığı başka bir araştırmada, matematik öğretmenlerinin MT'yi derslerinde nasıl kullandıklarını belirlemeye çalışmıştır. Araştırmanın sonucunda, öğretmenlerin derslerinde MT'yi tarihsel bölümlerden yararlanma, MT ile ilgili proje konusu verme, eski matematikçilerin YÖ'lerinden, anekdotlardan ve hikâyelerden bahsetme şeklinde kullandıkları ortaya çıkmıştır.

Clark (2011), ortaokuldaki ve lisedeki matematik öğretmenlerinin MT ile ilgili hangi kullanım yollarından yararlandıklarını tespit etmek için bir çalışma yapmıştır. Çalışmanın sonunda, öğretmenlerin derslerinde anekdotlardan bahsettikleri, tarihsel problemler kullandıkları ve eski matematikçilerin YÖ'lerine değindikleri görülmüştür.

Hatisaru ve Erbaş (2012), bir grup Türk, Portekiz, İspanyol ve Fransız matematik öğretmenin MT ile ilgili görüşlerini ve uygulamalarını karşılaştırmışlardır. Araştırmanın sonucunda, Türk öğretmenlerin MT'nin öğrencilerin matematiğe karşı ilgilerini ve meraklarını arttırarak onların öğrenmeye yönelik motivasyonlarını yükselteceğine inandıkları, diğer ulus öğretmenlerinin ise MT'nin öğrencilerin matematiksel kavramların tarihsel gelişimi ile ilgili bilgi edinmelerini sağlayacağını ve derse ilgilerini arttıracağını düşündükleri ortaya çıkmıştır. Ayrıca, Türk öğretmenlerin matematik derslerinde eski

matematikçilerin YÖ'lerini kullandıkları; diğer ulus öğretmenlerinin ise dersin başında konuyla ilgili öğrencilere tarihsel problemler sundukları tespit edilmiştir.

Ersoy ve Öksüz (2016), ondalık kesirler konusunun MT kullanılarak öğretiminin ilkökul dördüncü sınıf öğrencilerinin akademik başarısı, hatırdada tutma düzeyi ve motivasyonu üzerindeki etkilerini belirlemeye çalışmışlardır. Çalışmanın sonunda, ondalık kesirler konusundaki kavramların gelişiminin ve konu ile ilgili eski matematikçilerin YÖ'lerinin kullanımının, öğrencilerin ondalık kesirler konusundaki akademik başarılarını, hatırdada tutma düzeylerini ve matematik öğrenmeye yönelik motivasyonlarını yükselttiği sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda özetlenen çalışmalar incelendiğinde, kuramsal araştırmaların YÖ ile ilgili bilgiler ve YÖ'nün ders kitapları ve öğretim programı ile olan ilişkisi üzerine odaklandığı görülmektedir. Uygulamalı çalışmaların ise derslerde YÖ'lerden yararlanmanın başarı, motivasyon ve kalıcılığa etkisini ve öğretmenlerin yararlandıkları MT ile ilgili kullanım yollarını belirleme üzerine yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Uygulamalı çalışmalardaki kullanım yolları incelendiğinde ise, eski matematikçilerin YÖ'lerinin daha fazla ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, öğretmenlerin derslerde eski matematikçilerin YÖ'lerinin kullanılmasına yönelik görüşlerini ve hangi matematikçilere nasıl yer verdiklerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyacak bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bu durum, öğretmenlerin derslerde YÖ'lerin kullanımı ile ilgili görüşlerini ve YÖ'lere yer verme durumlarını inceleyecek bir araştırmaya olan ihtiyacı göstermektedir. Ayrıca, yapılan araştırmaların öğretmenlerin YÖ'lerin derslerde kullanılmasına yönelik ihtiyaçlarını kapsamlı bir şekilde belirleyecek nitelikte olmadığı görülmektedir. Bu anlamda bu çalışma, eski matematikçilerin YÖ'lerinin derslerde kullanımıyla ilgili öğretmen görüşlerini ve öğretmenlerin derslerde hangi matematikçilerin YÖ'lerine nasıl yer verdiklerini karakteristik olarak ortaya koyduğu için büyük önem taşımaktadır.

Öğretmenlerin eski matematikçilerin YÖ'lerinin derslerde kullanılması ile ilgili düşüncelerini incelemek ve YÖ'lere yönelik mevcut uygulamalarını belirlemek öğretmenlerin profesyonel gelişimlerine, YÖ'lerin derslerde kullanımına ilişkin hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimin zenginleştirilmesine katkılar sağlayacaktır. Kısacası, bu araştırmanın öğretmen eğitimine YÖ'lerin katkıları konulu daha sonraki çalışmalara rehberlik edeceği düşünülmektedir. Bu gerekçelerden yola çıkarak bu araştırmada, MT'nin öğretimde kullanılması ile ilgili bir hizmet içi eğitim kursuna katılan ortaokul matematik öğretmenlerinin kurs programı süresince derslerde eski matematikçilerin YÖ'lerinden yararlanılmasına yönelik düşüncelerinin ve YÖ'lere yer verme durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Bu bölümde; çalışmanın modeli, çalışma grubu, kurs programının uygulanma süreci araştırmacının rolü, veri toplama araçları, verilerin analizi ve sınırlılıklar ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

Çalışmanın Modeli

Bu araştırma, özel durum çalışmasının kullanıldığı nitel bir araştırmadır. Bu yöntem, araştırılan konunun bir yönünün derinlemesine incelenmesine imkân sağlamaktadır (Çepni, 2007; Yıldırım ve Şimşek, 2008). Özel durum çalışmalarında birden fazla veri toplama aracı birlikte kullanılabilir ve bu yöntemde araştırılan konunun detaylı bir şekilde incelenmesi amaçlandığından katılımcı kişi sayısının çok fazla olmaması gerekmektedir (Kaleli Yılmaz, 2012). Bu araştırmada, az sayıda kişiyle çalışıldığından, birden fazla veri

toplama aracı birlikte kullanıldığından ve uzun süreli gözlemler yapıldığından özel durum çalışması yöntemi kullanılmıştır.

Çalışma Grubu

Bu araştırmada, amaçlı örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Küçük bir örneklem oluşturmak ve bu örnekleme çalışılan probleme taraf olabilecek kişilerin çeşitliliğini maksimum düzeyde yansıtmak için (McMillan ve Schumacher, 2006; Yıldırım ve Şimşek, 2008) amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılar belirlenirken cinsiyet, yaş, mezun olunan fakülte, hizmet içi eğitim faaliyetlerine katılma sayısı ve derslerde YÖ'lerden yararlanıp yararlanmama boyutları ele alınmıştır. Bu boyutlar için farklı özelliklere sahip ve Trabzon'da görev yapan altı ortaokul matematik öğretmeni bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturmaktadır. Araştırma etiği gereği çalışmaya katılan öğretmenlerin gerçek isimleri yerine katılımcıları temsilen K1, K2, K3, K4, K5 ve K6 kodları kullanılmıştır. Katılımcılar üç kadın ve üç erkekten oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları ise 30 ila 44 arasında değişmektedir. Katılımcıların dördü fen edebiyat fakültesi, ikisi de eğitim fakültesi mezundur. Ayrıca, katılımcıların beşi 0-5, biri de 6-10 arasında hizmet içi eğitim faaliyetine katılmıştır. Son olarak, K2 hariç diğer öğretmenler hizmet içi kurs programı öncesinde derslerinde YÖ'lerden yararlanmamıştır.

Kurs Programının Uygulanma Süreci

Literatür incelendiğinde, öğretmenlerin MT'yi derslerde kullanmaları için öğretmenlere destek olunması gerektiği ve bu desteğin hizmet içi kurslarla sağlanabileceği belirtilmektedir (Alpaslan, 2011; Gürsoy, 2010; Smestad, 2009). Bu çalışma kapsamında 20 ortaokul matematik öğretmenine yönelik olarak MT ve MT'nin derslerde kullanım yolları ile ilgili 10 günlük (31 Ocak-11 Şubat 2011) ve toplamda 40 saatten oluşan bir hizmet içi kurs programı hazırlanmıştır. Kursta öğretmenlerin MT'ye ve MT'nin derslerde kullanım yollarına yönelik bilgilerini geliştirebilecekleri yönde ayrıntılı bilgiler verilmiş ve MT ile öğretim programı arasındaki ilişkiye vurgu yapılmıştır. Ayrıca, öğretmenlere matematiğin tarihsel gelişimine, MT'nin derslerde kullanım yollarına ve MT ile ilgili kaynaklara yer veren bir tanıtım kılavuzu verilmiştir. Ayrıca, kurs boyunca katılımcılara çok sayıda örnek etkinliklerle MT'nin derslerde nasıl kullanılacağına yönelik sınıf ortamlarında yapılan uygulamalar gösterildikten sonra öğretmenlerden MT ile ilgili etkinlikler geliştirmeleri istenmiştir. Eski matematikçilerin YÖ'leri ile ilgili olarak kurs programı boyunca aşağıdaki uygulamalar yapılmıştır:

Eski matematikçilerin YÖ'lerinden ve matematiğe katkılarından bahsedilmiş, matematik dersi kitaplarındaki YÖ'lerle ilgili tarihsel bölümler hakkında bilgiler verilmiş, YÖ'lere yönelik çalışma yapıları gösterilmiş, matematikçilerin hayatlarını konu edinen videolar izletilmiş, YÖ'lere ilişkin afişler, mektuplar ve kitaplar gösterilmiştir. Ayrıca, öğretmenlere YÖ'lerin oyunlaştırılmasına yönelik videolar gösterilmiş, eski matematikçilerin YÖ'leri ve matematiğe katkıları konu edinen mektuplar verilmiş, matematik derslerinde YÖ'lerin yeri, önemi, nasıl kullanılabileceği, yararları ve sınırlılıkları ile ilgili bilgilendirmeler yapılmıştır.

Araştırmacının Rolü

Araştırmacılar ile katılımcılar arasındaki empatik anlayış, nitel araştırmanın önemli özelliklerinden bir tanesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu durum, araştırmacıların araştırdığı kişiler gibi olmanın nasıl bir şey olduğunu anlamalarında onlara yardımcı olmaktadır (Aydın, Bakırcı ve Ürey, 2013). Kurs programı öncesinde, sırasında ve

sonrasında birinci araştırmacı öğretmenlere çalışmanın amacı ve kendilerinden neler yapılması istenildiği ile ilgili bilgiler vermiştir. Mülakat ve gözlemler sırasında birinci araştırmacı, kendi ön yargılarını ve varsayımlarını hizmet içi kurs programı boyunca elde edilen verilerden mümkün olduğunca uzak tutmuş ve tarafsız bir rol üstlenmiştir.

Veri Toplama Araçları

Veriler, yapılandırılmamış gözlemler ve yarı yapılandırılmış mülakatlar aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın amacı ve uzman görüşleri dikkate alınarak altı öğretmenle mülakatlar yapılmasına ve bu öğretmenlerin derslerinde gözlemlenmesine karar verilmiştir. Araştırmada, katılımcıların her biri Kurs Öncesi (KÖ)'nde 4 ders saati, Kurs Esnası (KE)'nda 10 gün ve Kurs Sonrası (KS)'nda ise 19 ders saati boyunca gözlemlenmiştir. Gözlemler, 2010-2011 eğitim-öğretim yılı güz ve yaz dönemleri ile 2011-2012 eğitim-öğretim yılı güz döneminde yapılmış olup, kamera ile kayıt altına alınmıştır. Birinci araştırmacı gerek KÖ'de gerekse KS'de gözlem yapmak için okullara ne zaman geleceğini daha sağlıklı veriler toplamak için öğretmenlere haber vermemiştir. Ayrıca, birinci araştırmacı, sınıflara araştırmacı kimliğini gizlemeden gözlemci olarak girmiş ve derste meydana gelen olaylara müdahalede etmemiştir.

Gözlemlerden sonra katılımcılarla boş bir sınıfta, okul bahçesinde, öğretmenler odasında veya okul kütüphanesinde mülakatlar yapılmıştır. Mülakatları birinci araştırmacı yapmıştır. Literatürden yararlanılarak hazırlanan mülakat sorularının kapsam ve yordama geçerliliklerini sağlamak amacı ile alan uzmanı kişilerin düşüncelerine başvurulmuştur. Uzmanlardan alınan görüşler doğrultusunda mülakat sorularında gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Ayrıca, mülakat sorularının pilot çalışması yapılarak ve iki Türkçe öğretmeninin görüşleri alınarak mülakat sorularına son halleri verilmiştir. Mülakatlarda öğretmenlere derslerde eski matematikçilerin YÖ'lerini kullanıp kullanmadıkları, YÖ'lerin kullanımına yönelik genel olarak neler düşündükleri, YÖ'leri kullanmalarını veya kullanamamalarını etkileyen faktörlerin neler olduğu ve hangi matematikçilerin YÖ'lerinden nasıl yararlandıkları ile ilgili sorular sorulmuştur.

Verilerin Analizi

Bu çalışmada, mülakat verilerini analiz etmek için betimsel ve içerik analizi birlikte kullanılmıştır. Öncelikle, mülakatlar ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Daha sonra ses kayıtları dinlenmiş, öğretmenlerin mülakat sorularına verdikleri cevaplar, word belgelerine aktararak mülakat dökümleri oluşturulmuştur. Betimsel analize tabi tutulan mülakat dökümlerini daha derinlemesine incelemek ve bu analizde belirlenemeyen kod ve kategorileri açığa çıkarmak için içerik analizi yapılmıştır. İçerik analizi yapılırken ilk olarak, mülakatlardan elde edilen veriler anlamlı bölümlere ayrılarak kodlamalar yapılmıştır. İkinci olarak, benzer kodlar bir araya getirilmiş ve bu kodları kapsayan kategoriler belirlenmiştir. Üçüncü olarak, veriler kodlara ve kategorilere göre düzenlenmiş ve kodların frekansları hesaplanmıştır. Bazı katılımcılar açık uçlu soruları cevaplarırken aynı cevap içerisinde birden fazla koda yönelik görüş ifade ettiğinden, kodların frekansları toplamı çalışmaya katılan toplam katılımcı sayısından farklı olabilmektedir. Son olarak, öğretmenlerin ifadeleri anlamları değiştirilmeden okuyucuya sunulmuştur.

Kodlama sürecinin güvenilirliğini sağlamak için, altı öğretmenle yapılan mülakat metinleri iki araştırmacı tarafından birbirlerinden bağımsız olarak kodlanmış ve iki kodlayıcı tarafından kodlanan kodların uyumuna bakılmıştır. Kodlama güvenilirliği, [Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı)] (Miles ve Huberman, 1994) formülüyle hesaplanmıştır. İki araştırmacı arasındaki güvenilirlik katsayısı birinci mülakat metni için

0,83, ikinci mülakat metni için 0,85, üçüncü mülakat metni için 0,91, dördüncü mülakat metni için 0,93, beşinci mülakat metni için 0,94 ve altıncı mülakat metni için 0,96 olarak bulunmuştur. Güvenirlik koşulu olarak 0,70 ve üzerindeki değerler yeterli görülmektedir (Başfirıncı, 2008). Uyuşmanın sağlanamadığı kodlamalar üzerinde ise, iki araştırmacı tekrar tartışmış ve bu tartışmalar sonucunda kodlar üzerinde uyuşma sağlanmıştır.

Öğretmenlerin YÖ'lerden derslerinde yararlanma durumlarını ortaya çıkarmak için yapılandırılmamış gözlemler de yapılmıştır. Gözlem yapılan ders saatlerinde, sınıfta meydana gelen olaylar kamera ile kaydedilmiştir. Sonrasında, gözlem notları bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Yazılı metne dönüştürülen gözlem notları, gözlem dönemi, YÖ'lerin kullanıldığı konu ve sınıf, ders saati ve YÖ'süne değinilen eski matematikçiler kategorileri altında tablolaştırılarak sunulmuştur. Ayrıca, öğretmenlerin eski matematikçilerin YÖ'lerine derslerinde nasıl yer verdikleri kısaca anlatılmıştır.

Sınırlılıklar

Bu çalışma, Trabzon'da görev yapan altı ortaokul matematik öğretmeni ile sınırlı olup, araştırma kapsamındaki veriler yarı yapılandırılmış mülakatlardan ve yapılandırılmamış gözlemlerden elde edilmiştir.

BULGULAR

Bu bölümde, öğretmenlerle yapılan mülakatlardan ve sınıf içindeki gözlemlerden elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Öğretmenlerin YÖ'nün Derslerde Kullanılması İle İlgili KÖ, KE ve KS'deki Olumlu Görüşleri

Öğretmenlerin YÖ'nün derslerde kullanılmasına yönelik KÖ'deki öğretmen ve öğrenci kaynaklı olumlu görüşleri Tablo 1'de verilmiştir:

Tablo 1: KÖ'deki Öğretmen ve Öğrenci Kaynaklı Olumlu Görüşler

Kategoriler	Kodlar	f
Öğretmen	1.İlgi ve merak uyandırma	4
	2.Derse dikkat çekme	2
	3.Kalıcı öğrenme sağlama	1
	4.Dersi zevkli hale getirme	1
	5.Genel kültür seviyesini artırma	4
Öğrenci	6.Matematik dersini sevdirmeye	2
	7.Araştırmaya yönlendirme	1

Öğretmenlerin YÖ'nün derslerde kullanılmasına ilişkin en fazla dile getirdikleri öğretmen kaynaklı olumlu görüşün ilgi ve merak uyandırma olduğu görülmektedir. Ayrıca, katılımcıların öğrenci kaynaklı en çok belirttikleri olumlu düşüncenin ise, öğrencilerin genel kültür seviyelerini artırma olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin bir ve beş numaralı kodlara yönelik verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

“Öğrenciler matematikçilerin hayatlarından ders alırlar diye 6. sınıflara Fermat'dan ve teoreminden bahsetmişim. Öğrencilerde bayağı ilgi ve merak uyandırmıştı...(K6)”

“Genel kültür anlamında Eratosthenes ve Venn gibi bazı matematikçilerden kısa da olsa bahsediyorum...(K4)”

Öğretmenlerin YÖ'nün derslerde kullanılmasına yönelik KE'deki öğretmen ve öğrenci kaynaklı olumlu görüşleri Tablo 2'de verilmiştir:

Tablo 2: KE'deki Öğretmen ve Öğrenci Kaynaklı Olumlu Görüşler

Kategoriler	Kodlar	f
Öğretmen	1.YÖ'lerin tiyatro şeklinde oyunlaştırılmasını önemli bulma	3
	2.YÖ'lerin mektup şeklinde kullanılmasını etkileyici bulma	3
	3.YÖ'lerin afiş şeklinde tanıtılmasını faydalı bulma	3
	4.İlgi ve merak uyandırma	2
	5.Motivasyonu artırma	1
	6.Dersi zevkli hale getirme	1
	7.Genel kültür seviyesini artırma	1
Öğrenci	8.Çalışmaya yönlendirme	1

Katılımcıların öğretmen kaynaklı en çok belirttikleri olumlu görüşlerin YÖ'lerin tiyatro şeklinde oyunlaştırılmasını, mektup şeklinde kullanılmasını ve afiş şeklinde tanıtılmasını faydalı bulma olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, öğretmenlerin öğrenci kaynaklı ifade ettikleri tek olumlu görüşün ise öğrencileri çalışmaya yönlendirme olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin bir, iki, üç ve sekiz numaralı kodlara yönelik verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

"YÖ'leri tiyatro haline dönüştürebilirim. Normalin dışında bir kıyafet giyip sınıfa girme öğrencilerin ilgisini çekecektir. 'Bu niye böyle giyindi?' dediğinizde 'Ben şuyum, şöyle çalışma yaptım.' demek çok hoş olacaktır... (K3)"

"Harizmi'nin YÖ'sünün...mektupla anlatılması çok etkileyici bir yöntemdi...O mektup olayı yapılırsa çok güzel olur... (K3)"

"Eğer bir matematikçiyi çocuklara tanıtacaksam... afişlerinin olması çok iyi olur. (K1)"

"...YÖ'lerin çocukları çalışmaya özendirme açısından faydalı olacağını düşünüyorum. (K5)"

Katılımcıların YÖ'nün derslerde kullanılmasına yönelik KS'deki öğretmen kaynaklı olumlu görüşleri Tablo 3'te verilmiştir:

Tablo 3: KS'deki Öğretmen Kaynaklı Olumlu Görüşler

Kategori	Kodlar	f
Öğretmen	1.Derse dikkat çekme	3
	2.İlgi ve merak uyandırma	3
	3.Proje ve performans konusu vermede yeni alternatifler sunma	3
	4.YÖ'lerin etkisini daha iyi anlama	3
	5.YÖ'lerin mektup şeklinde kullanılmasını etkileyici bulma	2
	6.Dersi zevkli hale getirme	2
	7.Araştırmaya yönlendirme	2
	8.Kalıcı öğrenme sağlama	1

9.Genel kültür seviyesini artırma	1
10.Kendini yenilemeyi sağlama	1
11.Kendini daha etkili bir öğretmen olarak görmeyi sağlama	1
12.Kendini matematikçi gibi hissettirme	1
13.Sınıf içinde veya dışında Türk-İslam bilginlerine değinme ihtiyacı duyma	1
14.Öğrencileri daha iyi tanımayı sağlama	1

Öğretmenlerin derslerde YÖ'nün kullanılması ile ilgili en fazla belirttikleri öğretmen kaynaklı olumlu düşüncelerin derse dikkat çekme, ilgi ve merak uyandırma, proje konusu vermede yeni alternatifler sunma ve YÖ'lerin etkisini daha iyi anlama olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin ilk dört koda yönelik verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

"...Matematikçilerin YÖ'lerinin öğrencilere katkısının olduğunu düşünüyorum. Çünkü çocuklar için bir değişiklik olmuş oldu ve onları derse çekti... (K2)"

"Pythagoras'dan biraz bahsettik. Hatta Pythagoras'un bir okulu olduğundan bahsettik...Yani YÖ önemli. Yani çocukların sıra dışı insanların hayatlarını, neler yaptıklarını öğrenmeleri onların biraz daha ilgilerini ve meraklarını çekiyor. (K5)"

"...Performans ve proje konularını daha çok kitaplardan seçiyordum, hazır konuları veriyordum. Geçen yıl matematikçilerle ilgili yaptığım çalışma farklı bir proje ve performans çalışması oldu. Bu yıl da yapmayı düşünüyorum... (K1)"

"...YÖ, kurs yapılmadan önce verdiğimiz proje ödevlerinin listesinde belki küçük bir başlıkta yer alıyordu ama kurs yapıldıktan sonra onun etkisinin daha çok olabileceğini düşünüyorum... (K4)"

Öğretmenlerin YÖ'nün derslerde kullanılmasına yönelik KS'deki öğrenci kaynaklı olumlu görüşleri Tablo 4'te verilmiştir:

Tablo 4: KS'deki Öğrenci Kaynaklı Olumlu Görüşler

Kategori	Kodlar	f
Öğrenci	1.Çalışmaya yönlendirme	5
	2.Genel kültür seviyesini artırma	5
	3.Araştırmaya yönlendirme	5
	4.Matematikçileri model almayı sağlama	4
	5.Düşünmeye yönlendirme	2
	6.Matematik dersini sevdirmeye	2
	7.Matematikçi kimliği kazandırma	2
	8.İletişim veya sosyal becerileri geliştirme	1
	9.Tarih bilincini geliştirme	1
	10.Üretken bireyler olmayı sağlama	1
	11.Matematikçilerin sabırlı ve azimli olduklarını gösterme	1

Katılımcıların YÖ'nün derslerde kullanılması ile ilgili en fazla dile getirdikleri öğrenci kaynaklı olumlu görüşlerin öğrencilerin genel kültür seviyelerini artırma, öğrencileri araştırmaya ve çalışmaya yönlendirme olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlerin ilk üç koda yönelik verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

"...Matematikçilerin ne kadar çalıştığını...göstermek ve öğrencileri çalıştırmak için matematikçilerin hayatı çok güzel...(K6)"

"En azından bir matematikçiyi tanıyacaktı. Bir ismi bile öğrenseler kardı. (K1)"

"Öğrenciler matematikçilerin neler yaptıklarını öğrensinler diye proje veya performanslar verdim...Araştırma yapsınlar, ne yaptılar, ne ettiler, matematiğe katkıları nelerdir diye verdim...(K6)"

Öğretmenlerin YÖ'nün Derslerde Kullanılması İle İlgili KÖ, KE ve KS'deki Olumsuz Görüşleri

Öğretmenlerin YÖ'nün derslerde kullanılmasına yönelik KÖ'deki öğretmen ve öğrenci kaynaklı olumsuz görüşleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: KÖ'deki Öğretmen ve Öğrenci Kaynaklı Olumsuz Görüşler

Kategoriler	Kodlar	f
Öğretmen	1.Bazı matematikçilerin YÖ'ler ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmama	2
	2.YÖ'lere değinmeyi gereksiz görme	1
Öğrenci	3.YÖ'lerin bazı öğrencilerin ilgilerini çekmemesi	1

Katılımcıların öğretmen kaynaklı iki farklı olumsuz görüş belirttikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca, öğretmenlerin öğrenci kaynaklı ifade ettikleri tek olumsuz görüşün ise YÖ'lerin bazı öğrencilerin ilgilerini çekmemesi olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin bir ve üç numaralı kodlara yönelik verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

"Bazı matematikçilerle ilgili bilgimin yeterli olduğunu düşünmüyorum...Bu da uygulamalarımı doğrudan etkiliyor. (K1)"

"YÖ, fazla rağbet görmüyor. Zaten çok sıkıcı olmaları nedeniyle çocuklar da ilgi göstermiyor... (K2)"

Öğretmenlerin YÖ'nün derslerde kullanmasına yönelik KE'deki öğrenci kaynaklı olumsuz görüşleri Tablo 6'da verilmiştir:

Tablo 6: KE'deki Öğrenci Kaynaklı Olumsuz Görüşler

Kategori	Kod	f
Öğrenci	1.YÖ'lerin bazı öğrencilerin ilgilerini çekmemesi	1

KE'de öğretmenlerin öğrenci kaynaklı bir olumsuz görüş belirttikleri görülmektedir. K4'ün YÖ'lerin bazı öğrencilerin ilgilerini çekmemesi ile ilgili verdiği cevap aşağıda sunulmuştur:

"YÖ ile ilgili mektuplar, öğrencilerin ilgili şekilde okuması ve anlaması için kullanılabilir; ama devamlı kullanıldıklarında bazı öğrencilerin çok ilgi göstereceğini"

düşünmüyorum. Bu mektupları ilk açtığınızda faydası görülür; fakat ikinci, üçüncü tekrarlarında fayda sağlamayacaktır... (K4)”

Öğretmenlerin YÖ'nün derslerde kullanılmasına yönelik KS'deki öğrenci, öğretim programı ve öğretmen kaynaklı olumsuz görüşleri Tablo 7'de verilmiştir:

Tablo 7: KS'deki Öğrenci, Öğretim Programı ve Öğretmen Kaynaklı Olumsuz Görüşler

Kategoriler	Kodlar	f
Öğrenci	1.YÖ'lerin bazı öğrencilerin ilgilerini çekmemesi	2
	2.Bazı öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerinin düşük olması	1
Öğretim Programı	3.Bazı matematikçilerin matematiğe katkılarına yönelik bilgi veya materyal bulmada zorlanma	2
Öğretmen	4.Bazı matematikçilerin YÖ'leri ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmama	1

Katılımcıların öğrenci kaynaklı iki, öğretim programı ve öğretmen kaynaklı birer olumsuz görüş ifade ettikleri görülmektedir. Öğretmenlerin bir, üç ve dört numaralı kodlara yönelik verdikleri cevaplardan bazıları aşağıda sırasıyla sunulmuştur:

“6. sınıfta bazı matematikçilerden bahsettim. ‘Hocam geçmişte yaşamışlar. Bize ne onlardan.’ diye söyleyen öğrencilerim çıktı... (K5)”

“...Genelde en büyük sıkıntı, matematikçilerin matematiğe yaptığı katkılarla ilgili problem yaşıyoruz...Google'a yazdığın zaman sadece hayatı, doğum ve ölüm tarihi yazıyor. Onun dışında fazla bir bilgi yok. (K6)”

“... Gauss hakkında, Galileo hakkında çok fazla bir bilgiye sahip değilim. Kısa ve öz bir bilgiye sahibim... (K3)”

Öğretmenlerin KÖ ve KS'de YÖ'leri Kullandığı Dersleri

Öğretmenler KÖ'de 4'er, KS'de ise 19'ar ders saati gözlemlenmiştir. Tablo 8'de katılımcıların sadece YÖ'lerden yararlandıkları derslere ilişkin bulgular yer almaktadır. Öğretmenlerin KÖ ve KS'de derslerinde kullandıkları YÖ'lere ilişkin bilgiler Tablo 8'de özetlenmiştir:

Tablo 8: Öğretmenlerin KÖ ve KS'de Kullandıkları YÖ'lere İlişkin Bilgiler

Gözlem Dönem	Konu	Sınıf	Ders Saati	YÖ'süne Değinen Eski Matematikçiler	
K1	KS	Matematikçilerin Hayatları İle İlgili Tiyatro Yaptırma	6	1	Emmy Noether, Hypatia, Ömer Hayyam ve Harizmi'nin YÖ'lerine değinme
		Cebirsel İfadelerde Toplama İşlemi	7	1	Harizmi'nin YÖ'süne değinme
K2	KÖ	Kümelerin Venn Şeması ve Ortak Özellik Yöntemiyle Gösterilmesi	6	1	John Venn'in matematiğe katkılarına kısaca değinme
	KS	Cebirle Tanışalım	6	1	Harizmi'nin YÖ'süne değinme

		Üçgenler	8	1	Atatürk'ten ve geometriye katkılarından bahsetme
		Pythagoras Bağıntısı	8	1	Pythagoras'un YÖ'süne değinme
		Sayı Örüntüleri	8	2	Fibonacci'nin, Pascal'ın ve Ömer Hayyam'ın YÖ'lerine değinme
K4	KS	Sayı Örüntüleri	8	1	Fibonacci'nin ve Pascal'ın YÖ'lerine değinme
K5	KS	Sayı Örüntüleri	8	1	Fibonacci'nin ve Pascal'ın YÖ'lerine değinme
K6	KS	Pythagoras Bağıntısı	8	1	Pythagoras'un YÖ'süne değinme

KÖ'de, K2 dışındaki öğretmenlerin YÖ'yü kullanmadığı görülmektedir. KS'de K1'in iki, K2'nin beş, K3'ün sıfır, K4, K5 ve K6'nın ise birer ders saatinde YÖ'yü kullandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, KÖ'de sadece John Venn'in YÖ'sünden, KS'de ise Emmy Noether, Hypatia, Ömer Hayyam, Harizmi, Mustafa Kemal Atatürk, Fibonacci, Pascal ve Pythagoras'un YÖ'lerinden bahsedildiği görülmektedir.

K1'in YÖ'leri Kullandığı Dersleri

K1'in sınıf öğretmeni olduğu 6. sınıfta dört matematikçi (Emmy Noether, Hypatia, Ömer Hayyam ve Harizmi) öğrenciler tarafından tiyatrolaştırılmıştır. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, Emmy Noether, Hypatia, Ömer Hayyam ve Harizmi'nin YÖ'lerini 6. sınıfta tiyatro şeklinde öğrencilere sunduğu ve öğrencilerin rollerini iyi bir şekilde yaptıkları görülmüştür. Geçmişteki ve günümüzdeki matematikçilerin imkânları arasındaki farklılıkların daha çok vurgulandığı tiyatrolarda, eski matematikçilerin YÖ'lerinin öğrencilerin dikkatlerini çektiği gözlemlenmiştir. Bu uygulamanın öğrencilerin eski matematikçiler hakkında yeni bilgiler edinmelerini sağladığı görülmüştür. Bununla birlikte, öğrencilerin eski matematikçilerin rolüne bürünerek tiyatro yapmalarının iletişim ve sosyal becerilerinin gelişmesine ve K1'in öğrencilerini daha iyi tanınmasına katkıda bulunduğu söylenebilir. Ayrıca, öğrencilerin gösterdikleri gayrete K1'in oldukça şaşırdığı ve yapılan uygulamadan oldukça zevk aldığı görülmüştür.

K1, 7. sınıfta gözlem yapılan bir dersinde, Harizmi'nin yaşamı ile ilgili tiyatro videosunu göstererek, tanıtım kılavuzundaki Harizmi'nin YÖ'sünü ve x'in tarihsel gelişimini anlatan etkinlikleri okutarak "*Cebirsel İfadelerde Toplama İşlemi*" konusunu işlemiştir. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, K1 Harizmi'nin yaşamıyla ilgili tiyatro videosunu öğrencilere göstererek derse giriş yapmış ve öğrencileri doğrudan konunun ne olduğundan haberdar etmeyip, izlettiği videodan hareketle hangi konunun işleneceğini öğrencilerin tahmin etmelerini sağlamıştır. K1, x'in tarihsel gelişimini daha sonra da Harizmi'nin yaşamını okutarak derse devam etmiş, x'i dünyaya Harizmi'nin tanıttığını vurgulamış ve doğal sayılarda toplama işleminin özelliklerinden hareketle cebirsel ifadelerde toplama işleminin özelliklerine geçiş yapmıştır. Bunun yanında, K1'in öğrencilerin görüş ve düşüncelerine önem verdiği, öğrencilere soru sorduğu, öğrencileri YÖ'ler aracılığıyla çalışmaya yönlendirdiği ve dersi özetleyerek sonlandırdığı görülmüştür.

K2'nin YÖ'leri Kullandığı Dersleri

K2, KÖ'de gözlem yapılan 6. sınıftaki bir dersinde, “*Kümelerin Venn Şeması ve Ortak Özellik Yöntemiyle Gösterilmesi*” konusunu işlemiştir. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, K2 derse küme tanımını yazdırarak başlamış, sonrasında kümelerin gösterim şekillerine yönelik öğrencilere örnekler vermiş ve her gösterim şeklinin özelliklerini ayrı ayrı vurgulamıştır. K2'nin ayrıca Venn şemasına bu gösterim şeklini bulan kişinin soyadından dolayı bu isim verildiğini belirttiği görülmüştür. K2'nin öğrencilerin doğru cevaplarını güzel sözlerle ödüllendirdiği gözlemlenmiştir. K2 derste zaman zaman özetlemeler yapmış ve önemli hususlara dikkat çekmiştir. Son olarak, K2'nin ders boyunca sorduğu sorularla öğrencileri aktif tuttuğu görülmüştür.

K2, 6. sınıfta gözlem yapılan başka bir dersinde, “*Cebirle Tanışalım*” konusunu işlerken x sembolünün tarihsel gelişimi ve Harizmi'nin YÖ'sü ile ilgili etkinlikleri kullanmıştır. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, K2 görevlendirdiği öğrenciyi sınıfa çağırıp x sembolünün tarihsel gelişimini okutarak derse başlamış ve sonrasında öğrencilerin x sembolüne yönelik görüşlerini almıştır. Ardından bir öğrenciyeye Harizmi'nin YÖ'sünü okutup öğrencilere düşüncelerini sormuş, daha sonra cebirsel ifadelerle örnekler vermiş ve öğrencilere yönlendirici sorularla hatalarını fark ettirmiştir. K2, son olarak öğrencilerin x ile ilgili görüşlerini tekrar almıştır.

K2, 8. sınıfta gözlem yapılan bir dersinde, Atatürk'ün geometriye katkıları ile ilgili tarihsel bölüme değinerek ve tanıtım kılavuzunun 3. bölümünün başındaki Atatürk'ün geometriye katkılarını anlatan kısmı okutarak “*Üçgenler*” konusunu işlemiştir. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, bir önceki ders öğrencilere ödev olarak verdiği sorulardan yapılamayanları açıklayarak derse başladığı, ardından geometrik terimlerle ilgili verdiği araştırma ödevini yapan bir öğrenciyeye bulduklarını okuttuğu, sonrasında öğrencilere eski matematiksel terimlerin anlaşılmasının güç olmasından dolayı Atatürk'ün bu terimleri değiştirdiğini vurguladığı görülmüştür. K2, son olarak öğrencilerin bu terimlere yönelik görüşlerini almıştır.

K2, 8. sınıfta gözlem yapılan başka bir dersinde, “*Pythagoras Bağıntısı*” konusunu işlerken matematiğin kelime anlamına ve Pythagoras ile ilgili tarihsel bölüme değinmiş, ayrıca tanıtım kılavuzundaki Pythagoras'un YÖ'süne yönelik etkinliği kullanmıştır. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, tahtaya matematiğin kelime anlamını yazdığı, bir öğrenciyeye Pythagoras bağıntısı ile ilgili yaptığı araştırmayı okuttuğu, Pythagoras bağıntısını şekil çizerek açıkladığı, ardından Pythagoras bağıntısının uygulamalarına geçtiği ve örnekler çözdürdüğü görülmüştür. K2, aynı zamanda Pythagoras'un kendi adıyla bir okul kurduğunu, çalışmalarını sırasında irrasyonel sayıları keşfettiğini dile getirdiği ayrıca Pythagoras'un matematiğe katkılarını ve derste yapılanları özetleyerek dersi bitirdiği görülmüştür.

K2, 8. sınıftaki başka bir dersinde Fibonacci sayı dizisi ve Hayyam üçgeni ile ilgili tarihsel bölümlere, tavşan probleminde, Fibonacci'nin, Pascal'ın ve Ömer Hayyam'ın YÖ'lerine değinerek “*Sayı Örüntüleri*” konusunu işlemiştir. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, ders kitabındaki Fibonacci sayı dizisine yönelik tarihsel bölümü okutarak derse giriş yaptığı, ardından tanıtım kılavuzundan Fibonacci'nin YÖ'sü ile ilgili etkinliği okuttuğu, Hayyam üçgeni ile ilgili bilgiler verdiği, bu üçgende Fibonacci sayılarının nasıl yer aldığını gösterdiği, tavşan probleminde değindiği, aritmetik ve geometrik dizilere örnekler verdiği ve bu dizilerle ilgili sorular çözdüğü görülmüştür. Ayrıca K2'nin ders boyunca öğrencilerin düşüncelerini almaya çalıştığı ve dersi soru-cevap yöntemini kullanarak işlediği gözlemlenmiştir.

K4'ün YÖ'leri Kullandığı Dersi

K4, 8. sınıfta gözlem yapılan bir dersinde, Fibonacci sayı dizisi ve Hayyam üçgeni ile ilgili tarihsel bölümlere, Fibonacci'nin ve Pascal'ın YÖ'lerine ve tavsan problemine değinerek "*Sayı Örüntüleri*" konusunu işlemiştir. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, K4 öğrencileri konudan haberdar ederek derse başlamış, bir öğrenciye ders kitabındaki sayı örüntüleri ile ilgili tarihsel bölümü okutmuş, bunun ardından Fibonacci sayı dizisini tahtaya yazarak öğrencilerden bu dizideki kuralı bulmalarını istemiştir. Daha sonra, K4 Fibonacci dizisinin doğada birçok yerde karşlarına çıktığını vurgulayıp buna örnekler vermiş, Fibonacci'den kısaca bahsetmiş ve öğrencilerden Fibonacci'nin tavsanlarla ilgili çalışmasını araştırmalarını istemiştir. K4, ardından başka bir öğrenciye de ders kitabındaki Hayyam üçgeni ile ilgili tarihsel bölümü okutmuş, öğrencilere Pascal ile ilgili bilgiler vermiş, Hayyam üçgenine yönelik açıklamalarda bulunmuş, örüntülere ilişkin örneklerle aritmetik ve geometrik dizi kavramlarına geçiş yapmış ve öğrencilere bu dizilere yönelik örnekler çözdürmüştür. Ayrıca, K4'ün Pascal üçgeni olarak bilinen üçgeni aslında Pascal'dan çok daha önce Ömer Hayyam'ın bulduğuna yönelik açıklamalar yapmadığı görülmüştür.

K5'in YÖ'leri Kullandığı Dersi

K5, 8. sınıfta gözlem yapılan bir dersinde, "Kâinat, matematik diliyle yazılmıştır." sözünü kullanarak, Fibonacci sayı dizisi ve Hayyam üçgeni ile ilgili tarihsel bölümleri okutarak ayrıca Fibonacci'nin ve Pascal'ın YÖ'lerine kısaca değinerek "*Sayı Örüntüleri*" konusunu işlemiştir. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin tarihsel bir söze yönelik yorumlarını alarak derse başladığı, ardından öğrencileri konudan haberdar ettiği, öğrencilere sayı örüntüleri ile ilgili bir örnek verdiği, ders kitabındaki Fibonacci sayı dizisi ile ilgili tarihsel bölümü okuttuğu ve bu bölüme ilişkin açıklamalarda bulunduğu görülmüştür. K5, aynı zamanda ders kitabındaki Hayyam üçgenine ait tarihsel bölüme değinmiş ve Hayyam üçgenindeki sayıların çapraz toplanmasının Fibonacci sayılarını verdiğini açıklamıştır. Ayrıca, K5 önemli hususları öğrencilere not ettirmiş ve öğrencileri ders boyunca sorularla aktif tutmaya çalışmıştır. Son olarak, K5'in Hayyam üçgeninin nasıl oluşturulduğuna değinmesine rağmen, bu üçgeni bulan kişi olan Ömer Hayyam'dan bahsetmediği görülmüştür.

K6'nın YÖ'leri Kullandığı Dersi

K6, 8. sınıfta gözlem yapılan bir dersinde, Pythagoras'un yaşamı ile ilgili tarihsel bölüme, Pythagoras'un YÖ'süne, hipotenüs kelimesinin anlam ve kökenine değinerek "*Pythagoras Bağıntısı*" konusunu işlemiştir. Öğretmenin dersi genel olarak değerlendirildiğinde, K6 ders kitabındaki Pythagoras ile ilgili tarihsel bölümü okutarak konuya başlamış, bu kısma yönelik öğrencilere sorular yönelmiş, bu matematikçi hakkında kısa bir açıklama yapmış ve Pythagoras bağıntısını ders kitabında yer alan ispat ile kavratmaya çalışmıştır. K6, aynı zamanda hipotenüs kelimesinin anlamına da değinmiş, ardından Pythagoras bağıntısı ile ilgili sorular çözmüştür. K6, bu bağıntı ile ilgili soruları soru-cevap yöntemiyle öğrencilerle çözmüş, öğrencileri tahtaya kaldırıp onlara yönlendirici sorularla yardımcı olmuş ve çözümü anlamayan öğrenciler olduğunda yapılanları tekrarlamıştır.

TARTIŞMA ve SONUÇ

Bu çalışmada, öğretmenlerin eski matematikçilerin YÖ'lerinin derslerde kullanılması ile ilgili olumsuz görüşlerinin "öğretmen", "öğrenci" veya "öğretim programı" kaynaklı, olumlu görüşlerinin ise "öğretmen" veya "öğrenci" kaynaklı olduğu belirlenmiştir.

Öğretmenler, KÖ'de toplam dört ders saati kendi sınıflarında gözlemlenmiştir. Bulgular incelendiğinde, KÖ'de yalnızca K2'nin sadece bir dersinde YÖ'yü kullandığı, diğer öğretmenlerin ise gözlemlenen derslerinde YÖ'den faydalanmadıkları görülmüştür. KÖ'de ders sonlarında yapılan mülakatlarda öğretmenler, YÖ'lerin derslerde kullanımı konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları için derslerinde eski matematikçilerin YÖ'lerini kullanmadıklarını belirtmişlerdir. YÖ'lerin derslerde kullanımı konusunda bilgi eksikliği olan öğretmenlerden, eski matematikçilerin YÖ'leri ile ilgili uygulamalar yapmalarının beklenemeyeceği açıktır. Bunun yanı sıra, KÖ'de yapılan mülakatlarda K2, bazı öğrencilerin YÖ'lere ilgi göstermediklerini ifade etmiştir. Dolayısıyla, öğretmenlerin KÖ'de eski matematikçilerin YÖ'lerini derslerinde kullanmalarını olumsuz etkileyen kendilerinden ve öğrencilerden kaynaklanan görüşler belirttikleri anlaşılmaktadır.

Öğretmenlerin genel olarak KÖ'de gözlemlenen derslerinde eski matematikçilerin YÖ'lerine yer vermedikleri belirlenmiştir. Ancak ders sonlarında yapılan mülakatlarda öğretmenler, zaman zaman çeşitli amaçlar için eski matematikçilerin YÖ'lerini kullandıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin KÖ'de YÖ'den faydalanma amaçlarına bakıldığında, YÖ'yü özellikle öğrencilerin genel kültür seviyelerini artırmak (Feyyaz, 2009), ilgi ve merak uyandırmak (Hatisaru ve Erbaş, 2012; Şahin vd., 2016; Yıldız ve Gökçek, 2013) için kullandıkları anlaşılmaktadır.

Katılımcılar KE'de yapılan mülakatlarda eski matematikçilerin YÖ'lerinin tiyatro, mektup ve afiş şeklinde kullanılmasını faydalı bulduklarını dile getirmişlerdir. Öğretmenlerin eski matematikçilerin YÖ'leri ile ilgili bilgilerindeki artış YÖ'ye yönelik uygulamalara olumlu bakmalarını sağlamış olabilir. Bu bağlamda, YÖ bilgisinin, öğretmenlerin matematik öğretiminde eski matematikçilerin YÖ'lerinin kullanılmasına ilişkin görüşlerini olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca, K3 dışındaki diğer öğretmenlerin YÖ'leri kullandıkları ders saatlerinde KÖ ile kıyaslandığında artış olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin eski matematikçilerin YÖ'lerinin derslerde kullanılması ile ilgili olumlu görüşlerindeki artış, YÖ'ler ile ilgili yeni uygulamalar yapmalarını sağlamış olabilir. Dolayısıyla, öğretmenlerin YÖ'leri kullanımlarındaki artış, YÖ'lerin matematiğin öğretimine yönelik düşüncelerini olumlu etkilemesinden de kaynaklanabilir. Özetle, YÖ bilgisinin, öğretmenlerin matematik öğretiminde YÖ'lerin kullanılmasına yönelik görüşlerini, bu görüşlerin de katılımcıların YÖ'ler ile ilgili sınıf içi öğretim uygulamalarını olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır.

KS'de yapılan mülakatlarda, öğretmenlerin eski matematikçilerin YÖ'lerini birçok farklı amaç için kullandıkları tespit edilmiştir. Öğretmenlerin en çok dile getirdikleri amaçların, derse dikkat çekmek (Şahin vd., 2016), ilgi ve merak uyandırmak (Hatisaru ve Erbaş, 2012; Şahin vd., 2016; Yıldız ve Gökçek, 2013), proje ve performans konusu vermede yeni alternatifler sunmak, öğrencilerin matematik ile ilgili genel kültür seviyelerini artırmak (Feyyaz, 2009), öğrencileri araştırmaya ve çalışmaya yönlendirmek olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla, katılımcıların KS'de eski matematikçilerin YÖ'lerini öğretmen ve öğrenci kaynaklı farklı amaçlar için kullandıkları anlaşılmaktadır.

Öğretmenlerin KS'de YÖ'yü derslerde kullanmalarını olumsuz etkilediğini ve öğretim programından kaynaklandığını ifade ettikleri tek görüşün bazı eski matematikçilerin matematiğe katkılarına yönelik bilgi veya materyal bulmada zorlanma olduğu belirlenmiştir. Öğretmenlerin görüşlerine göre öğretim programından kaynaklanan bu durumun katılımcıların YÖ kullanımlarını olumsuz etkilediği ve öğretmenleri rutin uygulamalarına dönmeye sevk ettiği belirlenmiştir. K3 ve K6, bazı eski matematikçilerin matematiğe katkılarına ilişkin bilgi veya öğretim materyali bulmada zorlanmalarının YÖ'yü

etkili bir şekilde kullanamamalarına neden olduğunu dile getirmişlerdir. Eski matematikçilerin YÖ'lerinin derslerde verimli bir biçimde kullanılabilmesi için öğretim programlarının kazanımlar, etkinlikler ve açıklamalar bölümlerinin matematikçilerin YÖ'lerini ve bilime katkılarını daha ayrıntılı içerecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir (Yıldız vd., 2014).

Öğretmenlerin KS'de eski matematikçilerin YÖ'leri ile ilgili öğretim uygulamalarını olumsuz etkilediğini belirttikleri öğretmen kaynaklı tek görüş, bazı eski matematikçilerin YÖ'leri ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmamadır. K3 yapılan mülakatlarda bilgi eksikliği olmasının eski matematikçilerin YÖ'lerini kullanmasını olumsuz etkilediğini belirtmiştir. Öğretmenler karşılaştıkları bu durum karşısında YÖ'yü kullanmak istemeyeceklerinden, bu sorunun giderilmesi için eski matematikçilerin YÖ'lerini içeren ek materyallere ihtiyaç olduğu görülmektedir. Ayrıca, bazı öğrencilerin hazır bulunuşluk düzeylerinin düşük olması ve eski matematikçilerin YÖ'lerinin bazı öğrencilerin ilgilerini çekmemesi öğretmenler tarafından KS'de öğrencilerden kaynaklanan olumsuz görüşler olarak dile getirilmiştir. Bu durumların üstesinden gelinebilmesi için öğrencilerin YÖ'lerin önemi konusunda bilgilendirilmeleri gerektiği anlaşılmaktadır.

ÖNERİLER

Bu araştırmanın bulgularına ve sonuçlarına dayalı olarak oluşturulan öneriler aşağıda sunulmuştur:

- KS'de K1'in derslerinde eski kadın matematikçilerin YÖ'lerinden yararlandığı görülmüştür. Bu durum, öğrencilerin matematiğin erkek ve kadınların katkıları ile gelişen bir bilim olmasını görmeleri bakımından sevindiricidir. Bu nedenle, öğretmenler matematik derslerinde eski kadın matematikçilerin YÖ'lerini tiyatro şeklinde oyunlaştırarak öğrencilerine tanıtabilirler.

- Yapılan gözlemlerde öğretmenlerin John Venn gibi bazı matematikçilerin matematiğe katkılarına yönelik bilgi veya materyal bulamadıkları belirlenmiştir. Bu nedenle, matematikçilerin matematiğe katkılarına ilişkin etkinliklerin hazırlanması ve okullara gönderilmesi faydalı olacaktır. Ayrıca, matematik dersi kitaplarına matematiğe katkı yapmış eski matematikçilerin yaşamlarına yönelik ayrıntılı bilgiler eklenebilir. Öte yandan, öğretmenlere yönelik eski matematikçilerin YÖ'leri ile ilgili kitap, dergi ve dokümanların sayısı artırılabilir.

- Bazı öğrencilerin YÖ'lerin önemini bilmemelerinin, öğretmenlerin derslerde eski matematikçilerin YÖ'lerini kullanmalarını olumsuz etkilediği görülmüştür. Bu nedenle, öğrencilere YÖ'lerin önemi ile ilgili açıklamaların yapılması, öğretim programlarına eski matematikçilerin matematiğe katkıları ve YÖ'leri ile ilgili kazanımların eklenmesi önerilmektedir.

- Öğrencilerin hazır bulunuşluluğunun ve alt yapısının, öğretmenlerin derslerde eski matematikçilerin YÖ'lerini kullanmalarını etkileyen faktörlerden biri olduğu görülmüştür. Bu nedenle, YÖ ile ilgili uygulamalarda, özellikle akademik başarı anlamında orta düzeyde olan öğrencilerin tercih edilmesi önerilmektedir.

- Eski matematikçilerin YÖ'leri ile ilgili proje ve performans konularının öğretmenlere yeni alternatifler sunduğu görülmüştür. Bu nedenle, öğretim programlarına ve ders kitaplarına eski matematikçilerin YÖ'leri ve matematiğe katkıları ile ilgili proje ve performans konuları eklenmesi önerilmektedir.

•Derslerde eski matematikçilerin YÖ'lerinin kullanımını arttırmak için, öğretmen yetiştirme görevini üstlenen eğitim fakültelerinde öğretmen adaylarına matematik derslerinde YÖ'lerden nasıl yararlanacakları hakkında bilgiler verilmesinin ve YÖ'ler ile ilgili öğrenme deneyimlerinin yaşatılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir.

•Bu araştırmaya benzer yapıda hazırlanan çalışmaların daha geniş örneklerle sınıf öğretmenleri ve ortaöğretim matematik öğretmenlerine de uygulanması, öğretmenlerin eski matematikçilerin YÖ'leri konusunda bilgi ve deneyimlerini arttırmalarına yardımcı olabilir.

KAYNAKLAR

ALPASLAN, M. (2011). *İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Matematik Tarihi Bilgileri ve Matematik Tarihinin Matematik Eğitiminde Kullanımına Yönelik Tutum ve İnanışları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

AYDIN, A., BAKIRCI, H. ve ÜREY, M. (2013). Serbest Etkinlik Çalışmaları Dersine Yönelik Sınıf Öğretmenlerinin Görüşleri. *Milli Eğitim*, 193, 214-230.

BAKİ, A. (2014). *Matematik Tarihi ve Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

BAKİ, A. and YILDIZ, C. (2010a, April). *Use of the History of Mathematics in Textbooks and Teacher Views*. Second International Congress of Educational Research, WOW Kremlin Palace, Antalya.

BAKİ, A. and YILDIZ, C. (2010b, April). *Meta-analysis of Studies Related to the History of Mathematics*. Second International Congress of Educational Research, WOW Kremlin Palace, Antalya.

BAŞFIRINCI, Ş. Ç. (2008). Bir Pazarlama İletişim Medyası Olarak Web Ortamında İçerik Analizi Yapmanın Güçlüklüğü ve Olası Çözüm Önerileri. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Dergisi*, 19(61), 52-71.

CLARK, K. M. (2008). Heeding the Call: History of Mathematics and the Preparation of Secondary Mathematics Teachers. In F. Arbaugh & P. M. Taylor (Eds.), *Inquiry into Mathematics Teacher Education: Association of Mathematics Teacher Educators (AMTE) Monograph Series*, Volume 5 (pp. 85-95). San Diego: AMTE.

CLARK, K. M. (2011, February). *Voices from the Field: Incorporating History of Mathematics in Secondary and Post-secondary Classrooms*. 7th Congress of the European Society for Research in Mathematics Education (CERME-7), Rzeszow, Poland.

ÇEPNİ, S. (2007). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş* (2. Baskı). Trabzon: Celepler Matbaacılık.

DERİNGÖL, Y. (2006, Nisan). *Sınıf Öğretmenliği Öğretmen Adaylarının Eğitiminde Matematik Tarihi ve Gelişiminin Gerekliği*. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Kongresi, Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Ankara.

ER, H. ve ŞAHİN, M. (2012). Sosyal Bilgiler Dersinde “Biyografi” Kullanımına İlişkin Öğrenci Görüşleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 75-96.

ERSOY, E. and ÖKSÜZ, C. (2016). Effect of Using History of Mathematics on Elementary 4th Grade Students. *Elementary Education Online*, 15(2), 408-420.

FEYYAZ, S. (2009). *Son Filozof: İbn-Rüşd*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları.

GÜRSOY, K. (2010). *İlköğretim Matematik Öğretmen Adaylarının Matematik Tarihinin Matematik Öğretiminde Kullanılmasına İlişkin İnanç ve Tutumlarının İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

HATİSARU, V. ve ERBAŞ, A. K. (2012, Haziran). *Matematik Öğretiminde Matematik Tarihinin Yeri: Türk, Portekiz, İspanyol ve Fransız Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri*. X. Ulusal Fen ve Matematik Eğitimi Kongresi, Niğde Üniversitesi, Niğde.

İDİKUT, N. (2007). *Matematik Öğretiminde Tarihte Yararlanmanın Öğrencilerin Matematiğe Yönelik Tutumlarına ve Matematik Başarısına Etkisi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

KALELİ YILMAZ, G. (2012). *Matematik Öğretiminde Bilgisayar Teknolojisinin Kullanımına Yönelik Tasarlanan HİE Kursunun Etkililiğinin İncelenmesi: Bayburt İli Örneği*. Yayınlanmamış doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

KAYMAKCI, S. ve ER, H. (2013). Sosyal Bilgiler Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Biyografinin Kullanımı. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(25), 198-224.

MCMILLAN, J. H. & SCHUMACHER, S. (2006). *Research in Education: Evidence-based Inquiry* (6th Ed.). Boston: Pearson.

MILES, M. B. and HUBERMAN, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis* (2nd Ed.). Thousand Oaks, California: Sage Publications.

ÖZTÜRK C. ve OTLUOĞLU, R. (2003). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Edebi Ürünler ve Yazılı Materyaller*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

SMESTAD, B. (2004). History of Mathematics in the TIMSS 1999 Video Study. In F. Furinghetti, S. Kaijser & C. Tzanakis (Eds.), *Proceedings of the History and Pedagogy of Mathematics 2004 & European Summer University 5* (pp. 278-283). Uppsala, Sweden: Uppsala Universitet.

SMESTAD, B. (2009). *Teachers' Conceptions of History of Mathematics*. Retrieved from <http://home.hio.no/~bjorsme/HPM2008paper.pdf>

SOMUNCU DEMİR, N., DEMİR, O., YENER, D., AYDIN, F. ve BAHAR, M. (2012, Eylül). *Ortaöğretim Matematik ve Fen Dersleri Öğretim Programlarında Türk-İslam Bilginlerine Yer Verilme Durumu*. 2. Ulusal Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.

SWETZ, F. J. (1994). *Learning Activities from the History of Mathematics*. Portland, ME: J. Weston Walch.

ŞAHİN, Ö., BAŞIBÜYÜK, H., and SOYLU, Y. (2016, May). *The Place of the History of Mathematics in the Sixth Grade Textbooks*. International Conference on Education in Mathematics, Science & Technology (ICEMST-2016), Ersan Resort & Spa, Muğla.

TÜRK DİL KURUMU SÖZLÜĞÜ. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

WENG KIN, H. (2008, March). *Using History of Mathematics in the Teaching and Learning of Mathematics in Singapore*. 1st Raffles International Conference on Education, Raffles Junior College, Singapore.

YENİLMEZ, K. (2011). Matematik Öğretmeni Adaylarının Matematik Tarihi Dersine İlişkin Düşünceleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(2), 79-90.

YILDIRIM, A. ve ŞİMŞEK, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

YILDIZ, C. (2013). *Ortaokul Matematik Öğretmenlerinin Matematik Tarihini Derslerinde Kullanma Durumlarının İncelenmesi: HİE'den Yansımalar*. Yayınlanmamış doktora tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.

YILDIZ, C. and BAKI, A. (2012, September). *Determining the Ways Elementary Mathematics Teachers Use with Regards to the History of Mathematics*. New Trends on Global Education Conference, Casmine Court Hotel, Kıbrıs.

YILDIZ, C. and GÖKÇEK, T. (2013, November). *Using Life Stories in Mathematics Teaching*. International Symposium on Changes and New Trends in Education, Necmettin Erbakan University, Konya.

YILDIZ, C., GÖL, R., and HACISALİHOĞLU KARADENİZ, M. H. (2014, October). *A Study on the Level of Inclusion of Women Mathematicians in Elementary and Secondary School Mathematics Curricula*. International Society of Educational Research 2014 World Conference, Dedeman Cappadocia Hotel & Convention Center, Nevşehir.

YILDIZ, C., HACISALİHOĞLU KARADENİZ, M., and GÖL, R. (2015). *Contemporary Approaches in Education*. Norley, K., Icbay, M. A., & Arslan, H. (Eds). *The Usage of the Biographies of Mathematicians in Elementary and Secondary Mathematics Textbooks* (pp.193-207). Frankfurt: Peter Lang.

**TURİZM DESTİNASYONU OLARAK GELİBOLU YARIMADASI
GZFT (SWOT) ANALİZİ¹**

SWOT ANALYSIS OF GALLIPOLI PENINSULA AS A TOURISM DESTINATION

**ГАЛИПОЛИЙСКИЙ ПОЛУОСТРОВ, КАК ДЕСТИНАЦИЯ ДЛЯ ТУРИЗМА
ПО ИТОГАМ АНАЛИЗОВ GZFT (SWOT)**

Mustafa BOZ*

ÖZ

Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; literatür taranarak Gelibolu Yarımadası'nın tarihi ve turistik değerleri incelenmiş, ilgili bazı bilimsel çalışmalara yer verilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmını oluşturan, ikinci bölümde, nitel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşmesi yöntemi ve beyin fırtınası tekniği kullanılarak, turizm destinasyonu olarak Gelibolu Yarımadasının, GZFT (SWOT) analizi yapılmış, çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu yarımadası, Savaş alanları turizmi, SWOT analizi,

ABSTRACT

This study consists of two parts. In the first part, historical and touristic values of Gallipoli Peninsula were examined and some scientific studies were given by literature review. In the second part, a qualitative research was realised. SWOT analysis of Gallipoli Peninsula was made by focus group interview method and brain storming technique. Some recommendations were developed.

Key words: Gallipoli Peninsula, Battlefields tourism, SWOT analysis

АННОТАЦИЯ

Статья состоит из двух частей. В первой части, на основе соответствующей литературы, исследована история и туристические достопримечательности Галиполийского полуострова. Во второй части, на основе качественных методов, исследована целевая группа, Были применены методы мозгового штурма и был сделан GZFT (SWOT) анализ Галиполийского полуострова. Показаны пути для разрешения трудностей в сфере туризма этого края.

Ключевые слова: Галиполийский полуостров, посещение мест боевых сражений, SWOT анализ.

---

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.0412

* Doç. Dr., Çanakkale 18 Mart Üniversitesi, Turizm Fakültesi, mboz@comu.edu.tr.

GİRİŞ

İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın Asya ve Avrupa kıtaları arasında iki yönlü köprü görevi görmesi ile Karadeniz'e çıkış yolu olması tarih boyunca birçok devletin yakın ilgisini çekmiştir. Birinci Dünya Savaşı içinde kara savaşları, dünyada eşine az rastlanır bir kahramanlık destanının yazıldığı ve Milli Mücadele ruhunun alevlendiği Gelibolu Yarımadası'nda yapılmıştır (Çanakkale Belediyesi, 2015).

Gelibolu yarımadası, Türk ordusunun büyük direnişinin ve zaferinin somut kanıtlarıyla dolu bir açık hava müzesi gibidir. Bu açık hava müzesinin gezilmesi, geçmişle bugün arasındaki ilişkiyi canlı hatıralar eşliğinde kurmakta, Gelibolu savaşlarının hangi boyutlarda bir mücadele olduğu, gözler önüne serilmektedir (Safi ve Akgül, 2007:34). Gelibolu gerek Türklerin gerekse Avustralyalılar ve Yeni Zelandalıların ulusal bilinçlerinin farkına varmaları açısından da büyük önem arz etmektedir (Benazus, 2007:9-14). Avustralya ve Yeni Zelanda'dan gelen askerler Çanakkale Savaşları'nı ulusal bilince kavuşmalarında en büyük aşamalardan birisi olarak gördüler (Akad, 2005:60).

Sekizbuçuk ay süren Çanakkale Deniz ve Gelibolu Yarımadası Kara Savaşları daracık bir toprak parçası üzerinde ve çok kötü arazi koşullarında, kimi zaman burun buruna, kimi zaman da göğüs, göğüse çok zor koşullarda başlamış ve devam etmiştir (Benazus, 2007:370). Türk direnişi ve kararlılığı karşısında, İngilizler sayı ve malzeme üstünlüklerine rağmen 1916 yılının Ocak ayında çekildiler. Bu çekilişi savaş aldatmaları kullanarak gizlediler ve çekilme esnasında kayıp vermeden gemilerine binmeyi başardılar. Bu mağrur İngiliz İmparatorluğu için büyük bir yenilgi, Balkan felaketinden yeni çıkmış Türkler için büyük bir zaferdi. Türk ordusu güvenini yeniden kazandı. Burada pekişen ve öne çıkan subay kuşağı Kurtuluş Savaşı'nı başarıya götüren lider kadroyu oluşturdu (Akad, 2005:56).

Çanakkale Savaşları, Türkiye için çok büyük insan kaybına yol açmıştır. Şehit sayısı tam olarak bilinmemekte, 50 bin ile 250 bin arasında kayıptan bahsedilmektedir (Ortaylı, 2011:55).

Osmanlı Genel Kurmayı Türk Ordusu kayıplarını şöyle vermektedir: Şehit: 55.127; Yaralı : 100.177; Kayıp : 10.067; Hastalıktan ölüm: 21.498; Hastalıktan terk : 64.440; Toplam : 251.309

İngiliz resmi kaynaklarına göre kayıplar: Katılan asker : 410.000; Ölü ve kayıp : 43.000; Yaralı : 72.000; Hasta : 90.000; Toplam: 205.000 (Benazus, 2007:369-370).

Gelibolu Yarımadası günümüzde, savaş alanları turizminde dünyanın en önemli yerlerinden birisidir.

Gelibolu yarımadası, tarihi ve doğal değerlerinin yanında, hüznün, keder, karanlık, savaş alanları turizmi gibi isimlerle anılan turizm çeşidi için dünya çapında özel bir konumda olması nedeniyle, büyük bir turizm potansiyeline sahiptir. Yerli ve yabancı birçok ziyaretçiyi bölgeye çekmektedir.

1. LİTERATÜR İNCELEMESİ

1.1. Savaş Alanları Turizmi

İngilizce alanyazında; dark tourism, thana tourism, grief tourism ve Türkçe alanyazında da hüznün turizmi, keder turizmi, karanlık turizm, savaş alanları turizmi gibi kavramlarla tanımlanmaya çalışılan bu özel ilgi turizmi türünü tam olarak tanımlamak zordur. Genel olarak; ölüm, acı, hüznün, yıkım unsurlarını içeren yerlere yapılan turistik ziyaret veya seyahatler olarak tanımlamak mümkün olabilir.

Seaton (1996:234). Ölümün herkesin paylaştığı bir miras olduğunu ve diğer her türlü mirastan daha uzun zamandır turizmin bir unsuru olduğunu belirtmektedir. Yerli ve yabancı alanyazında da kabul gördüğü üzere, Seaton (1996; 1999:131) hüzün turizminin farklı düzeyleri olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar;

1. Ölümü izlemek için yapılan seyahatler (Roma döneminde gladyatör döğüşleri, halka açık idamlar veya infazlar)
2. Ölüm olan yerlere sonrasında yapılan seyahatler (örn; Auschwitz gibi Nazi kampları)
3. Savaş alanlarına, hapishanelere, mezarlıklara ve anıtlara yapılan seyahatler (örn; Gelibolu Yarımadası, Sinop Ceazevi, Alkadraz, şehitlikler)
4. Ölümlerle ilgili olayların yaşatıldığı yerlere yapılan seyahatler (örn; iç savaş canlandırmaları)
5. Ölümlerle ilgili kanıtların sergilendiği yerlere yapılan seyahatler (örn; müzeler)

1.2. Gelibolu Yarımadası'nın Tarihi ve Kültürel Değeri

Gelibolu Yarımadası, Çanakkale ili sınırları içinde Avrupa kıtasında yer almaktadır. Denizlerin kendine has akıntıları, az yükseltili, dik yamaçlı kıyıları, oya gibi işlenmiş girintili çıkıntılı koyları, uzun kumsalları ile yörenin ormanlık tepeleri ve vadileri gibi doğal güzelliklere sahiptir. Bunun yanında; 1973 yılında Milli Park ilan edilen, 33.490 hektarlık bir alana sahip Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı, Türk Şehitlik ve Anıtları, Yabancı Mezarlık ve Anıtları, Savaş Kalıntıları (Tabyalar, silahlar, siperler, batıklar), Arkeolojik ve Tarihi Sitler, Müzeler ile bir açık hava müzesini andırmaktadır. Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Park sınırları dahilinde 1 İlçe (Eceabat) ile 8 köy bulunmaktadır (Çanakkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015A; Çanakkale Belediyesi, 2015).

Ziyaret edilebilecek alanlardan bazıları aşağıdaki gibi sıralanabilir (Sellars, 2005:52; Konyar, 2008; Kepez Belediyesi, 2013; Atlas Tarih, 2011; Kara, 2005; Çanakkale il Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015A; Çanakkale Belediyesi, 2015; Doğal Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2015; ARKİV, 2015; Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2015; Gallipoli, 2015; Çanakkale il Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015B).

Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi: Haziran 2012 tarihinde Kabatepe mevkiinde açılan merkez, Çanakkale savaşlarının önemini ve tarihsel anısını canlı tutmak amacıyla anıtsal bir yapı olarak kurgulanmıştır. 11 canlandırma odası, 147 kişilik bir konferans salonu ve Çanakkale Savaşları malzemelerinden oluşan bir müze bulunmaktadır.

Seddülbahir: Osmanlı Donanması'nın Rusya'nın Karadeniz kıyılarını bombalamasına cevap olarak 8 İngiliz ve Fransız kruvazörü Boğaz'ın giriş kısmında yer alan Seddülbahir'i bombalamıştır. Bombalamalar cephaneliğin patlamasına yol açmış, patlama sonucu 86 askerimiz şehit olmuştur. Bu şehitlerimiz Çanakkale Savaşları'nda verilen ilk şehitlerdir. Yörede ilk çıkarmanın yapıldığı Ertuğrul Koyu, Seddülbahir Kalesi, İlk Şehitler Anıtı; Yahya Çavuş Anıtı, Seddülbahir Cephane Şehitliği, Deniz Feneri, Helles Anıtı bulunmaktadır.

Kilitbahir (Deniz kilidi): Çanakkale'nin tam karşısında ve boğazın en dar yerinde bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmet tarafından Bizans'ı kuşatma hazırlıkları sırasında, Bizans'a yardım için gelebilecek Latin donanmasını engellemek amacıyla inşa ettirilmiştir. Namazgah Tabyası, Rumeli Mecidiye Tabyası ve Seyit Onbaşı Anıtı bu bölgede yer almaktadır.

Şehitler Abidesi: Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakası da dahil çok geniş bir alandan görülebilen Şehitler Abidesi, antik Elailous kentinin bulunduğu alanda yer almaktadır.

Savaş boyunca şehit olan Türk askerleri anısına yapılmış 41,70 metre boyunda büyük bir abidedir.

Mehmetçiğe Saygı Anıtı: Kabatepe'ye giderken Conkbayırı levhasından sola dönünce 2 km sonra Mehmetçiğe Saygı anıtına ulaşılabilir. Kuzeye doğru devam edildiğinde Kanlısirt Yazıtı, ardından Yeni Zelandalılar için yapılan Lone Pine (Yalnız Çam) anıtı ziyaret edilebilir.

57. Alay Şehitliği: Atatürk'ün 57. Alaya verdiği emir şöyleydi "Ben size taarruzu emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Bu ölünceye kadar geçecek zaman zarfında yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar kaim olabilir". Emri alan 57. Alay'ın erinden komutanına kadar tamamı şehit olmuştur. Şehitliğin biraz ilerisinde En Yaşlı Gazi Heykeli ile Mehmet Çavuş Anıtı görülmektedir.

Conkbayırı – Atatürk Zafer Anıtı: Conk Bayırı'nın kuzey bölümü Mustafa Kemal'in bir hücum sırasında göğsüne isabet eden şarapnel parçasından cebindeki saat sayesinde yara almadan kurtulduğu yerdir. Bu anıtın yakınında, 952 Yeni Zelandalı askerin anısında dikilen Yeni Zelanda Anıtı bulunmaktadır.

Anzak Koyu: Anzakların çıkarma yapmaya çalıştığı ve büyük kayıplar verilen koydur. Türkiye Bakanlar Kurulu kararı ile buraya Anzak Koyu adı verilmiştir. Bir nişane olarak Avustralya'nın Melbourne kentinde de bir Atatürk Parkı yapılmıştır. Her yıl, 25 Nisan'da, şafak sökmeden önce binlerce Avustralyalı, Yeni Zelandalı ve Türk, Gelibolu Yarımadası'nın Ege kıyısında Anzakların çıkartma yaptıkları koyda toplanmaktadır. Şafak törenleri, hangi taraftan olursa olsun, savaşta yaşamını yitiren tüm askerlerin gösterdiği fedakarlığı onurlandırmak ve Çanakkale Savaşı'nın Avustralya, Türkiye ve Yeni Zelanda'nın kimliğini nasıl etkilediğini anlamak için yapılmaktadır.

Gelibolu Tarihe Saygı Projesi: Gelibolu Yarımadası'nın doğal dokusunu koruyarak, çağdaş bir görünüme kavuşması için Şubat 2006'da başlatılan Opet Tarihe Saygı Projesi ile Gelibolu Yarımadası'ndaki Eceabat ilçesinde ve milli park sınırları içindeki tüm köylerde çalışmalar yapılmıştır. Alçıtepe, Seddülbahir, Bigalı, Kilitbahir, Behramlı, Kocadere, Büyük ve Küçük Anafarta köyleri ile Eceabat ilçesinde anıtlar, müzeler, kültür merkezleri ve pek çok rehabilitasyon çalışması tamamlanmıştır. 2008 yılında Eceabat sahilinde Tarihe Saygı Parkı'nın açılışı gerçekleştirilmiştir.

Gelibolu İlçesi : Tarihi Gelibolu Yarımadası yanında Gelibolu ilçe merkezi de tarihi ve kültürel özellikleri ile turizm çekim merkezidir. İyi ve güzel şehir anlamına gelen Gallipolis adıyla anılan Gelibolu'nun tarihte ilk kez Hitit İmparatorluğu'nun M.Ö.12.yüzyılda parçalanmasından sonra, Frigler ve onları izleyen Lidyalılar'ın araya geçişleri sırasında önem kazandığı görülmektedir. Sırasıyla Persler, Spartalılar, Makedonyalılar, Bergamalılar, Romalılar, Hun İmparatorluğu ve Bizans İmparatorluğu'nun yönetiminde kalan Gelibolu, 1354 yılında Gazi Süleyman Paşa tarafından fethedilmiştir. 1366 yılında yeniden Bizans'ın eline geçen Gelibolu, Osmanlı Padişahı I.Murad tarafından 1367 yılında ikinci kez Osmanlı topraklarına katılmıştır. Antik dönemde inşa edilen ve I.Justinianus tarafından onarılan Gelibolu Kalesi, I.Murad döneminde yapılan Ulu Camii (Hüdavendigar Camii), konusunda en görkemlisi kabul edilen Azebler Namazgahı, 400 yılı aşkın süredir ayakta kalmayı başaran ve tarihe ışık tutan Türkiye'nin en büyük Mevlevihanesi, 2. Murad döneminden Yazıcıoğlu Camii ve Sofca Halil Paşa Mescidi, Ahmet Bican, Sarıca Paşa, Yazıcıoğlu Türbeleri, Kasaboğlu Ali Bey ve Sarıca Paşa Hamamı, Bolayır Gazi Süleyman Paşa Camii ve Türbesi, Bayraklı Dede Türbesi, Namık Kemal'in Mezarı ilçenin belli başlı tarihi eserleridir. Türk denizcilik tarihinin en önemli isimlerinden "Kitab-ı Bahriye" günümüzde de önemini ve gizemini koruyan "Dünya Haritası" eserlerinin sahibi Piri

Reis'de Bizans devrinden beri önemli bir deniz üssü olan Gelibolu'da doğmuştur (Balık ve Karaalioglu, 2013:4).

1.3. Gelibolu Yarımadası İlgili Alanyazın

Tarihi Gelibolu Yarımadasını turizm açısından inceleyen ve değerlendiren bazı çalışmalar aşağıdaki gibidir.

Pamuk Bilgiç (2005), “Gelibolu Yarımadasında Turizmin Gelişimi” başlıklı yüksek lisans tezinde, yarımadanın deniz turizmi yanında sahip olduğu zengin tarihi ve kültürel çekicilikler sayesinde, tüm dünya tarafından tanınan bir cazibe merkezi olduğunu, yerli ve yabancı turistlerin ilgi odağı olma yolunda hızla ilerlediğini belirterek, yarımada da turizme yönelik yatırımlar yapılırken bölgenin doğal yapısının bozulmamasına, tarihsel dokusunun zarar görmemesine çalışılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Baba (2006), “Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nda Çevre Sorunları Ve Sorunların Giderilmesi İçin Çevre Yönetim Sistemi” başlıklı yüksek lisans tezinde, Gelibolu Yarımadası, Tarihi Milli Parkı'nda ziyaret yoğunluğu ile birlikte yaşanan çevre sorunlarını ele almıştır. Çevre yönetim sistemi kapsamında, Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı için belirlenen hedefin “milli parkın doğal ve tarihi değerlerinin çevre ile ilgili oluşturulmuş ulusal ve uluslararası politika ve amaçlar ile güvence altına alınması ve turizm faaliyetlerinin çevreye saygılı olacak şekilde devam ettirilmesi gerekir” olması gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Akpınar (2007), “Türkiye'nin Dünya Mirası Listesi'ndeki Yeri Ve Yeni Bir Aday Önerisi” başlıklı çalışmada, Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nın kültür varlıkları incelenmiştir. Çanakkale Savaşı'na sahne olan millî parkın; doğal ortamı, savaş kalıntıları, mezarlıkları, anıtları, kitâbeleri, savaş öncesi dönemlerden kalma tarihi yapıları ve özellikle de misyonu ile özgün bir kültür varlığımız olduğu, dolayısıyla millî parkın dünya mirası listesine alınmasını gerek ülkemiz, gerekse insanlık için büyük bir kazanç olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Atay (2008), “Alan Kılavuzluğunun Çanakkale İli'ndeki Uygulaması ve İlgili Turizm Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı çalışmada, alan kılavuzluğunun ortaya çıkışını ve ilgili yasal düzenlemeyi ortaya koyduktan sonra, Çanakkale'deki alan kılavuzluğu uygulamasını, alan kılavuzluğuna ilişkin yasal düzenleme ve turist rehberliğine ilişkin mevzuat kapsamında tartışmaya açmaktadır.

Yaşar ve Şeremet (2008), “Türkiye'de Milli Park Eğitimi Ve Milli Park Eğitimi İlişkin Bir Araştırma: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı” başlıklı çalışmalarında, milli park ziyaretçilerinin Milli park eğitimi bakımından gerekli bilinç, tutum ve davranışa sahip olmadıkları sonucuna varmışlardır.

Aliağaoğlu (2008), “Savaş Alanları Turizmi İçin Tipik Bir Yer: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı” başlıklı çalışmada, Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nın, vatan sevgisi, çerçeveleme ve mekanik çoğaltma nedeniyle önem kazandığını, savaşın olumsuz koşulları ve bu koşullarda elde edilen başarılar nedeniyle ön plana çıktığını belirtmektedir.

Atay ve Yeşildağ (2010), “Savaş Alanlarında Turizm Etkinlikleri” başlıklı çalışmalarında, birçok önemli olaya sahne olmuş Gelibolu Yarımadası savaş alanlarının, çeşitli nedenler ve motivasyonlar ile milyonlarca insan tarafından ziyaret edildiğini, savaş alanlarının hükümetlerin, sivil toplum kuruluşları, çeşitli vakıf ve derneklerin çabaları ile birçok turizm etkinliğine sahne olduğunu vurgulamaktadırlar.

Yeşildağ (2010), “Savaş alanları turizmi : Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Örneği” başlıklı yüksek lisans tezinde, Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı ve park

içerisindeki savaş alanları üzerine odaklanmış, yarımada'yı ziyaret edenlerle yaptığı araştırmada, ziyaretçilerin Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nı ziyaretlerinin ana sebeplerinin; Çanakkale Savaşı'nı anlamak, Çanakkale Şehitleri'ne saygı göstermek ve manevi nedenler olduğunu tespit etmiştir.

Sağlık, Sağlık ve Kelkit (2014), "Bisiklet Turizmi Açısından Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nın İncelenmesi" başlıklı çalışmalarında, doğal güzelliğinin yanı sıra, tarihi değerleri de içermesi açısından yarımada'nın bisiklet turizmine elverişli olduğunu vurgulayarak, bisiklet turizminin ulusal ve uluslararası turizm hareketliliğini sağlayacak şekilde alanın tekrar düzenlenmesine yönelik öneriler getirmektedirler.

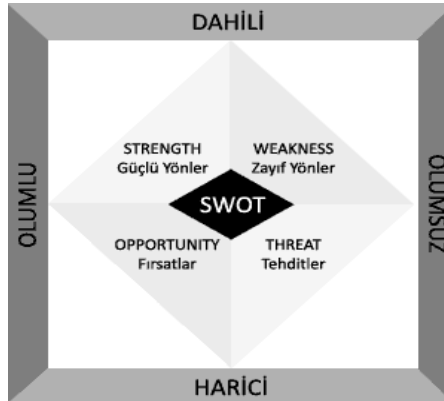
Sınmaz Sönmez (2015), "Çanakkale Savaşları'nı Anma ve Kutlama Etkinlikleri (1916-1938)" başlıklı çalışmada, Çanakkale şehitlerini anma törenleri ve zaferi kutlama etkinliklerinin niteliklerini, arşiv belgeleri ve dönemin basını aracılığıyla inceleyerek, Çanakkale Zaferi'nin Osmanlı kamuoyundaki yansımaları ve Cumhuriyet döneminde toplumdaki Çanakkale algısını ortaya koymayı amaçlamıştır.

Ilgar (2015), "Mabetleşen Bir Mekân: Gelibolu Yarımadası Tarihi Savaş Alanları Turizmi" başlıklı çalışmada Gelibolu Yarımadası tarihi alanlarının keder turizmi bakımından çok güçlü çekim potansiyeline sahip bir turizm alanı olduğunu belirterek, Gelibolu hacısı, Norfolk alayı bulut olayı (tarih gerçekleri ya da mistik ifade) gibi materyallerin turizmde kullanılmasını önermektedir.

2. UYGULAMA

2.1. Araştırmanın Amacı, Araştırmanın Modeli, Evren Ve Örneklem, Kullanılan Ölçme Aracı

Gelibolu Yarımadası sadece turizm değerleri açısından değil, Türkiye'nin milli mücadele ruhunun geliştiği, Cumhuriyeti'nin kurulmasına öncülük olan, dünya tarihinin değişmesine vesile olan, binlerce şehidin verildiği topraklar olarak gelecek nesillere de yol gösterebilecek, Türkiye ve dünya tarihi açısından çok önemli bir bölgedir. Bölgenin tarihi ve kültürel değerlerinin korunup geliştirilmesi, turizm destinasyonu olarak, gelişen ve çeşitlenen rakip destinasyonlar karşısında rekabet avantajı sağlanabilmesi için Gelibolu yarımadasının temel özellikleri, güçlü ve zayıf yönleri belirlenmeli ve değerlendirilmelidir. GZFT analizi, bu durumda kullanılabilir etkin teknik olarak karşımıza çıkmaktadır (Tablo 1).

Şekil 1. GZFT (SWOT) Analizi

Stratejik yönetimin temel süreçlerinden birisi olan GZFT (SWOT) Analizi, incelenen kuruluşun, destinasyonun, tekniğin, sürecin veya durumun iç ve dış çevresinin değerlendirilmesinde kullanılan yaygın bir analiz tekniğidir. Genellikle, İngilizce “strenghts (güçlü yanlar), weaknesses (zayıf yanlar yanlar), opportunities (fırsatlar), threats (tehditler)” kelimelerinin ilk harfleri esas alınarak adlandırılmaktadır. GZFT Analizi; güçlü özelliklerden daha fazla yararlanmayı sağlayacak veya zayıf yönleri güçlendirerek, güçlü özellikleri arttıracak, çevredeki gelişmelerden doğan fırsatlardan maksimum düzeyde yararlanıp, içsel ve dışsal tehditleri minimize edecek stratejilerin belirlenmesinde kullanılmaktadır (Büyükalaca ve Gül, 2009:5; Çoban ve Karakaya, 347-348).

Çalışmanın uygulama bölümünde, ulaşılmak istenen sonuca en uygun olduğu kabul edilen, nitel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşme yöntemi ve GZFT analizinde kullanılan beyin fırtınası tekniğinden yararlanılmıştır. Odak grup görüşmelerinde sorulara verilen yanıtlar, gruptaki bireylerin birbirleriyle etkileşimleri sonucunu oluşturur. Gruptan bir bireyin sorulara verdiği cevapların diğer bireyler tarafından duyulması, onlara, kendi düşüncelerini verilen bu cevaplar çerçevesinde oluşturma fırsatı vermektedir. Yani grup dinamikleri sorulara verilen cevapların kapsamını ve derinliğini etkileyen önemli bir etken olmaktadır. Odak grup görüşmelerinin bu özelliği, aynı zamanda bu tür görüşmelerin zengin bir veri seti oluşturmaya yardımcı olması açısından da önemlidir. Bireysel görüşmelerde akla gelmeyecek bazı konular, grup görüşmelerinde diğer bireylerin açıklamaları çerçevesinde akla gelebilmekte ve ek yorumda bulunmak mümkün olabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2011:151). Çalışmada ayrıca, beyin fırtınası tekniğinden faydalanılmıştır. Beyin fırtınası, sorunların tespit edilmesi ve çözümlerinin ortaya konulmasında kısa bir zaman aralığı içerisinde bir çalışma grubunun düşünce güçlerini birleştirerek mümkün olduğunca çok sayıda kolektif fikir üretimi amacıyla kullanılan demokratik ve katılımcı bir çalışma tekniğidir Kansız ve diğ., 2008.:6).

Araştırmanın evrenini Gelibolu Yarımadasında faaliyet gösteren, bölge konusunda bilgili, deneyimli, bölge ile ilgili çalışmalar yürüten belediye, kaymakamlık, muhtarlık, turizm ve ilgili yerel işletmeler ile devlet kurumları, STK’lar gibi paydaş temsilcileri oluşturmaktadır. Uygulama iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk aşamada, yukarıdaki özelliklere sahip kurum ve işletme temsilcilerinin isim ve adresleri tespit edilmiş, hazırlanan form gönderilerek, Gelibolu Yarımadası ile ilgili güçlü ve zayıf yönlerin, fırsat ve tehditlerin posta veya e-posta yolu ile bildirilmesi istenmiştir. İkinci aşamada, ilgili kişi ve paydaş temsilcileri davet edilerek, 30 Nisan 2013 tarihinde düzenlenen, Çanakkale Turizm Çalıştay’ı öncesi odak grup toplantısı gerçekleştirilmiştir. Odak grup toplantısına davet edilen 21 temsilcinin 11 tanesi katılmıştır. Toplantıya katılım sayısı odak grup görüşmeleri ve beyin fırtınası tekniğinin uygulanabilmesi için son derece uygundur. Toplantıda ilk aşamada elde edilen veriler ışığında başlatılmış, ve beyin fırtınası tekniğinin gerektirdiği yöntemler izlenerek, Gelibolu Yarımadası’nın GZFT analizi yapılmış, tespit edilen zayıf yönler ve tehditler için kısa, orta ve uzun dönemler için çözüm önerileri geliştirilmiştir.

2.2. Bulgular

Gelibolu Yarımadası GZFT Analizi

Güçlü Yönler:

Çanakkale savaşlarının yaşandığı yer olması nedeniyle:

- Tarihi öneme sahip olması, Savaş kalıntılarının varlığı, Çanakkale savaşlarının yıldönümü programlarının dünya basınında yer alması,

- Tarihsel bağları nedeniyle özellikle Avustralyalı, Yeni Zelandalı ve tarihe meraklı yabancı turistlerin ilgisini çekmesi,

- Yurtiçinden ziyaretçilerin artan ilgisi dolayısıyla her yıl ziyaretçi sayısının artması,

✓ Yerleşim ve yakın çevresinin barındırdığı zengin manzara ve seyir noktalarının bulunması,

✓ Yaban hayatı ve yaşam alanlarının varlığı,

✓ Bitki örtüsü çeşitliliği,

✓ Yöresel ürünler ve el sanatları,

✓ Misafirperver, hoşgörülü yerel insan kaynağı,

✓ Bozulmamış doğal çevre.

Zayıf Yönler:

✓ Yönetimin çok başlı olması, yetki tartışması; Orman ve Su Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı, Bakanlıklara bağlı çeşitli kurum ve kuruluşlar, yerel yönetimler vs.

✓ Yapılan yatırımların proje bazlı ve planlı olmaması,

✓ Bölgeye yönelik tanıtımın yetersizliği,

✓ Tanıtım Merkezinin amacı dışında kullanılması. Yemek merkezine dönüşmesi,

✓ Altyapıdaki eksiklikler:

- Katı atıkların katı atık dönüşüm tesisine ulaştırılmaması,

- Kamu tesislerinde arıtma tesislerinin bulunmaması; Tarihi yarımada içine yer alan köyler, Kabatepe Orman Kampı, Tanıtım Merkezi vs.

- Tanıtım levhalarının belirgin olmaması, bazı levhaların yanlış bilgi içermesi,

- Tuvalet imkânlarının yetersiz olması

- Engelli ziyaretçilere engelsiz alanların olmaması

- Uzun devreli ana plan ve alt planlarının sonuca bağlanamaması; Hayvancılık, elektrik, el sanatları, bağcılık vs.

- Su kaynaklarının yetersiz olması.

✓ Gelibolu ilçesinde nitelikli konaklama tesislerinin yetersiz olması ve yiyecek içecek imkanlarının yetersiz olup ihtiyaçlara cevap verememesi,

✓ Yöredeki el sanatlarının ve çeşitli geleneksel ürünlerin tanıtım eksikliği; Gelibolu sardalyesi, Mevlevi tatlısı, peynir helvası vs.

✓ Kültür turizmine yönelik bilgi ve bilinç yetersizliği,

✓ Kültür turizm etkinlikleri için eğitimli kalifiye eleman yetersizliği,

✓ Sektör çalışanlarının yabancı dil bilgisinin yetersizliği.

✓ Bölgenin planlı bir yapıya sahip olmaması sonucu araç ve yaya trafiğinin iç içe girmesi,

✓ Düzenli olarak çevre düzenlemelerinin takip edilmemesi; gerekli bakım ve onarımların yapılmaması

- ✓ Turizmin tüm yıla yayılamaması. Pazarlama ve ürün çeşitlendirme eksikliği,
- ✓ Çanakkale'nin kendi başına bir destinasyon olamaması,
- ✓ Ulaşımın yeterli olmaması

Fırsatlar:

- ✓ Yöre halkının kültür turizmi faaliyetlerine katılım göstermeye istekli olması,
- ✓ Koruma ve restorasyon çalışmaları ile uygun hale getirilebilecek yörenin kültürel ve doğal dokusu,
- ✓ Yöre ve çevresinin organik tarım ve iyi tarım ürünlerine yönelik artan tüketici talebi,
- ✓ Sanayinin olmaması nedeniyle turizmin gelişmeye açık olması
- ✓ Deniz turizmine uygun alanların fazla olması; Plaj, sörf, dalış, yelken, olta balıkçılığı, yat turizmi vs.
- ✓ Gelibolu merkezli tarih, kültür ve inanç turizminin geliştirilebilir olması; Mevlevihane, Piri Reis, Rus anıtı vs.
- ✓ Efsane turizminin geliştirilebilir olması; Hero ve Leandros efsanesi vs.
- ✓ Yeni antik kentlerin ortaya çıkartılması; Madytos gibi..
- ✓ Alternatif turizm çeşitlerini geliştirme imkanları; Trekking, bisiklet, rüzgar sörfü, dalış vs.
- ✓ Arap coğrafyasından gelen turistlerinde bölgeye çekilmesi

Tehditler:

- ✓ Planlama yapılmadan gerçekleştirilecek turizm faaliyetleri ile alanın doğal yapısının bozulma riskinin olması,
- ✓ Çevre kirliliği, gelişigüzel bırakılan atık maddeler,
- ✓ Kontrolsüz ve yasalara uygun olmadan yapılan gezi turları sonucunda meydana gelen çevre bozulmaları,
- ✓ Yarımada üzerinde her geçen gün sembolik bir anıt ve şehitlik yapılması,
- ✓ Gelen ziyaretçilerin ehliyetsiz, yetkisiz kişilerce yanlış bir şekilde bilgilendirilmesi; Alan kılavuzu problemi,
- ✓ Yarımada'nın panayır alanı gibi görülmesi ve buna müsaade edilmesi,
- ✓ Taşıma kapasitesinden fazla grubun aynı gün içinde savaş alanlarında yaptıkları tahribat,
- ✓ Hediyelik eşyaların yöreye özgü olmaması ve niteliksiz olması.
- ✓ Başiboş hayvanların ziyaretçileri tehdit etmesi,
- ✓ Şehitlik ziyaretlerinin amacına uygun yapılmaması.
- ✓ Yarımada bölgesinde ağır sanayiye izin verilmesi; Tersane izni termik santral vb.

2.3. Çözüm Önerileri

Sürdürülebilir turizm anlayışı ile planlama, her türlü iş ve işlem için işin uzmanına danışılması ve işin ilgililerine yaptırılması, denetlenmesi gerekmektedir.

SWOT analizi hazırlanırken üzerinde durulan zayıf yönler ve tehditler için aşağıda belirtilen çözüm önerileri sunulmaktadır.

Kısa Vade:

- ✓ Gerekli hukuki altyapının oluşturulması; yetki karmaşasının önlenmesi, bütçelerin proje bazında verilmesi gibi.
- ✓ Engelli turistler için engelsiz alan oluşturulması,
- ✓ Çevre temizliği için uyarıcı levhaların bulundurulması, çöp kutularının güzergah üzerine konulması ve düzenli olarak toplanması,
- ✓ Gelen ziyaretçilerin çöp toplama ve çevreyi kirletmemesi konusunda bilgilendirilmesi,
- ✓ Rehberlik hizmeti verenlerin profesyonel rehberler olması, anlatım birliği sağlanması,
- ✓ Yöredeki el sanatlarının ve çeşitli geleneksel ürünlerin tanıtılması,
- ✓ 2015 yılı 100. yıl etkinliklerinin planlanması ve uygulamaya geçilmesi
- ✓ Hediyeelik eşya stantlarının köy yerleşim alanlarına veya oluşturulacak uygun alanlara alınması ve standartlar getirilmesi,
- ✓ Şehitliklerde bulunan bilgilendirme panolarının düzeltilmesi.

Orta Vade:

- ✓ Ulaşım olanaklarının çeşitlendirilmesi,
- ✓ Bölge halkına ve turizm çalışanlarına eğitim verilmesi,
- ✓ Esnaf ve halkın bilinçlendirilmesi, mevcut tesislerin iyileştirilmesi
- ✓ Kilye ana tanıtım merkezinin ana yönetim merkezi olması,
- ✓ Taşıma kapasitesine uygun olarak tarihi yarımadanın gruplar için randevu sistemiyle gezilmesi.
- ✓ Turizm teşviklerinin genişletilmesi, yarımada özel teşvikler getirilmesi
- ✓ Bölgede kazanılan resmi gelirlerin bölgede kalması; yörenin geliştirilmesi ve kalkınması için kullanılması.

Uzun Vade:

- ✓ Gerçek şehitliklerin mimari bir norma, bütünlüğe kavuşturulması,
- ✓ Nitelikli ve yöreye özgü konaklama tesislerinin yapılması,
- ✓ Çanakkale ilinin başlı başına bir destinasyon haline gelerek kalış süresinin uzatılması,
- ✓ Bölgenin açık hava müzesi haline getirilmesi.
- ✓ Savaş alanlarının orijinal haline uygun olarak düzenlenmesi, korunması ve yaşanır hale getirilmesi.

SONUÇ

İlsay ve Doğdubay'ın (2015) nitel araştırma yöntemlerinden döküman inceleme yöntemi kullanılarak, ikincil veri ve bilgi kaynaklarını incelemeleri sonucunda, GZFT

Analizi Tekniği kullanılarak, Çanakkale yöresinin hüzün turizmi potansiyelini inceledikleri çalışma ile çalışmamız arasında bazı ortak noktalara vurgu yapıldığı görülmüştür.

Gelibolu tarih yarımadasında, Orman ve Su Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Dış İşleri Bakanlığı, yerel yönetimler gibi farklı kurum ve kuruluşların söz ve yetki sahibi olmaları, aralarında yeterli ve uyumlu çalışmanın olmaması, bölge yönetimin çok başlı olması ve yetki tartışmaları bölgede ortaya çıkan sorunların en büyük nedeni olarak görülmektedir. Bu sakıncayı ortadan kaldırabilmek amacı ile Gelibolu Milli Parkı'nın yerine, alanın statüsü değiştirilerek, 19/06/2014 tarihinde kabul edilen 6546 sayılı kanun ile Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı kurulmuş bulunmaktadır. Bu Kanunun amacı; “Çanakkale deniz ve kara savaşlarının meydana geldiği Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanının tarihi, kültürel ve manevi değerleri ile doğal dokusunun korunması, yaşatılması, geliştirilmesi, tanıtılması, gelecek kuşaklara aktarılması ve yönetimini sağlamak üzere Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığının kurulması ile görev ve yetkilerini düzenlemektir.” olarak saptanmıştır. Gelibolu yarımadası sadece savaş alanları turizminde değil, kültür, gastronomi, deniz sporları, yürüyüş, bisiklet, sualtı gibi alternatif turizm faaliyetlerinde de büyük bir potansiyele de sahiptir. Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alan Başkanlığı'nın gayretli çabaları diğer merkezi ve yerel yönetimlerin, yerel halkın, yerel işletmelerin ve diğer paydaşların destekleri ile bölgenin turizmde hedeflediği yere gelebilmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKAD, M. T. (2005). Savaş ve Onur Gelibolu. *National Geographic Türkiye*, Nisan 2005, 48-60.
- AKPINAR, Erdal (2007). Türkiye'nin Dünya Mirası Listesi'ndeki Yeri ve Yeni Bir Aday Önerisi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 9-1 Yıl: 2007.
- ALİAĞAOĞLU, Alpaslan (2008). Savaş Alanları Turizmi İçin Tipik Bir Yer: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı. *Milli Folklor*, 2008, Yıl 20, Sayı 78.
- ARKİV (2015). Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı Kabatepe Tanıtım Merkezi. [URL:<http://www.arkiv.com.tr/proje/gelibolu-yarimadasi-tarihi-milli-parki-kabatepe-tanitim-merkezi/899>] (Erişim 22 Ağustos 2015).
- ATAY, Lütfi (2008). Alan Kılavuzluğunun Çanakkale İli'ndeki Uygulaması ve ilgili Turizm Mevzuatı Açısından Değerlendirilmesi, *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 2, Güz: 169-176, 2008.
- ATAY, Lütfi ve YEŞİLDAĞ, Barış (2010). Savaş Alanları Ve Turizmi. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, Temmuz 2010, Cilt: 2, Sayı: 2.
- BABA, Alper (2006). *Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nda Çevre Sorunları Ve Sorunların Giderilmesi İçin Çevre Yönetim Sistemi*. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BALIK, İsmet ve KARAALİOĞLU, Mehmet Salih (2013). 2013 yılında büyük türk denizcisi Piri Reis. Mavi Yaşam, s.4-9. [http://maviyasam.odu.edu.tr/files/sayi7/Pages_from_7.sayi-3.pdf] (Erişim 20 Ağustos 2015).
- BENAZUS, Hanri (2007). *Çanakkale'den Gelibolu'ya*. Bizim Kitaplar, İstanbul.
- BÜYÜKALACA, Orhan ve GÜL, Aykut (2009). Osmaniye İli SWOT Analizi. Araştırma Projesi. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi. Aralık 2009

ÇANAKKALE BELEDİYESİ (2015). Gelibolu Yarımadası. [URL:<http://www.canakkale.bel.tr/icerik/2024/gelibolu-yarimadasi/>] (Erişim 20 Ağustos 2015).

ÇANAKKALE İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ (2015A). Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı (Eceabat). [URL:<http://www.canakkalekulturturizm.gov.tr/TR,70574/gelibolu-yarimadasi-tarihi-milli-parki-eceabat.html>] (Erişim 20 Ağustos 2015).

ÇANAKKALE İL KÜLTÜR VE TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ, (2015B). Genel Bilgiler. [URL:<http://www.canakkalekulturturizm.gov.tr/TR,70466/genel-bilgiler.html>] (Erişim 20 Ağustos 2015).

ÇOBAN, Bilal ve KARAKAYA, Yunus Emre (2010). Geleceği Planlamada Stratejik Yönetim ve Swot Analizi: Kavramsal Yaklaşımlar. *e-Journal of New World Sciences Academy*. Cilt 5, No.4, Makale No. 3C0052.

DOĞAL KORUMA VE MİLLİ PARKLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015). Çanakkale Destanı Tanıtım Merkezi.[URL:<http://gytmp.milliparklar.gov.tr/gelibolu/AnaSayfa/TanitimMerkezi/TanitimMerkezi.aspx?sflang=tr>] (Erişim 22 Ağustos 2015).

GALLIPOLI (2015). 4. Helles Anıtı, Seddülbahir. [URL:<http://www.gallipoli.gov.au/turkish/explore-helles-sites/helles-memorial.php>] (Erişim 23 Ağustos 2015).

ILGAR, Rüştü (2015). Mabetleşen Bir Mekân: Gelibolu Yarımadası Tarihi Savaş Alanları Turizmi. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*. Yıl 13, Güz 2015, Sayı 19, ss. 1-20.

İLSAY, Selin ve DOĞDUBAY, Murat (2015). *Çanakkale Yöresinin Hüzün (Dark) Turizmi Potansiyelinin Swot Analizi Yoluyla İncelenmesi*. 16. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı. 12-15 Kasım 2015, Çanakkale. Detay Yayınları. S. 1612- 1620.

KARA, Murat Ufuk (2005). *Çanakkale Savaşları*. Eceabat Kaymakamlığı Köylere Hizmet Götürme Birliği Yayını.

ÖZALP KONYAR, Hümeysra (2008). *Ayvalık'tan Gelibolu'ya Kuzel Ege*. TÜRSAB Yayını, İstanbul.

KANSIZ, Nuray, AKIN ACUNER, Şebnem ve YAVUZ, Muhammet Ali (2008). Çay Sektörü SWOT Analizi. Milli Produktivite Merkezi Raporu. Haziran 2008

KÜTÜPHANELER ve YAYIMLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ (2015). Seyit Onbaşı ve Rumeli Mecidiye Tabyası. [URL:<http://www.canakkalekutup.gov.tr/TR,84223/seytionbasi-ve-rumeli-mecidiye-tabyasi.html>] (Erişim 23 Ağustos 2015).

ORTAYLI, İlber (2011). Her Ülkenin Çanakkale'si Yoktur. *Atlas Tarih Dergisi*, Sayı.6, 2011, 55.

PAMUK BİLGİÇ, G. Çiğdem (2005). *Gelibolu Yarımadasında Turizmin Gelişimi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

SAĞLIK, Alper; SAĞLIK, Elif ve KELKİT, Abdullah (2014). Bisiklet Turizmi Açısından Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı'nın İncelenmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi* 4 (1): 84-90, 2014.

SAFİ, Polat ve AKGÜL, Alphan (2007). *Destansı Topraklar Çanakkale: Şehitlikler ve Anıtlar Kılavuzu*. Büyük Harf Bayın Yayın. Ankara.

SELLARS, Bill (2005). Şafak Törenleri. *National Geographic Türkiye*, Nisan 2005, 52.

SINMAZ SÖNMEZ, Cahide (2015). Çanakkale Savaşları'nı Anma ve Kutlama Etkinlikleri (1916-1938). *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl 13, Güz 2015, Sayı 19, ss. 173-195.

YAŞAR, Okan ve ŞEREMET, Mehmet (2008). Türkiye'de Milli Park Eğitimi ve Milli Park Eğitimine İlişkin Bir Araştırma: Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. Cilt 1/5, Sonbahar 2008 s. 910-942.

YEŞİLDAĞ, Barış (2010). *Savaş alanları turizmi : Gelibolu Yarımadası Tarihi Milli Parkı örneği.*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

YILDIRIM, Ali ve ŞİMŞEK, Hasan (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. 8. Tıpkı Basım. Seçkin Yayıncılık. Ankara.

HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'IN “İNSAN ÖNCE MAYMUN MU YDU?”
ADLI ROMANINDA HALK İNANÇLARINA ELEŞTİREL BAKIŞ¹

CRITICAL APPROACH TO SUPERSTITI ON IN THE NOVEL OF
HÜSEYİN RAHMİ GÜRPINAR'S “İNSAN ÖNCE MAYMUN MU YDU?”

КРИТИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД ПОВЕРЬЯМ НАРОДА В РОМАНЕ ХУСЕЙНА
РАХМИ ГЮРПЫНАР ПОД НАЗВАНИЕМ «İNSAN ÖNCE MAYMUN MU YDU?»
(ПРОИЗОШЕЛ ЛИ ЧЕЛОВЕК ОТ ОБЕЗЬЯНЫ?)

Bekir ŞİŞMAN*
Mehmet ŞAHİN**

ÖZ

İnsanoğlu yaratıldığı günden bugüne kadar birçok durumla karşılaşmıştır. Bu durumları adlandırma sürecinde bazen tabular oluşturmuş ve bu tabulara inanmaya başlamıştır. Çünkü inanma eylemi insanın yaratılışında var olan bir durumdur. Halk inançları, ilahi dinlerin resmî öğretileri dışında kalan, ancak nesilden nesle sözlü gelenek yoluyla aktarılan ve içeriği daha çok da uğurlu-uğursuz kavramlarıyla doldurulan inanmalar ve bunlara bağlı olarak geliştirilen pratiklerdir. Hayatın her alanında görülen halk inançları, insan hayatı devam ettiği sürece oluşmaya ve gelecek nesle aktarılmaya devam edecektir. Bu aktarım sürecinde yazılı kültürlerin de katkısı elbette vardır. Ele alınan romanın içeriğinde halk inançlarına yönelik bir eleştirel bakış söz konusudur ve bu inançların toplum hayatı içerisindeki olumsuz etkileri romanda konu olarak işlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Roman, halk inancı, büyü, fal, ruh, rakam

ABSTRACT

Mankind is faced with many situations the time it was created until today. While they denominated these situations, they created a lot of taboo and believed in these ones. Because believe action is a situation which existed in human creation. Superstition are practises and believing which is transmitted through oral tradition from generation to generation, whose contents is filled with concepts of auspicious-in auspicious although they stay out of doctrines of divine religion. As long as human life continues, superstition which are seen in all areas of life continue to occur and to be transferred to the next generation. There also are role of written cultures in the process of transmission certainly. There is a critical approach to the superstition in the contents of the novel discussed. These beliefs' negative impacts in the community life is examined.

Keywords: Novel, superstition, magic, fortune, soul, number

---

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.6963

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniv., Fen-Edeb. Fak., Türk Dili ve Edeb. Böl. Atakum/Samsun;

Eposta: bsisman@omu.edu.tr

** OMÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

Giriş

İnanma gereksinimi insanlık tarihi kadar eski bir olgudur. Çevresindeki olayları anlamlandırmaya çalışan insanoğlu, o gizemli yaratıcının veya gücün varlığını ilk önce, göz ile görebildiği tabiat varlıklarının kendisi olarak düşünmüştür. Bunun sonucunda Güneş, Ay, Yıldız, Tabiat vd. hakkında birtakım inançlar ortaya çıkmıştır.

Halk inançları denilen ve toplum tarafından kabul gören kültür öğeleri ya da arkaik inanç kalıntıları, hayatımızın her alanında yer bulmuş ve canlılığını sürdürmeye devam etmiştir. Halk inançları hayatın geçiş dönemleri diye adlandırdığımız; doğum, evlenme, ölüm gibi evrelerde kendine oldukça önemli bir yer bulmuştur. Bunun dışında halk inançları; kurban törenlerinde, tabiatla ilgili inanışlarda, canlı ve cansız varlıklarla ilgili inanışlarda, nazar, uğur, bereket, büyü, yatırlar-türbeler, fal, yağmur duası ve formülistik sayılarla ilgili inanışlarda daha çok karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmadaki temel amaç, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "İnsan Önce Maymun muydu?" romanını esas alarak, yazılı kültür ortamında yer alan kimi halk inançlarını ve bu inançlara yönelik eleştirel bakışı tespit etmektir. Çalışmanın ilk bölümde halk inancı kavramı, roman - halk inancı ilişkisi ve Hüseyin Rahmi'nin halk inançlarına bakışı gibi konulara değinilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise romanın özeti sunulmuş, daha sonra romanda tespit edilen halk inançları ile ilgili bilgiler verilmiş ve bu inançların romandaki bağlamlarından alıntılar yapılmıştır.

Halk İnancı Kavramı

İnanç, sözlük anlamı itibariyle "bir düşünceye, bir konuya bağlı bulunma" "dügümlenip kalma, bir şeye bağlanma, gönülden tasdik ederek inanma" gibi manalara gelir. Daha geniş bir ifade ile inanç, "kişice ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi" demektir. Halk inançları ise toplum tarafından kabul edilmiş ilahi bir dinin bilinen hükümleri ve öğretileri dışında kalan, fakat halk arasında yaygın bir şekilde yaşayan, itibar gören ve bir sonraki nesle şifahi gelenek yoluyla aktarılan itikatlardır/inanmalardır. (Şişman 2000: 104).

Halk inançları kavramı yerine çoğu zaman halk sufuzmi de kullanılmaktadır. Ayrıca halk inancı kavramının Almanca ve Fransızca karşılıkları olan *superstition* ve *aberglaube* kelimelerinin Türkçeye batıl itikat, batıl inanış, yanlış inanış, boş inanış, hurafe deyimleri ile çevrildiği görülmektedir. Bu deyimler, bir yargı taşıdıkları için, yersiz kullanıldıkları zaman sakıncalı olur. Çünkü bu durum, bilim adamının konusu karşısında tarafsız olması, önyargılardan kaçınması kurallarına aykırı düşer (Boratav 2013: 13).

Ziya Gökalp *Halkiyat* (Folklor) adı verilen sözlü ananeler arasında kalan birtakım akidelere "halk itikatları" adını verir. Eski Türkler, bilhassa kadınlar arasında yaşayan bu halk itikatlarını yazılı bir kitap gibi kabul etmişler, gerçekte mevcut olmayan bu kitaba "Keçe Kitap" adını vermişlerdir. Şimal Türkleri, Kırgız ve Kazaklar ise buna "Kis Kitap" demişlerdir. Gökalp'e göre "Keçe Kitap" ahkâmı birtakım işlerin uğurlu yahut uğursuz addedilmesinden ibarettir. Halkın inanışına göre zümrelerin ve fertlerin gözle görülmeyen perileri vardır. Bu perilerin sevdikleri kişiler uğurlu sevmedikleri kişiler ise uğursuz sayılır. (Filizok 1991: 92) Keçe Kitap'ın diğer bir ismi de "Tandırname"dir (Kaya 1992: 29). Azerbaycan Türklerinde ise bunun karşılığı "halk sınamaları"dır.

Yukarıdaki bilgiden de anlaşılacağı üzere halk inançları kitap gibi yazılı kültüre ait araçlarla aktarılmamaktadır. Sözlü kültür aktarımı yolu ile özünü kaybetmeden ufak tefek değişikliklere uğrayarak günümüze kadar erişmiştir. Ayrıca halk inançlarını, Anadolu insanının tüm faaliyetlerinde görmek mümkündür. Asker uğurlamalarında, düğünlerde,

bayramlarda, doğumlarda, ölümlerde, türkülerde, manilerde, ağıtlarda kısaca her alanda çeşitli halk inancı uygulamalarını görmekteyiz.

İnsanoğlu, iptidai zamandan bugüne kadar doğada anlam veremediği olaylara mistik bir yaklaşım ile yaklaşmış ve her hadiseye görünmeyen varlıkların sebebiyet verdiğini düşünmüştür. Aynı zamanda kişinin kendisinde vuku bulan birtakım değişimler, hastalıklar, sıkıntılar vb. durumlarda da bu yaklaşım biçimini sürdürmüştür. Bu yaklaşımlar sonucunda birtakım inançlar ortaya çıkmıştır. Örneğin şimşeğin çakması sonucunda Tanrı'nın kötülere cezalandırdığı düşünülmüş; Ay ve Güneş tutulmalarında ise kötü iyelerin Ayı ve Güneşi zapt ettiği düşünülerek, havaya ok atılmış ve değişik sesler çıkarılmıştır. Bir köylünün ineği bir yerden yuvarlansa yahut bir insanın bir yerde vücuduna inme inse, orası hemen uğursuz bir yer olarak addedilmiştir.

Türk halk inançlarının çerçevesini çizmek oldukça zordur. Çünkü her konu, her yaşantı birer halk inancı biçimine dönüşmüştür. Örneğin bir esnaf gün içerisinde işi iyi gitmezse sabah ilk gelen müşterinin uğursuz olduğuna inanır. Kesilen tırnağın ateşe veya yere atılmaması gerekir. Çocuklar kırk basmasına uğramasın diye kırklı kadınlar birbiri ile karşılaştırılmaz.

Hayatın her alanında gördüğümüz halk inançları belirli kültürler çerçevesinde oluşmuştur. Kült, yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınma anlamına gelmektedir. Bu saygı ve tapınış, duayı, kurbanı, dinsel tören olan belli ritleri gerektirmektedir. Kültlere örnek olarak: “Gök Tanrı kültürü, tabiat kültürü (dağ, ağaç, güneş ve ay, kasırğa, rüzgâr ve yer-su ruhu/kültü, taş ve kaya kültürü), hayvan kültürü, ateş kültürü, kişiöğlü/ruh/arvak (ervah) kültürü, atalar kültürü, ev ruhu/kültü, ocak kültürü, ölüm ve ölümler kültürü, gibi kültürleri sayabiliriz.” (Artun 2013: 117-118) Bu kültürlerin dışında; nazar, büyü/sihir/fal, doğum, evlenme, sünnet, ölüm, saçı/adak/ kurban ile ilgili kültürler de görülmektedir.

Her kültürün kendine özgü halk inançları vardır. Bu inançlar birtakım etkileşim ve ilişkiler sonucunda diğer kültürlerle de geçer. Her toplum, coğrafyasına yakın olan ve etkileşime girdiği toplumların halk inançlarından izler taşır.

Edebiyat-Folklor İlişkisi

Birey, yaşadığı toplumun değerleri ile yetişir. Almış olduğu bu değerleri bireyin yaratmalarında görmek mümkündür. Bu hususta şu konuyu belirtmekte fayda var. Birey yetişmiş olduğu toplumun kültürünün, bir kısmını veya yaratmalarından bir kısmını reddedebilir. Ancak reddettiği konuları eleştiri mahiyetinde de olsa kullanır ve oluşturduğu eserlere bunu konu edinebilir. “Yazar, içinde yaşadığı toplumun değerleriyle, insan gerçeğini bireysel ve toplumsal boyutuyla dile getirmek, seslendikleri kitlelerin kimliğiyle uyusmak zorundadır. Bir kültürde oluşan eserler çağın ve seslendikleri kitlenin kültür anlayışı ve beğenisine göre şekillenir.” (Artun 2006: 228)

Kültürün bir parçası olan edebiyat, olduğu topluma ait özellikler taşır. Edebiyatın hangi türünde olursa olsun yazar toplumundan/kültüründen kopuk değildir. Edebi türlerden biri olan roman da topluma ait birçok izler taşımaktadır. Yazar kahramanlarını mahalleden, köyden, kasabadan, ilçeden, ilden vb. yerleşim alanlarından seçebilir. Yazar aynı zamanda romanın zamanını, mekânını, konusunu da bu bölgelerden seçebilir. Böyle bir durumda yazarın seçmiş olduğu bölgenin, konuşma tarzı, kalıp sözleri, inançları, gelenek ve görenekleri romana yansır. Mehmet Kaplan'a göre edebiyat kültürün aynadaki yansımasıdır ve kültür sahasında ne varsa, onların yansımalarını edebiyatta görmek mümkündür.

Stendhal ise romanı cadde üzerinde gezdirilen bir aynaya benzetir ve çağdaş romancıların genellikle hayatı aksettirmeyi gaye edindiklerini belirtir. (Kaplan1988: 11)

Halk inançları, bir milletin kültürel özellikleri içerisindedir ve -bazı inançlar yavaş yavaş kaybolmaya yüz tutsa da- halkın yaşam alanının içerisinde her an canlılığını sürdürmektedir. Bu bakımdan yazar da canlı olan bu halk inanmalarını romanında kullanabilir. Kullanırken farklı düşünceleri olabilir. Örneğin halk inançları romanlarda, eski ile yeninin kaynaştırılması için ya da “çağ dışı kabul edilerek” halk inançları eleştirisi yapmak için kullanılabilir.

Roman, yaşanmış ya da yaşanabilecek bir olay üzerine kurgulansa da, romanı okuyan kitle roman içinde kendinden bir şeyler görmek ister. Bu açıdan halk kültürünün romanlar içinde kullanılması hem kültürel anlamda farkındalık oluşturur hem de romana zenginlik katar.

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Halk İnançlarına Bakışı

Hüseyin Rahmi, çağdaş roman tarzının öncülerinden biri olarak tarihteki yerini almıştır. Yazın hayatına çok küçük yaşta başlamıştır. Hüseyin Rahmi halk için roman ve hikâye yazarken bir yandan da Natüralizme uzanan bir çizgide realist ve rasyonalist bir anlayışın da temsilcisidir. Hüseyin Rahmi tam bir natüralist değildir. Çünkü o arada, konu edindiği ve çoğu normal dışı sayılabilecek tarzdaki tipleri, ironik bir dille tahlile ve natüralistlerden ayrı olarak bir de tenkite tâbi tutmuştur. (Göçgün 1990: Önsöz)

Mehmet Kaplan’a göre; Hüseyin Rahmi yazmış olduğu pek çok romanda Türkiye’nin yüz elli-iki yüz yıldan beri geçirdiği kültür ve medeniyet buhranı ile ilgili alafangalık, inanç, ahlak ve geçim sıkıntısı arasında çatışma, aşk ve evlilikte anlaşmazlık, sosyal sefalet, eski ahlak kaidelerine, örf ve âdetlere isyan konularını ele almıştır. Yine Kaplan’a göre; Hüseyin Rahmi birçok romanını, bilhassa batıl inanç konusunu ele alan eserlerini “esrar romanları” şeklinde yazmıştır. Bunlarda çözülmesi lazım gelen bir sır vardır. Bu sır menfaat veya başka sebepler dolayısıyla safdil insanların batıl inançlarından faydalanmak isteyenlerin oynadıkları oyundan ibarettir. (Kaplan 2009: 400)

Hüseyin Rahmi, hikâyelerinde ve romanlarında yer alan çeşitli sosyal ve kültürel seviyedeki kahramanları ile Türk toplumunu aydınlatmak, bilgili kılmak yolunda düşünceye ve kültür konusuna büyük ağırlık vermiştir (Göçgün 1990: VII). Bu sebeple halk inanmalarına eleştirel ve akılcı yoldan yaklaşmıştır. Halk her şeyin sebebini peri, cin, sihir ve büyüde ararken Hüseyin Rahmi bu olayları bilim-akıl-gerçeklik üçgeninde açıklamaya çalışır.

Hüseyin Rahmi’nin eserlerinde dikkate değer oranda halk kültürü unsurları da mevcuttur. Daha çok halk inanmalarına değinen yazar, “Henüz 4-5 yaşlarında iken, evlerine gelen komşu kadınlardan ve bilhassa bunlar arasındaki Pembe Hanım adındaki birisinden dinlediği masal ve hikâyelerle, çocuk yaşından itibaren tanışmış ve bu yönde bir ilgisi ortaya çıkmıştır. Hüseyin Rahmi Pembe Hanım’dan birçok Gulyabani, Çarşamba karısı, dev, cadı, cin hikâyeleri dinlemiştir.” (Göçgün 1990: 11). Eserlerindeki halk inançlarının kaynağını çocukluk çağında oluşturan Hüseyin Rahmi, daha sonra bunları ustalıklı kullanmıştır. Hüseyin Rahmi’nin küçük yaştan itibaren annesinin ve teyzesinin yanında kalabalık bir ortamda, kadınlarla iç içe yaşaması, onun halk kültürüne ve halk inançlarına bu kadar hâkim olmasında önemli bir etkidir.

Hüseyin Rahmi, Pozitivist bir yaklaşımla olaylara bakarak; sebebini bilmediği hâlde anneden-babadan veya dededen görerek, sorgulamadan inanılan halk inançlarının, halkın aklını körelttiğini düşünür. Halk inanmalarına inanan kişileri sorgularken bir yandan da

halk inanmalarını sorgular ve eserinin sonunda veya muhtelif yerlerinde pozitivist yöntemle, halkın inandığı cin, peri, gulyabani gibi olağanüstü durumları açıklığa kavuşturmaya çalışır. Aynı zamanda halkın inancını sömürü hâline getiren menfaatperest insanları da eleştirerek insanların olaylara biraz da pozitivist bakmalarını sağlama gayreti içerisinde.

Mehmet Kaplan da, Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki şahısları tespit ederken “bâtıl inançlara göre hareket edenler ve onları çeşitli maksatlarla istismara çalışan tipler” şeklinde bir madde oluşturur (2009: 403) .

Bu konu ile ilgili düşüncelerini Hüseyin Rahmi, roman içerisinde, kahramanın ağzından şöyle dile getirir: “Ali Şeref'in ağzından şu sözleri duymaktayız: -Baba, insanıyet ne çekiyorsa halkın inandığı boş, gülünç, muzır itikatlar yüzünden çekiyor.” (s.116).

Romanın Özeti

Bir filozof olan Mualla Lahuti Efendi, “İnsanlar Önce Maymun muydu?” adlı bir kitap yazar. Bu kitap ile bütün dikkatleri ve eleştiri oklarını üzerine çeken Mualla Efendi'ye ilk tepki Enis Buhari Efendi isimli bir kişiden gelir. Enis Buhari ile Mualla Efendi birgün yayınevinde karşı karşıya gelirler ve hararetle bir tartışma başlar. Bu tartışmadan yenik çıkan Enis Buhari, Hayrullah Efendi adlı bir yazarla birlik olur. Mualla Efendi'nin fikrini savunan kişilerin de işin içine girmesi ile tartışma zemini oldukça genişler.

Mualla Efendi'nin, doğumlarının sırasına göre Arapça adlar koyduğu Vahid, İsneyn, Selase isimli iki oğlu ve bir kızı vardır. Vahid, komşuları manifaturacı Hurşit Efendi'nin kızı Lemiye'ye, İsneyn de emekli İzzet Bey'in torunu Güzide'ye âşıktır. Evdeki besleme kız Rabia ise gizliden gizliye İsneyn'e gönül vermiştir. Vahid'in yakın arkadaşı Ali Şeref de Filozof'un biricik kızı Selase'ye âşıktır.

Bir müddet sonra Lemiye ile Güzide arkasından da Ali Şeref evlerinden kaçarlar, kimseye belli etmeden Mualla'nın evine sığınır. Bu âşıkları birbirine nikâhlayan Filozof, evli gençleri evinde gizlice barındırmaya başlar. Bu olaylardan sonra ortalıkta dedikodular başlar ve sürekli Filozof'un evine baskınlar yapılır, ancak görevliler her seferinde evde kimseyi bulamayarak elleri boş dönerler. Bu olaylar üzerine Mualla Efendi'nin bir efsuncu olduğunu ve sihirle kızları sakladığını düşünen tüm mahalleli artık Mualla Efendi'ye efsuncu gözü ile bakmaya başlamış ve birçok şehir efsanesi oluşturmuşlardır.

Filozof, gazete okurken bir ilana rastlar. Bu ilanda üç yaşında, çok zeki, eğitilmiş, sevimli bir Hint maymunu satılık olduğu yazılıdır. Bu ilan üzerine harekete geçen Filozof maymunu satın almak için ilandaki adrese gider ve maymunu satın alır. Ancak bu maymun Mualla Efendi için bir neşe kaynağı iken mahalleli için bir zulme dönüşür. Çünkü maymun bütün mahallenin evlerinin çatılarına çıkar ve kiremitleri kırar, kapıları açık olan evlere girer, evleri darmadağın eder. Bu olaylar üzerine maymun avcı Tahir Bey tarafından öldürülür.

Mualla Efendi'ye “Türk Felsefe Kültürü” derneğinden bir mektup gelir ve derneğin haysiyetini kurtarması istenir. Filozof'un çocukları böyle bir dernek olmadığı yönünde ikazda bulunurlar. Ancak bunlara aldırış etmeyen Filozof mektupta yazan tarihte verilen adrese gider. Filozof o gün kaçırılarak bir eve götürülür. Şadi Bey isminde bir zat Mualla Efendi'yi kaçirtmıştır. Amacı ise bakırı altına çevirtmektir. Mualla Efendi belki bir şekilde 'dışarıya haber gönderebilir miyim' düşüncesiyle birtakım malzemeler ister ve bu malzemelerin sadece bir eczanede olduğunu söyleyerek bir arkadaşının eczanesine gönderir adamları. Yazmış olduğu malzeme listesine Fransızca zor durumda olduğunu ve evin adresini yazar. Sonunda çocukları izini bulur ve Filozof Mualla'yı kurtarırlar.

Rabia, İsneyn'ne duyduğu karşılıksız aşk yüzünden bütün olan bitenleri haber vermek için İzzet Bey'in evine gider ve kızlarının Mualla Efendi'nin evinde olduğunu haber verir. Filozof Mualla'nın evine giden kızların aileleri bütün olan bitenleri dinlerler ve olayı tatlıya bağlarlar.

Romanda Tespit Edilen Halk İnançları

Cin/Peri/Şeytan ile İlgili Halk İnançları

Cinler ve diğer varlıklar insanın göremediği varlıklardır. Müslümanlar bu inanın İslamiyet'le birlikte ortaya çıktığını ve Kur'an referanslı bir inanış olduğunu ifade etseler de bu doğru değildir. Çünkü İslam öncesi Arap topluluklarında da cinlere inanış vardı. Cinler sadece Kur'an'da geçmez. Aynı zamanda hadislerde de yer alır. Bir hadiste cinlerin üç sınıfa/kategoriye ayrıldıkları ifade edilmekte olup birinci kategoride yer alan cinler yılan, akrep ve böcek; ikinci kategoride yer alan cinler rüzgâr; üçüncü kategoride yer alan cinler ise insan şeklinde tanımlanmıştır (Güngör - Köylü 2014: 59).

Geleneksel Türk Din ve inanışlarında cinle ilgili hususlar yoktur. Cin inanışı Sami kültürle ilişkilidir ve bize de Müslümanlık yolu ile geçmiş olup Türkler Müslüman olduktan sonra tanımlayamadıkları bütün ruhları, cin olarak isimlendirmişlerdir. Bu nedenle cinlerin özel bir adı yoktur. Türklerin cin inancına yabancı olmaları, Arapça cin kelimesinin Farsça karşılığı olan periyi ayrı bir varlık olarak düşüncelerine yol açmış, cinlerin dişilerine peri; erkeklerine de cin adını vermişlerdir (Güngör - Köylü 2014: 60).

Cinlerden birçok korunma yöntemi vardır. Bunların başında Kur'an'dan ayetler okumak veyahut ayetleri üzerinde taşımak gelir. Eski Türk inançlarında kara iyeleri memnun etme düşüncesi İslami alana geçildiğinde kara iyeler yerini cin/perî gibi kavramlara bırakmıştır. Bu sebeple kara iyeleri memnun etmek için uygulanan kimi uygulamalar cinlerin/perilerin alanına aktarılmıştır.

Anadolu'da cinlerle ilgili birçok inanç vardır. Bunlar içerisinde belki de hepimizin duyduğu evlilik hikâyeleri, perilerin sudan geçememeleri, peri ve cinlerin mekânlarının daha çok ağaç altları ve harabe yerler oluşu, cinlerin insanlara güzel bir kadın veya erkek olarak gözükmeleri, hayvanlar donunda gözükmeleri gibi inançlar mevcuttur. Cinlerin dişi ve erkekleri vardır. Ayrıca İslam'a göre kâfir ve Müslüman cinler de mevcuttur. Periler çoğu zaman kadın olarak tasvir edilmiştir ve çok güzel olan kızlara peri kızı benzetmesi yapılmıştır.

Günümüz iletişim araçlarında yer alan haberlerden öğrendiğimize göre cinlerle insanlar arasında bir evliliğin mümkün olup olmadığı, bu tür bir evliliğin İslami açıdan hükmünün ne olduğu hakkında birçok soru sorulmuş, bu sorulara cevaplar aranmıştır. Bu sorular günümüzde de devam etmekte, hemen her gün bu tür sorunlar medyada tartışılmaktadır. İslam adına fetva veren kimseler Cin Suresi'nin 16. ayeti ile Rum Suresi'nin 21. ayetini delil göstererek cinlerle evlenmenin hem mümkün hem de caiz olmadığı görüşüne varmışlardır. (Güngör - Köylü 2014: 70)

Cinlerin oturdukları veya toplaşıp eğlenmek için uğradıkları yerler, değirmenler, hamamlar, terk edilmiş tekin olmayan evler (özellikle büyük ve eski konaklar), ören yerleri, mezarlıklar, hanlar, köy odaları, büyük ağaçların altı imiş (Boratav 2013: 88). Bu gibi yerlere *uğrak yerler* denir. Bu uğrak yerlerden geçerken özellikle gece "destur" denilmesi, besmele çekilmesi gerekir. Bu gibi yerlerde cinleri kızdıran ve cinleri görmeye başlayan kişiler cine uğramış veyahut uğrak yere uğramış gibi kavramlarla adlandırılır. Kimi zamanda cin çarpması, peri çarpması gibi adlandırmaları da görmekteyiz.

Romanda geçen şeytan ifadesi ile hem gerçek anlamda şeytanın hem de cinlerin kastedildiğini düşünüyoruz. Burada da bunlardan kurtulmak adına uygulamalar görülmektedir. Hem şeytan/cin hem de bunlardan kurtulma ile ilgili ifadelere/inançlara aşağıda değinilmiştir:

"Şeytan defetmek için bildikleri duaları gürül gürül tecvit üzere okumaya başladılar. Fakat ne dehşettir ki kolları arkalarından çözülmüyor, şeytani ısıklar kesilmiyordu. Nihayet şeytan ıslığı kesti. İnce flüt sesiyle, keskin nağmeli bir hitabeye başladı. (s. 55)"

Burada önemle belirtmek istediğimiz inançlardan biri şeytanların ısıklık çaldıkları ve ısıklık çalındığında şeytanların çağrıldığı inancıdır. Küçükken, anne ve babalarımız akşamları ısıklık çalmanın şeytanları çağırarak anlamına geldiğini söyler ve bu konuda bizlere uyarıda bulunurlardı.

"Yer tanrısı benim. Göklerin Allah'ıyla sınırlarımı ayırdım. Hocalar bundan sonra bana tapacaksınız. İnsanların üzerinde Allah'tan ziyade nüfuza malik ben şeytana... (s.56)"

Bu noktada şunu belirtmek isteriz. İslam inancında yerin ve göğün her bir şeyin sahibi yüce Allah'tır. Ancak burada yer tanrısı olarak tanıtılan şeytan, eski Türk inançlarında yer-su iyeleri ile alakalıdır. Yerde Erlik vardır. Bu her türlü kötülüğün sahibidir. Bu inancın iyeler inancı ile ilintili olduğunu düşündüğümüz için bunu iyeler inancı başlığı altında ele alacağız.

Uğramak tabirini bu romanda da görmekteyiz. Kahramanlar başlarına gelen olayı "şeytana uğradık" diye anlatmaktadırlar. (s.60)

Don değiştirme inancını burada da görmekteyiz. Filozof'un istediği zaman şeytan, istediği zaman insan kılığına girdiğine inanılmaktadır:

"Herkes şimdi filozofun insani ve şeytani iki hüviyeti olduğuna ve istediği vakit birinden çıkıp diğerine girebildiğine inanmaya başladı. Biçarenin şimdi maymunluk soysuzluğuna bir de şeytanlık habaseti ilan edildi. ... Ayol duydunuz mu? Meğerse herif istediği zaman insan istediği zaman şeytan olurmuş... Rabbim şerrinden saklasın. Geceleri üç Ayetelkürsü bir Elham okuyup da o tarafa üflemedikçe yatmıyorum. (s.67-68)"

Anadolu'da birçok olayın müsebbibi olarak doğaüstü varlıklar görülür. Hatta buna dair birçok anlatı da vardır. Bu anlatıların ortak özelliği olarak, arkadan itilme, hiçbir şey anlamadan düşme, sebepsiz çıkan yangınlar, eşyaların yer değiştirmesi vb. inançları görmekteyiz. Buna dair romandaki şu satırlar oldukça ilgi çekicidir:

"Geçenlerde ihtiyar Sabire Hanım su çekerken ip kopmuş kovayı kuyuya düşürmüştü. Çengeli getirmiş, kovayı çıkarmaya uğraşırken haydi tepesi aşağı kuyuya gitmiş. Bereket versin ki bu kazayı pencereden komşu Hasan Efendi görmüş. Hemencecik konu komşu üşüşmüşler. Zavallıyı sırlıklam dışarıya çıkarmışlar. Taşlara çarpmadan tepesi aşağı suya düştüğü için rabbim saklamış da hatunun bir tarafına bir şey olmamış. Sabire Hanım nasıl oldu da düştün, diye sormuşlar. Şu cevabı vermiş: Sanki birisi beni arkadan kuyuya itti.

Hay işte bu şeytan heriften başka onu kim itecek!

Hatice Hanım'ın raftaki billur antika kâsesi durup dururken el dokunmadan yere düşmüş, yüz parça olmuş.

Doğramacının oğulcuğu altı yaşında Sadık'ın on basamak merdivenden yuvarlanıp da bacağı kırılmadı mı?

Köse muhtarın büyük kardeşi Süleyman'ın birdenbire dili tutulmadı mı? Okutmak için nefesi keskin meşhur bir hoca çağırıldılar. Bu, neuzibillah şeytan işidir. Zavallı adam üzerlerine uğramış. Dilini açmak için çok uğraşmak lazımdır, demedi miydi?

...

Daha neler de neler! Fırtınada göçen harap evi yıkan da oydu. Doğururken ölen kadının katili de gene o. (s.68-69)"

Bu sayfalarda anlatılan olayların birebir benzerleri Anadolu'nun pek çok yöresinde de anlatılmaktadır. Burada dikkat çekmek istediğimiz husus doğum yaparken ölen kadının ölümüne sebep olarak şeytan kılığına da girebilen Filozof'un gösterilmesidir. Eski Türk inançlarında doğum yapan kadına alkarısı musallat olur inancı mevcuttur. Bu inanç hâlâ devam etmektedir. Kara iyelerden biri olan alkarısı anneyi boğar çocuğun ise ciğerlerini alarak yermiş. Alkarısı kötü iyelerden biridir:

"... Bu menfur ailenin şeytan olduğunu iki hoca, iki mübarek adam karakollarda ispat etmedi mi? Bedbaht kız şeytanlara karıştı. Onu kendi nahiyelerinde aldılar, götürdüler. Onlar isterlerse gözlere görünürler, isterlerse görünmezler. Kızı da kendileri gibi yaptılar. (s.88)"

Gizli üfürükçü hocalar da remil attıktan, istihareye yattıktan sonra şu cevherleri yumurtluyorlardı:

"Kızınız ayın son terbiinde bir gece kuyu başından geçerek bir çardak altında oturmuş... Uyuyakalmış. Uğramış. Musallat olan genç bir peri... Onun teshirinden kurtarmadan kızınızı evlendiremezsiniz. (s.92)

Ne demek istiyorsun komşum?

Ne demek isteyeceğim. Perinin biri kızcağıza âşık oldu, kaptı götürdü.

Böyle şey eski masallarda olur. Şimdilerde akla gelir mi?

Akla gelmeyen bazen başa geliyor işte... (s.111)"

Cinlerden korunma yolları ile de inançların geçtiği bölümleri şu şekilde sıralayabiliriz:

"Cinlere ancak hüddamla karşı gelinir. Nefesleri keskin, zorlu birkaç hoca bulmalı... Basmalı evradı, basmalı esmayı, basmalı tütsüyü. Filozof ailesi şeytansa, şerlerinden Rabbime sığındık. İblislerin elbette onlardan daha kuvvetlileri vardır. Pundunu bulmalı, onları yenmeli. (s. 99-100)

... Şeyhe gidelim. Ne olur olmaz, biz de tütsülenelim. Şerlerinden korkulur. (s. 101)"

Büyü/Efsun/Fal ile İlgili Halk İnançları

Büyü, olumsuz bir durumu olumluya çevirmek istenirken veya da olumlu bir durumu olumsuz duruma çevirmek istenirken başvuru uygulamalardan biridir. Büyü, canlı ve cansız varlıkların var olan madde yasalarını etkileyerek ortaya çıkar.

Bu inançların izlerini ilkel dönemlere kadar götürebiliriz. Eski Türk inançlarında özellikle bu işleri şamanlar/kamlar yapmışlardır. Kayıp eşyayı bulmada, hastaları iyileştirmede büyü, fal, efsun gibi yöntemlere başvurmuşlardır.

Büyünün çabası çocuğa, mala-mülke, iyi ürün almaya, zararlı etkileri uzaklaştırmaya, insanlara iyilik ya da kötülük etmeye, yani dünyasal şeylere yöneliktir (Örnek 2014: 129).

Büyülerin iki çeşidi vardır. Bunlar olumlu ve kötü büyüler. Bu konuda Boratav şunları söylemekte:

Olumlu büyülerde amaç işlemin sonunda büyü yapanın da ondan etkilenenin de hayrına bir sonuç elde etmektir. Kötü büyülerin bir bölümü, büyücünün, kendisine başvuranın kötü niyetini bile bile yaptığı büyülerdir. Halk arasında bu türlü büyüler yapanlar hoş karşılanmaz. Bunlardan büyücü (uzman) aracılığı ile yapılanlar olmakla beraber, çoğu kötülüğe niyetli kişilerin kendi başlarına uygulayabilecekleri işlemlerdir; reçeteleri ya kulaktan kulağa öğrenilen ya da bu işler için düzenlenmiş kitaplarda bulunan şeylerdir. (Boratav 2013: 122-123)

Efsun veya afsun kelimesi üfürük ile aynı anlamdadır. Hasta olan kişi efsunlanarak sağlığına kavuşacağına inanır. Bu da büyülerden korunmada bir yöntemdir. Efsunlama işini bazen ocaklılar da yapabilir.

Fal ise gelecekte haber alma, kayıp bir eşyayı bulma, belli başlı durumlar için çıkarımda bulunma gibi durumlarda en sık başvurulan yöntemlerden biridir. İslamiyet'te fal yasaklanan uygulamalardan biridir. Ancak buna rağmen insan merakını giderebilmek adına değişik yöntemlerde fallara başvurabilmektedir. Falın birçok çeşidi vardır. Bunlardan birkaçını şöyle sıralayabiliriz. Suya bakılarak bakılan fal, kurşun dökülerek bakılan fal, ateşe bakılarak çıkarımda bulunulan fal; kahveye, çaya, iskambil kâğıtlarına, baklaya, ele bakılarak vb. biçimde gerçekleşen fal türleri vardır.

Bu bilgiler doğrultusunda romanda geçen büyü, fal efsun gibi inançlar şunlardır:

Kaybolan bir eşyayı bulmak için Hüddamlı'ya gidilir. Hüddamlı, cinleri kendi hizmetinde kullanan kişilere denilir.

"... Bu menfur ailenin şeytan olduğunu iki hoca, iki mübarek adam karakollarda ispat etmedi mi? Bedbaht kız şeytanlara karıştı. Onu kendi nahiyelerinde aldılar, götürdüler. Onlar isterlerse gözle görünürler, isterlerse görünmezler. Kızı da kendileri gibi yaptılar. Lemiye'yi artık polis, jandarma bulamaz. O, olsa olsa hüddam kuvvetiyle keşfolabilir. Kim bilir şimdi Kafdağı'nın arkasında mıdır? Göğün kaçınıcı katındadır... Nefesleri kuvvetli hocalar bulmalı. Efsun okutmalı... (s.88)"

"Cinlere ancak hüddamla karşı gelinir. Nefesleri keskin, zorlu birkaç hoca bulmalı... Basmalı evradı, basmalı esmayı, basmalı tütsüyü. (s.99-10)"

Burada hem cinlerden korunmak için uygulanan yöntemleri görürken bir yandan da cinlerden korunmak için hocaların yapmış oldukları büyü işlemlerini görmekteyiz.

Kayıp eşyayı bulmak için hocaya, şeyhe gitme halkımızda oldukça rağbet görülen uygulamalardan biridir. Romanda kızları kaybolan aileler şeyhe giderek kayıp kızlarının yerlerini öğrenmek isterler:

"... Şeyh Hamza'yı neye ihmal ettik, bilmiyorum. Şeyh Hazretleri derindir². Okyanuslardan daha kulaç kulaç derindir. Postuna oturup da esma çekti mi, ev temelinden zıngır zıngır titrer. Cinlerin en azılısını huzura getirir. İstedigini emreder. (s. 100)"

"Kayıp kızları bulmaya çalışan şeyh murakabeye varır. Evliyaların sultanı olarak anılan Abdülkadir Geylani'den destur alır. Tütsü tütürür. Ve şeytanlarla konuşmaya başlar. Büyü yaparken veya kayıp bir şeyi bulurken uygulanan bu yöntemlerin için su önemli bir faktördür. Çünkü su aracılığı ile kayıp olan kişiler gösterilecektir.

² Halk arasında derin hoca tabiri vardır. Bu tabir yapılması zor olan veya başarılması zor olan işleri okumakla, muska yazmakla, cinleri çağırarak, büyü ile halleden hocalara denir.

Şeyh celallendi. Köpürdü, şeytana çıktıkça çıktı, Melunlar nedir bu azgınlığınız! Sizi zincire vurdurur, Kaf Dağı'nın arkasına çekerim. Şimdi, hemen bana bir kâse suda olanı biteni göstereceksiniz dedi.

Hürmüz Hanım büyük bir bakır tepsi içinde su dolu bir kâse getirdi. Şeyhin önüne koydu. Şeyh, iri taneli teşbihini çekerek okuyup okuyup suya üflemeğe başladı. (s.106)"

"Kâsenin suyuna göz dikerek, "Vah... Vah... Vah... Medine'de Rubat odasında aç kalmış üç dul var. Önce bunların imdatlarına yetişelim. Şu tepsinin içine beş lira koyunuz. (s.107)"

Efsun bozmak için uygulananlar ise şöyle tasvir edilmiştir:

" Biz abdestliyiz. Tütsülüyüz. Üzerimizde Enam-ı Şerif var. Bu cin tutmuş evin köşe bucağını nefesleyerek efsunları bozmak istiyoruz. (s. 123)"

Kayıp bulmada uygulanan yöntemler ise şöyle tasvir ediliyor:

"Bu sözüm şaka ama onları bulmak için pek ciddi bir teşebbüs var... Şeyh Hamza ile ulemadan diğer iki zat mutlak kızları bulacaklarına dair bu matemli ailelere söz vermişler..."

Osman Efendi: "Ne vasıta ile?"

Tayfur: "Kurbanlar kesilecekmiş... Kayıp kızların yatak odalarında Esmâ'ül- hüсна çekilecekmiş... Daha birtakım dualar, efsunlar, ahtepetalar..." (s. 130)

"Evrat kuvvetiyle bir cismin gayr-i cismaniyete yani şeffaflığa döndürülmesi Ali Tavsi'nin Haşiyetülkeşşaf'ında mesturdur. Filozof ne kadar şeytani tabiat olursa olsun o bir nefestir. Biz ki rahmani tabiat ve üç nefesiz, elbette bir galebemiz muhakkaktır. Lekesiz iki beyaz kurban keseceğiz. Kızların yattıkları odalarda evrat çekeceğiz. Kaside-i Bürde ve Selaten tuncina okuyacağız... Bu suretle kızları gayr-i cismaniyetten cismaniyete avdet ettireceğiz. (s.132)"

Burada önemli olan uygulamalardan biri beyaz bir kurban sunmaktır. Büyü yaparken kara rengin olumsuz özelliği sebebi ile bazı kara renkteki hayvanlar ve bu hayvanlardan elde edilen ürünler kullanılmaktadır. Örneğin karatavuğun yumurtası kullanılarak yapılan bir büyüün varlığını iştmiştik. Burada ise büyü bozmak için beyaz renk kullanılmaktadır. Beyaz olmasındaki sebep lekesiz olmasıdır.

Eski Türk inançlarında kara iyelere sakat, hastalıklı, hayvanların kurban olarak sunulduğunu biliyoruz. Yardımcı ve koruyucu iyelere ise sağlam, özenle bakılmış hayvanlar kurban olarak sunulurdu. Bu açıdan baktığımızda büyüün bozulması için lekesiz beyaz bir kurban sunulmaktadır. Bunun temelinde doğrudan eski Türk inançlarında uygulanan bu sistemin varlığını görmekteyiz.

Formulistik Sayılarla İlgili Halk İnançları

Her kültür dairesinde sayıların özel bir yeri vardır. Sayıların özel olmalarında dinlerin de büyük etkisi söz konusudur. İnsanlar birtakım olayları sembollerle ifade etmişlerdir. Bu sembollerden biri de sayılar olmuştur. Örneğin bir İslami inanç dairesinde vahdet yani teklik Allah'ı temsil eder. Kırk olgunluğu sembolize eder.

Bizim kültürümüzde yer alan sayıların hem İslami özelliği hem de Şamanist özelliği vardır. Örneğin üç sayısı Şamanizm'de semanın üç kat olarak tasavvur edilmesinden dolayı önemlidir. Ayrıca Türk mitolojisinde ilahlar; Gök Tanrı, Yer Sular ve Yağız yer olmak üzere üçe ayrılır (Artun 2013: 379).

Sayılarla ilgili birçok halk inancı oluşmuştur. Belki de bundan sonra oluşmaya devam edecektir. Sayılara yüklenen sembolik ifadeler, birer kültür taşıyıcılarıdır.

Romanda geçen sayılarla ilgili inançlar şu biçimdedir:

Enis Buhari, Ruşen Zamir'in kulağına usulcacık fısıldıyor:

- Cebine kaç taş doldurdun?"
- Yedi..."
- Pek az..."
- Ya seninki?"
- Kırk bir..?
- Merak etme benim ihtiyat cebimde de sayısız var..?
- Bak ben onu akıl edemedim..?
- Yedi, tek adetlerin mübareği olduğu için onları sağ cebime sayı ile koydum..?
- Ben kırk biri tüketirsem bana senin sayısızlarından verir misin? (s.53)

Şimdi bu noktada dikkati çekmek istediğimiz birkaç husus var. Yedi sayısı tek sayıların kutsallarından sayılmaktadır. Sayıya bir mübareklik atfedilerek İslami bir biçim kazandırılmaktadır. Çünkü hac ibadetinde şeytan taşlamaya gidildiğinde ilk gün şeytana yedi tane taş atılır. Romanda da bu kişiler şeytan olduğuna inandıkları kişiyi taşlamaya gitmektedirler. Ayrıca sağ tarafın da mübarek olduğunu buradan çıkarabiliriz. Sağ ve sol ile ilgili inançlar da oldukça fazladır. Bunların birçoğu dini içerikten gelmektedir. Çünkü sol tarafta kötülükleri yazan melek vardır. Kötülüklerin soldan geldiği de bir inanıştır. Örneğin, "Yatağın solundan mı kalktın?" gibi deyimler halk arasında sık sık kullanılır. Bu sebeple sağ taraf kutlu ve mübarek sayılır. Yemek sağ elle yenilir, dükkâna girerken sağ adım ile girilir, yeni gelin eve girerken sağ ayakla girer vb. uygulamalarda sağ ve sol ile ilgili inançları görmekteyiz.³

Gök Tanrı Kültü ile İlgili Halk İnançları

Yaratıcı her zaman ulaşılmaz bir mekânda tasavvur edilmiştir. Eski Türkler Tanrı'nın gökte olduğuna inanmışlar ve bu sebeple hep yüksek mekânlarda ritüellerini gerçekleştirmişler. Tanrı'nın gökte tasavvur edilmesinin izleri günümüzde hâlâ devam etmektedir. Özellikle yağmur duası edilirken en yüksek dağın tepesine çıkma (bazı bölgelerde), kimi türbelerin yatırların, ziyaretlerin dağların tepelerinde olmaları gibi izler, bu inancın kalıntıları olarak kabul edilebilir.

"Mütalaaları esnasında bazen cezbelenir. İnanmadığı Allah'ı arar gibi müstehzi gözlerini göğe diker. Şikâyet makamında ellerini havaya uzatarak der ki: ..." (s.36)

Burada gördüğümüz gibi ellerin havaya kaldırılması ve gözlerin göğe dikilmesi Tanrı'nın gökyüzünde olduğuna inanmaktan ileri gelen hareketlerdir.

Kişioğluyla İlgili Halk İnançları

Kişioğlu'ndan kasıt insandır. Kişioğlu Tanrı tarafından yaratılmıştır ve güç ile talihin onun tarafından verildiği inancı vardır (Kalafat 2006: 95). İnsanın ruh ve bedenden teşkil

³ Oğuz Kağan'ın ölümüne yakın topladığı büyük kurultayda gerçekleştirdiği sembolik törende sağ tarafa kırk kulaç direk diktirdiğini, direğin üstüne bir altın tavuk koyduğunu, altına bir ak koyun bağladığını; sol tarafa da yine kırk kulaç direk diktirdiğini, üstüne bir gümüş tavuk koyduğunu, dibine bir kara koyun bağladığını; sağ tarafına büyük oğullarını, sol tarafına küçük oğullarını oturttüğünü biliyoruz. Burada, sağ yöne daha fazla değer verildiği görülmektedir. Bunun elbette sembolik bir anlamı olmalıdır. (Ergin 1988: 24-25)

olduğu inancı, onun aynı zamanda iye gibi bir bedene, bir dona girdiği inancını da beraberinde getirmektedir. Bu iye, bazen şeytana uyar ve kara iyelerin buyruğuna girer. Bu durumda her türlü kötülüğü yapar. Kişi, kimi zaman tınının Erlik tarafından buyruk altına alındığını fark etmez; kimi zaman fark eder. Göz dokunması, göz değmesi, uğur ve uğursuzluk gibi inançların kaynağında bu kişioğlu mevcuttur. (Kalafat, 2006: 96)

Kişioğlu ile ilgili inançların başında nazar, uğur, uğursuzluk, bereket gibi inanmalar gelir. Romanda buna dair bilgiler ve inanmalar şöyle ifade edilmektedir:

"Mahallede bir kaza, müessif bir hadise vukua gelse hep onun şerrinden, meymenetsizliğinden bilinir. (s.37)"

Burada kişinin uğursuzluğundan bahsedilmektedir.

"Öyle söylüyorsunuz ama siz de daima zemmettiğiniz uğursuz beşerden bir fert değil misiniz?"

Filozof gülerek:

- Şüphe yok... Şüphe yok. Kendimi istisna etmiyorum. Ben de o uğursuzlardan biriyim, belki de mahallenin en uğursuzuyum..." (s. 203)

Romanda nikâhsız doğan çocukların uğursuz sayıldıklarına dair bir inanç tespit edilmiştir. Nikâh iki birey arasında gönül razılığı ile ahitleşme törenidir. Zinayı engellemek için aile kurumunu sağlamlaştırmak için uygulanan yöntemlerden biridir.

"... Binaenaleyh şeri veya kanuni, resmen bağlantısız doğmuş çocuklara uğursuzluk, piçlik isnadı ne kadar abes bir düşünceden geldiğini mazinin bu nikâhsızları bize ispat edemezler mi? o devirde mubah olan şey zamanımızda neden uğursuzlaşıyor?" (s. 335).

Hastalıklarla İlgili Halk İnançları

Hastalıkların sebebini merak eden insanoğlu çok eski çağlardan beri hastalıkların sebeplerini adlandırmaya çalışmıştır. Kimi zaman bu hastalıkların tedavi yöntemini ve hastalığa neden olan durumu bulmuşken kimi hastalıklara doğaüstü güçlerin sebebiyet verdiklerine inanmıştır. Zamanla bu bilgiler birikerek deneme yanılma yolu ile test edilerek halk hekimliği kavramı karşımıza çıkmıştır.

Boratav'a göre; Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıklarını tanıma ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne halk hekimliği denir (2013: 139).

Hastalıkları sağaltmada birçok yöntem uygulanmaktadır. Bunların başında büyü yaptırmak, ocaklılara gitmek, muskalar yazdırmak, birtakım otlardan karışımlar gelir. Bazı hastalıkların sebebini doğaüstü varlıkların olduğuna inanıldığı için daha çok bu hastalıklarda büyü, efsun, muska, ocaklılar, etkin rol oynamıştır.

Kronik bronşit hastalarına halk *yelpikli* derdi. Eski Türkçede "yel", cin anlamındadır. Yelpikli de içine cin girmiş kimse demektir. Bugün hala köylerimizde yel ipliği bağlatma, "Sağıma soluma yel giriyor." şeklindeki anlatım ve şikâyetler bu yel/cin anlayışı ile ilgilidir. Cinlerin zararlarından korunmak için ise ya Kur'an'dan bir ayet, ya da bir sure okumak veyahut bunlardan nüsha/muska yaparak vücuda takmak gerekir (Güngör - Köylü 2014: 60-61).

Anadolu'da yel ocağı, sarılık ocağı, uçuk ocağı, efsun ocağı, sıtma ocağı vb. ocaklar mevcuttur.

Romanda hastalıklarla ilgili halk inançlarına ve bunlardan kurtulmak için uygulanan yöntemlere şu şekilde değinilmiştir:

“Hacı Veli'nin beline girdi. Adamcağız ağrıya dayanamıyordu. Hekimler romatizma dediler. Hocalar, bu şeytani kulunçtur. Erkekli dişili olur. İnsanın vücudunda doğurdukça doğurur, hakikatini söylediler...” (s.69).

Hastalıktan kurtulmak için uygulanan şu yöntem ise bir hayli ilgi çekicidir:

"Bir sabah filozof, komşuları fırıncı İsmail'in evi önünden geçerken alt kat penceresinden uzanan buruşuk bir el, üç defa kefareti budur diye adamcağızın başına üç taş fırlattı. İyi nişan alınmadığı için filozofa bir zarar gelmedi. Fakat ne kefaretiyle bu taşlar atılmıştı? Yapılan tahkikattan şu anlaşıldı: Fırıncının kaynanası Ayşe Hanım'ı sitma tutuyormuş. Bu hastalığın şeytandan geldiği söylenerek böyle üçtaşla def olunabileceği tavsiye edilmiş. (s.69)"

Ruh/Atalar Ruhu ile İlgili Halk İnançları

Türklerde atalara veya ölen kişilere büyük saygı vardır. Bu saygının neticesinde de bununla ilgili bir dizi halk inancı ortaya çıkmıştır. Özellikle birbirini seven iki kişiden biri öldüğünde, ölen kişinin ruhunun en yakın zamanda geride kalanı da götüreceği inancı vardır. Eğer akşamları eve kelebek girerse yakın akrabalarından birinin ruhunun geldiğine inanılır. Bir isteğin yerine getirilmesi isteniyorsa ölmüşlerin hakkı için gibi ifadeler kullanılmaktadır.

Bu durum romanda şöyle ifade edilmiştir:

“ Bir şey işittim ama inanmak istemedim... Duyduğum haberin doğru veya eğriliğini senden soracağım... Babanın ruhuna ant veriyorum. Doğruyu söyler misin? (s. 94)

İyelerle İlgili Halk İnançları

Kara iyelerle ilgili inançlardan biri de pek yaygın olarak dikkat çekme de “tu, tu, tu” denilerek korunma tarzıdır. Göz değmelerinde, özellikle kullanılan bu yöntem varlığı bilinen kara iyeyi şaşırtmaya yönelik bir harekettir. Kimi insanlar gözlerinin insanlara dokunduğunun farkındadırlar. Bu yüzden beğendikleri canlı ve cansız bir şeye baktıkları zaman, “ tu, tu, tu” diye üç kez o yöne doğru tükürülür gibi yapılır. Amaç kötü iyeyi şaşırtmaktır. Burada her ne kadar kişiöğlü ile ilgili bir uygulama görölse de amaç kötü iyeleri şaşırtmaktır:

“Cinler döşeklerinden kaptıkları kadınları nereye götürüyorlar, ne yapıyorlar acaba? (yakasına tükürerek) Tu, tu sen sakla Rabbim...” (s.101)

Eski Türk inancında Erlik Tanrı'ya karşı gelmiştir ve yer altına sürülmüştür. Fena ruhlardan biridir ve ona yardımcı olan başka kötü ruhlarda vardır. Aşağıda romandan alıntıladığımız bölümde Erlik'i hatırlatan ifadeler vardır. Bilindiği gibi İslamiyet'te Allah yerin ve göğün cümle kâinatın yaratıcısıdır. Ondan başka ilah yoktur.

“Yer tanrısı benim. Göklerin Allah'ıyla sınırlarımı ayırdım. Hocalar bundan sonra bana tapacaksınız. İnsanların üzerinde Allah'tan ziyade nüfuz malik ben şeytana...” (s.56)

Koruyucu iyelerden biri olan “Umay Ana” Anadolu'da “Umacı” biçiminde yaşatılmaktadır. Kök Türk çağı Bengü Taş yazıtlarında da adı geçen bu iye, çocukların koruyucusudur. Umay, bu koruyuculuk görevini, doğum sırasında, doğumdan sonra çocuklar erginlik çağına ulaşmıcaya, er adını kazanmıcaya kadar sürdürür. Nitekim bu görevini er adının alınmasına kadar sürdürdüğüne dair kayıt, Bengü Taş yazıtlarıyla açıkça anlaşılmaktadır. (Kalafat, 2006: 24)

Romanda bu başlık altında geçen halk inançlarına dair ifadeler şunlardır:

“... Filozof bu din umacılarından öç almak fırsatını kaçırmayarak devam etti.” (s. 19)

“Kendimin inanmadığım bir akideyi çocuklarıma nasıl talim edebilirim? Dini moral sağlam olmaz. Bu, tıpkı çocuğa “Uslu otur. Yükte umacı var. Çıkarsa şimdi seni yutar...” demek kabilinden korku vermeye benzemez mi?” (s. 35)

Sonuç

Halk inançları insanoğlunun hayatında beşikten mezara kadar varlığını sürdürmekte ve onu etkisi altına almaktadır. Bugün birçok uygulamayı sebebini bilmediğimiz halde büyülerimizden “öyle gördüğümüz ve duyduğumuz” için yaparız. Bazen bu durum kimi menfaatperest insanlar tarafından halkın aleyhinde kullanılmış ve halk sömürülmeye çalışılmıştır.

Halk inançlarının, yaşantımızın bir parçası olduğunu unutmamak gerekir. Ancak hayatımızın büyük bir bölümünde bizlere varlığını hissettiren bu inançların eleştirilmesi, sorgulanması, akla ve ilahi vahiye uygunluğunu düşünülmesi gerekir. Aksi takdirde halkın saf inanma duygusunu lehine çevirmek isteyen, üfürükçüler, muskacılar, cinci hocalar, sahte yağmur duacıları, falcılar halkı sömürmeye devam edecektir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, romanında halk inançlarına oldukça fazla yer vermiştir. Halk inançlarını romanda verirken bunları kötüye kullanan, suiistimal eden tipleri de bizlere göstermektedir. Bunun neticesi olarak, Hüseyin Rahmi, eleştirel bir gözle ve akılcı bir yaklaşımla romanında halk inançları eleştirisi yapmaktadır. Ve hatta bu duruma o kadar çok dikkat çekmek ister ki bazı romanlarının isimlerini halk inançlarını yansıtacak biçimde kullanmıştır. Hüseyin Rahmi, romanlarında “boş hurafe ve batıl inanç” olarak değerlendirdiği halk inançlarının doğurduğu sonuçlara dikkat çekmek istemekte ve bunların düzeltilmesi adına hareket etmektedir. Onun romanlarında bu denli halk inancı kullanmasındaki gaye sorgulamadan körü körüne bir inanişe bağlı bulunan, akli ile düşünmeden sadece gelenekten gelme inançlara uyan toplumu uyarmak ve bu inançların suiistimal edilerek halkın sömürüldüğünü halka anlatmaktır.

KAYNAKÇA

ARTUN Erman: (2013). Türk Halkbilimi, Adana, Karahan Kitabevi, 10 b.

ARTUN Erman: (2006). Adana Halk Kültürü, Adana, Altın Koza Yayınları, 2 b.

BORATAV Pertev Naili: (2013). 100 Soruda Türk Folkloru, Ankara, Bilgesu Yay.

ERGİN Muharrem: (1988). Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, Hülbe Yay., 2 b.

FİLİZOK Rıza: (1991). Ziya Gökalp’in Edebi Eserlerinde Halk Edebiyatı Tesiri Üzerine Bir Araştırma, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.

GÖÇGÜN Önder: (1990). Hüseyin Rahmi Gürpınar, Ankara, Kültür Bakanlığı Yay.

GÜNGÖR Harun - KÖYLÜ Bekir: (2014). Türk Halk İnanışları Ders Notları, Kayseri, Tezmer Yay.

GÜRPINAR Hüseyin Rahmi: (2012). İnsan Önce Maymun muydu?, İstanbul, Everest Yay.

KALAFAT Yaşar: (2006). Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, Babil Yay.

KAPLAN Mehmet: (2009). Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar I, İstanbul, Dergâh Yay.

KAPLAN Mehmet: (1988). Kültür ve Dil, İstanbul, Dergah Yay.

KAYA Doğan: (1992). “Tandırnameler”, Milli Folklor, S. 14, s. 29-30.

ÖRNEK Sedat Veyis: (2014). 100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane, Ankara, Bilgesu Yay.

ŞİŞMAN Bekir, (2000). “Anadolu’da Yaşayan Halk İnançlarının Menşei Üzerine Bir Araştırma”, Türk Kültürü, S. 448, s. 472-478.

UYGULAMALI HALK BİLİMİ ve ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN GELECEĞİ^{1*}

THE FUTURE OF MINSTREL TRADITION AND APPLIED FOLKLORE

ПРИКЛАДНОЙ ФОЛЬКЛОР И БУДУЩЕЕ АШУГСКСКОЙ ТРАДИЦИИ

Selcan GÜRÇAYIR TEKE^{**}

ÖZ

Âşıklık geleneği yüzlerce yıldır sürdürülen kadim bir gelenektir. Bu gelenek –diğer pek çok gelenekte olduğu gibi- süreç içerisinde değişmiş ve dönüşmüştür. İcra ortamlarının gittikçe kaybolması, âşıkların toplumda karşıladığı işlevleri başka aktörlerin üstlenişi ve genç kuşağın bu sanata ilgisizliği gibi nedenler yok olma endişesini de beraberinde getirmiş ve geleneği dönüştürmüştür. Geleneğin en temel sorunlarından birisi, âşıklık geleneğine gençlerin ilgisizliği konusudur. Bu makale genç kuşakların ilgisizliğinin uygulamalı halk bilimi yaklaşımlarıyla nasıl değiştirilebileceğine ve bu yaklaşımlarla âşıklık geleneğinin kendisine nasıl yeni aktarıcılar bulabileceğine odaklanmaktadır. Makalede müzecilik ve reklam örneklerinden yola çıkılarak âşıklık geleneğinin yeni icra ortamları ve aktörleri tartışmaya açılmıştır. Örneklerden hareketle uygulamalı halk bilimi yaklaşımları aracılığıyla âşıklık geleneğinin yeni icracılar ve icra ortamları bulabileceği ve bunun âşıklık geleneğine olan ilgiyi arttırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: âşıklık, uygulamalı halk bilimi, aktarım sorunları, yeni icra ortamları ve aktörleri.

ABSTRACT

Minstrelsy is an archaic tradition that has been maintained for hundreds of years. This tradition –like many other traditions- has changed and transformed within time. Such reasons like; the disappearance of the performance spaces, undertaking the social functions of minstrels by different actors and ignorance of youth about the tradition soon results in a worry about a transformation even the extinction of minstrelsy. This article have focused on inverting the youth’s ignorance and lack of awareness of the minstrelsy through using the applied folklore approaches and the ways of creating new minstrelsy actors. In this article, new performance spaces and actors of minstrelsy have been brought into question on the basis of museums and advertisement samples. It is concluded that attention to the minstrelsy can be raised through finding new actors and performance spaces of minstrelsy by utilizing the applied folklore approaches.

Key words: Minstrelsy, applied folklore, transmission problems, new performance spaces and actors.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.5635

* Bu makale 15-17 Ekim 2015 tarihlerinde Erzurum’da gerçekleştirilen “Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Âşıklık Geleneği” bilgi şöleninde sunulmuş bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Dr., Gazi Üniv. Edb. Fak., Türk Halk Bilimi Bölümü Öğretim Görevlisi. sgurcayir@gazi.edu.tr

АННОТАЦИЯ

Ашугская традиция длится уже сотни лет. Она, как и другие традиции, менялась на протяжении своего существования. Постепенно теряя среду для исполнения, функции, замена другими актёрами, низкий интерес молодого поколения, породил страх о вымирании этой традиции и принудил его к изменениям. Самая большая проблема ашугской традиции, это низкий интерес молодёжи к нему. В статье предлагаются разные методы для привлечения и возвращения молодёжи к ашугским традициям. Предложены разные примеры рекламирования из шоубизнеса. Исходя из разных примеров устанавливается, что применение фольклорских подходов увеличит интерес к ашугской традиции, даст возможность найти новых исполнителей и зародит среду для его осуществления.

Ключевые слова: Ашугская поэзия, прикладной фольклор, проблемы передачи, актёры и новая среда для исполнения.

Folklor doğası gereği bir ortadan yok olma konusudur. Bizim işlem zamanımız son andır. Son andan önce yaşam, son andan sonra ise ölüm vardır. İkisinin arasındaki eşik anı, bizim disiplinlerarası konumuzun ortaya çıktığı kopma anıdır. Bu nedenledir ki, son an daima bizimle birlikte olup kendi yerini sonraki gözden kaybolmanın yaklaşması ile değiştirmektedir.

Barbara Kirshenblatt-Gimblett

Âşıklık geleneğinin geleceği hakkında bazı öngörülerde bulunmak için birtakım sorulara yanıt bulmamız gerekmektedir. Âşıklık geleneğinin gelecek kuşaklara aktarılmasını istiyor muyuz? Kimler istiyor? Âşıklık geleneği gelecek kuşaklara aktarılmasa ne olur, ne kaybederiz? Bu geleneğin gelecek kuşaklara aktarılmasını neden istiyoruz? Bu aktarımın nasıl olmasını arzu ediyoruz? Toplumun bütün kesiminin bu geleneği gelecek kuşaklara aktarmasını bekleyebilir miyiz? Bu sorulara vereceğimiz yanıtlar aslında âşıklık geleneğinin geleceğine ilişkin tasarımlarımızı/beklentilerimizi de açığa çıkaracaktır. Âşıklık geleneği desteklensin ya da desteklenmesin her kuşak tarafından biçimlendirilerek bugüne kadar sürdürülmüştür. Âşıklık geleneğinin geleceği konusu, sadece bu dönemde değil geçmişte de sürekli bir endişe kaynağı olmuştur. Dilaver Düzgün'ün "Âşıklık Geleneğinin Değişim Dönüşüm Sürecinde Barış Manço Olgusu" başlıklı yazısında da belirttiği gibi Mehmet Fuat Köprülü, Cahit Öztelli, Mehmet Halit Bayrı gibi bilim adamları ve araştırmacılar yazılarında bugünden yıllarca önce âşıklık geleneğinin geleceği konusunda pek de iyimser değillerdir. Köprülü, "Orta Çağ ananelerini saklayan âşıklar zümresinin ileride yaşayamayacağını" belirtirken Öztelli, "Dertli ve Seyrani'den sonra gelen âşıkların sönük birer taklitçi olmanın ötesine geçemediklerini" ileri sürer (Düzgün 2009: 43). Günümüzde de bu geleneğin geleceği konusunda iyimser olmayan pek çok araştırmacı bulunmaktadır. Özellikle elektronik kültür ortamıyla birlikte geleneğin dönüşümünden rahatsız olduğu da bir gerçektir. Hatta bu dönemin ürünleri geleneğin yozlaşması, bir bakıma geleneğin aslından sapma olarak değerlendirilir. Bu noktada Nebi Özdemir'i hatırlamak yerinde olacaktır. Özdemir, gelenekte klasik yapı savunucularının "öncelikle hangi dönemin klasik olduğunu ve buna nasıl karar verdiklerini belirtmek zorunda olduklarını" ileri sürer. "Donmuş gelenek savunucularının yeni yorumlar olmadan

geleneğin nasıl geliştirildiği ve yaşatıldığı sorularını da yanıtlamaları gerektiğini” belirtir(Özdemir 2009: 143).

Âşıklık geleneği, âşıkların toplumda karşıladıkları işlevler, icra ortamları, âşıkların yetişme biçimleri, geleneğin aktarım biçimleri açılarından yüzyıllar boyunca değişmiş ve dönüşmüştür. Bu değişim ve dönüşüm bu alanla ilgili çalışanlardan kimileri için geleneğin yozlaşması kimileri içinse geleneğin yaşama şansı olarak görülümüştür. Ancak âşıklık geleneği önceki yüzyıllar kadar canlı ve etkili bir biçimde sürdürülmesine de “yok olma tehlikesi yaşayan” bir gelenek olarak da değerlendirilemez. Halen pek çok sayıda aktarıcısı ve “belirli” bir dinleyici kitlesi vardır. Ancak geleneğin en önemli sorunu, -diğer pek çok gelenek için de olduğu gibi- gelecek kuşaklara aktarımı konusudur.

Âşıklık geleneğinin geleceğinden bahsedebilmemiz için en temelde dikkate almamız gereken bu geleneği sürdüren ve sürdürmeyi isteyecek kişiler, yani aktarıcılar ve bu geleneğin ürünlerini talep edecek grup dinleyiciler ya da aktarılanlardır. Âşıklığın her ne kadar biçim değişirse de usta çırak ilişkisi içerisinde öğrenilen ve aktarılan bir gelenek olduğunu düşündüğümüzde “genç kuşağın” bu geleneğe ilgi göstermesi ve öğrenmeyi talep etmesi geleneğin hayatiyeti açısından önem taşımaktadır. Âşıklarla yapılan görüşmelerde ya da âşıklıkla ilgili üstten bir çalışmada göze çarpan ilk sorun “genç kuşağın bu geleneği öğrenmeye ve aktarmaya” gönüllü olmayışı olacaktır. Âşıklık geleneğinin kent ortamında bilinirliği üzerine yaptığı anket çalışmasına dayanan makalesinde Gökhan Tunç, kent ortamında âşıklık kavramının bilindiğini ancak bu oranın yaş azaldıkça azaldığını ileri sürerek geleneğin gençler arasındaki durumunu ortaya koyar(Tunç 2007). Genç kuşakların ilgisizliğinin pek çok nedeni vardır değişen yaşam şartları, âşıklığın kazanç getirmeyeceği düşüncesi, prestijli olduğu düşünülen diğer mesleklere yönelme, âşıklığın toplumun geneli tarafından itibar görmediği düşüncesi vb. nedenler muhakkak çoğaltılabilir.

Bu nedenlere çözüm önerileri de ileri sürülebilir. Bu çözüm önerilerinin bir kısmı hayata geçirilebilir ve beklenen sonuçlar da alınabilir. Ancak bunların yapılabilmesi istikrarlı, sürdürülebilir ve iyi planlanmış kültür politikalarının varlığına ihtiyaç duymaktadır.

Bu çalışma âşıklık geleneğinin aktarıcı bulma konusunda yaşadığı sorunlara uygulamalı halk bilimi yaklaşımlarının nasıl yanıt verebileceğine odaklanmaktadır.

Müzecilik ve reklam alanında âşıklık geleneğinin kullanımının hem âşıklık geleneğine hem de ilgili alanlara katkıları sorgulanacaktır. Uygulamalı halk biliminin, âşıklık geleneğinin yeni aktörler ve aktarıcılar bulmasında bir aracı olarak kullanılabilmesi ve âşıklık geleneği kendisine ilgi duyan yeni genç bir nesil bulamıyorsa aktörlerini değiştirebileceği gibi konular tartışmaya açılacaktır.

Robert Baron'ın verdiği bilgilere göre, uygulamalı halk bilimi terimi ilk kez 1950'lerde Ralph Beals tarafından kullanılır. Uygulamalı halk bilimiyle "halk mirasının beğenilmesini genişletmek" ve azınlık grupların değerlerinin beğenilmesini arttıran halk materyallerinin geniş ölçüde yaymak" hedeflenir. Uygulamalı halk bilimi kavramı 1953'te Benjamin Botkin tarafından kavramsallaştırılır ve "halk biliminin kendisinin ötesinde bazı amaçlar için kullanımı" olarak tanımlanır(Baron 2014: 181) Uygulamalı halk bilimi, halk bilimini ilerleme ile birlikte yok olmaya mahkûm geçmişin ayakta kalan kalıntıları olarak görmektense gelenek ve yaratıcılığın bir karışımı ve çağdaş koşullara fonksiyonel yanıtlar olarak görülür(Hirsh 2014: 22). "Halk bilimcilerin dikkatlerini yalnız bilgiye vermek yerine aynı zamanda halka da verilerse ve bunu geçmişteki halk ve bugünkü halk arasındaki farkı analiz ederek yaparlarsa" gelenek aktarımında başarılı rotalar çizebileceklerini ifade eder(Hirsh 2014: 21). Akademik halkbilimcilerin istihdam sorunlarına yanıt bulduğu bir alan haline gelen uygulamalı halkbilimi –özellikle Amerika Birleşik Devletlerinde- üniversitelerden mezun olan halkbilimcilerin "ne iş yapacakları" sorununun çözüm odağını oluşturmuştur. Üniversitelerde teorik anlamda verilen halkbilimine ilişkin bilgilerin, gündelik yaşama ve ihtiyaçlara uygulanması ile halkbilimcilere özellikle kamu ve özel alanda istihdam fırsatları doğmuştur. Halkbiliminin akademik anlamda eğitimini almış olanların gelenek taşıyıcıları ve aktarıcıları ile halk arasında iletişimi sağlayarak, geleneksel bilgilerin halk tarafından "kullanılabilir" ve "tüketilebilir" hale getirilmesine hizmet etmeleri hedeflenmiştir.

Uygulamalı halk bilimi ya da kamusal halk bilimine ilişkin, halk biliminin çok farklı alanlarında örnekler verebilir. Örneğin, farklı kültürlerden hastaların geleneksel bilgi sistemlerinin hastanedeki tedavi şekillerine eklenmesi, mekânların yerel kültür için önemini ayırt ederek yerel mimariyi koruyacak politikalar geliştirilmesi gibi. Ancak bu çalışmada uygulamalı halk bilimi terimi "gelenekleri temsil eden topluluk üyeleriyle topluluk ve iş birliğine girmek suretiyle halk biliminin kaynağını aldığı topluluğun içinde ve ötesinde temsili ve yeni bağlamlara uygulanması anlamında kullanılmaktadır(Baron 2014: 189)

Âşıklık geleneği, yaşam biçimi sosyal hayatla doğrudan teması ve etkileşimi olan bir gelenek alanıdır. Aktarılabilmesi için sosyal yaşamda yaşama ortamı ve aktarım nedenleri de bulması gerekir. Âşıklığın toplumsal işlevleri, toplumun hangi alanına sözcü olduğu ya da hangi boşluğu doldurduğu bu anlamda önemlidir. Sosyal ve siyasi olaylara eleştiri, kitle iletişim araçlarının yokluğunda bu işlevi yerine getirme, sosyalleşme ihtiyacını karşılaması gibi pek çok neden âşıklığın sürdürülmesiyle doğrudan ilgilidir. Ancak hem âşıklığın bu işlevlerinin artık başka mekanizmalar tarafından karşılanması hem de aktarım ortamlarının azalışı bu geleneği tehlikeye sokmaktadır. Halkbilimi disiplininde önemli bir alanı tutan âşıklığa ilişkin bilgilerin başka bir alanda kullanımı yani uygulamalı halk biliminin bir parçası haline getirilmesi geleneğe yeni çıkış kapıları aralayabilir. Âşıklar uygulamalı halkbilimi yaklaşımlarıyla birlikte kendilerine yeni aktarıcılar ve yeni aktörler bulabilirler.

Ankara Kalkınma Ajansı, Gazi Üniversitesi ve Altındağ Belediyesi işbirliği ile gerçekleştirilen bir proje sonucunda oluşturulan Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras

Müzesi diğer pek çok geleneğin yanı sıra âşıklık geleneğini de içermektedir.² Müze, âşıklık geleneğinin, âşık kahvehaneleri, konaklar, radyo, televizyon, sanal ortam gibi var olan icra ortamlarına eklenmiş yeni bir icra ortamıdır. Ancak bu icra ortamını diğerlerinden farklı kılan bilinçli bir uygulama faaliyetinin sonucu oluşturulmuş olmasıdır. Uzun alan çalışmalarına dayanan ve alan çalışmaları sonucunda elde edilen verileri uygulama modellerine dönüştürerek kültürel mirasa farkındalık yaratmaya, kuşaktan kuşağa aktarıma yeni bir mekân olmaya çalışan müze için âşıklık geleneği de uygulama alanlarından biridir. Âşıklar bu yeni icra ortamıyla birlikte kendilerine yeni dinleyiciler ve potansiyel aktarıcılar bulmuşlardır. Müzede âşıklar sanatlarını icra edebilecekleri müstakil programlar yapabildikleri gibi başka etkinliklerin parçası olarak da sanatlarını icra etmektedirler. “Âşığın Sazında Tamamlanan Hikâyeler,” “Polonyalı Ozanlarla Türk Âşıkların Buluşması” programı ve her yıl 5-6 Mayıs tarihlerinde gerçekleştirilen Hamamönü Hıdrellez Şenliklerinde son iki yıldır kurulan Âşık Çadır’ı âşıklık geleneğinin sunulduğu etkinliklerdir.

“Âşığın Sazında Tamamlanan Hikâyeler” programıyla âşık kahvehanelerinin hem sayılarının hem de müdavimlerinin günden güne azalmasıyla icra sorunları yaşayan halk hikâyeleri, müzenin bahçesine kurulan kıl çadır içerisinde yeniden hayat bulmaktadır (Resim 1). Âşıklar, haftalarca bazen de aylarca süren bir dikkat gerektiren halk hikâyelerini müze mekânında kısmen farklı bir dinleyici kitlesine sunma imkânı bulmaktadır. Anlatılan hikâye, âşık tarafından heyecanlı görülen bir yerinde bırakılmakta devamını merak edenler için gelecek hafta aynı saatte aynı yerde görüşme temennileri ifade edilmektedir. Hikâye günleri Âşık Mustafa Aydın tarafından gerçekleştirilmektedir. Üniversite tarafından kurulan bir müze olmasından dolayı, hikâye günlerine katılanların büyük bir kısmını öğrenciler oluşturmaktadır. Orta yaş ve üstü insanların da bu günlere rağbet gösterdikleri görülmektedir. Âşıklar gelenekte olduğu gibi zaman zaman dinleyicilerle etkileşime girmektedirler. Âşıklık geleneği bu sayede belirli ve bu anlamda sınırlı olan dinleyici kitlesini geliştirmekte ve yeni dinlerler kazanabilmektedir. Hem sözlü gelenekler ve anlatımlar içeren hem de önemli bir gösteri sanatı olan âşıklık geleneğinin müzelenmesine de hizmet etmektedir. Polonyalı ozanlar ve Türk âşıklar buluşması her iki ülkede farklı biçimlerde sürdürülen, bir enstrüman eşliğinde irticali söz söyleme sanatının bir araya geldiklerinde nasıl bir etkileşime girebileceklerini göstermesi açısından önemlidir (Resim 2). Aynı dili konuşmasalar da sanatları aracılığıyla ortak bir dil yakalayan Türk ve Polonyalı âşıklar, bu etkinlik kapsamında karşılıklı atışmalarla kendi sanatlarını tanıtmaya çalışmışlardır. Müzede âşıklarla ilgili gerçekleştirilen bir diğer etkinlik, Hıdrellez Şenlikleridir. Gazi Üniversitesi Türk Halk Bilimi Bölümü ve Altındağ Belediyesi işbirliği ile 2010 Yılından beri Hamamönü’nde düzenlenen Hıdrellez Şenliklerinde dilek dileme, kısmet açma, yumurta tokuşturma, masal anlatma, meddah, halk tiyatrosu etkinlikleri gibi pek çok etkinlik yapılabildiği gibi âşıklık geleneği de bu etkinliklerin bir parçası haline getirilmiştir. (Resim 3) Geleneğin aslında yani Hıdrellez kutlamalarında âşıklara özel olarak biçilen roller yoktur. Dolayısıyla bu geleneğin içine dahil edişi gelenekten sapma ya da geleneği bozma olarak değerlendirilebilir. Ancak Hıdrellez şenliklerine Ankara’nın dört bir yanından her yaşta ve her sosyal sınıftan pek çok insanın katıldığı düşünülürse âşıklık geleneğinin tanıtılması ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından önemli bir icra ortamı

² Müzeye, kuruluşuna ve etkinliklerine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. www.kulturelmirasmuzesi.com Müzede âşıklık geleneğinin nasıl sürdürüldüğüne ve etkinliklere ilişkin ayrıntıları benimle paylaşan Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi Müdürü Çiğdem Şimşek’e teşekkür ederim.

olduğu düşünülebilir. Açık alandaki bir çardağın süslenmesi ile oluşturulan âşık çadırı, bu çardağı ziyaret edenlerle birlikte sohbet edildiği, âşıklık sanatının icra edildiği ve beraber türkülerin söylendiği bir mekân haline gelmiştir. Yine Âşık Mustafa'nın iki yıldır katılımıyla oluşturulan bu çadırdaki Mustafa Aydın Hıdırellez gününe ilişkin irticali şiirler de söylemektedir.

Müzedeki gelenek aktarıcılarla genç neslin buluşması, geleneklerin yaşatılmasında yeni kapılar açmakta ve gençlerin yaratıcılıklarını gelenekle harmanladıkları ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Müzede bizzat görev alanlar ve müzede staj yapan öğrenciler arasından hayaliler, kuklacılar, meddahlar ve masal anlatıcıları yetişmiştir. Hem Mustafa Aydın'ın gençleri teşvikleri hem de müze yönetiminin âşıklık sanatı konusunda bir öğrencinin yetişmesini arzu ettiği maalesef henüz karşılık bulamamıştır. Ancak Karagöz, kukla oynatıcıları ve masal anlatıcıları bu geleneklerin gelecek kuşaklara taşınması konusundaki umudu arttırmaktadır. Kendilerini geleneksel bir sanat konusunda yetiştiren öğrenciler, öğrenci hareketlilik programları ya da Avrupa Birliği Kültür Projeleri ile yurt dışına çıkabilmekte hem kendi kültürlerini tanıtmakta hem de kendileriyle benzer geleneklerle uğraşan diğer öğrencilerle/sanatçılarla buluşma imkânı yakalamaktadırlar. Bu gibi fırsatlar genç nesil için geleneğin aktarılmasında yeni bir motivasyon aracı haline gelmekte ve bir bakıma gelenek iade-i itibarını kazanmaktadır. Bu anlamda uygulamalı halk bilimi alanının “gözde” mekânlarından biri olan müzelerin, âşıklık geleneğinin kent ortamında yeni bir icra ortamı ve dinleyici bulmasını sağladığı bu sayede geleneğin kendisini yeni bir mekânda ifade etme fırsatı yakaladığı düşünülebilir. Elbette mekânın ve dinleyici profiline değışmesi ile birlikte âşıkların icraları da değışmektedir.

Müzelerde geleneklerin kendilerine yer bulmasının dışında aslında kavram olarak uygulamalı halk bilimi teriminin tam olarak karşılamadığı ancak “çıktı” olarak bir uygulama olarak değerlendirilebilecek örneklerden de bahsedilebilir. Reklam filmleri, sinema filmeleri, karikatürler, çizgi filmler âşıklık geleneğinden yararlanarak karakterler ve tipler yaratmaktadır. Âşıklar son dönemlerde televizyon kanallarında kendi adlarına yaptıkları âşık programlarıyla geleneği sürdürmektedirler.³ Ancak âşıklıktan yararlanan popüler kültür ürünlerinde kimi zaman bu geleneğin gerçekte aktarıcısı olmayan yeni aktörler kazandıkları görülmektedir. Bu da âşıklık geleneğinin geleceğe klasik anlamda taşınmasa bile bir kültürel imge ve değer olarak taşınması anlamına gelmektedir. Reklamlar âşıklık geleneği ile karşılaşabileceğimiz alanlardan biridir. Âşıklık geleneğinin reklamlarda nasıl ve hangi gerekçelerle kullanıldığıyla ilgili olarak Şeref Boyraz, “Halk Kültürü Unsurlarının Televizyon Reklamlarında Kullanılması” başlıklı yazısında incelediği reklamlardan hareketle “âşıkların atışmalarının gazetelerin verdikleri promosyon ürünlerin tanıtımında” kullanıldığını ve âşıkların “yenilikleri ve teknolojik gelişmeleri geriden takip eden insanlar” olarak kurgulandıklarını ileri sürer(Boyraz 2001: 101-102).

Bu makale kapsamında ele alınan reklamların bazılarında gerçek hayatta da âşıklık geleneğini sürdürenlerin bazılarında ise bu geleneği sürdürmeyen yeni aktörlerin rol aldıkları görülmektedir. Reklamlarda göze çarpan bir diğer husus, gelenekte var olan âşıklık geleneği ürünlerinin sözlerinin ve melodisinin reklamdaki ürün için yeniden uyarlanması ya da gelenekte var olmayan yeni ürünlerin yaratılmasıdır. Âşık Bayram Denizoğlu ve Mahlaz Âşık Kevseri'nin rol aldığı *Danino* reklamı âşıklık geleneğine rastlayabileceğimiz

³ Âşıkların televizyon programları ve bunun geleneğe etkilerini tartışan ayrıntılı bir inceleme için bkz. Taşlova, M. Mete (2014). “Stüdyoya Taşınan Âşıklık veya “Stüdyo Tipi” Âşıklığa Doğru: Sözlü ‘Doğal’ ve Dijital ‘Elektronik’ İcra Yapıları Üzerinde Mukayese.” *Türkbilgi* 27: 79-104.

örneklerden biridir(Resim 4). Ayşe Özgün'ün “Danino neden kısa sürede bozulmuyor diye emeği geçenlere sorduk âşıklar aldı sazı eline” sözlerinden sonra âşıklar, Danino'nun süt sağımından ürün haline getirilişine kadarki süreci “bakteri çoğalmasın diye” nakaratlı türküleri ile anlatırlar. Bir reklam filmi için sıkıcı sayılabilecek teknik bilgilerin, detayların sözleri birbiriyle uyaklı ve ezgili bir biçimde türkü ile verilmesi reklamın izlenirliğini arttırmaktadır. Bu reklamda âşıklık geleneğinin mizah ve eğlence yönünden yararlanılmaktadır. Kırsalla ilişkili olduğu düşünülen âşıkların reklamda tercih edilmesi, aslında bir bakıma Danino'nun “doğallığını” vurgulamak için de stratejik bir önem taşır. Tekirdağ'ın Ferhadanlı Köyünden bir manzara resmi ile başlayan reklam köy kahvehanesinde outran âşıklara doğru ilerler. Âşıkların “Ayşe Özgün hoşgeldi köyümüze” şeklindeki sözleri de âşıkların o köyde yaşadıkları algısını izleyici de yaratır. Âşıkların temsil ettiği “doğallık ve saflık” Ayşe Özgün'ün “araştırmacı ve güvenilir imajı” ile birleşmekte ve ürüne olan talep arttırılmaya çalışılmaktadır.

Âşıkların mizahi yönlerinin kullanıldığı bir diğer reklam, *Eti Tutku Âşık Akışması* adlı reklam filmleri serisidir(Resim 5). Âşıkların atışmalarına telmihle *Eti Tutku* bisküvilerinin akışkanlığına vurgu yapmayı amaçlayan reklam âşıklık geleneğinde atışma geleneğini kullanmıştır. Reklamda âşık olarak gösterilen kişiler gerçekte bu geleneğin temsilcileri değildirler. *Eti Tutku* bisküvileri adına şiirler söyleyerek atışmaktadırlar. Atışmalarda ilginç olan âşıklık geleneği içerisinde yer alan sazın haricinde gitar, elektro gitar gibi enstrümanlarla atışmalar yapılmıştır.

Atışma örneğini kullanan bir diğer reklam filmi, TARSİM Tarım Sigortaları Havuzu reklamıdır(Resim 6). Bir kahvehanede iki çiftçi âştığın tarım sigortası konusundaki atışmaları ekrana taşınır. Tarım sigortalarının çiftçiler için gerekliliğini anlatan sözler içeren atışmalarda âşıklardan biri sigortaya verilecek parayı “masraf” olarak değerlendirip sigortanın gereksizliğini savunurken diğer âşık sigorta yaptırıp “rahatça yaşama” düşüncesindedir. İki karşıt görüşün savunucularının atışması reklamda konu alınır. Bu reklamda da kırsalla ilişkilendirilen âşıkların çiftçilerle ilgili olan bir reklamda boy göstermeleri söz konusudur. Reklamın izleyici ve hedef kitlesi ile uyumlu olduğu düşünülen âşıklar mizahi bir biçimde sigorta konusunda atışmaktadırlar.

Reklamın dışında çizgi film, sinema filmleri, karikatürler vb. pek çok alanda âşıklık geleneğine ilişkin unsurlar kullanılmakta ve âşıklık geleneği başka bir biçimde yaşama fırsatı bulmaktadır. Bu uygulamalarla âşıklık geleneği kendisine yeni aktarıcılar ve aktörler bulmakta, yeni biçimler ve ürünler kazanmakta bu sayede de yeni bir dinleyici/izleyici kitlesi kazanmaktadır. Âşıklık geleneğinin gelecekte yaşaması için arzu edilen geleneğin olduğu biçimiyle yani icra olarak yaşaması olabilir. Ancak âşıklık çok başka biçimlerde de gelecekte yaşayabilir. Bu noktada uygulamalı halk bilimi âşıklık geleneğine pek çok kapı açabilir. Açılan bu kapıların başarıya ulaşması, uygulama örneklerinin ehil ellerin elinden çıkması ya da ehil ellerden destek alınması ile mümkün olabilir.

Halk kültürünün popülerleştirilmesi olarak değerlendirilebilecek ürünlerin elbette gelenek açısından eleştirilebilecek pek çok yönü bulunmaktadır. Örneğin bu ürünlerin bir çoğunun çok klişe ve sınırlı bilgilerle oluşturulan zayıf örnekler olduğu ilk etapta öne sürülebilir. Yüzyıllar boyunca süregelen zengin bir geleneği, sınırlı anlamda yansıttığı, gerçek anlamda yansıtmadığı, bunun da ötesinde kültürü nesneleştirdiği de ifade edilebilir. Ya da popülerleştirmenin geleneği gelecek kuşaklara taşımaya yetmeyeceği de düşünülebilir. Geleneğin etkisizleşerek köşeye çekilmesinden ziyade diğer alanlarda esin kaynağı olması, bilgi olarak yararlanılması oldukça önemlidir. Âşıklık geleneğinin bir esin kaynağı olmasının yolu ise geleceğin senaristleri, çizgi filmcileri, animatörleri, yazarları,

şairleri, turizmcileri olacak çocukların/gençlerin bu gelenekle çok erken yaşlarda tanışmasının sağlanmasından geçmektedir. Âşıklık geleneği bu sayede yeni yaşam alanları bulacak ve genç kesimin yaratıcılık alanlarından biri haline gelebilecektir.

KAYNAKÇA

BARON, Robert (2014). “Amerikan Kamusal Halk Bilimi –Tarihi, Sorunları ve Zorlukları.” (Çev. İmran Gündüz Alptürker). *Uygulamalı Halk Bilimi* (Ed. M. Öcal Oğuz vd.) Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

BOYRAZ, Şeref (2001). “Halk Kültürü Unsurlarının Televizyon Reklamlarında Kullanılması.” *Millî Folklor*, S. 49: 93-108.

DÜZGÜN, Dilaver (2009). “Âşıklık Geleneğinin Değişim ve Dönüşüm Sürecinde Barış Manço Olgusu.” *Millî Folklor*. S. 84: 42-50.

HIRSH, Jerrold (2014). “Dönüşen Halk Bilimi: B. A. Botkin.” (Çev. Mehmet Emin Dede). *Uygulamalı Halk Bilimi* (Ed. M. Öcal Oğuz vd.) Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

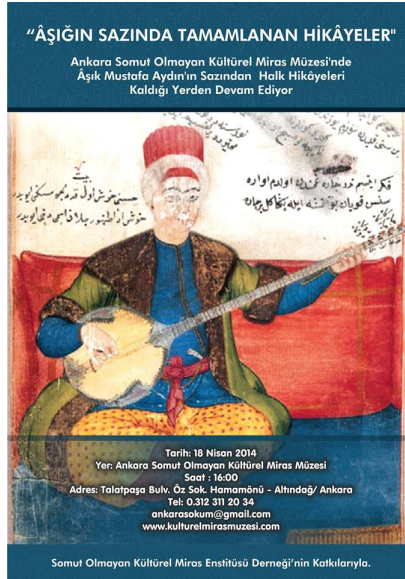
KIRSHENBLATT GIMBLETT, Barbara (2014). “Folklorun Krizi.” (Çev. Mehmet Emin Dede). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 4* (Ed. M. Öcal Oğuz vd.) Ankara: Geleneksel Yayıncılık.

ÖZDEMİR, Nebi (2008). *Kültür, Medya, Edebiyat*. Ankara: Geleneksel Yay.

TAŞLIOVA, M. Mete (2014). “Stüdyoya Taşınan Âşıklık veya “Stüdyo Tipi” Âşıklığa Doğru: Sözlü ‘Doğal’ ve Dijital ‘Elektronik’ İcra Yapıları Üzerinde Mukayese.” *Türkbilig* 27: 79-104.

TUNÇ, Gökhan (2007). “Kent İnsanın Gözüyle Âşık Şiiri Geleneği.” *Millî Folklor Dergisi*, S. 75: 11-16.

RESİMLER

Resim 1: Ankara Somut Olmayan Kültürel Miras Müzesi Arşivinden

Resim 4: Danino Reklamı

https://www.youtube.com/results?search_query=danino+bakteri+çoğalmasın+diye

Resim 5: Eti Tutku Reklamları <https://www.youtube.com/watch?v=HRRASV6vNmK>

Resim 6: TARSİM Reklamı

<https://www.youtube.com/watch?v=MrPCN1UFK4A>

TARİHÎ TÜRK LEHÇELERİNDE *KAĞ* KELİMESİNİN ÇOK ANLAMLI YAPISI¹

THE POLYSEMIC STRUCTURE OF THE WORD *KAĞ* IN HISTORICAL TURKISH DIALECTS

Filiz Meltem ERDEM UÇAR*

Öz

Sahip olduğu kavramlar ve bu kavramların anlatımında tutulan yol bakımından doğaya bağlı bir dil olan Türkçe, anlatım gücünü de daha çok doğadan almaktadır. Canlı ve güçlü bir anlatıma sahip olan Türkçenin söz varlığı bu açıdan incelendiğinde *insandan doğaya, doğadan insana, doğadan doğaya* gibi aktarmalarla ortaya çıkan kelime veya kelime gruplarının varlığı dikkat çekmektedir. Dilin temel niteliklerinden sayılan aktarmalar, *çok anlamlılık* denilen dil hadisesinin de başlıca sebeplerinden biridir. *Çok anlamlılık* kelimelerin, çeşitli aktarmalar ve anlam genişlemeleri sonucu temel anlamlarıyla ilişkili yeni anlamlar kazanıp birden çok kavramı yansıtır hâle gelmesidir. Kelimelerin kazandığı yeni anlamların tespiti, metinlerin özellikle de tarihî metinlerin doğru olarak anlamlandırılması ve anlam derinliğinin ortaya çıkarılmasında büyük önem taşır. Tespit edilen her yeni anlam, anlam bulanıklığını ortadan kaldırır. Çok anlamlılık, dilin işlenmişliği ve söz varlığı açısından ulaştığı seviyeyi yansıtmaya bakımından da önemlidir. Bu doğrultuda çalışmamızda Türkçenin tarihî metinlerinde yaygın olarak görülen *kağ* kelimesinin çok anlamlı yapısı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çok anlamlılık, anlam bilimi, *kağ* kelimesi, tarihî Türk lehçeleri.

ABSTRACT

Connected to nature in terms of its concepts and paths expressing these concepts, Turkish language takes its expression power rather from nature. Turkish has a vivid and strong expression, and an analysis of Turkish vocabulary in this respect demonstrates the existence of words or phrases which derived from metonymies such as “from man to nature”, “from nature to man”, and “from nature to nature”. Metonymies, a fundamental quality of languages, is one of the primary causes for the literary element called *polysemy*. Polysemy means that words acquire new meanings associated with their original meaning, through various metonymies and extensions, and become polysemic. The identification of newly acquired meanings of words is of great importance for discovery of deeper meanings in and correct interpretation of texts, especially historical ones. The identification of each new meaning clears any blurs in interpretation. Polysemy is also significant as it shows the

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.4531

* Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, filizmeltemerdemucar@gmail.com

advancement level of a language and its richness in vocabulary. In this respect, this study deals with polysemic structure of “*katıg*”, a word common in the historical Turkish texts.

Key Words: Polysemy, semantics, the word *katıg*, historical Turkish dialects.

0. Giriş

İnsanlar arasında bir anlaşma, uzlaşma ürünü olan kelimeler, kavramların ses birleşimleriyle söz hâline gelmiş şekilleridir. Yani sese bürünmüş kavramlardır. Dilin başlangıcında her kelime bir kavramı anlatmaktayken insan zihninin gelişimi ve çeşitli eğilimleri sonucu genellikle birbirine benzer nitelik ve işlevdeki nesnelere arasında ilişki kurularak bir kelime, ilk yansıttığı kavramın yanı sıra başka kavramları da anlatır duruma gelmiş; daha canlı, daha kolay bir anlatıma yönelinmiştir. Başlangıçta bireye özgü olan kullanımlar, zamanla yaygınlaşarak toplumun ortak malı haline gelmiştir (Aksan 1978: 123-124; 1998: 183-187; 2004a: 65). Böylece terimler ve araç gereç isimleri dışındaki kelimelerin çoğu çeşitli aktarmalar ve anlam genişlemeleri sonucu temel anlamlarıyla ilişkili yeni anlamlar kazanıp farklı fakat birbiriyle ilişkili başka kavramlara gönderme yapmaya, birden fazla kavramı anlatır hâle gelmeye başlamıştır. Bu durum, *çok anlamlılık* terimiyle ifade edilmektedir (Aksan 1978: 54-55, 76; Erkman Akerson 1997: 64).

Çok anlamlılık, kelimelerin, çeşitli aktarmalar ve anlam genişlemeleri sonucu temel anlamlarıyla ilişkili yeni anlamlar kazanıp birden çok kavramı yansıtır hâle gelmesidir. Çok anlamlılığın her dilin söz varlığında, özellikle de gelişmiş kültür dillerinde sıklıkla görüldüğünü dile getiren Aksan (1978: 78; 2004b: 322)’a göre yeni fakat temel anlamla ilişkisi olan kavramların aynı addan yararlanılarak anlatılmak istenmesi, insan dilinin bir başka yönünü, toplumlar arasında dünyayı görüş bakımından farklar olduğunu ortaya koymakta; insan zihninin işleyişine, ondaki ruhi olaylara, kavramlar arasındaki bağlara ve bağ kurma eğilimlerine tanık olmaktadır.

Stephen Ulmann (1978: 358)’a göre, çok anlamlılık hadisesi anlamsal olarak bir bulanıklık yaratsa da kusur değil, dilin temel bir niteliği olarak görülmelidir.

Karaağaç (2013: 215-216)’a göre ise “Çok anlamlılık birebir karşılamaya engel olması ve dolayısıyla bir iletişim kusuru olmasına rağmen, bilhassa eski devirlerin edebiyatlarında pek rağbet görmüş; dilin eş sesli veya çok anlamlı yapılarına başvurmak, estetik bir ölçü olarak kabul edilmiştir.”

Kelimelerin kazandığı yeni anlamların tespiti, metinlerin özellikle de tarihî metinlerin doğru olarak anlamlandırılması ve anlam derinliğinin ortaya çıkarılmasında büyük önem arz eder. Tespit edilen her yeni anlam, anlam bulanıklığını da ortadan kaldırır. Çok anlamlılık, dilin işlenmişliği ve söz varlığı açısından ulaştığı seviyeyi yansıtmaması bakımından da önemlidir. Bu doğrultuda çalışmamızda tarihî metinlerde yaygın olarak karşımıza çıkan *katıg* kelimesinin çok anlamlı yapısı üzerinde durulmuştur. Kelimenin yapım ekleriyle türetilmiş biçimleri çalışmanın konusuna dâhil edilmemiştir. Taranan eserlerin seçiminde Türkçenin tarihî lehçelerinin dil özelliklerini yansıtan eserler olmasına özen gösterilmiştir. Eserlerden seçilen örneklerde görsel bütünlük sağlamak amacıyla ç ve ç işaretleri ç ile; ä ve e işaretleri e ile; i ve é işaretleri é ile; ĩ ve ĩ işaretleri ĩ ile; ĩ ve ı işaretleri ı ile; ĩ ve i işaretleri i ile; q ve k işaretleri k ile; ŋ, ñ ve ñg işaretleri ŋ ile; š ve š işaretleri š ile; ũ ve ü işaretleri ü ile; x ve h işaretleri h ile gösterilmiştir. Bunun dışında örnek kelimeler, taranan eserlerin hazırlayıcıları tarafından transkribe edildiği şekliyle aynen verilmiş, kelimelerin yazım şekillerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.

1. Tarihî Türk Lehçelerinde *Ʒatıĝ* Kelimesinin Çok Anlamlı Yapısı

İlk devirlerden itibaren² tarihî ve çağdaş lehçelerde takibi yapılabilen *Ʒatıĝ* kelimesi, çok anlamlı yapısı ile Türkçenin zengin söz varlığı içinde önemli bir yere sahiptir. *Ʒat-*“sert olmak” fiilinden türeyen (Clauson 1972: 597-598; Eren 1999: 217) bu kelime, kaynaklarda “sert, katı, zor” (Clauson 1972: 597), “1. sert, 2. acımasız, merhametsiz” (Eren 1999: 217), “1. katı, sağlam, cehd, 2. pislik, 3. karışık, katışık, karma” (Caferoĝlu 1968: 171), “katı, güçlü, sert, sıkı, bir şeyin katı olanı; katılık” (Ercilasun ve Akkoyunlu 2014: 692), “katı, sert, kavi, metin” (Kunos 1902: 124), “1. katı, sert, sağlam, 2. çok, fazla, aşırı, 3. şiddetli sert” (Toparlı, Vural ve Karaatlı 2003: 131) olarak açıklanmıştır. Tarihî metinler incelendiğinde *Ʒatıĝ* kelimesinin anlam alanının oldukça geniş olduğu, bu kelimenin çeşitli aktarmalar ve anlam genişlemeleri sonucu temel anlamıyla ilişkili yeni anlamlar kazanıp birden çok kavramı yansıtır hâle geldiği görülmüştür.

İçinde geçtiği cümle ve kelime gruplarında sıfat, zarf gibi çeşitli görevler üstlenen, yardımcı fiillerle birlikte birleşik fiiller oluşturan *Ʒatıĝ* kelimesinin tarihî süreç içerisinde yapı bakımından geçirdiği değişimler incelendiğinde kelimenin bünyesinde Eski Türkçeden beri varlığını sürdüren *-ĝ/ sesinin*³ Harezmi Türkçesinde (bir örnek dışında) muhafaza edildiği, Kıpçak Türkçesinde ise genellikle düştüğü görülür: *Ʒatu ħoş boldı* “Çok güzel oldu.” (NF 269/9), *Ʒatıĝ taşlar birle* “sert taşlar ile...” (NF 43/13), *aħım katıdır* “Üzüntüm büyüktür.” (CC II 80b/33b), *Ʒatıĝ* “şiddetli sert” (İMS).

Çaĝatay Türkçesinde kelimenin *Ʒatıĝ* şekli dışında *-Ʒ/ < -ĝ/* değişiminin yaşandığı örneklere sıkça rastlanmaktadır ki birden fazla heceli kelimelerin sonunda ve bazı eklerde *-ĝ/ seslerinin* tonsuzlaşarak *-Ʒ/* olması bu dönemin en belirgin özelliklerinden biridir (Eckmann 1958: 123): *ƷatıƷ bolĝandın soĝ biri birige yapışa turur* “**Katılaştıktan** sonra birbirine yapışır.” (ŞT 72a/16), *Ʒatıĝ aĝrıƷ tuttu* “**Şiddetli** bir ağrı tuttu.” (NMŞF Ü136b). Yaygın olmamakla birlikte söz konusu ünsüzün tamamen düştüğü de görülür: *Başıım Ʒatu ħuşum kitti beyābānlarda ħayrānmen* “Başıım **fena**, aklım gitti, çöllerde derbederim.” (MN 46/16).

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde ise Batı Türkçesinin karakteristik bir özelliği olarak kelimenin sonundaki ünsüz tamamen düşmüştür: *Ʒatu yayını eline aldı* “Sert, esnek olmayan yayı eline aldı.” (DK 32/4).

Diğer yandan kelimenin ünsüz ikizleşmesine uğramış biçimi özellikle Kıpçak ve Çaĝatay Türkçesi metinlerinde sık sık karşımıza çıkmaktadır: *Yol Ʒattu ħarāmili idi* “Yolda **çok fazla** hırsız vardı.” (GT 296/5), *Ʒattu ƷuraklıƷ boldı* “**Sert** (bir) kuraklık oldu.” (GT 172/12), *Ʒatıĝ yēl ēser ērdi* “**Şiddetli** rüzgâr esirdi.” (NMŞF P70b).

Ʒatıĝ kelimesinin tarihî metinlerden tespit edilen anlamları aşağıda açıklanmıştır.

1.1. Kesilmesi, çizilmesi, ezilmesi, kırılması, çignenmesi güç olan, sert, katı

Ʒatıĝ bolĝandın soĝ biribirige yapışa turur “**Katılaştıktan** sonra birbirine yapışır.” (ON 76/11).

² *Ʒatıĝdi* sakıntım “**Çok** yas tuttum.” (OY KT K11), *tokuz oguz begleri bodını bu sabımın edĝiti eşiğ katıĝdi tiĝla* “Dokuz Oĝuz beyleri (ve) halkı, bu sözlerimi **iyice** işitin (ve) sıkıca dinleyin.” (OY KT G2).

³ Bu kelime *Şine Usu Yazıtı*’nda da *Ʒatu* (ŞU D6) biçiminde görülmüştür.

Ötrü kurumuş **katıg** kamış alıp anı üze ömgen tamırın sançıp kan üntürüp “Kurumuş, **sert** kamışı atardamarına batırıp kan akıtıp...” (AY 616/20).

Ol katıg nēñni yumşattı “O **sert** nesneyi yumuşattı.” (DLT 440/343).

Ol toprakda suvı tebiz, ürün kara, süçüg açığ, sarıg, yaşıl, kızıl, kök, katıg yumşak ve arıg arıgsız, tatlıgsız kamuğ bar érđi “O toprakta suyu temiz, beyaz kara, tatlı acı, sarı, yeşil, kırmızı, mavi, **sert** yumuşak, ve temiz pis, acı hepsinden vardı.” (KE 6r/1).

Katıg uyrçağa mündürgil “**Sert** tahterevana bindir.” (KE 73r/18).

Katıg têmür yumşak bolur érđi “**Sert** demir yumuşak olurdu.” (KE 207r/12).

Katıg taşlar birle “**Sert** taşlar ile...” (NF 43/13).

Kattu taş sınmas “**Sert** taş parçalanmaz.” (GT 339/3).

Zāhirleri katıg kön dek “Görünüşleri **sert** deri gibi.” (ÇGT 40a/5).

Kişi-din néçe küç tégse, katıg têmürge çöküç urmaķı ‘aķl nişānıdın érmes. “Kişi ne kadar güçlü olursa olsun **sert** demire çekiçle vurmak (vurmaya çalışmak) akıl işi değildir.” (ÇGT 43a/9).

ķum u tozañ yumşag tağ u ħāredür katıg “Kum ve toprak yumuşak, dağ ve kaya **sert(tir)**.” (MK P1-5a/11).

Başnı kutķar bu katıķ taşdın “Başı bu **sert** taştan kurtar.” (LT A34b/1879).

Katıķ bolğandın soñ biri birige yapışa turur “**Katılaştıktan** sonra birbirine yapışır.” (ŞT 72a/16).

Ol boğa katı taşa boynuz ursa un gibi ögidür-idi “O boğa, **sert** taşa boynuz vursa un gibi öğütürdü.” (DK 16/10).

Katı taş iken sanasın oldı mūm “**Sert** taş iken sanasın (bir) mum oldu.” (DN 188a/9).

1.2. Esnek olmayan veya esnekliği az olan, kolayca eğilip bükülmeyen

Katıg yasın kurup agulug okın yürekre urup amrak isig özin üzgil “**Sert** yayını kurup zehirli okunu yüreğe doğru fırlatıp kendi aziz canını parçala.” (ADFH 125).

Katıg yāni kura kördüm “**Katı** ve güçlü yayı kurdum.” (DLT 541/442).

Kattu yadan çık(ķ)an oķ otursa yaķsıraķ turur “**Sert** yaydan çıkan ok otursa daha iyi olur.” (GT 267/10).

Katı yayını eline aldı “**Sert** yayını eline aldı.” (DK 32/4).

Dirse ħan ķorkut sinirli katı yayın eline aldı “Dirse Han Korkut, sinirli bir şekilde **sert** yayı eline aldı.” (DK 23/12).

1.3. Nicelik, nitelik, değer, güç, derece vb. bakımlardan şiddeti ve etkileme gücü yüksek olan, sert, şiddetli, büyük, çok, çok fazla

K(a)tg agınçsız bolup bodıs(a)t(a)vlarnıñ yolında kirtiler “**Çok** kararlı olup Bodısatavların yoluna girdiler.” (AY 393/12).

K(a)tı tokıd(i)m “**Şiddetli** bir şekilde bozguna uğrattım.” (ŞU D6).

Katıg arzuladı sini körgüke / Mini sözçi içdı oķıp iltgüke “Seni görmeyi **çok** istedi, okuyup iletmem için beni sözcü olarak gönderdi.” (KB 3456).

*Olarnı **katıg** sew ağırla sözin / Biliglerin öğren öküş ya azın* “Onları **çok** sev, sözlerini yerine getir, hikmetlerini az çok öğren.” (KB 4342).

*Élgin üstünrek kötürdi **katıg** urdı* “Elini daha yukarı kaldırdı, **sertçe** vurdu.” (KE 45r/1).

***Katıg** suwsadı* “**Çok** susadı.” (KE 69v/9).

*Anı işitip **katıg** korıdı* “Onu işitip **çok** korktu.” (KE 42v/5).

***Katıg** yél kıptı* “**Şiddetli** bir rüzgâr esti.” (KE 190r/8).

*Ammâ Yūsufnı **katıg** sewer erdi* “Ama Yûsuf’u **çok** severdi.” (KE 67r/13).

*Zelîhanıñ sewüglüki **katıg** boldı* “Zeliha’nın sevgisi **çoğaldı**.” (KE 85r/13).

*Törtinç kün **katıg** uruştılar* “Dördüncü gün **çok şiddetli** savaştılar.” (NF 30/14).

*Kâfirlerniñ **katıg** hamlelerine tãkatları kalmadı, hezîmet boldılar* “Kâfirlerin **sert** hamlelerine dayanacak güçleri kalmadı, bozguna uğradılar.” (NF 71/17).

*Bu sözüñdin kayıtıl, yoķ erse sana **katıg** ‘azâb ve ‘ukûbat kıtur erdiler* “Bu sözünden dön, yoksa sana **çok şiddetli** eziyet ve işkence ederler.” (NF 165/8).

*Zehri **katıg** eşer kıldı* “Zehri **çok** etkiledi.” (NF 21/6).

*Peyğambarların emgekleri **katıg** bolur* “Peygamberlerin sıkıntıları **çoktur**.” (NF 11/16).

*Ey Hasan atası, seni **katıg** emgeklig körer-men tédi* “Ey Hasan’ın babası, seni **çok** sıkıntılı görüyorum, dedi.” (NF 142/11).

*Velikin bu nevbet inen **katıg** eşer kıldı* “Lâkin bu sefer **çok fazla** etkiledi.” (NF 175/13).

*Ramazân ayınıñ yigirmiñ kün erdi kim emgeki **katıg** boldı* “Ramazan ayının yirminci günü ağrısı **arttı**.” (NF 154/4).

*Emgeki **katıg** boldı* “Sıkıntısı **fazlalaştı**.” (NF 177/9).

***Katıg** yığlayu başladı* “**Çok** ağlamaya başladı.” (NF 238/10).

***Katıg** yığlayu feryād kıldı* “**Çokça** ağlayarak feryat etti.” (NF 355/14).

*Kim erse bir musulmânka zılm kıлмақ duşvâr turur kıyâmat kün, hâşşa kim cümle musulmânlarğa zılm kıлмақ inen **katıg** duşvâr turur* “Bir Müslümana eziyet eden kıyamet günü zor duruma düşer, özellikle de bütün Müslümanlara eziyet eden **çok zor** durumda kalır.” (NF 224/2).

*Yağmur **katıg** boldı* “Yağmur **çok şiddetliydi**.” (NF 292/8).

*Musulmânlar **katıg** emgendiler* “Müslümanlar **çok** sıkıntı çektiler.” (NF 409/7).

***Katı** hoş boldı* “**Çok** güzel oldu.” (NF 269/9).

*Yâ Muhammed, tünle tã’at ve ‘ibādât kılmışıñda êkki açdıkını tamām yerke basğıl, özüñni **katıg** emgetmegil* “Ya Muhammed, geceleyn ibadet ederken ayağını yere tam olarak bas ki kendine **çok** eziyet etme.” (NF 315/2).

*Méni tuttu taķı **katıg** kıstı, andağ kim tãkatım kalmadı* “Beni tuttu, **sertçe** sıkı, öyle ki takatım kalmadı.” (NF 7/16).

*İbnü Hümeire **katıg** gâzab kıldı* “İbnü Hümeire **çok** sinirlendi.” (NF 186/12).

*Velikin Tanrı te’âlânıy **katıg** gâzabı zinâ kılgan üze turur* “Lâkin, Allah, zina yapanlara **çok** öfkelenir.” (NF 346/14).

*Taķı yağmur **katıg** yağar, hêç bargu yeri yok* “Yağmur da **çok şiddetli** yağar, gidecek hiçbir yeri yok(tur).” (NF 393/15).

*Peyğambar ‘as misvâķni **katıg** sewer erdi* “Peygamberimiz misvakı **çok** severdi.” (NF 90/3).

*Zübeyr **katıg** öfkeliy turur* “Zübeyir **çok** öfkeliydi.” (NF 121/16).

*Hak te’âlâdın **katıg** korkğan erdi* “Hak Te’âlâ’dan **çok** korkuyordu.” (NF 186/1).

*Halifa **katıg** kağgurdı, mütehayyir boldı* “Halife **çok** kaygılandı, şaşırıldı.” (NF 204/3).

*Yâ Resûlallâh, benim şevķim iķen **katıg** turur* “Ya Resûlallâh, isteğim **çok güçlüdür.**” (NF 102/10).

*Yâ Abâ’l-Hasan, sizin katıņızga kirmişinizde oğlum Yeziddin **katıg** öwkelep turur erdim* “Ya Aba’l-Hasan, sizin huzurunuza geldiğimde oğlum Yezid’dan dolayı **çok** öfkeliydim.” (NF 292/4).

*Kaķan kim keldi tédiler erse iķimke heybet tüsti, **katıg** korķtum* “Geldi, dediklerinde iķime korku düştü, **çok** korktum.” (NF 311/8).

*Yâ Yûsuf, men seni **katıg** sewer-men* “Ya Yûsuf, ben seni **çok** severim.” (NF 361/1).

*Ümmetim üze **katıg** korķķjanımız işlerdin biri bu turur* “Ümmetimiz hakkında **çok** korktuğumuz işlerden biri budur.” (NF 414/1).

*Kaķan kim melik bu şaķşnı kördi erse, **katıg** korķtı, titreyü başladı* “Hükümdar bu şahsı gördüğünde **çok** korktu, titremeye başladı.” (NF 441/14).

*Ħandaķ toķuşında bir keķe **katıg** sawuķ yél koķtı* “Hendek savaşında bir gece **çok** soğuk bir rüzgâr esti.” (NF 31/6).

*Aķlık **katıg** erdi* “Kıtlık **çok** etkiliydi.” (NF 31/11).

*‘Ālam karaņķu boldı, **katıg** yél koķtı* “Dünya karardı, **şiddetli** bir rüzgâr esti.” (NF 338/4)

*Kaķan kim havâ **katıg** isig boldı erse, kondılar taķı ħaymalar tiktiler, koy boğuzladılar, üküş türlüg ħa’amlar isti’dâd kıldılar* “Hava **çok** sıcak olunca konaklayıp çadır kurdular, koyun kestiler, çeşitli yemekler yaptılar.” (NF 429/14).

*Burtardı yüzini, **katıg** burtardı* “Yüzünü **çok** ekşitti.” (MED 77/2).

***Katıg** kınadı* “**Çok şiddetli** cezalandırdı.” (MED 108/6).

***Katıg** ökünç yédi* “**Çok** pişman oldu.” (MED 170/5).

***Katıg** boldı sovuk* “**Çok** soğuk oldu.” (MED 237/6).

Kaķan anı ayttı, andan katı ura başladılar “Ne zaman ki bunu söyledi, ondan sonra daha **sert** vurmaya başladılar.” (CC II 61b/18).

Aħım katıdır “Üzüntüm **büyük**tür.” (CC II 80b/33b).

*Dağı néçik anı tikmege bağladılar dağı çibuğlar, kamçılar anı **kattı** urdılar “Onu bir ağaca bağladılar ve (peygamberin dediği gibi) ona çubuklar, kamçılar ile **şiddetlice** vurdular.” (CC II 63b/20).*

*Oğın ya **ğışı** atar dağı **kattı** ya çeker idi “İyi ok atar, yayı **sert** çekerdi.” (GT 296/7).*

***Kattı** yürüp hasta bolup mağrib vaqtın bir ağaç tübüne yétip yattım “**Çokça** yürüyüp hasta olup akşam vakti bir ağaç dibine gidip yattım.” (GT 272/8).*

*Yol **kattı** harāmili idi “Yolda **çok fazla** hırsız vardı.” (GT 296/5).*

***Kattı** kuraqlık boldı “**Sert** (bir) kuraklık oldu.” (GT 172/12).*

*Sargarıptur lāle-rüyum renci tā bolmuş **kattığ** / Lāle bu yıl gül-şen-i ‘ömrümde açılmas sarığ’ “Sıkıntım **artmış**, lale yüzüm sararmıştır. (Bu yüzden) bu yıl ömrümün gül bahçesinde laleler sarı (olarak) açılmaz.” (NŞ 302/1).*

*Köñül içre gam kemliki asru gamdur / Elem yokluğı dağı **kattı** elemdür “Gönülde gamın azlığı çok büyük gamdır, elem yokluğu da **çok büyük** (bir) elemdir.” (NŞ 134/1).*

***Kattığ** ağırıktıttı “**Şiddetli** bir ağrı tuttu.” (NMSF Ü136b).*

***Kattığ** melül bolup İsfehān ‘azîmetini terk itip Basra’da sâkin boldı “**Çok** sıklığından İsfehan’ı terk edip Basra’da yaşamaya başladı.” (NMSF Ü61b).*

***Kattığ** yêl éser érdi “**Şiddetli** rüzgâr eserde.” (NMSF P70b).*

*O éligin köterip bir **kattığ** silî boynumğa urdı “O elini kaldırıp boynuma **sert** bir tokat attı.” (NMSF Ü197a).*

*Birev aña dédi ki né belâ-yı **kattıkdur** “Biri ona ne kadar **zor** bir beladır, dedi.” (NMSF Ü328a/3).*

*Ol dépdür ki bir kün **kattı** savuğ érdi “O demiştir ki bir gün **şiddetli** bir soğuk vardı.” (NMSF Ü330b/20).*

*Ammâ **kattı** nahvet bile bolğay-mên “Ama **çok fazla** böbürleneceğim.” (NMSF Ü296a/21).*

*[Dédi Allah] Ğarıblerğa açığ açığ sözi aytısañ / [Dédi Allah] Bu iş kılığ **kattığ** ‘ažāb körey déseñ “Allah Musa’ya: ‘Gariplere acı, yaralayıcı söz söylersen, **çok sert** ceza göreyim diyorsan bu işi yap!’ dedi.” (MN 22/150).*

***Kattı** ceng oldu “**Çok şiddetli** bir savaş oldu.” (DN 98a/11).*

*Oyluğına **kattı** zañım urdı “Uyluk kemiğine **şiddetli** bir darbe vurdu.” (DN 248b/1).*

***Kattı** bahādur er idi “**Çok** bahadır bir yiğitti.” (DN 241b/5).*

*Yaltaçuk yay ufanduğına **kattı** kağıdı “Yaltaçuk, yayın parçalanmasına **çok** sinirlendi.” (DK 109/12).*

*Kāfir **kattı** yaqlandı “Kāfir, **çok** yaklaştı.” (DK 133/3).*

*Üzengüye **kattı** çekdi “Üzengiye kalkıp **sertçe** çekti.” (DK 23/13).*

*Oğlan yine boğanıñ alnına yumruğı-y-ile **kattı** urdı “Oğlan yine boğanın alnına yumruğuyla **sertçe** vurdu.” (DK 17/10).*

*Kış günlerinde şubh ve şām vakıtlarında, şemāl yélleri **katı** esdükde deniz yüzi talazlu olur* “Kış günlerinde sabah ve akşam vakitlerinde, kuzey rüzgârı **şiddetli** estiginde denizin yüzü dalgalı olur.” (TM 8a/4).

*Ve bu bir **katı** kara ve küfeke ve tîz şınur taş durur* “Ve bu **çok** (koyu) kara, yumuşak ve çabuk kırılan bir taştır.” (TM 89a/13).

***Katı** derin olan yerlerde bulunan şadeplerün incüsü tonuğ olur* “**Çok** derin olan yerlerde bulunan sedeflerin incisi donuk olur.” (TM 8b/10).

1.4. Gücü, kuvveti olan, güçlü, kuvvetli

*Bu işke içi **karç katığ** er kerek* “Bu iş için güçlü, **kuvvetli** er gerek.” (KB 2271).

***Katığ** boldı, küçlü boldı* “**Kuvvetli** oldu, güçlü oldu.” (MED 143/5).

1.5. Nitelikleri ile etki yaratan, etkili

*Bu Muḥammedniñ körgüzgen nişāni **katığ** sihr turur* “Muhammed’in bu görünen nişanı etkili bir sihirdir.” (NF 35/6).

1.6. (Ses için) yüksek, şiddetli

***Katığ** ünin [k]ıgrıştular* “**Yüksek** sesle çağırdılar.” (EUDÇ 0358).

*Anta ok bodis(a)v(a)t yaña **katığ** ünin orladı* “Böylece Budha olacak fil, **yüksek** sesle bağırdı (acı bir çılgılık attı).” (ADFH 179).

***Katığ** ünin kıkıra birtim* “**Yüksek** sesle çağırıverdim.” (AY 12/2).

***Katığ** ünin yıglayı* “**Yüksek** sesle ağlayarak...” (AY 636/22).

***Katığ** ün birle cevāb aydı* “**Yüksek** sesle cevap verdi.” (KE 30v/21).

*Peyğamber ‘as tağ başınğa mündi taķı **katığ** āvāz birle çakardı* “Peygamber, dağ başına çıktı ve **yüksek** sesle seslendi.” (NF 16/14).

*Yā ‘Abbās **katığ** āvāz birle çakargül!* “Ya Abbas, **yüksek** sesle seslen.” (NF 73/14).

*Taķı benim āvāzım **katıķ** turur taķı **katığ** sözlemek ‘ādat kılup turur-men* “Benim sesim **yüksektir**, **yüksek** sesle konuşmak âdetimdir.” (NF 371/13).

***Katığ** kıkırdı, ün etti* “**Yüksek** sesle çağırdı.” (MED 97/5).

***Katığ** ün kıldı* “**Yüksek** sesle seslendi.” (MED 168/6).

*Namāz içre külmek **katığ** hem buzar* “Namaz kılarken **yüksek** sesle gülmek (namazı) bozar.” (MUMÜ 78).

*Ol év eşikinde isteme ḥayr u šalāḥ kim ébçi üni ol évde **katı** kilgey* “Zevcenin sesinin **çok** çıktığı evden hayır bekleme.” (GT 341/8).

*Dānişmend **katı** āvāz-ıla ezān okıdı* “Dānişmend, **yüksek** sesle ezan okudu.” (DN 93a/4).

1.7. Bağışlaması, hoşgörüsü olmayan, acımasız, merhametsiz, zalim

*Ç(a)ştanı élig be:g alp **katığ** yür[e]kin ol rakşasıg tilegeli bardı* “Çaştanı Hükümdar Bey, **acımasız**, **sert** yüreğiyle o şeytani istemek için gitti.” (EUDÇ 0224).

***Katığ** köngül* “**acımasız** gönül” (AY 68/11).

*Negü tir eşit tuñla bilgi batıg / Saña ötler emdi ay köñli **katığ*** “Ey **katı** gönüllü, sana şimdi derinlemesine ne der, işit, dinle.” (KB 5713).

*Köñüller **katıg boldı** til yumşadı / Könilik özi bardı **qaldı yıdı** “Gönüller **katılaştı**, dil yumuşadı, doğruluğun özü gitti, kokusu kaldı.” (KB 6484).*

*Gāyet **katıg köñüllüg** ermiş-sen “Çok **katı** gönüllüymüşsün.” (KE 5v/20).*

*Kimi **katıg köñüllüg**, kimi yumşaq köñüllig “Kimi **katı** gönüllü (merhametsiz), kimi yumuşak gönüllü (merhametli).” (KE 6r/4).*

*Ey Peyverdīgārim, bu Fir’avnunıñ **qavminuñ mällarını helāk kılğul taqı köñüllerini **katıg kılğul kim imān keltürmesünler** “Ey Allah’ım, bu firavunun mallarını helak et, gönüllerini **katılaştır** ki iman edemesinler.” (NF 116/9).***

*Ĥudāyā, ‘ārıflar köñli seniñ **ħazratıñda iñen **katıg boldı** “Ey Allah’ım, âriflerin gönlü seniñ huzurunda çok **katılaştı**.” (NF 200/6).***

*Né **katı bol kim el senden üşengey, né yumşaq **qadriñe nuqşān kitürgey** “Ne **katı** (sert) ol (ki) insanlar senden bıkmasın, ne yumuşak ol (ki) değerin eksilmesin.” (GT 328/1).***

*Meniñ yumşaq sözüüm anıñ **katıg köñlide güzer kılmas**. “Benim yumuşak sözüüm onun **merhametsiz** gönlünden geçemez.” (ÇGT 96a/2).*

*Büsei **kılmas mürüvvet asru **katı dur** lebiñ / Désem, ağızı içre aytur la’l hem bar nev’-i taş** “Dudakların çok **acımasızdır**, bir kez gülümseyip iyilik yapmaz. Ağzında dudak yerine konuşan bir tür taş var sanki.” (GS 260/4).*

*Her zamān köñlüm **katı kirmes deme ey sım-ber / Yaşurun **qalmas bilür içre nihān pülād étip** “Ey gümüş tenli, her zaman gönlüm **katı**, girmez deme, çelik, billur içinde gizli kalamaz.” (BV 58/6).***

*Mihr **katı köñlüñ içre **qayda bolsun bolsa hem / Fı’l-meşel bar ol giyeh yañlıg ki bütkey taş ara** “Taş arasında biten ot gibi sevgi de (senin) **taşlaşmış** kalbinin arasında bir yerlerde bulunur.” (NŞ 18/3).***

*Köp söz aytañ köñlüni **katıg kılur** “Çok söz söylemek, gönlü **katılaştırır**.” (NMŞF Ü67b).*

*Bir **katıg** kişini bir **ıfl muħāfazatı ‘âciz iter** “**Merhametsiz** bir kişiyi bir çocuğun koruması âciz eder.” (MK P1-19b/13).*

*Derd ehliniñ nefsi bir otdur ki **katıg köñlüni yumşatur ve **quruq közni yığlatur** “Dert sahibinin nefsi bir ateştir ki **acımasız** gönlü yumuşatır, kuru (ağlamayan) gözü ağlatır.” (MK P1-74b/3).***

*Yıgladı **ħattā raķbnüñ raħmı kilgendin maña / Bār ol **katı köñüllüg çın mu, yalğan yıgladı** “Hatta rakip de acıyarak bana ağladı, acaba o **katı** gönüllü gerçekten mi, yoksa yalandan mı ağladı?” (MSD 608).***

1.8. (Söz için) gönül kırıcı, ters, ağır

***Katıg sav sözledi** “Gönül kırıcı söz söyledi.” (AY 615/19).*

*Ey ‘aziz, ne **katıg** söz sözlediñ “Ey aziz, ne kadar **kırıcı** konuştun.” (NF 431/4).*

*Néşe öltürdüñ? **tép maña **katıg** sözledi** “Niçin öldürdün, deyip **sert** konuştun.” (NF 336/1).*

*Bir kün rüstem anasına **katı sözledi** “Bir gün Rüstem anasına **gönül kırıcı** bir şekilde konuştun.” (GT 273/5).*

***Katı sözlep köñüllerin ağırtur** “**Kırıcı** konuşup gönülleri acıtır.” (GT 169/12).*

*Nā-gāh dünyādın kəcip āhîretka köçti érse, bir **katıg** sözlüg taķı kör[k-]süz üzlüg ħatununıñ anası ħaldı.* “Ansızın bu dünyadan âhirete göçtüğünde (geride) **sert** sözlü, çirkin yüzlü hatununun anası kaldı.” (ÇGT 80a/2).

***Katıg** sözlese néçe me bu ‘aklsız / ‘Aķlıg sözleyür yumşak açığısız* “Akılsız ne kadar **ağır** konuşursa akıllı o kadar yumuşak konuşur.” (ÇGT 69b/8-9).

*Nikāħ ħaldılar ānı bir körk-süz yüzlüg **katıg** sözlüg yigitke* “Onu çirkin yüzlü, **sert** sözlü bir delikanlıyla nikahladılar.” (ÇGT 90a/3).

*Mağrib diyārıda bir mu’allim kördüm turş yüzlüg **katıg** sözlüg zışt ħulug* “Batu diyarında ekşi yüzlü, **sert** sözlü, kötü huylu bir öğretmen gördüm.” (ÇGT 94b/1).

*Yağdururlar taş **katıķ** sözler bile veh né ‘aceb / Sengsār olğan kibi baştın ayaķ efgār ésem* “Ne yazık ki **kırıcı** sözlerle (başıma) taş yağdırırlar, (bu yüzden vücudum) baştan ayağa taşlık bir yer gibi olup yaralanır.” (NŞ 420/4).

*O köñülge kim **katıg** sözdin nış bolğay, açığ til zehr-ālūd nış bolğay* “Gönül için **kırıcı** söz zehir, acı dil zehirli bir dikedir.” (MK P1-79a/12).

1.9. Kötü söz

*Tamām ‘ömride Bābürga üç söz étüptür / Biri söküñç ü bir **katıķ** u biri yalğan* “Ömrü boyunca Babur’a üç söz söylemiştir. Biri küfür, bir **kötü söz** ve biri yalan.” (BD 100/5).

*Cihān éli bile güft ü şünüd ħalmas mén / Néçe sözüñni déyin néçe **katıķ** işiteyin* “Dünyada hiç kimseyle konuşmam; ne söz söyleyeyim, **ne kötü** söz işiteyim.” (BD 116/3).

1.10. Tehlikeli, kötü, fena, endişe verici,

*Peyğāmbar ‘as’nuñ igi iñen **katıg** boldı* “Peygamberin hastalığı çok **kötüleşt**i.” (NF 87/3).

*Ķaçan kim sökelliki **katıg** boldı erse* “Hastalığı **kötüleşince**...” (NF 101/9).

*Baķar igi **katıg** boldı, yığlayu turur* “Baktı ki hastalığı **kötüleşiyor**, ağlamaya başladı.” (NF 175/17).

*Aħvālı **katıg** boldı* “Durumu **kötüleşt**i.” (NF 196/17).

*Bu ékkidin biringe sökellik tegdi taķı sökelliki **katıg** boldı* “Bu ikisinden birine hastalık geldi ve hastalığı **kötüleşt**i.” (NF 326/8).

*Taķı néçeme kim igim taķı meřaķķatım **katıg** bolsa, taħammul ħılmaķ kerek erdim* “Her ne kadar hastalığım **kötü** olsa, çok zorluk çeksem de sabretmeliydim.” (NF 326/16).

*Kündin kün igi taķı zaħmatı **katıg** boldı* “Günden güne hastalığı **kötüleşiyor**, çektiği sıkıntılar, acılar artıyordu.” (NF 227/3).

*Ayyüb peyğāmbar üç kün boldı kim ta’ām tenāvul ħılmıřı yoķ taķı iñen **katıg** turur* “Eyyüb Peygamber üç gündür yemek yememektedir, çok **kötü durumdadır**.” (NF 332/3).

*Ey Nevāyī bolsa yüz cānum ħalur-mén řadķa kim / Boldı cānān za’fidın ‘ayşım açığ ħālīm **katıg*** “Ey Nevâyî, yüz canım olsa hepsini de sadaka niyetine veririm, sevgilinin acısıyla keyfim kalmadı, hâlim **kötü** oldu.” (NŞ 302/9).

*Mén yüzin körmey henüz él vař éter érmiş ħama’ / Köñlüme mundaķ **katıķ** ħālet ħélürni bilmedim* “Ben daha yüzünü görmeden el aĝözlülükle sana kavuşmuş. Gönümün böyle **kötü** bir duruma düşeceğini bilmezdim.” (NŞ 402/3).

Ƙatıĝ aħvālimĝa yıĝlay durĝan ėlni dĕme dōst / Dōstlar ōlmiř ōlüm ħāliĝa yĕtmiř dūřmenim “**Kōtū** durumuma aĝlamakta olan insanlara dost deme, dostlar ōlmüř, ōlüm hālime dūřmanlarım yetiřmiř.” (FK 424/5).

Gerçi derdimĝa devā **Ƙalĝuñ** yoĝ ammā hecr ara / Asru **Ƙatıĝ** ħāletimdin bolĝalı āĝāħ kĕl “Sevgiliden ayrıyken derdime derman olamazsın ama, (bu) çok **kōtū** durumumdan haberdar olmak için gel.” (FK 403/3).

Çıday almay **Ƙatıĝ** aħvālimdin / Allıda şemme ĩ öz ħālimdin Karşısında böyle **kōtū** bir durumda olmama dayanamıyor.” (FK 689/367).

Hece **Ƙulmidin** **Ƙatıĝ** ħālimni ey cān u köñül / Bildiñiz yār allıda barıp tazallüm ėyleñiz “Ey can ve gönül, ayrılık acısı sebebiyle **kōtū** (olan) durumumu gördünüz, gidip sevgilinin önünde yakınız.” (BV 217/3).

Firāk içre ecel zehrini tut ey sākı ki ‘ıřĝ andaĝ / Açıĝ şerbetni bu **Ƙatıĝ** maraĝa sūd-mend ėtmiř “Ey saki, ayrılıkta ecel zehrini sun (çünkü) ařk, acı şerbeti bu **kōtū** hastalıĝa yararlı kılmış.” (BV 254/2).

Oyĝanıp bilseñ ki ħāliñdür **Ƙatıĝ** / Ƙılmaĝay ol dem peřimānliĝ asıĝ “Uyanıp görseñ (kendine gelseñ) ki hālin çok **kōtūdūr**. O zaman ne kadar piřman olsan da fayda etmeyecektir.” (LT A23a/596).

Dĕdi ħālin yıĝlaban açıĝ açıĝ / Kim nĕçük ‘ıřĝ ėylemiř ħālin **Ƙatıĝ** “Acı acı aĝlıyorsun. Ařk seni niçin böyle **kōtū** hāle getirmiş?” (LT A44b/2854).

Ĥāl körmeydür ėdi mundın **Ƙatıĝ** / Nevĥa birle yıĝladı açıĝ açıĝ “Bundan (daha) **kōtū** bir durum görmemiş (olacak ki) acı acı aĝıt ederek aĝladı.” (LT A42a/2618).

Ōz **Ƙatıĝ** ħāletiĝa yıĝlar ėdi / Kōz **Ƙatıĝ** ħāletiĝa yıĝlar ėdi “Kendisi **kōtū** durumuna aĝlardı, göz **kōtū** durumuna aĝlardı.” (BD 129/37).

Bařım **Ƙatı** hūřum kitti beyābānlarda ĥayrānmen “Bařım **fena**, aklım gitti, çöllerde derbederim.” (MN 46/16).

1.11. Zor, meşakkatli, zahmetli, sıkıntılı, güçlükle yapılan

Negü bar ajunda ōlümün **Ƙatıĝ** / Ōlümüg saĝansa kiter miñ tatıĝ “Dünyada ōlümün **zor** ne var?. Ōlümü dūřününce binlerce zevk yok oluyor.” (KB 1139).

Tapuĝ **Ƙılmaĝ** emgeĝ **Ƙatıĝ** iş bolur / Muni bilse begler tapuĝ yış **Ƙılur** “İbadet etmek, sıkıntılı, **zor** bir iştir. Beyler bunu bilse ibadet etmek için gayret eder.” (KB 2959).

İdi keĝ **Ƙatıĝ** bu ĝaribliĝiři “Bu kimsesizlik çok **zor**.” (KB 478).

Ƙatıĝ işler buyurĝıl öĝrensün “**Zahmetli** işler buyur, öĝrensün.” (KE 188v/12).

Ōlüm açıĝı **Ƙatıĝ** turur “Ōlüm acısı **zordur**.” (KE 52r/8).

Ĥaĝte ‘ālā bu uçmaħmıñ dört yanını ĝapladı **Ƙatıĝ** işler birle cihād tĕĝ, ĥec tĕĝ, ‘umra tĕĝ, rüza tĕĝ, namāz tĕĝ; taĝı nĕ kim ĥā’at ve ‘ibādet bar, cümlesi emgeğini ve meřaĝĝatını tartmadın kirse bolmaz tĕp “Allah, cennetin dört bir yanını cihat, hac, umre, oruç, namaz ve ibadet gibi **zor** işlerle kapladı, kimse bu zor amelleri yerine getirmeden (cennete) giremez.” (NF 61/7).

Neme **Ƙatıĝ** ermiş bu cān bĕrmek! “Can vermek ne kadar **zormuş**.” (NF 89/15).

Ƙatıĝ boldı kün “Gün sıkıntılı oldu.” (MED 225/1).

Mürvetiñe sên yêndirip / yazıñmızını kôtirdiñ, / katı ölümge kirip / ölümden bizni çıgardıñ. “Cömertliğine sen yendirip günahımızı yok ettin, zor ölüme girip ölümden bizi kurtardın.” (CC II 72b/14-15).

*Bu yol **katı** yol durur* “Bu yol **sıkıntılı** bir yoldur.” (GT 115/4).

*Cân maña cânân üçün dur yoñ ki cânân cân üçün / ‘Ömr cânânsız **katı** cânsız velî âsân érür* “Can bana canan için gereklidir, canan için cana gerek yoktur. Ömür canansız **zor**, fakat cansız kolaydır.” (GS 172/4).

*Allıñda bes **katı** yol u kat’ığa yoñ güzer / Ger şâh ger gedâ bol u ger şedd ü ger yavaş* “Önünde çok **zor** bir yol var, ister şah ister dilenci ol; ister hızlı ister yavaş bu yolu geçmenin imkânı yok.” (NŞ 250/7).

*İlâhî yol érür bî-ñad **katı** menzil yırañ asru / Nevâyî birle sên bolsañ yiter menzilğa evvel gâm* “Allah’ım, yol çok **meşakkatli** ve menzil son derece uzak. Nevâyî ile sen menzile gamdan önce ulaştın.” (NŞ 418/9).

*Hecr bîdâdı ara ol kün yakındır ölge-min / Dôstlar bî-ñad **katı** érmiş yırağlıg miñmeti* “Ayrılık acısı çekmekteyim, öleceğim gün yakındır. Dostlar, ayrılık sıkıntısı çok **zor** imiş.” (NŞ 588/2).

*Bu yanlıg **katı** künde dârâ-yı dehr / Ecel câmidın eylep âşâm zehr* “Böyle **sıkıntılı** bir günde dünyaya hükmeden hükümdar, ecel kadehinden zehir içip...” (Sİ 6445).

*Çün yol érdi hem **katı** vü hem yırañ / Ol cemâ’at barça eylep ittifañ* “Yol hem **zor** hem uzun olduğu için bütün cemaat birleşti.” (LT A32b/1578).

*Yol **katı** dür mén za’îf ü nâ-tüvân* “Yol **meşakkatli**, ben zayıf ve güçsüzüm.” (LT A33a/1675).

*Her biri yâdıga keldi hâller / Hicr derdidin **katı** añvaller* “Ayrılık derdinden **zor** olan bütün hâlleri aklına geldi.” (LT A22b/541).

*Hecr şâmi dék türe ve uzun ammâ gâyeti şubñı vişâl, ñacc yolu dik **katı** ve yırañ ammâ nihâyeti va’be-i iñbâl* “Ayrılık akşamı gibi karanlık ve uzun ama sonu aydımlık; hac yolu gibi **meşakkatli** ve uzak ama sonu açık.” (MK P1-46a/13).

*Çün kitti yigit-lik ve uzadı karılıñ / Dem savudı ya’nî ñalması kan hem ısıñ / Ağzığa ñayât şerbeti boldı açıñ / Ölmek hoşrañ ki ‘ömr bu nev’ **katı*** “Çünkü gençlik gitti, yaşlılık uzadı, kan soğudu, yani (bedende) kan ve ısı kalmadı, hayat şerbeti ağzına acı gelmeye başladı, ölmek, böyle **sıkıntılı** (bir şekilde) yaşamaktan daha iyidir.” (MK P1-96a/12).

1.12. Sıkıca, iyice, sağlamca, gevşek olmayacak şekilde

*Neçe tuttum erse anı men **katı** / Ol ança tirendi iletti tatıg* “Onu ne kadar sıkı tuttuysam o kadar direndi.” (KB 3885).

*Öküş eğgü sözler tilin sözledi / İşni itge men tip **katı** kır badı* “Diliyle çok güzel sözler söyledi, işini yerine getireceğim deyip **sıkıca** kuşak bağladı.” (KB 542).

*Kudruk **katı** tügdümüz* “Atların kuyruklarını **sıkı bir şekilde** bağladık.” (DLT 237/206).

*Elgini ağakını **katı** bağladı* “Elini, ayağını **sıkıca** bağladı.” (NF 96/15).

***Katı** bükdürdi yép-ni, bēlgüsüz kıldı iş-ni* “İpi **sıkıca** büküp, işi işaretsiz yaptı (iz bırakmadı).” (MED 30/5).

1.13. İyice, tam olarak, gereği gibi, derinlemesine, ayrıntılarıyla

*Ölüm tutgaķı keldi tuttu **ķatıĝ** / Kıtulĝu yırım yoķ kiterdi tatıĝ* “Ölüm öncüsü iyice geldi (ölüm iyice yaklaştı), kurtulacak yerim yok, (yaşama) zevkim kalmadı.” (KB 1352).

*Ata pendini sen **ķatıĝ** tut ķatıĝ / Kıtadĝay künüñ birge künde tatıĝ* “Baba öğüdünü iyice tut ki her günün kutlu olsun.” (KB 1568).

*Ėaramķa ķatılma küĝez öz **ķatıĝ** / Ėaram yigli ornu tamu ol batıĝ* “Kendini haramdan iyice koru, haram yiyenin yeri cehennem derinlikleridir.” (KB 5261).

*Bargıl, velikin zīnhār u zīnhār yolda **ķatıĝ** saķlanĝıl kim Muĝammed saņa ķarĝap turur* “Git ama, sakın ha, yolda iyice saklan, çünkü Muhammed sana sürekli beddua etmektedir.” (NF 15/5).

*Andaĝ erse mu'min ve muvaĝĝid namāz vaķını **ķatıĝ** saķlamaķ gerek* “Öyleyse müminler ve Allah'ın birliğine iman edenler namaz vakitlerini iyice akıllarında tutsunlar (namaz vaktini geçirmesinler).” (NF 241/1).

*Heçr ķanım tökkü diktür eyle kim zār olmuşam / Bat ķıtulĝum gerçi bes **ķatıķ** giriştār olmuşam* “Ayrılık kanımı dökecek gibidir, feryat figan içindeyim. Hemen kurtulmak istiyorum ama iyice yakalanmışım.” (BV 420/1).

1.14. Yanlısız, hatasız, eksiksiz, doğru

*Körķlüĝ oķadı Kur'an-nı, seçe oķadı Kur'an kelimelerini, **ķatıĝ** oķadı taķı ĝurūfını dürüst etti* “Kur'an'ı güzel okudu, Kur'an kelimelerini seçerek okudu, harflerini tam olarak hatasız okudu.” (MED 86/2).

1.15. Sıkıcı ve bunaltıcı

*Ol ma'nidin ötrü kim ādemī ta'amını toya yeşe, teni ağır bolur, köñli **ķatıĝ** bolur, zirekliği andın zāyil bolur, uyķusu üküş bolur, 'ibādat ve ta'at ķılmaķĝa teni sust bolur, tēp cevāb aydı* “Bu sebeple insanoĝlu yemeĝini doyararak yediĝinde vücudu aĝırlaşıř, gönlü sıkılır, zekiliĝi kaybolur, uykusu çoĝalır, bedeni ibadet edemeyecek kadar gevşer, diye cevap yazdı.” (NF 199/3).

1.16. Asık suratlı, sert

*Anıñ bigin **ķattu** yüzli yumşak tenli maĝbūbdan vefā kélür* “Onun gibi sert yüzlü, yumşak tenli sevgili vefalı olur.” (GT 254/3).

Sonuç

Çok anlamlılık kelimelerin, çeşitli aktarmalar ve anlam genişlemeleri sonucu temel anlamlarıyla ilişkili yeni anlamlar kazanıp birden çok kavramı yansıtır hâle gelmesi olaydır. Kelimelerin kazandığı yeni anlamların tespiti, metinlerin özellikle de tarihî metinlerin doğru olarak anlamlandırılması ve anlam derinliğinin ortaya çıkarılmasında büyük önem taşır. Tespit edilen her yeni anlam, anlam bulanıklığını da ortadan kaldırır. Çok anlamlılık, dilin işlenmişliĝi ve söz varlığı açısından ulaştığı seviyeyi yansıtmaması bakımından da önemlidir. Bu doğrultuda çalışmamızda canlı ve güçlü bir anlatıma sahip olan Türkçenin zengin söz varlığı içinde önemli bir yere sahip olan *ķatıĝ* kelimesinin çok anlamlı yapısı üzerinde durulmuştur.

Sahip olduĝu kavramlar ve bu kavramların anlatımında tutulan yol bakımından doğaya baĝlı bir dil olan Türkçe, anlatım gücünü de daha çok doğadan almaktadır. Türkçenin söz varlığı bu açıdan incelendiĝinde *insandan doğaya, doğadan insana, doğadan doğaya* gibi aktarmalarla ortaya çıkmış kelime veya kelime gruplarının varlığı da dikkat çekmektedir.

Bu noktada sözlük anlamı kısaca “sert, yumuşak olmayan” olarak açıklanabilen *katıg* kelimesinin de çeşitli aktarmalar ve anlam genişlemeleriyle temel anlamıyla ilişkili pek çok farklı kavrama gönderme yaptığı görülmüştür. Kimi örneklerde kelimenin anlamı *işen* “çok, pek” kelimesiyle güçlendirilmiştir. *Katıg* kelimesinin tarihî lehçelerde tespit edilen anlamları aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir:

<i>katıg</i> kelimesinin kullanıldığı anlam	eserler	tarihî lehçe
Kesilmesi, çizilmesi, ezilmesi, kırılması, çiğnenmesi güç olan, sert, katı	ON, AY, DLT, KE, NF, GT, ÇGT, ŞT, MK, LT, DK, DN	Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi
Esnek olmayan veya esnekliği az olan, kolayca eğilip bükülmeyen	ADFH, DLT, GT, DK	Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi
Nicelik, nitelik, değer, güç, derece vb. bakımlardan şiddeti ve etkileme gücü yüksek olan, sert, şiddetli, büyük, çok, çok fazla	AY, ŞU, KB, KE, NF, MED, CC II, GT, NMSF, NŞ, MN, DK, DN, TM	Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi
Gücü, kuvveti olan, güçlü, kuvvetli	KB, MED	Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi
Nitelikleri ile etki yaratan, etkili	NF	Harezm Türkçesi
(Ses için) yüksek, şiddetli	EUDÇ, ADFH, AY, KE, NF, MED, MUMÜ, GT, DN	Eski Uygur Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi
Bağışlaması, hoşgörüsü olmayan, acımasız, merhametsiz, zalim	EUDÇ, AY, KB, KE, NF, GT, ÇGT, MK, MSD, NMSF, BV, NŞ, GS	Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi,
(Söz için) gönül kırıcı, ters, ağır	AY, NF, GT, ÇGT, MK, NŞ	Eski Uygur Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi,
Kötü söz	BD	Çağatay Türkçesi

Tehlikeli, kötü, fena, endişe verici	NF, LT, NŞ, FK, BD, BV, MN	Harezm Türkçesi, Çağatay Türkçesi,
Zor, meşakkatli, zahmetli, sıkıntılı, güçlkle yapılan	KB, KE, NF, MED, GT, CC II, MK, NŞ, Sİ, GS, LT	Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Kıpçak Türkçesi, Çağatay Türkçesi
Sıkıca, iyice, sağlamca, gevşek olmayacak şekilde	KB, DLT, NF, MED	Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi
İyice, tam olarak, gereği gibi, derinlemesine, ayrıntılarıyla	KB, NF, BV	Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Çağatay Türkçesi
Yanlışız, hatasız, eksiksiz, doğru	MED	Harezm Türkçesi
Sıkıcı ve bunaltıcı	NF	Harezm Türkçesi
Asık suratlı, sert	GT	Kıpçak Türkçesi

Kaynakça

ADFH: ELMALI, Murat (2014). Eski Uygurca Altı Dişli Fil Hikâyesi, İstanbul.

AKSAN, Doğan (1978). Anlambilimi ve Türk Anlambilimi (Ana Çizgileriyle), Ankara, Erol Ofset Matbaacılık.

AKSAN, Doğan (1998). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Ankara, TDK Yayınları.

AKSAN, Doğan (2004a). Türkçenin Sözcükbilimi Türk Dilinin Sözcükbilimiyle İlgili Gözlemler, Saptamalar, Ankara, Engin Yayınevi.

AKSAN, Doğan (2004b). Dilbilim ve Türkçe Yazıları, İstanbul, Multilingual.

ARAT, Reşit Rahmeti (1979). Kutadgu Bilig III İndeks, (haz. K. Eraslan, O. F. Sertkaya, N. Yüce), İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

AY: KAYA, Ceval (1994). Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin, Ankara, TDK Yayınları.

BD: YÜCEL, Bilal (1995). Bâbür Dîvânı (Gramer-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım), Ankara, TDK Yayınları.

BV: TÜRKEY, Kaya (2002). ‘Alî-Şîr Nevâyî Bedâiyü’l-Vasat Üçüncü Dîvân, Ankara: TDK Yayınları.

CAFEROĞLU, Ahmet (1968). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, TDK Yayınları.

CC II: ARGUNŞAH Mustafa, GÜNER Galip (2015). Codex Cumanicus, İstanbul, Kesit Yayınevi.

CLAUSON Sir Gerard (1972). An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish, Oxford, At the Clarendon Press.

ÇGT: BERBERCAN, Mehmet Turgut (2011). Çağatayca Gramer Tercümesi (Gramer-Metin-Dizin), Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DK: ÖZSOY, Bekir Sami (2006). Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük), Ankara, Akçağ Yayınları.

DLT: ERCİLASUN, A. Bican, AKKOYUNLU, Ziyat (2015). Kâşgarlı Mahmud, Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, Ankara, TDK Yayınları.

DN: DEMİR, Necati (2004). Dânişmend-Nâme, Ankara, Akçağ Yayınları.

ECKMANN, Janos (1958). "Çağatay Dili Hakkında Notlar", TDAY-Belleten 1958, s. 115-126.

EREN, Hasan (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü, Ankara.

ERKMAN AKERSON Fatma (1997). Anlam Çeviri Karşılaştırma, Bizim Dilimizden Öteki Dile-Öteki Dilden Bizim Dilimize, İstanbul, ABC Kitabevi.

EUDÇ: Demirci, Ümit Özgür (2014). Eski Uygurca Dört Çatik, İstanbul, Kesit Yayınları.

FK: KAYA, Önal (1996). 'Âlî Şîr Nevâyî Fevâidü'l-Kiber, Ankara, TDK Yayınları.

GS: KUT, Günay (2003). Ali Şîr Nevâyî, Garâ'ibü's-Sıgar (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin), Ankara, TDK Yayınları.

GT: KARAMANLIOĞLU, A. Fehmi (1989). Seyf-i Sarâyî, Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî), Ankara, TDK Yayınları.

İMS: TOPARLI, Recep (1992). İrşadü'l-Mülük Ve's-Selatin, Ankara, TDK Yayınları.

KARAAĞAÇ Günay (2013). Anlam (Anlam Bilimi ve İletişim), İstanbul, Kesit Yayınevi.

KB: ARAT, Reşit Rahmeti (1991). Kutadgu Bilig I Metin, Ankara, TDK Yayınları.

KE: ATA Aysu (1997). Nâşîrî'd-dîn Bin Burhânü'd-dîn Rabğüzî Kışâşü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) I Giriş-Metin-Tıpkıbasım, II Dizin, Ankara, TDK Yayınları.

KTS: TOPARLI, Recep, VURAL, Hanifi, KARAATLI, Recep (2003). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, Ankara, TDK Yayınları.

KUNOS, Ignaz (1902). Šejx Sulejman Efendi's Čagataj-Osmanisches Wörterbuch, Budapest.

LT: CANPOLAT, Mustafa (1995). Ali Şîr Nevâyî, Lisânü't- Tayr, Ankara, TDK Yayınları.

MED: YÜCE Nuri (1993). Mukaddimetü'l-Edeb Hıvârizm Türkçesi ile Tercümelî Şuşter Nüşhası Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks, Ankara, TDK Yayınları.

MK: KARGI ÖLMEZ, Zuhâl (1993). Mahbûbü'l-Kulûb (İnceleme-Metin-Sözlük), Doktora Tezi, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

MN: AŞÇI, Ufuk Deniz (2010). Mirzâ Aħmd bin Mirzâ Kerîm Mûsâ-nâme İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım, İstanbul, Palet Yayınları.

MSD: ERASLAN, Kemal (1999). Mevlâna Sekkâkî Divanı, Ankara, TDK Yayınları.

MUMÜ: TOPARLI Recep, ARGUNŞAH Mustafa (2014). Mu'înü'l-Mürîd, Ankara, TDK Yayınları.

NF: TEZCAN, Semih, ZÜLFİKAR, Hamza, ATA, A. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*, Maḥmūd bin 'Alî, Ankara: TDK Yayınları.

NMŞF: ERASLAN, Kemal (1996). *Alî-şîr Nevâyî Nesâyimü'l-Maḥabbe Min Şemâyimü'l-Fütüvve I Metin*, Ankara, TDK Yayınları.

NŞ: KARAÖRS, Metin (2006). *Alî Şîr Nevâyî, Nevâdirü'ş-Şebâb*, Ankara, TDK Yayınları.

ON: DEMİR, Necati, AYDOĞDU, Özkan (2015). *Oğuzname (Kazan Nüshası) (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)*, İstanbul, Kesit Yayınları.

OY: TEKİN Talat (2010). *Orhon Yazıtları*, Ankara, TDK Yayınları.

Sİ: TÖREN, Hatice (2001), *Alî Şîr Nevâyî Sedd-i İskenderî (İnceleme-Metin)*, Ankara, TDK Yayınları.

ŞT: KARGI ÖLMEZ, Zuhâl (1996). *Ebulgazi Bahadır Han Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü)*, İstanbul, Simurg Yayınları.

ŞU: AYDIN, Erhan (2007). *Şine Usu Yazıtı, Çorum, Karam Yayınları*.

TM: ARGUNŞAH, Mustafa (1999). *Muhammed b. Mehmûd-ı Şîrvânî Tuhfe-i Murâdî İnceleme-Metin-Dizin*, Ankara, TDK Yayınları.

ULMANN, Stephen (1978). "Anlambilimi", (çev. Ahmet Kocaman), *Türk Dili*, XXXVI, s. 355-363

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SALNÂMELERİNDE
ORDU VİLAYETİ (1925-1927)¹**

**ORDU PROVINCE IN THE YEARBOOKS OF THE TURKISH REPUBLIC
(1925-1927)**

**ОРДУИСКІЙ ВІЛАЕТ В ТУРЕЦКІХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ
ЕЖЕГОДНИКАХ
(1925-1927)**

Hadiye YILMAZ*

ÖZ

Bu çalışmada, “Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi” adıyla 1926,1927 ve 1928 yılında Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından Osmanlıca üç cilt yayınlanan Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmelerinde Ordu vilayetinin ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapısı hakkında yer alan tafsilatlı bilgilere yer verilmiştir. 1925-1927 yılları arasında Ordu'nun coğrafi yapısı, ziraai topraklar ve üretim, sanayi, ticaret, mülki âmir ve memurlar, umumi gelirler, nüfus, ormanlar, madenler, yollar, sıhhi durum, adli vakalar, okul ve cemiyetler ile gazeteler hakkında istatistik veriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ordu vilayeti, salnâme, ekonomi, sanayi, ticaret.

ABSTRACT

In this study, detailed information about the economic, political, social and cultural structure of Ordu province is presented via the yearbooks of the Turkish government published in Ottoman in three volumes under the title “*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi*” (The Yearbook of the Turkish Republic) in the years 1926, 1927 and 1928, respectively, by *Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi* (Directorate of Public Publications). Statistical data are revealed between the years 1925 and 1927 about the geographical structure of Ordu, its agricultural terrain and production, industry, trade, administrative chiefs and civil servants, public income, population, forestry, mines, roads, medical services, judicial cases, schools, institutions, and the media.

Key words: Ordu province, yearbook, economy, industry, trade.

АННОТАЦИЯ

В статье раасматриваются государственные ежегодники Турецкой республики 1926, 1927 и 1928 годов. Они были изданы центральной типографией в трёх томах на османском. Указанные ежегодники содержат подробные сведения об экономическом, политическом, социальном и культурном положении Ордуиского вилаята. В них имеется статистика о географической структуры, земель сельскохозяйственного назначения и производства, промышленности, торговли, гражданской власти и

---

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.9910

* Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi Tarih Bölümü hadiyeyl@gmail.com

должностных лиц, государственного дохода, населения, лесов, полезных ископаемых, дорог, санитарно-гигиенических условий, судебных дел, школ, обществ и печатных органов вышеуказанного вилаета.

Ключевые слова: Ордуйский вилает, ежегодник, экономика, промышленность, торговля.

1. ORDU YERLEŞİM TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan illerimizden biri olan Ordu, güneyde Sivas ve Tokat, kuzeyde Karadeniz, batıda Samsun ve doğuda Giresun ile sınırdır. Ordu'nun yerleşim tarihi paleolitik çağa (MÖ 15 bin) kadar uzanmaktadır. İlin bilinen en eski adı, Ksenophon'un *Anabasis* adlı eserinde geçen "Kotyora"dır (Ksenophon, 1944: 224). Bu adın da Grekçe "Dağ eteği" anlamına geldiği kaydedilmiştir. Bilge Umar, Kotyora adının Helence "yüce" kelimesinden türetilmiş olduğunu kaydetmektedir (Umar, 1993: 472). Ne var ki yapılan son araştırmalarda Kotyora adının Türkçe "Kut (Gut) yöresi", bölgenin en eski sakinlerinden birinin de Kutlar olduğu tespit edilmiştir. Kutlar'ın ise MÖ 2500'lerde Hazar Gölü çevresinden batıya doğru göçmüş Türkçe konuşan bir kavim olduğu hakkında mutabakata varılmıştır (Demir, 2007: 180-181; Bijişkyan, 1969: 47).

Tarihi çağlarla birlikte, Hititlerin Anadolu'ya hâkim olduğu dönemde Ordu'nun bilinen en eski sâkinleri Kaşkalar olmuştur (Pehlivan, 1991: 8-9). Kaşka toprakları, Sinop'un batısı ile Çorum, Samsun, Ordu, Giresun arasındaki sahil boyu ile Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Niksar, Koyul Hisar ve Şebinkarahisar'ın iç bölgelerini kapsamaktadır (Özgül, 2011: 98-99; Yüksel, 2004: 366). MÖ 2000'lerde bölgede varlık göstermiş Kaşkaların menşei hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte İran'da yaşayan Kaşkay Türkleri ile ilişkilendirilerek Türk oldukları iddia edilmektedir (Memiş, 1990: 110). Bölgenin antik çağdaki hâkimleri arasında ise öncelikle Kimmerler ve İskitler görülmektedir (Tarhan, 1983: 109-110). İskitler, mücadele içinde oldukları Kimmerlerin ardından Doğu Karadeniz'e gelmişler ve Kimmerler'in bölge hâkimiyetine son vermişlerdir (Durmuş, 2008: 199). MÖ 400'lerde Sinop'tan Trabzon'a kadar olan bölgede İskitler hâkimiyet kurmuştur (Kırzioğlu, 1986: 915-916). Asurlular'ın zayıflamasından sonra MÖ 7. Yüzyılda Doğu Karadeniz'e hâkim olan Med'lerin de bölgede varlığı uzun sürmemiştir. MÖ 7. Yüzyılda Grekler ile Anadolu'nun Ege kıyılarında yaşayan Miletoslular, ekonomik ve siyasi nedenlerle yeni yerler aramaya koyulmuşlar, tarım ve hayvancılık açısından bereketli, ticaret için oldukça elverişli bir pazar durumunda olan Karadeniz'e yönelerek burada yeni ticaret limanları kurmuşlardır. Miletosluların Doğu Karadeniz'de kurduğu ilk koloni Sinop kolonisidir. Sinop kolonisinin tüccarları daha sonra Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon gibi yeni koloniler kurmuştur. MÖ 6. Yüzyılda Perslilerin ve Kartacalıların engellemeleri neticesinde kolonizasyon dönemi sona ermiştir. MÖ 431'de Ordu yöresinin yerli halkları arasında Mossinoikler, Khalibler ve Çarşamba-Ordu arasında yerleşmiş Tibarenler bulunmaktadır (Çebi, 1973: 28; Demir, 2005: 19).

MÖ 281'de (ya da MÖ 266) bölgede Pontus Krallığı kurulmuş ancak MÖ 63'te Roma'nın Doğu hâkimiyetini ele geçirmesiyle krallık sona ermiştir (Tezcan, 2007: 83-84). 395 yılında Roma'nın Doğu ve Batı Roma olarak ikiye ayrılmasından sonra da bölge Bizans egemenliği altına girmiştir. 8. Yüzyılda artan Müslüman akınları neticesinde bu dönem bölge, kısa aralıklarla Emeviler ve Bizanslılar arasında el değiştirmiştir. Anadolu ve Karadeniz Bölgesi Bizans, Sasani, Selçuklu ve Arap mücadelelerine sahne olmuştur. Türkler 10. Yüzyıldan itibaren bölgede hâkimiyet kurarak yerleşmeye başlamış, 1048'de

Tuğrul Bey'in üvey kardeşi İbrahim Yınal Trabzon hinterlandına kadar ulaşmıştır. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra ise Türkler, kitleler halinde Anadolu'ya gelmeye başlamış, Çoruh'tan itibaren Karadeniz sahilinin fethine girişerek 1080'de Batı Karadeniz'e ulaşmışlardır (Tellioglu, 2005: 5; Kırpık, 2009: 95). 1080'de Danişmentliler Samsun'u fethetmiş daha sonra Çoruh havzasından ilerleyerek Trabzon dahil tüm Doğu Karadeniz'de hâkimiyet kurmuştur. Osman Turan bölgenin 12. yy. da "Canik" adıyla anıldığını belirtmektedir (Turan, 1993: 513). 1277'de de Sinop çevresinde yaşayan Çepni Türkmenleri Ordu dahil Samsun'dan Giresun'a kadar uzanan bölgeye yerleşmişlerdir (Piyadeoğlu, 2009: 89-90).

11. Yüzyıldan itibaren hızlı bir şekilde süren Türkleşme faaliyeti sırasında Hacı Emiroğlu Süleyman Bey 1380'de Ordu'yu fethetmiş ve beylik ilk kez 1398'de Osmanlı'ya tabi hale gelmiştir (Demir, 2005: 830; Keskin, 1996: 52-53). Daha sonra 1413'te bölge Çelebi Mehmet tarafından fethedilmiştir (Çebi, 1973: 30). Bahaeddin Yediyıldız, "ordulanmak/başşehir edinmek" anlamına gelen Ordu adının Türklerin bölgeye geldikleri 14. yy. dan itibaren kullanılmaya başlandığını ve bu adın ilk kez Hacı Emiroğulları tarafından kullanıldığını kaydetmektedir (Yediyıldız, 2000: 74). Ögel ise Ordu adının Türk kağanının oturduğu yer anlamında kullanıldığını belirtmektedir (Ögel, 2000: 261).

Trabzon'un 1461'de fethinden sonra 1473'te Bayburt ve Şarkî Karahisar, 1481'de Torul fethedilerek bölgede Osmanlı siyasi birliği sağlanmıştır (Tellioglu, 2007: 661). Osmanlılar başlangıçta Hacı Emiroğulları'nın idari teşkilatlanmasını esasen sürdürmüş, Fatih Sultan Mehmet döneminde Ordu üç kazaya bölünmüş ve Osmanlı hâkimiyeti altında resmi ad olarak Vilayet-i Canik-i Bayramlı me'a İskefsir ve Milas'ı almıştır (Yediyıldız, 1985: 44, 62). İlk olarak Şarkî Karahisar livasına bağlanan Ordu, 1831'den sonra da Trabzon eyaletine dahil olmuştur. 1860'larda Giresun kazasıyla birlikte Ordu'nun 7 kazası vardır. 1890'da Ordu'nun beş nahiyesi Perşembe, Bolaman, Ulubey, Hapsemana ve Aybastı'tır ve 309 köyü bulunmaktadır (Tellioglu, 1998: 95) 1920 yılına kadar bir kaza merkezi olarak Trabzon'a bağlı kalan şehir, 1920 yılında çıkarılan bir kanunla sınırlarına Ünye ve Fatsa kazaları da dahil edilerek müstakil sancak haline getirilmiştir. 1923 yılında ise vilayet statüsüne ulaşmıştır (Yediyıldız, 2007: 367-370).

2. TÜRKİYE CUMHURİYETİ DEVLET SALNÂMELERİNDE ORDU

Bir yıl içinde yaşanan ekonomik, sosyal, bilimsel vb. olayların istatistikî veriler içeren dökümünü de sunan bilgilendirici metinler olan salnâmeler² Farsça "sal/yıl" ve "name/yazılı metin" kelimelerinden türetilmiştir (Aydın, 2009: 51). Osmanlı'da salnâmeler resmî ve özel salnâmeler olmak üzere iki türde, resmi salnâmeler ise devlet, nezaret ve vilayet salnâmeleri olmak üzere üç grupta yayınlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin ilk salnâmesi, 1847'de Mustafa Reşit Paşa'nın başlatmış olduğu çalışma neticesinde Ahmet Vefik Paşa tarafından hazırlanmıştır. Nezaret salnâmeleri ise düzenli olmamakla birlikte 1865-1908 tarihleri arasında 50 adet yayınlanmıştır (Duman, 2000: 3). Başlıca nezaret salnâmeleri Harbiye, Bahriye, Hariciye, İlmiye, Maarif Nezaretleri tarafından hazırlanmıştır. Vilayet salnâmeleri ilki 1866'da olmak üzere Saraybosna'da yayınlanmış, daha sonra Halep, Konya, Suriye ve Tuna vilayet salnâmeleri çıkarılmıştır. İkinci tür salnâmeler olan Özel Salnâmelerin ilki ise 1871'de Paris'te Ali Suavi tarafından çıkarılmıştır. Ebuzziya Tevfik tarafından çıkarılan özel salnâmeler ise oldukça ilgi çekmiştir (Sütçü, 2004: 85).

² Ya da "yıllık", "nevsal". Fr. "annuel", İng. "yearbook".

Devlet salnâmeleri, ilkinin çıktığı 1847 tarihinden sonra 1848 ve 1849 yıllarında yayınına devam etmiştir. Ne var ki daha sonraları kesintisiz her yıl yayınlanamamış ve 1888 yılından itibaren düzenli olarak Sicil-i Ahval Komisyonu tarafından hazırlanmıştır. 1878 yılına kadar yaklaşık 100 küçük sayfa hacminde olan salnâmeler, bu tarihten sonra 800-900 sayfaya ulaşmıştır. 1847'den 1918'e kadar toplam 68 salnâme çıkarılmış, devlet salnâmelerinin sonuncusu 1918'de yayınlanmıştır (Aydın, 2009: 54). Devlet salnâmelerinin yayınına erken Cumhuriyet döneminde de devam edilmiş ve "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi" adıyla Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından 1926 yılında 1925-1926, 1927 yılında 1927 ve 1928'de 1927-1928 salnâmeleri olmak üzere Osmanlıca üç devlet salnâmesi yayınlanmıştır (Duman, 2000: 35).

Cumhuriyet döneminde vilayet haline getirilmiş olan Ordu hakkında Osmanlı döneminde olduğu gibi bu dönemin salnâmelerinde de ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapı hakkında tafsilatlı bilgilere ulaşmak mümkün olabilmıştır.

2.1. 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi'nde Ordu

Sâlnameye göre 1925 yılında Ordu vilayetinin yüzölçümü 4677 kilometre karesi merkez kaza, 2037 kilometre karesi Ünye ve 470 kilometre karesi Fatsa kazasına ait olmak üzere toplam 7184 kilometre karedir³. Ordu vilayeti, merkez kazasına bağlı Perşembe, Bolaman, Ulubey, Hapsamana, Aybastı nahiyeleri ile Ünye ve Fatsa kazalarından ve Ünye'ye bağlı Karakuş nahiyesinden oluşmaktadır. Perşembe, Bolaman nahiyeleriyle her üç kaza merkezi sahilde ve diğer yerleşimler iç kesimdedir. 1871'de 60.006 olan nüfus 1914'te 142.275'e (Ortaylı, 2000: 123) ve 1925 yılında 201.266'ya ulaşmıştır⁴. Kilometre kareye 29 nüfus düşen Ordu, 1925 yılı itibariyle nüfus yoğunluğu itibariyle İstanbul'dan sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin en yoğun ikinci vilayeti durumundadır.

Vilayetin iç kesimi, azami 3000 metre irtifaa sahip olup orman ve yaylalardan oluşmaktadır. Sahil kısmında yer alan vadilerin göl ve bataklık civarlarında 1925 yılında sıtma ve frengi hastalığına sık olarak rastlandığı belirtilmiştir. Ayrıca salnâmede hastalıklarla mücadelenin sağlık teşkilatı tarafından sürdürülmekte olduğu ve memnurluk verici başarılar elde edildiği kaydedilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi [TCDS] 1925-1926, 1926: 376).

2.1.1. Tarım Ürünleri, İthalat ve İhracat

1925 yılı itibariyle vilayetin dağların alçaldığı onda sekizlik bölümünde fındık mahsulâtı önemli bir yer tutmaktadır. Bir yıl içinde vilayet dâhilinde 670.000 dönüm arazide ziraat yapılmıştır. Ziraat arazisi vilayetin toplam yüzölçümünün onda birini teşkil etmektedir⁵. Ziraat arazisinden yıl sonunda 50 milyon kilo buğday, 36 milyon kilo arpa, 21 milyon kilo mahlut, 2 milyon kilo çavdar, 9 milyon 200 bin kilo burçak, 5 milyon kilo susam, 275 bin kilo pamuk, 7 milyon kilo mısır, 900 bin kilo nohut, fasulye ve pirinç elde edilmiştir. Bu ürünler içinden 500 bin kilo buğday, 160 bin kilo susam, 10 bin kilo fasulye, 300 bin kilo arpa, 30 bin kilo pirinç ve 120 bin kilo mısır ihraç edilmiştir.

1925 yılında Ordu kasabasından 150.000 kantar⁶ (bir kantar elli okkadır) fındık, merkeze bağlı mahallerden 80.000 kantar⁷ fındık ve 7.000.000 kıyye (1 kıyye yaklaşık 1,3

³ Bugün yüzölçümü 5.952 kilometre karedir (TÜİK İstatistiklerle Türkiye, 2015: 10).

⁴ 2015 yılı nüfusu 724.268'dir (TÜİK İstatistiklerle Türkiye, 2015: 19).

⁵ 1 dönüm 0, 001 kilometre karedir.

⁶ 1 kantar 56,5 kg. dir. 150.000 kantar yaklaşık 2.656 kg. yani 2 ton 656 kg.

⁷ 1 ton 415 kg.

kg) kuru fasulye ihraç edilmiştir. Bunlardan başka 2 milyon kıyye mısır, 30 bin sandık yumurta, 200 bin kıyye yün, 20 bin sandık elma, 100 bin kilo kendir, 50 bin kilo kendir tohumu, 100 bin kıyye tütün ihraç olunmuştur.

Vilayetten önemli miktarda hayvansal sadeyağ, ceviz, az miktarda bal, balmumu, deri ve Ünye'den pirinç ihracatı yapılmaktadır. İhracatın büyük kısmı İstanbul'a ve bir kısmı Marsilya vesair yerlere yapılmaktadır. İthalatın büyük kısmı ise manifatura, kantarya, tuhafiyeye ve züccaciye eşyasından oluşmaktadır (TCDS, 1926: 376).

2.1.2. Fabrikalar ve Şirketler

1925 yılı itibariyle merkez vilayette motorlu 4 adet fındık fabrikası mevcut olup her biri günlük 10 bin kg. kabuklu fındığı içe dönüştürmektedir. Yine motorla çalışan bir adet bakır fabrikasında senede iki bin kilo kadar bakır kap vs. imal edilmektedir ve merkez vilayette bir de çember fabrikası bulunmaktadır (TCDS, 1926: 377). Ordu'da Osmanlı döneminde devlet tarafından açılmış hiç fabrika bulunmamaktadır. Bu dönem yerli ve yabancı sermayedarlar tarafından kurulmuş üç-dört işçi çalıştıran iki fındık fabrikası vardır (Çebi, 2000: 168).

Ordu'da 60 milyon İtalyan lireti sermayeli Levant Maria Insurance şirketi, Loyd International Anonim Sigorta Şirketi, Loyd Sigorta Şirketi, İstanbul Umum Sigorta Şirketi ve 1 milyon 500 bin frank sermayeli Bulgaria Hark Şirketi, 130 milyon altın mark sermayeli Viktoria de Berlin Umum Sigorta Şirketi, 100 bin Türk lira sermayeli İtimad-ı Milli Anonim Türk Sigorta Şirketi bulunmaktadır (TCDS, 1926: 377). Osmanlı döneminde 1873'te Ordu'da dört yabancı şirket acentesi bulunmaktadır. Bu yası 1904 yılında 6'ya çıkmıştır (Çebi, 2003: 74).

Ordu vilayetinin 1925 yılı genel gelirleri toplamı ise 1.123.789 liradır (TCDS, 1926: 377).

2.1.3. Adli Suçlar

1925 yılı salnâmesine göre Ordu vilayetinde bir yıl içinde 471 yaralama olayı gerçekleşmiş ve 468 kişi mahkum edilmiştir.

2.1.4. Okul ve Öğrenci Sayısı

Vilayet dâhilinde 85 resmi okul bulunmaktadır. Bunların 73'ü erkek, 6'sı kız ilkokulu ve 3'ü anaokuldur. Ayrıca bir ortaokul, bir lise ve bir kız muallim mektebi bulunmaktadır. Toplam öğrenci mevcudu ise 4088'dir (TCDS, 1926: 377). Osmanlı Devleti'nin son döneminde Ordu'da rüştiye sayısı 4 iken 1925'te bire düşmüş ancak 1903'te 51 olan toplam öğrenci sayısı 1925'te oldukça artmıştır. Ordu'da ilk idadi ise 1913 yılında açılmıştır (Çebi, 2000: 369).

2.1.5. Mülki amirler

Ordu vilayetinin Ünye ve Fatsa kazalarında 1925 yılında memurluk hizmetinde bulunan isimlerin dağılımı şöyledir:

Tablo 1- 1925 yılında Ünye ve Fatsa Kazaları Memurları ve Görev Alanları

Ünye Kazası	
Kaymakam	Cevad Bey
Mal müdürü	Hasan Tahsin Bey
Müftü	İsmail Resmi Efendi

Asli mahkeme reisi	Mustafa Vehbi Bey
Asli mahkeme savcısı	Mustafa Sabri Bey
Asli mahkeme azası	Ali Saib Bey
Asli mahkeme azası	Mehmed Tahir Bey
Asli mahkeme azası mülazımı	İsmail Hakkı Bey
Sorgu hakimi	Rahmi Efendi
Fatsa Kazası	
Kaymakam	Sahib Bey
Mal müdürü	Ali Rıza Bey
Müftü	Mehmed Said Efendi
Asli mahkeme reisi	Ragıp Bey
Asli mahkeme savcısı	Fahri Bey
Asli mahkeme azası	Mehmed Celal Bey
Asli mahkeme azası	Ömer Lütfü Bey
Sorgu hakimi	Cemal Efendi
Posta ve telgraf müdürü	Ali Şemsi Bey

Ordu vilayetinde 1925 yılında görev yapmış memurlar ve memuriyet alanları ise şöyledir (TCDS, 1926: 378):

Tablo 2-1925 Yılında Ordu Vilayeti'nde Görevli Mülki Amirler ve Görev Alanları

Memuriyet	İsmi
Vali	Hüsnü Bey
Defterdar	Feyzi Bey
Tahrirat müdürü	Rüstem Fehmi Bey
Müftü	Ali Sabri Efendi
Asli mahkeme reisi	Mustafa Vasfi Bey
Hukuk mahkemesi reisi	Mehmed Fahri Bey
Cinayet mahkemesi savcısı	Murad Hulusi Bey
Asli mahkeme savcısı	Abdulkadir Bey
Asli mahkeme azası	Hüseyin Avni Bey

Asli mahkeme azası	Eşref Bey
Asli mahkeme azası	Hulusi Bey
Asli mahkeme azası	Vehbi Bey
Asli mahkeme azası mülazımı	Cemal Bey
Asli mahkeme azası mülazımı	Safvet Bey
Asli mahkeme azası mülazımı	Abdullah Vehbi Bey
Sorgu hakimi	Ahmed Hamdi Bey
Jandarma kumandanı binbaşı	Mustafa Zihni Bey
Maarif müdürü	Rıfkı Bey
Sıhhiye müdürü vekili	İbrahim Bey
Özel muhasebe müdürü	Süleyman Bey
Nüfus müdürü	Mahmud Rasuhi Bey
Tapu müdürü	Ali Said Bey
Posta ve telgraf müdürü	Temel Bey
Düyun-ı Umumiye müdürü	Ömer Lütfü Bey
Başmühendis	Nuri Bey
Muhasebe yazıcısı	Mehmed Lütfü Bey
Varidat yazıcısı	Ömer Lütfü Bey
Belediye reisi	Yusuf Sırrı Bey

2.2. 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi'nde Ordu

1926 yılının salnâmesinde Ordu vilayetinin sınırları “kuzeyde Karadeniz, güneyde Karahisar-ı Şarki vilayetinin Mesudiye, Tokat vilayetinin Reşadiye, Niksar, Erbaa kazalarıyla doğuda Giresun vilayeti, batıda Canik vilayetinin Terme kazası” şeklinde ifade edilmektedir. Yüzölçümü, 1925 yılı salnâmesinde olduğu gibi 7.184 kilometre kare olarak kaydedilmiştir. Bir yıl önceki salnâmeden farklı olarak 1926 yılı bilgileri içerisinde vilayetin Hapsamana mıntıkası ve Kara Göl tepelerinin volkanik oldukları ve birçok sönmüş yanardağ kraterlerine rastlanabileceği; henüz özelliklerinin tam olarak ortaya çıkarılmamış ve içeriğinde mühim miktarda karbonat mevcut olduğu anlaşılmış halkın Çermük adıyla andığı bir maden suyu bulunduğu ve Giresun sınırından itibaren irili ufaklı bir silsile halinde uzanan tepelerin aralarında Turna, Milet, Cırlı, Akça Ova, Bolaman, İlkıcı ırmaqları bulunduğu kaydedilmektedir (TCDS, 1927: 574).

1926 yılı salnâmesine göre Ordu vilayeti, merkez kaza ile Ünye, Fatsa kazalarından ve merkez kazaya bağlı Perşembe, Ulubey, Hapsamana, Eynacı, Bolaman nahiyeleriyle Ünye kazasına bağlı Karakuş nahiyesinden ibarettir. Köy sayısı 457'dir ve 23 de mahallesi bulunmaktadır (TCDS, 1927: 574).

2.2.1. Nüfus

1925 yılında nüfus 201.266 iken 1926 yılında Ordu vilayetinin kadın ve erkek olmak üzere genel nüfusu 206.733'tür. 1926 yılı içinde Ordu merkez kazasında 2.605 doğum, 2.543 ölüm; 1.345 nikah, 44 boşanma; Ünye kazasında 1.922 doğum, 692 ölüm, 298 nikah,

11 boşanma; Fatsa kazasında 2.101 doğum, 2.604 ölüm, 915 nikah ve 89 boşanma vakası gerçekleşmiştir (TCDS, 1927: 574).

2.2.2. Tarihçe

1926 yılı salnâmesinde Ordu'nun tarihi geçmişine önemli bir bölüm ayrılmıştır. Salnâmeye göre Ordu, Ksenophon'un rivayetine göre MÖ 1500 tarihinden itibaren çeşitli defalar pek çok milletin istilasına maruz kalmıştır. Bunun nedeni stratejik açıdan önemli bir konuma sahip güvenli bir liman şehri konumuyla verimli bir araziye sahip olmasıdır.

Bölgenin adı "Kutiyor" ve civarında ilk bulunan millet Turan kavimlerinden Kumanlardır. Bağımsız bir devlet olan Kumanlar ve komşuları Asuriler ve Lukusirililer yani Beyaz Suriyeliler tarafından istilaya uğramış ve sonunda Kral Sargun (Sarugin) zamanda (MÖ 722-727) Asurilere yenilerek tabiyetleri altına girmişlerdir. Asurilerin Medlerle mücadeleleri zamanında Kutiyor bölgesinde idare zaafı ortaya çıkmış ve batıda ikamet eden Lukusirililer bunu fırsat bilerek Kutiyor'u istila etmişlerdir. Bir müddet sonra Lukusirililerin Mısırlıların tabiyetine girmeye mecbur kalmasıyla Kutiyor da Mısırlıların hâkimiyeti altına girmiştir. Buralarda Mısır hâkimiyeti devam etmekte iken bir aralık Senîler hücum etmiş ve Kutiyor'u zaptederek 1500 sene kadar ellerinde bulundurmuşlarsa da, daha sonra Asuriler Senîleri mağlup etmişlerdir (TCDS, 1927: 575).

Kutiyor nihayet Medlere geçmiştir. Deniz ticaretini genişletmek amacıyla doğuda Fenikelilerin de bu sıralarda Karadeniz sahillerinde hâkimiyet kurmaya başladıkları görülmektedir. Medler bu bölgeye hâkim iken Senîler tekrar gelerek Kutiyor'u zaptetmişler ve 28 sene idareleri altında tutmuşlardır. Nihayet "Ki İhsar (?)" tarafından bölgeden kesin olarak kovulmuşlardır. Ksenophon on binlerce ordusuyla Kutiyor'dan gemilere binerek Araklı'ya gittiğinde buranın ahalisini "Kartasya"yı iskan için getirdiklerinden kasaba her türlü önemini kaybederek köy halinde kalmıştır.

Bugün merkez vilayete tâbi Ulubey nahiyesinin "Kumanlar" adlı bir köyü mevcuttur ki, bu ismin Kuman kavminden kaldığı kuvvetle muhtemeldir. Mevcut eserlerde Kumanların etrafı üç sıra tuğladan inşa edilmiş "Kumasa" adlı şehirlerde ikâmet ettikleri ve aynı dönemde yaşamış halklara göre bir hayli ileri bir millet oldukları söylenmektedir. Vilayetin bazı köylerinde rastlanılan tuğla harabeler, gerçekten "Kumasa" adlı şehirlerin inşaa tarzına benzemektedir. Bu sıralarda Kutiyor ve çevresi Kapadokyalıların hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Bunların zamanında şehir Kapadokyalıların Lukusivi prensleri tarafından idare edilmiştir. Bu tarihlerde Esmerdis'i imha eden Kiratidat Anadolu içlerinde bir müddet kaldıktan sonra Kutiyor ve çevresini zaptederek "Pont" adlı bir devlet kurmuştur. Fakat Kiratidat bu bağımsız devleti iyi idare edemediklerinden, İran'ı zapt ve istila eden Büyük İskender'in tabiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. İskender'den sonra Kutiyor'un batısı Balahir'e doğusu Romalıların intikal etmiş ve Selçuk Türklerinin Anadolu'yu istilalarına kadar doğusu Romalıların idaresinde kalmıştır. Malazgirt Muharebesi'nden sonra Anadolu'ya akın eden Türkler bir aralık Kutiyor'u zapt ve bir müddet idare etmişlerse de hâkimiyetlerini sürdürmeyi başaramamışlar ve Kutiyor nihayet Sinopların idaresi altına girmiştir. Kutiyor, 1204 yılında Komnen hanedanı tarafından kurulan Trabzon İmparatorluğu'na katılmış ve 1462'de Osmanlı Devleti hükümdarlarından "Fatih adıyla" anılan II. Mehmet tarafından fethedilerek anavatana katılmıştır. Osmanlılar zamanında Ordu'nun uzun müddet nasıl idare olunduğu, ne türlü idari bir teşkilata sahip olduğu anlaşılmamıştır. 1805 (1220) tarihinde "Bayram eli" adıyla Karahisar-ı Şarkî sancağına bağlı bulunduğunu görüyoruz (TCDS, 1927: 575).

Yine bu tarihte Karahisar-ı Şarkî'den ayrılmak suretiyle doğuda Giresun'un Batlama deresi, batıda Bolaman ırmağı, güneyde Mesudiye kazasıyla sınır Bolaman, Aybastı, Haymana, Ulubey, Derbend-i kebir (Perşembe), Piraziz (Abdal), Ayköy (Bulancak), Ebulced adlı sekiz kazadan müteşekkil ve merkezi "Eski Pazar" olmak üzere "Pûm Buhak"⁸ sancağı adıyla bir liva teşkil edilmiştir. 1816 (1230) senesine doğru bu sancak Bucak, Karmude (?), Ebulced namıyla üç nahiyeye dönüştürülmüş, Giresun kazasına katılmış ancak 1860 (1277) tarihinde Giresun'dan ayrılarak "Bolaman, Perşembe, Ulubey, Aybastı, Haymana" nahiyelerinden kurulu Pûm Ordu⁹ kazası adıyla Trabzon vilayetine verilmiştir. 1866-1283 tarihine kadar merkez kasaba fırtınalı havalarda kayıkların ve yolcuların sığınabileceği bir kayıkçı iskelesinden ibaretken daha sonra bu kazaya Trabzon vilayeti dahilinden, Görele, Vakfikebir, Rize ve Mesudiye'den birçok halk gelip yerleşerek önemi artmaya başlamıştır. 1873 (1290) senesi sonuna doğru meydana gelen yangında Ordu kasabası tamamen yanmış, çarşı ve muhalat-ı plan dairesinde geniş caddelere taksim edilmek suretiyle müceddeden inşa edilmiştir (TCDS, 1927: 576).

2.2.3. Ziraat ve Hayvancılık

1926 yılında Ordu vilayetinin fırdıktan sonra başlıca tarım ürünleri sırasıyla mısır, fasulye, arpa ve buğdaydır. Bu ürünler en çok merkez kazada yetiştirilmektedir. Ordu'da üretilen adı geçen ürünlerin toplam üretim miktarlarının yaklaşık onda biri vilayetin ihtiyacını karşılamakta, onda dokuzu vilayet dışına pazarlanmaktadır.

Ordu vilayetinin 1926 yılı zirai arazisi, ziraat miktarı ve toplam ürün miktarıyla ihracaat verileri şöyledir (Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1926-1927, 1927: 577-578).

Tablo 3- Ordu Merkez, Ünye ve Fatsa Kazaları Zirai Arazisi ve Toplam Mahsulat (dönüm/kg)

Merkez Kazası

Adı	Vilayetin ihtiyacı (kg)	Arazi (dönüm)	Ekilmeyen, orman, yayla ve bataklık (dönüm)	Ekili arazi (dönüm)	Ekili arazi (dönüm)	İhracat (kg)	Toplam mahsul (kg)
Mısır	2,300,000	4,256,666	2,986,666	1,270,000	972,000	25,160,000	27,160,000
Fasulye	350,000	-	-	-	18,000	3,150,000	3,500,000
Arpa	200,000	-	-	-	12,000	100,000	300,000
Buğday	200,000	-	-	-	8,000	50,000	25,000
Mahlut	150,000	-	-	-	3,800		150,000
Patates	200,000	-	-	-	3,400	320,000	520,000
Kenevir	20,000	-	-	-	2,500	150,000	170,000
Tütün	-	-	-	-	300	21,000	21,000
Fındık	-	-	-	-	250,000	6,000,000	6,000,000
Yekun	-	-	-	-	1,270,000	35,160,000	38,071,000
Yekun	2,955,00	4,256,666	2,986,666	1,270,000	1,270,000	35,160,000	38,071,000
Ünye Kazası							

⁸ Pûm/Bûm kelimesi Farsça "yer, yurt, toprak" anlamına gelmektedir. Metinde vav harfi ile yazılmış olan Buhak kelimesi ise Türkçe "gerdan" anlamındadır. Arapçada da bulunan Buhak kelimesi "erkek kurt" anlamına gelmektedir ancak vavsız yazılmaktadır (Devellioğlu, 1999: 113-114).

⁹ Ordu yurdu.

Mısır	1,200,000	183,200	1,380,000	45,200	435,000	7,500,000	8,700,000
Fasulye	0	-	-	-	5,000	1,100,000	1,200,000
Arpa	200,000	-	-	-	3,500	30,000	120,000
Buğday	90,000	-	-	-	2,500	45,000	125,000
Kenevir	80,000	-	-	-	500	30,000	34,000
Tütün	4,000	-	-	-	300	21,000	21,000
Fındık	-	-	-	-	27,000	36,000	111,100
Mahlut	75,000	-	-	-	2,500	450,000	450,000
Yekun	-	183,200	1,380,000	45,200	452,000	9,170,000	10,666,800
	1,649,100						

Fatsa Kazası							
Mısır	1,150,000	440,110	5,932	324,378	311,000	718,000	8,230,000
Fasulye	120,000	-	-	-	2,400	1,100,000	1,220,000
Arpa	25,000	-	-	-	1,500	40,000	65,000
Buğday	35,000	-	-	-	1,250	22,000	57,000
Kenevir	5,000	-	-	-	1,400	95,000	100,000
Tütün	-	-	-	-	250	20,000	20,000
Fındık	-	-	-	-	3,550	850,000	750,000
Mahlut	25,000	-	-	-	3,228	35,000	22,000
Yekun	1,390,000	440,110	5,932	324,378	316,178	8,559,000	9,863,000

Vilayetin merkez ve ilçelerinde büyükbaş hayvancılık yaygın olup 1926 yılı itibariyle 796 binek, 1.501 yük ve 7 araba beygiri, 284 ester, 444 merkep, 15.938 koşum öküzü, 19.823 karasığır ineği, 4.748 baş düğe, 870 koşum mandası, 1.813 manda ineği, 400 malak, 90.998 koyun ve 10.259 baş keçi mevcuttur (TCDS, 1927: 579). Bugün Ordu ilinin ekonomik faaliyetleri arasında önemli sırada yer alan arıcılık ve balıkçılık hakkında salnâmede herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

2.2.4. Ormanlar ve Madenler

Salnâmeye göre 1926 yılında merkez kazada otuz beş orman mevcut olup toplam orman arazisi 14.870 hektardır. En sık görülen ağaçlar gürgen, kızılâğaç, köknar ve meşedir. Fatsa kazasında mevcut ormanların miktarı 3.000 hektar olup gürgen, meşe ve kızılâğaçlarından ibarettir. Kasabada bakır, simli kurşun ve manganez madenleri vardır. Ünye kazasında kırk dokuz orman mevcut olup 6.000 hektar gürgen, kestane, kızılâğaç, meşe ve köknar ağaçlarından oluşmaktadır. 1926 yılı orman arazisi Ordu vilayetinin toplam yüzölçümünün yaklaşık yüzde 4'ünü kaplamaktadır¹⁰.

Merkez kazanın çeşitli bölgelerinde simli kurşun, bakır, çinko, manganez madenleri bulunmaktadır. Fatsa ve Ünye kazalarında kurşun, manganez, bakır ve kömür madenleri bulunmaktadır. Vilayet dâhilinde mevcut madenlerin hiçbiri 1926 yılı itibariyle faaliyette değildir. (TCDS, 1927: 579).

¹⁰ Bugün yüzde 27 (<http://www.ogm.gov.tr/Lists/Orman%20varlmlz/AllItems.aspx>)

2.2.5. Yollar

1926 yılı itibariyle Ordu vilayetinde mevcut devlet yolu yalnızca Ardu–Mesudiye arasındaki 120 kilometrelik şosedir. Özel yollar olan Ardu–Giresun–Ardu–Vona yolları ise tamamlanmak üzeredir. Ünye’den Niksar’a kadar olan özel yol tamamlanmış ve otomobillerin kullanımına uygun bir hale getirilmiştir¹¹. Bunlardan başka vilayetin 18 kilometre batısında, bilhassa fırtınalı havalarda sığınılan rıhtımı bulunmayan Vona limanı vardır.

2.2.6. Sanayi, Fabrikalar, Bankalar, Şirketler ve Gelirler

1925 yılında 4’ü fındık 1 bakır ve 1 çember fabrikası olmak üzere vilayette 6 fabrika mevcut iken 1926 yılı itibariyle Ordu vilayetinin toplam fabrika sayısı 5’e düşmüştür. Bunların 4’ü içfındık fabrikasıdır ve çember fabrikası kapanmıştır. Merkez vilayette motorlu fındık içi üreten bir fındık fabrikası bulunmaktadır. Motorlu saç bakır kap imal eden bir bakır fabrikasıyla Fatsa’da motorlu üç fındık fabrikası bulunmaktadır.

1926 yılında merkez vilayette Osmanlı Bankası ve Ziraat Bankası’nın birer şubesi ile Fatsa ve Ünye kazalarında Ziraat Bankası’nın birer şubesi vardır. Salnâmeden öğrenildiğine göre Ordu’da büyük şirketler yoktur. Birtakım ufak sermayelerle kurulmuş gayrî resmi şirketler bulunmaktadır.

Ordu vilayetinin genel gelirleri toplamı 616.439 lira, özel gelirleri toplamı 624.935 lira ve belediye gelirleri toplamı ise 118.761 liradır (TCDS, 1927: 579).

2.2.7. Sağlık

Salnâmede, 1926 yılı itibariyle vilayetin genel sağlık durumunun iyi olduğu kaydedilmektedir. Vilayetin bir kısmında bataklık mevcut olduğundan bu bölgelerde sıtmaya rastlandığı, bundan başka frengi, verem, romatizma gibi hastalıklar görüldüğü bilgisi yer almaktadır. 1926 yılında vilayette 20 yataklı özel bir hastane ile Ünye ve Fatsa kazaları merkezinde beşer yataklı birer tedavi evi bulunmaktadır. Bolaman nahiyesinin Sarmaşık köyünde ise suyu kükürtlü bir kaplıca mevcuttur (TCDS, 1927: 579).

2.2.8. Okullar, Cemiyetler ve Adli Olaylar

1925 yılında vilayette 3 anaokulu, 73 erkek, 6 kız ilkokulu, 1 ortaokul, 1 lise, 1 kız muallim mektebi olmak üzere 85 okul mevcutken 1926 yılında okul sayısı 73’e düşmüştür. Erkek ilkokulu sayısı 75’ten 62’ye düşerken diğer okulların sayısında herhangi bir azalma ya da artış söz konusu olmamıştır. Okul sayısında düşüş yaşanırken öğrenci sayısında artış görülmüş, 1925 yılında 4088 olan öğrenci sayısı 1926 yılında 4.451’e yükselmiştir.

Vilayette Türk Ocağı’nın 3, Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 6, Tayyare Cemiyeti’nin 3, Hilal-i Ahmer Cemiyeti¹²,nin 3, Himaye-i Etfal Cemiyeti¹³,nin 1, Muallimler Birliği’nin 1 şubesi ile İdman Yurdu’nun 2 şubesi bulunmaktadır.

1926 yılında adli olaylarda bir düşüş yaşandığı gözlemlenmektedir. 1925 yılı içinde 471 yaralama olayı kaydedilmişken 1926 yılı içinde vilayetin tamamında 146 yaralama olayı yaşanmıştır. (TCDS, 1927: 580).

---

¹¹ Bugün devlet yolu 325 km., il yolu ise 400 km.dir.

¹² Kızılay.

¹³ Çocuk Esirgeme Kurumu.

2.2.9. Gazeteler

Salnâmeye göre 1926 yılında Ordu vilayetinde mevcut tek gazete *Hâdim-i Cumhuriyet* gazetesidir. Gazete 23 Ağustos 1926'da yayınına başlamıştır. Haftada bir defa yayınlanan gazetenin imtiyaz sahibi Nazif Hilatun, sorumlu müdürü Ali Şükrü, başyazarı İsmail Hakkı Bey'dir. Gazete, Türk Ocağı matbaasında basılmaktadır.

2.2.10. Mülki amirler

1926 yılı içinde Ordu merkez kaza ile Ünye ve Fatsa kazalarında görev yapmış memurların isimleri ve görev alanları şöyledir (TCDS, 1927: 581).

Tablo 4- 1926 Yılı Ünye ve Fatsa Kazası Memurları ve Görev Alanları

Ünye Kazası	
Memuriyet İsmi	
Kaymakam	İbrahim Mesud Bey
Mal müdürü	Tahsin Bey
Mahkeme reisi	Mustafa Vasfi Bey
Mahkeme savcısı	Hasan Sabri Bey
Mahkeme azası	Saib Bey
Mahkeme azası	Tahir Bey
Mahkeme aza mülazımı	Osman Nuri Bey
Sorgu hakimi	Rahmi Bey
Sorgu hakimi	Şemseddin Bey
Fatsa Kazası	
Memuriyet İsmi	
Kaymakam	Safvet Bey
Mal müdürü	Ali Rıza Bey
Mahkeme reisi	Ali Bey
Mahkeme savcısı	Fahri Bey
Mahkeme azası	Ömer Lütfü Bey
Mahkeme azası	Celeleddin Bey
Sorgu hakimi	Cemal Bey
Posta telgraf müdürü	Ali Güneş Bey

Tablo 5- 1926 Yılı Ordu Merkez Kaza Memurları ve Görev Alanları

Ordu Vilayeti

Memuriyet	İsmi
Vali	Mehmed Rıfat Bey
Defterdar	Feyzi Bey
Tahrirat müdürü	İbrahim Fehmi Bey
Müftü	Ali Sabri Efendi
Ağır ceza mahkemesi reisi	Sadık Bey
Sacı	Murad Hulusi Bey
Savcı muavini	Ali Rıza Bey
Hukuk mahkemesi reisi	Hadi Bey
Hukuk mahkemesi azası	Hüseyin Avni Bey

Hukuk mahkemesi azası	Eşref Bey
Hukuk mahkemesi azası	Yusuf Bahri Bey
Hukuk mahkemesi azası	Yunus Vehbi Bey
Hukuk mahkemesi mülazımı	Cemal Bey
Hukuk mahkemesi mülazımı	Safvet Bey
Hukuk mahkemesi mülazımı	Abduh Vehbi Bey
Hukuk mahkemesi hakimi	Ahmed Hamdi Bey
Aytacı nahiyesi sulh hâkimi	Ömer Avni Bey
Haymana nahiyesi sulh hâkimi	İsmail Hakkı Bey
Jandarma kumandanı binbaşı	Mustafa Zihni Bey
Maarif müdürü	Vehbi Bey
Özel muhasebe müdürü	Süleyman Bey
Tapu müdürü	Ali Said Bey
Nüfus müdürü	Mahmud Rasuhi B.
Posta telgraf müdürü	Temel Bey
İskân müdürü	Rüşdü Necdet Bey
Varidat yazıcısı	Ömer Lütfü Bey
Vilayet muhasebe yazıcısı	Nazif Bey
Başmühendis	Nuri Bey
Baytar müdürü	Mazlum Bey
Ziraat fen memuru	Mazhar Bey
Belediye reisi	Yusuf Sırrı Bey

2.3. 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi'nde Ordu

1928 yılında yayınlanan salnâmede 1925 ve 1926 yılı salnâmelerinde olduğu gibi Ordu'ya sınır vilayetlerden bahsedildikten sonra vilayetin yüzölçümü, kazaları ve köylerine dair bilgiye yer verilmiştir. Buna göre Ordu vilayeti, merkez vilayet olan Ordu'nun Bucak kazasıyla Ünye ve Fatsa kazalarından müteşekkildir. Merkez vilayetin Ulubey, Hapsamana, Perşembe, Bolaman, Aybastı adlı beş nahiyesi ve 236 köyü vardır. Ünye kazası Karakuş (Yazlık Plaki) nahiyesi ile 111 köy ve Fatsa kazası Kumru nahiyesi ile 78 köye sahiptir (TCDS, 1928: 482).

2.3.1. Ziraat ve Hayvancılık

Vilayetin tamamı 7184 kilometre kare olup 1927 yılı itibariyle 1.270.000 dönümü zirai, 2.986.666 dönümü zirai olmayan arazidir. Buna göre vilayetin zirai arazisi toplam arazinin altında biri kadardır. Zirai olmayan arazinin tamamı dağlık ve taşlıktır. Bataklık arazi 1927 yılında tümüyle temizlenmiştir. 1925 yılında zirai arazi toplam arazinin onda biri iken 1927'de tarım arazisi önemli oranda artırılmıştır.

1927 yılı itibariyle vilayetin başlıca tarım ürünleri fındıktan sonra sırasıyla mısır, limon, portakal, mandalina, fasulye-bakla, arpa ve buğdaydır. Vilayette tarım ürünlerine göre zirai alan dağılımı ve elde edilen mahsulat miktarları şöyledir (TCDS, 1928: 483).

Tablo 6- Ordu Vilayetin Ürüne Göre Zirai Alan Dağılımı (dönüm)

Kaza	Buğday	Arpa	Mısır	Fasulye Bakla	Patates	Kenevir	Tütün	Üzüm Bağı	İncir Ağacı	Limon Portakal Mandalina	Arı kovanı
Merkez	8,000	12,000	972,000	18,000	3,400	2,500	300	0	0	250,000	7,000
Ünye	2,500	3,500	43,000	5,000	100	500	300	1,000	1,000	27,000	5,000
Fatsa	1,250	1,500	311,000	2,400	0	1,400	250	0	0	3,550	3,000
Yekün	11,750	17,000	1,718,000	25,400	3,500	4,400	850	1,000	1,000	55,550	10,000

Tablo 7- Ordu Vilayeti Mahsulat Miktarları (kilo)

Kaza	Buğday	Arpa	Mısır	Fasulye Bakla	Patates	Kenevir	Tütün	Üzüm	İncir	Limon Portakal Mandalina Adedi	Bal
Merkez	250,000	300,000	27,360,000	3,500,000	520,000	170,000	21,000	0	0	6,000,000	-
Ünye	125,000	120,000	8,700,000	1,200,000	34,000	27,000	20,000	0	0	111,000	-
Fatsa	57,000	65,000	230,000	1,220,000	0	100,000	20,000	0	0	85,000	-
Yekün	432,000	485,000	44,090,000	5,920,000	554,000	297,000	61,000	0	0	6,966,000	-

Vilayette mevcut hayvan, koyun ile hayvan mahsulatı miktarı ise şöyledir (TCDS, 1928: 483).

Tablo 8- Ordu Vilayetinde Hayvancılık ve Hayvan Ürünleri

Kaza	Bargır (baş)	Kısrak (baş)	Merkep (baş)	Katır (baş)	Deve (baş)	İnek (baş)	Öküz (baş)	Manda (baş)	Keçi (baş)	Süt kg	Yünapağı kg	Keçikalı kg
Merkez	3475	2675	674	736	0	25235	16502	4613	77517	0	0	0
Ünye	544	616	530	65	19	10171	11203	2139	19895	73700	9000	4000
Fatsa	585	473	156	150	0	10000	300	1300	13800	0	0	0
Yekün	4604	3764	1360	951	19	45506	28005	8052	11121	73700	9000	4000

2.3.2. Madenler

1926 yılında vilayette mevcut simli kurşun, bakır, çinko, manganez ve kömür madenleri tespit edilmişken mevcut madenlerin hiçbiri faaliyette değildir. 1927 yılında madencilik alanında bir hareketlenme yaşanmış, petrol vilayetin madenleri arasına girerken Ünye'de simli kurşun çıkarılmaya başlandığı görülmektedir. Salnâmede kayıtlı bilgilere göre 1927 yılı itibarıyla Fatsa Aşağı Tepe, Yukarı Tepe, Sazcılar, Osman Köy, Düğünlük, Merşahbükü köylerinde kükürt, simli kurşun, altın ve gümüş madenleri tespit edilmiş, işletme müracaatları alınmış ancak henüz işletmelere ruhsat ve ferman verilmemiştir.

Vilayette bulunan madenlerin türü, yeri ve sahiplerinin dağılımı şöyledir (TCDS, 1928: 484-485):

Tablo 10- Ordu Vilayetinde Bulunan Madenlerin Türü, Bölgeleri ve Sahipleri

Kaza	Madenler		Fermanlı Madenler			Sevk Olunan Madenler							Mülh azat	
						Miktarı		Kıymeti			Alman Vergi			
	Mevki	Cinsi	Mevki	Cinsi	Sahiple ri	To n	Kg	T o n	Gr .	Li ra	G r.	Lira		
Merk ez	Ulubey Nahiyesi nin Katır Köyü	Demir Mang anez	Ulubey Nahiyesi nin Katır Köyü	Demir Mang anez	Oğuzlu zade Ali Efendi	-	-	-	-	-	-	-	-	Araştır ma Belgesi almış
Merk ez	Perşembe Nahiyesi nin Beğli Köyü	Mang anez	Perşembe Nahiyesi nin Beğli Köyü	Mang anez	“	-	-	-	-	-	-	-	-	...
Ünye	Saraycık, Kuşdoğ an, Kurma, Karalı, Kuşçulu Şehrima n	Simli Kurşu n	-	Simli Kurşu n	Arapza de İbrahim Necib ve Şürekâs ı	-	375 0	-	-	-	2 5	41	-	Araştır ma belgesi almış
Ünye	Saraycık Karyesi	Bakır	-	Bakır	“	-	-	-	-	-	-	-	-	“
Ünye	Kuşçulu Karyesi	Mang anez	-	Mang anez	“	-	-	-	-	-	-	-	-	“
Ünye	Şehrima n Karyesi	Demir	-	Demir	“	-	-	-	-	-	-	-	-	“
Ünye	Kula Göle evi karyeleri Kargın Nahiyele ri	Kömü r	-	Kömü r	“	-	-	-	-	-	-	-	-	Ruhsat Verilm emiş
	Tamiri ve Zurnulu	Petrol	-	Petrol	“	-	-	-	-	-	-	-	-	“

2.3.3. Ormanlar

1926 yılında 23.870 hektar olan orman arazisi 1927 yılında 164.097 hektara çıkarılarak önemli bir yükseliş kaydedilmiştir. 1926 yılı orman arazisi Ordu vilayetinin toplam yüzölçümünün yaklaşık yüzde 4'ünü kaplamaktayken 1927 yılında büyük bir artış yaşanarak bu oran yaklaşık yüzde 28'e ulaşmıştır. Vilayette bulunan ormanların türü ve miktarı şöyledir (TCDS, 1928: 484-485):

Tablo 9- Ordu Vilayetinde Bulunan Orman Arazisi ve Ağaç Türleri

Kaza	Alan/ hektar											Kereste ve odun		
		Ak Çam	Kara Çam	Kızıl Çam	Ardıç	Meşe	Kestane	Çınar	Kökna r Ladin	Kayın Gürgen	Kızıl Ağaç	Çalılık	Kereste	Mülhaza
Merkez	65000	0	3250	0	0	3250	6500	0	9750	22750	6500	13000	243534	Hasatname
Ünye	60000	0	9000	0	0	9000	0	0	0	36000	6000	0	5557531	ile
Fatsa	39097	0	0	0	0	3910	0	0	0	33232	1955	0	109	meccanen
Yekün	164097	0	12250	0	0	16160	6500	0	9750	91982	14455	13000	1224225	

2.3.4. Fabrikalar

1927 yılı itibariyle vilayetin fabrika sayısında da önemli bir artış yaşanmıştır. 1925 yılında 6, 1926 yılında 5 olan fabrika sayısı 1927 yılında 17'ye çıkmıştır ve tümü içfindik fabrikasıdır.

Tablo 11- Ordu Vilayetinde Bulunan Fabrikaların Sahipleri, Kuruluş Yılları ve Üretim Miktarları

Fabrika, değirmen					
Fabrika sahipleri	Uyruğu	Kuruluş tarihi	Makine cinsi	Kuvvet/ beygir	Senelik üretim/kg
Fürtünzade Tahsin B.	Türk	1921	İngiliz	Beş	Bir günde 5 bin okka kabuklu fındığı içe tahvil eder.
Osman Ağazade Mahmud Efendi	“	1924	“	Beş	“
Çuvalzade Mahmut Ali Efendi	“	1926	“	Beş	“
Çurunzade(?) İsa Bey	“	1923	“	Sekiz	“
Osman Ağazade Hüseyin Cemal Ef.	“	1926	“	Beş	“
Hekimzade Mustafa Efendi	“	1927	“	Alt	“
Kadimzade İhsan Efendi	“	1925	“	Beş	“
Hacı Mehmedzade Ahmed Cemal Ef.	“	1925	“	Beş	“
Anrısyan Dikran Ef.	“	1925	Alman	Üç buçuk	“
Gözükanlızade Salim Efendi	“	1925	Alman	Sekiz	“
Memişzade Mehmed Efendi	“	1926	İngiliz	Sekiz	“
Kargioğlu Hızır Efendi	“	1927	“	Beş	“
Gözükanlızade Hacı Kazım Efendi	“	1927	“	Üç buçuk	“
Fürtünzade Mehmed Bey	“	1927	“	Beş	“
Topalzade Ali ve Bursalızade Hayri B.	“	1925	(?)	On iki	“
Hacı İbrahimzade Biraderler	“	1925	İngiliz	Seki	“
Hacı Alizade Mahmut Topalzade İsmail B.	“	1925	“	Beş	“

2.3.5. Bankalar

1927 yılı itibariyle Ordu'da mevcut bankalar ve sermayeleri şöyledir (TCDS, 1928: 490):

Tablo 12- Ordu Vilayetinde Bulunan Bankalar ve Sermayeleri

Bankalar/ Buldukları yerler	Merkezi	Genel sermayeleri		Kuruluş Tarihi
		Miktar/Lira	Birimi	
Ordu merkez kazası Ziraat Bankası	Ankara	150000	Türk Lirası	1305
Ünye kazası Ziraat Bankası	Ankara	38717	“	1304
Fatsa kazası Ziraat Bankası	Samsun	32000	“	1305

2.3.6. Yollar

1927 yılı itibariyle Ordu'da mevcut yolların uzunluğu ve genel durumları ise aşağıdaki tabloda verilmiştir (TCDS, 1928: 490):

Tablo 13- Ordu Vilayetinde Bulunan Yolların Uzunluğu ve Durumu

Yollar	Yolların uzunluğu	Şoseler			Yeni inşa olunmakta
		Sağlam kısmı	Muhtac-ı tamir kısmı		
			Tamir olunmakta	Tamire başlanmamış	
Başlangıç-Bitiş	Kilometre	Kilometre	Kilometre	Kilometre	Kilometre
Ordu-Giresun	22+500	16+500	6+000		
Ordu- Mesudiye	79+000	11+000		68+000	
Ordu- Perşembe	14+500	11+000	3+500		
Fatsa-Reşadiye	65+000	8+000		31+000	26+000
Ünye-Niksar	85+000	30+000		55+000	
Ünye -Cüri	8+000				8+000
Yekûn	274+000	76+500	9+500	154+000	34+000

2.3.7. Genel, Özel ve Belediye Gelirleri

Ordu vilayetinin 1927 yılı itibariyle genel geliri 498.583 lira, özel gelirleri ise 433.868 liradır. Merkez kazanın belediyesine ait gelir miktarı 71.015 lira, Ünye kazası belediyesinin gelir miktarı 17.000 lira, Fatsa kazası belediyesinin gelir miktarı 8.300 lira, merkez vilayete bağlı Aybastı nahiyesi belediyesinin gelir miktarı 1.000 lira, merkez vilayete bağlı Hapsimane nahiyesi belediyesinin gelir miktarı 400 lira ve merkez vilayette bağlı Perşembe nahiyesi belediyesinin gelir miktarı 1800 liradır (TCDS, 1928: 490).

2.3.8. Nüfus

1925 yılında nüfus 201.266 iken 1926 yılında 206.733'e yükselmiş, 1927 yılında vilayetin toplam nüfusu yeniden düşerek 201.302'ye inmiştir. 1926 yılında vilayette toplam doğum sayısı 6.628 iken 1927 yılında bu sayı 2872'ye, 1926'da ölüm sayısı 5839 iken 1927'de 2032'ye, 1926'da nikah sayısı 2558 iken 1927'de 1478'e ve 1926'da boşanma sayısı 144 iken 1927 yılında 88'e düşmüştür. Ordu vilayetinin 1927 yılı kadın-erkek nüfusu, doğum-ölüm ve nikah-boşanma sayıları aşağıdaki tabloda verilmiştir (TCDS, 1928: 491).

Tablo 14- Ordu Vilayeti 1927 Yılı Genel Nüfus, Doğum, Ölüm, Nikah ve Boşanma Sayıları

	Boşanma	Nikâh			Ölüm			Doğum			Toplam Nüfus		
		K	E	T	K	E	T	K	E	T	K	E	T
Merkez	40	149	614	763	468	649	1117	735	746	1481	61634	51370	113004
Ünye	24	64	435	499	153	249	402	485	466	951	28031	22380	50411
Fatsa	24	38	178	216	335	513	513	224	216	44	20813	17074	37887
Toplam	88	251	1228	1478	956	1076	2032	1444	1428	2872	110478	90824	201302

2.3.9. Okullar ve Cemiyetler

Ordu vilayetinde 1925 yılında toplam öğrenci sayısı 4088, 1926 yılında 4.451 iken 1927 yılında büyük bir artış yaşanarak öğrenci sayısı 50.913'e yükselmiştir. Salnâmeye göre 1927 yılında vilayette 97 öğrencili bir orta mektep, 49.299 öğrencili ilk erkek ve kız okulları ve ayrıca 1517 öğrencili 25 ilk erkek ve kız okulu bulunmaktadır.

1927 yılı itibariyle vilayette Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Tayyare Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti ve Muallimler Birliği vardır. Ünye ve Fatsa kazalarında ise Cumhuriyet Halk Fırkası, Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Türk Ocağı ve Tayyare Cemiyeti şubeleri bulunmaktadır (TCDS, 1928: 492).

2.3.10. Gazeteler

1928 yılı salnâmesine göre 1927 yılında Ordu vilayetinde mevcut üç gazete bulunmaktadır. En eski gazete 10 Eylül 1925'te yayınına başlanmış olan haftalık *Tekamül* gazetesidir. Sahibi Mustafa Talat Bey, başyazarı İbrahim Mensi (?) Bey, sorumlu müdürü İsa Cordan Bey'dir. 23 Ağustos 1926'da yayınına başlanmış olan haftalık *Hâdim-i Cumhuriyet* gazetesinin imtiyaz sahibi ve başyazarı Mehmet Şükrü Bey, sorumlu müdürü

ise Mehmet Tevfik Bey'dir. Gazete Türk Ocağı matbaasında basılmaktadır. 20 Temmuz 1927'de yeni bir haftalık gazetenin yayına başlanmıştır. *Güzel Ordu* adlı gazetenin imtiyaz sahibi ve başyazarı Mehmet Bilal Bey, sorumlu müdürü ise Tevfik Bey'dir (TCDS, 1928: 492).

SONUÇ

1920 yılına kadar kaza merkezi olarak Trabzon'a bağlı kalmış olan Ordu, 1920 yılında müstakil sancak, 1923 yılında ise bağımsız vilayet statüsüne ulaşmıştır. Ordu vilayeti hakkında Osmanlı döneminde olduğu gibi Cumhuriyet döneminin devlet salnâmelerinde de ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel yapı hakkında tafsilatlı bilgilere ulaşmak mümkün olabilmıştır. Devlet salnâmelerinde yer alan bilgiler, belli bir sıralamaya göre sunulmuştur. Buna göre sırasıyla vilayetin yüzölçümü, il sınırları, kaza ve köyleri, nüfusu, tarım ürünleri, hayvancılık, ithalat ve ihracat, fabrikalar ve şirketler, ormanlar, madenler, adli suçlar, okullar, cemiyetler, mülki amirler, genel ve özel ve belediye gelirleri, sağlık durumu, hastaneler ve yayınlanmakta olan gazeteler hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. 1926 yılı salnâmesinde ise 1925 ve 1927 yılı salnâmelerinden farklı olarak Ordu'nun tarihi geçmişine önemli bir bölüm ayrılmıştır.

Devlet salnâmelerinde Ordu vilayetinin 1925, 1926 ve 1927 yıllarına ilişkin olarak sunulan bilgiler analiz edildiğinde, ekonomisi tarıma, bilhassa da fındık tarımına dayalı olan vilayetin cumhuriyetin henüz erken tarihlerinde belli bir gelişim ivmesi yakalamış olduğu ve bilhassa 1927 yılında çeşitli alanlarda aşama kaydedildiği görülmektedir. 1925 yılında Ordu vilayetinin ekilip biçilen arazisi toplam yüzölçümünün onda birini teşkil ederken bu oran toplam arazinin altıda biri oranına yükselmiştir. Bugün Ordu ilinin ekonomik faaliyetleri arasında önemli sırada yer alan balıkçılık hakkında ise 1925, 1926 ve 1927 yıllarına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

1926 yılında 23.870 hektar olan orman arazisi 1927 yılında 164.097 hektara çıkarılarak bu alanda da önemli bir yükseliş kaydedilmiştir. Hızlı bir gelişmenin gözlemlendiği bir başka alan ise Ordu vilayetinin sanayi kuruluşlarıdır. Küçük ölçekli ve az sayıda işçi çalıştırılan fabrika sayısı 1925 yılında 6, 1926 yılında 5 iken 1927 yılında 17'ye çıkmıştır. Bu fabrikaların tümü içfındık fabrikasıdır. 1926 yılında vilayette mevcut madenlerin hiçbiri faaliyette değil iken 1927 yılında madencilik alanında bir hareketlenme yaşanarak Ünye'de simli kurşun çıkarılmaya başlanmıştır.

Bir başka gelişme ise eğitim alanında yaşanmıştır. 1925 yılında vilayette 3 anaokulu, 73 erkek, 6 kız ilkokulu, 1 ortaokul, 1 lise, 1 kız muallim mektebi olmak üzere 85 okul mevcuttur. 1924-1925 öğretim yılında tüm Türkiye'de toplam anaokulu sayısı 80'dir (Derman ve Başal, 2010: 563-564). Bu anaokullarının büyük çoğunluğunun İstanbul vilayetinde olduğu ve 1925 yılında Türkiye'nin toplam vilayet sayısının 63 bulunduğu düşünüldüğünde Ordu'nun üç anaokuluna sahip olması önemli bir veridir. Öte yandan 1925 yılında tüm Türkiye'de toplam ilkokul sayısı 4.894, ortaokul sayısı 71, lise sayısı 23'tür (Koçer, 1974: 93) Türkiye'nin eğitim kurumlarının toplam sayısına bakıldığında Ordu vilayetinin erken cumhuriyet döneminde eğitim verilerinin kötü düzeyde olmadığı tespit edilebilir. Ordu vilayetinde 1925 yılında toplam öğrenci sayısı 4088, 1926 yılında toplam öğrenci sayısı 4.451 iken 1927 yılında eğitim alanında önemli bir gelişme yaşanarak toplam öğrenci sayısı 50.913'e yükselmiştir.

KAYNAKÇA

AYDIN, Bilgin: (2009). "Salnâme", İslam Ansiklopedisi, 36, Ankara: Türk Diyanet Vakfı.

BIJİŞKYAN, P. M: (1969). Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası (Tercüme: Hrand D. Andreasyan), İstanbul.

ÇEBİ, Sıtkı: (1973). Ordu Tarihi ve 50. Yılında Ordu Şehri, Ordu, Ordu Ticaret ve Sanayi Odası Yayınları.

ÇEBİ, Sıtkı: (2000). Ordu Şehri Hakkında Derlemeler ve Hatıralar, ORSEV.

ÇEBİ, Sıtkı: (2003). Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluşunda Salnamelerde Orud, Ordu Ticaret Odası.

DEMİR, Necati: (2005). Orta ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nin Tarihi Alt Yapısı, Ankara.

DEMİR, Necati: (2007). "Ordu İlinin Eski Adı "Kotyora" ve Tarihi Alt Yapısı", Turkish Studies, 2, s. 180-181.

DERMAN, M. T. ve BAŞAL, H. A.: (2010, Bahar). "Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretimde Niceliksel ve Niteliksel Gelişmeler", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 3(11), s. 560-569.

DEVELLİOĞLU, Ferit: (1999). Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları.

DUMAN, Hasan: (2000). Osmanlı Salnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu, Ankara, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.

DURMUŞ, İlhami: (2008). İskit İmparatorluğu'nun Yıkılış Nedenleri, Akademik Bakış, 2, 199-214.

KESKİN, Mustafa: (1996). "Selçuklular Zamanında Doğu Karadeniz'e Yönelik Türkmen Akinları ve Muhaceret", Giresun Tarihi Sempozyumu Bildiriler, s. 52-53.

KIRPIK, G.: (2009). "Doğu Roma imparatorluğu'nun Doğu Karadeniz Politikası", Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiriler, I, s. 95.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin: (1986). "Milli Destanlarımızdan Dede Korkut Oğuznameleri'nin Tarih Belgesi Bakımından Değerleri", Belleten, L(198), s. 915-928.

KOÇER, Hasan Ali: (1974). Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), Ankara, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.

KSENOPHON: (1944). Anabasis (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul, Maarif Matbaası.

MEMİŞ, Ekrem: (1990). "MÖ 2. Binyılda Hitit-Gaşka Münasebetleri", Uluslararası Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi, Samsun.

ORTAYLI, İlber: (2000). "19. Yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler", Osmanlı İmparatorluğu'nda İktisadi ve Sosyal Değişim Makaleler I, Turhan Kitabevi, Ankara.

ÖGEL, Bahaeddin: (2000). Türk Kültür Tarihine Giriş, C. I, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara.

ÖZGÜL, Oktay: (2011). "Eskiçağ'da Narman Havzası", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7, s. 98-99.

PEHLİVAN, Mahmut: (1991). Kaşgaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi, Erzurum.

PİYADEOĞLU, C: (2009). “Büyük Selçukluların Doğu Karadeniz Bölgesinde Faaliyetleri”, Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu 09-11 Ekim 2008-1, Ankara, Giresun Belediyesi Yayınları.

TARHAN, Taner: (1983). Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler. Araştırma Sonuçları Toplantı Bildirileri, I, s. 109-120.

TELLİOĞLU, İbrahim: (1998). “Vital Cuiet’e Göre Karadeniz Bölgesi’nin Nüfusu”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3, s. 95.

TELLİOĞLU, İbrahim: (2005, Bahar). “Doğu Karadeniz Bölgesinin Bugünkü Etnik Yapısına Tesir Eden Göçler”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, 5, s. 1-10.

TELLİOĞLU, İbrahim: (2007, Bahar). “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları, 2, s. 655-664.

TEZCAN, Mehmet: (2007). “Pontos Krallığı (MÖ III-MS IV. Yüzyıl)”, Pontus Sorunu, Trabzon, Serander Yayınları.

TURAN, Osman: (1993). Selçuklular Zamanında Türkiye, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

TÜİK İstatistiklerle Türkiye: (2015). Ankara, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1925-1926: (1926). İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1926-1927: (1927). İstanbul, Matbaa-i Âmire.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnâmesi 1927-1928: (1928). Ankara, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi.

UMAR, Bilge: (1993). Türkiye’deki Tarihsel Adlar, İstanbul.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin: (1985). Ordu Kazası Sosyal Tarihi, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin: (2000). Ordu Tarihinden İzler, Ordulular Grubu Yayınları, İstanbul.

YEDİYILDIZ, Bahaeddin: (2007). “Ordu”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 33, s. 367-370.

YÜKSEL, Ayhan: (2004). “Doğu Karadeniz’de Rum Yerleşmesinin Niteliği”, Osmanlı Araştırmaları, XXIV, s. 366.

HATAY'IN MERKEZ İL VE İLÇELERİNDEN DERLENEN HZ. ALİ KERAMETLERİ¹

THE MIRACLES OF HZ. ALİ THAT HAVE BEEN COMPILED FROM CITY CENTER AND DISTRICTS OF HATAY

ЧУДЕСА ПРОРОКА АЛИ В ХАТАЙСКОМ РАЙОНЕ

Hüseyin Kürşat TÜRKAN*

ÖZ

Birçok lügatte yaradılışın, imkânların üstünde olan ve insanlarda hayranlık duygusu uyandıran unsurlar anlamına gelen keramet, Allah'ı seven O'na samimi bir biçimde itaat eden ve yine O'nun tarafından sevilen kullarına bahşettiği sıradan olayların üzerinde görülen olağanüstü hal olarak ifade edilebilir. Yani keramet, Allah'ın veli olarak adlandırabileceğimiz kullarında görülen (tanık olunan) ve Allah tarafından söz konusu kişilere ikram edilen olağanüstü hâllerdir. Burada dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisi “keramet ve mucize” terimlerini birbirine karıştırmamaktır. Çünkü kerametler, Allah'ın veli kullarına verdiği bir özellikken mucizeler, yine Allah tarafından peygamberlere verilmiş olağanüstü durumlardır. İslami kisvenin çatısı altında ortaya çıkan kerametlerin, Kur'an-ı Kerim'de yer bulduğu bilinmeli ve unutulmamalıdır. Özellikle Allah tarafından sevilen din büyükleri ve veli kullarla ilgili olarak anlatılan kerametler, halkın muhayyilesinde (hayal) nesilden nesile sözlü kültürel yapı içerisinde aktarılarak tüm zenginliğiyle günümüze kadar gelebilmişlerdir. Aslında kerametler, ilgili zümrenin dinî yapılarını kimi zaman aleni kimi zaman da gizli bir biçimde aktarmaya çalıştığı anlatılardan ibarettir. Söz konusu makalede özellikle Hatay'da yaşayan Alevi zümrenin Hz. Ali'ye karşı olan sevgi, saygı ve muhabbetlerinden dolayı gerek okudukları gerekse de kanat önderleri tarafından duydukları kerametler üzerinde durulacaktır. Hz. Ali'nin ilgili zümre içindeki yeri ele alınıp kısaca değerlendirildikten sonra saha içerisinde Hz. Ali ile ilgili derlenen on altı keramet, ele alınıp değerlendirilecektir.

Anahtar Sözcükler: Allah, keramet, veli, peygamber, Ali, Alevi,

ABSTRACT

Oracle, which, in a number of dictionaries, means above creation, possibilities and which stands for elements evoking admiration in human beings, is described as a supernatural occurrence seen beyond ordinary events, which god bestows upon His servants who love Him, who sincerely worship Him, and who are also loved by Him. In other words, oracle is extraordinary demeanours which can be observed (or witnessed) in god's servants, whom we can name as saints, and which are honoured to these people mentioned. One of the important aspects to mind here is not to confuse the terms oracle and miracle,

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.9149

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, khturkan@gmail.com

since whereas oracles are properties given to the saints by god, miracles are supernatural situations given also by god but to His prophets. That oracles appearing under the roof of Islam take place in Koran should be known and remembered. Oracles depicted with relation to the wise of religion and saints loved by god, have managed to come up until today with all their richness being passed on from generation to generation through the imagination of the public in oral cultural structure. In fact, oracles are made of narrations which have tried to transfer, sometimes openly and sometimes secretly, the religious structures of the related class. In the article in question, it is going to be focused on the oracles, which the Alevi class, especially the ones living in Hatay, has both read and heard from their religious leaders because of their love, respect and affection towards Ali His Holiness. After Ali's place in the mentioned class discussed and shortly evaluated, oracles collected about Ali are also going to be discussed and sixteen miracle, it will be evaluated.

Key Words: God, oracles, saint, prophet, Ali, Alevi.

АННОТАЦИЯ

Во многих словарях творение объясняется как чудо, превосходство над человеческими возможностями, чрезвычайное положение над любящими Аллаха и дар Аллаха своим преданным. А именно, чудо, это чрезвычайное положение, дарённое Аллахом, которое происходит от руки т.н. опекунов Аллаха. Здесь нужно обратить внимание над терминами “пророчество и чудеса” и нельзя их запутать. Потому что, великодушие Аллахом даётся своим опекунам, а чудеса сотворяют пророки с помощью Аллаха. Нельзя зыбыть и всегда нужно помнить место великодушия в Коране, облачённое исламом. Все чудеса, которые были сотворены любимцами Аллаха, устно передаётся народом из поколения в поколение. Надо отметить, что соответствующая группа свою религиозную структуру порой передаёт в засекреченном, а порой в открытом виде. В статье рассматриваются вопросы уважения, любви Алевийцев Хатайского края к пророку Али и шестнадцать чудес пророка Али.

Ключевые слова: Аллах, чудеса, опекун, пророк, Али, Аlevи.

GİRİŞ:

İnsanlığın ilk yerleşim yerlerinden biri olan Antakya, mitolojik ve antik çağlardan günümüze değin tarihsel akışı içinde farklı dinlerin, farklı kültür yapısına sahip toplumların sevgi, hoşgörü ve barış içinde kutsal mekânlardaki ibadete çağrılarının, duaların, ilahilerin birbirine karıştığı aynı sokakta, yan yana, omuz omuza, kardeşçe; acılarını, sevinçlerini, yazgılarını ortak sayarak kardeşlik atmosferinde yaşadıkları bir kenttir. Tarihi boyunca çeşitli inançlara sahip pek çok millete ev sahipliği yapan Hatay bölgesinde çok sayıda şair, bilim adamı ve sanatçı yetişmiş, zaman içinde zengin bir kültür birikimi meydana gelmiştir. Söz konusu kültür birikimi günümüzde de varlığını tüm canlılığıyla korumaktadır. Türkiye'nin kültür başkenti olan Hatay, tarihin her döneminde gözde bir kent olmuştur. Kendine has bir kozmopolit yapısı her dönemde korunmuştur. İlgili yapılar, nesilden nesile aktarılırken arada bir boşluk oluşmamıştır. İşte bu yüzden Selçuklu dönemi ya da Osmanlı döneminde nasıl bir hoşgörü hâkimse aynı hoşgörüyü bugünde görmekteyiz. Yüzyıllardır Hatay halkı farklı etnik kökenleri, dinleri ile bir arada yaşamayı öğrenmiştir ve bu süreç kendiliğinden olan bir süreçtir. Kültürel asimilasyon olmadan her topluluk kendini idame ettirmiştir. Bu çok kültürlü yapısı Hatay'ı birçok devletin gözde merkezi hâline getirmiştir

(Başeymez, 2009: 26-27). Hatay, geçmişten bugüne çok kültürlülüğün yaşandığı önemli merkezlerden biridir. Son yıllarda özellikle dünyanın birçok yerinde hasıl olan ve bencilliğin hegemonyası altında sebebi bilinmeyen çatışmalar, savaşlar yaşanırken Hatay, gerek etnik gerekse de çok kültürlü yapısını muhafaza ederek hoşgörü ve barışın merkezi konumunda yer almayı her daim başarmıştır. Birçok kaynakta Doğu'nun kraliçesi olarak geçen ilgili şehirde toplumsal dayanışmanın başka toplumlarda olmadığı kadar ileri bir seviyede olduğu görülmektedir. Bir arada yaşamının ve farklılıklara saygının hüküm sürdüğü bu yerlerde geçmişte yaşanan sıkıntılı ve buhranlı günler, toplumsal dayanışma, hoşgörü sayesinde üstesinden gelinmiştir. Hatay sadece Türkiye'nin değil, ev sahipliği yaptığı çok farklı kültürlerin hoşgörü potasında harmanlanmasıyla dünyanın da kültürüne katkıda bulunan göz bebeği konumundaki bir şehirdir. Bizler bu çalışmada Hatay'da yaşayan etnik gruplardan birisi olan Nusayri ya da Arap Alevisi olarak da bilinen cemaatin üyelerinden dinlediğimiz/derlediğimiz Hz. Ali kerametlerini bir metodoloji çerçevesinde ele alıp değerlendireceğiz.

Mehmet Açıkgözoğlu, Hz. Ali inancı ve sevgisinin Nusayriliği farklı kılan bir özellik olduğunu vurgular. Nusayrilere göre Hz. Ali'nin, Allah'ın cisimleşmiş hâli olarak algılandığını, Hz. Ali'nin bânîni yapıda Allah, zahiri yapıdaysa insan olarak tasavvur edildiğini ifade eder. Hatta söz konusu mezhepte, Hz. Ali'ye insani vasıflar atfetmenin mezhepte büyük günahlar arasında kabul edildiğini ve Hz. Ali'nin çok cesur ve kahraman bir zat olduğundan cemaat tarafından "*esedullah*", yani Allah'ın aslanı lakabı ile anıldığını söylemektedir (1975: 42).

Hz. Ali, Türk milletinin İslamiyeti kabulünden sonra, örnek aldığı Müslüman tiplerden birisi, en büyüğüdür. Dolayısıyla O'nun inançlarımıza yansımaması düşünülemez. Kandil, sonsuzluğun öğreticisi olup güvercin olduğuna inanılır. Kandilin mumumunda bütün peygamberler sembolize edilmektedir. Tanrı, Hz. Muhammed ve Hz. Ali arasındaki sırrı dünya yaratılmadan var kılmıştır. İslamiyetin kabulünden sonra Türk insanının hayatını çepeçevre kuşatan İslamî düşünce sistemi, hayat tarzı, iman ediş şekli ile Hz. Muhammed başta olmak üzere Hz. Ali ve diğer Müslüman uluları, Türk insanının örnek tip insan olarak kabul ettiği şahsiyetlerdir. Bu şahsiyetler, hayat tarzı, şahsiyetleri ve inançları ile topluma örnek tip olarak sunulmuşlardır (Çetin; 1997: 162-163). İslamî dönemde teşekkül eden Türk destan kahramanlarının birçoğunun silsilesi Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Hatta Battal Gazi gibi önemli bir destan kahramanı da Hz. Ali'nin Zeynel Abidin isimli torunundan geldiği ifade edilir (Köksal, 1984: 59). Hz. Ali'nin tam künyesi, Ali bin Ebî Tâlib b. Abdulmutallib bin Haşim bin Abdi Menaf olup, babası Ebî Tâlib, Annesi Fatma Binti Esed bin Haşim'dir (Çetin; 1997: 154). Hz. Ali'nin dış görünüşü hakkında birbirine yakın tasvirler söz konusudur. Meselâ İranlı bir minyatür sanatçısı olan İbn-i Hüsam, Hz. Ali'yi kılıcı Zülfikâr ile hücum eden siyah sakallı, sarıklı bir kahraman olarak çizmiştir (Mattei, 2004: 18-19). 598-661 yılları arasında 63 sene yaşamış olan Hz. Ali, hem Şiiiler hem de Sünniler tarafından saygı ve hürmetle anılan bir halifedir.

Hatay yöresinde yaşayan insanların Hz. Ali'ye karşı çok ciddi bir sevgi, saygı ve hürmetleri vardır. Özellikle yörede yaşayan Arap Alevi ya da Nusayri olarak adlandırılan söz konusu zümre içerisinde Hz. Ali ile ilgili efsane ve keramet gibi sayısız anlatı türleri geçmişten bugüne icra edilmiştir. Sözlü kültürel ortamdan doğan ve nesilden nesile aktararak gelen ilgili türler, cemaat tarafından yetiştirilen kişi/lere aktarılmıştır. Daha önce de zikrettiğimiz gibi Hatay'da çok farklı bir yeri olan Hz. Ali'nin kişiliğiyle farklı söylemler ve ifadeler mevcuttur. Derleme faaliyetleri sırasında Hz. Ali'nin kerametlerinden önce onun kişiliğiyle ilgili olarak görüştüğümüz kaynak kişilerin görüşlerini şöyle

özetleyebiliriz: “Her şeyden önce Alevi kimdir ya da ne değildir demeden önce Hz. Ali bir Alevi için ne anlam taşır onu bilmek ve anlamak gerekir. Gerçek bir Alevi için Hz. Ali, yaşam felsefedir. Gözlerindeki nurdur, kalbindeki sürurdur. Damarındaki kandır. Hayatının yaşam suyudur, aldığı nefestir. Hz. Ali, onun tek yaşam kaynağıdır ve Aleviler onu, sevgi dolu sözlerinden, gözlerinden tanır (KK2). Hz. Muhammet’i ve Hz. Ali’yi şart ve koşul aramadan yürekte sevenler ki işte asıl Alevilik de budur (KK4). Alevilik öğretilmez, öğrenilir. Alevilik yaşatılmaz, yaşanılır. Bir insan Alevi olmadan pekâlâ da Alevi olabilir. Bunun kıstası sevgisinden ve Hz. Ali’ye Hz. Muhammet’e ve ehlibeytine duyduğu muhabbetten belli olur (KK6). Her toplumda kendi mezheplerini yaratma hevesi içinde olanlar vardır. Bu durum bizim içimizde de olabilir; fakat bir şeyi tüm Alevilere isnat etmek son derece tutarsız ve diğer insanların nefretine ve töhmetine maruz bırakılmasına yol açar ki bu da çok yanlış bir şeydir (KK9). Evet biz Aleviyiz; ama öncelikle Müslümanız ve Müslümanlığın Hak yani Allah, Hz Muhammet ve Hz. Ali üçlemesinden geçtiğine inanırız (KK12). Sadece Hz. Ali’yi severek Müslüman olunmayacağını çok iyi bilenlerdeniz. Evet, Hz. Aliyi seviyoruz velayetini kabul ediyoruz. Hz. Muhammet’in Gadir Humm biatında Alevi de yoktu Sünni de... Herkes Müslümandı. Orada inananlar ve inanmayanlar vardı. Biz inananlar tarafını seçtik. Biz, bize veli ve vasi tayin eden Hz. Muhammet’e inandık, Hz. Ali’ye biat ettik ve tüm Müslümanlar o zaman o şekilde yaptı ve biz bu yoldan ayrılmadık (KK6). Bundan yüzyıllar önce biz, Alevi olarak anılmadan Müslüman olan adımızı Hz. Ali karşısı kimseler bize Ali taraftarı diye diye bize bu ismi aşılardılar. Tabi ki biz bu isimden gocunmuyoruz. Sadece bizi Alevi, kendilerini Müslüman olarak ananlar şunu hiç unutmamalıdır. Hz. Muhammet olmadan nasıl ki Müslüman olunmuyorsa onun değer verdiği ehlibeyti olmadan da Müslüman olunmaz.” (KK1, KK3, KK5, KK7, KK8, KK10, KK15.). Hatay yöresi Nusayriilerinde mezhebin kurucusu olarak Hz. Ali kabul edilmektedir. Onlara göre dinin merkezinden inanç, ibadet, yaşam tarzına kadar her süreçte bizzat Hz. Ali vardır. Yani onlar varlıklarının sebebi olarak Hz. Ali’yi görürler. Mezhebin temelini teşkil eden “sır” aslında Hz. Ali’den başkası değildir. Bu nedenden dolayı Hz. Ali’nin tarafını tutan ve benimseyen kişiler, Ali’ye ulaşmak amacıyla yeri geldiğinde canlarından bile vazgeçebilecek bir anlayışa sahiptirler.

Buradan hareketle Arapçada “vilayet” kelimesinin karşılığı olan “velilik” yakınlık, sevgi, bir işi üstlenmek manalarında kullanılır. Veliler, Allah’a yakınlığıyla bilinen sevilen kul anlamına da gelir. Sıtkı Gülle’ye göre velilik, “Allah Tealâ’yı zat ve sıfatlarıyla tanıyan, Yaratanı yaratılardan ayıran, İslam’ın emirlerini yerine getiren, yasaklarına yanaşmayan, dünyanın lezzet ve şehvetlerine dalmayan, sürekli Allah’ı anarak ukbaya, öteki âleme yönelen, güzel huy ve ahlâkla da bezenen, cenneti uman, cehennemden korkan kimsedir. Kul, ibadetleri ve ibadetlerindeki ihlasıyla Allah’ın huzuruna yaklaşırken Cenab-ı Hak da rahmet ve lütuflarıyla kuluna yaklaşır. Bu yaklaşma sonunda yakınlaşmanın meydana geldiği noktada da velilik gerçekleşir.” der (Gülle, 1998: 59). Bizde “veli, evliyaullah” denilince veliliğin şartlarındanmış gibi akla ilk olarak keramet gelir. Bilineceği üzere velilik, iman ve takva işidir, Allah ile kulları arasında bir sırdır. Allah için ihlas, samimiyettir, O’nun dinine sınıksız sarılmaktır. En büyük keramet, Allah’ın istediği şekilde kul olmaktır. O’nun murad buyurduğu şekilde “kul” hüviyetini kazanan birinin pek çok ibretli hadiselerle mazhar kılınmasının lafı bile edilmez. Allah Teâlâ dilerse böyle bir kulunu havalarda uçurabilir, ateşte yakmayabilir, sesini binlerce kilometre uzaklara ulaştırabilir. Yeter ki kul, kulluk mertebesine yücelsin, yeter ki Yaratan kulunu sevsin ve onun eliyle harikulade işleri zuhura getirmeyi irade buyursun (Gülle, 1998: 61).

Keramet, sözlük anlamıyla asalet ve cömertlik manasına gelir (Aydın, 2015: 114). Ermiş kişilerin gösterdikleri olağanüstülüklerin genel adı. Peygamberlerin gösterdikleri

olağanüstülüklerle ise mucize denir (Doğan, 2007: 427; Türkçe Sözlük, 2011: 1392). Peygamberlik iddiasıyla herhangi bir ilişkisi bulunmayan bir kişiden harikulade/olağanüstü bir hususun zuhur etmesidir (Uludağ, 2004: 15; Dinî Kavramlar Sözlüğü, 2010: 372; Pala, tarihsiz: 322). Keramet, fevkalade hâl, harikülade hâl, tabiat ve tabiat kanunları üzerinde tasarruf etmek diye tarif edilmektedir. Keramet, veli zatların tasavvufî hâl ve makamları yükseldikçe sahip oldukları bir üstün özelliktir. Buna rağmen veliler istedikleri zaman keramet gösteremezler. Ancak gerektiği zaman ve Allah dilerse bu olağanüstü işi başarabilirler. Bu da velilerin Allah'a karşı korkusunu alçak gönüllülüğünü artırıp şükür duygusunu takviyeye yarar (Özçelik, 1995: 230; Bulut, 2001: 332; Kubat, 2013: 45). Keramet, velilerin izhar ettikleri mucizevi olaylardır. Keramet, Allah'a bağlanan kimselerde görülür ki bu bir üstünlük olmayıp imtihan vesilesidir. Bu bağlamda aslında keramet, Müslüman olmayanlar da görülebilir ki bu duruma "*istidrac*" denir (Çetin, 1997: 375; Artun, 2014: 298).

Dinî kavramlar sözlüğünde kerametler "büyük ve küçük" olmak üzere ikiye ayrılır. Büyük keramet olarak bilinen Keramet-i Kübrâ'da kişinin istikamet üzere bulunması, hâl ve hareketlerinin Kur'an ve Sünnet'e uygun düşmesi esastır. Küçük keramet olan Keramet-i Suğrâ'da ise;

1. Su üzerinde yürüme

2. Ateşte yanmama

3. Uzun mesafeyi kısa zamanda alma vb. (Dinî Kavramlar Sözlüğü, 2010: 372; Artun, 2014: 298) özellikler yer almaktadır.

Kerametler genel maddi ve manevi kerametler olmak üzere ikiye ayrılırlar:

1. Manevi kerametler: Allah Tealâ'nın zat, sıfat ve fiillerine dair bilgi ve marifetlere sahip olma, kâmil iman, salih amel, can-ı gönülden muhabbet ve Hakk'a tam bağlılık gibi hâllerdir. Cenab -ı Hak, bu nev'i kerametleri sadece sevdiği, seçkin kullarına ihsan eder. Düşmanlarını ve doğru yolda olmayanları bu çeşit lütfu ihsanlara ortak etmez.

2. Maddi kerametler: Madde âleminde gayb olan şeylerden haber vermek, suyun üzerinde yürümek, havada uçmak, uzaktan bazı cisimleri hareket ettirmek, günlerce aç durabilmek, gayet uzun mesafeleri kısa zamanda kat etmek gibi hallerdir. Bu çeşit haller ise, doğru yolda olana da bozuk yolda olana da verilir. Çünkü istidrac sahibi olan kâfirlerde de böyle harikalar görülmüştür.

Tasavvuf ehlinin itibar ettiği keramet birinci keramet türüdür. İkincisi de caiz olmakla birlikte, tam olarak kalbini tasfiye ve nefsinin tezkiye etmeyen zatlarda bu gibi kerametlerin gurur ve kibre sebep olması muhtemeldir. Hem salih amel ve niyette bozukluk meydana gelmesi hâlinde, o kerametın kâfir ve fasıklarda görülen istidrac dönüşmesi işten bile değildir. Fakat cahiller manevi kerametlerden ziyade maddi kerametlere önem verirler. Hatta ötekini keramet bile saymazlar. Bu tür harikaları kâfirlerde bile görseler, arkalarına takılırlar. (<http://semerkanddergisi.com/keramet-ve-istidrac/>)

Halil İbrahim Bulut'a göre kerametler "*manevi ve kevnî*" olmak üzere ikiye ayrılır. Bulut, manevi kerametlerin hakiki kerametler olduğunu ifade ederek bu tür kerametlerin Kur'an'da da yer aldığını belirterek İslam Âlimleri tarafından da kabul edildiğini söyler. Kevni kerametın ise "*su üzerinde yürümek, havada uçmak, cansız varlıklarla konuşmak, az zamanda uzun mesafeler kat etmek vb.*" durumlardan ibarettir (2001: 342-343).

Süleyman Uludağ, İbn-i Arabî'nin sekiz uzvun kerametlerini ise şöyle özetlemektedir:

1. Gözün Kerametleri (Haram şeyi görmeme vb.)

2. Kulağın Kerametleri (Gıybet, kötü söz duymama vb.)
3. Dilin Kerametleri (Haram sözler söylememe vb.)
4. Midenin Kerametleri (Haram yiyecekleri kabul etmeme vb.)
5. Elin Kerametleri (Elin günah işlememesi vb.)
6. Cinsel Organlarla İlgili Kerametler (Gayrı meşru işler yapmam vb.)
7. Ayağın Kerametleri /Günaha gitmeme)
8. Kalbin Kerametleri (Bu yedi kerametın kontrol mekanizmasıdır.) (Uludağ, 2004: 29-30).

Ali Torun ve Abdurrahman Güzel'e göre Hz. Ali cenknâmeleri, Hz. Ali'nin kahramanlıklarının halk arasında dilden dile anlatılmasıyla ortaya çıkmış kahramanlık tarzındaki hikâyelerdir (Güzel - Torun, 2014: 237). İsmet Çetin, Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri isimli çalışmasında cenknâmelerde geçen belli başlı motifleri şöyle sıralamıştır:

1. Dinî Motifler
  - A. İslamî Unsurlar
    1. İtikâd
      - a. Tanrı İnancı
      - b. Melekler
        1. Cebrâ'il
        2. Mikâ'il
        3. İsrâfil
        4. Azrâil
      - c. Kitaplar
      - d. Peygamberler
        1. Hz. Muhammet
        2. Hz. İsa
        3. Diğer Peygamberler
      - e. Ahiret İnancı
        2. İbadet
          - a. Kelem-i Şahadet
          - b. Namaz
          - c. Oruç
          - d. Hac
          - e. Zekât
        3. Ayet ve Hadisler
          - a. Ayetler
          - b. Hadisler

- B. Diğer Dinlere Ait Motifler**
  - a. Güneşe Tapınma
  - b. Ateş-Perestlik
  - c. Put-Perestlik
  - d. Sihir Dini
  - e. Süleyman Peygamber ve Dini
  - f. Yahudilik, Musa ve Harun Peygamberler
  - g. Hristiyanlık
- 2. Menkıbevî Motifler**
  - a. Mu'cize
  - b. Keramet
  - c. Şekil Değiştirme
  - d. Sihir
  - e. Fal
  - f. Rüya
- 3. Efsanevî Motifler**
  - a. Peri
  - b. Hûri
  - c. Şeytan
  - d. Cin
  - e. İfrit
  - f. Yiyi
  - g. Gül
  - h. Ejderha
  - i. Yılan
  - j. Dev
  - k. Balık
- 4. Hayvanlar**
  - a. At
  - b. Fil
  - c. Arslan
  - d. Deve
- 5. Aletler**
  - a. Alem- Sancak
  - b. Silahlar
- 1. Kılıç**

2. Sünü-Süngü
3. Ok-Yay
4. Nacak
6. Çalgılar
  - a. Savaş Çalgıları
  - b. Eğlence Çalgıları
7. Savaş
8. Engel
9. Kıyafet Değişirme
10. Din Değişirme

11. Formülistik Sayı (Çetin, 1997: 327-450). Yine bu noktada yapılan diğer bir çalışma da Serhat Küçük'ün "Ali – İfrîr Cenknâme" (2014) adlı eseridir. Küçük, söz konusu çalışmasında 39 adet cenknâme metnini verdikten sonra bu metinleri, dil özellikleri bakımından incelemiştir. Sahada görüşülen kaynak kişilerden birçoğu Hz. Ali'nin öncelikle cengâver ve kahraman bir savaşçı olduğuna değinmişlerdir. Ancak kaynak kişilerden Hz. Ali'nin (Hayber Kalesi Cengi hariç²) cenkleriyle ilgili bir anlatı tespit edilememiştir.

İsmet Çetin'e göre cenknâmelerde Hz. Ali'ye ait birçok keramet motifleri görülmekle beraber Çetin bu motifleri şu şekilde sıralar;

1. Hastaları iyileştirme
2. Ateşte yanmama
3. Havada uçma
4. Gaibten haber verme
5. Tabiat kuvvetlerine hâkimiyet
6. Mekân aşma (Çetin; 1997: 375).

Süleyman Uludağ'a göre kerametlerin pek çok türleri vardır. Sübkî Tabakatü'ş-Şafiiyye'de, Münâvî el-Kevâkibü'd-düriyye'de, Nebhânî Câmiu Kerâmâti'l evliya'da, 20'den fazla keramet türünü bahis konusu ederler. Söz konusu bu kerametler ise şöyledir;

1. Ölülerini diriltme.
2. Ölülerle konuşma.
3. Denizin infilak etmesi, dibinin ortaya çıkması, kuruması.
4. Bir maddenin başka bir maddeye dönüşmesi, kimyasal değişim.
5. Tayy-i mekân/ yerin dürülmesi. Veli bir anda Buhara'dan Mekke'ye gidebilir.
6. Hayvanlar, canlılar, maddeler ve bitkilerle konuşma.

---

² Saha içerisindeki kaynak kişilerden Hz. Ali'nin Hayber Kalesi Cengi ile ilgili derli toplu bir bilgi alınamamıştır. Ancak söz konusu anlatının bilgileri ilgili sahanın üyelerinin zihninde farklı kırıntılar hâlinde yer almaktadır. Bu bağlamda Hz. Ali'nin Hayber Kalesinin Cenknâmesi birçok çalışmada yer almakla beraber Serhat Küçük'ün Ali İfrîr Cenknâmesi (2014: 35-36) ve Jean Louis Matter'nin "Hz. Ali Cenknâmeleri (2004: 48-61) adlı eserlerinde de yer almaktadır. Yine ilgili sahada bir kişiden kısaca dinlediğimiz Hz. Ali'nin atı olan Döldül'ün ayak izinin bir kayayı delmesiyle ilgili kısa bir keramet benzeri Halil Altay Göde'nin "İsparta Efsaneleri" (2010: 371) isimli çalışmasında karşımıza çıkmıştır.

7. Hastalara şifa verme ve sağlığa kavuşturma.
8. Tabiat kuvvetlerine ve hayvanlara hükmetme, onları emre musahhar kılma.
9. Tayy-i zaman, uzun zamanın kısalması.
10. Neşr-i zaman, kısa bir sürenin uzaması.
11. Duanın ve bedduanın kabulü.
12. Uzun süre aç ve susuz kalmaya tahammül ve sabretme .
13. Bir mekânı uzaktan görme.
14. Heybet.
15. Velilere kötülük yapanların musibetlere dilçar olmaları.
16. Çeşitli şekillere girme (Uludağ, 2004: 33-34).

Bu bağlamda bizler de Hatay’ın merkez il ve ilçelerinden derlediğimiz 15 adet kerameti İsmet Çetin ve Süleyman Uludağ’ın tasniflerinden hareketle yapmış olduğumuz tasnif çerçevesinde ele alıp değerlendireceğiz. Söz konusu tasnif denememiz ise şöyledir:

1. Bitkilerle konuşma, kutsal bitki, bitkiden yardım alma ve onu canlandırma.
2. Hayvanlarla konuşma, hayvanlardan yardım alma.
3. Tabiat kuvvetlerine hükmetme
4. Ölüleri diriltme ve onlarla konuşma

1. Bitkilerle konuşma, kutsal bitki, bitkiden yardım alma ve onu canlandırma.

1.1. Hurma Ağacı

1.1.1. Hurma Ağaçlarının Âlemlerin Efendisini ve Hz. Ali’yi Gülümseten Konuşması

Müminlerin Emiri Hz. Ali ile Kâinatın Efendisi Hz. Muhammet, bir akşamüzeri Medine çöllerinde yürüyerek hasbihâl ediyorlarmış. Hz. Muhammet hurma ağaçlarını çok severmiş. Hatta “Mümin yaprağını hiç dökmeyen yeşil hurma ağacına benzer.” diyerek Müslüman olan adamı hurma ağacına benzetirmiş. Bilinen başka bir rivayete göre de Hz. Adem’in yaratıldığı toprağın arta kalan kısmından hurma ağacı yaratılmış.

Hz. Ali ve Hz. Muhammet dönüşte hurma bahçelerine de uğramışlar. Allah’ın Resulü’nün geldiğini gören hurma ağacı yanındaki diğer hurma ağacına, “Bu gelen Allah’ın Resulü Hz. Muhammed Mustafa, yanındaki de ona ilk iman edenlerden olan Ebu Talib’in oğlu Hz. Alidir.” demiş.

Bu şekilde bütün ağaçlar yanındaki bir diğer ağaca bunları tekrar etmiş.

Hz. Ali ve Hz. Muhammet birbirlerine bakıp tebessüm ederek yollarına devam etmişler (KK4).

1.1.2. Armut

1.1.2.1. Kurumuş Armut Ağacının Meyve Vermesi

Seyyid Rida ve Haris’ül Hema, Müminlerin Emiri Hz Ali ile birlikte bir yolculuğa çıkmışlar. Akkul diye bilinen bir yere gelmişler. Orada kurumuş, sadece dalları kalmış bir armut ağacı görmüşler. Yiğitlerin Şahı, Allah’ın Aslanı Hz. Ali ağacın yanına giderek dallarından tutup sallamış ve “Ey armut ağacı! Âlemlerin Rabbi olan yüce Allah’ın izniyle meyve veren o canlı hâline dön ve yemyeşil ol.” demiş.

Bunun üzerine o kurumuş, ölmüş olan ağaç birdenbire yemyeşil olmuş. Dallarında armutlar belirmiş. Orada bulunan ve bu mucizeye şahit olan herkes armutları toplayıp yemeye başlamış. Dallarda kalan diğer armutları da toplayıp evlerine götürmüşler (KK8).

1.1.3. Badem

1.1.3.1. Peygamberimize Hediye Edilen Badem ve İçindeki Mektup

Allah'ın Resulü Hz. Muhammet (sav) günlerden bir gün çok acıkmış. Adeta karnı sırtına yapışmış. Efendimiz (sav) dayanamayıp Kabe-i Muazzama gidip Kabe-i Muazzaminin örtüsünü tutarak dua etmeye başlamış. “Ey bizleri yoktan var eden Allah'ım sen Resulünü bu açlıktan daha beter bir açlıkla karşılaştırma Ya Rabbi!”

İşte tam o sırada dört büyük melekten biri olan Cebrail (as) yedi kat semadan şimşek hızıyla yeryüzüne inerek peygamberimizin yanına gelmiş ve şöyle demiş:

- Ya Muhammed'ül Emin; “Allah (cc) sana selam söylüyor. Sana bir badem gönderdi ve bu bademi açmanı emretti.” demiş.

Efendimiz bademi açmış, bademi yemiş ve bademin içinden yeşil bir yaprak çıkmış. Üzerinde “La ilahe illallah Muhammedün Resul Allah, Emir'el Mümünin İmam Ali Selamullahialeyh” (Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed onun elçisidir ve Ali de Müminlerin Emir'idir.) yazıyormuş (KK1).

1.1.4. Meyve

1.1.4.1. Peygamberimize Cennetten Gelen Meyve

Allah (cc) bir melek aracılığı ile peygamberimize cennetten limona benzeyen bir meyve göndermiş. Öyle güzel bir kokusu varmış ki bu meyvenin kokusu Medine sokaklarına kadar ulaşmış. Efendimiz, Ümmi Seleme annemizin evinde uyanınca o meyveyi istemiş o güzel olan meyveyi beş parçaya bölmüş. Bir parçasını kendi yedikten sonra kalan parçalarını Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin'e yedirmiştir. Ümmi Seleme annemiz; “Ya Resul Allah, o güzel olan meyveyi herkese yedirdin, ben senin eşin değil miyim, bana neden yedirmedi Ya Resul Allah?” demiş.

Efendimiz ise “Tabi ki sen benim eşimsin Ümmü. Bu meyveyi Cibril(as) bana cennetten getirdi ve bu meyveyi sadece benim kızım Fatıma'nın, Hz. Ali'nin ve torunlarım Hüseyin ile Hasan'ın yemesini emretti. O yüzden sana yediremedim ya Seleme” demiş (KK11).

2. Hayvanlarla konuşma

2.1. Köpek

2.1.1. Köpek

Müminlerin Emiri Hz. Ali yakın arkadaşı Bersa ile ramazan ayının beşinci günü atlarıyla beraber sefere çıkmış. Bütün gece hiç durmadan yol almışlar. Sabaha karşı bir kuyunun kenarında su içmek için durmuşlar. O sırada kuyudan ürküten sesler duymuşlar. Ne olduğuna anlam verememişler. Hz. Ali kuyuya eğilip bakmış. Ve sarkan ipi tutup çekmişler. Bir dene görsünler! Kuyudan bir köpek çıkmış. Hz. Ali köpeğin başını okşayarak: “Ey köpek ne arıyorsun burada, seni buraya düşüren şey nedir?” demiş.

Bunun üzerine köpek; “Ey Emiri'l Müminin! Ben dokuz gündür ağzıma bir lokma bir şey koymadım. Sizin sesinizi duyunca çırpınmaya başladım ve sesimi size duyurarak yardım istedim.” demiş. Bunun üzerine Hz. Ali, Allah'a bu zavallı hayvan için dua etmiş. Akabinde Allah tarafından rızıklandırılan köpek, kendini bir hayli toparlamış. O köpek o günden sonra ölene kadar Hz. Ali'nin yanından ayrılmamış (KK9).

2.1.2. Köpeğin Şahitliği

Ebu Hüreyre'nin babası ve arkadaşları bir gün peygamberimizle birlikte sabah namazını kılmışlar. Namazdan sonra sohbet ederken ensardan bir adam Hz Muhammet'in yanına gelip "Ya Resulallah, size itaat etmeyen kutsal kitaba inanmayan bir adamın köpeği üzerimi parçaladı ve daha da önemlisi sizinle birlikte namaz kılmama mani oldu." demiş.

İkinci gün ve üçüncü gün de bu olayın aynısı yaşanmış. Peygamberimiz bu olanlar üzerine; "Bu köpek öldürülmeli çünkü bu köpek kuduzdur. Sahibini bir an önce bulalım ve köpeğinin öldürülmesi gerektiğini bildirelim." demiş.

Hep birlikte Müslüman olmayan adamın evine gitmişler. Ev sahibi; "Benim Müslüman olmadığımı bildiğiniz hâlde sizi kapıma getiren nedir?" demiş. Allah dostu Hz. Muhammet; "Köpeğiniz öldürülmeli, sahabelerimizin elbiselerini paramparça ederek onların namaz kılmasına engel oluyormuş." demiş.

Bunun üzerine köpeğin sahibi, köpeği tutup İslam peygamberinin yanına getirmiş." Buyur Ya Resulallah, ne gerekiyorsa yapayım." demiş. Köpek o sırada Allah'ın izniyle konuşmaya başlamış. "Biliyorum ki sizler o sahabe için buraya geldiniz. Ama bana inan ki onlar Hz. Ali'yi hiç sevmiyorlar. Böyle oldukları için parçaladım elbiselerini." demiş. Ardından köpek ağlamaya başlamış. Bunun üzerine Hz. Muhammet, köpeğin sahibine dönerek; "Bu köpeğe çok iyi bakın, insandan ayırt etmeyin." demiş. Köpeğin sahibi bu yaşananlar karşısında çok şaşırarak, kelime-i şahadet getirip Müslüman olmuş (KK2).

2.2. Yılan³

2.2.1. Yılanın Konuşması

Peygamberimiz bir gün öğle namazını kılıp Hz. Aişe'nin evine gelmiş. Dinlenmek için bir minderin üzerine uzanmış. Bu sırada simsiyah büyük bir yılan Hz. Muhammet'in karnının üzerine gelmiş. Bunu gören Hz. Aişe şaşakalmış; fakat Hz. Muhammet'i uyandıramamış. Gidip babası Hz. Ebubekir'i çağırmış. Hz. Ebubekir yılanı kovalamış; fakat yılan yerinden bir adım kımlıdamamış. Hz. Ebubekir gidip Hz. Ömer'i çağırmış. Hz. Ömer de yılanı kovalamış; fakat yılan yine bir adım kımlıdamamış. Bunun üzerine Hz. Aişe annemiz Hz. Ali'yi çağırmış. Hz. Ali o Müminlerin Emiri, Yiğitlerin Şahı eve girer girmez yılan kâinatın efendisi Hz. Muhammet'in karnından kalkmış. Ve Hz. Ali'nin etrafında birkaç defa dönmüş ve evin bir köşesine saklanmış. O sırada Allah'ın Resülü uyanmış ve Hz Ali'yi yanı başında görünce şaşırılmış ve "Ey Ali sen burada mıydın, ne zaman geldin?" demiş. Hz Ali de "Az önce geldim ey Allah'ın Resülü" demiş.

Yılan, o sırada saklandığı yerden çıkarak şöyle demiş: "Ya Resul Allah! Ben bugz edilmiş bir meleğim. Huzuruna geldim. Hz. Ali bana şefaataç olsun diye geldim." demiş.

Yılanın konuşmasından sonra Hz. Ali dua etmiş. Peygamberimiz amin demiş.

Daha sonra yılan "Ya Resul Allah, Allah beni affetti, bana kanatlarımı geri verdi." diyerek gökyüzüne yükselmiş (KK15).

³ Çeşitli dinler ile inanmalarda ve efsane, destan, masal gibi türlerde de görülen yılan, eski Türk inanç sisteminden itibaren kültürümüzdeki varlığını sürdürmüştür. Yardım dilemek maksadı ile şaman kıyafetlerine asılı olan yılan, Bektaşilikte tenasüh inancı içinde yerini bulmuştur (Çetin, 1997: 410).

2.3. Kuş⁴

2.3.1. Derrac Adındaki Kuşun Konuşması

Günlerden bir gün Selman, Müminlerin Emiri, Haydar-ı Kerrar Hz. Ali ile Küfe’de oturuyormuş. O esnada yanlarına parlak tüylü güzel renkli bir kuş gelmiş. “Sen ne zamandır bu çöllerde dolaşırsın, ne yer ne içersin, nerede barınırsın?” demiş.

Kuş, Allah’ın izniyle dillenmiş ve “Ey Hz. Ali ben 700 senedir bu çöllerde dolaşırım. Benim yiyeceğim de içeceğim de burada duyduğum salavat ve tekbir sesleridir.” demiş.

Herkes kuşun konuşmasına şaşırılmış. Çünkü sadece Hz. Süleyman’ın kuşlarla konuşmasını biliyorlarmış. Allah, sadece Hz. Süleyman’a böyle bir yetenek vermiş. Hz. Süleyman kuşlarla konuşabiliyor, onları haber taşımada veya haber toplamada kullanabiliyormuş.

Hz. Ali bunun üzerine; ”Ey Selman, sana bundan daha acayip şaşıracağın, inanamayacağın bir şey göstereyim mi?” demiş.

Hz. Ali başını kaldırmış. Gökyüzündeki kuşlara yere in emri vermiş. Bütün kuşlar aynı anda görenleri hayretler içerisinde bırakacak bir şekilde yere inmişler. Hz. Ali, Selman’a kuşları kesmesini ve etlerini parçalamasını söylemiş.

Selman söylenenleri harfiyen uygulamış. Daha sonra Hz. Ali’nin kuşlara “canlanın ve uçun” emriyle kuşlar, canlanarak uçup gitmişler (KK3).

2.3.2. Allah’ın Hz. Ali’ye Gönderdiği Kuş

Bir gün Cafer’in oğlu Abdullah mescide gelmiş. O sırada büyük imam ve halife Hz. Ali de öğle namazını kılmak üzere mescitte bulunuyormuş. Orta boylu, uzun gerdanlı iri siyah gözlü ve sık sakallı bir görünüşe sahip olan Hz. Ali abdest almak üzere şadırvana oturmuş. Ayaklarından mestini çıkarıp yan tarafına bırakmış. Hz. Ali’nin abdest aldığı sırada mestin içine simsiyah, kocaman bir yılan girmiş. Hz. Ali bu yılanı fark etmemiş.

Allah(cc) bir kuşa sevgili kulu Hz. Ali’nin mestindeki yılanı çıkarmasını emretmiş. Hz. Ali abdest aldıktan sonra mesti eline alacakken gökyüzünden şimşek hızıyla bir kuş inip Müminlerin Emiri’nin mestini alıp tekrar gökyüzüne yükselmiş. Hz. Ali ne olduğunu anlayamamış ve o kuşu gece boyu takip etmiş. Kuş, gece boyu gökyüzünde hiç durmadan havalanmış. Gün ağarınca da aldığı mesti getirip Hz. Ali’nin evinin önüne bırakmış. Ve Hz. Ali mestin içinden simsiyah bir yılanın çıktığını ve hiç kimseye zarar vermeden ağaçların arasına doğru gittiğini görmüş ve Allah’a şükretmiş (KK6).

2.4. Ayı

2.4.1. Ayının Konuşması

Yahudilerden⁵yaklaşık on beş kişiden oluşan bir grup peygamber efendimizi mahcup etmek ve zor durumda bırakmak için ona soru sormak istemişler. Kableden biri :“Ya Resul Allah, bize öyle şeyler anlat ki sana itaat etmeyenler sana inanmayanlar inansın.” demiş.

⁴ Genel olarak Allah’ın habercisi rolünü üstlendikleri için hem Kur’an-ı Kerim’de hem de Arap-İran efsane ve hikâyelerinde kuşlara büyük ölçüde yer verilir. Kuş, aynı zamanda zerafetin ve inceliğin de simgesi olarak görülür. Uçma yeteneğine rağmen kolayca ezilebilir. Mazlum, masum ve hassas bir yaratıktır (Mattei, 2004: 25).

⁵Dinler tarihinde özel bir yeri bulunan Yahudilik, en eski İlahî kaynaklı din olarak nitelendirilmektedir. Yahudiliğe mensup olanlar kendilerini dünya milletleri arasında seçilmiş kavim olarak görürler. Tanrı onlarla ahitleşmiş ve bunu belgelemek için de Mûsa ile Tevrat’ı onlara göndermiştir. On emir diye belirlenen prensiplere sahip olan Yahudilik Zebur ve Tevrat’ı kutsal

Bunun üzerine, kâinatın efendisi Hz. Muhammet, Müminlerin Emiri Hz. Ali'nin çağırılmasını istemiş. Yolculardan biri o sırada; "Efendim, siz neden Hz. Ali'yi çağırıyorsunuz?" demiş. Bunun karşılığında Efendimiz; "Hz. Ali net, açık, anlayış sahibidir. Her kim ilim istiyorsa Ali'nin yanına gitsin. Zira o ilim kapısıdır." demiş.

İlim kapısı Hz. Ali, yolcuların sorduğu bütün soruları gayet net ve anlaşılır bir şekilde açıklamış. Fakat yine de cevaplara inanmak istemiyorlarmış." Hz Ali, ayıyı konuşturursa inanırız." diyorlarmış.

Bunun üzerine Allah'ın Resulü ayının kafesten çıkarılmasını istemiş. Fakat yolcular yine itiraz ederek "Ayı dışarı çıkarsa bize zarar verir ya da korkup kaçar." demişler Hz. Muhammet, asla böyle bir şeyin olmayacağını söylemiş.

Daha sonra ayıyı çıkarmışlar ve ayı, Peygamberimizin önünde diz çökerek gözyaşları ile birlikte "Şahitlik ederim ki; Allah'tan başka ilah yoktur. Allah tektir ve yücedir ve Muhammet onun kulu ve elçisidir. Yaratılanların en faziletlisidir. Peygamberlerin sonuncusu olarak gelmiştir. Ve sonuncusu olarak kalmıştır. Allah'ın dostları cennette yerleri hazırdır ve onları büyük mükâfatlar bekliyordur. Allah'ın düşmanları ise ebediyen cehennemde kalarak yanacaktır."

Yolcular ağlayarak diz çöker; "Ya Resul Allah, bu ayının söylediklerine biz de şahit olduk, duyduk, gördük, inandık, kabullendik. Allah'tan başka büyük, ilah, yaradan ve yüce yoktur." diyerek bütün kabile Müslüman olmuş (KK5).

2.5. Aslan⁶

2.5.1. Heybetli Aslanın Allah'ın Aslanı Hz. Ali'ye Secde Etmesi

Bir bahar günü ikinci namazını eda ettikten sonra Seyid-i Riya Hüseyin ve cemaati kalabalık bir grup hâlinde, Müminlerin Emiri, Yiğitler Yiğidi, Turnalar Şah-ı Hazreti Ali ile beraber, yeryüzündeki bütün diğer şehirlerden daha güzel olarak bilinen Babil'deki asma bahçelerinin yakınından geçiyorlarmış. İnsanların en bilgini, ilim kapısı Hz. Ali onlara Allah'ı anlatıyormuş. Zira Hz. Ali Kur'an'ın tüm ayetlerini, ne zaman yazıldıklarını ezbere biliyormuş.

Tam o sırada karşılarında devasa büyüklükte, omuzlarına kadar dökülen heybetli yelesiyle erkek bir aslan belirmiş. Cemaat olarak hiç kimse ne yapacağını bilememiş. Aslan kükreyerek onlara doğru yaklaşıyormuş. Yiğitler Yiğidi Hz. Ali, aslanı yanına çağırmış. O heybetli aslan koşarak gelmiş. "Allah'ın selamı, bereketi ve rahmeti senin üzerine olsun ey Müminlerin Emiri" diyerek Hz. Ali'ye secde etmiş.

Hz. Ali aslana geldiği yere tekrar dönmesini söylemiş. O güçlü aslan bunun üzerine geldiği yere tekrar dönmüş (KK13).

3. Tabiat kuvvetlerine hükmetme

3.1. Bulut

3.1.1. Hz. Ali'nin Buluta Binmesi

sayar. Tevrat'ın sözlü gelenekte oluşan bazı prensipleri ise Talmut ile kitaplaşmıştır. Aynı menşeden intişar eden Yahudi toplumu, çeşitli tarikatlara ayrılmıştır. Yahudilik; Yahudi, cuhud, İsrailoğulları, İbrani gibi çeşitli isimler ile anılırlar (Çetin, 1997: 362).

⁶ Arslan, hâkimiyetin sembolü olarak birçok devletin simgesi olmuştur. Allah'ın Arslanı, Haydar, Haydar-ı Kerrar, Şîr, Şîr-i Ner gibi sıfatlar ile anılan Hz. Ali, birçok resim ile de ifade edilmiştir. Arslan Bektaşılık geleneğinde Hz. Ali'yi temsil edip Hz. Muhammed'in miraca yükselişi esnasında O'nu karşılar peygamberlik mührünü (yüzüğünü) ister. O da verir (Çetin; 1997: 162).

Bir gün Selman el-farisi, Hasan, Hüseyin, Muhammed bin Hanefiyye, Muhammed bin Ebu Bekir, Ammar bin Yâsir ve Mikdat bin Esved el-Kindi, İmam Ali'nin evinde bir arada beraberlermiş. Hasan hazretlerinin babası İmam Ali'ye "Ey Emir'ül Müminin! Allah, Hz. Süleyman'a öyle güzel şerefli bir mülk vermiş ki hiç sorma. Sen Süleyman'ın sahip olduğu mülke sahip misin?" demiş.

Bu soruya karşılık İmam Ali; "Taneyi yaran Allah'a ant olsun ki, Davut oğlu Süleyman, şanı yüce olan Allah'tan mülk istemişti ve Allah ona istediğini verdi. Senin baban da öyle bir mülke sahip ki, Resulullah'tan başka ne öncekiler ne de sonrakiler bu mülke sahip olmuştur." demiş. Hz. Hasan "Ey Emir'ül Müminin! Şanı yüce olan Allah'ın sana vermiş olduğu faziletin kerametini göstermeni istiyoruz" demiş.

Emir'ül Mümiminin Ali, ayağa kalkıp abdest almış, iki rekât namaz kılmış, sonra da ağlayarak Allah'a hiç kimsenin anlamayacağı şekilde dua etmiş. Hiç kimse Hz. Ali'nin ettiği duaları anlayamamış. Sonra eliyle batıya doğru işaret etmiş. Buluta aşağıya in emri vermiş. Tam da o anda bir bulut hızlı bir şekilde gelip Hz. Ali'nin ayaklarının önüne serilmiş. Onun yanında bir bulut daha gelmiş. Bulut, şöyle demiş; "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur, Muhammed, Allah'ın Resulü'dür, sen de onun halifesi ve vasisin. Her kim senden şüphe ettiyse helak oldu, her kim de sana tutunduysa kurtuluş yoluna girdi." demiş.

Sonra Emir'ül Müminin Ali; "Buluta oturun." diye buyurmuş. Orada bulunan herkes, buluta binmiş. Sonra diğer buluta işaret etmiş. Diğer bulut da önceki bulutun söylediği sözlerin aynısını söylemiş. Sonra İmam Ali yalnız başına onun üzerine oturmuş ve kimsenin duymadığı bazı şeyler söylemiş. Daha sonra da ona batıya doğru hareket etmesi için işaret etmiş. Bunun üzerine bulutlar, yükselmeye ve ilerlemeye başlamış. Sonra Hz. Hasan; "Ey Emir'ül Müminin! Davut oğlu Hz. Süleyman'a parmağındaki yüzük ile ona itaat ediyordunuz. Emir'ül Müminine ne ile itaat ediliyor?" Emir'ül Müminin Ali buyurdu ki; "Ben Allah'ın yeryüzündeki gözüyüm, ben Allah'ın yaratıkları üzerine onun diliyim, ben Allah'ın sönmeyen nuruyum, ben içinden geçilmesi gereken ilim kapısıyım ve onun yaratıkları üzerine onun hüccetiyim. Sizlere Davut oğlu Süleyman'ın yüzüğünü göstermemi ister miydiniz?" demiş.

Hızır olanların hepsi "Evet, isteriz." demişler. İmam Ali, elini cebine koyup içinden altından kırmızı yakutlu bir yüzük çıkarmış. Üstünde şöyle bir yazı yazıyormuş: "Hz. Muhammed ve Ali". Bu yazıyı gören herkes bu durum karşısında hayretler içinde kalmışlar. Daha sonra İmam Ali, ayağa kalkıp dışarı yürümüş ve hepsi onu takip etmiş. Birden kendilerini bir bahçede bulmuşlar. Orada her çeşit meyve, ötüşüp uçan çeşitli kuşlar ve renk renk akan ırmakları görmüşler. Bahçenin ortasına vardıklarında, orada bir sedirin üzerine genç birinin uzanıp yattığını görmüşler. Emir'ül Müminin cebindeki yüzüğü çıkarıp o gencin parmağına taktığında, Süleyman olan bu genç hemen ayağa kalkıp şöyle demiş: "Selamünaleyküm ey Emir'ül Müminin. Ey Âlemlerin Rabbinin peygamberinin vasisi. Allah'a ant olsun ki sen, en büyük sadık ve en azim faruksun. Sana tutunanlar kurtulmuş ve seni terk edenler de şüphesiz olarak kaybetmişlerdir. Ben şanı yüce olan Allah'tan siz Ehl-i Beyt'in hürmeti ve kerameti hakkı için mülkümü istemiştin ve bununla isteğim yerine getirildi." demiş.

Bunları duyan kalabalık, Müminlerin Emirinin ayaklarına kapanmışlar. Allah'a hamd etmişler. Sonra Selman-ı Farisi, Emir'ül Müminine: "Kâf'ın arkasında ne var?" diye sormuş. Hz. Ali; "Onun arkasındaki ilim size ulaşmamıştır." Bunun üzerine orada bulunanlar "Peki siz biliyor musunuz, Ey Emir'ül Müminin?" diye sormuşlar.

Hız. Ali; “Onun arkasındaki bilgi, benim için bu dünyanın hâli ve içindeki ilim gibidir. Ben gökyollarını yeryüzü yollarından daha iyi tanırım. Meknun ve mahzun isim biziz. Allah’a onunla sorulursa icabet edeceği güzel isimler biziz. Arş’ın üzerine yazılan isimler biziz. Bizim için Allah-u Teâla göğü, yeryüzünü, Arş-ı, Kürsi’yi, cenneti, cehennemi yarattı. Melekler, tesbihi, takdisi, tevhit, tehlili, tekbiri bizden öğrendiler.” diyerek konuşmasını bitirmiş (KK12).

3.2. Güneş

3.2.1. Güneşin İmam Ali’nin Selamını Alması

Bir gün Hz. Muhammet (sav) ile Ebu Talib’in oğlu, Müminlerin Emiri, İmam Ali öğle namazından sonra cemaatle beraber bir ağacın altında oturmuşlar. Hz. Muhammet, Hz. Ali’ye dönerek; “Ey Ali! Yarın Baki dağlarına git. Güneşe selam ver. Allah’ın izniyle güneş selamına karşılık verecektir.” demiş. Bunun üzerine orada bulunan herkes birbirine hayret dolu gözlerle bakmış. Cemaat aralarında fısıldamaya başlamış. Hiç kimse Hz. Muhammet’in ne demek istediğine anlam verememiş.

Ertesi gün Emir’ül Müminin Ali güneş doğmadan evvel, Ebu Bekir, Ömer ve Osman’ın da bulunduğu büyük kalabalık bir grupla Hz. Muhammet’in dediği Baki dağlarına çıkmışlar. Güneş doğar doğmaz İmam Ali; “Essamu aleyki ya halkullahil cedid elmuti (Allah’ın yeni doğan ve ona itaatkâr mahlûku, Sana selam olsun!)” demiş. Cemaat o sırada gökyüzünden şöyle bir nida duymuş: “Aleyküm esselam ya Evvel, ya Ahir, ya Zahir, ya Batin, ya men Huve bi külli Şey’in Alim (Sana selam Ey İlk, Ey Son, Ey Açık ve Ey Gizli ve her şeyin bilgini olan)”

Ebu Bekir, Ömer, Muhacir ve Ensar güneşten bu sesi duyunca haykırıp bağırılmışlar. Koşarak Hz. Muhammet’in yanına gelmişler ve; “Ey Resulullah! Siz bize “Ali bizim gibi bir beşerdir.” diye buyurmuşunuz. Oysa güneş ona hitap etti, demişler. Bunun üzerine Resulullah, güneşin ne dediğini sormuş. “Sana selam Ey İlk, Ey Son, Ey Açık ve Ey Gizli ve her şeyin bilgini olan” şeklinde hitap ettiğini duyduk.” demişler.

Resulullah, bunun üzerine; “Doğru söylemiş. O,ilk’tir. Bana ilk iman eden kişi demektir. O, Açık’tır; O, benim bütün ilmimi açıklayandır. O, Gizli’dir. O gizli ilmimin sahibidir. O her şeyin bilginidir. O helal, haram, farz ve sünnetlerde bilgin olandır. Bunda sorun nedir?” demiş. Orda bulunan herkes mahcup bir edayla oradan ayrılmışlar (KK7).

3.3. Zelle

3.3.1. Hz. Ali’nin Sarsıntıyı Durdurması

Hız Ebubekir’in halifelîği zamanında Medine dolaylarında çok şiddetli bir sarsıntı yaşanmış. Korku içinde kalan halk, Ebubekir’in ve Ömer’in yanına gelmişler. Hepsi beraber Hz. Ali’nin evinin yolunu tutmuşlar. Hız. Ali halkın geleceğini hissetmiş ki kapının önünde onları karşılayarak yüksekçe bir tepeye çıkmışlar.

Müminlerin Emiri Hz. Ali yere oturduktan sonra onlara hitaben buyurmuş ki; “Şu gördüğünüz mü, sizi korkuttu?” Bunun üzerine halk; “Nasıl korkutmasın ki, şimdiye kadar böyle bir sarsıntı görmedik.” demişler.

Yiğitler yiğidi Hz. Ali, elleriyle yere vurarak şöyle buyurmuş: “Sana ne oluyor? Sakin ol!” Bunun üzerine devam etmekte olan şiddetli zelle o an hemen durmuş. Orada bulunanların hepsi de olanlara şaşırılmışlar (KK10).

4. Ölüleri diriltme ve onlarla konuşma

4.1. Dirilme

4.1.1. Ümmü Fervet’in Dirilişi

Selman, ensardan bir kadının öldürüldüğünü duymuş. Kadının adı Ümmü Fervet imiş. Öldürülme sebebi ise Hz. Ali'yi sevmesi ona ibadet etmesi, inanması, onun taraftarlığını yapması ve en çok da ona duyduğu aşkımsı.

Hız. Ali bu olayı duyar duymaz öldürülen o kadının mezarına gitmiş. Mezarın başına gelmiş ve ellerini açarak; "Ey ölüyü diriltten cansız varlığa can veren yoktan var eden, vardan yok eden, çürümüş kemiklerimizi ezilmiş vücudumuzu kokmuş bedenimizi canlandıran, diriltten Yüce Allah'ım. Bize Ümmü Ferveti geri vermeni, cansız bedene can verip bize göndermeni, onu diriltmeni istiyoruz. Onu yaşat ki sana inanmayan, sana ibadet etmeyen isyankârcılara karşı ibret olsun." demiş. O sırada gökten bir melek gelerek; "Ey Müminlerin Emiri, senin ettiğin duayı Allah kabul etti." demiş.

Hız. Ali kabre yaklaşmış ve; "Ey Ümmü Fervet, Allah'ın izni ile kalk!" demiş.

Ümmü Fervet, Allah'ın izni ile kalkmış ve kalkar kalkmaz ağlamaya ve haykırarak şükretmeye başlamış. Ümmü Fervet; "Ey Ali! Onlar senin nurunu söndürmeye çalıştılar. Ama o ki yüce yaradan senin güzelliğini bildiği için senin nurunu yüceltti." demiş (KK14).

SONUÇ

Bilineceği üzere folklor, halkın geleneksel yapılarla bağlı maddi ve manevi kültürünü kendine özgü metotlarla araştıran, sınıflandıran, çözümleyen ve halk kültürü üzerinde muhakeme gücünü de kullanarak değerlendirmeler yapan bir bilimdir. Kültürel bir ürünün folklor malzemesi sayılabilmesi için halka ait olması, icra edenlerinin yani oluşturanlarının belli olmaması, sözlü geleneğe dayalı olması, nesilden nesile aktararak günümüze kadar varlığını devam ettirmesi gerekmektedir. Bilineceği üzere folklor çalışmaları içinde inançlara bağlı kültürü tespit etmek, aktarmak belli bir birikim ve ciddi bir çalışma metodolojisi gerektirir. Buna paralel olarak var olan inanç kültürlerinin içinde arkaik kalmış düşünce ve ritüellerin bir kalemde batıl inanç veya hurafe olarak adlandırılmasının oldukça basit bir sınıflama olduğu da burada zikredilmelidir. Çünkü kültürlerden hasıl olmuş pratiklerin temelsiz olmadığı bilinen bir gerçektir. Sosyo-kültürel anlamda batıl inanç ve hurafe olarak adlandırılan pratiklerin temel kaynağının mitlerde aranması gerektiği bilinmelidir. Bâtını bir yapıya sahip olan ilgili cemaatte Hız. Ali ve keramet anlayışı çok derin ve muhafazakâr bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda dikkatimizi çeken en önemli özelliklerden birisi keramet anlatıcılarının erkek oluşudur. Aynı zamanda bu erkeklerin büyük bir bölümü de yaşlı kesim kategorisinde değerlendirilebilir. Sosyo-kültürel bağlamda cemaatin özellikle erkek bireyleri, Hız. Ali'yi tanımak adına çocukluklarından itibaren Hız. Ali'nin kerametleri ve mucizelerini dinlemekle yükümlü gibidir. Onlar kanaat önderleri tarafından anlatılan kerametleri bir yandan dinlerken bir yandan da bu anlatıları Bâtını bir anlayışla içselleştirirler. Söz konusu bu haliyet-i ruhaniyetlerini ise kendisinden sonraki nesillere sözlü kültürel ortamda anlatarak icra etme fırsatı bulurlar. Böylelikle hem kanaat önderleri hem de söz konusu bu bireyler üzerlerine düşen yükümlülükleri de yerine getirmiş olurlar.

KAYNAK KİŞİLER

KK1. Ahmet Bular, 46 yaşında, Lise mezunu, Karaağaç, Serbest meslek, Görüşme Tarihi 10.03.2015

KK2. Abdullah Tuncay, 76 yaşında, Okur-yazar, Tavla, Görüşme Tarihi 27.02.2015

KK3. İsmet Gümüş, 46 yaşında, Okur-yazar, Antakya, Görüşme Tarihi 22.10.2015

KK4. Ali (Soy ismini vermek istememiştir.), 59 yaşında, Okur-yazar, Nardüzü, Görüşme Tarihi 10.07.2015

KK5. Zeyüfun Ahmar, 81 yaşında, Okur-yazar değil, Gökmeydan, Görüşme Tarihi 01.03.2014

KK6. Hüseyin Boz, 65 yaşında, Okur-yazar, Çetillik, Görüşme Tarihi 04.03.2015

KK7. Atilla Duyar, 62 yaşında, Okur-yazar, Sinanlı, Görüşme Tarihi 18.07.2014

KK8. Adem (Soy ismini vermek istememiştir.), 53 yaşında, Okur-yazar, Gözcüler, Görüşme Tarihi 02.04.2015

KK9. Nebil Demircioğlu, 51 yaşında, Okur-yazar, Arsuz/Gözcüler, Görüşme Tarihi 26.10.2015

KK10. Mehmet (Soy ismini vermek istememiştir.), 62 yaşında, Okur-yazar, Defne, Görüşme Tarihi 18.03.2015

KK11. Muharrem Binnur, 58 yaşında, Okur-yazar, Uzunbağ, Görüşme Tarihi 21.10.2014

KK12. Vahid Topak, 68 yaşında, Okur-yazar değil, Madenli, Görüşme Tarihi 03.06.2014

KK13. Onur Summak, 40 yaşında, Üniversite mezunu, Karaağaç/Gürsel, Görüşme Tarihi 20.07.2015

KK14. Muharrem Kaygan, 64 yaşında, Ortaokul mezunu, Arsuz/Höyük, Görüşme Tarihi 29.09.2015

KK15. Mehmet Gelegen, 59 yaşında, Okur-yazar, Hacıahmetli, Görüşme Tarihi 16.01.2015

KAYNAKÇA

AÇIKGÖZOĞLU, Mehmet (1975), “İslam Devletleri Tarihi”, Yeni Asya Yayınları, İstanbul.

ARTUN, Erman (2014), “Ansiklopedik Halkbilimi – Halk Edebiyatı Sözlüğü”, Karahan Kitabevi, Adana.

AYDIN, Hayati (2015), İslâm İnançları Açısından Mucize, Kerâmet, Sihir ve İstidrac Kavramları Üzerine Bir İnceleme, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 32*, s. 105-137, Sakarya.

BAŞEYMEZ, Fatma (2009), “Çok kültürlülük Açısından Hatay”, Selçuk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.

BULUT, Halil İbrahim (2001), Harikulade Olması Açısından Kerâmet ve Mucize İlişkisi, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: 3*, s. 325-350, Sakarya.

ÇETİN, İsmet (1997), “Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

DİNİ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ (2010), Yayına Hazırlayan: İsmail Karagöz, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları: 589, Sistem Ofset Yayınları, Ankara.

GÖDE, Halil Altay (2010), “Isparta Efsaneleri”, Fakülte Kitabevi Yayınları, Isparta.

GÜLLE, Sıtkı (1998), Velilik ve Kerâmet, *Kur'an Mesajı İlmi Araştırmalar Dergisi, Ocak Sayısı: 3*, s. 59-61, İstanbul.

GÜZEL, Abdurrahman – TORUN, Ali (2014), “Türk Halk Edebiyatı El Kitab”ı, Ereğ Ofset, Akçağ Yayınları, Ankara.

KAYA, Doğan (2007), “Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Sözlüğü”, Akçağ Yayınları, Ankara.

KÖKSAL, Hasan (1984), “*Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*”, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

KUBAT, Mehmet (2013), İslami Öğretide Keramet, *Milel ve Nihal İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 1, Ocak-Nisan, s. 41-70, İstanbul.

MATTEI, Jean Louis (2004), “*Hz. Ali Cenknâmeleri*”, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

ÖZÇELİK, Mehmet (1995), Adını Kerametinden Alan Veliler, *Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 229-236, Isparta.

PALA, İskender (Tarihsiz), “*Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*”, Akçağ Yayınları, Ankara.

TÜRKÇE SÖZLÜK (2011), Türk Dil Kurumu Yayınları: 549, Ankara.

ULUDAĞ, Süleyman (2004), “*Tasavvuf Kültüründe Keramet Anlayışı, Bursa’da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*”, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, F. Özsan Matbaası, Bursa.

İnternet Kaynakları

<http://semerkanddergisi.com/keramet-ve-istidrac/> (Erişim Tarihi 25.01.2016)

**SARIKAMIŞ DESTANI'NIN OLUŞUMSAL YAPISALCI YÖNTEM İŞİĞİNDE
İNCELENMESİ^{1*}**

**EXAMINING OF SARIKAMIŞ DESTANI IN THE LIGHT OF GENETIC
STRUCTURALISM METHOD**

**ИССЛЕДОВАНИЕ ДАСТАНА САРЫКАМЫШ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ФОРМЫ
И СТРУКТУРЫ**

Şamil YEŞİLYURT**

ÖZ

1. Dünya Savaşı'nın önemli sembollerinden olan Sarıkamış Harekâtı, edebî eserlere genellikle hüznün, kahramanlık ve gurur olarak yansımıştır. Ordu millet kavramının gerçekliği, emir komuta zincirinin sağlamlığı, hayaller ve hakikatler arasındaki uçurum, acı ve sitem edebî eserlerde işlenen ortak temalar olarak ön plana çıkar. Kayseri'nin Pınarbaşı ilçesi Sindel (Kayabaşı) köyünden Kara Zala'nın söylediği ağıt, bu konuda en çok bilinen sözlü kültür ürünlerindedir. İlk defa Ahmet Şükrü Esen tarafından Adanalı Fevzizade Bekir Sıdkı derlemesi olarak Sarıkamış Ağıdı adıyla kaydedilmiş; farklı derlemeciler tarafından da Sarıkamış'ta Ölenlerin Ağıdı ve Gine Ardı Kış Geliyor isimleriyle bir araya getirilmiştir. Sarıkamış Harekâtı'nın toplumsal bellekte bıraktığı derin izleri yansıtan edebî eserler, onların ait olduğu bağlamdan koparılmadan incelenmesi gerektiğini bir zorunluluk hâline getirir. Bu bağlamda sosyolog Lucien Goldmann'ın tartışmaya açtığı oluşumsal yapısalılık (genetic structuralism), bu yapıya sahip eserleri inceleyerek farklı bakış açılarını ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Edebî eser, insan ve insan ilişkilerinin estetik bir zeminde somutlaşması olarak düşünüldüğünde sosyoloji ile edebiyat arasında kurulacak disiplinlerarası incelemeye daha tanımından itibaren zemin hazırlamaktadır. Bu çalışmada Sarıkamış Destanı, oluşumsal yapısalı yöntemin ilkeleri doğrultusunda incelenecek; toplumsal yapı ile edebî eser arasındaki bağlantılar belirlenecek; eser ile toplumsal algının örtüştüğü ve ayrıldığı noktalar, tarihsel gerçekliğin edebî eser üzerindeki etkileri, toplum kesiminin tarihî olaya yaklaşım biçimleri tespit edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Sarıkamış Destanı, oluşumsal yapısalılık, ağıt, Pınarbaşı.

ABSTRACT

Sarikamish Operation, one of the important symbols of First World War is usually reflected as sadness, pride and heroism in literary works. The reality of the concept of the army and the nation, robustness of the chain of command, the gap in between dreams and realities, suffering and complaint are usually common themes processed in literary works.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.2400

* Bu çalışma, 31 Ekim-2 Kasım 2014 tarihlerinde Çankırı Karatekin Üniversitesi'nde düzenlenen "II. Uluslararası Türkiyat Sempozyumu: I. Dünya Savaşı'nın Türk Edebiyatındaki Yansımaları" üst başlıklı sempozyumda sunulan bildiri metninin genişletilmiş ve düzenlenmiş hâlidir.

** Yrd. Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniv., Fen Edb. Fak., TDE. Bölümü. samilyesilyurt@gmail.com

Elegiacs that Kara Zala said from Sindel (Kayabaşı) village, Kayseri's Pınarbaşı district is one of the most well known about oral culture product. The first time by Ahmet Şükrü Esen as Fevzizade Bekir Sıdkı's compilation was recorded with Sarıkamış Ağıdı name; was combined with Sarıkamış'ta Ölenlerin Ağıdı and Gine Ardı Kış Geliyor names by different compilers. Literary works reflecting the deep scars left in the collective memory of the Sarıkamış Operation makes a must that should be examined without being detached from their context. In this context genetic structuralism sociologist Lucien Goldmann's open to debate aims to reveal different perspectives by examining the works that have this structure. Literary work is considered as the embodiment of human and human relations in the an aesthetic ground. Therefore it prepares interdisciplinary investigations will be established between literature and sociology. In this study Sarıkamış Destanı will be reviewed in accordance with the principles of the genetic structuralism; will be detected the connections between literary work and social structure; It will be determined works and the social perception that overlap and are separated by dots, the impacts on the literary works of historical reality, approaches to historical events of the sections of society.

Key Words: Sarıkamış Destanı, genetic structuralism, elegiacs, Pınarbaşı.

АННОТАЦИЯ

Один из значительных явлений I-ой мировой войны как Сарыкамышская битва, в литературных произведениях отражается как символ печали, героичества и гордости. В них указывается на единство армии и народа, прочность командной структуры, разрыв между мечтой и реальностью, боль и упрекания. Плач Кара Залы из села Синдел (Каябашы) Пынарбашийского района Кайсерийской области, один из самых распространённых примеров словесной культуры. Первоначально этот плач был зафиксирован Ахмедом Шюкру Эфендием как “Сарыкамышский плач” из сборника Февзизаде Бекира Сыды Аданийского. Этот плач ещё называли разными именами как “Плач погибших в Сарыкамыше” и “Ещё приближается большая зима”. Нужно тщательно изучать все литературные произведения о сарыкамышской битве, которые оставили глубокие следы в памяти народа. Исследовательский способ (genetic structuralism) социолога Луциена Гордмана даёт возможность для изучения такого вида произведений с разных точек зрения. В статье, Сарыкамышский дастан исследуется с точки зрения принципов конструктивных методов, определяется связь между социальной структурой и литературным произведением, изучаются точки соприкасновения и различия между социальным восприятием и произведением, устанавливается влияние исторической реальности над литературным произведением.

Ключевые слова: Сарыкамышский дастан, генетический структурализм, плач, Пынарбашы.

GİRİŞ

Sanat eseri, içinden çıktığı toplumun yaşam biçimini, acılarını, sevinçlerini, hüznlerini taşıması bakımlarından aynı zamanda yansıtma fonksiyonunu yerine getiren toplumsal bir üründür. Bu sebeptendir ki onu sadece yapısalcı yöntemin eseri merkeze alan usulleriyle incelemek her zaman doğru sonuçlar vermeyebilir. Sanat eserini oluşturan yapısal unsurlar, bir amaç doğrultusunda bir araya gelen bütünlüğün parçaları olarak düşünülmelidir. Sanatçının ulaşmak istediği hedef ise çoğu zaman toplumsal yapıda gizlidir. Buradan yola

çıkıldığında sanat eserinin toplumun değişimi, gelişimi ve yapısını bir adım geriden takip ettiği; milletin hafızasında, gönlünde derin izler bırakan toplumsal hadiselerin üzerinden bir süre geçtikten sonra kendisinde karşılığını bulduğu; dolayısıyla onun toplumun ifadesi olduğu dikkatlerden kaçmamalıdır.

“Sanatçı, toplumun bir ferdi, bir üyesidir. O da diğer insanlarla aynı havayı solumuş, aynı eğitimden geçmiş, aynı kültürle yoğrulmuştur. Ancak o, kendisini diğer insanlardan ayıran ‘sanatçı’ denilen özel vasfıyla canlılara, olaylara, dünyaya, evrene daha farklı bir gözle, daha farklı bir bakış açısıyla bakabilmektedir. Sanatçı, toplumun bir bireyi olduğuna göre onun ortaya koyduğu sanat eserini de toplumdaki, içinde yaşadığı ortamdan ayrı düşünmek mümkün değildir.” (Tek 2010: 138)

Sanat eseri, içinde doğduğu topluma ait dilin imkânlarıyla somutlaşır. Böylece kolektif bilinçdışının olduğu kadar yaşanan hadiselerin de sanatçının muhayyilesinde şekillenmesi, bir ayağı gerçeklere diğeri kurgusal dünyaya basan ikili bir yapının ortaya çıkmasını sağlar. Sanat eserini nasıl dilden bağımsız bir yapı olarak düşünemezsek sanatçının dilini ve ele aldığı meseleleri de toplumdaki ayrı düşünmeyiz. Terry Eagleton *Edebiyat Kuramı* isimli çalışmasında dil ve toplum ilişkisini şu şekilde ifade eder: *“Kullandığım kelimelerle aklıma ne eserse onu ifade edemem, dilin anlamı toplumsal bir meseledir: Dil bana ait olmadan önce içinde bulunduğum topluma aittir gerçekten de.”* (Eagleton 2011: 84) Öyleyse edebî eserlerin bireysel olduğu kadar kolektif yapının bir parçası olmasından hareketle onlar, ortak öznesi insan ve toplum olan sosyolojiden ayrı düşünülemez. Her iki disiplinin de önce bireyi oradan yola çıkarak toplumu dönüştürme amacı vardır. Böylesi ortak bir paydada birleşen iki alanın birbirinin imkânlarından faydalanması kaçınılmazdır. Swingewood, edebiyat ile sosyoloji ilişkisini şu şekilde açıklar:

“En temel noktada, yani muhtevada, sosyoloji ve edebiyat benzer bir taslağı paylaşırlar. Sosyoloji aslında toplum içindeki insanın sosyal kurum ve süreçlerin bilimsel ve nesnel bir incelemesidir. Bir toplum nasıl mümkün olur, nasıl işler, nasıl hayatini sürdürür türünden sorulara cevap arar. Sosyoloji gibi edebiyat da öncelikle insanın toplumsal dünyasıyla, ona uyumuyla ve onu değiştirme arzusuyla ilgilenir.” (Swingewood 2004: 78)

Edebiyat sosyolojisi, hem edebiyat hem de sosyolojinin imkânlarından faydalanır. Sanat eserine sanatçı-zaman-mekân-toplumsal yapı bağlamında bütünsel olarak yaklaşan edebiyat sosyolojisi, hem yapıyı hem bağlamı ihmal etmemeye çalışır. Özellikle XIX. yüzyıldan sonra edebiyat araştırmacılarının edebiyatın sosyal hayatla ilişkisi üzerinde durdukları bilinmektedir. Sanatı Marksist geleneğin gölgesinde sosyal gerçekliğin yansımaları olarak kabul eden öncü isimlerden Georg Lukacs, sanat eserinin toplum ekseninde incelenmesini savunmuş; (Lukacs 1987) öğrencisi Lucien Goldmann ise onu bir adım ileri götürerek edebî eserde sosyal yapının somutlaştığını, onu anlamının aynı zamanda toplumun dünya görüşünü de anlamaya katkı sağlayacağını ileri sürmüştü; böylece yansıtmacı bir yaklaşımla yazar-toplum-eser ilişkisi üzerine odaklanmıştır. (Goldmann 1983) Bu nedenle edebî metnin aydınlatılması ve anlaşılması için sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel tüm insani olay ve davranışların incelenmesi gerekmektedir. Edebiyat araştırmacısı da aynı zamanda bir sosyolog gibi hareket etmeli ve metne yöneldiği kadar metnin içinden çıktığı toplumun dinamiklerini ve bunların metne ne kadar yansıtıldığını da ihmal etmemelidir. Böylece toplumsal bir ürün olarak kabul edilen sanat eserlerini anlayabilmek için yazar/şair/ıcracı, metin, okuyucu/dinleyici kitlesi, iletişim araçları bir bütünlük içerisinde ele alınıp değerlendirilmelidir.

“Kültürel yaratının gerçek öznesi izole olmuş bireyler değil, sosyal gruplardır.” (Goldmann 2005: 13) görüşünü savunan Goldmann, sanat eserinin gerçek öznesi olarak sanatçıyı değil o sanatçıyı oluşturan sosyal çevreyi işaret eder. Bütünüyle kabul görmese bile Goldmann’ın sosyal yapıyı sanatsal yaratı içinde önemli bir konuma taşıyan görüşleri, muhakkak ki edebiyat sosyolojisinin gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Goldmann’ın oluşumsal yapısalcılık (genetic structuralism) adını verdiği bu metot, ona göre edebiyat tarihine uygulanabilecek geçerli tek sosyal bilim yöntemidir.

“Oluşumcu-yapısalcılık, tüm insani davranışların, belli bir duruma anlamlı bir cevap verme ve bu sayede eylemin öznesi ile öznenin içinde bulunduğu çevre arasında bir denge kurma denemesi olduğu tezinden yola çıkmaktadır. Bu dengeleme eğilimi; nesnenin zihinsel yapısı ile dış dünya arasındaki az ya da çok tatmin edici dengenin, insanların davranışlarının dünyayı değiştirdiği ve bu değişimin, eski dengeyi yetersiz kılarak, yeni bir dengenin yaratılması... eğilimini doğurmasından dolayı daima değişken ve geçici bir karaktere sahiptir.” (Goldmann 2005: 73)

Tezini kuvvetlendirmek için neden eser ile onu yazan birey arasında değil de, toplumsal bir grup arasında ilişki kurulması gerektiği sorusunu soran Goldmann,

“Eser, yalnızca kültürel öğeleriyle (edebi, felsefi, sanatsal) kavranmaya çalışıldığında, sadece eseri ya da yazarını ele alan araştırma, en iyi ihtimalle, eserin iç ünitesini ve eserin bütünü ile parçaları arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilir; fakat asla, eser ile onu yaratan insan arasında aynı tipte bir ilişki kuramaz. Dolayısıyla, bireyi özne olarak kabul edersek, eserin incelenen en büyük bölümü rastlantısal kalır ve akıllıca ya da ustaca yapılmış yorumların ötesine geçmek mümkün olmaz.” (Goldmann 2005: 75)

cevabını verir. Bu cevap aslında eserin bireysel yanını inkâr etmez; aksine edebî eseri anlamının bir yandan bireysel yönleri anlamakla mümkün olacağını kabul eder; diğer yandan bunun her zaman mümkün olmamasının eserin sosyal hayatla olan bağının zorunlu olarak kurulması gerçeğini ortaya çıkardığı düşüncesini kuvvetlendirir. Buradan yola çıkıldığında oluşumsal yapısalcı yöntemin iki büyük sakıncası olduğunu itiraf eden Goldmann, bunları şöyle sıralar:

“a. Kolektif bilince ait olan öğelerin, ya da en basitinden, onu çevreleyen toplumsal gerçekliğin ampirik yüzünün yazar tarafından kaleme alınması, ne sistematik, ne de genel bir olgudur ve bunun belirtileri, eserin yalnızca belli bölümlerinde görülebilir. Yani, sosyolojik çalışma, içerik arayışına yöneldiği takdirde, eserin biriminin, yani tam anlamıyla edebi olan yanının gözden kaçmasına neden olur.

b. Bir eserin yazarının yaratıcı gücü ne kadar az olursa ve kendi kişisel deneyimlerini anlatmaktan ya da yazmaktan duyduğu tatmin ne kadar fazla olursa, eserinde, toplumsal gerçekliği ve kolektif bilinci taklit etmesiyle çok daha sık karşılaşılır.” (Goldmann 2005: 77)

Yöntemin sosyoloji ile edebiyat arasında kurmaya çalıştığı denge, bir yanıyla edebî eserin sosyal yapıyı ve düşünce dünyasını taşıyan bir yansıtıcı olması, diğer yanıyla ise sanatçının bunları ifade ederken bireysel deneyimini kullanması ve sınırsız bir ifade özgürlüğüne sahip olmasıdır. Böylece edebiyat ve sosyolojinin ortasına kurulan bir bağ ile disiplinlerarası bir yapı ortaya çıkarılır.

Oluşumsal yapısalcı yöntem, sanat eseriyle ilgili bütün ilişki ağlarının diyalektik olarak incelenmesini savunur. Bu bağlamda metot, anlama ve açıklama olmak üzere iki temel aşamadan oluşur. Anlama aşaması da açıklama aşaması da tek bir yapının anlaşılıp ortaya çıkarılmasına hizmet etmektedir. Anlama, kültürel yaratıyı yapısal olarak değerlendirme;

açıklama ise o yapının sosyal yaşamdaki işlevi ve o sosyal yapıyı bünyesinde barındırması evresidir. Böylelikle edebî eser sosyal, kültürel ve tarihsel olarak konumlandırılır. *Roman Sosyolojisi* ve *Diyalektik Araştırmalar* isimli çalışmalarında Goldmann, yöntemin sistematliğini kurarken eseri meydana getiren sanatçıyı, ait olduğu toplumdan soyutlamaz. Ona göre yazarın düşüncesi, doğrudan doğruya ilişkide bulunduğu ortamdan etkilenmiş olabilir. Bu etki, toplumsal algıyı olumlayarak yansıtma olabileceği gibi yadsıma ile de karşılığını bulabilir.

Goldmann, sanatçının düşüncesinin her zaman yeterince açık olmamasından hareketle eserin dünya görüşünü ortaya koymada bireyler üzerinden değil toplumdan yola çıkılması gerektiğini savunur. Böylece oluşumsal yapısalcılığın önemli kavramlarından *birey-aşkın özneyi* işaret eder. Bu inceleme yönteminde birey aşkın özne, sanat eserinin incelenmesinde yazarın değil toplumun özne olarak kabul edilmesi olarak ifade edilir. Çünkü sanat eserinin asıl yaratıcısı, bireyi aşan *bireyüstü* kolektif yapıdır. Goldmann'ın "*Hiçbir önemli eser, tamamiyle bireysel bir deneyimin yansıması olamaz.*" (Goldmann 2005: 31) düşüncesini bu bağlamda yorumlamak gerekir. Oluşumsal yapısalcılık, edebî eserde dil aracılığıyla ortaya konan dünya görüşü üzerinde yoğunlaşır. Toplumun dünya görüşünün sanatçı tarafından nasıl algılandığı ortaya konarak gerçeğin nasıl yansıtıldığı tespit edilir. Sanatçı, toplumsal dünya görüşüne aykırı eserler üretebileceği gibi aynı zamanda onları olumlayabilir. Bu şekilde edebî eserin estetik yönünü oluşturan unsurlar göz ardı edilmeden sosyal boyutu değerlendirilir.

"...dünya görüşünün geliştiği toplumsal ortam, anlattığı toplumsal sınıf, yazarın ya da filozofun gençliklerini ya da yaşamlarının önemli bir bölümünü geçirdikleri ortamla ve toplumsal sınıfla aynı olmak zorunda değildir. Yazarın düşüncesi doğrudan doğruya ilişkide bulunduğu ortamdan etkilenmiş olabilir, bu kuşkusuz büyük bir olasılıktır, bununla birlikte bu etki çok çeşitli olabilir, toplumsal ortama uyma olabileceği gibi yadsıma ve başkaldırı tepkisi, ya da bu ortamda rastlanan fikirlerle dışarıdan gelen başka fikirlerin bir bileşimi de olabilir." (Goldmann 1976: 62)

Goldmann'ın oluşumsal yapısalcı yöntemi, iki aşamadan oluşur. Öncelikle eserin *içkin anlamı* yani metni oluşturan estetik unsurlar ve bunların birbirleriyle uyumu belirlenir. *Anlama aşaması* da denilen bu evrede bir yandan yapı ve olgular çözümlenirken diğer yandan eserin oluştuğu koşullar saptanır. İkinci aşama olan *açıklama aşamasında* ise eser ile toplum arasındaki diyalektik ilişki, metnin dış unsurları yani simgesel dünyası, yapıttaki dünya görüşü, yazarın ideolojisi ve toplumsal koşullar üzerinde durulur; böylece yöntemin çalışma sınırları belirlenir. Ulaşılmak istenen amaç, metinden hareket edilerek metnin derin yapısını ortaya koymak ve perde arkasındaki anlama ulaşmaktır. Bu çalışmada Musa Eroğlu, Gül Ahmet Yiğit, Âşık İmami isimli sanatçılar tarafından da seslendirilen *Sarıkamış Destanı*, oluşumsal yapısalcı inceleme yönteminin sunduğu imkânlar çerçevesinde değerlendirilecek, edebî eser ile sosyal yapı arasındaki diyalektik ilişki ortaya konacaktır. Kayseri'nin Pınarbaşı, Sarız ve Tomarza yörelerinden Sarıkamış'a giden ve pek çoğu geri dönemeyen gençlerin ardından yakılan ağıtlar, Erdoğan Altınkaynak tarafından *Sarıkamış Destanı* ismiyle bir araya getirilmiştir. Bu ağıtlarda mekân-zaman ilişkisi, harekât sırasında yaşanan zorluklar, cephe gerisi, kış mevsiminin zorlukları, coğrafi şartlar, ordunun durumu, halkın sefaleti, ölüm, acı, ızdırap konuları ön plana çıkar. Buna karşılık Mehmetçiğin sergilediği kahramanlık, ölüme bile gözünü kırpmadan gitme basireti, komutanlara karşı duyulan öfke ve hayal kırıklıkları da eserdeki çatışmayı derinleştirir.

1. SARIKAMIŞ DESTANININ OLUŞUMSAL YAPISALCI YÖNTEME GÖRE İNCELENMESİ

1.1. ANLAMA AŞAMASI (İÇKİN ÇÖZÜMLEME)

Oluşumsal yapısalcı incelemeye göre öncelikle anlaşılması gereken, eserin iç tutarlılığı yani metnin kendisidir. Eserde bütünü oluşturan parçaların tek tek ve birbirleriyle ilişkilerinin açıklanması, metnin ifade etmeye çalıştığı manayı anlamaya da zemin oluşturacaktır.

Bu çalışmada incelenecek *Sarıkamış Destanı*, anonim üründür. Sarıkamış Harekâtı ile ilgili çeşitli yörelerde birçok ağıt söylenmiş olup bunlar sözlü gelenek içinde nakledilerek, ufak değişimlere uğrayarak milletin hafızasında yaşamaya devam etmektedir. İnceleme konusu olan metin, Erdoğan Altınkaynak'ın *Sarıkamış Destanı* (Altınkaynak 2002) isimli çalışmasında yer verdiği ve kitapla aynı adı taşıyan bir derlemedir.

1.1.1. Şiirin Şekil Özellikleri Bakımından İncelenmesi

1.1.1.1. Vezin

Halk şiirinde yaygın biçimde kullanılan temel ölçü birimi hece veznidir. Hecelerin bütün dizelerde eşit olması, duraklı ya da duraksız kullanılması, şiirin ahengini de etkilemekte ve belli bir ritim ortaya çıkarmaktadır.

İnceleme konusu olan *Sarıkamış Destanı*, 4+4 ya da 5+3 duraklı 8'li hece ölçüsüyle söylenmiştir. Şiir, tek bir söyleyene ait olmadığı için hem şiirin bütününde hem de aynı dördlük içinde değişik duraklı ya da hece ölçüsü kuralını çiğneyen dizelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu bozuk kullanımların genelde ilk iki dizede olması da dikkat çeken bir durumdur.

“Aman Allah 4. Ordu
Daha mı gelmedi yolcu
Onyedili isteniyor
Bilmem gelin hayledici”

(Altınkaynak 2002: 30)

“Terkeşlioğlu Hasan Ağa
Sözüm tokanmasın sana
Padişah başın seversen
Aslan'ımı gönder bana”

(Altınkaynak 2002: 35)

Sayıları artırılabilir ölçüsü bozuk dizeler, şiirin icra edildiği gelenekle de ilgilidir. Çünkü sözlü gelenekte üretilen bu şiirler, yazılı edebiyat ürünleri gibi sabit kalmamış; değişim ve dönüşüme uğrayarak yeniden üretilmiş ve taşınmıştır. Taşınma sırasında icracının eğitim durumu ve kültürel seviyesi de belirleyici olmuş; bazen ölçüde birlik bozulmuş, duraksız örnekler ortaya çıkmıştır.

“Üç aylık donunu giydi
Sultan'ım gitti ekine (5+3)
Kimi yaralı geliyor (5+3)
Kimi havale hekime” (5+3) (Altınkaynak 2002: 34)

Bununla birlikte 4+4 ve 5+3 duraklarının düzenli biçimde kullanıldığı dördlükler, şiirin bütününe hâkimdir.

“Dokuz kardeşi ölenin (5+3)
Benim gib’olur bacısı (5+3)
Sivas’a tabur dökülmüş (5+3)
Beşi anamın kuzusu” (5+3)
(Altınkaynak 2002: 48)

“Sarıkamış Altın Bulak (4+4)
Soğanlı’yı biz ne bilek (4+4)
Bizim uşak böyle gezer (4+4)
Akli zıbın, kara yelek” (4+4)
(Altınkaynak 2002: 62)

Veznin ahengi sağlamadaki rolü bilinmektedir. İcracı bunun bilincinde olduğundan bazen aynı dördlük içinde iki farklı durağı da birlikte kullanmıştır.

“Tel vurdum ağam gelmedi (5+3)
Haşlık saldım alamadı (4+4)
Harbeylesin alamanya (4+4)
Galan gardaşım kalmadı” (5+3)
(Altınkaynak 2002: 64)

1.1.1.2. Kafiye ve Redif

Halk şiirinde mısra sonlarında ya da başlarında bulunan yazılışları aynı, anlamları ve görevleri farklı ses benzerlikleri ile ahenk sağlanmış ve şiirin ritmik yapısı oluşturulmuştur. İnceleme konusu olan şiirler daha çok mani tarzında ve ağıt türünde söylendiği için anlam tek dördlükte tamamlanmıştır. Koşma tarzında söylenen ve beş dördlükten oluşan kısımda “geldim” (Altınkaynak 2002: 72) redifi ile ses ve anlam bütünleşmiştir. Kafiye ve redifin şiirdeki en temel görevi, ses tekrarları ile müzikaliteyi ve ahengi sağlamaktır. *Sarıkamış Destanı*’nda yarım, tam, zengin ve tunç kafiye kullanılmakla birlikte sözlü olarak icra edilen bu şiirlerde kolay oluşturulması nedeniyle yaygın olarak yarım kafiye ve tam kafiye tercih edilmiştir.

“Gene uğru kış geliyor
Görmeyene düş geliyor
Şarkışla’yı savuşmuş da
Arabalar boş geliyor”
(Altınkaynak 2002: 47)

“Ne enişin başındayım
Ne yohuşun gaşındayım
Bana dulluh yahışır mı
Daha onbeş yaşındayım”
(Altınkaynak 2002: 49)

Şiirlerde şekli belirleyen önemli ölçütlerden biri de kafiye düzenidir. Buna göre *Sarıkamış Destanı*’nda üç türlü kafiyeleniş sistemi olduğu görülmektedir:

1. (a-a-x-a)

*“Bir yağlık aldım yaraya
Ucunu vurdum sarıya
Onbeşliler asger oldu
Galan ne galdı geriye”*

(Altınkaynak 2002: 33)

2. (a-b-c-b)

*“Anam beş oğlan yetirmiş
Arkası keten gömlekle
Benim gardaş cirid oynar
Gucağı onbeş değnekli”*

(Altınkaynak 2002: 31)

3. (a-a-a-b).

*“Ürüyamda gördüm bugün
Çalınıyor davul, düğün
Yaran azgın, derdin yeğün
Yaramı sarmaya geldim”*

(Altınkaynak 2002: 72)

1.1.1.3. Nazım Şekilleri

Şiirde temel olarak nazım birimi, ölçü ve kafiye düzeni şekli belirleyen esas unsurlardır. *Sarıkamış Destanı*'nda dördlüklerden oluşan, 8'li hece ölçüsünün kullanıldığı, daha çok yarım ve tam kafiyelere yer verilen şiirlerin varlığı görülür. Ayrıca şiirlerin neredeyse tamamında anlam dördlükte tamamlanmış ve sonraki dördlüklerle kompozisyon oluşturma endişesi taşınmamıştır. Bu yönüyle metinde halk şiirindeki en küçük nazım şekli olan mani tarzında söylenmiş şiirlerin yanı sıra koşma tarzında söylenmiş şiirler de vardır. Şiirin başlığında “destan” ifadesi geçmekle birlikte bu kullanım biçimi, daha çok ele alınan tema düşünüldükçe verilmştir. Halk şiirindeki en uzun nazım şekli olan destanda kimi zaman dördlük sayısı yüzü geçer. Ancak bu, şiirin destan olduğuna karar vermek için tam bir ölçü olamaz. Destanlar, genellikle hece ölçüsünün 11'li kalıbıyla söylenir. Bununla birlikte 8'li hece kalıbıyla söylenen destanlar da vardır. 11 heceli destanlarda kafiye düzeni xaxa, bbba, ccca veya abab, cccb, dddb şeklindedir. (Çobanoğlu 1996: 19) İnceleme konusu olan eser, kafiye düzeni bakımından da destan şekline uymamaktadır. Halk şiiri nazım şekilleri içerisinde en çok sevilen ve kullanılan koşmalar, genellikle hece ölçüsünün 11'li kalıbıyla ya da 7'li ve 8'li kalıpla söylenmektedir. (Dilçin 1995: 306) Koşmaların ayak düzeni genellikle abab, cccb, dddb şeklinde olur. İlk dördlüğün kafiye düzeni abcb ya da aaab biçiminde olanlar da vardır. *Sarıkamış Destanı*'nda 8'li hece ölçüsüyle ve koşmanın abcb ve aaab düzeniyle söylenen örnekleri yer almaktadır. Ancak şiirde koşmanın yalnızca ilk dördlüğünün kafiye düzenine (abcb/aaab) uyan parçalar yer almakta; devamındaki dördlükte mani dizilişine geçilmekte; ilk dördlükten itibaren koşmanın kafiye düzenine uyan ve beş dördlükten oluşan sadece bir koşma yer almaktadır. (“geldim” redifli koşma Altınkaynak 2002: 72-73) Dolayısıyla 260 dördlükten oluşan, mani ve koşma tarzında söylenen bu şiirler, ele alınan konu bağlamında çoğunlukla ağıt türündendir.

1.1.2. Şiirin Dil ve Üslûp Bakımından İncelenmesi

İcracının hayat tecrübesi, sosyal, kültürel, ekonomik, askerî olaylar karşısındaki tavrı, toplumu derinden etkileyen olaylar, dünya görüşü dil ile somutlaşır. Sanatçının üslubunun oluşmasındaki önemli unsurlardan olan toplum, dinleyici kitlesi, sanatçının kültürel seviyesi, geçmiş yaşantıları, yetişme biçimi, aldığı eğitim metnin de sosyal tabaka ile bağıını kesmeyerek bireyselliğini ortaya koyar. Bu nedenle dil, gelenek çerçevesinde benzerlikler gösterse bile bireysel anlamda kimliği yansıtır; şiir de bir yanıyla geleneğin diğer yanıyla âşğın üslubunun sentezidir.

Bir sanatçıya has söyleyiş biçimi ve tarzı olarak bilinen üslûp, kişiliğin yansımasıdır. Türk edebiyatında pek çok Leyla ile Mecnun yazılmasına rağmen Leyla ile Mecnun denildiğinde akla ilk olarak Fuzuli'nin mesnevisinin gelmesi tamamen sanatçının ortak malzeme olan dili kullanma biçimiyle ilgilidir. Orijinal tema bulmanın neredeyse imkânsız olduğu günümüzde sanatçının defalarca işlenmiş bir tema içinde kendi kimliğini ortaya koyabilmesi, diğerlerinden sıyrılabilmesi özellikle üslubuna bağlıdır. Âşıklar da içinde buldukları gelenek çerçevesinde aynı malzemeyi kullanırlar ve aynı temaları dile getirirler. Onları farklı kılan nokta ise her âşğın kimliğini yansıtan üslûplarıdır.

Sanatçının kullandığı tekrarlar, simge ve imgeler, yeni hayaller, yöresel söyleyiş özellikleri, çeşitli söz ve anlam sanatları, anlatım tarzı, anlam ve ses kaynaşması ile ortaya çıkan kalıplaşmış ifadeler, hitaplar vb. üslup incelemesinde dikkat edilmesi gereken hususlardır.

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki *Sarıkamış Destanı*, bir kişinin ağzından çıkmış bir metin değildir. Kayseri'nin Pınarbaşı, Sarız ve Tomarza ilçeleri ile çevresinde Sarıkamış ile ilgili derlenmiş Avşar ağıtlarından oluşan şiirler, yöredeki sözlü geleneği de temsil eden birer vesikadır. Hangi parçayı kimin söylediğini kesin olarak belirlemek güçtür. Bu sebeple dil ve üslup incelemesi, yöredeki sözlü geleneğin şiire yansıması ve ona ilave edilen bireysel söyleyiş tarzları dikkate alınarak yapılacaktır.

Şiirin dil bakımından dikkat çeken ilk yanı, yöresel söyleyiş biçimlerinden fazlaca yararlanmış olmasıdır. “*Alamanya*” (Altınkaynak 2002: 62), “*aleççik*”² (Altınkaynak 2002: 67), “*gabıt*” (kaput) (Altınkaynak 2002: 69), “*gadani alıyım*” (Altınkaynak 2002: 71), “*savruluk*” (Altınkaynak 2002: 72) gibi pek çok yöresel söyleyiş biçimine yer verilmiştir. Bir dörtlükte “*Kurban oluyum ölüme*” (Altınkaynak 2002: 32) denirken başka bir dörtlükte “*O gıza gurban oluyum*” (Altınkaynak 2002: 31) denir. Bu durum da yine icracıların farklı oluşlarını, onların dili kullanma farklılığını, eğitim ve kültür düzeylerini göstermektedir.

“*Almayınan avuttuğum
Şekerinen büyüttüğüm
Atlas yorgan, kutmu döşek
Kuşluğaça uyuttuğum*”

(Altınkaynak 2002: 35)

“*Zorkun'a aleççik duttu
Hössüyün'üm yürürkene
İlettim tabura gattım
Dağın garı erirkene*”

(Altınkaynak 2002: 67)

² Dağda daha çok çobanlar için kurulan üzeri hasır, çul ya da keçeyle örtülü çadır; çardak.

Tekrarlanan kelimeler anlam dünyasını ve yaşanan acıyı dile getirmesi bakımından önem taşır: Onbeşliler, onyedili, onaltılı, ağ zıbın, kara yelek, kara don, gomutanlar, yüzbaşılar, binbaşılar, işlik (içlik) bunlardan bazılarıdır. Bu ifadelerle erkeklerin kaç yaşlarında askere alındığı, yöre insanının fakirliği, askerlerin durumu hakkında fikir sahibi olunur.

Ünlem sözleri, icracının içinde bulunduğu duygu hâlini yansıtan işaretlerdendir. Şiir boyunca “aman Allah, maşallah, inşaallah, (Enver) Paşa, Hakkı Paşa, çavuş, yüzbaşı(m), binbaşı, binbaşı bey, padişah, gomutanlar” ifadelerine hitap, acı, üzüntü gibi duygu hâli yansıtılarak ünlem biçiminde kullanılır. Bunların yanında mekânlara da seslenme vardır. Özellikle “ganlı Sivas, Sarız, Sarıkamış, Aziziye” hem şiirin icra edildiği hem de olayların meydana geldiği mekânlar olması bakımlarından önem kazanır. Bu seslenme, sitem doludur ve çaresizliği dile getirir.

Dörtlülüklerde geniş bir coğrafyanın sınırları çizilir: “Şarkışla, Aziziye (Pınarbaşı), Pazarören, Sarız, Erzurum, Erzincan, Sivas/Sivaz, Hasangala, Garaman, Söbeçimen, Binboğa, Sarıkamış/Sarıgamiş, Mardin, Koçdağı/Goçdağı, Soğanlı, Andırın, Kaman/Gaman, Gafgasya, Şıhbarak, Kars, Allahuekber, Çukurova, Zorkun, Yalak, Arpaçay.” Bu mekânlar, hem asker alımlarının yapıldığı hem de olayların meydana geldiği alanlar olması bakımlarından önemlidir. Böylece mekân ile insan ve onun yaşam biçimi bir araya getirilerek anlam dünyasına ulaşılmaya çalışılır. Yine bununla alakalı olarak Melik Gazi, Battal Gazi, Hazreti Ali, Enver Paşa, Hakkı Paşa gibi tarihî ve dinî gerçekliği bulunan kişilerden söz edilmesi de hem onlardan medet umma hem de şiire mistik bir hava katma düşüncesiyle izah edilebilir. Kayseri’nin Pınarbaşı ilçesi sınırları içinde yer alan bir türbede Melik Gazi’nin naaşının olduğuna inanılması, halk arasında onunla ve türbedeki kesik başla ilgili pek çok efsanenin anlatılıyor olması, ilçedeki bir mesire alanında Hz. Ali’nin ayak izinin olduğuna inanılması mekân, insan ve tarihin ortak bir kahramanlık temi etrafında birleştiğini; dolayısıyla şiir söyleyen kişinin kahramanlık denilince aklına ilk olarak yöresindeki bu isimlerin geldiğini işaret eder.

Sözlü gelenekte ağıt söyleyenler daha çok kadınlardır. Bu sebeple kadınların duygu hâlini ifade eden kelimeler, şiirin anlam dünyasına egemendir. Aşağıdaki örnekte olduğu gibi şiirin pek çok yerinde “dayı” kelimesinin söylenmesi, bu bakış açısını işaret eder.

*“Murat oğlumun iyisi
Çavuş gölgemin koyusu
Yusuf’um asker olunca
Sahal dutmamış dayısı”*

(Altınkaynak 2002: 32)

*“Oğlum oğlanlar eyisi
Ben oldum başı kayısı
Yok anadan bir kardeşim
Bedelin versin dayısı”*

(Altınkaynak 2002: 36)

Mani hakkında çalışma yapan araştırmacılardan bir kısmı ilk iki dizenin “doldurma dize” olduğunu yani asıl anlamla bağlantısının olmadığını ve anlamın son iki dizede bulunduğunu savunurken bir kısmı ise ilk iki dizenin bağlam hakkında bilgi veren, asıl konuya hazırlık kısmı olduğunu düşünmektedir. Şiirde her iki görüşü de destekleyen

örnekler olmakla birlikte ilk iki dizenin daha çok bağlamı tamamlayıcı ve durumu betimleyici görev üstlendiği görülür. Doldurma dizelerin kullanıldığı örnekler, çeşitlenmeyi de göz önüne serer. Son iki dizenin hemen hemen aynı olduğu ancak ilk iki dizenin çeşitlendiği örnekler, üç ve dördüncü dizelerin anlam bakımından önemini ortaya koyar.

*“N’oldu gomutanlar n’oldu
Yağmur yağdı sular doldu
Bunlar altı gardaş ıdı
Vallaha bir teki galdı”*

(Altınkaynak 2002: 44)

*“N’olsa gomutanlar n’olsa
Yağmur yağsa sular dolsa
Ne olurdu ki yüzbaşım
Alt’aylıcak geri kalsa”*

(Altınkaynak 2002: 43)

*“Yüzbaşılar arş ediyor
Sağdan soldan geriyinen
Sabahaçak yatılmıyor
Gelinlerin zaryınan”*

(Altınkaynak 2002: 46)

*“Avşar’da uşak kalmadı
Ladif gitti sürüyünen
Sabahaça yatamıyom
Gelinlerin zaryınan”*

(Altınkaynak 2002: 45)

İcracı, yaşanan trajediyi anlatırken zıtlıklardan ve çatışmalardan faydalanarak anlam dünyasını inşa etmeye çalışır. Ak/ağ-kara/gara ve gece-gündüz paradoksu, incelenen şiirlerde en çok kullanılan zıtlıklardır. Ak/ağ şiir boyunca 5 defa; kara/gara ise 22 defa kullanılmıştır. Söyleyenlerin içinde buldukları acılı ve hüznü havayı seçtikleri karamsar kelimelerde görmek mümkündür; Ağ terlik, ağ bebek, ak gelin, ağça zıbn; kara kış, kara dudak, kara/gara don, kara/gara yelek, gara çadır, gara bayram, gara düş, gara giymek, kara haber, kara kuzu. Daha çok askere giden gençler anlatılırken onların fakir aile çocukları olmaları bu ifadelerin ardına gizlenir. Bunun yanında yaşam biçimini ifade eden zıt kullanımlar, askerin pek çok eksiğine rağmen Rusların teçhizat bakımından donanımlı olması, askere alınan geçlerin önceki yaşamı ile askerde karşılaştığı zorlu koşullar arasında uçurum olması, buna uyum sağlayamadıkları endişesi çatışmayı derinleştirir ve trajediyi artırır. Seçilen kelimeler, yapılan benzetmeler, verilmeye çalışılan duygu durumu hep bu eksende gelişir. Asker hep ana kuzusudur, çaresizdir, geride onları bekleyen sevdikleri vardır. Bu acınası üslup, durumun vahametini ifade etme yanında dinleyicileri etki alma düşüncesinden de kaynaklanmaktadır.

Halk şiirinde sıklıkla kullanılan kalıplaşmış söz grupları ve tekrarlar, *Sarıkamış Destanı*’nda da görülmektedir. Bu durum asıl konuya geçişte bir aşama olmakla birlikte

anlamın toparlanması, kafiyeyle uyum sağlama ve az kelimeyle çok şey ifade etmenin sonucunda ortaya çıkmıştır.

“Maşallah oğlum maşallah” (Altınkaynak 2002: 31); “Hekili gönlüm hekili, Giratın anlı sekili” (Altınkaynak 2002: 37); “Gurban oluyum oluyum” (Altınkaynak 2002: 67); “Emeklerim emeklerim” (Altınkaynak 2002: 68); “Farı deli gönlüm farı” (Altınkaynak 2002: 52); “Hepele gönlüm hepele” (Altınkaynak 2002: 48)

İcracının dinleyici kitlesi ile duygudaşlık yaşama düşüncesinin bir yolu, anlatım tarzlarıdır. *Sarıkamış Destanı*'nda çoğunlukla kullanılan anlatım tarzları ve kullanım biçimleri şu şekildedir: Hitap yoluyla anlatım: “Kör olası Hakkı Paşa” (Altınkaynak 2002: 64) Tahkiyeli anlatım: “Yeni gelmiş babam oğlu” (Altınkaynak 2002: 64); Soru yoluyla anlatım: “Taburuna vardı m'ola” (Altınkaynak 2002: 31); Delil ve ispat yoluyla anlatım: “Bunlar altı gardaş ıdı, Vallaha bir teki galdı” (Altınkaynak 2002: 44)

1.1.3. Şiirin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi

Şiirin bütününde işlenen temler savaş, acı, ayrılık, tabiat, gurbet, sevgi ve öz itibarıyla Sarıkamış olmakla birlikte bu temler ifade edilirken daha çok cephe gerisi anlatılır. Çünkü cephede yaşananlar tam olarak bilinmediğinden ve gidenler geri dönmediğinden gizemlidir. Cephenin anlatıldığı kısımlar tahmin esasına dayalı ilerlerken cephe gerisinde yaşanan acılar canlı biçimde tasvir edilir. On beş, on altı, on yedi yaşlarında çocuk sayılabilecek yaştaki gençlerin askere alınması, geride çok sayıda yaşlı ve kadının kalması, anaların yaşadığı acı ve huzursuzluk, bacıların gözyaşları ve endişesi, onların içinde buldukları sosyal ve psikolojik durum, gençler askere yolcu edilirken yaşananlar, tarihî ve dinî yönü olan (Battal Gazi, Melik Gazi, Hz. Ali) kişilerden yardım istenmesi, askerinin yaşadığı zorluklar, komutanların sorumlulukları, özellikle Hakkı Paşa ve Enver Paşa'ya edilen sitemler, geniş bir coğrafyanın anlatımı, zorlu kış şartları, gidenlerin ardından adanan adaklar, anaların oğullarının askerden dönmesi için ettiği dualar, fakirlik, coşkulu, acılı ve hüznü bir dille anlatılmaktadır. Ayrıca “Ahmet, Murat, Hamıza, Turgut, Halil, Veli, Hasan, Mehmet, Musa, Battal, Davut” gibi yörede askere gidecek pek çok ismin zikredilmesi, yaşanan trajediyi güçlendirmek ve sosyal realizmi vurgulamak içindir.

“Boz lökü gapıya geldi
Eğdi başı habar aldı
Sen duymadın Dudu bacı
Battal d'öldü, Davut d'öldü”

(Altınkaynak 2002: 48-49)

“Çadırlar dağa guruldu
Hücum borusu vuruldu
Sarıgamış'ın uğruna
Doksan bin fidan gırıldı”

(Altınkaynak 2002: 49)

Şiir, zaman içinde sözlü gelenekte yaşayan Sarıkamış ağıtlarını ve koşmalarını ihtiva ettiği için üslup birliği olmadığı gibi muhteva birliği de yoktur. Savaşın insanda uyandırdığı her türlü kötü ruh hâli ve bunun geri planında duyulan kahramanlık hissi anlatılırken çeşitlenmeler görülmektedir. Her icracının kendi eğitim ve kültür seviyesine göre o havuza yaptığı katkı, bu çeşitlenmenin en büyük sebebidir.

1.2. AÇIKLAMA AŞAMASI (AŞKIN ÇÖZÜMLEME)

Goldmann'ın yönteminde yer alan "birey aşkın özne" olarak ifade edilen "toplumsal bilinç" kavramı Âşık Edebiyatı açısından üç şeye karşılık gelebilir: Gelenek, kolektif bilinç/bilinçdışı ve dinleyici çevresi. Bu açıdan bakıldığında eserin sadece kendinden ibaret olmadığı görülebilir. Özellikle sözlü kültürde verilen eserlerde bu etkileşim daha yoğundur. Âşık, eser verirken eserini daha önceden belirlenmiş olan geleneğin sınırlarına göre şekillendirir. Gelenek ise toplum tarafından sürdürülegelen ve âşğın da mensup olduğu daha büyük bir çerçeveye işaret ettiği için birey aşkın özne kavramına yaklaşmaktadır. Ayrıca âşğın kolektif şuuraltından gelen denetleyicisi ve kolektif şuuraltına bağlı olan yorum ve ifadeler de birey aşkın öznenin kapsamında düşünülebilir. Bunların haricinde dinleyici çevresi de âşık üzerinde oldukça büyük etkiye sahiptir. Âşğın sanatını icrası, dinleyici çevresinin tepkilerine göre şekil aldığına göre dinleyici çevresi de birey aşkın öznenin içinde yer alır.

Edebî eser ile aslında bu edebî eserin gerçek öznesi olan sosyal grup arasında uyumlu bir ilişki vardır. Buradan yola çıkarak, yazarın/şairin aldığı eğitimin, içinde bulunduğu sosyal grup ve çevrenin, sosyal yaşamın edebî esere ciddi manada etki ettiği söylenmelidir.

Sarıkamış Destanı, Birinci Dünya Savaşı'nın acı ve hüznü yüzünü sembolize eden Sarıkamış Harekâtı'nın toplum üzerindeki derin izlerini yansıtır. Sarıkamış, tarihte 93 Harbi olarak bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonunda Ruslar tarafından işgal edilmiş stratejik bakımdan önemli bir vatan toprağıdır. Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başında (22 Aralık 1914-Ocak 1915) gerek Almanların Rusları saf dışı etmek ve enerji kaynaklarına ulaşmak gerekse Enver Paşa'nın Türk dünyası ile bağlantı kurmak amaçları doğrultusunda zorlu kış şartlarına rağmen büyük bir harekât yapılmıştır. Osmanlı ordusu düşmana karşı önemli başarılar elde etmesine karşın kara kışa yenik düşmüş ve Genel Kurmay Başkanlığının rakamlarına göre cephede yaklaşık 60 bin şehit vererek yenilmiştir. Bu savaşlarda silah ve teçhizat bakımından üstün olan Rusların 30 bin kayıp vermesi de mücadelede Türklerin gösterdiği başarıyı ortaya koymaktadır. Sarıkamış'a taarruz etmeye hazırlanan 10. Kolordu'ya bağlı 31. Tümen'in 25 Aralık'ı 26'ya bağlayan gece 40 bin kişilik askeriyle dondurucu soğukta Allahuekber Dağı'nı aşarak Başköy'e ulaşmak istemesi, harekâtın en acı tablosunu ortaya çıkarmış; 31. Tümen'in 37 bin askeri soğukta donarak şehit olmuştur. Cephe gerisinde tifüs, iskorbüt, kolera ve diğer salgın hastalıklardan dolayı şehit olanlar da düşünüldüğünde bu sayının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Halk arasında 90 bin askerin soğukta donarak şehit olduğuna yönelik haberler bununla ilişkilidir. Böylesine büyük bir acının toplum hafızasında yer bırakmaması mümkün değildir.

Sarıkamış Harekâtı'nın belki de en önemli tarafı güçlü düşman ordusuna olduğu kadar doğa şartlarına karşı da mücadele edilmesi; yaşanan her türlü zorluğa rağmen iklim koşullarına uymayan kıyafetlerle kara kışa direnen askerlerin şehit olacaklarını bile bile emre itaat göstermesi, dönmeyi düşünmemesidir. Böyle bir kahramanlığın milletin hafızasından silinmesi mümkün değildir. Bu sebeptedir ki Sarıkamış'la ilgili pek çok edebî eser yazılmış; her birinde ölüren ve kaybederken bile kahramanlığından taviz vermeyen askerden bahsedilmiştir. Bu çalışmada inceleme konusu yapılan *Sarıkamış Destanı* isimli metin, böyle bir anlayışın ve bakış açısının sonunda söylenmiş acı dolu bir hikâyeyi anlatır.

Yukarıda izah edildiği gibi Kayseri'nin Pınarbaşı, Tomarza ve Sarız ilçeleri ve çevresinden toplanan askerlerin sevk edildiği yer Sarıkamış'tır. Buralardan cepheye giden pek çok asker geri gelememiş, şehit düşmüştür. Neredeyse her evde yakını kaybedenlerin bulunduğu; toplumun matem havasında olduğu böyle bir ortamda kadın ağıtçılar tarafından

destansı bir anlatımla söylenen ağıtlar *Sarıkamış Destanı* isimli metni ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple eserin öncelikli odak noktası Sarıkamış'ta yaşanan acıyı, şiirin imkânları ölçüsünde dile getirerek hem o acıyı azaltmak ve o duygulardan arınmak (katharsis) hem de bu olayın millet muhayyilesinden silinmesini önlemektir.

Eserde belirli bir kompozisyonundan söz etmek mümkün değildir. Çünkü hem sözlü geleneğe mal olmuş bir üründür hem de bu gelenek içinde pek çok icracı tarafından şekillendirilmiş; sabit bir metin olmadığı için çeşitlenmeler ortaya çıkmıştır. Ayrıca derleyen kişinin kompozisyona olan müdahalesi, eldeki metni tek bir metin olarak algılamının doğru olmayacağını göstermektedir. Bu durumda yapılması gereken, 260 dörtlük boyunca farklı odaklar üzerine yönelmiş şiirlerin sosyal yapıda işaret ettikleri o diyalektik ilişkiyi tespit etmek olmalıdır.

Şiirlerde öncelikli olarak dikkat çeken husus, başta bu harekâta karar veren Enver Paşa olmak üzere, askerleri idare eden bütün komutanlara ve düşmana karşı edilen sitemdir. “*Kör olasıca Moskoflar*” (Altınkaynak 2002: 47), “*Kör olasin Hakkı Paşa*” (Altınkaynak 2002: 64), “*Kör olasin Enver Paşa*” (Altınkaynak 2002: 72), “*Allah canın ala*” (Altınkaynak 2002: 38) ifadeleri halk literatüründe çok şey ifade etmektedir. Padişaha dahi sitem vardır. Kendilerini çocuklarından ayıran, yüreklerine ateş salan esas şeyin bu olduğunu düşünürler. Bu noktada edebî eserin göndermeleri, tarihî hakikat ile örtüşür.

Sarıkamış'ın millet hafızasında en çok yer edinen acı kısmı, çaresizlikle birleşir. Bir yanda vatan diğer yanda evlat sevgisi ikisinden de vazgeçememenin oluşturduğu çatışma, gidenlerin bir daha geri gelmemesi ve âdeta asker ocağına gönderilen gencin belki de son defa görüldüğünün hissedilmesi şiir türünde karşılığını bulmuştur. Çünkü halk için en kısa en etkili ifade aracı budur.

*“Edem edem benim edem
Kitli galdı senin odan
Bir korkum var diyemiyom
Gelmedi şu Kars'a giden”*

(Altınkaynak 2002: 66)

*“Tel vurdum ağam gelmedi
Haşlık saldım alamadı
Harbeylesin alamanya
Galan gardaşım kalmadı”*

(Altınkaynak 2002: 62)

Pınarbaşı'nın Sindel (Kayabaşı) köyünden Kara Zala'nın Sarıkamış'ta şehit düşenler için yaktığı söylenen ve sadece ona mal edilen ağıt, Sarıkamış ağıtları içinde en bilinenidir. Musa Eroğlu, Aşık İmami, Gül Ahmet Yiğit ve pek çok halk ozanı tarafından söylenen bu ağıt, aslında yalnızca Kara Zala tarafından oluşturulmamıştır. Kara Zala'nın torunu Durmuş Cingöz'ün verdiği bilgilere göre Kara Zala, Molla Mustafa, Bekir Ağa'nın gelini Hamma (Kocasıyla birlikte altı kayını savaşa gitmiş ve biri dönmüştür.) ve Bekir Ağa'nın karısı Sırlıklı Döndü (Oğlunu Sarıkamış'ta şehit vermiştir.)'ye aittir. (www.avsarobasi.com 2016) İnceleme konusu olan metinde bu ağıtlar da yer almaktadır. Gidenlerin ardından dağılan ocaklar, geride kalan gelinler, dul kalan kadınlar, kardeşler, anneler, babalar, dayılar... Kısaca bir kişinin askere alınması ve ardından şehadet haberinin gelmesi, toplumda büyük

çaplı bir yıkım olmuştur. Özellikle, Aşağıdaki dörtlükler toplumun uğradığı yıkımı ve bunu şiire nasıl yansıttığını göstermektedir:

*“Dokuz kardeşi ölenin
Benim gib'olur bacası
Sivas'a tabur dökülmüş
Beşi anamın kuzusu”*

(Altınkaynak 2002: 48)

*“Şöyle uzun kol mu olur
Böyle çürük dal mı olur
Bir obada bir ocakta
Yedi gelin dul mu kalur”*

(Altınkaynak 2002: 34)

Türk sosyo-kültürel hayatında önemli bir anlam taşıyan gurbet, hem sosyolojik bir olgu hem de sıklıkla işlenen edebî bir temdir. Kimi zaman arayış, kimi zaman çaresizlik kimi zaman da zorunluluklardan dolayı gurbete çıkan kişi, sosyal bir hareketi ateşler. *Sarıkamış Destanı*'nda anlatılan cepheye giden askerler, böyle bir hareketin başlangıcını oluşturmuşlardır. Dolayısıyla edebî ürünlerin yazılmasını sosyal bir hareketle ilişkilendirmek, aşkın yapıdaki öğeleri gözden kaçırmamak edebî eserleri olduğu bağlam içinde değerlendirmek onları anlamada zorunlu olmaktadır.

*“Padişahın oğlu mu var
Ne bilsin yolda galanı
Al at gitti gır at gitti
Gelmez dolanı dolanı”*

(Altınkaynak 2002: 37)

*“Bayrak kaldırıyorum çifte
Davul dövdürürüm hafta
Bu yollara giden gelmez
Aslan gelirsen bir hafta”* (Altınkaynak 2002: 38)

Soğanlı Dağları Doğu Karadeniz Dağları'nın bir bölümünü oluşturmakta, yamaçları sık ormanlarla kaplı, yaklaşık 2800 metre yüksekliğindeki dağ sırasındır. Şiddetli kışın hüküm sürdüğü bu coğrafyada harekâtın acı yüzü kendisini göstermiş ve binlerce Mehmetçik şehit düşmüştür. Bundan dolayı dörtlüklerde en çok sözü edilen mekân, Soğanlı'dır.

*“Sarıkamış Altın Bulak
Soğanlı'yı biz ne bilek
Bizim uşak böyle gezer
Akli zıbın, kara yelek”*

(Altınkaynak 2002: 62)

*“Soğanlı'da soğan olur
Gar dipisi boğan olur
Urusu bozgun görenler
Anasından doğan olur”*

(Altınkaynak 2002: 49)

İcracının üslubu, toplumun yaşam biçimi, insanların uğraştığı iş, gelir durumu, hayata bakışı gibi hususlar hakkında fikir vermektedir. Zenginlerin bedel ödeyerek askere gitmedikleri, ölenlerin daha çok fakir çocuklarından olduğu, toplumda bir sınıf farklılığının bulunduğunu bu dizelerde görmek mümkündür.

*“Gittikleri yol takırdan
Karavanası bakırdan
Zengin olan bedel verir
Hep ölen böyle fakirden”*

(Altınkaynak 2002: 30)

*“Her işlerim başlı başlı
Güccük yavrun sarı saçlı
Tez gelesin Göğüş oğlum
Kapıda kağnın kayışlı”*

(Altınkaynak 2002: 41)

Sarıkamış'ın hafızalarda uyandırdığı ilk çağrışım, soğuk ve zorlu kış şartlarıdır. Sarıkamış Harekâtı'nı konu alan pek çok eserde kış, beyaz, hüznün, soğuk ifadelerinin sıklıkla tekrarlanması ve anlam dünyasını bu yapı üzerine kurma düşüncesi, hüznü bir durumu ortaya çıkarır. Yaşanan sosyal hadiselerle ilgili olan bu durum, yapıyı da şekillendirir. Kış/gış, soğuk, beyaz, kar/gar kelimeleri şiir boyunca 12 defa tekrarlanmıştır. Sosyal gerçeğin edebî yapı üzerinde kurduğu asıl baskı, cephede yaşananların geride kalanlar üzerindeki etkisidir.

*“Sarıgamiş'da var maşın
Urus yılmış ağır goşun
Bizim asker yarı çıplak
Dağlarda büyüdü gışın”*

(Altınkaynak 2002: 50)

*“Aziziye baba yurdum
Gafgasyaya tabya gurdum
Benim korkum Urus değil
Karakışa kurban verdim”*

(Altınkaynak 2002: 51)

SONUÇ

Sarıkamış Destanı, milletin hafızasında derin izler bırakan büyük bir mücadelenin sözlü edebiyat geleneği bağlamında estetik bir metin hâlinde somutlaşmasıdır. Şiirin derlendiği yörede ağıt yakma geleneğinin yaygın olması, yörede yaşayanların pek çoğunun yakınlarının Sarıkamış'a gidip geri dönmemesi bu tür edebî ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Dolayısıyla edebî eserin oluşumunu sosyal hadiselerde ararken onun estetik kısmını gözardı etmemek endişesi, edebiyat ile sosyolojinin kesiştiği oluşumsal yapısalcı yöntemi bu tarz eserlerin incelenmesinde kullanılabilir bir yöntem olarak doğrulamaktadır. Şu ana kadar oluşumsal yapısalcılık üzerinde yapılan çalışmalar daha çok mensur eserlerin analizine dönükken bu yöntemin manzum eserlerde de kullanılabilirliği görülmüştür. Metnin hem yapısal unsurlarının hem de metnin dışındaki faktörlerin

araştırılmasına imkân sunan bu yöntem, edebiyatın toplumun ifadesi olduğu görüşünden hareket ederek yazarın bilinci düzleminde aktarılan toplumun dünya görüşünü ortaya çıkarmayı hedefler. Yöntemin uygulanmasında karşılaşılan en büyük sıkıntı ise incelenen metnin sabit olmaması, sözlü gelenek içinde çeşitlenmelerinin olması ve tek bir icracıya ait metin olmamasıdır. Bu bağlamda yazarın bilincini çözmek yerine geleneğin imkân verdiği ölçüde metne daha çok sözlü geleneğin bir ürünü olarak yaklaşmıştır.

İncelenen eserde Pınarbaşı, Sarız, Tomarza yöresindeki ağıtları derleyen ve bunları tek bir metne dönüştüren Erdoğan Altınkaynak'ın *Sarıkamış Destanı* ismini verdiği metni esas alınmıştır. Bu yörenin geçim kaynakları, yaşadıkları yoksulluk, sosyal ilişkileri, yaşam biçimleri, dünya görüşleri, toplumdaki sınıf farklılıkları, giyim kuşamları şiirlerde defalarca yinelenmiştir. Böylece çatışma ve derinlik oluşturularak sosyal hadisenin fertler üzerindeki tahribatı ortaya konmuş ve yaşanan acı, yapılan fedakârlık gururla karışık hüznü bir eda ile dile getirilmiştir.

Metnin genelinde hâkim olan tema, acı ve hüznüdür. Bunun yanında kahramanlık, gurbet, zenginlik-fakirlik, Ermenilerin cesaret bulmaları gibi temalara da yer verilmiştir.

Sözlü geleneğe ağıt yakma işlevini yerine getirenler daha çok kadınlardır. Metin oluşturulurken seçilen kelimeler (anakuzusu, dayısı gurban...), daha çok anaerkil bir yapıyı işaret etmektedir. Bu durum, geleneğin hâlen canlı biçimde yaşadığını görmek adına önemli bir kullanımdır.

İcracının kültürel seviyesi, aldığı eğitim şiirlerden açık biçimde anlaşılmaktadır. Hatta aynı kelimenin farklı dörtlüklerde değişik biçimlerinin kullanılmasının (kara-gara, kış-gış, ak-ağ, Sarıkamış-Sarıgemiş, Sivas-Sivaz, taş-daş...) metnin tek bir ağızdan çıkmamakla birlikte geleneğin ilkeleri doğrultusunda icra edildiğini, yöresel söyleyişlerin şiirde fazlaca kullanılmasının da samimi bir havanın ortaya çıkmasını sağladığını göstermektedir.

Sarıkamış Harekâtı'nın olduğu zaman belli olmakla birlikte dörtlüklerin ne zaman söylediği belli değildir. Kısaca zamanın edilgen konumda olduğu görülmektedir. Toplumun tanıklık ettiği dönemin sosyal ve tarihî olayları bireylerin zaman algısını şekillendiren en önemli unsur olmuştur. Bu sebeple eserlerde sosyal zamandan yoğun olarak yararlandığı görülmektedir. Şiirler olayın üzerinden ne kadar zaman geçtikten sonra söylenmiştir? Değişimin boyutu nedir? Bunları bilmek mümkün değildir. Bu sebeple toplumun büyük bir olaya verdiği tepkiyi yansıtan edebî eserler, bireyi silikleştirip sosyal algıyı kuvvetlendirmektedir. İncelenen şiirlerde daha çok bu algının tespit edilmesine çalışılmıştır. Toplumun harekâta sıcak bakmadığı, gidenlerin geri dönemeyeceği, hep fakirlerin öldüğü inancı aslında devlet politikası ile halk arasında büyük ayrılığın olduğunu göstermektedir. Ancak söz konusu vatan olduğunda her türlü fedakârlığı yapabilecek bir milletin ayrılığa, acıya, ölüme ve gurbete karşın bu anlayışı uzun süre devam ettirmeden kayıtsız biçimde itaat göstermesi, şiirlerin ortak bakış açısını oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

ALTINKAYNAK, E. (2002). *Sarıkamış Destanı*. Ankara: ÜBL Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Ö. (1996). *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

DİLÇİN, C. (1995). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. Ankara: TDK Yayınları.

EAGLETON, T. (2011). *Edebiyat Kuramı*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GOLDMANN, L. (1976). *Diyalektik Araştırmalar*. Çev. Afşar Timuçin-Mehmet Sert. İstanbul: Kavram Yayınları.

GOLDMANN, L. (1983). *İnsan Bilimleri ve Felsefe*. Çev. Afşar Timuçin. İstanbul: Metis Yayınları.

GOLDMANN, L. (2005). *Roman Sosyolojisi*. Çev. Ayberk Erkay. Ankara: Birleşik Yayınevi.

LUKACS, G. (1987). *Avrupa Gerçekçiliği Balzac- Stendhal-Zola-Tolstoy-Gorki ve Diğerleri*. Çev. Mehmet H. Doğan. İstanbul: Payel Yayınları.

SWINGWOOD, A. (2004). *Edebiyat Sosyolojisine Yaklaşımlar*. K. Alver içinde, *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Hece Yayınları.

TEK, R. (2010). *Türk Edebiyatında Dertli Olgusu Âşık Dertli ve Eserleri (İnceleme-Metin)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Dotor Tezi.

<http://www.avsarobasi.com/forum/index.php?topic=61541.0;wap2> (23.06.2016)

BEKLENTİ KILAVUZU STRATEJİSİNİN 8. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN OKUDUĞUNU ANLAMA BECERİLERİNE ETKİSİ¹

THE EFFECT OF ANTICIPATION GUIDE STRATEGY ON 8TH GRADE STUDENTS' READING COMPREHENSION SKILLS

ВЛИЯНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКОГО ПУТЕВОДИТЕЛЯ НА УСВОЕНИЕ ПРОЧТЁННОГО МАТЕРИАЛА УЧАЩИХСЯ ВОСЬМОГО КЛАССА

Mustafa Onur KAN*

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, beklenti kılavuzu stratejisinin 8. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine etkisini belirlemektir. Çalışma grubu, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Antakya ilçesine bağlı alt sosyo-ekonomik düzeydeki bir ortaokulda 8. sınıfa devam eden 20'şer kişilik iki gruptan oluşmaktadır. Araştırmada öntest-sontest kontrol gruplu yarı deneysel desen kullanılmıştır. Çalışma sürecinde deney grubunda Türkçe derslerinde beklenti kılavuzu stratejisi kullanılmış, kontrol grubuna ise herhangi bir müdahalede bulunulmamış ve dersler programdaki şekliyle işlenmiştir. Altı hafta süren uygulamada kullanılan beklenti kılavuzları araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Verilerin çözümlenmesinde Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ve Mann Withney U Testi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda, beklenti kılavuzu stratejisinin 8. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlamalarını anlamlı düzeyde artırdığı belirlenmiştir. Deney grubuyla kontrol grubu arasında deney grubu lehine bir fark olmakla birlikte iki grubun sontest puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Okuma, Okuduğunu anlama, Okuma stratejileri, Beklenti kılavuzu.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the effect of anticipation guide strategy on 8th grade students' reading comprehension skills. The study group consists of 8th grade students who are educated in a secondary school which is low socio-economical status and located in Antakya. The study was conducted on two groups which were consisted 20 students. In the study, a quasi-experimental research design with pre-test post-test and control group was used. In study process, in experimental group anticipation strategy had been used in Turkish lessons. The control group lessons had continued as stated in program. Anticipation guides used in six weeks application process were formed by the researcher. Mann Whitney U and Wilcoxon Signed Ranks Test were used to analyze the data. In the study it was obtained that anticipation guide strategy significantly increases 8th grade students' reading comprehension. On the other hand, although the difference in favor of the

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.6611

* Yrd. Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Eđt. Fakóltesi, İlköğretim Bölümü, mustafaonurkan@gmail.com.

experimental group between experimental group and control group, there was not significant difference between the two group's post-test scores.

Key Words: Reading, Reading comprehension, Reading strategies, Anticipation guide.

АННОТАЦИЯ

Цель этой статьи определить влияние стратегического путеводителя на усвоение прочитанного материала учащимся восьмого класса. Целевой группой составляли ученики восьмого класса 2015-2016 учебного года социально-экономической средней школы Антакийского района. Они были распределены на две группы, каждая из них составляла из 20 учеников. В исследовании были использованы предтестовые-посттестовые полужэкспериментальные методы. Во время работы в экспериментальных группах, на уроках турецкого языка была применена стратегия т.н. "справочника итогов". При работе не было применено никакого вмешательства и уроки проходили по распорядку. Метод был применён в течении шести недель. Применённый путеводитель состоял соискатель. При анализе данных были применены испытательные тесты Wilcoxon и тесты Mann Withney U. По итогам исследования было установлено, что стратегический путеводитель эффективно повлияло на усвоение прочитанного материала. Между экспериментальной и контрольной группой была установлена разница по итогам посттестовых данных. Экспериментальная группа по положительным оценкам превзошла контрольную группу.

Ключевые слова: чтение, усвоение прочитанного материала, стратегии по чтению, справочник итогов.

GİRİŞ

Anlama becerilerinden olan okuma, önbilgilerin kullanıldığı, yazar ve okuyucu arasındaki etkili iletişime dayalı, uygun bir yöntem ve amaç doğrultusunda düzenli bir ortamda gerçekleştirilen anlam kurma süreci (Akyol, 2010: 1) şeklinde tanımlanmaktadır. Okuma sürecinde okuyucular; okudukları ile önbilgileri arasında ilişki kurar, okuduklarından çıkarımlar yapar ve anlamlı fikirler üretir (Arı, 2014: 539). Söz konusu tanım ve açıklamalarda okuma becerisinde önbilgilerin kullanımına ve işlevine dikkat çekilmektedir.

Okuma, okuyucunun anlamayı gerçekleştirmek için çeşitli stratejileri kullandığı etkileşimli bir süreçtir (Booth, 1998: 8). Bu bağlamda okuma sürecinde okuma öncesi, okuma esnası ve okuma sonrası olmak üzere çeşitli okuma stratejilerinden yararlanır, zira bir okuma etkinliğinin temel amacı, okuduğunu anlamadır (Hock ve Mellard, 2005). Bu çalışmada temel alınan beklenti kılavuzu stratejisi de okuma öncesi stratejiler arasında değerlendirilmektedir. Ülper'e (2010: 82) göre, okuma öncesi stratejiler, okurun eski bilgileri ile metindeki yeni bilgiler arasındaki bağlantıyı kurmaya yarar.

Beklenti kılavuzu stratejisi, "tahmin" aracılığıyla öğrencilerin mevcut bilgilerini kullanmalarında onlara yardım eder (Cramer, 2004: 301). Akyol'a (2006: 34) göre "İyi okuyucular sürekli tahmin yapmaktadırlar. Bu okuyucular için okuma bir anlamda tahminler yapma ve tahminlerin doğru ve yanlışlığını kontrol etmedir". Bu bağlamda tahmine dayalı beklenti kılavuzu stratejisi ile hem öğrencilerin önbilgileri harekete geçirilir hem de öğrenciler metne motive edilir. Öğrencilerin tahmin, bağlantı kurma ve sorgulama

gibi altbecerilerinin kullanılmasını da sağlayan (Head ve Readance, 1992) söz konusu strateji; çeşitli metin türleriyle kullanılmaya uygundur (Meirafoni, Amir, Fitrawati, 2014: 153).

Beklenti kılavuzu stratejisinin oluşturulma ve uygulama süreci şu şekilde gerçekleşmektedir: (Head ve Readance, 1992; Forget, 2004; Buehl, 2014; Duffelmeyer, 1994; Kozen, Murray, Windell, 2006; Meirafoni, Amir, Fitrawati, 2014; Ortlieb, 2013; İkhlas & Perpisa, 2013)

A) Okunacak metne dair öğrencilerin önbilgilerini harekete geçirecek dört ile altı arasında açıklama içeren bir beklenti kılavuzu oluşturulur. Kılavuzda, özel açıklamalar yerine temel konu ve kavramlara işaret eden genel açıklamalar yer alır. Ayrıca, kolayca cevaplanabilecek ve hazır bilgi niteliğinde açıklamaların tercih edilmemesi gerekmektedir. Beklenti kılavuzunun amacının, öğrencilerin önbilgilerini harekete geçirmek ve onları okumaya motive etmek olduğu; öğrencilerin bilgilerini test etmek olmadığı göz önünde bulundurulmalıdır.

B) Oluşturulan beklenti kılavuzu öğrencilerle paylaşılır. Bu çalışmada da kullanılan kılavuzlardan biri örnek olarak Şekil 1’de sunulmaktadır:

Şekil 1: Beklenti Kılavuzu Örneği

Okuma Öncesi		Açıklama	Okuma Sonrası	
Katılıyorum	Katılmıyorum		Katılıyorum	Katılmıyorum
		İnsanların doğuştan gelen çeşitli yetenekleri vardır. Cesaretin hayattaki rolü çok önemli değildir. Yetenekler, hiçbir şey yapılmaya da gelişir. İnsanların hepsinde cesaret vardır. Bir kişi, bir insanın başarılarının sebebi olabilir.		

Öğrenciler beklenti kılavuzunu inceler ve metni okumadan önce açıklama sütunu altında yer alan her bir açıklama için “Okuma Öncesi” sütunundaki *Katılıyorum* veya *Katılmıyorum* seçeneklerini işaretlemeleri istenir. Öğrencilerin görüşleri arkadaşlarının görüşleriyle karşılaştırılır ve her açıklamanın neden işaretlendiği sınıfça tartışılır.

C) Öğrencilerin metni okumaları sağlanır. Metin okunduktan sonra ise öğrencilerin görüşlerinin değişip değişmediğine karar vermeleri ve her bir açıklama için "Okuma Sonrası" sütunundaki *Katılıyorum* veya *Katılmıyorum* seçeneklerini işaretlemeleri istenir. Ayrıca öğrencilerden kararlarına dair metinden kanıtlayıcılar bulmaları ve arkadaşlarıyla tartışmaları beklenir. Öğrencilerin düşüncesi değiştiyse bunun nedeni sorulur.

Öğrencilerin hem akademik başarılarında hem de kişisel gelişimlerinde etkisi olan okuduğunu anlamaya ilişkin çalışmalar öğrenme sürecinde önemli bir yere sahiptir.

Alanyazında beklenti kılavuzu stratejisinin okuduğunu anlamaya etkisini inceleyen çalışmalar (örn. Kozen, Murray, Windell, 2006; Ortlieb, 2013) olmakla birlikte söz konusu stratejinin Türkçe okuduğunu anlamaya etkisini inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma, alanyazındaki beklenti kılavuzu stratejisi tartışmalarına Türkçe üzerinden katkı sağlayabilir. Bununla birlikte, 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında tahmin etkinlikleri olmakla beraber beklenti kılavuzu stratejisinin daha sistematik olması ile söz konusu etkinliklerden farklı olduğu düşünülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, beklenti kılavuzu stratejisinin 8. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine etkisini belirlemektir.

YÖNTEM

Bu çalışmada beklenti kılavuzu stratejisinin okuduğunu anlamaya etkisini incelemeye yönelik öntest-sontest kontrol gruplu yarı deneysel desen (bkz. Cohen, Manion ve Morrison, 2005) kullanılmıştır. Araştırmada deney ve kontrol grupları oluşturulduktan sonra, uygulama öncesi her iki gruba okuduğunu anlamaya ilişkin öntest; uygulama sonrası ise söz konusu gruplara sontest uygulanarak aldıkları puanlar tespit edilmiştir.

Çalışma Grubu

Çalışma grubu, 2015-2016 eğitim-öğretim yılında Antakya ilçesine bağlı alt sosyo-ekonomik düzeydeki bir ortaokulda eğitim gören 40 8. sınıf öğrencisinden oluşmaktadır. Kontrol grubunda 11'i kız, 9'u erkek olmak üzere 20 öğrenci; deney grubunda da 11'i kız, 9'u erkek olmak üzere 20 öğrenci yer almaktadır.

Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin okuduğunu anlama testine ilişkin öntest puanları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Testinden Aldıkları Öntest Puanlarının Karşılaştırılması

Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney	20	19.08	381.50	171.50	.438
Kontrol	20	21.93	438.50		

Tablo 1'de deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin deney öncesi okuduğunu anlama testinden aldıkları sıra toplam puanları arasında anlamlı fark olmadığı görülmektedir ($U= 171.50$, $p> 0.05$). Buna göre, araştırma başlamadan önce deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin puanları açısından fark olmadığı, yani her iki grubun birbirine denk gruplar olduğu söylenebilir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada, Uyar (2015) tarafından geliştirilen okuduğunu anlama testleri kullanılmıştır. 8. sınıf düzeyi için geliştirilen ikisi öyküleyici, ikisi bilgilendirici metinlerde okuduğunu anlama seviyesini ölçmek üzere hazırlanan testlerin KR 20 güvenirlik kat sayıları şu şekildedir (Uyar, 2015):

8. sınıf düzeyi birinci öyküleyici metne ait soruların (5 soru) KR 20 güvenirlik kat sayısı: .77

8. sınıf düzeyi ikinci öyküleyici metne ait soruların (5 soru) KR 20 güvenirlik kat sayısı: .70

8. sınıf düzeyi birinci bilgilendirici metne ait soruların (5 soru) KR 20 güvenirlik kat sayısı: .76

8. sınıf düzeyi ikinci bilgilendirici metne ait soruların (5 soru) KR 20 güvenirlik kat sayısı: .72

İşlem: Çalışma sürecinde deney grubunda Türkçe derslerinde beklenti kılavuzu stratejisi kullanılmış, kontrol grubuna ise herhangi bir müdahalede bulunulmamış ve dersler programdaki şekliyle işlenmiştir. Altı hafta süren uygulamada kullanılan kılavuzlar araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Hem deney hem kontrol grubunda süreci aynı Türkçe öğretmeni yürütmüştür. Süreci yürüten Türkçe öğretmeni 29 yaşında, kadın, Türkçe eğitimi bölümü mezunu ve 5 yıllık mesleki deneyime sahiptir.

Söz konusu öğretmene uygulama öncesinde beklenti kılavuzu stratejisi hakkında bilgi verilmiş ve uygulama sürecinin tüm aşamaları açıklanmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Verilerin çözümlemesinde, öntest-sontest arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını belirlemek amacıyla Bağımlı Gruplar T Testi ve Bağımsız Gruplar T Testi yapılması planlanmıştır, ancak bu testin gereklerinin sağlanamaması nedeniyle parametrik olmayan testlerden Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ve Mann Withney U Testi kullanılmıştır.

BULGULAR

Bu bölümde, deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerinin okuduğunu anlama testinden aldıkları öntest-sontest puanlarının karşılaştırılması ile ilgili analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin okuduğunu anlama testine ilişkin öntest-sontest puanları Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Testinden Aldıkları Deney Öncesi ve Deney Sonrası Puanlarının Karşılaştırılması

Gruplar	Sontest-Öntest	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Deney Grubu	Negatif Sıra	1 ^a	3.00	3.00	-3.497 ^b	.000
	Pozitif Sıra	16 ^b	9.38	150.00		
	Eşit	3 ^c				
Kontrol Grubu	Negatif Sıra	9 ^d	8.89	80.00	-.645 ^c	.519
	Pozitif Sıra	7 ^e	8.00	56.00		
	Eşit	4 ^f				

a. $Sontest < Öntest$ b. $Sontest > Öntest$ c. $Sontest = Öntest$ d. $Sontest < Öntest$ e. $Sontest > Öntest$

f. $Sontest = Öntest$

Tablo 2’ye göre, deney grubundaki öğrencilerin okuduğunu anlama testinden aldıkları öntest ve sontest toplam puanları arasında anlamlı bir fark olduğu görülürken ($z = -3.497^b$, $p < 0.05$), kontrol grubundaki öğrencilerin puanları arasında anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($z = -.645^c$, $p > 0.05$). Fark puanlarının sıra ortalamaları ve toplamları dikkate alındığında her iki gruptaki farkın pozitif sıralar (sontest puanı) lehine olduğu tespit edilmiştir.

Deney ve kontrol gruplarındaki öğrencilerin okuduğunu anlama testine ilişkin sontest puanlarına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3: Deney ve Kontrol Gruplarındaki Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Testinden Aldıkları Sontest Puanlarının Karşılaştırılması

Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	U	P
Deney	20	22.80	456.00	154.000	.209
Kontrol	20	18.20	364.00		

Tablo 3 incelendiğinde deney grubundaki öğrenciler ile kontrol gruplarındaki öğrencilerin okuduğunu anlama testinden aldıkları sontest puanları arasında anlamlı fark görülmemektedir ($U= 154.000$, $p>0.05$). Buna karşın deney grubu öğrencilerinin sıra ortalamaları ve toplamlarının kontrol grubu öğrencilerinden daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada, beklenti kılavuzu stratejisinin 8. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlama becerilerine etkisi incelenmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre, beklenti kılavuzu stratejisi 8. sınıf öğrencilerinin okuduğunu anlamalarını anlamlı düzeyde artırmaktadır. Deney grubuyla kontrol grubu arasında deney grubu lehine bir fark olmakla birlikte iki grubun sontest puanları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. İki grup arasında anlamlı fark çıkmamasında çalışma gruplarındaki öğrenci sayısının etkili olduğu söylenebilir. Alanyazındaki çalışmalarda (Ortlieb, 2013; Kozen, Murray, Windell, 2006; Duffelmeyer, 1994; Head ve Readence, 1992) da beklenti kılavuzu stratejisinin öğrencilerin okuduğunu anlama düzeylerini artırdığı ifade edilmektedir.

Beklenti kılavuzu stratejisi, öğrencilerin önbilgilerini harekete geçirir, okuyacaklarına dair düşünmelerini sağlar ve onları okunacak metne motive eder. Bununla birlikte öğrenciler; artalan bilgileri ile yeni bilgiyi birleştirebilirler ve eğer artalan bilgilerini kullanırlarsa metnin bütününe daha kolay anlarlar (Meirafoni, Amir, Fitrawati, 2014: 155). Alanyazındaki çalışmalarda (Warsnak, 2006; Chen, 2008; Thongyon ve Chiramanee, 2011) da önbilgileri harekete geçirmenin okuduğunu anlamayı geliştirdiğini tespit edilmiştir. Ayrıca, çeşitli metin türleriyle kullanılmaya uygun (Meirafoni, Amir, Fitrawati, 2014: 153) beklenti kılavuzu stratejisi ile öğrenciler etkileşimli ve sosyal oldukları için söz konusu strateji onların ilgisini çeker (Richardson, 2000'den akt. Kozen, Murray, Windell, 2006: 199).

Bu araştırmanın sonuçları ve beklenti kılavuzu stratejisinin değinilen avantaj ve işlevleri göz önünde bulundurulduğunda söz konusu stratejiden Türkçe derslerinde yararlanılabileceği düşünülmektedir. 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında önbilgileri harekete geçirecek tahmin etkinlikleri bulunmakla birlikte beklenti kılavuzu stratejisi daha sistematik olması ile söz konusu etkinliklerden ayrılır. Farklı sınıf düzeylerinde beklenti kılavuzu stratejisinin okuduğunu anlamaya etkisi incelenebilir ve bu çalışmanın sonuçlarıyla karşılaştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akyol, H. (2006). *Yeni programa uygun Türkçe öğretim yöntemleri*. Ankara: Kök Yayıncılık.

Akyol, H. (2010). *Türkçe ilk okuma yazma öğretimi*. Ankara: Pegem Akademi.

Arı, G. (2014). Beşinci sınıf öğrencilerinin kullandığı ASOAT ve YO-DE okuma stratejilerinin anlamaya etkisi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*. 10 (2): 535-555

Booth, D. (1998). *Guiding the reading process*. Markham, Ontario, Canada: Pembroke publisher.

Buehl, D. (2014). *Classroom strategies for interactive learning*. Newark, DE: International Reading Association.

Chen, C. (2008). The effect of background knowledge and previews on elementary native Mandarin-speaking English language learners' reading comprehension. Unpublished doctoral dissertation, University of Florida.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2005). *Research methods in education* (5th edition). New York: Routledge Falmer.

Cramer, R. L. (2004). *The language arts: a balanced approach to teaching reading, writing, listening, talking, and thinking*. Boston: Pearson Education, Inc.

Duffelmeyer, F. (1994). Effective anticipation guide statements for learning from expository prose. *Journal of Reading*, 37, 452-455.

Forget, M. (2004). *Max teaching with reading and writing: Classroom activities for helping students learn new subject matter while acquiring literacy skills*. Victoria, Canada: Trafford Publishing.

Head, M. H. & Readence, J. E. (1992). Anticipation guides: Using prediction to promote learning from text. In E.K. Dishner, T. W. Bean, J. E. Readence and D.W. Moore (Eds), *Reading in the content areas: Improving classroom instruction* (3rd ed., pp. 227-233). Dubuque: Kendall/Hunt.

Hock, M. & Mellard, D. (2005). Reading comprehension strategies for adult literacy outcomes. *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, 49(3): 192-200.

Ikhlas, S. & Perpisa, L. (2013). Teaching reading by combining anticipation guide with questioning the author strategy for junior high school. *Pendidikan Bahasa Inggris Vol 2*, No 1.

Kozen, A.A., Murray, R.K. & Windell, I. (2006). Increasing all students' chance to achieve: Using and adapting anticipation guides with middle school learners. *Intervention in School and Clinic*. Vol. 41, No. 4.

Meirafoni, Y., Amir, Z. & Fitrawati (2014). The effect of using anticipation guide strategy on students' reading comprehension at second grade of SMA N 1 Batusangkar. *JELT Vol. 2 No.2 Serie B*

Ortlieb, E. (2013). Using anticipatory reading guides to improve elementary students' comprehension. *International Journal of Instruction*. Vol.6, No.2

Roozkhon, M. & Samani, E. R. (2013). The effect of using anticipation guide strategy on Iranian EFL learners' comprehension of culturally unfamiliar texts. *Mediterranean Journal of Social Sciences*. Vol 4 No 6

Thongyon, N. & Chiramanee, T. (2011). The effects of pre-reading activities on reading comprehension ability. *The 3rd International Conference of Humanities and Social Science*.

Uyar, Y. (2015). Öz düzenlemeye dayalı okuma becerisinin geliştirilmesi ve anlamaya etkisi. Yayınlanmamış doktora tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Ülper, H. (2010). *Okuma ve anlamlandırma becerilerinin kazandırılması*. Ankara: Nobel Yay.

Warsnak, A.D. (2006). The effects of activating prior knowledge before reading on students with and without learning disabilities. Unpublished doctoral thesis, University of Wichita State.

Wood, K. D., Lapp, D., Flood, J. & Taylor, D. B. (2008). *Guiding readers through text: Strategy guides for new times*. 2nd ed. Newark, DE: International Reading Association.

**HAMZA-NÂME ADLI ESERİN 72. CİLDİNİN ATASÖZ, DEYİM, İKİLEME
VE BEYİTLERİN ANLAM VE GÖREV YÖNÜNDEN İNCELENMESİ¹**

**THE ANALYSIS OF THE WORK NAMED HAMZA-NAME FROM THE
POINT OF SAYINGS, IDIOMS, REDUPLICATION AND VERSES**

**ПОСЛОВИЦЫ, ВЫРАЖЕНИЯ, УДВОЕНИЯ И ДВУСТИШИЯ В 72-М
ТОМЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХАМЗА-НАМЕ**

Osman TÜRK*

ÖZ

Yapılan çalışmada Hamza-nâme adlı eserin atasözü, deyim, ikileme ve beyitlerin anlam, tür ve görev yönünden incelemesi gerçekleştirilmiştir. Hamza-nâme adlı eserin ilgili literatür kapsamında genel özelliklerine ve eserin yazım konusundaki yazar hakkında bilgiler sunulmuştur. Hamza-nâme eseri Ahmedî'nin kardeşi Hamzavî tarafından yazı metnine geçirilmiştir. Ele alınan metin incelemesinden yola çıkarak Hamza-nâmelerin yazılı metin haline gelmeden önce sözlü bir gelenek olarak Türkler ve İslami coğrafyada itibar gördüğü anlaşılmaktadır. Hamza-nâme, zengin bir destan edebiyatı ile İslam dünyasına katılan İran ve Arabistan dünyasına aynı zamanda da diğer Müslüman milletlere tarih ve kültürüne de katkısı olduğu görülebilmektedir. Araştırmada Hamza-nâme eserinin atasözü, deyim, ikileme ve deyimler ele alınmıştır. Eserde yer alan kelime ve kelime gruplarının dönemin dil uslubu takip edilmiştir. Araştırmada eserin işlevsel yönü bakımından kelimeler incelenmiştir. Atasözü, deyimler asıl anlamları gösterilip daha sonra metinde geçen anlamlar arasında farklıların bulunup bulunmamasına karşılaştırmaya çalışılmıştır. İkilemeler konusunda gruplara ayrılıp, bu grupları hem anlam olarak hem de içinde bulunduğu görev bakımından incelenmeye çalışılmıştır. Beyitlerin aruz kalıplarının tespit edilmesi ve beyitlerin günümüz Türkçesiyle aktarılmaya çalışılmıştır. Araştırmada Hamza-nâme adlı eserin metin inceleme yönünde eserin nüshasını atasözü, deyim, ikileme ve beyitlerin anlam, görev ve tür yönünde incelemesine imkan sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Hamza-nâme, atasözü, deyim, ikileme.

ABSTRACT

In the research carried out about Hamze-name, the sayings, idioms, reduplications and couplets have been examined in their functioning structures and types. Hamze-name has been studied in the intentions of literature, underlining general features and the language used by the author. Hamze-name has been converted into written text by Ahmedî's brother Hamzavi. Within the examined study that has been done about the Hamza-name art work, it is of ease to understand and mention that; before Hamze-name was interpreted into written text, it was an oral tradition spoken by Turks and it had an important dignity within the

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.4901

* GİRNE Amerikan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Öğretim Görevlisi, osmanturk@gau.edu.tr, KKTC-GİRNE

Islamic world. With the context of rich epical literature, Hamze-name has contributed to the Islamic to the Islamic world but besides this, it has extended historical and cultural alikeness to the new comers of the Muslim nation which were Iran and Arabia. In the study, Hamza-name's sayings, idioms, reduplications and couplets have been examined. The words and word groups that consist within the art work have been studied by their periodical tone. The wordings have been studied by Hamza-name's functional structure. Sayings and idioms have been studied in their actual meanings, then have been examined within the text to be able to compare and contrast. Reduplications have been split into groups, thus these groups have been studied by their meanings and their operating functions that takes place in the text. Prosody groupings of the couplets have been determined and converted into modern Turkish. In the research a copy of the art work, the sayings, idioms, reduplications and couplets have been provided with explanations of their types, meanings and functions.

Key Words: Hamza-name, saying, idiom, reduplication

АННОТАЦИЯ

В статье с точки зрения значения, вида и функции рассматриваются пословицы, фразеология, удвоения и двустичия из произведения Хамза-Наме. Представлена основная информация о самом произведении и об авторе. Текст этого произведения, который существовал в устном виде, на бумагу перенёс брат Ахмеда Хамзави. По итогам исследования было установлено, что ещё до его переноса на бумагу, этот текст в устном виде был очень популярным среди тюркского и исламского населения. Это произведение внёс свой вклад в обогащении персидской и арабской культуры. С языковой точки зрения рассматриваются некоторые слова и группа слов, сопоставляются пословицы и фразеология раннего и последующего периода. Удвоения разделены по группам и исследуются с точки зрения значений и функции.

Ключевые слова: Хамза-Наме, пословица, фразеология, удвоение.

GİRİŞ

Günümüz tarihinde İslam coğrafyasında Türk destanları içinde hem muhteva bakımından, hem sosyal, siyasal, kültürel vb. alanlarda vermiş olduğu bilgi bakımından hem de toplumun geleceğe yönelik hedef ve ülkülerini belirleyici olması bakımından bu hikâyeler kendilerini destanlaştırmışlardır. Buna örnek teşkil eden 14. yüzyılda Hz. Muhammed'in amcası olan Hz. Hamza'nın macera dolu hayatı ve cenkleri çevresinde "Hamza-nâme" adlı büyük destânî hikâyelerdir. Bu hikâyede Hz. Hamza'nın cesareti ve savaşçılığı konu edinmiş, aynı zamanda Hz. Hamza'nın şehit edilmesinden sonra halk hikâyecileri tarafından Hamza-nâme adıyla anlatılmaya başlandı. Eski Türk Edebiyatı'nda Anadolu'da varlığından söz ettiren Hamza-nâme eserlerinin kurucusu esas olarak bilinmese bile iştirak ettiği şahıslar 14. yüzyıl şairi olan Ahmedi'nin kardeşi ve Hamzavi mahlasını alan kişidir Daha sonra yazıya geçirilen bu hikâyeleri İranlılar birtakım yeni öğeler katarak geliştirmiş, Türkler de dini bir içerikle zenginleştirmişlerdir. Hamza-nâmeler her dilde zengin ve karmaşık bir olay yapısına sahiptirler. Hamza-nâmeler sözlü gelenekleri ile de zengin olup, halkın sürekli olarak dilinde dolaşmakta ve kendisini temsilîyetine kabul ettirebilmiştir (Yelten, 2014). Hamza-nâme eserlerinde Hz. Hamza'nın kişisel ve İslam dinini koruyabilme özelliği ile görünmüş yapısı; savaşlarda göstermiş olduğu cesaret, kahramanlık, avcılık, haksızlığa karşı direnme, dürüstlük, zulme karşı boyunların

eğilmemesi gibi özellikler halkın ilgisini ve takdirini kazanmış ve dönemin eserlerine konu edinmiştir (Sezen, 1991).

Deyim ve Atasözleri

Atasözlerimiz ve deyimlerimiz ulusumuzun değer, norm ve sosyal kontrol unsurlarını, inançlarını, geleneklerini belirgin bir biçimde bünyesinde taşımakta ve parçası olduğu dil yardımıyla da yukarıda sıralananları gelecek kuşaklara aktarmada önemli bir rol üstlenmektedir. Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inançları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekâlarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Bu sözler, derin felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla, sert taşlamalarla doludur. Böylece her atasözü kendi ulusunun damgasını taşır. Atasözlerinin halk edebiyatı türü olarak düz konuşmadan bağımsız bir varlığı düşünülemez; yani atalar sözü, masal ya da türkü gibi durup dururken tek başına söylenemez. Bir atasözünün söylenmesi için belli bir vesilenin ortaya çıkması gereklidir. (Boratav, 1992) Atasözleri içinde anlamları birbirine aykırı olduğu düşünülenler vardır. Bu atasözleri değerlendirilirken zaman içinde edinilen deneyimlerin, yaşanan sosyal değişikliklerin dile yansıdığı ve bu değişikliklerle yeni bir hayat, dünya görüşünün toplum yaşayışına ardından da o toplumun diline yerleşebileceği unutulmamalıdır. Deyimler de atasözleri gibi kalıplaşmış sözlerdir. Atasözlerinde olduğu gibi deyimlerde de sözcüklerin yerleri değiştirilemez; sözcüklerin yerine, eş anlamlı da olsa, başka sözcükler konulamaz. Deyimler bir kavramı, durumu daha çarpıcı belirtmek, somutlamak amacıyla bulunmuş özel bir anlatım kalıbıdır; genel kural niteliğinde bir söz değildir. Toplumun genelini ilgilendiren bir ders, yargı içermez. Deyimler kullandığı duruma, olaya, kişiye özgüdür (Demir, 2006).

İkileme

İkileme; eş anlamlı, yakın ya da zıt anlamlı adların yan yana gelmesi olarak ifade edilmektedir (Korkmaz, 2003). İkileme terimsel yönünde ele alınan kelime grubunun yapısının temelini arka arkaya tekrarlanması teşkil eder. İkileme de tek kelime ile karşılanabilen nesnelere ve hareketlere daha geniş olarak ifade etmek veya tek kelimenin karşıladığı nesnelere ve hareketlere daha geniş nesnelere ve hareketlere karşılamak için kelimedenden daha geniş dil birlikleri olan kelime gruplarına başvurulur.” (Ergin, 1990). Karahan'a (1999) göre; ikilemelerin tanımsal vurgusunda kelime grubunun bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere, belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğu olarak ifade etmiştir (Hengirmen, 2002). Dolayısıyla kelime gruplarının birden çok sözcüğün bir araya gelerek biçim ve anlam yönünden kalıplaşmasından oluşan sözcük grupları olarak ifade edilebilir. İkilemeler de bu işlevsel özelliğinde kimi zaman “pekiştirme” kimi zaman da “çokluk” olabilmektedir (Gencan, 2001). Aynı zamanda bazen kullanılan her iki kelimenin de anlamını aktarmayarak, yazılıdan farklı anlamları ifade gücünü kendinde toplayan muazzam yapılar oluşmasına imkan sağlamaktadır (Ergin, 1990; Karahan; 1999; Banuoğlu; 2000).

DEYİMLER

baş koydı (4b/2), Óaklı başına gelüp (9b/8), Óaklı gidüp (14a/5), Óaklı başına gelüp (14a/8), Óaklı başına gel-(23b/15), baş koyup (21a/12), (31a/3), kıana ğarık olmış (80a/3), dem çeküp (81a/11), göz gözi görmez (92a/1), şalık vurdu (115b/4), göz aşdırmayup (120b/6), kemer fııtalum (126b/12), gönlüm hoş olmaz (133b/10).

ATASÖZÜ

Serçeden korğan dâri ekmez (10a/3), at binenüñ kılıç kuşananuñ (24b/10),

İKİLEME

birer birer (10a/2), hasep nesep (10a/10), yeka yek (10b/9), oluğ oluğ (11a/5), müşt müşte (11a/9), yağa yağaya (11a/9), kemer kemere (11a/9), hay huy (11a/12), yeka yek (18a/1), bölük bölük(22a/14), müşt müşte(28a/3), yağa yağaya (28a/3), karşı karşı (36b/11), guruh guruh(49b/14), mala mal (51b/11), birer birer (54b/1), alay alay (55b/12), bölük bölük (57a/8), kim kimi (68a/6), kılıç kılıca (68a/9), (134a/08), fuzül fuzül (70a/1), şallağ mallağ (72b/1), bölük bölük (76b/3), bağa bağa (111b/6), bağına basup (112b/13), muştı muştıya (125a/11), yağa yağa (125a/11), kemer kemere (125a/11), aşağı yukarı (127a/4), Öalev Öalev(129a/8),

DEYİMLER**baş kodu (4b/2):**

Baş koymak, (bir yola) bir amaç için her türlü özveriyi, ölümü bile göze almak.

Sultân-ı Hâver'ün, Rüstem-i Cihāng'ır'ün ve cümle (14) şehzâdeganuñ cümlesiyle muşâfâha idüp önine (15) düşüp serâperdeye getürdiler. Nûru'l-dehr [4/b] (1) halîfe-yi İslâm ile buluşup elin ayağın öpüp (2) baş kodu

Metinde geçen durum ile buradaki anlam ilişkisi bakımından birbirini tamamlayan ifadeler içermektedir. Bir işe bütün varını ortaya koyarak yapılmaya gayret etmek söz konusudur. El öpüp; icazet alma, saygı duyma ve müsaade gibi anlamlar yüklenilmeye çalışılmıştır. "Baş kodu" başını eline koydu, öptü şeklinde belirtiliyor. Bu işlemler yapıldıktan sonra görüşmesine, konuşmasına izin veriliyor.

Óaqlı başına gelüp (9b/8),

Aklı başına gelmek, (birinin) yanlış davranışlarından ders alıp doğru yolu görmek, gidişini tutumunu düzeltmek. *Ör. Aklı başına geldi ama iş işten geçmişti.*

İy nâ-bekâr-ı Kūhl birağ elinden ol Dilâveri benüm haşmuñ (7) didük de Erc başup gördi Behzâd-ı cihânsözdür. Ol (8) demde ÓAdlan'ün Óaqlı başına gelüp silkinüp kemeri kırılıp (9) yire düşdük de Erc kemeri üzerine atup gayrı (10) muqayyed olmadı Óayyârlar inde meydândan çıkardılar

Metindeki durum ile deyimın gerçek anlamdaki durumu arasında, farklı şekilde görünse de her ikisinin aynı sonuca çıktığı görülür. Metinde geçen durum ise, yapılan yanlıştan ders çıkarmaktan ziyade içinde bulunduğu durum karmaşasında farkında olmadan elinde tuttuğu kişiyi bırakmamasıdır. Yapılan uyarı sonrasında kendini silkelemesi ve tuttuğu kişi aslında yakalanmaması gereken birisidir. Bu gafletten çıktığı zaman işin aslı olan kişiyi bırakmasıdır. Bu durum karşısında aklı başına gelmiş ve deyimini kullanılmıştır.

Óaqlı gidüp (14a/5),

Aklı gitmek, 1. (bir şey) çok beğenmek, edinmeyi çok istemek, ona bayılmak. *Örnek, dün bir ceket gördüm, aklım gitti.* 2. çok korkmak, şaşırarak. *Örnek, tabanca patlayınca aklım gitti.*

ne çenberden hâlâcsın didi hele söyleşüp (3) az goşup gürz nîze ile birbirlerine hâmler idiler. (4) Sekizinci hâmlerde Erc bir gürz öyle urdugum (5) Kırvân'ün Óaqlı gidüp

Metindeki anlam ile deyimın asıl anlatılmak istediği anlam arasında fark bulunmamaktadır. Deyim, çok farklı anlamlarda kullanıldığı görülebilir. Burada deyimde

geçen her iki anlamda çıkarılabilir. Daha çok kast ettiği ise korkmaktan çok şaşırma anlamı içerisinde bulunan mana geçmektedir. Öyle bir hareket karşısında şaşırıp kaldığını ve ne yapacağını şaşırır duruma gelmiştir.

Óaqlı başına gelüp (14a/8),

Aklı başına gelmek, (birinin) yanlış davranışlarından ders alıp doğru yolu görmek, gidişini tutumunu düzeltmek. *Örnek, Aklı başına geldi ama iş işten geçmişti.*

Sekizinci hâmlerde Erc bir gürz öyle urdugum (5) Kırvân'ın Óaqlı gidüp fil boynunı koçdı Erc (6) kemerinden kapup kolunuñ üzerine aldı bu kerre Sertäk-ı (7) ejder bend naÓre urup önin aldı Kırvân'ın (8) Óaqlı başına gelüp

Birtakım boğuşmalar ve sürtüşmelerden sonra silkinip kendine gelmesi durumu söz konusudur. Yaşanan olaylar karşısında yaşananları gördükten sonra bir çok etkisiyle kendine geldiği ve bundan sonra toparlanma süreci başlamıştır.

Óaqlı başına geldi (23b/15),

Aklı başına gelmek, (birinin) yanlış davranışlarından ders alıp doğru yolu görmek, gidişini tutumunu düzeltmek. *Ör. Aklı başına geldi ama iş işten geçmişti.*

Bedl'Öü'z-zamân biñ miñ üzre at başın çevirüp (14) bir yol duvak kemerine dest urup naÓre urup (15) bu kadar kıddıyla kolunuñ üzerine aldı laÓlñün Óaqlı [24/a] (1) başına geldi.

Boğuşmanın olduğu ve bir mücadele ortamının yaşandığı olay cereyan etmektedir. Bu boğuşma sonucu yenilginin yaşandığı durumdan sonra aklının başına geldiği dile getirilmiştir. Bu metinde geçen deyim, yanlıştan kaynaklanan hatayı telafi etmekten ziyade daha çok bir olayın neticelenmesi için verilen uğraşın veya mücadelenin sonucunda olayı kabul ettirme veya kabul olma durumudur.

baş koyup (21a/12),

Baş koymak, (bir yola) bir amaç için her türlü özveriye, ölümü bile göze almak.

Bedl'Öü'z-zamân itdi nola devletüm ata buyuruñ Hudā (12) āsān götüre diyüp duÓā eyledi Hāmza'da hālfeye baş koyup (13) Óaşkeri sürüp meydāna yürüdük de bu kadar serverān (14) önine düşüp taÓžlñm eye meydāna getirüp iki cānibe (15) dizilüp selāmlayup döndiler.

Metinde geçen anlam ile deyimde anlatılan anlam arasında uyum söz konusu olduğu görülür. Bir dava uğruna her türlü uğraşın yapılacağını ve bunun için başını ortaya koyacağını göstermektedir. Bu yola, başını koyup her türlü engelle karşılaşmayı göze aldığını gösteriyor.

ķana ğarķ olmuş (80a/3),

Kan gövdeyi götürme, çok kan dökülmek, çok insan öldürmek.

Šāhib-ķırān-ı [80/a] (1) Óālem Hāmza-yı bā-šafā gördi. Melik Kāsım'ın dirseklerinde (2) ķan çeklde çeklde olmuş ÓÖmer'ün ve Ğazle'nün cümle (3) vücūdları ķana ğarķ olmuş. Bellü ki cenk idüp (4) gelürler ašlñ suóāl itdük de bunlar āhvālı (5) naķl itdiler

Ceng esnasında yarılan şahsın çok kan kaybettiği ve kendi kanın içinde boğulma noktasına kadar geldiği dile getirilmiştir. Hem deyim anlamı hem de metinde geçen anlam arasında bir uyum söz konusudur. Burada farklı kişilerin kanlarının dökülmesinde çok kendi kanının çok aktığı ve o kadar akmış ki kendi kanında boğulur durumundan bahsetmektedir.

dem çeküp (81a/11),

Dem çekmek, 1. (kuşlar, özellikle bülbül) uzun süreli ve güzel ezgiler çıkarmak, güzel güzel ötmek. *örnek. bahçede bülbül dem çekmekteydi.* 2. (şaka) içki içmek. *örnek, bu akşam bir dem çekelim.*

İy laŖln nedür bu (9) senün itdügin h̄lle yanına qalur mı sanursun (10) tur imdi laŖln diyüp bir tlg urduk da (11) laŖln dem çeküp hevāya ağdı. Nürü'l-dehr (12) raşş kuvvetiyle ilerü geçdük de hevādan (13) süzülüp bir tlg urup miğferin kesüp (14) başına bir zaşm urdı.

Güzel öten ve sesi olan hayvanlar için kullanılan bir deyimdir. Metindeki durum ise farklı bir durum anlatılır. Karşı karşıya gelen iki savaşçının mücadele sırasında birisinin derin bir hava alıp havaya doğru yükseldiğini ya da doğru gittiği bir durum göze çarpmaktadır. Metindeki anlam ile deyim arasında bir uyumsuzluk vardır. Ya da savaşan iki insanın savaşma esnasında feryat etmesi, bağırması niteliğinde bir haykırış olabilir.

göz gözi görmez (92a/1),

Yoğun sis, duman, toz vb. sebeplerle hiçbir şey görülememek. *Örnek, Tezek dumanında göz gözü görmez.* Koyu karanlıkta ya da sisten, tozdan, dumandan hiçbir şey görülemez olmak.

Ħamza (13) itdi: Hoş nola gitsin inřāallāh yidi qat (14) yir altına girse bulup Ħaqqından gelürüm diyüp (15) sürüp şehre yakın gelüp gördiler. Şehrün [92/a] (1) öte cānibi zulemātdur bir qaranlıqdur ki göz gözi (2) görmez hele ol şehrün önünde qondılar. İrtesi (3) ol şehri temāřāya varup gördiler.

Anlam olarak her ikisi de aynı yola çıkar. Karanlığın, nesnelere görülmeme sebebi tabiat olaylardan sis veya bir hengāmede ortaya çıkan tozlardan değildir. Gecenin çökmesiyle meydana gelen karanlığın onlar için bir kamufle etme özelliği gösterip, bu vesileyle gizlenmeleri için herhangi bir sebep olmadığını anlamı taşımış ve yüklenmiştir.

şalık vurdı (115b/4)

1). (Birini, bir şeyi) şalık vermek. 2). Tavsiye etmek: *Örnek, Dün akşam, bana bu kahveyi şalık verdikleri zaman bütün gece sevincimden gözüme uyku girmede.* -Y. K. Karaosmanoğlu. 2) esk. haber vermek.

Hemān Herum-ı Dıvāna (3) ol h̄ali görüp hay Qabe neyledün diyüp gerdānın sürüp irişüp (4) Yağmuş-ı Zengi'ne bir şalık vurdı. LaŖln elinde olan tlg ile zincirlerini çalup (5) öyle menŖ eyledi.

Metin ile deyimdeki anlam çeşitliliği açısında farklılıklar bulunur. Metinde geçen durum hareket halinin ya da eylem olarak bir durumu gerçekleştirme anlamı yüklenmişken, deyim ise bu konu hakkında tavsiyede bulunma, yönlendirme söz konusudur.

göz aşdırmayup (120b/6),

Göz açtırmamak, başka bir iş yapmasına zaman ve olanak bırakmamak. *örnek işler göz açtırmıyor ki dinlenelim.*

Az mŖelün yalan perřşān ola yazlardı (4) velākin iş görmiş dilāverler olmaq ile tedārik görüp zarūrřsi (5) tayandılar. Çünkü şabāh oldı Yağmuş tekrar göz aşdırmayup řaf (6) bağlayup alay düzdi. Berüden İřlām begleri de zarūrř řaf (7) bağlayup durdılar.

Her iki anlam arasında ilişki olduğu aşıkardır. Fırsat vermeden olacakları, yapacakları yaptırmaya çalışması görölr. Orada olanların başka bir iş fırsatı vermeden bir talimat ile işi

idare edenin düşüncelerini uygulaması için yapacakları ardı arkasına yaptığı, uyguladığı görülür.

kemer tatalum (126b/12)

Güç, kuvvet testi, denemesi.

Yā Erc, in (12) rahşından, senüñle kemer tatalum didi. Erc itdi: İy na-bekār ben senden Őāciz (13) mıyum ki itdi: Aşağı inelüm diyüp Bed[Ő]ü'z-zamān-a bir gürz vurdı. (14) Bed[Ő]ü'ñ at başına berāber oldı.

İki kişi arasında gerçekleşecek olan kuvvet denemesi için kullanılan deyimdir. Bu güç gösterisini göstermek için gerek savaş aletleriyle gerekse ata sporumuz olan güreş gibi alanlarda insanların er meydanında karşı karşıya gelerek birbirini denemesidir.

göñlüm hoş olmaz (133b/10)

Gönlünü hoş etmek, (birini) isteğini yerine getirerek onu sevindirmek.

Ĥāzret-i Resül (10) buyurdu ki: Yā Őümme benüm anuñla göñlüm hoş olmaz ne ile olur didük de (11) bir kerre la ilāhe illallah Muĥammedün Resülullah desem (desen) baña hoşdur didük de (12) Ĥamza itdi: Yā Muĥammed ħanı hüccetüñ didük de Ĥāzret-i Resül-i Ekrem nāzil (13) olan Ĥur'an'ı tilāvet itdiler.

Buradaki durum olumsuzluk anlamında mana ifade etmektedir. Her iki anlamda da kullanılan deyim, ancak söylenilmek istenen duygu başkasının gönlünün kırılması, hoş karşılanmayacak bir durum söz konusudur. Başkasını düşünen, saygı gösterilen ve incinmemesi için hassasiyet gösterilen ince düşünce hakim olduğu anlam ifade ediliyor.

bağrına basup (112b/13),

1. Kocağına almak, kollarıyla sıkıcı sarmak. 2. Birini koruyup kayırmak, yetiştirmek.

Şāĥib-ķırān da (13) Mużaffer Şāĥ'ı bağrına basup gözlerinden öpdı. BaŐdehu ol derbendi (14) geçüp Ĥārış Nevcivān'ıñ imdādına irişüp Şemüd Őādı tutup helāk (15) itdiler

Her iki anlam arasında bir uyum olduğunu görülür. Çok sevdiği birisini sahiplenmesi, destek çıkmasıdır. Aynı zamanda şefkat göstergesinde bulunması, yüreğinde hissetmesi. gönül bağının yanı sıra destek olduğu hissi de yaşanmaktadır.

ATASÖZÜ

serçeden ħorķan dāri ekmez (10a/3),

Serçeden korkan darı ekmez. Tehlikeleri gözünde büyüterek işe girişmekte çekingen ve ürkek davrananlar amaçlarına ulaşamazlar. Olacak olan tehlikeleri gözünde büyüterek işe girişmekte çekingen davranan kimse, hedeflerine ulaşması zor. Her işin kendine göre birtakım zor bir yanları vardır. Hedeflerine ulaşmak isteyen de bunları göze almalıdır.

Erc [10/a] (1) itdi biñ dāne olsañuz benüm Őaynumda degüldür. Hemān gelin biri (2) isterseñüz birer birer gelin isterseñüz ikişer gelin serçeden (3) ħorķan darı ekmez ben böyle Őasker cemŐ idüp bunda (4) anuñ için geldüm ki

Her iki anlam da birbiriyle uyum içerisinde olduğu görülür. Savaş meydanında yapılan mücadelenin bir cesaret göstergesi olarak dile gelmiştir. Sonucu nereye varacağı hiç önemli olmadığını ve bunu göze aldığı ve her haliyle kanıtlamak, yerine getirmek için eylemin içerisindeydi. Hangi şartlarda olursun hiç fark etmediğini anlatılmıştır.

at binenüñ kılıç kuşananuñ (24b/10),

Her şey, onu gereği gibi kullanmasını, ondan faydalanmasını bilen kimseye denk düştüğü, yakıştığı. İş, ehli olan kimselere bırakmaktır. İşi ehli olmayana vermek işkencedir, haksızlıktır. Kendisinden faydalanılan şey kimin elindeyse onun sayılır; başkası sahiplense de. 1. Kim ki bir işi yapabiliyorsa, bir şeyi kullanıyor, bir şeyden gerektiği gibi istifade ediyorsa, o şeye sahip olmalıdır; en mantıklısı, yakışanı da budur. 2. Kim ki başkasının faydalanmadığı, yararlanmasını bilmediği bir şeyi elinde tutuyor ve ondan yararlanıyorsa, o nesne, mal sahibinden çok memnun sayılır.

Ķarun'ın Őaqlı gitdi bilürdi ki (8) Erc Mümtāz'ın babasıdır, Ķazūb Server'dür. Őimdi (9) gavgā olur diyüp itdi: iy Server öyle olur, (10) at binenüñ kılıç kuşananuñ ħuşūşā bilmedük sizün (11) olduğun buyurun böylece yiyelim didi.

Hem metinde geçen anlam hem de atasözün arasında mana uyumu olduğu görülür. Farkına varılmadan başka birisi tarafında bir hüner göstergesinde bulunduğunu, ama daha sonra olayı farkına varılmasıyla beraber işi ehlini bırakmayı anlatılmıştır. Hangi konuda olursa olsun bir işi bileni varsa o işi kendisine bırakmak lazım.

İKİLEME

birer birer (10a/2), ĥaseb neseb (10a/10), yeka yek (10b/9), oluğ oluğ (11a/5), müşt müşte (11a/9), yağa yağaya (11a/9), kemer kemere (11a/9), hay huy (11a/12), yeka yek (18a/1), bölük bölük (22a/14), müşt müşte (28a/3), yağa yağaya (28a/3), ħariş ħariş (36b/11), guruh guruh (49b/14), mala mal (51b/11), birer birer (54b/1), alay alay (55b/12), bölük bölük (57a/8), ħıçın ħıçın (066b/09), kim kimi (68a/6), kılıç kılıca (68a/9), (134a/08), fuzül fuzül (70a/1), şallağ mallağ (72b/1), bölük bölük (76b/3), ħıçın ħıçın (099b/14), bağa bağa (111b/6), muştı muştıya (125a/11), yağa yağa (125a/11), kemer kemere (125a/11), aşığı yuğaru (127a/4), Öalev Öalev(129a/8),

aynı sözcükten oluşan ikilemeler: birer birer (10a/2), yeka yek (10b/9), oluğ oluğ (11a/5), müşt müşte (11a/9), yağa yağaya (11a/9), kemer kemere (11a/9), bölük bölük (22a/14), müşt müşte (28a/3), ħariş ħariş (36b/11), mala mal (51b/11), birer birer (54b/1), gürüh gürüh (49b/14), alay alay (55b/12), ħıçın ħıçın (066b/09), kim kimi (68a/6), kılıç kılıca (68a/9), fuzül fuzül (70a/1), bağa bağa (111b/6), muştı muştıya (125a/11), kemer kemere (125a/11), Öalev Öalev(129a/8),

zıt anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler: aşığı yuğaru (127a/4),

isim hal ekiyle veya iyelik ekiyle yazılan kelimeler: yeka yek (10b/9), müşt müşte (11a/9), yağa yağaya (11a/9), kemer kemere (11a/9), müşt müşte (28a/3), mala mal (51b/11), kim kimi (68a/6), kılıç kılıca (68a/9), bağa bağa (111b/6), muştı muştıya (125a/11), kemer kemere (125a/11),

her ikisi ya da biri anlamlı diğeri anlamsız ikilemeler: şallağ mallağ (72b/1),

ikilemelerin cümledeki görevleri:

birer birer gelmek (zarf)

ĥeseb neseb (11) pehlevānlar (sıfat)

yek-ā-yek tā ki güneş (isim)

gürüh gürüh (15) ħaçarlardı (zarf)

Öalev Öalev (9) āteşler şacılrıdı. (sıfat)

beyit

Sevdiğim hâmmama girmiş gösterir endâmını

Bâğ-ı cennetin köşkü imiş Sultân Selim hammâmını

vezin: fâ-i-lâ-tün fâ-i-lâ-tün fâ-i-lâ-tün fâ-i-lün

Anlamı: Hamama giren sevgili endamını gösterince, endamının güzelliği ile Sultan Selim hamamı cennetin köşkü olunca sevgili de cennetteki huri olmuştur. beyitte teşbihler ağırlıktadır. (hamam, cennette; sevgiliyi, huriye benzetilmektedir).

beyit

çalem feryâd eder ağlar mürekkebe

Baňa câhil yüzün gösterme yâ Rab

vezin: me-fâ-İ-lün me-fâ-İ-lün fe-û-lün

Anlamı: Kalemin feryad etmesi, mürekkebin ağlamsı, şairin (aşağın) kederli ve hüzünlü olduğunu belirtir. öyle ki kaleminde akan mürekkep kendi gözyaşları olmaktadır.

Kalemin feryat etmesi, mürekkebin ağlaması kapalı istiare/ teşhis olarak görülmektedir. tanrıdan cahil yüzünü bu yüzden göstermemesini istemektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Hamza-name adlı eserin 72. cildinin atasözü ve deyimlerine anlam yönünden; ikilemeleri görev yapısı bakımından; beyitleri ise hem kalıplar hem de günümüz Türkçesinde anlamlarının incelenmesi sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmada Hamza-nâme adlı eserin 72. cildinin atasözü kısmında; "Serçeden korkan darı ekmez" hikayede verilen cesaret ve bedel anlamlarıyla uyumluluk görülmüştür. Anlama yönünde metinde farklılık görülmemiştir. "At bilen kılıç kuşanın" hikayede işin ehline bırakılmasıyla metinde mana uyumluluğu görülmüştür. Araştırmada deyimlerin incelenmesinde anlam ve uyumluluk ön plana çıkmıştır. "Dem vurmak" deyiminde ise hikayede geçen manası ile farklı anlamlar taşıdığı vurgulanmıştır. İkilemeler kısmında ise aynı sözcükten oluşan ikilemeler, zıt anlamlı sözcüklerden oluşan ikilemeler, isim hal ekiyle veya iyelik ekiyle yazılan kelimeler ve ikilemelerin cümlelerdeki görevleri tespit edilmiştir. Metin içerisinde her iki kelime veya biri içerisinde manasız kelimelerden oluşan ikilemelerde ortaya çıkmıştır. Beyitlerin incelenmesi kısmında ise iki beyit mevcuttur. İki beyitte metin içerisinde farklı kalıplarda ve farklı türde edebi sanatlarla yer verdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla bu araştırmada, Hamza-nâme adlı eserin 72. cildinin metinde geçen atasözleri ve deyimlerin anlam yönü olarak günümüz anlamlarıyla uyumlu oldukları görüşü savunulabilir. Aynı zamanda kullanılan ikilemelerin hikayede anlam ifadelerine destek oldukları ve sıklıkla çeşitlilik gösterdiği, eserin oluşumunu güçlü kıldığı görüşü savunulabilir.

KAYNAKÇA

Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yayınları.

Boratav, P. N. (1992). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Demir, T. (2006). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Kurmay Yayınevi

Ergin, M. (1990). *Üniversiteler İçin Türk Dili*. İstanbul: Bayrak Basımevi.

Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.

Hengirmen, M. (2002). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.

Karahan, L. (1999). *Türkçede Söz Dizimi- Cümle Tahlilleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yayınları.

Sezen, L. (1991). *Halk Edebiyatında Hamzanâmeler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Yelten, M. (2014). Hamza-name'nin Nesir Üslubu. *Turkish Studies Dergisi* (9), 9.

**ORTAÖĞRETİM DİN KÜLTÜRÜ ve AHLAK BİLGİSİ DERS
KİTAPLARINDA ORTA ASYA VURGUSU¹**

**STRESS ACCENT OF CENTRAL ASIA IN THE RELIGIOUS CULTURE AND
MORAL KNOWLEDGE OF HIGHSCHOOL**

**ТЕМА СРЕДНЕЙ АЗИИ В УЧЕБНИКАХ ПО РЕЛИГИОЗНОЙ КУЛЬТУРЕ
И ЭТИКИ**

Taner KARAKUZU*
İlker LİMON**

ÖZ

Soğuk Savaş'ın bitmesi ve Sovyetler Birliği'nin 1990'lı yıllarda dağılmasından sonra Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve bağımsızlığına kavuşan Türk ve Akraba Topuluklar ile Türkiye arasında başlayan iktisadi, siyasi ve kültürel ilişkiler etkilerini eğitim alanında uygulamaya konulan projelerde göstermiştir. Türk Milli Eğitim Bakanlığı, bölgeye yönelik eğitim çalışmaları yanında kültürel, edebi, coğrafi ve tarihi birlikteliği öğrenciye aktarabilmek için ders kitaplarında Orta Asya ile ilgili metinler, görseller ve haritalar eklemiştir. Çalışmada bu bağlamdan yola çıkılarak ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi ders kitaplarında, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi, TC Milli Eğitim Bakanlığı, içerik analizi

ABSTRACT

After the end of the Cold War and the disintegration of the Soviet Union in the 1990s, the economic, political and cultural relations between Turkey and newly independent Turkic Republics of Central Asia have intensified, which reflected in its impact on implemented projects in the field of education. Ministry of National Education of Turkey engaged in the educational work regarding the region. Beside that in order to show pupils the cultural, geographical and historical closeness between Turkey and Turkic Republics of Central Asia, texts, images and maps have been added in to the textbooks. Within this context this study will analyse the stance of Turkic Republics of Central Asia in these religious culture and moral knowledge textbooks.

Keywords: Central Asia, highschool, culture and moral knowledge, Ministry of National Education of Turkey, content analysis

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.1329

* Öğr. Gör. Trakya Üniversitesi, Uzunköprü Meslek Yüksekokulu, e-mektup: tanerkarakuzu@trakya.edu.tr

** Öğr. Gör. Trakya Üniversitesi, Uzunköprü Meslek Yüksekokulu, e-mektup: ilkerlimon@trakya.edu.tr.

Bu makaleyi dilsel olarak esaslı bir şekilde düzeltmek suretiyle çalışmanın gelişmesine ve daha yetkin hale gelmesine katkı sağlayan Hocamız Doç. Dr. Fahri Türk'e teşekkürü bir borç bilirim.

АННОТАЦИЯ

После завершения холодной войны и развала СССР, установленные экономические, политические и культурные отношения между Турцией, независимыми среднеазиатскими государствами, тюркскими и родственными народами, оказали своё эффективное влияние на проектах по просвещению. Министерство просвещения Турции, наряду с разными образовательными программами в регионе, в виде приложения к учебникам добавил разные карты, тексты и наглядный материал связанный со Средней Азией. В них указывается на культурное, литературное, историческое и географическое единство тюркских народов. В статье анализируется тема Средней Азии в учебниках религиозной культуры и этики.

Ключевые слова: Средняя Азия, преподавание религиозной культуры и этики в средней школе, Министерство просвещения Турции, анализ содержания.

Giriş

Sovyetler Birliği'nin (SSCB) 1991'de dağılmasıyla beraber, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri birbiri ardına bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardır. Soğuk Savaşın (1945-1991) etkisi ve SSCB'nin uygulamış olduğu siyaset nedeniyle, Türkiye bu dönemde Orta Asya coğrafyasındaki tarihi, kültürel, dinsel, dilsel ve en önemlisi milli kimliği görmezden gelmiştir. Türkiye, bu ülkeler ile 1991'den sonra birçok alanda işbirliğine başlamıştır. Bu işbirliği, iktisadi, siyasi, kültürel, dilsel ve eğitim gibi birçok farklı alanda olmuştur. (Karakuzu vd. 2012: 81). SSCB sonrasında Türkiye birçok açıdan Orta Asya coğrafyasını ele almaya başlamıştır. Bu alanlardan biride eğitim olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğitim ayağında bilhassa ders kitaplarında dönüşümün yaşandığını söylememiz doğru olacaktır. Bu dönemde ders kitaplarında Orta Asya'nın Türkler ve İslam açısından önemi ilk defa vurgulandığı görülmektedir.

Türkiye'de 2015-2016 öğretim yılında toplam 10.550 ortaöğretim okulu bulunmaktadır. Bu okullarda toplam 5.807.643 öğrenci öğretim görmekte ve 335.690 öğretmen ortaöğretim kurumlarında çalışmaktadır (Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim 2016 :11). Yazında eğitim ve öğretim alanlarında birçok çalışmanın var olduğu görülmektedir. Bununla birlikte temel eğitim aracı olan ders kitaplarında yapılan bilimsel çalışmalar ne hazindir ki bir elin parmağını geçmeyecek kadar azdır. Bu haseple bahsi geçen bakir alanda yapılan her çalışma öncü niteliğinde olacaktır.

Yukarıda ki sayılar göz önüne alındığında çalışmanın verimliliği göz önüne alınarak Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitapları ile sınırlandırılmıştır. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi öğretim programının vizyonu şu şekilde tanımlanmıştır:

“21. yüzyılın çağdaş, Atatürk ilke ve inkılaplarını benimsemiş, temel demokratik değerlerle donanmış, insan haklarına saygılı, yaşadığı çevreye duyarlı, bilgiyi deneyimlerine göre yorumlayıp sosyal ve kültürel bağlam içinde oluşturan, kullanan ve düzenleyen, sosyal katılım becerileri gelişmiş,

İnsanlık tarihi boyunca birey ve toplum üzerinde etkili olan dini doğru anlayan ve yorumlayan; İslam dininin kültür, dil, sanat, örf ve âdetler üzerindeki etkisini dikkate alarak İslam dinini ve bundan kaynaklanan ahlak anlayışı ile örf ve âdetleri tanıyan; kendi dininden ve başka dinlerden olanlara karşı anlayışlı davranışlarda bulunan, diğer dinleri tanıyan,

Millî, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimseyen, beden, zihin, ahlak, ruh, duygu bakımından dengeli ve sağlıklı gelişen; üretken, haklarını ve sorumluluklarını bilen...” (Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü 2010: 9)

MEB’in bu ders için belirlediği vizyonları uygularken Türk gençlerine bahsi geçen ders kitaplarında Orta Asya coğrafyasının önemini yeteri kadar aktarmış mıdır? sorusu çalışmanın aslında başlangıç sorusunu oluşturmaktadır.

Yöntem

Araştırma, 2015-2016 öğretim yılı ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. sınıflarında okutulan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarını kapsamaktadır. Çalışmaya konu olan kitaplar “Orta Asya” ve “alt kavramlar” içerik analizi tekniğiyle çözümlenecektir. Çalışma nitel yöntemlerle hazırlanmıştır. Bununla birlikte çalışma bulgularının daha iyi kavranabilmesi için belgesel tarama modelinden faydalanılmıştır.¹

Çalışma ile ilgili alt kavramların oluşturulması için; Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi (yüksek lisans ve doktora tezleri), Akademik Araştırmalar İndeksi (ACAR İndeks), Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS İndeks), Central and Eastern European Online Library (CEEOL İndeks) ve Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) taranmıştır. (Bu tarama 15 Ocak 2015- 30 Haziran 2015 tarihleri arasında gerçekleşmiştir.) Tarama sonucunda tespit edilen eserlerin anahtar kavram/kelimeleri sıralanmıştır. Bu sıralama sonucunda en sık vurgulanan kelimeler ile alt kavramlar oluşturulmuştur.²

Araştırmanın evrenini, 2006 yılında kabul edilen ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı’na göre yazılmış ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitapları oluşturmuştur. Örneklem ise temelde, 2014-2015 Ortaöğretim 9, 10, 11, ve 12. sınıflar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında araştırmaya konu olan, “Orta Asya ve alt kavramlardan” oluşmaktadır.

İslam dini Orta Asya coğrafyasında 1300 yıllık bir geçmişe sahiptir (Barthold 2013: 30). İslam dini için son derece önemli bir bölge olarak kabul edilmektedir. Bu kadar köklü bir geçmiş, bölgede farklı öğretilerin de doğuşunu beraberinde getirmiştir. Bu durumun doğal bir sonucu olarak, birçok Türk İslam âlimi ve İslam eserlerine ev sahipliği yapmıştır. Bu önemine istinaden Türk bilim dünyasında sadece dönemin konjonktürüne göre bu bölgeye ilginin arttığını ya da azaldığını söylemek doğru olacaktır.

Bu bağlamda çalışmanın birincil amacı, Orta Asya ve alt kavramların ne sıklıkta bahsi geçen kitaplarda yer aldığı tespit edilmesidir. İkincil amaç ise Türk bilim camiasının Orta Asya konusuna, ne kadar eğildiklerinin ortaya konmasıdır.

“Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında ‘Orta Asya’ ve tarama sonucu oluşturulacak “alt kavramlara” ne sıklıkta yer verilmiştir?” sorusu çalışmanın ana sorusunu teşkil etmektedir.

Çalışmaya derinlik katması amacıyla birinci bölümde Türkiye’de din dersi tartışmalarının tarihsel arka planına kısaca yer verilecektir. Bu kapsamda Tek Parti (Cumhuriyet Halk Partisi), Demokrat Parti (DP), 12 Eylül Askeri Rejimi ve Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) eğitim kurumlarında din dersi yaklaşımları değerlendirilecektir. İkinci bölümde alt kavramların oluşturulması gayesiyle yapılan tarama çalışması yer alacaktır. Akabinde tespit edilen kavramlar genel hatlarıyla tanımlanacaktır. Son kısımda ise Orta Asya ve alt kavramların bahsi kitaplarda bulunma sıklıkları analiz edilecektir.

1. Türkiye’de Din Dersi Tartışmaları

Türkiye’de Din Kültürü ve Ahlak Bilgi dersleri, Cumhuriyetin ilanından bu yana gerek müfredatı gerekse zorunlu ders olup olmaması ekseninde Türk eğitim sisteminde en çok

tartışılan konulardan biri olmuştur. Bu tartışmalar ekseriyetle ideolojik yönde gerçekleşmiştir. Özellikle tartışmaların temelinde zorunlu ders olma konusunda, zıt iki görüş sürekli var olmuştur. En çok üzerinde tartışılmasına karşın, Türkiye’de bahsi geçen ders bilimsel yöntemlerle yeteri kadar araştırılmış değildir.

Türkiye’de 1924 yılında tekke, zaviye ve medreseler kapatılarak "Tevhid-i Tedrisât Kanunu" (Öğretim Birliği Kanunu) kabul edilmiştir. Türkiye’deki bütün eğitim ve öğretim kurumları bu kanuna istinaden MEB çatısı altında toplanmıştır. Bahsi geçen kanunun 4. maddesi ile imam ve hatip okullarının ve ilahiyat fakültelerinin açılması görevi MEB’e verilmiştir.³ Gene, 1928’de 1924 Anayasası’nda yapılan değişiklik ile "*Devletin dini İslamdır.*" ibaresi anayasadan çıkarılmıştır. Bu gelişmenin ardından, öğretim kurumlarında, "Din Bilgisi" dersi 1948 yılına kadar ders müfredatlarından çıkarılmıştır. Bu süreçte din eğitimi veren bütün eğitim kurumları kapatılmıştır (Kap 2014: 58). Bu dönemde eğitim kurumlarında dersin yasak olmasına karşın din dersine ait bazı kavramlar yurttaşlık bilgisi gibi dersler içerisinde verilmeye çalışılmıştır (Önder 2013: 27) Kurucu iktidarın cumhuriyet rejiminin mihenk taşlarından biri olarak laikliği görmesinden dolayı bu dönemde din eğitiminin yok sayıldığıнын söylenmesi doğru olacaktır.

Türkiye’nin çok partili hayata geçmesiyle birlikte bu yasağın hafiflediği görülmektedir. Bu gelişmenin ilk örneği olarak, 1948 yılında MEB Talim ve Terbiye Heyeti’nin kararı üzerine ilkokullara 4. ve 5. sınıflarına din dersi seçmeli olarak konulması gösterilebilir (Yasin 2005: 89). Bu ilk gelişme, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde hararetle tartışmalara neden olmuş bilhassa laiklik hassasiyeti vurgulanmıştır (Cumhuriyet 1948:1-3).

DP’nin 1950 yılında tek başına iktidara gelmesiyle birlikte, devlet anlayışına dinsel öğeler tekrar girmeye başlamıştır. Bu durumun ilk örnekleri olarak, DP iktidarının daha ilk yıllarında 1950’de ilkokulların 4 ve 5. sınıflarına ve 1953’de ise lise 9. ve 10. sınıflara haftada bir saat zorunlu din dersi koyulması gösterilebilir. Gene 1950 yılında Diyanet İşleri Başkanı Ahmet Hamdi Akseki’nin raporunun etkisiyle ilk defa 1951’de imam hatip okulları (ilkokul sonrası 4 yıllık olarak) açılmaya başlanması bu konuyla ilgili diğer bir gelişmedir (Yasin 2005: 89). DP, bu alanda son icraatı olarak 1956’da ortaokulların 1. ve 2. sınıflarına isteğe bağlı haftada bir saat olmak üzere din dersi eklemesi olduğu söylenebilir. (Gündüz 1998:549).

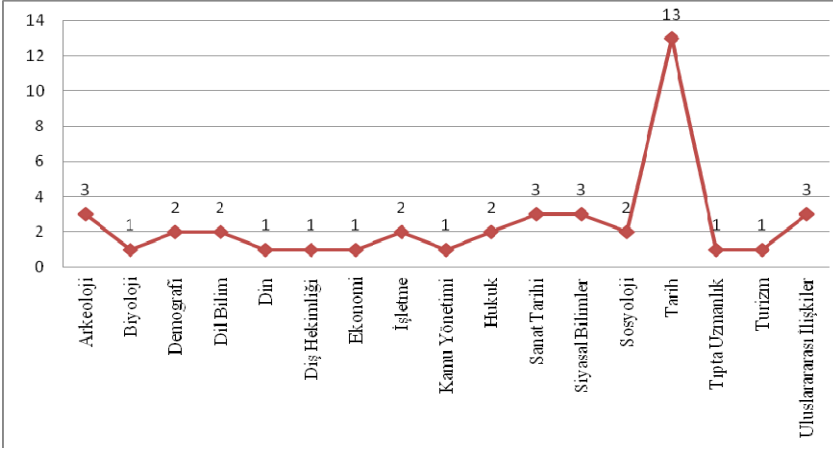
Türkiye’de 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen Askeri darbe ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Askeri yönetim komünizm tehdidine karşı İslami öğeleri topluma enjekte edilmesini bir mücadele aracı olarak görmüştür. Bu duruma örnek olarak Askeri yönetimin çıkardığı 1982 Anayasası ile birlikte din dersleri zorunlu hale getirilmesi gösterilebilir. Gene bu dönemde 1982 Anayasası’nın 24. maddesi ile birlikte din kültürü dersleri, ahlak bilgisi dersleriyle birleştirilerek "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi adını almıştır. Bu sürecin sonucu olarak ilkokul 4.ve 5. sınıflar ve ortaokul 1, 2, ve 3. sınıflara haftada iki saat zorunlu din dersi konmuştur. Lise 1. 2. ve 3. sınıflara haftada bir saat zorunlu din dersleri müfredata eklenmiştir (Yıldız 2009: 248).

Türkiye’de Ak Parti’nin 2002 de tek başına iktidara gelmesiyle birlikte eğitim alanında birçok düzenlemeye gitmiştir. Özellikle 2012 yılında kabul edilen 12 yıllık (4+4+4) zorunlu eğitim bunlardan en önemlisi olarak kabul görmektedir. Bu değişiklik ile birlikte ilkokul 4. sınıflarında haftada 2 saat, ortaokul (İmam Hatip Ortaokulları)⁴ ve genel ve mesleki liselerin (İmam Hatip Liseleri hariç)⁵ tüm sınıflarında haftada ikişer saat olmak üzere zorunlu "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi" dersi müfredata eklenmiştir.

2. Alt kavram tarama bulguları:

Orta Asya ve alt kavramların oluşturulması için öncelikle Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) “Orta Asya”⁶ başlığı ile 1987-2015 tarihlerinde yazılmış tezler taranmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

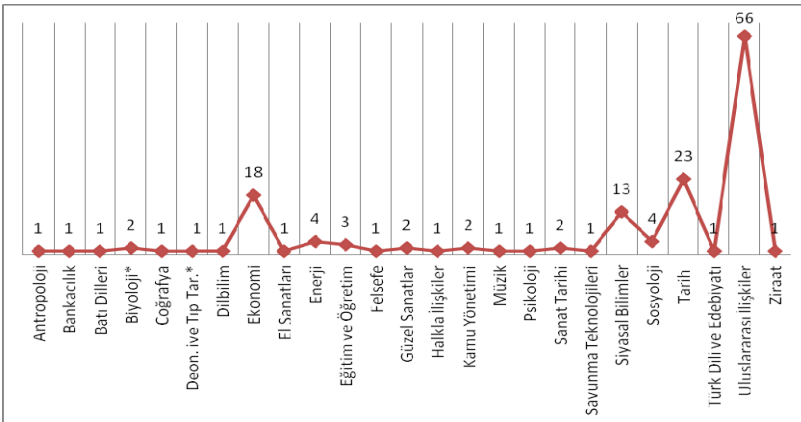
Grafik 1: Türkiye’de “Orta Asya” başlığı ile yazılmış doktora tezlerinin alanlarına göre sayı incelemesi.

Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi (Haziran-2015) verilerine istinaden hazırlanmıştır.

Grafik 1 sonuçları incelendiğinde “Orta Asya” başlığı ile yazılan doktora tezlerinin⁷ üçü fen bilimlerine ait iken, geri kalan 39 tezin sosyal bilimlere alanında yazıldığı görülmektedir. Doktora tezlerinde en çok Orta Asya çalışan alanın tarih disiplini (13 tez) olduğu göze çarpmaktadır. 14 sosyal bilim alanının ortalaması ise 2,79 olarak gerçekleşmiştir. Doktora çalışmalarının üniversite bazında incelendiğinde Ankara Üniversitesi altı doktora tezi ile birinci sırada yer almaktadır. Üçer tez ile Hacettepe ve Gazi Üniversiteleri ikinciliği paylaşmaktadır. Merkez üniversitelerinin Orta Asya konusuna taşra üniversitelerinden daha fazla eğildikleri görülmektedir.

Grafik 2: Türkiye’de “Orta Asya” başlığı ile yazılmış yüksek lisans tezlerinin alanlarına göre sayı incelemesi.

*Fen Bilimi alanlarında yapılan yüksek lisans çalışmaları. Kaynak: Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi (Haziran-2015) verilerine istinaden hazırlanmıştır.

Grafik 2'ye göre Türkiye'de "Orta Asya" başlığı ile 153 adet yüksek lisans tezi⁸ üretilmiştir. Yüksek lisans tezlerinin üçü fen bilimine ait diğer 150 tez ise sosyal bilimler alanına ait görülmektedir. Disiplin olarak en çok katkısı veren uluslararası ilişkiler alanı (66) olarak tespit edilmiştir. Bu alanda ikinci olarak katkı sağlayan tarih disiplini (23), üçüncü ise ekonomi disiplini (18) olduğu görülmektedir.

İncelenen kavramla ilgili ulusal ve uluslararası seçili indeksler tarandığında aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

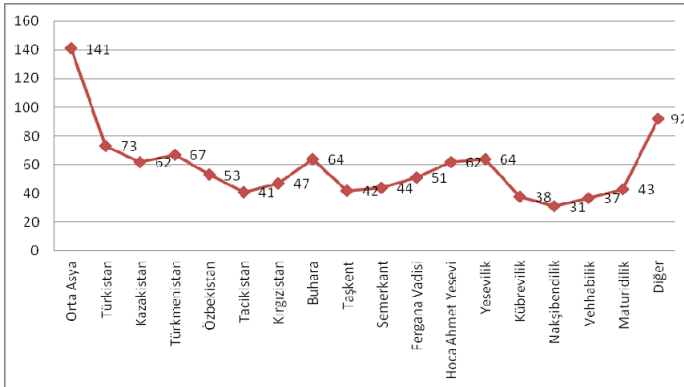
Tablo 1: Seçili İndekslere Göre "Orta Asya" Başlıklı Makaleler

ACAR İndeks	ASOS İndeks	CEEOL İndeks	ULAKBİM
93	53	425	206

Kaynak: Bu tablo ACAR, ASOS, CEEOL ve ULAKBİM' de (Haziran-2015) var olan bilgilere istinaden oluşturulmuştur.

Tablo 1'de ACAR, ASOS, CEEOL ve ULAKBİM indekslerine göre "Orta Asya" başlığı ile ilgili toplam 777 makalenin olduğu görülmektedir.⁹ Çıkan sonuca göre 425 makale ile uluslararası bir indeks olan CEEOL birinci sırada yer almaktadır. İkinci sırada ULAKBİM (206), üçüncü sırada ACAR (93) ve son sırada ASOS (53) indeksin bulunduğu tespit edilmiştir. Bu makalelerin 254'ü birden fazla indekste tarandığından, toplamda 523 adet konu ile ilgili yayına ulaşılmıştır.¹⁰

Grafik 3:Doktora, yüksek lisans tezleri ve makalelerde anahtar kavram/kelimeler de "Orta Asya" kavramları

Bu eserlerde toplam 2503 anahtar kavram tespit edilmiştir. Yapılan tarama sonucunda "alt kavramlar" sıklıklarına göre şu şekilde oluşmuştur. Orta Asya¹¹ (141), Türkistan¹² (73), Kazakistan¹³ (62), Türkmenistan¹⁴ (67), Özbekistan¹⁵ (53), Tacikistan¹⁶ (41), Kırgızistan¹⁷ (47), Buhara¹⁸ (64), Taşkent¹⁹ (42), Semerkant²⁰ (44), Fergana Vadisi²¹ (51), Hoca Ahmed Yesevi²² (62), Yesevilik²³ (64), Kübrevilik²⁴ (38), Nakşibencilik²⁵ (31), Vahabbilik/Vehhabilik/Haricilik²⁶ (31), Maturidilik²⁷ (43) ve diğerleri (92) olarak tespit edilmiştir.

Sıklıklarına göre belirlenen kavramlar önce tanımlanacaktır. Kavramların tanımlanmasının ardından bahsi geçen ders kitaplarında kavramların sıklığı analiz edilecektir.

3. Bulgular:

Öncelikle yapılan alt kavram çalışmasını iki grupta tasnif etmek mümkündür. Bu ayrımın ilki coğrafi kavramlardır: “Orta Asya, Türkistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Semerkant, Buhara, Taşkent, ve Fergana Vadisi” dir. İkinci ayrım ise dini öğeler üzerinden yapılacaktır. Bunlar; “Hoca Ahmed Yesevi, Yesevilik, Kübrevi/Kübrevilik, Maturidi/Maturidilik, Nakşibendi/ Nakşibendilik ve Vahabbilik/Vehhabilik/Haricilik” olarak tespit edilmiştir. Bahsi geçen eserlerde bu kavramların sıklığı analiz edilmiştir. Bu bilgiler ışığında Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi kitaplarında “Orta Asya ve alt kavramlar” ile ilgili bulgular coğrafi, dinsel ve görsel olarak üç tablo halinde düzenlenmiştir.

Tablo 2: Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitaplarında Orta Asya (coğrafi) Çözümlemesi

Kavram	9. sınıf Geçen Sayfa Arahlıkları	10. sınıf Geçen Sayfa Arahlıkları	11. sınıf Geçen Sayfa Arahlıkları	12. sınıf Geçen Sayfa Arahlıkları	Toplam		
Orta Asya	7 74-109- 110-112- 115	-	3	62-126-128	2 67	12	
Türkistan	7 109-110- 113-115-	-	2	54-68	3 46-47-48	12	
Özbekistan	2 113-115	-	-	-	2 39-48	4	
Türkmenistan	1 115	-	-	-	-	1	
Kazakistan	3 115	-	-	-	1	4	
Kırgızistan	1 115	-	-	-	-	1	
Tacikistan	-	-	-	-	-	-	
Semerkant	7 109-112- 115-124	2	127- 131	2	68	1 39	12
Buhara	2 109-115	-	-	-	3	46	5
Taşkent	-	-	-	-	-	-	-
Fergana Vadisi	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	30	2	-	7	12	51	

Kaynak: Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9, 10, 11 ve 12. Sınıf Ders Kitapları

Tablo incelendiğinde Orta Asya ve coğrafi alt kavramları ile ilgili en çok yer veren ders kitabı 9. Sınıf ders kitabı olduğu görülmektedir. 9. Sınıf ders kitabında 30 defa bahsi geçen kavramların geçtiği görülmektedir. Gene aynı kitapta Orta Asya, Türkistan ve Semerkant kavramları yedişer defa geçmektedir. 10. Sınıfa bakıldığında sadece iki defa Semerkant kavramı geçmektedir. Bu kavram haricinde ders kitabında araştırma konusu ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. 11. sınıf ders kitabında ise toplam yedi bulguya rastlanmıştır. Bunlar Orta Asya (3), Türkistan (2) ve Semerkant (2)’tir. 12. Sınıfta ise toplam 12 bulunmaktadır. En sık kullanılan kavram Türkistan (3) kavramıdır. Ders kitaplarının geneline bakıldığında araştırılan kavramların elli bir defa geçmektedir. Orta Asya, Türkistan ve Semerkant kavramları on üçer kez geçmektedir. Tacikistan, Taşkent ve Fergana Vadisi’nin bu kitaplarda yer bulmadığı görülmektedir.

Tablo 3: Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitaplarında Orta Asya (dinsel öge) Çözümlemesi

Kavram	9. sınıf	Geçen Sayfa Aralıkları	10. sınıf	Geçen Sayfa Aralıkları	11. sınıf	Geçen Sayfa Aralıkları	12. sınıf	Geçen Sayfa Aralıkları	Toplam
Hoca Ahmed Yesevi	18	74-108-110-115-116-117-120-123-127	1	129	5	54-55-112	10	42-46-47-52-62-68	34
Yesevilik	-	-	-	-	-	-	8	46-47-64	8
Kübrevi/Kübrevilik	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Nakşibendi/ Nakşibendilik	-	-	-	-	-	-	9	46-48-64	9
Maturidi/Maturidilik	13	112-113-126-127	1	129	21	64-67-68-78	-	-	35
Vahabbilik/Vehhabilik/Haricilik	-	-	1	60	9	63-64	-	-	10
Toplam	31		3		35		27		96

Kaynak: Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9, 10, 11 ve 12. Sınıf Ders Kitapları

Tablo çözümlendiğinde, 9.sınıf Orta Asya ile ilgili dinsel öğelerin otuz bir defa geçtiği görülmektedir. En çok geçen kavramın on sekiz defa ile Hoca Ahmed Yesevi olduğu görülmektedir. 10. Sınıfta ise Hoca Ahmed Yesevi, Maturidi/Maturidilik ve Vahabbilik/Vehhabilik/Haricilik kavramları birer kez geçmektedir ve başka konu ile ilgili dinsel öge bulunmamaktadır. Maturidi/Maturidilik kavramlarının yirmi bir defa geçtiği 11. sınıf ders kitabıdır. Ayrıca bu kitapta araştırılan kavramlarla ilgili otuz beş öge bulunmaktadır. 12. sınıfta ise toplam yirmi yedi bulguya rastlanmıştır. Bunlardan en sık tekrarlananı on defa ile Ahmed Yesevi oluşturmaktadır. Çalışmasının konusunu oluşturan Orta Asya dinsel öğeler bağlamında doksan altı bulguya rastlanmıştır. Kübrevi/Kübrevilik ile ilgili herhangi bir bulguya rastlanılmamıştır.

Tablo 4: Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Kitaplarında Orta Asya ve dinsel (görsel) Çözümlemesi

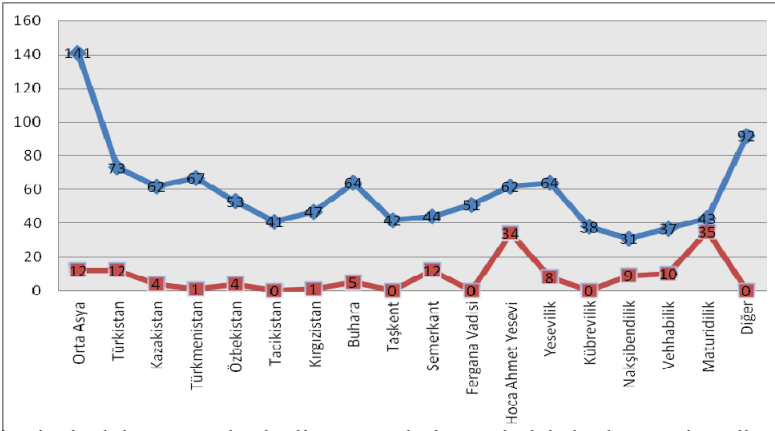
Sınıf	Görsel 1	Görsel 2	Görsel 3	Toplam
9.	İmam Maturudi'nin Türbesi Özbekistan s. 113	Ahmed Yesevi'nin Türbesi Kazakistan s.115	-	2
10.	-	-	-	-
11.	İmam Maturudi'nin Türbesi s. 68	-	-	1
12.	İmam Buhari Türbesi Semerkant Özbekistan s.39	Hoca Ahmed Yesevi Türbesi Yesi Kazakistan s.46	Bahauddin Nakşibend Türbesi Buhara-Özbekistan s.48	3
Top.				6

Kaynak: Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9, 10, 11 ve 12. Sınıf Ders Kitapları

Toplam dört ders kitabında coğrafi ve dinsel öğelerle ilgili görsellerin toplamı 6'dır. En çok görselin bulunduğu ders kitabı 12. sınıf (3) ders kitabıdır. 10. sınıf ders kitabında görsel yer almamaktadır. İmam Maturudi ve Ahmed Yesevi'nin türbelerin görselleri ikişer defa geçmektedir.

Grafik 4: Verilerin karşılaştırılması

Mavi çizgi doktora, yüksek lisans tezleri ve indekslerde tespit edilen anahtar kavram/kelimeleri belirtmektedir. Kırmızı çizgi ise ders kitaplarında taranan kavramları göstermektedir.

Grafik incelendiğinde öncelikle Orta Asya kullanımının sıklığı mavi çizgide %13,4 gerçekleşmişken kırmızı çizgide bu oran %8,16 'da kalmıştır. Ders kitaplarında Türkistan vurgusu (% 8,16) daha sıklıkla yapılmaktadır. Ders kitaplarında Maturudilik kavramının ağırlığı %23,8 iken diğer kavramda %4,1 olarak gerçekleşmiştir. Yine önemli bir tezatluk ders kitaplarında Hoca Ahmed Yesevi konusuna daha fazla yer verildiğiyle ilgilidir. Oranlarına bakıldığında ders kitaplarında %23,13 olduğu görülürken mavi çizgide bu oranın %5,9 olduğu görülmektedir. Bu veriler ışığında Tacikistan, Taşkent, Fergana Vadisi ve Kübrevilik'e ders kitaplarında yer verilmediği görülmektedir.

Sonuç:

Türk eğitim tarihinde en tartışmalı dersin geçmişten günümüze kadar Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Dönem dönem siyasetin bir parçası haline getirilen ders önemini kaybetmemiş ve içeriğiyle ilgili konjonktüre uygun değişikliklere sahne olmuştur. Üzerinde bu kadar sık bahsi geçen ders için bilimsel çalışma yok denecek kadar azdır. Bu kadar çok konuşulan ve tartışılan bir konu hakkında yeteri kadar bilimsel yayın üretilmemesi de ayrı bir tezat oluşturmaktadır.

Ortaöğretim din ders kitaplarında Orta Asya'nın yeri ve önemi üzerine yapılan analiz karşımıza birkaç önemli sonuç çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi Türkistan kavramının Orta Asya kavramı kadar sık vurgulanmasıdır. Bununla birlikte Türkiye Türkleri ile Türkistan halklarının aynı millet ve aynı inanca sahip insanlar olduğunun kitaplarda vurgulanması önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak araştırmamızda öne çıkan öğe Hoca Ahmed Yesevi'dir. Yesevi'nin bahsi geçen bölgede ve Türkiye'de

birleştirici önemi yadsınamaz bir gerçektir. Eserlerde Tacikistan, Taşkent, Fergana Vadisi ve Kübrevilik'e yer verilmemesi büyük bir eksiklik olarak durmaktadır. Genel olarak bakıldığında yapılan alt kavram taramalarında var olan kavramların sıklığı kitaplarda da neredeyse denk dağıldığı görülmektedir.

Açıklamalar

¹ Var olan kayıt ve belgeleri inceleyerek veri toplamaya belgesel tarama denir. Bu teknik ile “mevcut kayıt ya da belgelerin, veri kaynağı olarak, sistemli incelenmesi” olarak ifade edilmektedir. Belgesel taramayı, yalnızca yazılı belgelerle sınırlayıp, kitaplık araştırması olarak tanımlayanlarda bulunmaktadır. Metin, Yeliz, Doküman İncelemesi, s.1, 80.251.40.59/education.ankara.edu.tr/aksoy/eay/eay/b0506/ymetin.doc.

[Erişim: 10.06.2015].

² Bu dizinde sadece sosyal ve beşeri bilimler alanında yazılan eserler incelenecektir. Fen-tıp bilimleri alanlarında üretilen eserler tasnif dışı bırakılmıştır.

³ Ayrıntılı bilgi için: Tevhid-i Tedrisât Kanunu, MEB Mevzuat, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html>, [Erişim: 13.06.2015].

⁴ Ortaokullarda seçmeli ders olan Kuran-ı Kerim, Arapça, Muhammed'in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersleri İmam hatip ortaokullarında zorunludur. Ortaokullarda haftada 6 saat olan seçmeli dersler İmam hatip ortaokullarında haftada 2 saat görülür. Ortaokullarda haftada 2 saat seçilen seçmeli dersler İmam hatip ortaokullarında haftada 2 veya 1 saat seçilebilir.

http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/10091351_imam_hatip_ortaokulu_hdc.pdf, [Erişim: 16.06.2015].

⁵ İmam Hatip liselerinde haftada 9. Sınıflarda 13, 10 . sınıflarda 14saat din eğitimi verilmektedir. Aynı okulların 11 sınıflarında 12 zorunlu 14 saat seçmeli, 12. Sınıflarda ise 14 saat zorunlu 17 saat seçmeli din dersi verilmektedir. http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_01/31041352_imam_hatip_liseleri_haftalik_ders_cizelgeleri_20142015.pdf, [Erişim: 14.06.2015].

⁶ Bu taramada, “ Soviet Central Asia, Central Asia, Zentralasien ve Batı Türkistan” kavramları Orta Asya'yı tanımlamak için kullanılan farklı ideolojilerde söylemler olduğu için bahsi geçen tüm kavramlar taranmıştır. Konuda anlam bütünlüğünün sağlanması amacıyla sadece Orta Asya kavramı kullanılacaktır.

⁷Türkiye üniversitelerinde yazılan doktora tezleri ile sınırlandırılmıştır.

⁸Türkiye üniversitelerinde yazılan yüksek lisans tezleri ile sınırlandırılmıştır.

⁹İndeks taramasında, kitap tanıtımı, kritiği, eleştirisi, editöre mektup, editör yazısı, mülakat ve tanıtım yazıları analize dâhil edilmemiştir.

¹⁰Bu tarama da sadece Türk bilim insanlarının eserleri sayılmıştır.

¹¹ **Orta Asya:** Dar anlamda eski Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) topraklarında yer alan; Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ı kapsamaktadır. Orta Asya [Zentralasien (Alm.), Central Asia (ing), Asie Centrale (Fr.), Zentralnaya Aziya (Rus.)] kavramı tarihsel süreç içinde farklı kültürlerde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır (Türk 2009: 207). Türkistan yerine kullanılan "Orta Asya" ilmî yönden yanlış kavram olduğu gibi, 1917 Ekim Devrimi'nden sonra yavaş yavaş yaygınlaşmış ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da (1945 yılı sonrası) bu isim bölge ile özdeşmiştir (Yalçınkaya 2005: 19). Bu görüşü destekleyen Fahri Türk (2009) ise;

“Günümüzde Türkiye Türkçesi’nde dar anlamda Orta Asya’yı tarif etmek için yaygın olarak ‘Orta Asya Cumhuriyetleri’ veya ‘Türki Cumhuriyetler’ gibi sıfatlar kullanılmaktadır. Esasında bu iki kavram yanlış olarak kullanılmaktadır. Söz konusu devletleri nitelendirmek için ‘Türkistan Cumhuriyetleri’ tabirini kullanmak daha uygundur.” (207) söylemiyle kavramın uydurma olduğunu altını çizmektedir.

¹²**Türkistan:** “Türkistan” adıyla bir devlet kurulmamış olmasına rağmen, Orta Asya’nın büyük bir bölümünü oluşturan ve eski çağlardan beri Türklerin anayurdu kabul edilen bölge bu isimle anılmaktadır. “Turan” veya “Türkistan” denilen bu bölge, batıda Ural Dağları ve Hazar Denizi, doğuda Altay Dağları ve Çin sınırı, güneyde İran ve Afganistan, kuzeyde Sibiryaya arasında kalmaktadır (Yazıcıoğlu 2010 :18). Yazında Türkistan’ın coğrafi olarak Batı ve Doğu Türkistan olarak ikiye ayrıldığı göze çarpmaktadır. Batı Türkistan olarak adlandırılan Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan sınırındaki topraklar 1991 yılında SSCB’nin dağılmasına kadar Sovyet egemenliği altında kalmışlardır. Doğu Türkistan ise bugün Çin topraklarında kalan 1,6 milyon km² olan toprak parçasıdır. <http://www.hunmagyar.org/turan/uygur/> [Erişim: 18.06.2015].

¹³**Kazakistan:** Nüfusu 18 milyona yakın olan ülkenin inanç sistemine bakıldığında nüfusun %70’ini Müslümanlar oluşturmaktadır <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html> [Erişim: 18.06.2015]. Kazakistan’da İslam anlayışının temelinde tasavvuf bulunmaktadır. Türk İslam tarihi incelendiğinde tasavvufun tarikat devri 12.-19. yüzyıllar arasında devam eden bir süreci temsil etmektedir. Kazakistan’da Sünni Hanefi akımın oluşmasında, Türk tasavvufunun etkisi büyüktür. Bağımsızlık sonrası (1991 sonrası) Kazakistan’da başta Hoca Ahmed Yesevi olmak üzere tüm Kazak Müslümanlık anlayışının tekrar yorumlandığı görülmektedir. Bunun iki nedeni vardır; ilki Kazakistan coğrafyasındaki Vahhabilik anlayışının yaygınlaşması, diğeri de dinin siyasallaşma sürecidir (Dosay 2014: 3).

¹⁴**Türkmenistan:** Ülke ismini Türkmenlerden almaktadır. İslam kaynaklarında Müslüman Oğuzlar’a Türkmen denildiği bilinmektedir (Kurt 2014:601). Türkmenistan’ın İslam ile tanışması, 751 yılında Araplarla yapılan Talas Savaşı’ndan sonra olmuştur. Arapların savaşı kazanması sonucu Türkmenistan toprakları İslamlaşma sürecine girmiştir (Tathoğlu 2014:218).Türkmenistan’ın önemli şehirlerinden biri olan Merv şehri İslam açısından önemli bir yere sahiptir. Burada Kur’an ilimleri sahasında ilk faaliyetleri, Merv kadılığı yapan Ya’mer el-Advânî’nin başlattığı rivayet edilmektedir. Merv’de kıraat* ve tefsir** ilminin gelişip yaygınlaşmasında Dahkak Bin Müzâhim’in büyük katkıları olmuştur (Gazi 2014: 224). 2014 verilerine göre nüfusu 5.1 milyon civarı olmakla birlikte nüfusun %89’u Müslümanlardan oluşmaktadır <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html> [Erişim: 21.06.2015]. * Kur’an’ı belli kural ve işaretlere göre okuma. Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5599cdd00070f5.55338248 [Erişim: 21.07.2015]. **Kur’an’ın surelerini açıklayarak görüşler ileri sürme ve bunları yazma, yorumlama. Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5599cdc95797c7.64373774 [Erişim: 21.07.2015].

¹⁵**Özbekistan:** 707-715 yıllarında Mâverâünnehir ve Hârizm, Kuteybe Müslim komutasındaki İslam orduları tarafından fethedilmiştir. Bölge halkı bu fethin ardından İslam dinini kabul etmeye başladı (Muhammedcanov 2014:112). Semerkant ve Buhara’da ikamet eden az sayıda Şii dışında, Özbekistan Sünni- Hanefi mezhebinin ağırlığı

oluşturduğu bir dini yapıya sahiptir. Ayrıca Orta Asya'da güçlü olan iki büyük tarikattan Yesevilik Kazakistan'da güçlüyken, daha hiyerarşik bir tarikat olan Nakşibendilik bu ülkede güçlüdür (Alkan 2011:130). Semerkant, Buhara, Taşkent, Hiva, Nemengan, Andijan, Termez ve başka pek çok tarihi kentin bu ülke sınırları içinde bulunması Türk İslam medeniyeti ve tarihi bakımından çok önemlidir. Ayrıntılı bilgi için: Orta Asya'nın İslam Medeniyeti Merkezi: Özbekistan, Tv5 Haber, http://www.tv5haber.com/10085_Orta-Asya-nin-Islam-Medeniyeti-Merkezi--Ozbekistan.html [Erişim: 23.07.2015]. Ülke nüfusu yaklaşık olarak 29 milyon iken ülke nüfusunun %88'ini Müslümanlar oluşturmaktadır <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>

[Erişim: 22.07.2015].

¹⁶**Tacikistan:** Taciklerin Farsça konuşmaları sebebiyle tarih ve kültür bakımından İranlılarla ve Sünnî Müslüman olmaları bakımından Türklerle sıkı bağları vardır (Kurt 2014:346). İslâmiyet'in Tacikistan'a ulaşması Ebû Süfyân dönemindeydir. Araplar 652 yılında Herat'ı ve 653'te Baktria'yı (Belh) alıp Ceyhun Nehri'ne kadar ulaşmışlardır (Türkoğlu: 2014:347). Sünnî düşüncenin oluşmasını ve yayılmasını sağlayan, Mûsâ el-Hârizmî, İbn-i Sînâ, Fergânî, Bîrûnî, Fârâbî ve Rûdekî önemli isimlerdir (Türkoğlu: 2014:347). Ülkede 2014 yılı verilerine göre yaklaşık 8 milyon insan yaşamaktadır. Bu nüfusun %85'ini Sünniler oluştururken % 5'ini Şiiler oluşturmaktadır <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html> [Erişim: 22.07.2015].

¹⁷**Kırgızistan:** Şamanlığı kabul eden Kırgızlar arasında İslâmiyet, 8. yüzyılda Fergana'da gerçekleştirilen fetihler sırasında yayılmaya başlamıştır. Önce Fergana Vadisi'nde yaşayan Kırgızlar, daha sonraki yüzyıllarda özellikle Karahanlı egemenliği sırasında ülkenin merkezinde ve kuzeyindeki Kırgızların bir kısmı İslâm dinini benimsemiştir (Saray 2014:443). Bununla birlikte Kırgızlar, kuzey komşuları olan Kazaklar gibi, farklı zaman dilimlerinde gruplar halinde İslam dinine geçmiştir. Özbek ve Tacik gruplarla iç içe buldukları Fergana Vadisi civarında ve daha kolay ulaşılabilir olan bugünkü Güney Kırgızistan'da yaşayan Kırgız kabileler dağlık Kuzey Kırgızistan'daki kabilelere göre çok daha erken dönemlerde Sünnî İslam ile tanışmışlardır. Kuzey Kırgızistan'ın İslamiyet'e tam olarak geçişi ise 19. yüzyıla kadar sürmüştür. Dolayısıyla, Kırgızların Orta Asya'da yerleşik topluluklar içinde İslamiyet'i seçen en son Türk grubu olduğu söylenebilir (Bozbey 2011:20). Bugün Kırgızistan nüfusu 5,6 milyon civarında iken Kırgızların %75'i Müslümandır. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html> [Erişim: 28.07.2015].

¹⁸**Buhara:** Orta Asya'nın en eski yerleşim bölgelerinden olan ve günümüzde Özbekistan sınırları içinde bulunan tarihi şehirdir. Buhara'nın İslâm'la tanışması Ziyad komutasındaki İslam ordularının 674'de şehri kuşatmasıyla başlamaktadır. Kuşatmanın zaferle sonuçlanıp Müslümanların şehri ele geçirmesiyle Buhara, kısa zamanda İslâm dünyasının önde gelen merkezlerinden biri olmuştur. (Erzurumlu, 2002) Bu bölgenin İslam'a geçmesiyle birlikte günümüze önemli eserler kalmıştır. Bunlardan bazıları; Samanoğlu İsmail Türbesi (9.yy), Hazara Camisi (11.yy), Kalan Minaresi (12.yy), Muğak Attari Camisi(12.yy), Mescid-i Cuma(12.yy), Mir Arap Medresesi (16.yy), Uluğbey Medresesi, (15.yy.), Abdülaziz Han Medresesi (16.yy.)ve Emir Kalesi (18-19.yy.) önemli İslam eserleri arasında kabul edilmektedir (Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi). Nakşibendi tarikatının mensupları tarafından kutsal mekânlar olarak görülen Buhara yakınlarındaki Kasr-ı Arifan ve aynı bölgedeki Muhammet Baba Samasi gibi diğer Nakşi şeyhlerinin türbeleri önemli ziyaretgâhlar olarak kabul edilmektedir (Türk 2015 :103).

¹⁹**Taşkent:** 751’ de Araplar https://tr.wikipedia.org/wiki/Araplartarafından_ele_geçirilen_kent, İpekyolu güzergâhı üzerinde önemli bir nokta olmuştur. Kent ilk kez 11. Yüzyıl da Biruni ve Kâşgarlı Mahmud'un yazılı metinlerinde Taşkent adıyla anılmaya başlamıştır. 100’den fazla eski ziyaret yerleri vardır. Hazret-i İmam, Şeyh Havand-ı Tahir, Çarsu külliyesi, Kökeldaş ve Ebulkasım medreseleri, Hazret-i Ükkaşa, Şeyh Aziz Evliya ve Hoca Ahrar-ı Veli mescitleri, Şeyh Zeyniddin Baba ve Mui Halfa Baba mezarları önemli İslam eserleri olarak görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı UNESCO, Kasım 2007'deki Genel Kurul toplantısında, Taşkent'in kuruluşunun 2 bin 200'üncü yıl dönümünün kutlanmasına ilişkin bir karar kabul etmiştir. <http://www.google.com.tr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&cad=rja&uact=8&ved=OCEUQFjAH&url=http%3A%2F%2Fwww.uzembassy.org.tr%2Ffiles%2FTurizm%2Ftr%2FTashkent.doc&ei=PMSaVbCDCsebsAH4iYHQDA&usg=AFQjCNG-K7JNyClKjoH8983hOdV2r7TQnA> [Erişim: 29.07.2015].

²⁰**Semerkant:** 6. yüzyılda Orta Asya Türklerinin, 8. yüzyılda ise Müslümanların egemenliğine girmiştir (Erzurumlu, 2001). 9 – 11. yüzyıllarda İslam dünyasının ilim ve kültür merkezlerinden birine dönüşmüştür. Örneğin, İslam felsefesinin önemli isimlerinden Mansur Maturidi, Semerkant'lıdır.15 Bununla birlikte Semerkant'ta bulunan İmam Buhari'nin mezarı Semerkant için önemli bir ziyaretgâhtır. (Türk 2015 :103). Ayrıntılı bilgi için: İslam Medeniyetinde Taşkent ve Semerkant'ın Rolü, 08.12.2007, Diyalog Avrasya Platformu, <http://www.daplatform.org/Icerik/Detay/215/İslam%20Medeniyetinde%20Ta%20C5%9Fkent%20ve%20Semerkant%C4%B1n%20Rol%C3%BC> [Erişim: 29.07.2015].

²¹**Fergana Vadisi:** Tanrı Dağları tarafından çevrelenen Fergana Vadisi, Orta Asya'da Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan arasında yer almaktadır (Orta Asya'da Fergana Vadisi Sorunu, Küresel Çatışmalar, <http://www.kureselcatismalar.com/orta-asyada-fergana-vadisi-sorunu/> [Erişim: 04.08.2015]. 707-715 yıllarında Mâverâünnehir ve Hârizm, Kuteybe Müslim komutasındaki İslâm orduları tarafından fethedildi. Bu tarihten itibaren bölge halkı tedricen İslâmiyet'i kabul etmeye başladı (Muhammedcanov 2014:112). Günümüzde bölge radikal ve siyasal İslâm'ın beşiği durumunda görülmektedir.

²²**Hoca Ahmed Yesevi:** Türk dünyasının manevi hayatında büyük etkisi bulunan, Yeseviye adlı tarikatın kurucusudur. Anadolu'da yayılmış Nakşibendiyye, Kübreviye ve Çiştîyye gibi diğer bazı tarikatları önemli ölçüde etkileyen önemli bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir (Geçit 2013:124). Yesevi, 11. yüzyılın sonlarında Kazakistan'ın Sayram (İsficab) kasabasında doğdu. Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet, , <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10828,ahmedyesevivedivanihikmetpdf.pdf?0> [Erişim: 04.08.2015]

Buhara'da, devrin önde gelen mutasavvıf ve bilginlerinden olan Şeyh Yusuf Hemedânî'nin öğrencisi ve müridi olduğu bilinmektedir. Yesevi, çoğunlukla Buhara'da ikamet etmekle beraber Mevr, Semerkanî, Herat gibi önemli merkezleri dolaşarak halkı Allah yolunda hizmete çağırıştır. Dini açıdan ahaliyi aydınlatır ve özellikle dinin özünün ve temel amacının, insanın ahlâki olarak olgunlaşması olduğunu belirtirdi. Hemedânî'nin ölümünün ardından onun dergâhında halifelik postuna oturmuş ve bir süre Buhara'da Hemedânî'nin görevlerini üstlenmiştir. Daha sonra Yesî'ye dönen Ahmed Yesevi, vefatına kadar burada yaşamıştır. Yesevi, Türk tasavvuf geleneğinin hareket noktası “Pîr-i Türkistan” olarak anılmaktadır. Ahmet Yaşar Ocak (1993:35)'a göre: “Ahmed Yesevi'yi tanımak, İslâm'ın Orta Asya macerasını tanımak demek olduğu kadar, Türk Müslümanlığını da tanımak demektir.” Ayrıntılı bilgi için: Ahmet Yesevi'nin Hayatı,

<https://turaneli.wordpress.com/turk-islam-buyukleri/ahmet-yesevi-2/ahmet-yesevinin-hayati/> [Erişim: 04.08.2015].

²³**Yesevilik:** Türklerin İslam'ı kabul tarzı ve yolu olarak kabul edilebilir. Türk kültürüne ve inanç sistemine en yakın içerikte olması Yesevilik'in, yaygın bir şekilde kabulüne etken olmuştur. Yesevilik geniş bir coğrafyaya yayılmış olup, Türkistan'dan Balkanlar'a kadar tesir etmiş bir öğretilerdir. Anadolu'daki birçok tarikat, kendi tarihini Yesevilik'e kadar dayandırmıştır (Atmaca 2007: 43).

²⁴**Kübrevilik:** 12. yüzyılda Harezmi* topraklarında ortaya çıkıp günümüze kadar ulaşan tasavvufî bir hareket olarak kabul edilmektedir (Gökbulut 2009:20). 12 ve 13. yüzyıllar arasında yaşamış olan Necmeddin-i Kübrâ tarafından kurulmuştur (Tüer 2008:53). Orta Asya, İran, Horasan, Mâverâünnehir ve Türkistan coğrafyasında yayılan söz konusu tarikatın, bölge halkları ve idarecileri tarafından bir hayli kabul gördüğü ve onların dini ve kültürel hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline geldiği bilinmektedir (Gökbulut 2009:299). *Aral Gölü'nün güneyinde uzanan bir bölge olan "Harezmi", batıda Oğuz Türkleri'nin vatani, güneyde Horasan, doğuda Mâverâünnehir, kuzeyde yine Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanıtmaktadırlar. Kübrevilik, Harezmişahlar Devleti (1077-1231) sırasında ortaya çıkmıştır. (Gökbulut 2009:20)

²⁵**Nakşibendilik:** Nakşibendi tarikatının kurucusu Muhammed Bahaeddin Nakşibend (1318-1389) yaşamını Buhara'da geçirmiştir (Kaya 2011:7). Nakşibend, tarikatını Buhara, Semerkant ve Maveraünnehir bölgesine kadar yaydı. Güçlü yapılanması sayesinde uzun yıllar boyunca İslam ülkelerinde tesir ve nüfuzunu devam ettirdi. Ayrıntılı bilgi için: Şah Nakşibend Muhammed Bahâüddin Buhârî (k.s.), <http://altsilsile.altinoluk.com/index.php?pid=16> [Erişim: 01.09.2015]. (01.09.2015). Bölgede egemen tarikat konumunda olan Nakşibendilik, Orta Asya'nın neredeyse her bölgesinde görülmektedir (Gross 2004:286).

²⁶**Maturidilik:** Tarikatın kurucusu Maturidi, (863-944) Semerkant'ta yaşamıştır (Ak 2006:20). Hanefi mezhebinin düşüncesini takip eden, akla önemli bir yer veren bir tarikattir. Türkiye, Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Orta Asya ülkelerinde yaygın olduğu bilinmektedir. Ayrıntılı bilgi için: Maturidilik / Maturidi Mezhebi, http://www.dunyadinleri.com/tr-TR/dunya-dinleri/islam-tarikatmezhepleri/oku_maturidilik-maturidi-mezhebi [Erişim: 23.09.2015].

²⁷**Vahabbilik/Vehhabilik/Haricilik:** Vahhabilik yaklaşık iki yüz yıl önce Necd bölgesinde Muhamed bin Abdülvehhab'ın (1703-1792) faaliyetleri sonucunda şekillenmiştir. Vahabbilik, İslam'ın ilk yüzyıllarına dönmek suretiyle Müslümanları kurtuluşa davet ederek bu görüş doğrultusunda ilkelerini ortaya koymuş dini ve siyasi bir mezhep olarak tanımlanmaktadır. Mezhep yine muhalifler tarafından verilmiş bir başka isim de Haricilik'tir. Bilhassa Osmanlı Devleti zamanında, Osmanlı halifelerine isyan etmeleri nedeniyle bu isimle anılmaktadır. Yine bu mezhep bidat görüşleri doğrultusunda, İslam tarihinde Müslümanlar için büyük öneme sahip birçok eseri yok ettikleri için "Mabed Yıkıcılar" olarak adlandırılmıştır. (Bulut 2012:481) Vahhabilik'in Orta Asya'ya daha çok 19. yüzyıl başlarında Hindistan yoluyla girdiği bilinmektedir (Bodur 2004:202). Bu öğreti çok değişik bölgelerde faaliyet göstermişlerdir. Bu yerlerden biri de, Horasan-Maveraünnehir bölgesidir (Yönem 2011:173). Orta Asya'da bu hareket özellikle SSCB'nin dağılmasının ardından faaliyet alanını arttırmıştır (Biçer 2014:1-12).

KAYNAKÇA

Ahmet Yesevi'nin Hayatı, <https://turaneli.wordpress.com/turk-islam-buyukleri/ahmet-yesevi-2/ahmet-yesevinin-hayati/>, [Erişim: 14.06.2015].

Ak, Ahmet (2006). *Maturidi Kaynaklarında Maturidi ve Maturidilik*, Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Alkan, Haluk (2011). *Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Siyasal Hayat ve Kurumlar, Kazakistan Özbekistan Kırgızistan Türkmenistan*. Ankara: USAK Yay.

Atmaca, Veli, “Anadolu’da Yesevilik (Yesevi Menâkıbnâmesi Özelinde Peygamber Tasavvuru)”, <http://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/ATMACA-Veli-ANADOLU%E2%80%99DA-YESEV%C4%B0L%C4%B0KYESEV%C4%B0-MEN%C3%82KIBN%C3%82MES%C4%B0-%C3%96ZEL%C4%B0NDE-PEYGAMBER-TASAVVURU.pdf>, [Erişim: 08.08.2015].

Barthold, Vasilij, Vladimiroviç (2013). *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Çev. Özdem, Ragıp, Hulisi. Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay.

Bıçer, Ramazan (2014). “Dini Temalı Radikalizm ve Türk Cumhuriyetleri”, *Kelam Araştırmaları* 12:1.

“Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı UNESCO, Kasım 2007'deki Genel Kurul toplantısında, Taşkent'in kuruluşunun 2 bin 200'üncü yıl dönümünün kutlanmasına ilişkin bir karar kabul etmiştir.” <http://www.google.com.tr/url?sa=t&rcet=j&q=&esrc=s&source=web&cd=8&cad=rja&uact=8&ved=0CEUQFjAH&url=http%3A%2F%2Fwww.uzembassy.org.tr%2Ffiles%2FTurizm%2Ftr%2FTashkent.doc&ei=PMSaVbCDCsebsAH4iYHQDA&usg=AFQjCNG-K7JNyCIKjoH8983hOdV2r7TQnA>, [Erişim: 29.07.2015].

Bodur, Hüsnü, Ezber (2004). “Orta Asya'da Militan İslamcı Hareketler ve Vahhabilik”, *Dini Araştırmalar*, C.7:20.

Bozbey, İzzet, Ahmet (2011). “Quo Vadis Kırgızistan?: Sovyet Sonrası Kırgızistan'da İslami Hareketler”, *OKA*, :6-11.

“Buhara” (1991). *Görsel Büyük Genel Kültür Ansiklopedisi*, C.3. İstanbul: Görsel Yay.

Bulut, Halil, İbrahim (2012). *Dünden Bugüne Siyasi-İktisadi İslam Mezhepleri Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yay.

Cumhuriyet Gazetesi, “Din Tedrisatı Meselesi Dün CHP grubunda Görüşüldü” 20 Şubat 1948, 1-3.

Diyalog Avrasya Platformu, (2007). “İslam Medeniyetinde Taşkent ve Semerkant'ın Rolü”, <http://www.daplatform.org/Icerik/Detay/215/Islam%20Medeniyetinde%20Ta%C5%9Fkent%20ve%20Semerkant%C4%B1n%20Rol%C3%BC>, [Erişim: 29.07.2015].

Ekşi, A., Yapıcı, A. vd. (2014). *Orta öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı, 10. Sınıf*. Ed. Şahan Ramazan. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 1-139.

Erzurumlu, Alper (2001). “Bir Maneviyat Başkenti: Semerkand” , *Semerkand Dergisi*, Aralık 2001, <http://semerkanddergisi.com/bir-maneviyat-baskenti-semerkand/>, [Erişim: 29.07.2015].

_____, Alper (2002). “Hacegan Diyarı Buhara”, *Semerkand Dergisi*, Ocak, <http://semerkanddergisi.com/hacegan-diyari-buhara/>, [Erişim: 14.06.2015].

Gecit, Salih, Mehmet (2013). “Hoca Ahmed Yesevî İle Şeyhahmed-i Hânî'nin Divân-I Hikmet ve Mem U Zin Eserlerindeki İtikadî Esasların Mukayesesi”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 13: 3.

Genç, Nazım. (2014). *Orta öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı, 11. Sınıf*, Ed. Selami Öğreden. İstanbul: Netbil Yay. 1-120.

Gökbulut, Süleyman (2009). *Necmeddin Kübra ve Kübrevilik*. Doktora Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

Gross, Jo-Ann (2004). “Resmî” ve “Resmî Olmayan” İslâm Tartışması: Sovyet Orta Asyasında Tasavvuf,” Çev. Abdurrezzak, Tek, T.C. Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. C.13, S. 1.

Gündüz, Turgay (1998) “Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Din Eğitimi ve Öğretimi Kronolojisi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7-7: 548-549.

Hoca Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet,
<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10828,ahmedyesevivedivanihikmetpdf.pdf?0>,
[Erişim: 04.08.2015].

“İmam Hatip Liselerinde ve Anadolu İmam Hatip Liselerinde 2014-2015 Öğretim Yılında 9. ve 10. Sınıflardan İtibaren Uygulanacak Haftalık Ders Çizelgeleri”.
http://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_01/31041352_imam_hatip_liseleri_haftalik_ders_cizelgeleri_20142015.pdf [Erişim: 14.06.2015].

Kap, Derya, “Zorunlu Din Dersi Uygulaması”, s.58, http://www.ikv.org.tr/images/files/58-61%20AKADEMIK%20PERSPEKTIF%20KASIM%202014_58-61%20%281%29.pdf, [Erişim: 14.06.2015].

Karakuzu, Taner ve Limon, İlker (2012). “Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Yeri Üzerine Bir Analiz” *ESBA Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 3-1.

Kaya, Hakan (2011). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Nakşibendilik (İstanbul, Diyarbakır, Bursa), Yüksek Lisans Tezi*, Ankara: Ankara Üniversitesi.

Kenzhetayev, Dosay, “Kazak Müslüman Toplumunu ve Maturidi Akıdesinin Yeniden İhyası”, *İmam Maturidi Uluslararası Sempozyumu*, s.3, <http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/maturidi/Prof-Dr-Dosay-KENZHETAYEV-.pdf> [Erişim: 21.07.2015].

Koç, E., Şimşekçakan, M., vd. (2014). *Orta öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı, 11. Sınıf*, Ed. Türkan Ahmet. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay.1-141.

Kurt, Halil, (2014). “Türkmenistan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

_____(2014). “Tacikistan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Küresel Çatışmalar, “Orta Asya’da Fergana Vadisi Sorunu”, <http://www.kureselcatismalar.com/orta-asyada-fergana-vadisi-sorunu/>, [Erişim: 04.08.2015].

“Maturidilik / Maturidi Mezhebi”, http://www.dunyadinleri.com/tr-TR/dunya-dinleri/islam-tarikatmezhepleri/oku_maturidilik-maturidi-mezhebi, [Erişim: 23.09.2015].

Metin, Yeliz. “Doküman İncelemesi” 1, 80.251.40.59/education.ankara.edu.tr/aksoy/eay/eay/b0506/ymetin.doc, [Erişim: 10.06.2015].

MEB Mevzuat, Tevhid-i Tedrisât Kanunu, <http://mevzuat.meb.gov.tr/html/110.html> [Erişim: 13.06.2015].

Milli Eğitim Bakanlığı (2016). *Milli Eğitim İstatistikleri Örgün Eğitim, 2015/16*. Ankara: Resmi İstatistik Programı Yayını.

Muhammedcanov, Abdullah(2014). Özbekistan, “Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi” C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Ocak, Ahmeti, Yaşar, “Türk Kültüründe Ahmed-i Yesevî’nin Yeri ve Önemi”, <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/969/Ocak.pdf?sequence=1>, [Erişim: 14.08.2015].

Önder, Mustafa (2013). “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Temelleri Üzerine” *dergİabant (AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi)*, Bahar,C.1:1.

Özgüdenli Osman, Gazi (2014). “Merv “*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Saray, Mehmet (2014). “Kırgızistan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

“Şah Nakşbend Muhammed Bahâüddin Buhârî (k.s.)”, <http://altinsilsile.altinoluk.com/index.php?pid=16>, [Erişim: 01.09.2015].

Tatlılıoğlu, Durmuş (1999). “Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Yapı ve Dini Hayat”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3: 218.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü (2010). *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları.

The World Factbook, “Kazakhstan”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html> [Erişim: 18.06.2015].

_____, “Kyrgyzstan”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, [Erişim: 28.07.2015].

_____, “Tajikistan”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html>, [Erişim: 25.07.2015].

_____, “Turkmenistan”, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, [Erişim: 21.07.2015].

_____, “Uzbekistan,” <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, [Erişim: 23.07.2015].

Türer, Osman (2008) “Tasavvuf Yolunun Önderlerinden Necmeddîn-i Kübrâ,” *Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi*, Y.21,C.81 <http://www.yeniumit.com.tr/konular/detay/tasavvuf-yolunun-onderlerinden-necmeddin-i-kubra>, [Erişim: 29.08.2015].

Türk Dil Kurumu “Güncel Sözlük”, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5599cdd00070f5.55338248 [Erişim: 21.07.2015].

_____, “Güncel Sözlük”, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5599cdc95797c7.64373774[Erişim: 21.07.2015].

Türk, Fahri (2009). Azerbaycan ve Orta Asya’da Değişim Sürecinde Ortaya Çıkan Turancı Siyasi Hareketler (1989-2007), *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 51: 207.

_____ (2015). “Türk Dünyasında Turizmin Gelişmesinde Devlet Dışı Aktörler: Turizm Acenteleri”, *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 6: 2.

Türkan, A., Şahan, R. vd. (2014). *Orta öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı, 9. Sınıf*, Ed. Koç Eyüp. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yay. 1-135.

Türkoğlu, İsmail (2014). “Tacikistan” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.

Tv5 Haber, “Orta Asya’nın İslam Medeniyeti Merkezi: Özbekistan,” http://www.tv5haber.com/10085_Orta-Asya-nin-Islam-Medeniyeti-Merkezi--Ozbekistan.html, [Erişim: 23.07.2015].

“Uyguristan – EasternTurkestan”, <http://www.hunmagyar.org/turan/uygur/> [Erişim: 18.06.2015].

Yalçınkaya, Alaâddin, “Türkistan Terimi, Coğrafi ve Siyasi Sınırı”, <http://www.turkalemimiz.com/asil/turkistan.asp?id=455> [Erişim: 18.06.2015].

Yazıcıoğlu, Önder (2010). *Türklerin Kültür Tarihi*, İstanbul: Kalipso Yay.

Yıldız, İlhan, (2009). “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi: Zorunlu mu Kalmalı, Yoksa Seçmeli mi Olmalı?” *TUBAV Bilim Dergisi*, 2-2: 248.

http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2014_10/10091351_imam_hatip_ortaokulu_hdc.pdf [Erişim: 16.06.2015]

Yılmaz, Yasin (2005). “Türkiye’de Din Eğitimi”, *Bilim ve Din Dergisi*, K1ş:89-91 <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=659>, [Erişim: 14.06.2015].

Yönem, Ahmet (2011). “Haricilerin Horasan Maveraünnehir Bölgesine Geçiş Süreci”, *F.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16:2.

SZİN VE LYAO SÜLÂLELERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER¹

RELATIONS BETWEEN THE SZIN AND LYAO FAMILIES

ДИПЛОМАТИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ИМПЕРИЙ ЦЗЫН И ЛЯО

İkram MATYAKUBOV*

ÖZ

Bu makalede Orta Yüzyıllıklar Çin tarihi, özellikle, Szin, Lyao ve Sun imparatorlukları tarihi ve bu imparatorluklar arasındaki diplomatik doktrinle ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Türk tarih uzmanı Enver Taşagay bir makalesinde Milâttan Önceki 220 yıllarına kadar Çin’de hükümranlığını sürdürmüş olan Szin İmparatorluğu’yla ilgili bilgilere yer ayırmıştır.

Anahtar kelimeler: Altan, Jurjen, Lyao, Kidan, Manjuriya, Mohe, Mengü.

Аннотация

В статье говорится об истории средневекового Китая, именно о империи Цзин, Ляо и Сунь. Также в статье сказано дипломатическая доктрина между империями. Турецкий историк Анвар Ташагай в своём статье написал про империи Цин который правил в Китае до 220 года до нашей эры.

Ключевые слова: Алтань, Журжень, Ляо, Кидань, Манжурия, Мохэ, Мэнгу,

ABSTRACT

In the article describes the history of the middle century of China, in line empires Czin, Lyao and Sun. Also telling about diplomatic relations, doctrina between empires. Turkey historian Anvar Tashagay told on the his article about empire Chin dynasty govern in China before 220 years before our era.

Keywords: Altan, Jurjen, Liao, Kidan, Manjuria, Mohe, Mengü.

“Tarih milletin aynasıdır” (Konfücius)

“Türksüz Çin olmaz” (Mao Sze-dun)

Szin İmparatorluğu’nun yürüttüğü dış politikanın incelenmesi bugün de güncelliğini koruyan önemli konulardan biridir. Bunun için her şeyden önce konunun temeli ve nedenleri incelenmelidir.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.7720

* Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü araştırma görevlisi

Birincisi, XII yüzyılın başlarına kadar Çin'in kuzeyinde yaşamış kabileler arasındaki aralıksız savaşlar ise, ikincisi, Jurjenler'in 119 yıl süren hükümlanlık döneminde sadece şimdiki Çin toprakları içerisinde değil, ülke sınırlarının dışında bulunan ülkelerle de ilişkileri geliştirmiş olmasıdır. Üçüncüsü de, o dönemde Doğu Türkistan ülkesi topraklarında yaşayan halklar ve milletlerle yakın ilişkilerde bulunmuş olmasıdır. İlişkilerin genel amacı da kültürel, askeri, siyasi ve sosyal alanların geliştirilmesiydi.

Kıdanlar² İmparatorluğu 916'dan 1125'e kadar hükümlanlık etmiş, gelişmekte olan kabileye, dikkatsizlikten dolayı 1125 yılında Jurjenler³ tarafından fethedilmiştir. Bunda sadece askeri güç değil, diplomatik ilişkiler de büyük rol oynamıştır. Jurjenler kendi devletlerinin sınırlarını daha da genişletmek için ilk önce Lyaolar'la ilişki kurmuş, bununla birlikte, Kuzey Sun ve Sisya'yla da ilişkileri iyileştirerek Kıdanlar'a karşı kendi müttefiklerini seçmişlerdir. Bu da o dönemde diplomasinin ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Lyaolar Shanyun Anlaşması'na göre Sun İmparatorluğu'ndan 200 bin parça ipek, 100 bin lyan (para birimi) gümüşü alır. Bunun intikamını almak için Jurjenler'le müttefik olur. Ancak, siyasette ebedi dostluk değil, ebedi çıkarlar üstün olduğu için Jurjenler, Kuzey Sun İmparatorluğu'yla 1125 yılında savaş başlatırlar. Böylece Jurjenler, Sun İmparatorluğu'nu Kuzey taraftan sıkıştırarak, Yanszi ırmağında bir sınır çekerler. Daha net bir dille, Yanszi ırmağı doğal sınır görevini üstlenir. Çünkü Jurjenler kuzeyde yaşayan kabilelerden oluşan bir devlettir. Yanszi'inin güney kıyısı sıcak olduğu için bu tür iklim koşullarına alışkın olmayan kabileler çeşitli salgın hastalıklara uğrayarak ölüyorlardı. Dolyısıyla, ırmak doğal sınır olarak kalıyordu.

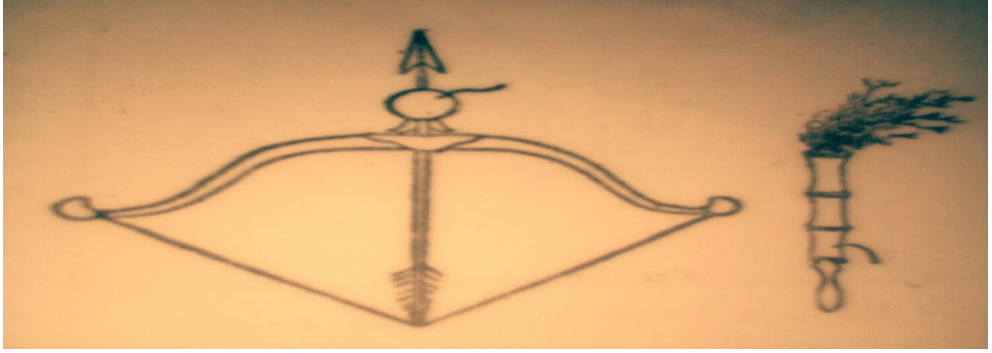
Jurjenler Yanszi ırmağına kadar uzanan yerleri ele geçirdikten sonra Orta Asya halklarıyla olan ilişkilerini genişletmeye başlarlar.

Ele aldığımız konu, Çinli bilim adamlarından Li Jou-ju ve Bay Pinglar tarafından incelenmiş, bilimsel çalışmalar E Lun-li kaynaklarına dayanılarak Rusçaya tercüme edilmiştir. Moğollar'ın özel tarih uzmanı sayılan Chang Chun'un elyazmalarında da bu konuyla ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir. Bunun dışında, Szin sülâlesinin tarihi 1344 yılında Çin muarrihleri tarafından yazılarak sonuçlandırılmıştır. Bu kaynak 135 bölümden oluşmaktadır.

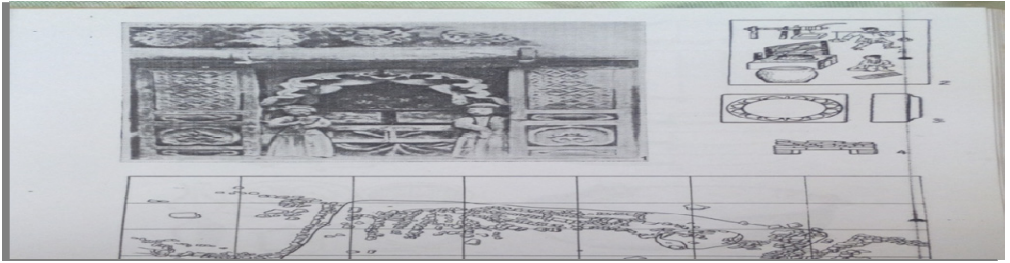
Türkçe kaynaklarda "Altay İmparatorluğu" diye adlandırılan kaynakların araştırılması konusuna gelince, Rus bilim adamlarından G.M.Rozova, A.Agafonov ve E.Biçürinler'in konuyu ilk inceleyen araştırmacılar sayıldıkları bilinmektedir. Daha sonra "Szinler'in kaynakları"ni Ye.I.Kiçanov ve A.T.Malyavkinler de incelemiştirler. M.V.Vorobyov "Jurjenler Devleti tarihiyle ilgili" ("Ocherk istorii gosudarstva Jurjenev") adlı kitabını yayımlamıştır. Bunun haricinde N.V.Kyumer "Çok Eski Çin Tarihi" ("Kitayskiye davniye istorii") adlı eserini 1949 yılında tamamlamış, daha sonra N.V.Kyumer'in Uzak Doğu ülkeleri tarihiyle ilgili eseri yayımlanmıştır.

² Kıdan kabilesinin adı daha sonra Kuzeydeki Lyao sülâlesinin temelini oluşturmuştur. Bu büyük imparatorluk 1125 yılına kadar Çin'de hükümlanlık etmiş ve Çin'in kuzey kısmını kendi kontrolü altına almıştır.

³ Nuzhen kabilesinin adı daha sonra 1115'ten itibaren Kıdanlar'a karşı bağımsızlık savaşına başlar. 1125'te Lyaoları tamamen yerle bir eder.

Altan va Sun İmparatorluğu ordusunun kemancılarının kullandıkları ok yaylar ve bambuktan yapılmış top mermisi. XII yüzyıldaki resim. (Ressam Çjan Sze-duan)

Szinler'in inşaat üslupları, Şanyue «Ocherk istorii Kitaya s drevnix vremyon do opyumnoy voyni» «Moskva», 1959 kitabının 305-337. sayfalarından alınmıştır.

Aguda'nın Jurjenler'in küçük ordusuna komutanlığa başladığı sene Huanglofu'ya saldırı düzenleyerek imparatorun askerlerini paniğe sürüklemiştir. Aguda, imparator olunca, Xuanglofu'yu tamamen benimser. Bu haberi alan Lyao imparatoru Tyanzuodi yetmiş bin neferden oluşan ordusuyla onun üzerine yürümüştür. Tyanzuodi'nin ordusunda Jurjen kabilesinden olan askerler de bulunuyordu. Aguda onların desteğiyle imparator ordusunun içinde bir askeri ayaklanma düzenler. Bu ayaklanma sırasında yüzlerce asker ölür. Ama imparator savaşı durdurmk istemez. İşte o zaman Altanlar geri çekilirler. Jurjenler 1116 yılında Dunszin'i, 1120 yılında ise Shanszin'i (Şimdi İç Moğolistan) fethederler. 1115 yılında Sun İmparatorluğu'yla ittifak kurarlar. Böyle bir ittifagın belirlediği şartlar gereği Lyao'ya karşı savaşa başlarlar. Sun İmparatorluğu Yan ve Yun yerlerini geri almak amacıyla son zamanlarda kuvvetlenmeye başlayan devlete destek olma niyetini dile getirir.

Aguda bu bölgede Lyaolar'ın egemenliğine (bölgeyi yönetme) son vermek amacıyla Lyaolar'a karşı açık şekilde saldırılar düzenliyordu. Jurjenler artık Huanglofu'nun davranışlarına dikkat etmeye, askerlerini Ichjou yakınlarında konuşlandırmaya başlar. Ichjou'da yaşayan halkları esir alır.

Jurjenler muharebeler sırasında ustaca kılıç kullanırlar, Doğu usulu güreşleri öğrenerek, askerler

birbirleriyle güreşe düşerler. Aguda'nın kendisi de her savaşa bizzat katılır. Savaşların sonucu, askerlerin moraline bağlıydı. Jurjenler fiziksel açıdan oldukça kuvvetliydi. Göçebe

hayat yaşadıkları için milli kültür ve dini mentalite o kadar kuvvetli olmadığından daha sonra Hanlar'la assimile olmuşlardır.

Daha sonra bu soyun Hanlar'la assemile olmasına söz konusu unsurlar neden olmuştur. Lyao padişahı olan Tyan-szo'ya elçi gönderir. O zaman Jurjinler sadece sözlü anlaşmadan başka bir şey yapamazlardı. Lyao padişahı Jurjinler'in adını bile duymak istemez. Onlar kendi vassallıklarını itiraf ettirmek isterler. Bu savaşta Lyaolar'ın İçjou adlı eyaleti Jurjinler'in eline geçer. Aguda da Lyaolar'a boyun eğmiyordu. O yüzden iki taraf birbirleriyle bir türlü anlaşamazlar.

Yazı üslupları ve pratiği Şanyue «Ocherk istorii Kitaya s drevnix vremyon do opyumnoy voyni» «Moskva», 1959 kitabının 305-337. sayfalarından alınmıştır.

Mart ve Mayıs aylarında Lyao devletinin padişahı olan Tyanzuodi Sjan Lu'yu iki defa elçiliğe gönderir. Ancak o zaman Aguda şöyle der: “Bir savaş bir de sulh iyi değil”. Aguda bir plan düşünmüştü. O A su'yu geri ister ve “Huanluofu bizimidir” der. Lyaolar ise buna razı olmaz. O dönemde o zaman kaybetmeden yönetimi islah etmeye çalışır. Devlet yönetimini derinden islah eder. Devletin n önemli görevleri Çin sistemine benzetmeye çalışır. Ancak devlet görevlerinin adlandırılması Jurjinler'de farklıydı. Örneğin, “bojilie” kavramını devlet kapsamında uygular. “Bojilie” kavramının anlamı Jurjince'de “büyük” demektir. Jurjinler'in kabile birliğinde de böyle bir görev vardı ama, islah edildikten sonar bu görevin sorumluluğu artar. Bu tür çalışmalar devletin bütünlüğü ve istikrarın sağlanmasına yöneliktir. Aguda'nın kardeşi U Çi-may Xiebanbojilie olarak tayin edilir. Ca gai, A mai ve Di hie ni Guolun Bojilieve dönüşür. Aralarındaki fark belirlenerek, dağılır. Devlet monarşiye dönüşür. Aguda'nın, kendisi için belirlediği hedef, yani birleşerek İmparatorluk kurma arzusu yavaş yavaş sona ermek üzereydi.

Lyao padişahi Tyan zuo Aguda'ya karşı saygılı değildi. Eylül 1115'te hükümdar Tyan zuo savaşa bizzat katılmak için savaş meydanına gelir. O savaşı şöyle planlar; Xiao feng'in ordusu küçülür, düzey bakımından da o daha aşağı iner, yani bir seresker olur. Hiao fu zhu ve E lu zhang lu Lyao bölük başkanlarına dönüşürler. Jurjinler Çang çun Çjou'dan çıkarak ikiye ayrılır. Lin sziyan Çjou ve biğer yerleri fethetmiş durumdaydılar. Ancak, Aguda Eylül ayında Huangluofu'yu fethetmişti. Lyao hükümdarı bu haberi duyunca çok kızar ve yetmiş binli ordusuyla saldırır. Aguda büyük ordu hakkında haber alır ve endişe etmeye başlar, ama orduyu yok edeceğini söyler. Aguda Huangluofu'yu ele geçirince Zhan han pai Şu'ya bir mektup yazdırarak Tyanzuo'ya gönderir. Bu mektubun içeriği Lyao hükümdarına boyun eğeceğimiz ve vassallığı Kabul edeceğiz. Ancak, Aguda lyaolar'a karşı mücadeleye devam eder.

Aguda bu davranışı ve hareketiyle bir yandan Lyaolar'ı kızdırmışsa, diğer yandan savaşmadan son savaşa kadar iç çelişkiler vasıtasıyla imparatorluğu içten bozguna uğratmaya çalışıyordu. Onun amacı son savaşı gerçekleştirerek zafer kazanmaktı. Söz konusu son savaşa hazırlanırken, Lyao ordusunda isyan başlar. Yelujanglu ihanet eder. Hükümdar Yeluçun'un kayınbiraderi olan Xiao dilu ve Xiao yanlu iki yeğeni ve üç yüz adamıyla savaş alanını terkeder. Onların bir kaç şartı vardı. Birincisi, Yeluçun'un iktidara gelmesiydi. Yoksa Tyanzuo'ya boyun eğmeyeceklerdi. Ancak, bu konuda Yeluçun'un kendisi durumu daha iyi kavramamıştı. Çünkü Jurjinler, Lyao İmparatorluğu'na girmeye çalışıyordu. Dolayısıyla, o zaman iktidârı ele geçirmek iyi fakir değildi. Ama, Kuzey ve Güney şehirleri Tyanzuo'yu desteklemiyordu. Çünkü o Jurjinler'i maglup etmeyi düşünmüyordu. Hükümdar, onların melikeye saldıracaklarını düşünerek endişeleniyordu. Bir yandan melikeyi korumak, diğer yandan da imparatorluğun kader'i tehlike altına girecekti. Melikenin ismi Guang ping dian xin gong idi. Onu korumak için Batıdan geri döner. Yerine sahte padişah bırakır. Bu bir hileydi. Bu hileyle kandırılan Yelujanglu ve onun etrafında bulunan şahıslar darbe düzenlerler ama, hükümdar kendini kurtarır. Dolayısıyla, Yeliçin, padişahın güvenine girmek için kendi yeğenini öldürür ama, Kuzey Sun'da durum oldukça değişmişti.

*XII yüzyılın başlarında şimdiki Şanhay'daki ilk bahar bayramı.
(Ressam Chjan Sze-duan)*

Halk ayaklanmasının önüne geçmek amacıyla Say szin, Tong guan ve b. “Kendi topraklarımızı geri alacağız” sloganıyla çıkarak, halka baskı yapıyorlardı. “Devleti güçlendireceğiz, ordunun kudretini yükseltireceğiz” sloganıyla milleti daha da çok eziyorlar, bunun dışında, küçük ve orta seviyedeki esnaf ve tüccarları da gaspediyorlardı. 1118'den itibaren Kuzey Sun İmparatorluğu, Altanlar'la ilişki kurmaya çalışır. Ma Çjen, Jao Lyangsi ve başkaları elçi olarak gönderir. Sonuç olarak birlik kurulur. Bu birliğin koşullarına göre, Lyao devleti ele geçirildikten sonra önceki beş hakanlığa ait topraklar tek Kuzey Sun İmparatorluğu'na ait olacaktı. Sun ise bunun karşılığı olarak Lyao'ya ödenen vergiyi Altan devletine ödemesi lâzımdı.

1122 yılında Tun guan önderliğindeki büyük ordu Lyaolar'a karşı savaş başlar. O Lyao'nun ordusunun savaşmadan teslim olacağını düşünür. O askerlerin ellerine silah almaları hakkında emir vermemişti. Ancak Lyao ordusu pusudan saldırır ve Sun ordusunu ciddi zarara uğratar. Sun askerlerini takip eden düşmanla birlikte Xun zhou Tongguan'ın ermine boyun eğen Sun askerlerine karşı savaşa girmediler ve sonuçta yenildiler. Aradan çok zaman geçmeden Sun tarafına geçen Lyao seraskeri olan Gaoyaoshi ve Tong Guan tekrar büyük ordu tolayarak Yanszin'e doğru yürür. Gaoyaoshi de orduya rahberlikeder.

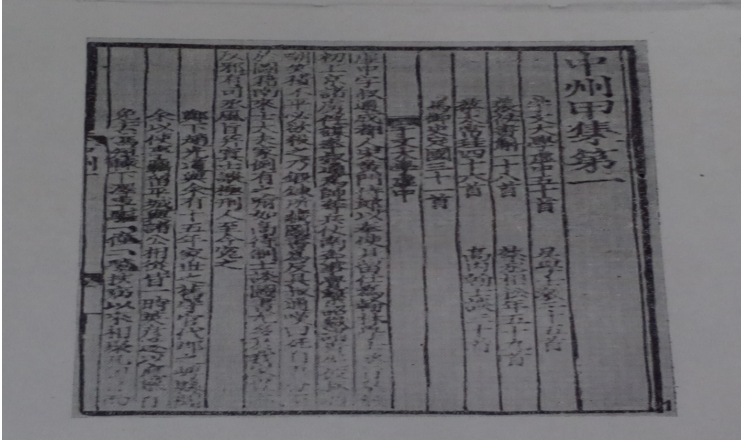
Altan va Sun imparatorlukları ordusunun hududu ve semt köşesini belirlemede kullanılan, o dönemin askeri tomografik pusulası. XII yüzyıl.

(Ressam Chjan Sze-duan)

Sunlar ordusunun komutanı olan Lyuyanszin az sayılı Lyao ordusundan endişe etmiyor, savaşa gireceklerini düşünmüyordu. İki ordunun arasında bir ırmak Luguohederyası vardı. Bir gün akşama doğru Lyuyanszin bu deryanın öbür yakasında ateş yakıldığını görür ve aniden olacak saldırıyı önlemek amacıyla orduyu savaşa hazırlar. Ancak Sun ordusu askerleri paniğe kapılarak kendi kamplarını ateşe vererek kaçmaya başlarlar. Askeler her tarafa kaçarken, düzensizlikler başlar, Van Anşi döneminden kalma silah ve gıda, arzaklar da kaybolur. O zamana kadar Altanlar Lyao'ların şehir ve eyaletlerini ele geçirmiş bulunmaktaydı; Çjunszin (Kuzey Doğudaki Pensuan köyü ve Hinjin Sun ordusunun bu kadar zayıf olduğunu bilerek Altanlar tavrılarını değiştirirler. Anlaşmayı bozarak, Lyao devletini kendileri ele geçirmeyi planlıyor, altı bölgeyi içeren; Szichjou (Jizhou, şimdi Jinhian), Szinchjou (Jinzhou, şimdi Jin hua), Tanjou (Tan zhou, şimdi Mi un), Şunchjou (şimdi Şun yi), Çjochjou (şimdi Zhoxian) ve İçjou (şimdi Yihian)lardan oluşan Hebey eyaletini fethetmek için mücadele veriyordu. Tong Guan kendi kayıplarını gizleyerek onlarla birlikte Yanszin'e baskın yapmaya çağırıyordu.

Lyao İmparatoru olan Tiyan Zuo di'nin Batı'ya kaçması Altanlar'ın Güneye doğru ilerlemesine ve böylece Yanszin'e baskın yapmasına imkân sağlıyordu. 1122 yılında Yanszin baskınından sonra bir yıllık vergilerden gelen parayı ödemek şartıyla Kuzey Son'a teslim eder. Altanlar Kuzey Sun'a saldırılacağından korkarak tüm şartları kabu ederler. Yanszin'in fethedilmesine yardım ettiği için ek olarak bir milyon guan verir. Altan tüccarlarının Kuzey Sun topraklarında vergi ödemediği satış yapmaları için hak tanır. Yanszin halkı şehir halkıyla birleşerek, Altan sınır askerlerine saldırı düzenler. Altan askerlerin sayısı çok sayılı değildi ve onların fethettikleri topraklardaki denetim çalışmaları da aksamaktaydı. Ayrıca, o köyde Sun devletinin 300-400 bin askerden oluşan ordusu da bulunuyordu. Çünkü vergi alındıktan sonra derhal geri dönülmesi gerekiyordu.

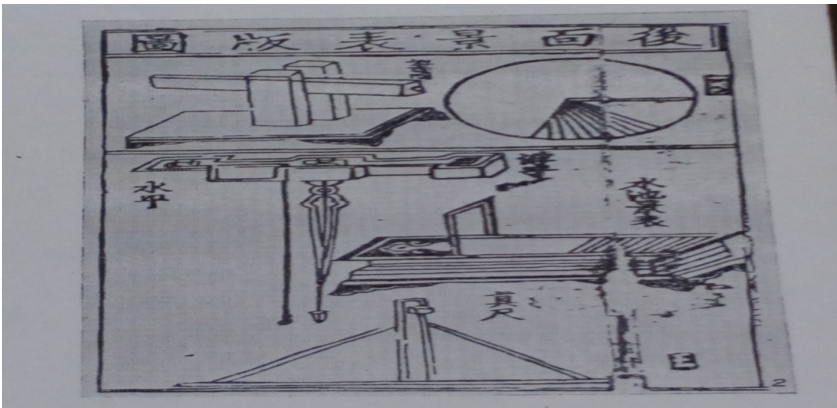
Kitapçılık ve edebiyat

Ancak, Yanszin’de büyük çapta talan, baskınlar düzenleyerek ele geçirilen eşyaları yanlarında götürürler. 1123 yılında Sunlar’ın elinde sadece bomboş şehir kalır. Yanszin halkında hiç bir şey kalmamış olsa da kendi ordusunu şenlik içinde karşılar. 1125 yılında Lyao devletinin imparatoru Altanlar tarafından öldürülür. Syunhen’in 7 senelik yönetiminden sonra Lyao devleti tarihe geçer. Lyao komutanı olan Yelyu Daşi Batıya kaçar. İli nehri ve Sırderya arasında Batı Lyao devletini kurarlar.

Tarihte Kara Çinli devleti (1131-1211 y.) adıyla meşhur olan bu devlet Moğol kabilesi sayılan Naymanlar va Harezimşahlar tarafından yerle bir edilir.

Seksen sene boyunca Orta Asya topraklarında hükümdarlığını sürdürmüş olan bu devlet Çin ve Orta Asya medeniyetini birleştirerek, devletler arasında bir kültür köprüsü görevini üstlenmiştir.

Aşağıda Jurjinler’in Lyao’yla yapılan siyasi, diplomatik, kültürel ve sosyal ilişkileri üzerinde detaylı olarak durulacaktır.

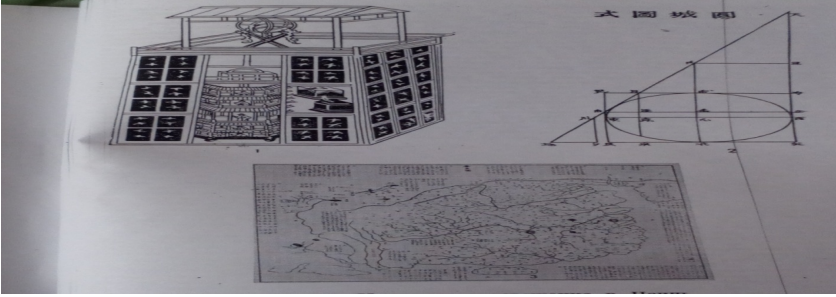

Matbaacılık ve matbaa cihazları

Jurjinler devleti kapalı bir alan üzerinde değil, bir çok kabileyi içermekte olan topraklarda kurulmuştur. Aşağıda bağımlı ve bağımsız Jurjinler, onların yaptıkları savaşlardan bahsedilecektir. Jurjinler imparatorluğunun meydana gelishi ve bu devlette

onlarla yanyana yaşayan diğer halklar, komşu devletler ve Jurjinler’le diplomatik ilişkilerde bulunan (Lyao, daha sonra Sun imparatorluğu) devletlerin önemli pozisyonları işgal ettiklerini görürüz. Ancak, bu imparatorluğun tarihini kısa şekilde anlatarak, esas dikkati diplomatik ilişkilere çevireceğiz. Bu konuda Lyao (daha sonra Sun İmparatorluğu)nun önemi büyüktür.

Sadece diplomatik ilişkiler değil, kültürel ilişkiler üzerinde de durulması gerekir. Jurjinler ve Lyaolar arasındaki ilişkilerin kökleri çok eski dönemlere dayanır ama, Jurjinlerin kaderlerini etkilememiştir. Aradan çeyrek yüzyıl geçmeden her şey değişir. Lyao devleti 916 yılında meydana gelir ve hızlı şekilde onu kökünden değiştirir. 926 yılında Bahay devletini ele geçirdikten sonra oralarda yaşayan Jurjinler Kidanlar’a bağımlı olarak kalır. 982-991 yıllarda Kidanlar’ın Jurjinler’e baskı değişti. Lyaolar Yalu neğri yakasında verimli şekilde savaş yürütmesi sonucunda Jurjinler’in Sunlar (Kuzey Sun) imparatorluğu’yla ilişkileri kopar. O zaman onların Lyaolar ya da Koreyolar tarafına geçme kararını almaları gerekiyordu. 991 yılında onların büyükelçisi Keyfin’e gider. Ama Sun İmparatorluğu Jurjinler’i o kadar medenileşmemiş diye onlarla müttefik olmayı reddederler. Aradan dört sene geçip, Sun İmparatorluğu Jurjinler’e rüşvet teklif ederek, karşılığında Lyao İmparatorluğunda isyan düzenlenmesini ister. Ancak, bu konuda Jurjinler Lyaolar’a haber gönderirler. Bu da Sunlar’ın siyasi çevresi Mançurya’da kısılmakta olduğunu gösteriyordu. İki yüzyıl boyunca, yani X-XI yüzyıllarda diplomatik ve yarı diplomatik ilişkiler Jurjinler’den Kidanlılar’ın daha aktif, daha üstün olduğunu gösteriyordu. “Lyaoşi” adlı kitapta 31 tane vergi getirme olayı hakkında bilgi alabiliyoruz. Ancak, diğer kabileler tarafından yapılan 26 vergi getirme olayına rastlanabilir.

Bilimin gelişmesi. Bilim alanında elde edilen kazançlar

Aşağıdaki 1.tabloda ödenen vergilerin yıl boyunca dağılımı gösterilmiştir. Ancak, bu tahminen yapılmış hesap olarak yeterli olmayabilir.

Kidanlar Jurjinler memleketine az sayıda diplomatik teşrif gerçekleştirmişler ve her teşrifin önemli özellikleri vardı. “Szin shi” (Szin tarihi)nin Birinci bölümünde Kidanlılar’ın (Szedushi) seferlerinden bahsedilir.

XII yüzyıla kadar başka kabilelerin elçileri Lyao’ya giderek vergi ödemeleri lazımdı. Bunun gibi sıkça gidişler artık geleneğe dönüşmüş ve Mançurya’nın birçok kabile ve halklarını kapsayan bu eylem artık sosyal nitelik taşımaktaydı.

X yüzyılın sonundan itibaren XII yüzyılın ilk yıllarına kadar Jurjinlerin kabileleri asimile olmaya, yani Lyao İmparatorluğu’nun eline geçerek vergi ödeyenlere değil, Kidaniler’e dönüşmeye başlarlar. Bahaylar 918 yılında, Mahheler, 926-938 yıllarında, Telular, 926-1102 yıllarında, Jurjinler, 928-1102 yıllarında, Ujeler, 992-1005 yıllarında, Ugolar, 1033-1112 yıllarında vs. Daha sonra Mançurya’daki kabileleri Lyao’nun etkisi

altına düşerek, onların vassallığını kabul etme yoluyla İmparatorluğun içine girmeye başlarlar.

O zaman meydana gelen vaziyetten yola çıkılırsa, bunun başka çaresi de bulunmadığı görülür. Kidanlılar'dan daha uzakta olan Uje ve Ugo kabileleri daha sonra fethedilir. Bu on yıllık süre içerisinde diplomatik çalışmalar istikrar içerisinde yürür. Diplomatik ilişkiler hem zorunlu, hem de tek yönlü olup, devlette azıcık zayıflık olduğu zaman kolayca kopabiliyordu. Özellikler, vergi için yapılan savaşlar 936-945, 991-1005 ve 1080-1090 yıllarına denk gelir. Bu savaş Doğuda Lyaolar'ın en başarılı savaşlarından biriydi. Kidaniler baskını sırasında ve daha sonra 990-992 yıllarında Yalu nehri kıyısında Jurjin, Telu, Uje ve Ugo kabileleri kendileri için bir kale ve yirmi sekiz tane çeşitli binalar inşa etmişlerdir.

X-XII yüzyıllarda Mançurya'dan Lyao'ya yapılan diplomatik ziyaretler

Yıl	Bohay	Mohe	Jurjin	Telu	Uje	Ugo	Toplam
918	1						1
926		1		1			2
928			1				1
931				1			1
932			1				1
933				1			1
934			1				1
936			1				1
937			1	1			2
938		1	2	1			4
939			1				1
940			2	1			3
941			1	1			2
942				1			1
943				2			2
945				1			1
946			2				2
952			1	1			2
953				1			1
962			1				1
977			2				2
978			1				1
979			1				1
990			4				4
991			2				2
992				3	1		4
994			1	1			2
995			2	1			3
996			1	1			2
997			1	1	1		3
998			1	1			2
1002			1	1			2
1003			1	1	1		3
1004			1				1
1005			2	1	1		4
1014			1	1			2

1015			1				1
1019				1			1
1022				1			1
1033				1		1	2
1047				1	1		2
1052						1	1
1057						1	1
1070						1	1
1071			1				1
1078						1	1
1080			1				1
1081			1				1
1082				1		1	2
1083						1	1
1084			1				1
1085						1	1
1086			1			2	3
1087			1				1
1088						1	1
1090			1				1
1095			2				2
1097						1	1
1099						1	1
1100						1	1
1101			1				1
1102				2			2
1109						1	1
1110						1	1
1111						1	1
1112						1	1
Toplam	1	2	50	31	4	19	107

Doğuda Kidanlar baskını diplomatik aktifliğin daha da gelişmesine neden oldu. Ancak, bu Mançurya ve Kuzey Çin'in istikrarsız siyasi vaziyeti Kidanlar'ın 906 yılındaki ilk saldırısı 907 yılında Çin yönetiminin Li Suansyue'yla müttefik olmaya mecbur etti. Jurjinler'in ilk vergisi Kidanlılar'ın Çin'de elde ettikleri başarının başlangıcıydı. İkincivergi de Lyao ve Sun arasındaki do'stluk ilişkisiyle ilgiliydi. 974 yılında Lyao'ya elçilik seferleri XI yüzyıla kadar barış içerisinde gerçekleştirildi. 1004 yılında Sun ve Lyao arasında barıştan dolayı elçilik seferleri sıklaştı. Diplomatik dünyada Jurjin kabilelerinin rolü yıldan yıla daha yükseldi. Lyaolar kimi kendilerine bağımlı yapmak istiyorlarsa, yapabiliyorlardı. Jurjin kabilelerinin önderleri de bağımlılık derecesi ve şartlarını serbestçe belirliyorlardı. Jurjin kabileleri savaşa "Helibo" diye bağırarak giriyorlardı. Kaybettikleri zaman başka kabilelere kendi Szidushi unvanlarını teslim etmek zorundaydılar. Lyaolar'ın tarafına geçerek, onların mühürleri ve ordusunu ele geçirmek Jurjinler için siyasi açıdan çok önemliydi. Ancak, Lyaolar için askeri anlamda mağlubiyet sayılmıyordu.

Helibo Lyao adına kendi düşmanlarını Kidanlılar İmparatoru mahkemesine göndererek mahkemeden ağır ceza kullanmasını ister. Bu durum yasal sonuçlar getirir. XI yüzyılın sonunda Lyao, Jurjinler'in küçük kabilesi başkanları İnge'yle mücadele etmeye başlar. İngeler savaşta kaybederler. Savaş sırasında kabile önderinin diplomatik bakımdan aktif olması kendi itibarının yükselmesine neden olmuştur. Polaş Helibo kabilesiyle birlikte

diplomatik çalışmaları yürütecek oldu. İnge serdarı olan Sagay, Kidan ve Koryo vakayinamelerinde kendi diplomasisiyle tarihe girmiştir. Bunun gibi görevleri Aguda da üstlenmiştir.

İnge yönetimi dönemiyle ilgili vakayinamede, Lyaolar'ın büyükelçisi Jurjinler'e ait topraklarda bulunduğu hakkında söz edilmektedir. Lyaolar'la anlaşarak, Asu kendi yerlerini kurtarmaya çalışmıştır. Aguda da diplomasinin ne olduğunu iyi biliyordu. Ancak, 1112 yılında Lyao İmparatorunun önünde dansetmek istemez. Sarhoş bile olsa, İmparatorun önünde dans etmek zorundaydı, çünkü bu hükümdara bağımlı olmanın işaretiydi. Diğer bir deyişle, İmparatorunun önünde dansetmek vassallığın simgesiydi. Yoksa, bu eylem, diplomasi dilinde vassallığa karşı baş kaldırma olarak değerlendiriliyordu.

1113 yılında Jurjen padişahı Lyaolar'a karşı saygısızlık göstererek vefat etmiş Jurjen padişahının cenaze törenine davet etmezler. Szedushi açıkça savaş ilan eder. 1118 yılında Kidanlılar'ın ilk mağlubiyetlerinden sonar, Lyao elçisi ona padişah olması, Koryo ve Sun İmparatorluğuna gitmesi için yardımda bulunacağını söyler.

Ancak zafar kazanıldıktan sonra Lyaolar'ın bir takım işleri ortaya çıkar. Aguda'nın Lyao'yu müttefik olarak itiraf etmesi doğaldı ama, durum Lyaolar'ın ellerdeydi.

Durumu bu halde bırakmak için Aguda'nın bir kaç şartı vardı:

- 1) Lyaolar Aguda'yı kendi büyük ağaları olarak itiraf edecekler;
- 2) Jurjenlere her sene vergi ödenecek;
- 3) Jurjinler'e Şan szin, Çjun szin ve Sin çjun eyaletlerinin teslim edilmesi;
- 4) Vilmoj'un evlatları olan şehzade va melikenin rehin verilmesi;
- 5) Jurjen gizli ajanlarını Jurjenler'e geri verilmesi;

6) Jurjenler'e Lyao, Sun, Sisy ve Koryo'yla düzenlenen diplomatik belgeleri teslim edilmesi lazımdı. Bu koşullar kabul edildiği takdirde, Lyaolar'a artık saldırmama sözü verilir. 1119 yılında Tyan Zuodi, Aguda'yı imparator olarak itiraf ederek, onun devletini Dunhuy devleti diye adlandırmak ister ama, Çin'le yapılan müttefiklik ilişkileri, düzenlenen anlaşmalar hakkında öğrenince, büyük kısmı gerçekleştirilmiş olan anlaşmanın durdurulması imkansızdı. Bu iki çelişkili şartlardan sonra, Lyao'nun yürüttüğü siyasetin krize uğradığı ve Altan'ın kendisini artık iyi tanıdığı anlaşılmıştır.

Siyasette körlerce iş yürütülmesi, askeri tehlikelerin önceden görülmemesi imparatorluğun yıkılmasına yol açmaktaydı. 1125 yılında Lyaolar devleti tamamen son buldu. Onun yerine yeni devlet meydana geldi. Jurjenler'in kendileri ise Kidanlılar sayesinde yazı, edebiyat, Çin alfabesi, Konfücius öğretisi, üretimin, sanatkârlığın yeni yöntemlerini benimserler. Bununla onların sosyal yaşamında ciddi değişiklikler oldu.

1002 yılında Jurjinler'in kabile reisleri kendi oğullarını Lyao İmparatorluğu'na devlet yönetiminin özelliklerini öğrenmeye gönderirler. 1021 yılında ise Jurjinler'den 30 tane kabile reisi oğullarını Lyaolar'ın devlet yönetimini öğrenmek amacıyla oraya gönderirler.

Böylece, Kidanlılar ve Jurjenler arasında XII yüzyıla kadar tek yönlü diplomatik ilişkiler yürütülmüş olsa da, Kidanlılar, Jurjenler'in gelişmesinde önemli rol oynamışlardı. O yüzden de dağılık olan Jurjen kabileleri eşit haklara sahip olan bölünmez devlete dönüştürüldü. Lyaolar anlamadıkları halde Jurjenler devletinin kurulması için zemin hazırlayarak onların bir devlet haline gelmelerine yardım ettiler. Ancak, bu rolü daha sonra Çinliler üstlendiler. Çok eski vakayinamelerde yazıldığına göre, "kültürlü", "barışsever" kavramları, "kültürsüz", "savaşçı" anlamlarını ifade ediyordu. Jurjenler 45. derece Kuzey

genişlik 124 ve 126 (bazı kaynaklarda 125) derece Güneyde yaşıyorlardı (şimdiki Harbin eyaleti). Onların bu topraklarda boşuna ikamet etmemişlerdir. Bunun bir anlamı vardı. Çünkü onlar ne kadar derecede Lyaolar'a yakın olmuşlarsa, onlardan o kadar çok şey öğrenerek, işgâl altına almaya başlamışlardır. Batı kabileleri medeni olan Jurjenler'e ait idiler. Mançurya'nın Güney tarafına göç eden Jurjenler önceki yaşamlarından farklı olarak verimli kara topraklı yerlere, Kuzey tarafındakileri ise o kadar verimli olmayan boz topraklı yerlere, gelişmiş zanaatlarına sahipti. Onlar ekonomi alanında Lyaolar'a incizap duyuyorlar, Kidanlar'la da hayvancılık ve Çinler'le çiftçilikte rekabet içindeydiler. Onlar siyasi bakımdan Lyaolar'a bağımlı olup, kendileri için değerli olan orman ve dağları bırakamıyorlardı. Onların ecdatları Kuzey ya da Güneyde tağlarda yaşıyorlardı. Onlar av ve balıkçılıkla uğraşıyorlar ama, yeni ekin yerleri açmak mümkün olmayan şeydi.

Çinliler'den ziraatı, tarım işlerini öğrenerek Güney Mançurya'da tecrübe edinirler. Oradaki topraklar boz topraklardı, ürün alınması için çok emek verilmesi gerekiyordu. Jurjenler Lyaolar için bir para kaynağı olarak hizmet vermişlerse, daha sonra daha da güçlenerek Lyaolar için örnek olmaya başlarlar. Kidan ve Jurjen zengin devletler olduklarından Çinliler onlarla ilgilenmeye başlarlar. Bu iki halk da Çin milletine ait değildi. Ancak, Kidanlar Çinliler'i yenerler. Jurjenler'e göre olayların akışı Lyaolar'ın kaybolmasına neden olur ve bunda Jurjenler'in suçsuz olduklarını belirtirler. Ama, Jurjenler oldukça genç ve hareketliydi. Her şeyden önce, Mançurya'da Lyaolar, daha sonra Çinliler'in yerini işgâl ederler. Aguda, 1120 yılında kendi sülalesini ve imparatorluğunu altına benzeterek (Jing) diye adlandırır. Onu "Derici bilge" diye adlandırıyorlardı. Bu adı yüksek sesle söyleyerek "Biz paslanmayız" diye halkın moralini yükseltmeye çalışıyorlardı.

O dönemde Jurjenler'in aktifleşmesinde Lyaolar'ın büyük etkisi vardı. Bunun ciddi nedenleri vardı. Mao Ven 1936 yılında şöyle yazmıştı: "Eğer onların ormanda yaşadıkları hesaba katılırsa: "Onlar dış dünyadan ayrı, içlerine kapalı olarak yaşıyorlardı. Ancak, zamanla gelişen Jurjenler çiftçiliği öğrenerek ormanlarını terk etmeye, ekin yerlerini genişletmeye başlarlar".

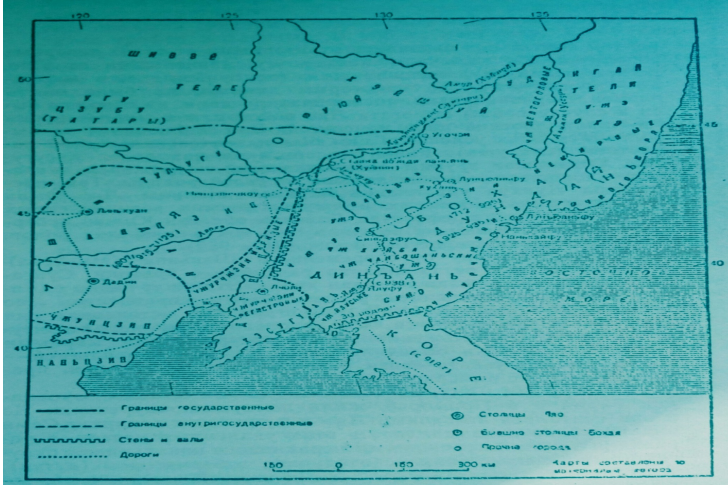
İşte ondan sonra, Kidanlar kendileri için zenginlik kaynağını bulmaya başlarlar. Kidanlar için elverişli olan şey onların Jurjenler'e yakın yerleşmiş olmalarıydı. Ama diğer yandan orada bulunmak yılanın yanında bulunmak gibi bir şeydi. Her şeye rağmen zaman kendi sözünü söyledi. Jurjenler 937, 976, 1040 ve 1114 yıllarında Kidanlar'a karşı saldırı düzenler. Bu da Jurjenler'e umut verir.

Etnik bağlılık da büyük işlerin gerçekleştirilmesine yardım eder. Lyaolar Bohay'ı yerle bir ederler ama, Jurjenler Bohaylar'dan ayrılmış kabile olarak, Kidanlar başka halkları aşağılarlar. Onların Pazar yerinde Jurjenler'i dövmeleleri ve sınır kapısında Jurjenler'i öldürmeleleri barütle ateşi yanyana getirmek gibi bir şeydi.

Lyaolar Şen Szun (Şeng Jun 983-1031 y.)dan sonra siyasi ve askeri potansiyellerini kaybetmeye başlamışlardır. Tyan Szuodi (1101-1125 y.) döneminde ise vaziyet keskin şekilde değişmeye başlamış, jurjenler bundan haberdar olmuşlardır. Aguda'nın Sigunay isimli elçisi, Lyao imparatorü hakkında şöyle yazar: "Lyao padişahı dayanma gücü, kayıtsız olması, özgür ve aceleci olmasıyla halkı bezdirir. Bu durum fakir çiftçilerin zor duruma düşmesine neden olur". Aguda'nın diğer bir büyükelçisi İncjuge'ydı. O da şöyle yazar: "Lyao imparatoru devlet yönetimini bir yana bırakıp güzel hayat yaşamayı tercih eder".

Böyle bir durum, Lyaolar'a siyasi boşluğu doldurmaları için toprakları genişletmeye zorlar. Böylece, Jurjenler'de Kidanlılar'a karşı ruh uyanır. Kendi topraklarını genişletmeye

başlarlar. Jurjenler'in kabile birliğinin genişlemesi Lyaolar'ın dikkati dışında kalmamaktaydı.

Jurjen kabilelerinin X-XII yüzyıllardaki haritası.

Şanyue «Ocherk istorii Kitaya s drevnix vremyon do opyumnoy voyni» «Moskva», 1959 kitabının 305-337. sayfalarından alınmıştır.

Lyaolar Jurjenler'e saldırdığı takdirde, böyle bir baskın önlenmiş olacaktı. Ancak, Jurjenler bundan haber alınca, ilk olarak darbeye bulunurlar. Tayszu üst düzey askerleriyle birlikte düzenlenen toplantıda şöyle der: “Lyaolar bizim ne kadar güçlü olduğumuzu bilirler. O yüzden biz onardan daha hızlı, daha çevik hareket etmeliyiz”.

İlk başta halkın ne kadar etkiye sahip olduğunu değerlendirmediler. Lyaolar gelişme sürecindeyken Doğulu varvarlar olarak adlandırılıyordu. Su-szunlar her operasyon öncesi ateş, ağaç dalı ve tuğladan onay işareti olarak yararlanıyorlardı. Kendi halkının itibarını yükseltmeye çalışıyorlardı. 1110 yılında Aguda, Lyaolar'ın itibarlı kişilerinden birini ata tekmeleterek öldürtür. O dönemde devletin etkisi büyük rol oynuyordu. Bu etkiyi daha da yükseltmek için daha çok işlerin yapılması gerekiyordu.

1114 yılında Asu önderliğinde Lyaolara karşı isyan başlatır. Önce de belirttiği gibi, Lyaolar'ın ekonomisi, tarım ve ziraatı, askeri sistemleri bir örnek olarak Jurjenler'e geçmiştir. Jurjenler, Lyaolar'ın yönetim sistemine oldukça eleştirel nazarla bakmışlardır. Tayszun döneminde Lyaolar'dan olan devlet adamları, yöneticilere sıradan halka nazaran farklı davranmışlardır. Örneğin, Tyan Szodi saray törenleri için 300 tane koyun kestirdiği için Shi-szun tarafından keskin şekilde eleştirilmiştir. Ülkede halkla ilgili işler de belli düzene göre tertiplenmemişti. Devlet görevlileri Buddistlik dini rahiplerine teslim edilmiş, şarap tekeli o devlet görevlilerinin sülâlelerinin kontrolü altında bulunuyordu.

Üst düzey devlet memuru (sensür) olan Li-yan Shi-szona Lunkun tapınağını sıradan insanlar bir kere bile ziyaret etmemişler. Halbuki, bu tür tapınakların inşa edilmesi için sıradan halktan alınan vergiler kullanılmıştır. Ancak, tapınakları ziyaret edenler Kırallık ailesi üyeleri ve zengin kişilerdi” der.

Yukarıda Jurjen va Kidanlar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bu ilişki Mançurya halklarının gelişmesi için esas oluşturmuştur. Mançurya halklarına önderlik eden Kidanlar bu halkı siyaset yapmaya ve arkadaşlığa da öğretmiştir.

KAYNAKLAR

Rusça kaynaklar:

1. Бичурин Н.Я. «Записки о Монголии» Петербург 1828-год. (Bichurin N.Ya «Zapiski o Mongolii» Peterburg, 1828.)

2. Кычанов Е.И. «Монголы в VI-первой половине XII в.-Дальний Восток и соседнии территории в средние века. История и культура Востока и Азии.» Новосибирск 1980-год. (Kichanov Ye.I. «Mongoli v VI-pervoy polovine XII v.-Dalniy Vostok i sosednii territorii v srednie veka. Istoriya i kultura Vostoka i Azii.» Novosibirsk 1980-god.)

3. Кычанов Е.И. «Очерк истории Тангутского государства» «Наука» Москва 1968-год.

(Kichanov Ye.I. «Ocherk istorii Tangutskogo gosudarstva» «Nauka» Moskva 1968-god.)

4. Кычанов Е.И. «Истори взаимоотношений Тангутского государства , Си Ся и Чжурженской империи Цзинь» Дальнийвосток 1973-год (Kichanov Ye.I. «Istori vzaimootnosheniy Tangutskogo gosudarstva, Si Sya i Chjurjenskoj imperii Szin» Dalniyostok 1973-god)

5. Кычанов Е.И. «Тангуты о Китае (по тангутским первоисточникам)—Сибирь, Центральная и Восточная Азии в средние века. История и культура востока Азии.» Новосибирск 1975-год. (Kichanov Ye.I. «Tanguti o Kitae (po tangutskim pervoistochnikam)—Sibir, Sentrilnaya i Vostochnaya Azii v srednie veka. Istoriya i kultura vostoka Azii.» Novosibirsk 1975-god.)

6. Розова М.Г. «История дома Цзинь, Царствовошего в северной части Китая с 1114-год по 1234-год» «Наука» Москва-Новосибирск 1956-год (Rozova M.G., Istoriya doma Szin, Sarstvovoshego v severnoy chasti Kitaya s 1114 goda po 1234 god, «Nauka», Moskva-Novosibirsk, 1956.)

7. Воробьев М.В. «Журчжени и государства цзинь» «Наука» 1975-год. (Vorobyov M.V. Jurchjeni i Gosudarstvo Szin, «Nauka», Moskva, 1975.)

8. Шаньюе «Очерк история Китая с древних времён до опиумный войны» «Москва» 1959-год (Shan Yue, Ocherk istorii Kitaya s Drevnosti do Opiumnix Voyn, – Moskva, 1959)

Çince kaynaklar:

1. 竹片 “籍海“北京 1976 年(Zhu Pian “Ce hai “Beijing 1976 nian.)

2. 李州住, 柏瓶 “辽, 金, 西夏 史”北京 2000年 (Li Zhou Zhu, Bai Ping. “Liao jing xixia shi”, Beijing, 2000 nian.)

3. 二十四史“北京1910年. (Er shi si Shi” Beijing 1910 nian.)

SNAKE FIGURES IN THE PRE-POTTERY NEOLITHIC PERIOD¹

ÇANAK ÇÖMLEKSİZ NEOLİTİK DÖNEMDE YILAN FİĞÜRÜ

ЗМЕЕВИДНЫЕ ИЗОБРАЖЕНИЯ ДОГОНЧАРНОГО
ПЕРИОДА ЭПОХИ НЕОЛИТА

Bahattin ÇELİK*

ÖZ

Yılan, genellikle her inançta ölümler dünyası ile ilişkilidir. Zehiri ölümcül olabildiğinden ve deri değiştirebildiğinden, pek çok mitolojilerde khitonien bir özelliğe sahiptir. Yani yılan, ölümü ve aynı zamanda ölümsüzlüğü temsil eder. Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönemde yaşayan Neolitik topluluklar, taşların, kapların ve kemiklerin üzerine yoğun olarak yılan figürleri resmetmişlerdir. Yılan figürlerini neden yaptıklarını henüz tam olarak bilemiyoruz. Göbekli Tepe'de yer alan dikilitaşlar üzerine resmedilen hayvanlara bakıldığında, hem insanların faydalandıkları sığır, ceylan, eşek, domuz, tilki gibi hayvanları, hem de akrep, yılan, örümcek ve aslan gibi insanlar için tehlikeli hayvanları resmettiklerini görmekteyiz. Körtik Tepe'deki mezarlarda bulunan taş kaplar ve kemikler üzerine yapılan figürlerde de aynı şekilde faydalı ve zararlı hayvanların resmedilmiş olduğu görülmektedir. Bu çalışmada, daha önceden tespit edilmiş yılan kabartmalarının nerelerde bulunduğu ve bölgede yeni bulunmuş olan yılan kabartmaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Yılan, Yılan Resmetme Tekniği, Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Kült Yapıları, Dikilitaşlar.

ABSTRACT

The snake is generally associated with the world of the dead in almost all faiths. The snake features chthonian property in majority of the mythologies as its poison can be lethal and as the snake molts its skin. That is, the snake represents the death as well as immortality. The Neolithic societies inhabited the Southeastern Anatolia Region of Turkey during Pre-Pottery Neolithic Period depicted snake figures intensively on the stones, vessels and bones. Yet, we are not sure why such societies depicted the snake figures. When we look at the animals depicted on the pillars at Göbekli Tepe, we can observe that the livestock exploited by the societies of that era, such as cattle, gazelles, donkeys, pigs, foxes as well as the wild animals that are dangerous for the people of that era, such as scorpion, snake, spider and the lion were depicted. The figures carved on the stone vessels and bones discovered at the graves (burial sites) in Körtik Tepe also depict both beneficial and predatory animals. This study will deliberate the sites where the snake reliefs were discovered until this day as well as the snake reliefs recently discovered in the region.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.1957

* Academic Member at Ardahan University, Faculty of Humanities and Letters, Department of Archeology. bahattincelik@ardahan.edu.tr

Keywords: Snake, Snake Depiction Technique, Pre-Pottery Neolithic Period, Cult Buildings, Pillars

АННОТАЦИЯ

Традиционно Змею во все времена относили к потустороннему миру необычное специфическое выделение яда и сбрасывание чешуи у змеи в мифологии занимает особое место именно змея ассоциируется со смертью и безвыходностью В юго-восточной части Турции были найдены камни и надгробья человека, на которых были изображения змеи, принадлежащие к догончарному периоду эпохи неолита Остается неисследованным факт изображения таких фигур Мегалитические колонны в Гебекли-Тепе украшены резьбой по камню с изображением таких животных как корова, газель, осел, свинья, лиса, а также имеются рисунки скорпиона, змеи, паука и льва, как особо опасных для жизни человека. На могильных плитах и надписях в Керкут -Тепе также обнаружены изображения животных, которых подразделяют на опасных и полезных. В нашей работе мы исследуем хронологию таких рисунков и принадлежность змеевидных рельефов к той или иной местности.

Ключевые слова: змея, техника изображения змеи, догончарный период эпохи неолита, культовые сооружения, мегалитические колонны.

Introduction

Snake reliefs are frequently encountered at Pre-Pottery Neolithic Period societies that emerge as the first sedentary societies at Southeast Anatolia Region and Northern Syria. Numerous snake figures were discovered at Cafer Höyük in Malatya, at Çayönü and Körтик Tepe in Diyarbakır, Hallan Çemi and Hasankeyf Höyük at Batman, and Göbekli Tepe, Nevalı Çori and Karahan Tepe settlements at Şanlıurfa. Moreover, snake figures were discovered also at Jerf el Ahmar, Tell Abr 3, Mureybet and Tell Qaramel settlements in Northern Syria. Usually, such snake figures were engraved to the stones or the bones by employing embossing or engraving technique, and the snakes were mainly depicted with triangular heads, zigzag shaped bodies, with short length and dwarfish figures. Several snake figures, on the other hand, were depicted with round head sections and long bodies. In particular, majority of the snake reliefs fabricated on the pillars at Göbekli Tepe dated to the Pre-Pottery Neolithic Period were depicted with triangular heads. Again, at Göbekli Tepe, some snake figures were depicted in a water course in order to create a background, or intertwined snakes were depicted to form a mesh-like pattern. Snake reliefs were formed on the bone and stone vessels at Körтик Tepe settlement, which dates further back than Göbekli Tepe, and the body of the snake were depicted differently at such reliefs as if trying to achieve different patterns on the body. The snake figures also appear as an indispensable element on various finds from all cultures and civilizations also during the post-Neolithic periods. The snake figures are also encountered frequently on some seal impressions and colored vessels during the Chalcolithic Period subsequent to the Neolithic period.

The Snake Figures in Pre-Pottery Neolithic Period

The precursor snake figures during early Pre-Pottery Neolithic Period are observed at Körтик Tepe (Özkaya and San 2007: 28-29, Fig.15, 18; Özkaya and Coşkun 2011: 96, 99, Fig. 20-23). The snake figures at Körтик Tepe are generally engraved on burial gifts. The

snake figures engraved on some stone vessels and animal bones left as burial gifts were depicted with triangular heads, zigzag shaped bodies with patterns (Özkaya and Coşkun 2008: Res. 16-18; Özkaya 2009: 6, Fig. 8). Such patterns should have been formed in order to indicate the species of the snake depicted. In fact, the lines that extend parallel to the body at the central part of some snake figures (Özkaya et al. 2013: 40, 59, 61; Özkaya and Coşkun 2008: Res. 17-18) are observed at adder snakes that still inhabit the region (Picture 1). In particular, even the tongue of the snakes was depicted on the stones and bones.

Snake reliefs with very long body section (Coşkun et al. 2010: Fig. 2a) or zigzag patterns that resemble the body of the snake (Coşkun et al. 2010: Fig. 2b; Özkaya and Coşkun 2011: Fig. 17, 19) were depicted occasionally at the brims and occasionally at the trunk of the stone vessels discovered at Körtik Tepe. The patterns of this type that resemble the body of the snake are most probably the symbolic representations for the snakes. Zigzag shaped patterns are worked on stone vessel parts discovered at Tell Abr 3 settlement in Syria, which are similar to those discovered in Körtik Tepe (Yartah 2004: Fig. 18.2,4; 2005: Fig. 7.1). Furthermore, zigzag patterns were discovered on a stone plate unearthed at an area contemplated to be a cult building within said settlement (Yartah 2004: Fig. 9.4, 10; 2005: Fig. 2.4). Similar snake patterns made on stones rather in the form of grooved stones or flat engraved stones of approximately 6 cm X 3 cm in size mostly unearthed in Jerf el Ahmar settlement in Syria (Stordeur et al. 1996: 1, Fig. 2a-c) were also encountered in many other settlements. Likewise, snake-shaped figures with “V” shaped heads and long zigzag shaped body were discovered as engraved on grooved stones and flat engraved stones at Tell Abr 3 (Yartah 2004: 155, Fig. 18.3; 2005: 5, Fig. 7.3) and Tel Qaramel (Mauzurowski and Yartah 2001: 304, 307, Fig. 10.630,636,638; Fig. 11) settlements. The snake patterns made by employing both engraving and relief method on flat engraved stones like the ones at Jerf el Ahmar are also discovered at Göbekli Tepe (Schmidt 2007: Fig 12; 2011: 52, Fig. 12; Schmidt and Köksal-Schmidt 2014: Fig. 3).

Moreover, snake figures were also depicted on bone spatula discovered at Körtik Tepe (Özkaya and Coskun 2011: 99, Fig.36,37). This type of bone-engraved snake patterns was encountered in many of the Neolithic settlement sites. Bone spatulas in the form of the body of a snake were also unearthed at Hallan Çemi (Rosenberg 2011: Fig. 16) and Malatya Cafer Höyük (Cauvin et al. 2011:7, Fig. 24.2; 2007:108, Fig. 24.2). A bone arrowhead discovered at Mersin Yumuktepe was produced in the form of the body of a snake (Caneva 2007: Fig. 23; 2012: Fig. 27-28). Snake figures were also discovered at Aksaray Köşk Höyük as reliefs made on ceramics (Öztan 2012: Fig. 31). And again, a vessel discovered at Niğde Tepecik-Çiftlik settlement contains a relief with zigzag patterns in the form of the body of a snake (Bıçakçı et al. 2012: Fig.30-31,33). Stylized forms that resemble the body of a snake were depicted on painted vessels at Şanlıurfa Mezraa Teleilat (Özdoğan 2007: Fig. 61.63; 2011: Fig. 67,69) and also at Mersin Yumuktepe (Caneva 2007: Fig. 21; 2012: Fig. 27).

Snake reliefs engraved on pillars are encountered frequently at Göbekli Tepe (Peters and Schmidt 2004: 183-184, Fig. 10-12, Tab. 2). A snake figure made on the stone by employing engraving technique is present only on a single specimen out of the artifacts discovered at Göbekli (Beile-Bohn et al. 1998: Abb.27.5). Only the rear part of the head section of what contemplated to be a life-size sculpture was revealed in Nevalı Çori (Hauptmann 1999: 75-76, Fig. 10; 2011: 96, 98, Fig. 11a-b). This section of said sculpture piece contains a short snake relief with triangular head and zigzag shaped body (Hauptmann 2007: 142, 144, Fig. 10). Furthermore, zigzag patterns that symbolize a snake

were also encountered at Göbekli on some of the stone vessel pieces that we recognize from Körtik Tepe (Schmidt 2013: Abb. 8.2; Beile-Bohn 1998: Abb. 26.2). In addition to the foregoing, snake reliefs formed by short and long intertwining snakes with triangular heads were discovered particularly on the pillars (Schmidt 1999: 13-15, Taf. 5, 8). Depictions of other animals in addition to the snake reliefs are also observed on some pillars (Schmidt and Köksal-Schmidt 2014: Fig. 1-2,4). In general, the snake reliefs on majority of the pillars unearthed at Göbekli Tepe were used for filling the gaps on the pillars (Schmidt 2013: Abb. 5).

Recently Discovered Snake Figures

Recently, settlements with similar cultural characteristics with Göbekli Tepe were discovered in Şanlıurfa region (Çelik 2015a: 9-22). Snake reliefs were encountered on “T” shaped pillars and some other pillars unearthed at such settlements. Snake reliefs were identified on sides two pillars discovered at Karahan Tepe, one of the recently discovered settlements. The snake relief on one of the pillars (Picture 2) was depicted with round head and long body part (Çelik 2000: 6-7, Fig. 1; 2011: Fig. 8-10). The other snake relief (Picture 3), on the other hand, was depicted with triangular head (Çelik 2011: Fig. 11). What is interesting here is that both reliefs were discovered on pillars arranged in juxtaposition, but revealed as a result of illegal excavations (Çelik 2011: Fig. 8). This fact is significant as it demonstrates existence of two snake reliefs within the same building. Likewise, snake reliefs were discovered also on different pillars erected within a building at Göbekli Tepe. Moreover, zigzag patterns were also identified on the stone vessel pieces, which we recognize from Körtik Tepe, discovered at Karahan Tepe (Çelik 2000; Fig. 4b; 2011: Fig. 24.7) and Ayanlar Höyük settlements (Ercan and Çelik 2013: Fig. Drawing 1a-d).

Recently, a new snake relief is discovered at the Pre-Pottery Neolithic settlement at İsmail Kalesi (Çelik 2015b: 92, Res. 16) located beside Sumaklı Village 50 km east of Şanlıurfa (Picture 4). This snake relief differs from the snake reliefs at Göbekli Tepe as the head section of the relief is depicted in oval form. Presence of a vertical groove, however, located immediately beside the head reminds us the grooves engraved at the sides of the pillars at Göbekli Tepe (Becker et al. 2012: Fig. Abb. 12). The purpose of such grooves made on the pillars at Göbekli Tepe is indicated to be for hanging the ornaments (Becker et al. 2012: 25). The body part of the snake resembles the short and zigzag shaped body parts of the snakes recognized from Göbekli Tepe and Karahan Tepe (Schmidt 1999: Abb.Taf. 5; Çelik 2011: Fig. 11).

Assessment and Conclusion

The snake reliefs depicted with round head and long body discovered at Karahan Tepe represent a unique discovery as no such other snake depiction has been discovered at any of the archeological sites in the region until this day (Picture 2). Only several snake figures depicted on grooved stones and flat engraved stones by employing engraving technique discovered at Jerf el Ahmar settlement have resemblance to Karahan Tepe snake relief (Stordeur 1996: Fig. 2b,d). No snake species that inhabit the region resembles the Karahan Tepe snake relief. Karahan Tepe snake with head section depicted in the form of a disk might be a cobra. The possibility where such relief might have been depicted based on actual observation springs into mind taking into consideration the fact that existence of the cobra species is recently discovered in the region (Baran 2005: 159). The other snake relief with triangular head identified at Karahan Tepe, on the other hand, shows similarities with the snake figures recognized from settlements such as Göbekli Tepe, Nevali Çori, Jerf el

Ahmar, Körtik Tepe, Tell Halula, etc. (Picture 3). Such similarity is important as it demonstrates how frequently the travelling artisans that create such works wander around the region.

If we consider the snake relief discovered at Sumaklı Village İsmail Kalesi, this relief doesn't resemble the snakefigures discovered at Nevalı Çori, Karahan Tepe and Körtik Tepe. This relief bears similarities and similar features only with the snake reliefs with oval head section depicted on the sides of the pillar no 57 unearthed at Göbekli Tepe (DAI 2014:133-134, Fig. 13). The body part of İsmail Kalesi snake with almost oval head section, on the other hand, has similar features with many shapes that resemble snake bodies as discovered in Göbekli Tepe (Picture 4). Here, we should mention that the snakerelief at İsmail Kalesi is made in a more realistic fashion as it greatly resembles the heads of the snakes that inhabit the region today (Picture 1).

In conclusion, there are some very dangerous snake species that roam Southeast Anatolia Region and Northern Syria (Baran 2005: 151-152, 158-159). The lebetine viper (*Macrovipera lebetina*) considered to be the most dangerous species can be frequently encountered in the region (Baran 2005: 151). These snakes most probably roamed in the vicinity of the settlements during the Pre-Pottery Neolithic Period. It is highly probable that the people from that period depicted the snakes due to their lethal characteristics and as they were most probably considered to be immortal as they molt their skin. Regardless of the underlying reason, snake figures were frequently depicted in the region during the Pre-Pottery Neolithic Period and this tradition has survived for a long time during the subsequent periods.

Acknowledgements

We would like to express our gratitude to the Turkish Historical Society, Ardahan University Coordinatorship of Scientific Research Projects and to Mr. Mehmet Ekinci, the Mayor of Şanlıurfa Eyyübiye Municipality.

Bibliography

BARAN, İ. (2005). *Türkiye Amfibi ve Sürüngenleri / Amphibians and Reptilians of Turkey*. Tübitak Popüler Bilim Kitapları 207, Başvuru Kitaplığı 21, Pelin Matbaası, Ankara.

BECKER, N., O. DIETRICH, Th. GÖTZELT, Ç. KÖKSAL-SCHMIDT, J. NOTROFF, and K. SCHMIDT (2012). "Materialien zur Deutung der zentralen Pfeilerpaare des Göbekli Tepe und weiterer Orte des obermesopotamischen Frühneolithikums." *Zeitschrift für Orient-Archäologie* 5, 14-43.

BEİLE-BOHN M., C. GERBER, M. MORSCH and K. SCHMIDT (1998). "Frühneolithische Forschungen in Obermesopotamien. Göbekli Tepe und Gürcütepe." *Istanbul Mitteilungen* 48, 5-78.

BIÇAKÇI, E., M. GODON and Y. G. ÇAKAN (2012). "Tepecik-Çiftlik." *The Neolithic in Turkey. New Excavation and New Research. Central Turkey*. In M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.), Istanbul, 89-134.

CANEVA, I. (2007) "Mersin-Yumuktepe: Son Veriler Işığında MÖ Yedinci Binyıla Yeni Bir Bakış.", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular.*, (Eds.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 203-216.

CANEVA, I. (2012). "Mersin-Yumuktepe. In the Seventh Millenium BC: an updated wiew.", *The Neolithic in Turkey. New Excavation and New Research. Central Turkey*. In M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.), İstanbul, 1-29.

CAUVIN J, O. AURENCHE, M.-C. CAUVIN and N. BALKAN ATLI (2007). "Cafer Höyük: Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme Ait Bir Yerleşme.", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular.*, (Eds.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 94-114.

CAUVIN, J, O. AURENCHE, M.-C. CAUVIN and N. BALKAN ATLI (2011). "The Pre-Pottery Site of Cafer Höyük", *The Neolithic in Turkey. New Excavation and New Research. The Euphrates Basin*. In M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1-40.

COŞKUN A., M. BENZ, Y.S. ERDAL, M. M. KORUYUCU, K. DECKERS, S. RIEHL, A. SIEBERT, K. W. ALT and V. ÖZKAYA (2010). "Living by the Water – Boon and Bane for the People of Körtik Tepe." *Neo-Lithics* 2/10, 60-71.

ÇELİK, B. (2000). "A New Early-Neolithic Settlement: KarahanTepe." *Neo-Lithics* 2-3, 6-8.

ÇELİK, B. (2011) "Karahantepe, a New Cultural Centre in the Urfa Area in Turkey" *Documenta Praehistorica XXXVIII*, 242-253.

ÇELİK, B. (2015a). "Differences and Similarities between the Settlements in Şanlıurfa Region where "T" Shaped Pillars are Discovered / Şanlıurfa Bölgesinde "T" Şekilli Dikmetaş Bulunan Yerleşimlerin Farklılık ve Benzerlikleri." *TÜBA-AR* 17: 9-24.

ÇELİK, B. (2015b). "Şanlıurfa İli Yüze Araştırması" *BELGÜ*, 2, 79-99.

DAI (2014). "GöbekliTepe.", e- *Forschungs Berichte des DAI 2014, Faszikel 1, 131-135*.

HAUPTMANN, H. (1999). "The Urfa Region", (Ed.) M. Özdoğan, *Neolithic in Turkey, Cradle of Civilization, New Discoveries.*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 65-86.

HAUPTMANN, H. (2007). "NevalıÇorive Urfa Bölgesinde Neolitik Dönem.", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular.*, (Eds.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 131-164.

HAUPTMANN, H. (2011). "The Urfa Region.", *The Neolithic in Turkey, New Excavations, New Research. The Euphrates Basin*, In M. Özdoğan, P. Kuniholm and N. Başgelen (eds), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 41-83.

MAZUROWSKI, R. F. and T. YARTAH, (2001). Tell Qaramel Excavations, 2001. *Polish Archaeology in the Mediterranean* 13, 295-307.

ÖZDOĞAN, M. (2007). "Mezraa-Teleilat", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular.*, (Eds.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 189-202.

ÖZDOĞAN, M. (2011). "Mezraa-Teleilat", *The Neolithic in Turkey. New Excavation and New Research. The Euphrates Basin*. In M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.), İstanbul, 203-260.

ÖZKAYA, V. and O. SAN (2007). "Körtik Tepe: Bulgular Işığında Kültürel Doku Üzerine İlk Gözlemler.", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular.*, (Eds.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 21-36.

ÖZKAYA, V. (2009). "Excavations at Körtik Tepe. A New Pre-Pottery Neolithic A Site in Southeastern Anatolia." *Neo-Lithics* 2/09, 3-8.

ÖZKAYA, V. and A. COŞKUN (2008). "Anadolu'nun Erken Kültür Tarihinde Körtik Tepe'nin Yeri ve Önemi." *Arkeoloji Sanat Dergisi* 129, 1-18.

ÖZKAYA and A. COŞKUN, (2011). "Körtik Tepe", *The Neolithic in Turkey. New Excavation and New Research. The Tigris Basin.* In M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.), İstanbul, 89-127.

ÖZKAYA, V., A. COŞKUN and N. SOYUKKAYA (2013). *Körtik Tepe. Uygarlığın Diyarbakır'daki İlk Adımları.* The First Traces of Civilization in Diyarbakır. Die ersten Stufen der Zivilisation in Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları 9, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

ÖZTAN, A. (2012). "Köşk Höyük. A Neolithic Settlement in Niğde-Bor Plateau.", *The Neolithic in Turkey. New Excavation and New Research. Central Turkey.* In M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.), İstanbul, 31-70.

PETERS, J. and K. SCHMIDT (2004). "Animals in the Symbolic World of Pre-pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-eastern Turkey: A Preliminary Assessment." *Anthropozoologica* 39.1, 179-218.

ROSENBERG, M. (2011). "Hallan Çemi", *The Neolithic in Turkey. New Excavation and New Research. The Tigris Basin.* In M. Özdoğan, N. Başgelen and P. Kuniholm (eds.), İstanbul, 61-78.

SCHMIDT, K. (1999). Frühe Tier- und Menschenbilder vom Göbekli Tepe. *Istanbul Mitteilungen* 49, 5-21.

SCHMİDT, K. (2007). "Göbekli Tepe", *Anadolu'da Uygarlığın Doğuşu ve Avrupa'ya Yayılımı, Türkiye'de Neolitik Dönem, Yeni Kazılar, Yeni Bulgular.*, (Eds.) M. Özdoğan ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 115-129.

SCHMİDT, K. (2011). "Göbekli Tepe", *The Neolithic in Turkey, New Excavations, New Research. The Euphrates Basin,* In M. Özdoğan, P. Kuniholm and N. Başgelen (eds), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 41-83.

SCHMIDT, K. (2013). "Adler und Schlange – 'Großbilder' des Göbekli Tepe und ihre Rezeption," In Ünsal Yalcin (ed.), *Anatolian Metall VI. Der Anschnitt Beiheft* 25, Bochum: Veröffentlichungen aus dem Deutschen Bergbau-Museum Nr. 195, 145-152.

SCHMIDT, K. and Ç. KÖKSAL-SCHMIDT (2014). "Like a Carpet of Snakes – Towards an Iconography of the PPN in Upper Mesopotamia." In B. Finlayson and C. Makarewicz (eds.) *Settlement, Survey, and Stone Essays on Near Eastern Prehistory in Honour of Gary Rollefson.*

exorientee. V., Berlin, 73-77.

STORDEUR, D., B. JAMMOUS, D. HERMER, and G. WILLCOX (1996). "Jerf el-Ahmar: a New Mureybetian Site (PPNA) on the Middle Euphrates." *Neo-Lithics* 2/96, 1-2.

YARTAH, T. (2004)." Tell 'Abr 3, un village du néolithique précéramique (PPNA) sur le Moyen Euphrate. Première approche." *Paléorient* 30/2, 141-158.

YARTAH, T. (2005)."Les bâtiments communautaires de Tell 'Abr 3 (PPNA, Syrie)." *Neo-Lithics*, 1/05, 3-9.

Picture 1: A Lebetine Viper (*Macrovipera lebetina*) from Besta Faki Settlement.

Picture 2: "T" shaped Pillar with Snake Relief from Karahan Tepe.

Picture 3: The Second Pillar from Karahan Tepe with Snake Relief.

Picture 4: A Snake Relief from İsmail Kalesi Settlement.

**GERÇEKÇİLİK AKIMI, AKIMIN YÖNTEMİ, TÜRLERİ VE GERÇEKÇİ AKIM
İÇİNDE ERICH MARIA REMARQUE¹**

**REALISM; METHODS OF REALISM, SPECIES OF REALISM AND ERICH
MARIA REMAQUE STANDS IN REALISM**

**РЕАЛИЗМ: МЕТОДЫ, НАПРАВЛЕНИЯ, ВИДЫ И ЭРИХ МАРИЯ РЕМАРК В
СРЕДЕ РЕАЛИЗМА**

Savra FIRINCIOĞLU*

ÖZ

Çalışmanın amacı gerçekçilik akımının özelliklerini, yöntemini ve türlerini tanıtmaktır. Aynı zamanda dünya edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Erich Maria Remarque'ın gerçekçi akım içindeki yerini ortaya koymaktır. Remarque, romanlarında modern çağın en büyük krizlerini ve trajedilerini işlemiştir. Savaşlar ve soykırımlar çağında kendi ülkesinden sürgün edilen ancak ülkesinde yaşanan dramı gerçekçi biçimde eserlerinde işleyen Remarque, eserlerini bu trajediler bir daha yaşanmasın diye insanlığa miras olarak bırakmıştır. Bu çerçevede yazarın yer aldığı sanat geleneğine yakından bakarak bu sanat geleneği içinde nerede durduğuna değinmenin önemli olduğu düşünülmüştür.

Anahtar Sözcükler: Gerçekçilik, Remarque, Gerçekçiliğin Türleri, Gerçekçiliğin Yöntemi

ABSTRACT

The aim of this study was the realism movement in the properties, methods, and to introduce the types. At the same time involved in this movement and one of the most important figures of world literature to reveal the location of Erich Maria Remarque's realism. Remarque, has committed the biggest crisis of the modern era and the tragedy. War and genocide into exile in his own country at the age of tragedy in his own country but working in the most realistic manner Remarque works, works of this tragedy has left as a legacy to humanity he experienced one more favor. In this context, a closer look in to the author's works of art and tradition penned by the author in question is though to be important to mention where his standing in the tradition of art.

Keywords: Realism, Remarque, Types of Realism, The Realism Method

---

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.0484

*

АННОТАЦИЯ

Основная цель нашей статьи ознакомиться с особенностями, методами и видами реализма. Наряду с этим показать место известного мирового писателя Эриха Марии Ремарка в реализме. В романах Ремарка отражены наиболее крупные кризисы и трагедии современной эпохи. Ремарк в период геноцида и войн был выслан из своей страны. Он реально описал всё происходящее в своей стране и ради избежания такого, оставил человечеству свои произведения как наследие. Нами внимательно было изучено традиции реализма, в котором работал писатель и коснулись к направлениям, имеющих место в его произведениях.

Ключевые слова: реализм, Ремарк, виды реализма, направления реализма.

Gerçekçilik kavramı Fransızca realite kavramından türetilmiş, bir sanat akımı olarak ortaya çıkışı ise 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Realizm, (gerçekçilik) bir sanat akımı olarak, kendisinden önce doğmuş olan romantizme bir başkaldırı olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın genel atmosferinden ve özellikle Fransız İhtilali ile birlikte ortaya çıkan pozitivizm akımından beslenen gerçekçiliğin en belirgin özelliği, insanı ve hayatı olduğu gibi anlatma çabasıdır. “Realizm’in – genel- kavram anlamı; “Hayatı, tabiatı, insanı olduğu gibi anlatma, aktarma endişesi içinde teşekkül etmiş anlayış”; realist (gerçekçi) ise, “Hayatı, tabiatı insanı ve olayları olduğu gibi anlatma, aktarma iddiasında olan “sanatkar veya eser” demektir” (Çetişli, 2007: 80).

Genel olarak bu sanat akımının çağının tüm etkilerini içinde barındırdığını ve 19. Yüzyılın ihtilalleri, icatları, tüm dünyayı etkisi altına alan üretim yapısını kısaca siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel tüm izlerini soluğunda taşıdığını söylemek mümkündür.

Fransız İhtilali (1789), Fransız toplumunu olduğu kadar diğer Batı toplumlarını da derinden etkilemiş [...] mevcut müesseseler ve değerlerin pek çoğunu hırpalarken yeni değerlerin [...] teşekkülüne zemin hazırlamıştır. İhtilal sonrası Batı dünyasında, demokrasi, hürriyet, insan hakları, orta sınıfın güçlenmesi hususlarındaki gelişmelere rağmen, mezhep kavgaları, kralcı cumhuriyetçi çekişmeleri devam etmektedir.

Diğer taraftan yine aynı asırda bilim alanındaki gelişmeler de hızını artırarak devam etmektedir. Özellikle 19. Asrın ikinci yarısı [...] tam bir bilim asrı olmuştur. Bu gelişmeler objektifliği güçlendirmiş, objektiflik ve bilimselliğin her şeyin tek ölçüsü haline gelmesi sonucunu doğurmuştur. Pozitivizm de böyle bir zeminde vücut bulmuştur (Çetişli, 2007: 81).

Pozitivizmin izlerini güçlü şekilde taşıyan realizm, romantizmin olağanüstülüklerini, tesadüflerini ve mucizelerini içinde barındırmaz. Kendi dönemine uygun şekilde artık bu sanat akımında mucize yaratan olağanüstü kahramanlar değil, geçim derdine düşmüş, ete kemiğe bürünmüş, modern dönemin birbirine yabancılaşmış insanları göze çarpar. Bu dönemde geleneksel ve kutsal değerlerle daha önce olağan görülen sınıfsal uçurumlar, sorgulanmayan çarpıklıklar, yozlaşma ve bireyin yalnızlığı gibi olgular eserler içinde gözle görülür şekilde işlenmeye başlar. Kısacası klasisizmde ve romantizmde bu ölçüde göz önünde ve bu kadar çıplak şekilde olmayan gerçeklikler artık tüm çıplaklığı ile işlenirken bir yöntem ve akım olarak realizmin ayak sesleri de kendini duyurmaya başlar.

Toplumsal ortama ve bu ortamdaki ilişkilerin çözümlenmesine dayanan gerçekliğin yaratıcı bir yöntem olarak yaşarlık kazanması 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonraya rastlar. Feodalizm yıkılmış, ulusal kurtuluş devinimleri başlamıştır tüm Avrupa’da

işletmeler, fabrikalar giderek artmış, kapitalizmin koşulları yırtıcı bir nitelik kazanmıştır. Yırtıcı koşullar içinde anamalcı düzenin bencilleştirdiği, birbirine yabancılaştırdığı bireyler, katmanlar arasındaki çelişkiler, çatışmalar keskinleşmiştir. Toplumsal bir tedirginlik başlamıştır. Coşumculuk, eski terimleriyle romantizm gerçekte bu ortama, bu bölünmeye bir başkaldırıydı. Ne ki yaşananların, gözlemlenenlerin nedenselliğini açıklamaktan uzak, duygusal bir başkaldırıydı bu. Yolsuzluklar, bozukluklar, çarpıklıklar, insanın tükenmişliği gözlemleniyor; ancak bunlara yol açan nedenler üzerinde düşünülüyordu (Özdemir, 1981: 101).

Realizmin genel olarak köklerini romantizmden aldığı ancak büyük ölçüde ondan ayrılan yönler taşıdığı bilinmektedir. En belirgin biçimde realist akım romantizmin gerçek olmayan ve gerçeklik içine sığmayan tüm tinsel soluğunu maddesel ve dünyevi bir renge sokar. İnsanı, doğayı ve yaşamı hiçbir olağanüstülüğe yer vermeden tamamen olduğu gibi anlatır. “Realizm (gerçekçilik) en geniş anlamı ile “eşyanın ve olayların oldukları gibi tasvir edilmesi”dir.

Edebiyatta devrin ortak kaygılarını dile getiren, alelade insanların yaşamlarından kesitler veren bir akım olarak tanımlanır. Çağdaş sosyal realitenin objektif temsili olarak da açıklanan, pozitivizmin sanat ve edebiyata aksidir... Pozitivizmin edebiyata yansımaları şeklinde tanımlanan akım, nativizmin (doğuşancılık) yerini ampirizme bıraktığı bir devirde gelişir. Tecrübeyi ve gözlemi esas alan felsefi düşüncenin hakim olduğu devirde tek otorite gözler ve ellerdir... Makine uygarlığı, toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlar maddi değerleri ön plana çıkarmış, materyalizmi körüklemiştir. Bu ortamda romancılar gerçeği tüm çıplaklığı ile öznel bir katkıda bulunmadan aksettirme yöntemini benimserler. Bir doktrin bir estetik görüş olarak realizm 1850’li yıllarda romantizme tepki olarak doğar (Kefeli, 2007: 45, 47).

Realizmin doğuşu ve 19. yüzyılın dünyayı sarsan gelişmeleri ile biçimlenmesi onu romantizmden ayırır. 19. yüzyıla damgasını vuran pozitivizm kadar, Darwinizm ve Marksizmin etkilerini güçlü şekilde kimliğinde taşıyan realizm, hem aydınlanma devriminin hem de sanayileşme ve kapitalizmin getirdikleri ile romantizmin duygusal ve idealist köklerinden belli ölçüde kopar. İnsanı içinde bulunduğu koşullardan belli ölçüde koparan ve daha bireysel noktalarda duran romantiklerin aksine realistler 19. yüzyılda yükselişe geçen yeni bir ekonomik düzenin tüm etkilerini göz önünde tutmadan insan gerçeğinin anlaşılamayacağını savunurlar.

Realizmin ortaya çıkışında ve gelişimde etkili olan en büyük unsur, bu çağa özgü ekonomik sistem ve insan dünyasında yarattığı büyük değişimdir. Kapitalizmin vahşi bir karaktere büründüğü bu dönem, aynı zamanda ünlü düşünür Karl Marx’ın kendi ekonomik kuramını ortaya attığı bir dönemdi. Marksizim, insan gerçekliğinin çevre ve toplum gerçekliğinden bağımsız anlaşılamayacağını altını çizirken, insanın gelişiminde ve yaşamında başat faktörün ekonomik faktörler ve çevresel gerçeklikler olduğu üzerinde durmaktaydı. Bu yönüyle Marksizmin temel savunuları realizmin biçimlenmesinde oldukça önemli bir rol oynamaktaydı.

Gerçekçiliğin biçimlenişinde ve maddesel bir karaktere bürünmesinde doğaya olağanüstü özellikler atfeden romantizmin aksine onu neden sonuç ilişkilerine göre açıklayan bilimsel gelişmeler oldukça etkilidir. Daha önce vurgulandığı gibi pozitivizm ve pozitif bilimlerin gelişimi insana yaklaşımda önemli bir değişimi meydana getirmiştir. Doğayı ve insanı bilimsel bir solukla anlama çabası insanın ruhsal derinliğini de aynı yöntemle anlama gayretini yani psikanalizi doğurmuştur. Bu bağlamda yine bu dönemde ortaya çıkan psikanalizin de gerçekçiliğin biçimlenişinde oldukça etkili olduğunu belirtmek gerekmektedir. Sanayi çağı gelişirken doğa, pozitif bilimlerle, toplum, onun uzantısı olan

pozitivist akımla, insan ruhu ve derinliği psikanalizle açıklanmaya çalışılırken bunun sanat akımındaki etkisi gerçekçilik içinde kendini hissettirmeye başlamıştır.

Toplum gerçeğinin yanı sıra insanın iç gerçeği, bilinçaltı dünyasının da inceleme konusu yapıldığını görüyoruz bu yüzyılda. Sigmund Freud'un (1856-1939) insanoğlunun bilinçaltı dünyasını araştıran, eğilim ve davranışlarını yönlendiren güdülerle ilgili düşünceleri insanı tanıma alanında önemli açılımlardı. Tanrı'nın yarattığı gizemli ve kapalı bir kutu olmaktan çıkıyordu insan (Özdemir, 1981: 103).

GERÇEKÇİLİK AKIMININ YÖNTEMİ

Realist akımın en temel vurguları bu dünyanın gerçekliği üzerinedir. Realistler romantizmin abartılı, gerçeğe sığmayan kimliğinden koparak sadece olanı olduğu gibi gözlemleyip anlatmaya yöneldiler. Dolayısıyla gerçeği yakalamak için insana ve topluma yönelerek gözlem yapmayı yöntem olarak seçmişlerdir. Gözlem gerçeğe ulaşmak için yöntem olarak kullanılırken, bu yöntem içinde gerçek önyargısız ve abartısız şekilde olduğu gibi tasvir edilir. Doğa bilimleri içindeki pozitivist tavrın sanatta soluğunu bu akım içinde hissettirdiğini söylemek mümkündür. Akımın gerçeğe nesnel yaklaşma kaygısının temelinde pozitivism kadar, insan ruhunu tinsel ve olağanüstü bir kutsallıktan sıyrarak mekanik açıklamalarla anlamaya çalışan psikanaliz de çok büyük bir etkiye sahiptir.

Gerçeklik endişesi, realistleri tabii olarak gözleme götürür. Zira sanatkârın masasında oturarak, hayaller kurarak toplum, insan tabiat gerçeğini yakalaması mümkün değildir... Realist sanatkârın temel ilkesi; "Hayale kapılmamak, hakikatten ayrılmamak"tır. Bu sebeple onlar dış dünyaya, topluma, insana açıktırlar. Eserlerini inandıkları gerçek anlayışına uygun bir biçimde kaleme alabilmek için lüzumlu olan malzeme, bilgi ve belge toplarlar. Zira başka türlü gerçeğe ulaşmak mümkün değildir. Nitekim Tolstoy, Harp ve Sulh romanını yazabilmek için elinde haritalarla, tam iki gün at sırtında savaş alanında dolaşır (Çetişli: 2007: 84).

Realistlerin amacı, insan ve toplum yaşamını objektif bir şekilde ortaya koymaktır. Sanat eserine aktarılan gerçekler, toplumun her katmanında yaşanan, iyi, kötü, güzel ya da çirkin tüm durumları içine alır. Her sınıftan insan realistlerin eserlerinde yer alsın da ağırlıklı olarak alt sınıf ve orta sınıftan insanların realist eserler içinde yer aldıklarını söylemek mümkündür. Alt ve orta tabakadan seçilen karakterler realizm içinde belli bir tip olarak ön plana çıkar. Tipleştirilen karakter salt kendine has özellikleri ile betimlenmez zira aynı zamanda o, mensup olduğu sınıfın özelliklerini temsil eder. Realistler, eserlerinde yarattıkları bir karakter üzerinden toplumdaki belli bir tabakanın tüm gerçeğini ortaya koymaya çalışırlar. Bu yöntem realizmin en belirgin özelliklerinden biridir.

Tip; kendine has, sosyal, kültürel, psikolojik ve davranış nitelikleriyle değil, mensubu bulunduğu grup ya da sınıfın temsilcisi durumundaki insandır (öğretmen tipi, işçi tipi, köylü tipi vb) Böyle bir insanın edebi eserde de ele alınması, aynı zamanda toplumun büyük bir kesiminin anlatılması demektir. Zaten yazarın amacı da, toplumdan soyutlanmış bir insan değil, mümkün merteye toplumu ve devri yansıtabilecek; onun çok açık bir gerçeği olabilecek insandır (Çetişli, 2007: 85).

Gerçekçi edebiyat insan gerçeğini olduğu gibi gösterme çabası içine girerken aynı zamanda olması gereken üzerinden de mesajlar vermeye çalışır. Olması gerekeni yine tip üzerinden çizen realistler zaman zaman kuralcı davranarak, insana ideali ve daha iyiyi göstermeyi de amaç edinmişlerdir. Sevim Kantarcıoğlu'nun deyimiyle ideali çizme ve belli kurullarla daha iyiyi göstererek öğretici olma yönüyle realist akım çağdaş dönemin klasisizmi olarak da tanımlanabilir.

GERÇEKÇİLİK AKIMININ TÜRLERİ

Eleştirel Gerçekçilik

Realizm çıkış noktası itibariyle, insan gerçeğini olabildiğince tarafsız ve gözlemle ortaya koyma çabası içinde olsa da bu akım içerisinde gözlemlenen gerçekleri eleştiriye tabi tutan bir boyut her zaman yer almıştır. Dolayısıyla gerçeği ortaya koyarken bu gerçeğin içindeki çelişkilere ve yanlışlara dikkat çekmek ve eleştirmek de realizmin içinde görülebilen özelliklerdendir. Realistler, insanı kültürel, sosyal, ekonomik ve sınıfsal koşulları içinde resmederken, onu belli bir dünya görüşü çerçevesinde eleştiriye de tabi tutar. Realizmin bu boyutu eleştirel realizm olarak adlandırılır.

Realizmin başlangıcından itibaren dikkati çeken bu tavır; gözlemlenen ferdi ve sosyal gerçeklerin belli bir dünya görüşü ekseninde eleştiriye tabi tutularak anlatılmasını esas alır. Balzac, Stendal, Guy de Maupassant, Charles Dickens, George Eliot, Maksim Gorki, Tolstoy, Çehov vb. yazarlar, sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi şartları içinde ele aldıkları insanı/insanları, olayları, durumları, belli bir eleştiri süzgecinden geçirerek dikkatlere sunarlar. Ancak bu eleştirel tavır, hiçbir zaman “angaje edebiyat” seviyesine düşmez (Çetişli, 2007: 86).

Ünlü Marksist edebiyat teorisyenlerden biri olan George Lukacs’a göre eleştirel gerçekçilik sadece tipleştirme üzerinden gerçekliği eleştiriye tabi tutmaz aynı zamanda toplumdaki değişme ve çelişmelerin de üzerinde durur.

Eleştirel gerçekçi yazar, geleneğe uyararak, çökmekte olan eski düzenle kurulmakta olan yeni düzen arasındaki çelişmeleri düzenler. Fakat bunları yalnız dış dünyanın çelişmeleri olarak değil, kendi iç çelişmeleri olarak görür; ancak kendisi geleneğe uyararak, bu çelişmelerin bir uzlaşmayla sonuçlanmasını hazırlayan güçlerden çok, doğrudan doğruya çelişmeler üzerinde durma eğilimi gösterir(Lukacs, 2000: 130).

Kuşkusuz, Lukacs, kendi dünya görüşü çerçevesinde edebiyat eserlerini belli bir okumaya tabi tutmakta ve eleştirel gerçekçi akımı belli bir ideolojik yaklaşım çerçevesinde tanımlamaktadır. Ancak Lukacs’ın üzerinde durduğu nokta dikkate değerdir. Zira özellikle Rus edebiyatı içinde gerçekliği eleştirirken çökmekte olan düzenin içindeki çelişkilere dikkat çeken eserlerin var olduğunu söylemek mümkündür.

Eleştirel gerçekçilik toplumdaki çatışma ve çelişkilerin bir sergilemesini yapar. Nereden kaynaklanmaktadır bu çelişkiler ve çatışkılar? Bu sorunun yanıtını da araştırır. Fransız yazınında eleştirel gerçekçiliğin bu yönünü derinleştiren ve akımın büyük işçilerinden biri de Guy de Maupassant’tır... İnsan karakterini biçimlendiren içinde bulunduğu toplumsal koşullardır gerçeğini yaratılarda bütün yönleriyle somutlamaya çalışmıştır. Bunu toplumun her kesiminden seçtiği kişilerle, bu kişiler arasındaki çıkar çatışmalarıyla göstermiştir.

Eleştirel gerçekçiliğin Rusya’daki gelişimiye geniş yığınlara yönelik bir özellik taşımıştır. Yazınsal ürünlerin değişik türlerinde gözlemleyebiliriz bunu. Nikolai Gogol taşlama ve yergi üzerine kurulu büyük güldürüsü Müfettiş, toprak köleliğinin egemen olduğu Çarlık Rusya’sına tutulmuş bir ayna niteliğini taşıyan “Ölü Canlar” adlı yapıtları eleştirel gerçekçiliğin başarılı örnekleri arasında sayılmaktadır(Özdemir, 1981: 109,110).

Çöken düzenden doğacak olanı işaret eden, yani bu çelişkiler içinden yeni bir düzenin doğuşuna dikkat çeken eserler azımsanmayacak sayıdadır. Çelişkiler içinden doğacak olan yeni ve ideal düzeni işaret eden eserler eleştirel gerçekçilikten farklı yeni bir akımın adıdır. Bu akım özellikle Sovyet rejimi ile birlikte sanatı ideolojik bir manipülasyon aracı

konumuna indirgeyen yeni bir akımın da oluşumunu beraberinde getirmiştir. Gerçekçiliğin yeni bir versiyonu olan bu sanat akımı, aynı akım içinden doğan toplumcu gerçekçi akımdır.

Toplumcu Gerçekçilik

Toplumcu gerçekçilik köklerini Marksist estetikten alır ve Sovyet rejiminin yükselişe geçtiği dönemde popüler hale gelir. Bu akımda eleştirel gerçekçilikten farklı olarak gerçekliğin kendisine yönelik eleştiriden çok bu gerçekliğin içinden çıkacak yeni bir sürece vurgu vardır. Bu yönüyle toplumcu gerçekçilik, Marksizmin diyalektik tarih ve toplum anlayışının sanatta soluk buluşu olarak da tanımlanabilir.

Marksist estetik toplumu ve tarihi alt yapı yani ekonomik üretim ilişkileri ve üretim biçimi ile bunun tarafından biçimlenmiş üst yapı kurumları olarak tanımlar. Buna göre toplumun kültürel dokusu ve tüm üst yapısal kurumları, hukuk, din, felsefe ve edebiyatı bu alt yapının ürünü ve yansımasıdır.

Felsefe sistemlerinin doğuşu, dinsel inançlardaki değişimler, yeni sanat ürünlerinin ortaya çıkması, temelde, yani ekonomik yapıda meydana gelen değişikliklerin, sonuçlarıdır ve sınıflara ayrılmış bir toplumda, üst yapıda ekonomik bakımdan egemen durumda olan sınıfın görüşlerini, isteklerini yansıtır. Başka bir deyişle, bir toplumun ideolojisi o toplumdaki egemen sınıfın çıkarlarını korumaya, onları meşrulaştırmaya yöneliktir.

Sanat da üst yapının bir parçası olduğuna göre, o da dönemin ideolojisini yansıtacak, bilinçli ya da bilinçsiz olarak egemen sınıfın çıkarlarına hizmet edecektir. O halde toplumun alt yapısı üst yapısını ve dolayısı ile ideolojisini belirleyecek ve sanat eseri de bu ideolojiyi yansıtan bir yapıt olacaktır. Bu anlamda, edebiyat eseri sınıf çıkarlarını dile getiren ideolojidir (Moran, 1988: 38).

Bu yaklaşım bir sanat eserini, ortaya çıktığı dönemin ürünü olarak nitelendirir. Ancak sanat, Marksist estetiğe göre sadece bir toplumun ürünü olmakla, ondan izler taşımakla tanımlanamaz ve bununla da yetinmez. Çünkü sanatın bir yükümlülüğü vardır bu görev; tarihsel ve sosyal bir varlık olan insanın bilincini geliştirmek, kapitalist dönemde ortaya çıkan üretim ilişkilerinin yarattığı eşitsiz durumu ortadan kaldıracak ve insanı sınıfsız özgür bir topluma götürececek bilinci aşılacaktır. Çünkü insanın özgürleşimi sadece özel mülkiyetin hapsinden kurtulduğu ve emek sömürsünü sona erdiği bir toplumda gerçekleşecektir. Dolayısıyla sanat, bu toplumun gelişine insanları hazırlama görevini üstlenmelidir.

Marksist estetik insana dair her şeyin toplumsal olduğunu savunur. Bu anlayış bireyin içinde eridiği, bireyin kendini değerleri ile ya da yarattıkları ile ortaya koyabileceği gerçeğini göz ardı eder. İnsan toplumsal bir varlıktır ancak Marksizmin ve Marksist estetiğin gözden kaçırdığı nokta, toplum içinde bağımsız bireylerin olabileceği gerçeğidir. Marksist estetiğe göre, insan dünyası toplumsaldır, doğru ve güzel değerlerin tümü toplumun içinde ortaya çıkarlar. Buna göre insanın ürettiği her şey insansal olacaksa yalnızca toplumsal olmalıdır. Bu nedenle sanatın kendisi bireyin toplumdan soyutlanarak, koparak yaptığı bir şey değil, tam tersine kendini bireyselleştirmeden ve toplumdan uzaklaşmadan yapılan sanattır. Bu yönüyle sanat sadece toplum içinde ve toplum için olmalıdır ve sanat için sanat teorisi sadece kapitalizmin ve burjuvazinin bireyselleşmiş, toplumdan soyutlanmış sanat görüşünü yansıtır.

Marksist estetik köklerini sadece topluma adanmış ve toplumsallaşmış sanatta bulur. Sanatın bu gerçek özüne ulaşabilmesi için en başta üretim ilişkilerinin ve üretim sisteminin değişmesi gerekmektedir. Bunun değiştirilmesi sürecinde de sanata büyük bir görev

düşmektedir. Marksist estetiğin sanata bir görev yükleyen ve onu toplumun kurtuluşu için işlevsel kılan yaklaşımı kendini Marksist estetiğin sanat akımı olan sosyalist realizmde (toplumcu gerçekçilik) bulur.

Sosyalist realizm ya da diğer adıyla toplumcu gerçekçilik 20. Yüzyılın en çok tartışılan sanat akımlarından biridir. Sosyalist realizm, ilk defa Sosyalist Rusya’da ortaya çıkmıştır. Amacı sınıf çatışmalarının yaşanmayacağı bir sisteme yani sosyalizme toplumu hazırlamaktır. Bunu gerçekleştirme biçimi ise, çöküşü gerçekleştirecek olan burjuva toplumundaki adaletsizliği, eşitsizliği ve çarpıklığı göstermektir. Bu nedenle onun görevi burjuva toplumundaki çöküşü bu çöküşten sonra gelişti mutlak olan sınıfsız topluma insanları hazırlamaktır. Bunu gerçekleştirmesi ise yeni ve belli bir ideolojiye bağlı değerler inşa etmesine bağlıdır. Zira bu akım aynı zamanda kurulacak olan sosyalist toplumun ahlakının ve değerlerinin de koruyucusu olacaktır. Bu nedenle Stalin sosyalist edebiyatın bu yazarlarını “insan ruhunun mühendisleri” olarak adlandırmıştır.

Sosyalizmin mutlak koruyucusu sosyalist gerçekçilik akımının görevleri Bolşevik Devrimi’nden sonra, 1932’de kurulan ve Maksim Gorki’nin evinde kurulan bir yazarlar komitesi tarafından beş madde altında toplanmıştır.

1-) *Burjuva edebiyatı bugün artık hiçbir büyük yapıt yaratamayacak bir durumdadır. Kapitalist sistemin çöküşü ve çözülüşü, burjuva kültürünün durumu için karakteristik bir özelliktir... Burjuva kültürünün çöküşü ve tembelliği için, mistisizm, dindarlığa dalma, pornografi için duyulan tutku karakteristiktir. Kalemini kapitale satmış olan burjuva edebiyatının en gözde kişileri, bugün hırsızlar, dedektifler ve sahtekârlardır.*

2-) *Bizim yurdumuzda ise, edebiyat yapıtlarının başkahramanları, yeni yaşamın etkin kurucularıdır: İşçiler, işçi kadınlar, kamu için çalışan köylü erkekler ve kadınları, parti görevlileri, iktisatçılar, mühendisler vb.*

3-) *“Büyük Stalin”, bizim yazarlarımızı ‘insan ruhunun mühendisleri’ olarak adlandırdı. Bu ne demek? Bu ad, onlara ne gibi görevler yüklüyor? İlkın, sanat yapıtlarında yaşamı, hakikate sadık tasvir edebilmek için yaşamı tanımak, körü körüne değil, ölü gibi değil, “objektif gerçeklik” olarak da değil, tersine devrimci gelişme içindeki gerçeklik olarak tanımalı. Burada hakikate sadık ve tarihsel olarak somut sanat tasviri, emekçi insanlara sosyalizm ruhu içinde ideolojik olarak biçim vermek ve onları eğitmek gibi bir görevle bağlı olmalıdır. Bu, bizim edebiyatta ve edebiyat tarihinde sosyalist gerçeklik olarak adlandırdığımız yöntemdir. Bizim Sovyet edebiyatı tek yönlü olma gibi bir yergiden de korkmaz.*

4-) *İki ayağı ile materyalist temele sağlamca basan edebiyatımız için, yaşama yabancı hiçbir romantizm söz konusu olamaz; ancak yeni türden bir romantizm, devrimci bir romantizm söz konusu olabilir. Biz şöyle diyoruz: Sosyalist gerçekçilik, Sovyet edebiyatının ve edebiyat eleştirisinin temel yöntemidir. Ama bunu şart koşar: Devrimci romantizm, bütünleştirici bir eleman olarak edebiyat yaşamı içinde girmeli, çünkü partimizin tüm yaşamı ve onun kavgası, en sert, en uyanık çalışmanın en yüksek kahramanlık ve en geniş açılarla bağlılığından ibarettir.*

5-) *Çok çeşitli araçlar yazarların emrinde bulunuyor. Sovyet edebiyatı, bu araçları çeşitliliği ve çokluğu içinde uygulama ve daha önceki dönemlerden bu alanda yaratılmış en iyiyi seçme olanaklarına sahip. Bu görüş açısından bakıldığında, edebiyat tekniğine egemen olma, bütün dönemlerin edebiyat mirasına eleştirel olarak sahip olma bir ödevdir; bu ödevi yerine getirmeden siz insan ruhlarının mühendisleri olmazsınız (Schdanow’dan aktaran Tunalı, 1997: 122, 123).*

Bir partinin amaçlarına indirgenecek kadar işlevselleştirilen sanat, en uç noktasına toplumcu gerçekçi akımla ulaşır. Sanatın evrenselliğini, yaşamın ve insanın karmaşık, farklı, zaman zaman çelişkili ve çok yönlü taraflarını göremeyen tek biçimli bir bakış açısının sanatı araçsallaştırdığı bu görüşe Herbert Marcuse şiddetle karşı çıkar.

Marcuse, sanatın tarihsel koşullar tarafından belirlenmeyen sınırlanmayan yönüne dikkat çeker. Sanatın özerkliğini vurgularken, salt içinde geliştiği sosyo ekonomik ve sosyo tarihsel koşullar çerçevesinde düşünülemeyeceğini, çünkü sanatın tüm bunların üzerinde kendi çağını aşan bir etkinlik olduğunu savunur. Marcuse, sanatın içine doğduğu sosyal gerçekliği ve bunun sanatçı üzerindeki etkisini yadsımaz ancak sanat etkinliğinin ve bunu gerçekleştiren bağımsız özneler olan yaratıcılarının, bunları aşabileceğini, bunların üzerine çıkabileceğini belirtir. Bu savunuları çerçevesinde sanatı, sınıf konumları ve üretim ilişkileri içinde gören Marksist estetiği eleştirir.

Estetik biçim, özerklik ve gerçeklik karşılıklı ilişkilidir. Her biri toplumsal – tarihsel bir fenomendir ve her biri tarihsel toplumsal arenayı aşar [...] Sanat verili olanın yasası altında durur ve aynı zamanda bu yasayı çiğner [...]

Marksist estetik tüm sanatın her nasılsa üretim ilişkileri, sınıf konumu vb. tarafından koşullandırıldığını varsayar. İlk görevi, (ama yalnızca ilk görevi) bu “her nasılsa”nın, başka bir deyişle, bu koşullandırılmanın sınır ve kiplerinin belirli çözümlemesidir. Sanatın belirli toplumsal koşulları aşan niteliklerinin olup olmadığı ve bu niteliklerin toplumsal koşullarla nasıl ilişkili oldukları sorusu açık kalır. Marksist estetiğin henüz şunu sorması gerekir: Sanatın belirli toplumsal içerik ve biçimi aşan ve ona evrenselliği veren nitelikleri nelerdir? Marksist estetik örneğin Yunan trajedisinin ve ortaçağ epiğinin niçin bu gün bile “büyük”, “asıl” yazın yapıları olarak algılanabildiklerini açıklamalıdır, üstelik sırasıyla eski topluma ve feodalizme özgü olsalar da. Marx’ın Politik Ekonominin Eleştirisine Giriş’inin sonundaki gözlemleri pek inandırıcı değildir; kişi hiçbir biçimde Yunan sanatının bugün bizim için gözkeçiciliğini “insanlığın (toplumsal) çocukluğu”nun açınına duyduğumuz sevinç olarak açıklayamaz (Marcuse, 1997: 24).

Marcuse’un Marksist estetiğe eleştirisi, bu yaklaşımın sanatın sosyal koşullarla, sistem ya da sınıfla açıklanmayan aşkınlığını görememesi yönündedir. Aynı zamanda sanatın belli bir sınıf ya da grubun çıkarlarına zevklerine indirgenemeyecek yönünü, evrenselliğini fark edememesi noktasındadır. “Sanatın evrenselliği tikel bir sınıfın dünyasında ve dünya görüşünde temellendirilemez, çünkü sanat somut bir evrensel, insanlığı öngörür ki, hiçbir tikel sınıf, giderek proleterya, Marx’ın “evrensel sınıfı” bile ona katılamaz” (Marcuse, 1997: 24).

Marksist estetik, temelde sanatın belli bir sınıfın çıkarlarını değil geleceğin toplumu olan proleteryanın kuracağı evrensel ve sınıfsız toplumun doğuşunu anlatması gerektiğini savunur. Yine bu noktada sanatçıların seçkin bir sınıfın üyeleri olarak ortaya koydukları bu etkinlik belli noktalarda Marksist estetik tarafından küçümsenir. Çünkü marksist estetiğe göre sanat, belli bir elit kesimin ayrıcalığı olmaktan kurtarılmalıdır. Bu yönüyle bu sınıftan gelen sanatçıların sınıfsal konumlarına bakılarak eserlerinde belli bir sınıfı çıkarlarını ya da elit bir sınıfın yaşamını anlatması eleştirilir. Bu yanıyla Marksist estetiğin yine sanatın evrensel yönünü göremediği, sanatçının geldiği sosyal sınıf ne olursa olsun, eserinde tüm bunlardan bağımsız olarak, insana dair ilişkileri ve acıları işlediği görmezden gelinir. Zira sanatçıyı özel kılan yön tam da budur. Sanat insana dair çelişkilerden ve acılardan doğar. Bu nedenle belli bir sınıf cephesinden bir sanat eserini okumak ya da sanat eserini yaratan sanatçının geldiği sınıf ile sanat eserinin değerini bağdaştırmak sanatın evrensel özünü yok saymak demektir.

Sanatçının ayrıcalıklı bir kümeye ait olması yapıtının ne gerçekliğini ne de estetik değerini olumsuzlar. "Toplumculuğun klasikleri" için doğru olan şey büyük sanatçılar için de doğrudur: onlar ailelerinin, çevrelerinin sınırlarını parçalarlar [...] Sanatın ilerici irası, kurtuluş için savaşıma katkısı sanatçıların kökenleri tarafından ölçülemez, ne de sınıflarının ideolojik çevreni tarafından ölçülebilir. Ne de yapıtlarında ezilen sınıfın bulunuşu (ya da bulunmayışı) tarafından belirlenebilir. Sanatın ilerici irası için ölçütler yalnızca bir bütün olarak yapıtın kendisinde verilir: neyi söylediğinde ve bunu nasıl söylediğinde [...] Sanat, "sanat uğruna sanat"tır

Dostoyevski'nin Ezilenler'i, Victor Hugo'nun Sefiller'i yalnızca tikel bir sınıflı toplumun türesizliğine uğramakla kalmazlar, tüm zamanların insanlık dışı doğasının acısını çekerler; genelde insanlığı temsil ederler. Yazgılarında görülen evrensel öge sınıflı toplumun evrenselinin ötesindedir.

Tarih – ötesi, evrensel gerçekliklerinin gücüyle, sanat öyle bir bilince seslenir ki, yalnızca tikel bir sınıfa ait olmakla kalmaz ama tüm yaşam – büyütücü yetilerini geliştiren "türsel varlıklar" olarak insanlara aittir(Marcuse, 1997: 26, 28, 33).

Marksist estetiğin yazardan beklediği yükümlülüklerden biri de mutlaka emeğin ve halkın sesiyle konuşması ve yazması gerektiği yönündedir. Sanat ancak o zaman gerçek sanat olabilir. Sanata işlev yükleyen Marksist estetiğin temellendiği toplumcu gerçekçi akım, gelişmiş mutlak olan sınıfsız toplumun doğuşunu müjdeleyen ya da halkı bu toplumun gelişimine hazırlayan eserlerin gerçek sanat eseri sayılabileceğini savunur. Bu yönüyle Marksist estetiğin kendiyi çeliştirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü halkın diliyle yazılacak eserler, gelmesi beklenen ya da mutlak görülen toplumun sesi olmayabilir. Sanatçının hem halkın diliyle konuşup hem de gelişmiş mutlak olan sınıfsız toplumu resmedişi paradoksalıdır. Çünkü halkın dili sınıfsız toplumun ya da kurtuluşun dili olmayabilir de.

Bu paradoksal yönü bir tarafa Marksist estetiğin en büyük açmazı sanatı ilerleyiş mutlak bir toplum tasviri içinde sınıfsal bir savaşımın işlevsel nesnesi konumuna indirgemesidir. İçinde bulunduğu dönemi ve çağı eleştirebilmesi, bunu aşabilmesi, yaratarak sosyal ve tarihsel koşullarının üzerine çıkabilmesiyle, sanat; ilerleyiş mutlak bir toplum savıyla görevlendirilemeyecek bir özelliğindedir. Gelişmiş beklenen sınıfsız toplumda insana dair açmazların ve çelişkilerin, insan dünyasına özgü çatışma ve acıların var olmayacağını söylemek, insanla ilgili tüm gerçekleri göz ardı etmektir. İnsan dünyasındaki çelişkiler, çatışma, gerilim ve acılar sadece sınıf temelli açıklanamayacak kadar karmaşıktır.

Toplumun özgürlük ilkesi altında sürekli dönüşümü yalnızca sınıf çıkarlarının süren varoluşu tarafından zorunlu kılınamaz. Toplumcu bir toplumun tüm kurumları, giderek ve en demokratik biçimlerinde bile, hiçbir zaman evrensel ve tikel arasındaki, insanlar ve doğa arasındaki, birey ve birey arasındaki tüm çatışmaları çözemez (Marcuse,1997: 61).

Gerçekçilik Akımı İçinde Erich Maria Remarque

Remarque'ın gerçekçilik akımının en belirgin özelliklerini taşıdığını söylemek mümkündür. Ancak gerçekçilik türleri içinde eleştirel gerçekçilik ve toplumcu gerçekçilik akımlarına uzaktır. Gerçekliği sunma ve eleştirme yönüyle kısmen eleştirel gerçekçiliğe yaklaşan bir yazma tekniği kullansa da, onun yaptığı edebiyat tarihinde yaygın olarak bilinen ideolojik bir eleştiri değildir. Remarque, insan trajedilerini çarpıcı betimlemelerle sunarken, betimlemelerinin içinde üstü örtük bir eleştiri gizlidir. Ancak eleştiri insanın insana yaptıklarının vicdanla ve ahlakla karşı karşıya getirilmesi boyutuyla işlenir.

Yazarın eserlerinin realizmin genel özellikleri yanında, dramatik roman özelliği taşıdığını belirtmek gerekmektedir. Dramatik romanda olay örgüsü ana karakter üzerinden şekillenir. Yazar eserde vermek istediği mesajı tasvirleri içinden okuyucuya sunar. Ana karakterle olay örgüsünün tasviri bütünleşerek mesajı tamamlar. Verilmek istenen tüm yan mesajlar ana mesaja ve dolayısıyla ana karaktere bağlı olarak sunulur.

Dramatik roman, itibari dünyanın tanrısı durumundaki hakim veya kahraman anlatıcıların sonu gelmez özetlemeleri ve tahlilleri yorumlama ve subjektif tasvirleri yerine, çok büyük ölçüde sahneleme/gösterme tarzı/teknikğine dayanır. Olaylar anlatıcının anlatması yoluyla değil, okuyucunun gözü önünde tecessüm ettirebileceği şekilde verilir; dramatize edilir. Anlatıcı bilgiçlik ve kâhinlik taslamaz. Böylece dünün anlatılan romanından, modern romanın ilk basamağı olan dramatik romana geçilmiş olur[...]

Dramatik roman, sınırlı bir mekân ve zaman içinde, günlük basit olaylar çerçevesinde başkahramanın ruhi tecrübesi üzerine yoğunlaşır. Diğer kahramanlar, başkahramanın ruh büyüme sürecinde ihtiyaç duyduğu ölçüde kullanılır. Bu noktada dramatik romanın merkez gücü başkahramandır. Söz konusu kahramanın ruhi büyüme süreci, bu sürecin değişik evreleri, bunun dışı yansıyan tepkileri dramatik bir biçimde sergilenir.

Dramatik roman, genellikle bir merkezi tema üzerine kurulur. Bunun dışındaki birkaç alt tema, doğrudan doğruya merkezi temaya bağlıdır ve çeşitli yönlerden onu destekler. Asıl temayı ilgilendirmeyen hiçbir konu veya düşünceye; karakter ve olaylarda yer verilmez(Çetişli, 2007: 88).

Remarque'ın realist akım içindeki duruşunun içinde bulunduğu yüzyılın roman geleneği ile örtüşen özellikler taşıdığını söylemek mümkündür. On dokuzuncu yüzyıl roman geleneği vahşi bir karakterde yükselişe geçen kapitalizmin etkilerini kimliğinde hissettirir. Bu çağın yazarının kaleminde belli ölçüde öfke sezilenir. Yazar acımasızlaşan ve gittikçe insani değerleri daha fazla tahrip eden tüm gelişmelere (insanlara ve olaylara) karşı öfkeli. Bu doğrultuda biçimlenen 19. yüzyıl romanının konusu da, yazarın okur karşısındaki genel tavrı da değişir.

Gördüğü gerçeği iletmek üzere anlattığını baştan sona planlamış, sapmalara ve kesintilere izin vermeyen, bu gerçeği gösterecek olayları, tipleri, nedensel ilişkileri tüm tutarlılığıyla göstermek üzere yazan, tam, bütün, büyük anlatılara yönelen bir yazardır. İdealindeki okur da kendi sınıfından (yani orta sınıftan), kendi fikirlerine yakın, ya da romanı bitirdikten sonra fikirlerini anlayıp kabul edeceğinden umutlu olduğu, tahsilli ve vicdanlı okurdur. On dokuzuncu yüzyıl romancısının iletmeye çalıştığı bir büyük gerçek vardır: Para, hırs ve çıkar uğruna kaybedilen insanlık, kapitalizme eşlik eden pozitivist mantığın körelttiği duygular, rasyonalizmin öngördüğü tekdüze insan ilişkileri, yalnızca insanın kendini kandırmasına yarayan büyük ideolojiler, bu kayba katkıda bulunmuştur. Romancının misyonu insanlığın karşı karşıya olduğuna inandığı bu trajediye okurun dikkatini çekmektir (Parla, 2007: 164).

Remarque'ın kaleminde bu öfke kendini hissettirir. Ancak söz konusu öfkenin ardındaki adalet arayışı bir ideoloji üzerinden yapılmaz ve bu çerçevede anlatılmaz. Onun karakterleri insanlığın içinden geçtiği acıları, trajedileri yaşarlar ancak bireysel anlamda ahlaki bütünlükleri ve buna yönelik eylemleriyle sınavlarını verirler. Onu üne kavuşturan “Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok” eserinde ana karakter Paul soykırım çağında emperyal yayılma için savaşa katıldığının farkında olmayan vatansız bir askerdir. Roman ilerledikçe karakterin yaşadığı savaş trajedisi kadar kendi vicdan muhasebesi de derinlikle işlenir. Romanın sonunda savaşın anlamsızlığını sorgulamış, büyük tröstlerin çıkarları için

cepheye sürülmüş bu genç asker vicdanıyla hesaplaşmıştır. Yaşamak için öldürdüğü her cana acıyla bakarken bunları sadece hayatta kalmak adına yapmakta ve vicdanen büyük bir ızdırap çekmektedir. Genç insanların birbirini öldürdüğü savaş alanına her baktığında vicdanına ve içinde bekleyen insanlık onuruna hesap vermektedir. Paul'un ölürken bile yüzünde mutlu bir ifade vardır. Zira yaşamak için öldürmek zorunda olduğu bu cephede yaşam ölümünden daha ızdıraplı ve korkunçtur. Ancak en önemlisi Paul vicdanına hesap vererek ölmüştür.

Savaş da kanserle verem gibi, zatürree ve dizanteri gibi öldürücü bir afettir [...] Hayat elimize içgüdüünün silahını verebilmek için bizleri bilinçsiz hayvanlara dönüştürdü. Duygusuzlukla takviye etti bizi. Bu sayede çevremizdeki dehşet manzaraları karşısında perişan olmuyoruz. Yoksa bilinçli ve açık olarak düşünebilseydik çoktan mahvolmuştuk [...] Böylece son derece sığ ve sert, kapalı bir yaşantımız var. Hiçbir şey içimizde bir ışık uyandırmıyor, artık [...] Bizi bombalayan topları göremiyoruz. Saldırıya geçen düşman piyadeleri bizler gibi birer adam olabilir. Ama bu tanklar insan değil, makine. Tırtılları, savaş gibi, ardi arkası kesilmeksizin dönüyor. Bir sıra ateş püsküren, zırhlı tank; kurşun işlemez çelik canavarlar. Ölü yaralı tanımdan ezip geçiyorlar [...] Parçalanmış gövdeler, açlık, ölüm. Dizanteri, zatürree, tifüs, cinayet, yangın. Siper, hastane, mezarlık çukuru [...] Başka bir olasılık yok!

[...] 1918 yılının ekim ayında vuruldu. Bütün cephe boyunca öyle sakin, hareketsiz bir gündü ki! [...] O günkü ordu bildirisini bir tek cümleye sığdırabildiler:

“Batı cephesinde yeni bir şey yok.”

Yüzükoyun düşmüştü ve yerde uyur gibi yatıyordu. Sırt üstü döndürdükleri zaman çok acı çekmemiş olduğunu gördüler. Yüzünde, öyle dingin bir ifade vardı ki, bu sonuçtan adeta memnun kaldığı sanılırdı (Remarque, 2006: 210, 211, 217, 225, 226).

Alman militarizmini ve Yahudi soykırımını işlediği ve bir toplama kampı içinde geçen yaşamları anlattığı eseri “Hayat Kivılcımı”nda karakterlerin karşı karşıya gelişi ve romanın sonunda karakterlerin eylem çizgisi üzerinden verdiği mesaj da benzer niteliktedir. İyilik kötülüğe, insanlık bu vahşete galip gelecektir.

Bir çıtırdı başladı [...] Barakanın kapısı bir parçacık aralık edilmişti. Weber; “Dışarıya çıkanı yere serin!” emrini verdi. Kendi koltuğu altında da bir makineli vardı ve ateş ediyordu... Bir SS eri ileri fırladı ve kapı ağzında yere yığılanları itip kapıyı kapattı ve kendisi de geriye sıçradı. İkinci barakanın kapısı açılıp birbirlerinin üstünden sıçrayan insanlar dışarıya fırlamıştı. Durmadan kurşun yağıyordu. Hiçbirinin kurtulduğu yoktu

[...] 509 [...] alevlerin önünde Weber'in bacaklarını gerip durduğunu görmüştü. 509, fazla düşünüp taşınmadan Weber'in sırtına nişan aldı ve tetiğe dokundu [...] Ceset yığınının arkasına kendini bıraktı [...] Elini uzatıp göğsünü yukarıya doğru kaldırdı. Kan içindeydi [...]

Weber de adamları gelmeden ceset yığınının arkasına kadar sürüne sürüne sokulmayı başarmıştı. Henüz yaşıyordu [...] 509'un bakışlarıyla karşılaştı. İki de birbirine bakmaktaydı. 509, Weber'in kendisini tanıyıp tanıyamadığını kestiremiyordu [...] Fakat kendi gözlerinin onun gözlerinden daha çok bir süre dünyayı görmesi gerektiğini birden bütün benliğinde hissetti. Weber'den daha çok yaşamalıydı [...] Bütün yaşamı boyunca inandığı, uğrunda savaşım verdiği, acılara katlandığı ne varsa hepsinin değerini koruması, kendi alni arkasındaki yaşamın öteki alın arkasındaki yaşamdan daha fazla sürmesine bağlıymış gibi geliyordu (Remarque, 1992: 424, 425, 427, 428).

Dünya savaşında mağdur olan soykırımdan kaçan ve sınırdışı edilerek vatanlarını terk etmek zorunda olan mültecilerin dramını anlattığı “İnsanları Sevmelisin” eserinde savaş, soykırım, ırkçılık, yoksulluk gibi bir çok gerçekliği anlattığını ve bunları karakterler arası diyaloglarla eleştiriye tabi tuttuğunu söylemek mümkündür. Buradaki eleştiri eleştirel gerçeklikte olduğu gibi var olan düzenden daha iyisinin doğacağı yönünde bir mesaj içerse de bu mesajın içinde belli bir ideolojik arka plan yoktur. Onun insanlığın ilerleyişine olan inancı bu yozlaşmanın aşılacağı ve trajedilerin son bulacağı dönemin geleceği noktasındadır. Trajedilerin son bulması da belli bir rejim ya da ideolojiye değil insanın değerleriyle empati kurabildiği ve adaleti düşünerek hareket ettiği gerçek bir ahlaki tamamlanma ile mümkün olabilecektir. “İnsanları Sevmelisin” eserinde buna dair fikirlerini ana karakterin ağzından dökülen cümlelerle en net biçimde ortaya koyar.

Steiner: Ben açlıktan gözü kararmış bir davar gibi, kendimden geçmiş bir durumda çorbayı tükürürken birden tabağın kenarında arkadaşımın yüzünü gördüm. Dudakları patlamış yer yer yarılmıştı. Acılar içinde can çekişmekteydi. İki saat sonra da öldü. Bense tükürüp durmuştum, ömrümde içtiğim en lezzetli çorbaydı.

Bir süre sustu.

Kern, “Çok acıkmıştın da ondan,” dedi.

Steiner: “Hayır ondan değil. Başka bir şeyden. Yani başında birisi geberebilir, senin ruhun bile duymaz. Ya acıma duygusu diyeceksin [...] İyi ama o acıları sen duymuyorsun ki, senin karnın sapsağlam. Bütün mesele burada. Yarım metre ötede bir başkası acılar içinde öteki dünyaya geçiyor ama sen bunu fark etmiyorsun bile. Dünyanın aşağılık yanı bu işte. Bu noktaya dikkat et, yavru. İşte ileriye gidişler bu yüzden yavaş yavaş, geriye dönüşler ise hızlı oluyor” (Remarque, 2005: 54, 55).

Bu çalışma Remarque’ın on bir eseri incelendikten sonra kaleme alınmıştır. Yazarın incelenen eserlerinin tümünde insanın ancak ahlaki yükümlülükle ve vicdanla yani insanlık onurunu koruyarak tüm bu trajedileri aşacağı ve gerçek adaleti tesis edebileceğinin mesajı vardır. Gerçekçi akımın yönteminde sıkça rastlandığı gibi seçtiği karakterler alt veya orta alt sınıftan tipler değil, eserinde vermek istediği mesajın anlam yükünü taşıyan her sınıftan karakterlerdir. Dolayısıyla onun eserlerinde Lukacs’ın belirttiği tip, sınıfsal bir gerçekliğin vurgusu için değil, gerçek bir trajedinin öznesi olarak herhangi bir sınıftan olabilecek kişidir.

Remarque dünya savaşlarına ama en çok da kendi ülkesinde yapılan bu insanlık ayıbına öfkeli. Ancak bu öfkesi belli bir ideoloji içinde (toplumcu gerçekçilikte olduğu gibi) bir gerçeği anlatma gayretini içermez. Aynı şekilde romanlarında modern çağın trajedilerinden çıkış yoluna dair verdiği mesaj da belli bir ideoloji içine sığmaz. İnsanı tüm ideolojilerin üstünde vicdanıyla hesaplaşarak insan olmaya çağırır. Bu nedenle eleştiri ve öfke (eleştirel gerçekçilikte olduğu gibi) kendini hissettirse de onun eserlerinde ideolojik yaklaşım yoktur.

Dramatik roman örneğinde olduğu gibi sahneleme tekniğini en çarpıcı biçimde kullanır, insan onurunu yok eden bu çağa dair eleştirisini yapar ve kaleminde öfke sezilenir. Ancak gerçekçilik içindeki duruşuna bakıldığında, akımın türlerini aşan bir çizgiye vardığını söylemek mümkündür. Remarque’ın kaleminde sanatın gerçek amacı olan insanı tüm gerçekliğiyle anlatma, aynı zamanda onu daha iyiye ve ideale doğru geliştirmek için içindeki insanlık itibarını hatırlatma gayreti hissedilir. Dolayısıyla Remarque’ın gerçekçi akım içindeki bir çok özelliği taşıdığını ancak bunların üzerine çıkan yepyeni bir soluğu kaleminde taşıdığını belirtmek mümkündür.

KAYNAKLAR

- PARLA, J. (2007): *Don Kişot'tan Bu Güne Roman - Yüzyıllardır Yoldalar: Karanlığın Yüreği, Bir Kış Gecesi Eğer Bir Yolcu*, İletişim Yayınları: İstanbul
- ÇETİŞLİ, İ. (2007): *Batı Edebiyatında Edebi Akımlar*, Akçağ Yayınları: Ankara
- MARCUSE, H. (1997): *Estetik Boyut / Sanatın Sürekliliği - Marksist Estetiğin Bir Eleştirisine Doğru 1*, (Çev. A. Yardımlı), İdea Yayınları: İstanbul
- MARCUSE, H. (1997): *Estetik Boyut / Sanatın Sürekliliği: Marksist Estetiğin Bir Eleştirisine Doğru 2*, (Çev. A. Yardımlı), İdea Yayınları: İstanbul
- MARCUSE, H. (1997): *Estetik Boyut / Sanatın Sürekliliği: Marksist Estetiğin Bir Eleştirisine Doğru 3*, (Çev. A. Yardımlı), İdea Yayınları: İstanbul
- TUNALI, İ. (2003): "Marksist Estetik", "Bir Bilgi Problemi Olarak Sanat" Kaynak Yayınları, İstanbul
- TUNALI, İ. (2003): "Marksist Estetik", "Bir Toplumsal Problem Olarak Sanat" Kaynak Yayınları, İstanbul
- MORAN, B. (1972): *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, Cem Yayınevi Kültür Dizisi: İstanbul
- ÖZDEMİR, E. (1981): *Türk Dili Dil ve Edebiyatı Dergisi Batı Akımları - Gerçekçilik Üzerine Yargılar*, Sayı: 349, Cilt: 1: Ankara
- KEFELİ, E. (2007): *Metinlerle Batı Edebiyatı Akımları*, 3f Yayınevi: İstanbul
- LUKACS, G. (2000): *Çağdaş Gerçekliğin Anlamı - Eleştirel Gerçekçilik Ve Toplumcu Gerçekçilik*, (Çev. C. Çapan), Payel Yayınları: İstanbul
- REMARQUE, M. E. (2006): *Garp Cephesinde Yeni Bir Şey Yok*, (Çev. N. Yeğınobalı), Engin Yayıncılık: İstanbul
- REMARQUE, M. E. (1992): *Hayat Kivılcımı*, (Çev. B. Arpad), Görsel Dünya Klasikleri Dizisi: İstanbul
- REMARQUE, M. E. (2005): *İnsanları Sevmelisin*, (Çev. E. Mermi Erendor), Bordo – Siyah Yayınları : İstanbul

XVI. YÜZYIL SONLARINDA ÇILDIR NÂM-I DİĞER AHISKA EYÂLETİ VAKIFLARINA GENEL BİR BAKIŞ¹

AN OVERVIEW OF THE FOUNDATIONS OF CHILDIR (ALSO KNOWN AS
AHISKA) PROVINCE AT THE END OF XVI CENTURY

К ВОПРОСУ О БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ФОНДАХ (ВАКУФАХ) В
ПРОВИНЦИИ ЧЫЛДЫР В КОНЦЕ 16 В.

Iasha BEKADZE*
Bekir Tarık YİĞİT**

ÖZ

Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska XVI. Yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin uç eyaletiydi. Eyâletin merkezi Ahıska coğrafi konumu ve yapısı bakımından devletin Kafkaslara yönelik askerî hareketlerin ilk stratejik hattı üzerinde yer almaktaydı. Eyâlette kurulan vakıflar dinî, ekonomik, eğitim ve sosyal alanlarda hizmet vermekteydi. Bu makalede, 1595 (1003) tarihli Ahıska Livası Mufassal Tahrir Defteri'ni bilgileri ışığında Çıldır Eyâleti'nde faaliyet gösteren vakıflar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çıldır Eyâleti, Ahıska, Liva, Vakıf, Cami-i Şerif

ABSTRACT

Childir known as also Ahıska was the bordering state of Ottoman Empire in the XVI Century. Ahıska which was the center of the state was situated in the first line of military action against the Caucasus. The foundations that was established there were providing services in terms of religious economic educational and social area. In this article I researched the foundations of Ahıska region dated back 1595 (1003) years.

Key Words: Childir Province, Ahıska Region, Foundation, Cami-i Sharif (Grand Mosque)

АННОТАЦИЯ

В конце XVI в. Чылдыр (Ахыска) являлся пограничной провинцией Османской империи. С точки зрения географического положения и структуры центр провинции г. Ахыска был расположен на первой стратегической линии против возможных военных действий государств Кавказа. Созданные в провинции благотворительные фонды (вакуфы) оказывали помощь в религиозной, экономической, образовательной и социальной областях. Материалом исследования послужил «Пространный реестр лива (санджака) Ахыска» 1595 года, на основе которого и были выявлены благотворительные фонды Чылдырской провинции.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.6467

* Bağımsız Araştırmacı, dryasar5@hotmail.com

** Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Yabancı İşler Dairesi Başkanı, btyigit@gmail.com

Ключевые слова: провинция Чылдыр, Ахыска, лив (санджак), благотворительный фонд (вакыф), Джами-и Шериф

GİRİŞ

Arapça bir kelime olan vakıf; duran, malûmatlı, bir mâl ve mülkü vakfeden anlamlarında kullanılmakta olup (Şemseddin Sami, 2011: 1145) insanoğlunun bir malı veya mülkü satmamak kaydıyla her hangi bir karşılık beklemezsizin, kendi isteği ile Allah rızası için bağışlaması ile kurulmuş bir hayır kurumudur (Parlatır, 2011: 1775; Yılmaz, 2010: 678). Vakıf, temeli yardımlaşma olan dinî ve medenî bir müessese, sosyal dayanışmanın en eski hukukî müesseselerindendir (Kazıcı, 2014: 11). Vakıf, sosyal, kültür ve ekonomik hayatta önemli yer tutan dinî, hukukî ve sosyal bir kurum olup kişinin mülkünün dini ve hayır amaçla tahsis etmesidir. Vakıflar devlet tarafından desteklenirdi (Bekadze, 2014: 86). Vakfın çoğulu evkâf ve vukuftur (Yılmaz, 2010: 169).

Vakıfların tarihi insanlık tarihi kadar eskidir. Tarihin her döneminde fakirler, kimsesizler, malûller, yaşlılar, korunmaya muhtaç insanlar ve hatta hayvanlara hayır yolu ile hizmet verilmiştir. Osmanlı döneminde hayır, vakıf işleri en yüksek zirveye ulaşmış ve Osmanlı vakıfları, eğitim, sağlık, bayındırlık, askerî, dinî, hayvanların korunması gibi bir çok temel ihtiyaçlara hizmet etmiştir. Adana, Amid, Anara, Aydın, Bağdat, Biga, Bolu, Bursa, Çirmen, Edirne, Erzurum, Rum, Halep, Hasankeyf, Hüdavengar, İçil, İstanbul, Kara Hisar-i Sahip, Karesi, Kastamonu, Kengiri, Kocaili, Konya, Kudüs-i Şerif, Kütahya, Malatya, Menteşe, Nablus, Niğbolu, Ruha, Saruhan, Selanik, Silistire, Siroz, Sultanönü, Şam-ı Şerif, Teke, Trablus ve Vize Evkâf defterleri (Işık ve diğerleri, 2012: 152-165) ait oldukları eyalet ve sancığın tüm vakıf ve mülk kayıtları Osmanlı vakıf zenginliğinin bir göstergesidir. Osmanlı Devleti'ndeki bu vakıf zenginliği Batılıların da dikkatini çekmiş ve XVI. Yüzyıl Osmanlı toplumunu "Vakıf Cenneti" tabirini kullanarak vasıflandırmışlardır (Kurt, 1997: 511).

Vakıflar, ülkenin ticaret ve ekonomisinin gelişmesinde önemli yere sahipti. Ö. L. Barkan H. 933-934 / M. 1527-1528 malî yılına ait bir bütçe örneğinde eyaletlerdeki vakıfların ekonomideki yerini belirtmiştir. Barkan'ın bildirdiğinde göre vakıf gelirleri toplam ekonominin: Anadolu Eyâleti'nde % 17.098, Karaman Eyâleti'nde % 14.295, Zülkadriye Eyâleti'nde % 5.197, Rum Eyâleti'nde % 15.733, Diyarbakır'da % 5. 457, Halep ve Şam'da % 13.968 teşkil etmekteydi (Barkan, 1953: 265). Vakıflar, önemli stratejik noktalarda olan kalelerdeki kervansaraylarda yolcu ve tacirlerin konaklama ve güvenliğini sağlardılar (Bayartan, 2008: 162). Çıldır Eyâleti'nde böyle önemli stratejik mekanlar Ribat olarak adlandırılmaktaydı. Ribat, Arapça "R. B. T." kökünden gelmekte olup "Allah yolundan ayrılmamak" anlamına gelmektedir. Daha sonralar karakollara, askeri ve ticarî yollar üzerinde kervanları himaye ve iç âsâyişi temin için yapılan kalelere de ribat denirdi (Akgündüz, 2013: 286). Eyâletde Ahıska, Ude, Azğur, Altunkale, Oshe, Aspinza, Çeçerek, Hertvis, Akşehir, Tümek, Çıldır, Mere, Cak, Çaral, Odriya, Bedre, Pereken, Nefs-i Penek, Kemhis, Peneskerd ve s. böyle kalelerden idi. Bu kalelerdeki hanlarda yapılan hizmetler vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Ahıska Rabat Kaledeki Deli Mehmet ve Ekmekçi İsa oğlu kervansarayları bölge dışında da ün kazanmıştı (Evliya Çelebi, 2005: 376).

Câmi ve mescitlerin masrafları, onların aydınlatılması için mum, kandil yaptırılması, Ramazan ve Kurban bayramlarında, mübarek günlerde camilerde hurma, zeytin, su, bal şerbeti dağıtılması, Kur'an-ı Kerim okutulması ve onun yazdırılması Cami-i Şerif vakfına

aitti. Bölgedeki yoksul, kimsesiz, ma'lûl, ihtiyar, korunmaya muhtaç insanlara ve hatta hayvanlara bile yapılan hizmetler vakıflar aracılığı ile yapılmaktaydı (Kurt, 1997: 512). Sokakların aydınlatılması, bekçi ücretlerinin ödenmesi de vakıflar tarafından yapılmaktaydı. Sel, yangın, deprem, hastalık, borç fakirlik gibi zaruretleri de vakıflar karşılıyordu. Cami, tekke, zaviye, türbe, mezarlık, medrese, kervansaray, hamam vb masraflarını da vakıflar ödüyordu (Bayartan, 2008: 162, 168). Yetim kızlara cehiz verilmesi, bakıma muhtaç yaşlı ve çocuklara elbise dağıtılması, hatta kuşlara yem olarak pirinç, hayvanlara gıda ve su verilmesi de vakfın yaptığı hizmetlerden idi (Bayartan, 2008: 168-169). Ahıska'da bu hizmetleri şüphesiz Ahıska Kasabası Cami'i-i Şerif tarafından yapılmaktaydı.

İbadet, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi hizmetlerin sürekliliği için vakıfların düzenli gelirleri olması gerekmektedir. Bu yüzden vakıf ve diğer hayırseverler tarafından menkûl ve gayri-menkûl mülklere vakfedilirdi. Arazi, ziraat işletmeleri, çiftlikler, tarlalar, bağlar, bahçeler, mesken olarak kullanılabilen evler, dükkân ve değirmenler vakfedilmekteydi.

Vakıf gelirleri gayesi dışında kullanılmazdı. Fakat Osmanlı devrine ait 1089 / 1678 tarihli vesikâda Sultan'ın izniyle vakıf gelirlerinin amacı dışında kullanılabileceği zikredilmiştir (Güler, 2011: 285).

Osmanlı devrinde, özellikle XVI. Yüzyıl sonlarında Ahıska ve çevresinde bulunan vakıflar hakkında arşiv kaynaklarından bilgi edinmekteyiz. Fakat bölgedeki vakıfların tümünü gösteren bir kaynak bulunmamaktadır. 1595 (1003) yılına ait "Defter-i Mıfassal Livâ-i Ahıska" adı altında bulunan tahrir defterinde bazı vakıfların ismi geçmektedir. Bu vakıflar Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'nde faaliyet göstermektedirler. Bunlar, Ahıska Sancağı Güney Nahiyesi Ahıska Rabat Kale'deki Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı", Kuzay Nahiyesi'nin Vale karyesindeki Köprü Vakfı, Ude Nahiyesi'ndeki Ude Rabat Kale'deki "Mescid-i Şerife"e ait "Kur'an-ı Azim Kıratı Vakfı", Altunkal'a Nahiyesi'ndeki "Çule Kilsesi Vakfı" ve Hertvis Sancağı Hertvis Nahiyesi Bnela Köyü'ndeki Vakf-ı Hacı gibi müesseselerinden ibarettir. Çalışmamızda, eyaletteki vakıfların sırasıyla sancaklara göre araştırılması yapılmıştır.

AHISKA SANCAĞI VAKIFLARI

Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı" ve Bu Vakfa Tahsis Edilen Gelirler

Osmanlı Devleti'nde şehirlerde Cuma namazı kılınan camiler hem şehrin ve cami kurucusunun adıyla anılmakta hem de "Cuma Camisi" ve "Cam-i Kebir" olarak da bilinmektedir (Cam, 2012: 80). Bu gibi camiler "Ulu Cami" ve "Cami-i Şerif" olarak da bilinmektedir. Çıldır, Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti merkezi olan Ahıska'daki "Ulu Cami" 1595 tarihli Tahrir Defteri'nde "Cami-i Şerif" olarak kayıtlara geçmiştir (TTD, 1003 [1595] 130: 22, 32).

Vakfın gelirleri, Ahıska Rabat'ta Menüçöhr'ün bağı, otuz kilelik üç hisse tarlası, bir adet değirmeni, Menüçöhr, Dedisimedi ve Ana Hatuna'nın bir hisse çayırı ve bağlarından maktu olarak 120 akçe öşrü alınarak Vakıf tutanağı gereğince sahibine ödenmesi ve geri kalan kısmının Çıldır Mir-Mirani Hızır Paşa tarafından Ahıska Cami-i Şerif ihtiyaçları için ödenmesi defter kayıtlarında bulunmaktadır (TTD, 1003 [1595] 130: 22). Vakıf çalışanları hakkında defter kayıtlarında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Defter kayıtlarından yararlanarak "Cami-i Şerif Vakfı"na ait bilgiler tablolar halinde verilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1: Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı" Ahıska Rabat Kale'deki Gayri Menkulları

Vakfın Adı	Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakfı
Vakıf Kurucusunun Adı	Hızır Paşa
Görevi	Çıldır Mir-mirani (Beylerbeyi)
Bulunduğu Nahiye	Güney Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Ahıska Rabat
Kuruluş Tarihi	1579-1595 Yılları Arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	16
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Menüçöhr'ün 10 kilelik 3 hisse bağı, 2. Mençöhr'ün 30 kilelik 3 hisse tarlası, 3. Menüçöhr'ün 1 adet değirmen için zemîn, 4. Menüçöhr'e ait 1 hisse çayır, 5. Dedisimedi ve Ana Hatun'a ait bağları, 6. Dedisimedi ve Ana Hatun'a ait değirmen
Gelir Miktarı	1. Vakfedilen kaynakların gelirleri (Toprak sahibine yılda maktu olarak ödenen 120 akçe hariç)
Gider ödeme Gerekçesi	1. Cami-i Şerif Vakfı'nın tutanağı 2. Tahrir Defteri Kayıtları
Giderleri	1. Toprak Sahibine maktu olarak 120 akçelik ödenek, 2. Cami-i Şerif'in ihtiyaçları
Ödeme Sorumlusu	Beylerbeyi Hızır Paşa

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 16

Ude Rabat Kale'de Çıldır Mir-mirani Hızır Paşa'nın Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakf-ı için ayrılmış elli kilelik bir hisse çiftlik, otuz kilelik bir hisse çiftlik, on kilelik kenarları çeperlenmiş çayırının toprak sahiplerine öşrü ödendikten sonra geri kalan kısmı Ahıska'daki Cam-i Şerif'in masrafları için harcanması defter kayıtlarında bulunmaktadır (TTD, 1003 [1595] 130: 22, 32; Tablo 2).

Tablo 2: Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı" Ude Rabat Kale'deki Gayri Menkulları

Vakfın Adı	Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakfı
Vakıf Kurucusunun Adı	Hızır Paşa
Görevi	Çıldır Mir-mirani (Beylerbeyi)
Bulunduğu Nahiye	Güney Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Ahıska Rabat
Kuruluş Tarihi	1579-1595 yılları arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	32
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Ude Rabat'ta çiftlik 1 hisse 50 kilelik 2. Hızır Paşa'nın 1 hisse 30 kilelik Çiftliği 3. Bir hisse on kilelik çayır 3. Apıyek Köyü'ndeki bir bâb âsiyâb
Gelir Miktarı	Çiftlik, çayır ve değirmenin gelirleri (öşür hariç)

Gider ödeme gerekçesi	Defter-i Cedid Kayıtları
Giderleri	1. Çiftliklerin ve çayırın öşrü, 2. Cami-i Şerif'in ihtiyaçları
Ödeme Sorumlusu	Beylerbeyi Hızır Paşa

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 32

Ude Nahiyesi Meydan Köyü'nde Hahan ve Zaal Aznaur'un otuz kilelik dört hisse zemin tarlası, bağlarının öşrü ödendikten sonra geri kalan kısmı Ahıska Cami-i Şerif giderleri için harcanması kayıt altına alınmıştır (TTD, 1003 [1595] 130: 32; Tablo 3).

Tablo 3: *Ahıska Kasabası "Cami-i Şerif Vakfı" Ude Nahiyesi Meydan Köyü'ndeki Menkûl ve Gayri Menkulları*

Vakfın Adı	Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakfı
Vakıf Kurucusunun Adı	Hızır Paşa
Görevi	Çıldır Mir-mirani (Beylerbeyi)
Bulunduğu Nahiye	Ude Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Meydan Köyü
Kuruluş Tarihi	1579-1595 Yılları Arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	32
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Hahan ve Zaal aznaurun Bağ, 2. Hahan ve Zaal aznaurun Bahçesi, 3. Hahan ve Zaal aznaurun 4 hisse 30 kilelik zemin tarlası, 4. Âsiyâb 1 bâb,
Gelir Miktarı	1. Bağ ve değirmenlerden maktu olarak yılda 50 akçe, 2. Tarlaların öşrü
Gider ödeme Gerekçesi	Defter-i Cedid Kayıtları
Giderleri	1. Gayri-menkulların öşrü; 2. Kayıtlarda gözükme de Cam'i-i Şerif giderlerine sarf olduğu kanaatindeyiz
Ödeme Sorumlusu	Beylerbeyi Hızır Paşa

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 32

Evliya Çelebi, 1640-1641 ve 1646-1648 yıllarında Kafkasya'ya iki defa seyahat etmiş ve 1647-1648 yılında Ahıska'da bulunmuş Ahıska Rabat Kalesi'nin yukarı kısmında I. Selim Han Camisi'nden bahs ederek, caminin eski, fakat çok hoş bir yapı olduğunu yazmıştır (Evliya Çelebi, 2005: 376). Ayrıca cami minaresinin yıkıldığını da vurgulamıştır. Evliya Çelebi, daha sonra Ahıska'daki minaresiz Künbetoğlu ve cemaati kalabalık olan "Halil Ağa Camii"nden de bahsetmiştir. Bu üç camiden başka Ahıska mahallelerinde mescitlerin de olduğu Seyahatname'de belirtilmiştir. Bu dinî mekanlarda Kur'an ve çeşitli dinî ilimler okutulmasının yanısıra bir çok ilimlere ait dersler de verilmekteydi (Evliya Çelebi, 2005: 376).

Ahıska Kasabası Cami-i Şerif Vakfı'nın Evliya Çelebi'nin de söylediği gibi "hoş bir yapı olan" I. Selim Han Camisi'nde olduğu ihtimali daha yüksektir. Fakat, elde edindiğimiz H, 1287 (m. 1871) tarihli arşiv bilgilerine dayanarak şunu bildirmek istiyorum ki, Evliya

Çelebi Çıldır Beylerbeyi olan Sefer Paşa ile bulunduğu zaman Ahıska Rabat'ta "Sefer Paşa Cami-i Şerifi, Medresesi ve Kütüphanesi" mevcut idi (URL-4). Sefer Paşa Vakfına Batum Sancağı'nın Ardanuç Kazası'nın Gürgün mevzisinde üç adet tarlası, değirmeni ve kervansarayı vakfedilmişti (URL-4). Sefer Paşa'nın bina ve inşa eylediği Cami-i Şerif'in XVIII. Yüzyılın 50. yıllarında harap olması nedeniyle yıkılmış onun yanındaki başka bir mahallede el-hac Ahmed Paşa tarafından 1749 yılında yeniden cami-i şerif, medrese ve kütüphane inşa edilmiştir. H. 27 Zilhicce 1181 (M. 15 Mayıs 1768) tarihli Osmanlı belgelerinde bu şöyle ifade edilmektedir: "... Ahışka Kal'ası dâhilinde sâbıkâ Çıldır Vâlisi merhum el-Hâc Ahmed Paşa'nınbinâ ve ihyâ buyurdıkları câm'-i şerif dâ'iresinde türbe-i münîfelerinin bevvâbî olan kimesnelere yevm otuz akçe vazife şart ve ta'yîn ve vakfiyye-i ma'mûlün-bihâsını Haremeyn-i Şerifeyn Muhâsebesi'ne kayd etdirüp"tür (Koltuk ve Sağlam, 2009: 32). Bir başka belgelerde de "Sâbika Çıldır vâlisi vezirim merhum-i müşârûn-ileyh Ahmed Paşa'nınmedine-i Ahışha'da müceddeden binâ eylediği câm'-i şerif ve medrese ve türbe-i münîfi evkafı" şerhi geçmektedir (Koltuk ve Sağlam, 2009: 32-33). Tüm bunlar 1595 tarihli Ahıska Kasabası Cam'-i Şerif'nin Ahmediye Cam'isi'nin aynı olmadığına kanıttır. 1749 Yılında inşa olunan ve 2012'de Restavasyonu Yapılan Ahmediye Cami-i Şerifi resim 2'de gösterilmiştir (Resim 2).

Resim 1: Ahmediye Cami-i Şerifi

Kaynak: URL-1:

Bu cami-i şerife Gürgün mevkiindeki üç adet tarla, değirmen, kervansaray, Valide isimli köy ve diğer müsakkafatlar H. 1165 senesinde vakfedilmiştir (URL-4).

Ahmediye Cami-i 2012 yılında restavasyonu yapıldı ve Gürcistan Kültür ve Anıtları Koruma Bakanlığı tarafından 20 Mart 2012 tarih ve N3/86 kararı ile Ahmediye Cami'sine Kültür Mirası Anıtı Statüsü verildi. Bununla yanısıra Gürcistan Cumhuriyeti Samtskhe-Cavakheti Bölgesi'ndeki şu tarihi yapı ve camilere de aynı statü verilmiştir: XVI. Yüzyıldan kalma Minare; XVII. Yüzyıl Minaresi; Medrese; Palavandışvili'lerin Hospia Köyü'ndeki Camisi; Persa, Klde, Mugaret, Sakunet, Giorgisminda, Urael, Vale, Tskordza, Zigila, Oşora, Göbiyet, Kikinet, Varhan, Tsahan, Harcam camileri (URL-5).

Samtskhe-Cavakheti camilerinin mimari bakımından üç üslupta inşa edildiği görülmektedir:

Birinci üslûp; Osmanlı tipli klâsik üsluplu camilerdir. Bunlar; Ahıska Ahmediye ve Ahalkalak camileridir;

İkinci üslûp; zırlı başlıklı küçük miğferli yeni klâsik üsluplu kubbeli camilerdir. Bunlar; Harcam, Kikinet, Ude, Sakunet ve Varhan camileridir;

Üçüncü üslûp; ev şeklinde olup kubbesiz camilerdir. Bunlar; Aşağı Entel, Bolacur, Hospiya, Kaharet, Klde, Oşora, Persa, Vale ve Zikilia camileridir.

Osmanlı Devleti'nde hayır kurumları hem vakıflar hem de devletin kendi tarafından gerçekleşmekteydi. Bazen devlet köyleri vergiden muaf tutarak bunun mukabilinde hayır işleri yaptırırmaktaydı. Örnek vermek gerekirse Güney Nahiyesi'nin Azğur-Ahıska yolu üzerinde olan reayasız Sinis köyü vergiden muaf tutulmuş ve bunun karşılığında belirlenmiş yıllık 10.200 akçelik vergi Ahıska-Azğur yolunun iyileştirilmesi ve tamiri işlerine sarf olunması deftere kaydolunmuştu (TTD, 1003 [1595] 130: 22; Bekadze, 2014: 129-130). Ahıska-Azğur yolunun uzunluğu 22 km.dir.

II. Kuzay Nahiyesi Küçük Merek “Köprü Vakfı”

Yol, kaldırım ve köprü yapımı vakıflar tarafından gerçekleşmekteydi (Bayartan, 2008: 162). Ahıska Sancağı Kuzay Nahiyesi Küçük Merek Köyü'ndeki “Köprü Vakfı” çevre köprülerin korunmasına hizmet etmekteydi. Bilindiği üzere yaz aylarında Ahıska bölgesi yağmurlu olduğundan hem yamaçlardaki ekinler hem de evler, yollar, köprüler ve s. zarara uğramaktaydılar. Güçlü yağmurların sellere dönüşmesi beraberinde getirdikleri taş ve ağaçlar nehir ve çay üzerindeki köprüleri yıkıp zarara uğratmaktaydı. Köprünün önünü kesen sular taşarak ekinleri, evleri, yolları da hasara uğratmaktaydılar. “Köprü Vakfı” bu doğal afetlerle mücadele için kurulmuştu. Vakıf hizmetçileri doğal afetler zamanında köprüleri kollamakta ve köprü yanlarında bekçilik yapar, köprüye gelen ağaç ve taşları temizlemekteydiler. Bu ise köprüye birikecek ağaç ve taşların yüzünden suyun daha da fazlalaşmasını engellemekteydi. Köprü Vakfı aynı zamanda köprülerin onarım işlerini de üstlenmekteydi. Vakfın gelir kaynağı şunlardır: Ali Paşa'nın iki hisse bağı, Mlaşhev Köyü'ndeki bir hisse bağı ve 10 kilelik zemin tarlası, İvane ve mazğver² keşişin iki hisse zemin tarlası. Bağ ve tarlaların gelirleri gelir kaynaklarından idi. Vakıf tutanaklarına göre kiralanın bağlardan 100 akçe gayri-menkul sahibine ödendikten sonra geri kalan kısmı Ahıska'daki köprü masraflarına sarf olumak için deftere kaydolundu (TTD, 1003 [1595] 130: 27). Vakıf çalışanları hakkında defter kayıtlarında her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Defter kayıtlarından yararlanarak “Köprü Vakfı” ile bilgiler tablo halinde verilmiştir (Tablo 4).

Tablo 4: Kuzay Nahiyesi Küçük Merek Köyü “Köprü Vakfı”

Vakfın Adı	Köprü Vakfı
Vakıf Kurucusunun Adı	Hızır Paşa
Görevi	Çıldır Mir-mirani (Beylerbeyi)
Bulunduğu Nahiye	Kuzay Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Küçük Merek Karyesi
Kuruluş Tarihi	1579-1595 yılları arası. Kesin tarih belli değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	27
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Ali Paşa'nın 2 hisse bağı,

² Mazğveri- Azğur başpiskoposu

	2. Ali Paşa'nın Mlaşhev Köyü'ndeki 1 hisse bağı, 3. Ali Paşa'nın Mlaşhev Köyü'ndeki 10 kilelik zemîn tarlası, 4. Yona ve mazğverel keşişin bağları,
Gelir Miktarı	1. Gayr-i menkulların geliri (bağlardan maktu olarak sahibine yılda ödenen 100 akçe hariç) 2. Tarlaların geliri
Gider Ödeme Gerekeçesi	1. Vakıf tutanağı 2. Tahrir Defteri Kayıtları
Giderleri	1. Toprak Sahibine maktu olarak 100 akçelik ödenek, 2. Ahıska Kasabası Yakınlığındaki Köprü İhtiyaçları
Ödeme Sorumlusu	[Beylerbeyi Hızır Paşa]

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 27.

Köprülerin önemi Çıldır Sancağı'nın Kınarin Nahiyesi Oloda Köyü tahririnde de belirtilmiştir. Defter kayıtlarına Oloda köyün batı tarafında olan Kür nehri üzerinde olan köprü Gürcistan, Zernişad³ ve Kars'ı birleştirmektedir. Bu köprü ticari bakımdan büyük önem taşıdığından onun korunması ve onarımı köy halkı tarafından sağlanırdı. Köy halkı bu hizmet mukabilinde tekâlif-i örfiyeden muaf tutulmuştu. Bu yüzden köy halkının vergiden muaf tutulması ve bunun karşılığında köpünün hizmetinde bulunması gelecekte yeni Defter-i Hakani'de kaydı şerh olunmuştu (TTD, 1003 [1595] 130: 152).

Büyük Ardahan Sancağı Kuzay Nahiyesi'nin Kutar Melik karyesinde köprü yapım ve onarımlarına önem verilmesi defter kayıtlarından gözükmektedir. Erzurum, Ardahan ve Ahıska yolları üzerinde olan Ardahan Kal'ası yakınlığındaki köprülerin yapım ve onarım hizmetleri Kutar Melik köy ahalisine verilmiş olup karşılığında tekalif vergilerinden muaf tutulması ve bu konuda Defter-i Cedid-i Hakani'de kayd olunması öngörülmüştür (TTD, 1003 [1595] 130: 201).

Ude Nahiyesi Ude Rabat Kalesi Mescid-i Şerif “Kur'an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı”

Osmanlı zamanında çoğu yerde vakıflar tesis ettikleri câmilerde günün belirli zamanlarında bir veya birkaç kişinin bir arada Kur'an okumalarını şart kılmışlardı. Kur'an kıraatından hâsil olan sevapların başta Râsulullahın ruhuna hediye edilmekle bir çok yerler zikrolunmuştur (Güler, 2011: 148). Mescid ve Camilerde ilk Kur'an Dersleri verilmesi Hz. Ebûbekir aracılığı ile yapılmıştır. Hicret sonrası Mescid'lerin bitişiğinde yapılan Suffe adlı bölümler yatılı okul durumundaydılar. Bu gibi yerlerde kalanların sayısı bazen 400 kadar ulaşıyordu. Onların geceleme, yeme-içme masrafları zenginler tarafından karşılanırdı (Alemdar, 2003: 63-64). Ahıska Sancağı Ude Nahiyesi Ude Rabat Kalesi “Mescid-i Şerif” bu gibi dinî ibadet yerlerdendir. “Kur'an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı”nın asıl amacı Ude Rabat Kale ve çevre köylerinde mukim halka arzu edenlere Kur'an okumayı öğretmekti. Ayrıca vakfın ait olduğu mekânlarda islâmî ilimlerle yanısıra genel ve özel dersler de verilirdi. Bu ise eğitimin cami ve mescitlerde gerçekleştiğini kanıtlamaktadır. “Kur'an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı” ile ilgili bazı bilgiler tarafımızca düzenlenmiş olan tabloda verilmiştir (Tablo 5).

³ Zernişad Çıldır Eyâleti sınırları dışında olup Çıldır Gölü'nün Güney-Doğu'sunda Kars yolu üzerinde idi (Cikia, 1958: 414)

Tablo 5: Ude Rabat Kalesi Mescid-i Şerif “Kur’an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı”

Vakfın Adı	Mescid-i Şerif “Kur’an-ı Azim Kıraat-ı Vakfı”
Vakıf Kurucusunun Adı	[Derviş Ağa]
Görevi	Ahışha Emîni
Bulunduğu Nahiye	Ude Nahiyesi
Bulunduğu Karye	Rabat Kal’a-i Ude
Kuruluş Tarihi	1579-1595 Yılları Arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	32
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları	1. Aznaur Guraspa’nın Bağı, 1. 2. Aznaur Guraspa’nın Bağçesi, 2. 3. Aznaur Guraspa’nın Zemîn Tarlası, 3. 4. Aznaur Guraspa’nın Çayırı 4. 5. Aznaur Guraspa’nın Âsiyâbı 5. 6. Ude Rabat Kal’adeki Evler
Tasarruf Eden	Ahışha Emîni Derviş Ağa
Gelir Miktarı	Bağ, bahçe, zemîn tarla, çayır, âsiyâb ve evlerden elde edilen gelir
Gider Ödeme Gerekçesi	Defter-i Cedid Kayıtları
Giderleri	1. Bağ, bahçe, tarlaların öşür ve rüsumu (Sahib-i arza ödenen) 2. Mescid-i Şer’iyye’de cüzhan olanlara
Ödeme Sorumlusu	[Ahışha Emîni Derviş Ağa]

Kaynak: TTD, 1003 [1595] 130: 32.

HERTVİS SANCAĞI VAKFI

Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti’nde vakıf müessesesi bulunan ikinci sancak Hertvis sancağıdır. Sırası gelmişken şu önemli hususu vurgulamak istiyorum ki, tahrir defterinde bu nahiye “Nahiye-i Hertvis Der Liva-i m.”[ezbûr] şeklinde zikredilmekte olup önceki Ahıska sancağına bağlı düşünülebilir. Zira “mezbûr” adı geçen anlamındadır. Fakat bu nahiye ikinci bir sancak olan “Hertvis” e aittir. Toplam üç nahiyeden oluşan Hertvis sancağının diğer nahiyeleri defterde şöyle kaydedilmiştir: “Nahiye-i Meşe Cavahet Der Liva-i Hertvis” ve “Nahiye-i Buzmaret Der Liva-i Hertvis”. Burada nahiyelerin açıkça Hertvis sancağına bağlılığı belirtilmiştir.

Hertvis Sancağı’ndaki “Vakf-ı Hacı” olarak bilinen bu müessese Hertvis Nahiyesi’nin Bnela Köyü’nde faaliyet göstermektedir (TTD, 1003 [1595] : 130: 100). Hacı Vakfı hakkında 1595 tarihli tahrir defterinde geniş bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden vakfın çalışanları, onların masrafları, maaşı, muhasebe harçları gibi önemli giderlerden her hangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Hacı Vakfı hakkında tahrir defterinden edindiğimiz tek bir bilgi; vakfa ait bağın bulunması ve bu bağın bir hissesinin katip Habil Ahmet oğlunun tasarrufunda olmasıdır. Habil Ahmed oğlu tasarruf ettiği bir hisse bağdan maktu olarak şer’i hüküm gereğince yılda 10 akçe ödemektedir (TTD, 1003 [1595] 130: 100). Hacı Vakfı bağının diğer hisselerinin kimler tarafından ve hangi bir şartlarla tasarruf edilmesi hakkında tahrir defterinde her hangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat vakfın başka gelirlerinin de olduğu muhakkaktır. Zira defterde belirtilen yılda on akçelik gelirle vakfın faaliyet

göstermesi ve sürekliliği için gereken masrafların yeterli olması mümkün değildir. Tahrir Defteri'nde Hacı Vakfı hakkındaki bilgiler şöyle zikrolunmaktadır: “Bağ-i vakıf-ı Hacı 1 kıt'a halâ der tasarruf-ı kâtib Habil veled-i Ahmet ber müceb-i hüccet-i şer'iyye ber vech-i maktû'a fi sene 10” (TTD, 1003 [1595] 130: 100).

Hertvis Sancağı Hertvis Nahiyesi'nin Şodervan Karyesi'nde mukim müezzin Mevlana Mustafa'nın tasarrufunda zimmî Kristese'nin bağı bulunmaktadır. Tasarrufundan elde edilen yıllık ödeme maktu olarak 20 akçedir. Tahrir kaydında bu şöyle zikrolunmaktadır: “Bağ-ı Kristese nâm-ı zimmî 1 kıt'a halia der tasarruf-ı Mevlâna Mustafa El-müezzin ber müceb-i hüccet-i şer'iyye ber vech-i maktû'a fi sene 20 (TTD, 1003 [1595] 130: 104). Müezzinin bulunduğu köyde mescidin bulunması muhakkaktır. Mescit ve çalışanların masraflarının her hangi bir vakıf tarafından karşılandığı ihtimalı yüksektir.

KİLİSE VAKIFLARI

İslâm hukukuna göre gayrimüslimler vakıf kurabilirlerdi. Fakat her hangi bir ma'siyet⁴ olmamak şartıyla. Bu tür vakıflar zimmî vakıfları olarak bilinmektedir (Akgündüz, 2013: 243). Bir gayrimüslim malını kilise veya manastıra vakfedebilir, fakat onu kilise ve manastır adına kaydettiremezdi. Kaydettirdiği takdirde vâkıf varisleri mahkemeye şikayet ettiği zaman vakıf iptal edilirdi. Kilise vakıflarının hukuken kaydettirilmesi için “vakfın gelirlerinin kilise veya manastır fukarasına sarf edilmesi şartı aranırdı (Alkan, 2009: 97). Bilindiği gibi kilise gelirleri yapılan ayinlerde tabak dolaştırmadan, mum satma, bağışlardan, evlilik, cenaze ve vafız gibi dinî ritüellerde alındığı ücretlerden ibarettir. Zira Doğu Roma'da böyleydi (Alkan, 2009: 96).

Osmanlı Devrinde gayrimüslimler de sosyal ve kültürel hizmet veren vakıflar kurabilirlerdi. Onlara adaletli davranılırdı. Örnek vermek gerekirse, 1530 yılında Malatya'da Ali Baba zaviyesine kaydolunan Meraboz isminde “kilise-i zimmîyan vakfı”nın 600 akçelik geliri şahitlerin dinlenilmesi ile eski vakfına iade edilmişti (Göğebakan, 1999: 74).

Osmanlı Devrinde kilise ve manastırlar en az şekilde vergilendirilmişlerdi. Onlar zimmîlerin (gayrimüslimlerin) temsilcileri durumuna gelmişlerdi. Kilise ve Manastır vakıfları Osmanlıda rahat bir şekilde varlıklarını sürdürmüşlerdi (Kemreli, 2010: 167). İstanbul, Edirne, Hatay, Diyarbakır, Mardin, Mersin, Ankara, Bursa, Çanakkale, Antakya, İskenderun, Kırklareli, Şırnak ve bir çok yerlerde kilise ve manastır vakıfları faaliyet göstermekteydi Bunların içerisinde İstanbul Şişli'de Gürcü Katolik Kilisesi Vakfı da bulunmaktaydı (Alkan, 2009: 105-110). Bu, çalışmada sancak ve nahiyelere göre kilise ve kilise vakıfları açıklığa kavuşturulmuştur.

Ahıska Sancağı Güney Nahiyesi

Ahıska Sancağı Güney Nahiyesi Yukarı ve Aşağı Huma Köyü'nde Yusuf Ağa ve Mustafa çavuşun tasarrufunda kilisenin bağı bulunmaktadır. Şer'i mahkemenin verdiği belge gereğince senede maktu olarak 15 akçe ödenmektedir (TTD, 1003 [1595] -130: 18). Kilisenin masrafları kendisine ait olan bağın geliri ile karşılanmaktaydı.

Ahıska Sancağı Ude Nahiyesi

Ude Nahiyesi'nin Yukarı Zanav Köyü defterde 9. sırada olup “Karye-i Zanav-i Ülya ma'a Kilise-i Zanav tâb'ı Ude” şeklinde kayıt olunmuştur (TTD, 1003 [1595] -130: 34). Bu

⁴ Ma'siyet: İsyân etmemek, sınırları çiğnemek, Allah ve Resülünün emrini dinlememek anlamlarını ifade etmektedir.

kayda göre köyde 16 hane bulunmaktadır. Toplam vergisi 4000 akçedir. Köyün vergi kalemleri ispenç, hinta, şa'ir, erzen, nohut, bakla, zeğrek, ceviz, resm-i yonca ve giyah, adet-i ağnam, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştâni, resm-i bostân, resm-i yaylak, resm-i murahasiye, bâd-i havâ ve resm-i arûs'tan oluşmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 34). Vergi ünitesinin isminden de belli olduğu gibi köyde kilise bulunmaktadır. Ve bu kilise de vergiye tabi tutulmuştur. Bu durumda kilisenin de bir geliri olduğu kesindir. Bu gelirle kilise ihtiyaçları karşılanmaktadır.

Ahıska Sancağı Altunkal'a Nahiyesi

Altunkal'a Nahiyesi'nin 8. köyü “Çule kilisesi, nâm-ı diğer Çule mezarası”dır. Kayıtlarda kimsesiz, boş olarak gözükmekte olup “Karye-i Kilise-i Çule Nâm-ı Diğer Mezraa-i Çule hâlî ‘an’ir-re’âyâ tâbi‘-i m.” şeklinde kayıtlara geçmiştir. Yıllık vergisi 12000 akçedir (TTD, 1003 [1595] -130: 63). Bu köyden elde edilen gelirin bir kısmının Altunkal'a Nahiyesi'nin Sire Köyünde olan Çule Kilisesi Vakfına” ayrıldığını düşünüyoruz.

Altunkal'a Nahiyesi'nin köyü olan Sire tahrir defterinde 17. sırada kaydolunmuştur. Çule Kilisesi papazının bir hisse bağı, bir hisse bahçesi, zemîn tarlası ve bostânı Ömer Çelebi'nin tasarrufunda olup şer'i mahkemenin verdiği belge gereğince senede maktu olarak 20 akçe ödenmektedir (TTD, 1003 [1595] -130: 66). Çule kilisesi papazının mülklerinden elde edilen gelirin bir kısmının kilise vakfına verildiğini düşünüyoruz.

Çule veya Çulev Manastırı Kutsal Giorgi isimli kubbeli mabet olup Kvabliyan Nehri'nin sol tarafında Samtskhe-Cavakheti Bölgesi Adigün Belediyesi Küçük Zanav Köyü yakınında yerleşmektedir (Gürcü Ansiklopedisi, c. 11: 407; Beridze, 1970). Mabet duvarlarına Cakeli sülalesinden olan erkek resimleri vardır (Resim 1).

Resim 2: Çule Manastırı

Kaynak: URL-2.

Çule mabeti Adigün Kasabası'nın 7 km Persaat Dağı'nı eteğinde yerleşmiştir. Onun yakınında tarihi Zanav, Çorçan, Odzrkhe (şimdiki Abastuban), Zarzma ve Okros Sihe (Altunkal'a) yerleşmektedir. Yapım tarihi XI. Yüzyıl olarak bilinmektedir. Atabey Ağbuğa Cakeli (1374-1391) tarafından onarılmış ve Samtskhe Atabeyliği'nin ideoloji-kültür

merkezi olmuştur (URL-3). Çule Kilisesi 1578 yılından sonra Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Çevrede Hıristiyan nüfusun gerekli ihtiyaçlarının giderilmesi için Altunkal'a Nahiyesi'nin Sire Köyü'nde "Vakıf-ı Kilise-i Çule" isminde vakıf kurulmuştu. Vakfın gayr-i menkûlları ve onu tasarruf edenler aşağıdaki tabloda verilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6: *Altunkal'a Nahiyesi Sire Köyü "Vakf-ı Kilise-i Çule" Vakfı*

Vakfın Adı	Vakf-ı Kilise-i Çule
Vakıf Kurucusunun Adı	Çule-i Kilise
Görevi	Mabed
Bulunduğu Nahiye	Altunkal'a
Bulunduğu Karye	Sire Karyesi
Kuruluş Tarihi	1578 öncesi ve 1595 Yılları Arası. Kesin Tarih Belli Değil
Kaydedildiği defter no	130
Kaydın Bulunduğu varak (Sahife)	66
Kaydedildiği Defterin Tarihi	1003
Gelir Kaynakları-1	1. Çule Kilisesi Keşişinin bir hisse bağı, 6. 2. Çule Kilisesi Keşişinin bir hisse bahçesi, 7. 3. Çule Kilisesi Keşişinin zemin tarlası, 8. 4. Çule Kilisesi Keşişinin bostanı
Tasarrıf Eden	Ömer Çelebi
Gelir Miktarı	Yılda maktu olarak 20 akçe
Gelir Kaynakları-2	Bir hisse bağ
Tasarruf Eden	Hüseyin Zaim Abdullah oğlu
Geliri	Bağın Vergi ve Behresi
Gelir Kaynakları-3	1. Çule Kilisesi Vakfının Bağı, 2. Kristepor Keşişin Zemini
Tasarruf Eden	İbrahim Abdullah oğlu
Geliri	Bağın Vergisi ve Behresi
Gider Ödeme Gerekçesi	Şer'i Mahkeme Kararı
Giderleri	Kayıtlarda Belirtilmemiştir
Ödeme Sorumlusu	[Çule Kilisesi]

Kaynak: (TTD, 1003 [1595] -130: 66).

Yunus Zeyrek ve Asıf Hacılı'nın bildirdiğine göre, Gürcistan Vilâyeti'nde kilise vakıfları ve piskoposlara ait arazilerde kişi başına ikişer akçe alınır. Bu, Defter-i Cedîd-i Hâkanî'de her haneden ikişer akçeden fazla alınmaması kaydolunmuştu (Zeyrek, 2001: 159; Hacılı, 2009: 28). 1574 tarihli Gürcistân Vilâyet kanunnâmesi'de bu durum şu şekilde zikredilmiştir: "[Fasıl] 36. Ve Vilâyet-i Gürcistân'da murahhasiye deyü nefer başına ikişer akçe alınurmuş; re'âyâya tahfif için defter'-i cedîd-i hâkanîde kayd olunduğı üzere beher hâne ikişer akçe alunub ziyâde alınmaya (TTD, 1003 [1595] 130: 6; Akgündüz, 1994: 581).

Ahıska Sancağı Aspinza Nahiyesi

Aspinza Nahiyesi'nin 41. vergi ünitesi "Şoreta Mezraası"dır. Bunun diğer adı "Kilise-i Şoreta"dır. Yıllık hasılat 500 akçedir. Vergi ünitesi isminden de belli olduğu gibi mezrada veya yakınlığında kilise bulunmaktadır. Bu sebepten mezranın ikinci adı "Kilise-i Şoreta"dır (TTD, 1003 [1595] -130: 82). Vergisi 500 akçe olan bu ünitenin gelirinden Şoreta kilisesi masrafları için ayrıldığını ihtimal ediyoruz.

Hertvis Sancağı Hertvis Nahiyesi

1595 Tarihli Tahrir Defteri kayıtlarında Çıldır Eyâleti'nde rastladığımız bir diğer Kilise Vakfı Hertvis Sancağı'ndadır. Bu vakıf sancağın Hertvis Nahiyesi'nin Hertvis Rabat Kalesi'nde yerleşmektedir. Defter kayıtlarından belli olduğuna göre Kilise Vakfı'na ait bir hisse bağ Şahveli Bin Peri tarafından tasarruf edilmekte ve şer'i mahkeme gereğince yılda 40 akçelik bir ödenek yapılmaktaydı. Defterde şu "bağ-i 1 kıt'a vakıf-ı kilise halia der tasarruf-ı Şahveli bin Peri ber müceb-i hüccet-i şer'iyye ber vech-i maktû'a fi sene 40" şeklinde zikrolunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 96).

Hertvis Sancağı'nın Meşe Cavahet Nahiyesi

Hertvis Sancağı'nın Meşe Cavahet Nahiyesi'nin kayıтта 39. sırada olan köyü "Karye-i Kilise-i Şvid Nezd-i Karye-i Tog hâlî 'an'ir-re'âyâ tâbi'-i m." şeklinde gözükmektedir (TTD, 1003 [1595] -130: 113). Yıllık hasılatı 3000 akçedir. Köyün isminden anlaşıldığına göre burada kilise bulunmaktadır. Köy geliri ile kilise ihtiyaçları giderilmektedir.

Posof Sancağı Güney Nahiyesi

Posof Sancağı Güney Nahiyesi'nin 5. vergi ünitesi Tazlaha Köyü Seha? Kilise Mezrası ile birlikte "Karye-i Tazlaha ma'a Mezraa-i Seha-i? Kilise" şeklinde kaydolunmuştur (TTD, 1003 [1595] -130: 160). 3000 akçelik vergi hasılatı olan bu köy 21 haneden oluşmaktadır. Vergi kalemleri şunlardır: Hinta, şa'ir, çavdar, erzen, resm-i yonca ve giyah, resm-i kevvâre, resm-i hınzır, resm-i bostân, âdet-i ağnam, resm-i tapu ve deitbâni, resm-i murahhasiye, resm-i yaylak, bâd-i havâ ve resm-i arûs, âsiyâb (TTD, 1003 [1595] -130: 160).

Büyük Ardahan Sancağı Güney Nahiyesi

Büyük Ardahan Sancağı Güney Nahiyesi'nin 7. sırada kayıтта olan köy "Karye-i Ori Kilise Der Nezd-i Karye-i Kinzodamal hâlî 'an'ir-re'âyâ tâbi'-i Güney" şeklinde zikrolunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 195). Hâlî harâb olarak kayd olunan bu köy Kinzodamal Köyü'nün yakınlığında yerleşmiş bulunmaktadır. İsmi "Ori Kilise" olarak zikrolunmaktadır. Devlete bu köyden hâsil edilen vergi miktarı 2000 akçedir (TTD, 1003 [1595] -130: 195). Köydeki kilise köy gelirleri ile faaliyetini sürdürdüğü muhtemeldir.

Büyük Ardahan Sancağı Güney Nahiyesi'nin 45. köyü "Karye-i Şua Kilise tâbi'-i Güney" şeklinde zikrolunmaktadır. Köy 38 haneden oluşmaktadır. Toplam 6000 akçe vergi elde edilmektedir. Köyün vergi kalemleri şunlardır: İспенç, hinta, şa'ir, resm-i bostân, resm-i yonca ve giyah, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştbânî, resm-i yaylak, âsiyâb (değirmen), âdet-i ağnam, resm-i murahhasiye, resm-i hınzır, bâd-i havâ ve resm-i arûs (TTD, 1003 [1595] -130: 195). Karye isminden de belli olduğu gibi köyün kilisesi vardır. Köy gelirinden kilise faaliyeti için giderlerin karşılandığını düşünüyoruz,

Büyük Ardahan Sancağı Güney Nahiyesi'nin 54. karyesi Sarzab'dır. Köyün vergisi köy kilisesi mezraası ile birlikte kayıt altına alınmıştır. Bu köy sancağın en büyük köylerindedir. Köyde 159 hane oturmaktadır. Vergi hasılatı 13 975 akçedir. Köyün vergi kalemleri şunlardır: İспенç, hinta, şa'ir, resm-i bostân, resm-i yonca ve giyah, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştbânî, resm-i yaylak, resm-i hınzır, âsiyâb, resm-i murahhasiye, âdet-i ağnam ve bâd-i havâ ve resm-i arûs'an oluşmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 197). Köyün kilisesi ona bağlı mezraadan karşılandığı ihtimali bulunmaktadır.

Büyük Ardahan Sancağı Kuzay Nahiyesi

Büyük Ardahan Sancağı Kuzay Nahiyesi'nin 3. köyünde vergi ünitesinden de belli olduğuna gibi Alaca isminde kilise bulunmaktadır. Köyün adı “ Karye-i Komk Ma'a Mezraa-i Alaca Kilise ve Saformek tâbi'-i Kuzay” şeklinde zikrolunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 200). Otuz bir hanelik köyün toplam vergisi 13000 akçedir. Köyün vergi kalemleri şunlardır: İspenç, hınta, şa'ir, resm-i bostân, resm-i yonca ve giyâh, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştânî, resm-i yaylak, resm-i hınzır, âsiyâb, resm-i murahhasiye, âdet-i aġnâm, bâd-i havâ ve resm-i arûs. Vergi ünitesinden görüldüğü gibi Kiliseye ait mezraa bulunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 200). Mezraa gelirlerinden kilise ihtiyaçlarının karşılandığını şüphesizdir.

Büyük Ardahan Sancağı Meşe Cavahet Nahiyesi

Meşe Cavahet Nahiyesi'nin 40. sıradaki vergi kaleminin de isminde “kilise” geçmektedir. Köyün ismi “Karye-i Elikilise hâlf 'an'ir-re'âyâ tâbi'-i Meşe” şeklinde kayıtlara geçmiştir. Köyden elde edilen vergi hasılatı 4000 akçedir (TTD, 1003 [1595] -130: 217).

Meşe Cavahet Nahiyesi'nde “Kızıl Kilise” karye olarak iki yerde zikir olunmaktadır. Bu köyler boş kayıt altına alınmıştır. 75. sırada olan Kızıl Kilise Karye'sinin yıllık vergi miktarı 4000 akçe, 118. sırada olan ve Orçuk Karye'sinin tanında yerleşek Kızıl Kilise Karye ise 1000 akçe olarak vergilendirilmişlerdir (TTD, 1003 [1595] -130: 228). Her iki kilisenin bağlı oldukları köylerin gelirleri ile faaliyetinin sürdürülmesi ihtimali yüksektir.

Penek Sancağı Peneskerd Nahiyesi

Penek Sancağı'nın Peneskerd Nahiyesi'nin 14. sırada olan karyesinde de “Kilise” kelimesi geçmektedir. Adını tespit edemediğimiz bu vergi ünitesinden senede 200 akçe vergi alınmaktaydı (TTD, 1003 [1595] -130: 248).

Peneskerd Nahiyesi'nin 18. sıradaki karyesi “Karye-i Karmermek, Nâm-ı Diğer Kızıl Köy ma'a mezraa-i Rasel ve Kilise-i Bedre tâbi'-i Peneskert” şeklinde zikrolunmaktadır (TTD, 1003 [1595] -130: 249). Yirmi bir hanelik bu köyün yıllık vergi miktarı 8000 akçedir. Köyün vergi kalemleri şunlardır: İspenç, hınta, şa'ir, erzen, resm-i bostân, resm-i yonca ve giyâh, resm-i kevvâre, resm-i tapu ve deştânî, resm-i yaylak, âdet-i aġnâm, resm-i murahhasiye, resm-i hınzır, bâd-i havâ ve resm-i arûsiye (TTD, 1003 [1595] -130: 249). Vergi ünitesi isminden de görüldüğü gibi köyde Bedre isminde kilise bulunmaktadır. Bedre Kilisesi ihtiyaçları köy gelirlerinden ve köy halkı tarafından karşılandığını düşünürüz.

Osmanlı Arşiv kayıtlarında Çıldır Eyâleti'nde daha sonralar da manastır vakfı kurulduğu görülmektedir. Örnek vermek gerekirse, Sürasin adlı Manastır vakfını gösterebiliriz. Hicri 21-30 Safer 1124 ve Miladi 30 Mart-7 Nisan 1712 tarihli belge şöyledir.

“Çıldır Beylerbetliğine ve Ahışa Kadısına hüküm ki;

Ahışa Kazâsındaki Sürasin adlı manastır vakfının nükûd-ı mevkûfesinin⁵ mütevellisi Hamados adlı rahip, Avnos adlı bir başka rahibin adı geçen vakfın parası ile hiçbir alakası yok iken akçe talep ettiğini ve alırım diye de iddia bulunduğunu, bundan önce de iki kez şeriata uygun olarak mahkeme edildiklerini ve her ikisinde de adı geçen rahibin haksız olduğunu dair kadı tarafından hüküm verildiğini, ancak bu iddiasından bir türlü vaz

⁵ Nükûd-ı mevkûfe: Vakf edilmiş para, hayır maksadıyla kullanılmak üzere nakit olarak bağışlanmış para

geçmediği bildirilmektedir. Müteveli Hamadis ayrıca bu konuyu içeren bir şeyhülislam fetvasının da bulunduğunu bildirmektedir. Meselenin halledilmesi için hükm-i hümayunumu rica etmektedir. Mahallinde kanunlara uygun bir şekilde halledin. 21-30 Safer 1124 / 30 Mart-7 Nisan 1712” (Yıldıztaş, 2012: 137).

Batılıların Osmanlı Devleti için söylediği “vakıflar cenneti” sözlerini aynen XVI. Yüzyıl sonları için Çıldır nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti’ne de ait edebiliriz. Tahrir Defterinde ismi geçen cami, mescit, kilise vakıfları ve piskopos, keşiş topraklarından “resm-i Murahhasiye” vergisi alınan karyelerdeki vakıf hizmetleri bölgede hayır müesseseleri bolluğunun bir kanıtıdır (Tablo 7).

Tablo 7. Çıldır Eyâleti Nahiye Livâ’lara “Resm-i Murahhasiye’si Bulunan Vergi Ünitelerinin Sayı

No	Livâ	Nahiye	Vergi Ünite Sayısı	“Resm-i Murahhasiye”si olan Vergi Ünite Sayısı
1	Ahıska	Güney	30	15
		Kuzay	28	18
		Ude	58	38
		Kvabliyan	17	5
		Azğur	61	32
		Altunkal’a	17	12
		Oshe	25	17
		Aspinza	43	24
		Çeçerek	62	38
				Ahıska Sancağı Toplamı
2	Hertvis	Hertvis	38	27
		Meşe Cavahet	69	22
		Buzmaret	12	3
				Hertvis Sancağı Toplamı
3	Ahılkelek	Akşehir	84	32
		Tümeç	22	7
		Nialiskur	33	15
				Ahılkelek Sancağı Toplamı
4	Çıldır	Canbaz	51	18
		Kinarin (Kenarbel)	33	17
		Kurtkalesi	16	2
				Çıldır Sancağı Toplamı
5	Posof	Güney	49	26

		Kuzay	32	24
		Posof Sancağı Toplamı	81	50
6	Bedre	Bedre	38	3
		Kaşvet	11	1
		Bedre Sancağı Toplamı	49	4
7	Büyük Ardahan	Güney	67	43
		Kuzay	36	21
		Meşe	119	46
		Büyük Ardahan Sancağı Toplamı	222	110
8	Penek	Penek	55	24
		Kemhis	16	7
		Peneskerd	38	18
		Penek Sancağı Toplamı	109	49
Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti Toplamı			1160	555

Kaynak: TTD, 1003 [1595] -130.

Tablodan da görüldüğü gibi Çıldır nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti'nin toplam 1160 vergi ünitesinin 555'inden "Resm-i murahhasiye" vergisi alınmaktadır. Bu o demek ki, 555 karyede kilise vakıf ve piskopos arazileri bulunmaktadır. Bu demek ki, nüfusu gayrimüslim olan 555 köyde onların dinî temsilcileri bulunmaktadır. Bu din görevlilerinin vergiden muaf tutulması için murahhasiye vergisi alınmaktadır. Arapça bir kelime olan "murahas" "ruhsat" kelimesinden türemiş olup izinli, ruhsatlı, icazetli, her türlü yetkiye sahip delege, devlet görevlisi, elçi anlamlarında kullanılmaktadır (Parlatır, 2011: 1133). Bu köylerde hayır işleri şüphesiz yapılmaktaydı.

Bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle 1595 yılında yapılan tahrir arasındaki 17 yıllık (1578-1595) kısa bir sürede Müslüm ve Gayr-i Müslimlerin vakıf faaliyeti bölgede "vakıflar cenneti" mevcudluğunun kanıtıdır.

SONUÇ

"XVI. Yüzyıl Sonlarında Çıldır Nâm-ı Diğer Ahıska Eyâleti Vakıflarına Genel Bir Bakış" çalışmamızda Osmanlı vakıf geleneği ve uç eyaletlerden olan Çıldır, nâm-ı diğer Ahıska eyaletindeki vakıflar hakkında bilgi vermiş ve şu sonuçlara varılmıştır.

Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, eyâlet merkezi olan Ahıska tarih boyunca son derece stratejik öneme sahip olmuştur. Ahıska, Samtskhe Atabeyleri, Çıldır Eyâleti, Ahıska Kazası, Akhaltsikh rayonu, Samtskhe-Cavakheti idari birimlerin merkezi olmuş ve olmakta devam etmektedir. Anadolu'yu Kafkaslara bağlamakta köprü konumunda olan Ahıska günümüzde de bu özelliğini kaybetmemiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin Ahıska ve çevresindeki yerleşme politikası, farklı coğrafyada hayır ve iyiliğin gösterilmesi, farklı din yöneticilerine ve yerli halka saygının vakıflara dönüştürülmesi, Gayrimüslimlerin vakıflarının tanınması, Ahıska ve çevresindeki

vakfedilen menkûlların çeşitleri ve onların gelirleri 1003 (1595) tarihli tahrir defteri ışığında incelenmiştir.

Ahıska Kasabası “Cami‘-i Şerif Vakfı” ve “Vakıf-i Kilise-i Çule” vakıfları öncülüğünde bölgedeki müslim ve gayrimüslim vakıflar Çıldır nâm-ı diğer Ahıska Eyâleti’nde sosyal-yardım hizmet sistemi oluşturmuşlardır. Bu vakıflar, toplumsal hayata büyük katkısı olan ve aşırı derecede kıymetli müesseselerdir. Onlar bağımsız bir kurum olup devlet ve toplum menfaatlerine hizmet etmişlerdi. Bu hizmetler zamanı müslim ve gayr-i müslim farkı gözetilmemiştir. Bu durum ise bölgenin sosyal ve ekonomik hayatının rahatlanmasına neden olmuştur.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Vesikaları

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Tapu Arşivi’nde;

Kuyûd-ı Kadîme Kısmında 130 nolu defter

II. Basılı Eserler

AKGÜNDÜZ, Ahmed: (1994). **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri**. 7//II. Kitap, II. Selim Devri Kanunnameleri. İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

AKGÜNDÜZ, Ahmed: (2013). **İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**. 3. Baskı. İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV).

ALKAN, Mustafa: (2009). “Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı Ve İç Analizi)”, **Gazi Akademik Bakış**. Cilt 2, Sayı 4 Yaz 2009, s. 93-111.

BARCAN, Ömer Lûtfî: (1953). “H. 933-934 (m. 1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği”. **İÜİFM**, Cilt 15, Sayı 1-4, s. 251-329).

BAYARTAN, Mehmet: (2008). “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, Cilt 10, ss. 157-175.

BERİDZE, Vahtang: (1970). **Samtskhis Khurotmodzğvruli dzeglebi** (Samtskhe Mimari Anıtları). Tbilisi, Nakaduli.

CAM, Nüsret: (2012). “Ulu Cami”, **DİA**, C. 42. İstanbul.

EVLİYA ÇELEBİ: (2005). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi: Bursa-Bolu- Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit**, Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, 2.Cilt-2. Kitap, 2 bsk. İstanbul, YKY.

GÖĞEBAKAN, Gökür: (1999). “XVI. Yüzyılda Malatya Kazası’nda Vakıflar ve Vakıf Görevlileri”, **OTAM**, 1999/10, 59-86.

GÜLER, Mustafa: (2011). **Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları (16. Ve 17. Yüzyıllar)**. 2. Baskı. İstanbul. Çamlıca

HACILI Asif: (2009). **Axısqa Türkleri Veten Bilgisi**, İstanbul. Ahıska Reklam Tanıtım Ajansı.

IŞIK Sevgi, KADIOĞLU Songül, YILDIRIR Mehmet: (2012). **Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu**, Ankara, AR-GE.

KARTULİ ENSİKLOPEDIA (Gürcü Ansiklopedisi): C. 11, s. 407.

KAZICI, Ziya: (2014). **Osmanlı’da Vakıf Medeniyeti**. İstanbul. Kayıhan Yayınları

KERMELİ, Eugenia: (2010). “Ebû’s-Su’ûd’a Göre Kilise Vakıfları Osmanlı Hukukundaki Teori ve Pratiği”, (Çev: Özgen Özcan), **Vakıflar Dergisi**, S. 34, Ankara, s. 165-175.

KOLTUK M. Taner, SAĞLAM S. Talha (2009). **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ardahan**. İstanbul. Birinci Baskı. Ardahan Valiliği Kültür Yayınları.

KURT, İsmail: (1997). “XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler”, **İslâmi İlimler Vakfı Tartışmalı Toplantılar Dizisi**, ss. 521-523. İstanbul. Ensar Neşriyat.

PARLATIR, İsmail: (2011). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**. 4. Baskı. Ankara. Yargı Yayınları.

ŞEMSEDDİN SAMİ: (2011), **Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)**, Haz. GÜNDOĞDU Raşit, ADIGÜZEL Niyazi, ÖNAL Faruk, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık.

YILDIZTAŞ, Mümin: (2012). **Osmanlı Arşiv Kayıtlarında Gürcistan ve Gürcüler**. T.C. Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı Katkılarıyla. İstanbul. Kültür Sanat Basımevi.

YILMAZ, Fehmi: (2010). **Osmanlı Tarih Sözlüğü**. İstanbul. Gökkuşe

ZEYREK, Yunus (2001): **Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri**. Ankara. Pozitif Yayınları

İNTERNET KAYNAKLARI

ALEMDAR, Yusuf: (2003). **Osmanlı’da Dâr’l-Kurrâ Müessesesi ve Kıraat Öğretimi**. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâmî Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı Doktora Tezi. Ankara, <http://www.kuranlulfet.com/e-kitap/8.pdf>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

BEKADZE, Shota: (2014). **XVI. Yüzyılda Çıldır Eyaleti Ahıska Sancağı’nın Politik ve Sosyo-Ekonomik Durumu**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Siyaset Bilimi) Anabilim Dalı, Ankara <http://Acikarsiv.Ankara.edu.Tr/Browse/27520/>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-1: İsoriuli-arkitekturuli samuzeimo kompleksi-tsihemagre rabati (Tarihsel mimari müze kompleksi- Rabat Kalesi, Kaynak: <http://relax.ge/ge/incity/84/>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-2: **Çules Monastırı (Çule Manastırı)**. [https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%AD%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%1_%E1%3%9B%E183%9D%1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%2%E1%83%4%E1%83%A0%E1%83%98#/media/File:Chule_church_\(3\).JPG](https://ka.wikipedia.org/wiki/%E1%83%AD%E1%83%A3%E1%83%9A%E1%83%94%E1%83%1_%E1%3%9B%E183%9D%1%83%9C%E1%83%90%E1%83%A1%E1%83%2%E1%83%4%E1%83%A0%E1%83%98#/media/File:Chule_church_(3).JPG). Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-3: **ÇULEVİS MONASTIRI**: Çule Manastırı, <http://georgian-history.site11.com/wulevi.html>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-4: **OSMANLI ARŞİVLERİNDE AZİZİYE CAMİSİ**, <http://muslimgeorgia.com/haber/osmanli-arsivlerinde-aziziye-camiisi>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

URL-5: **Kültür Bakanı Camilere Kültür Mirası Anıtı Statüsü Verdi** (Kulturis ministrma meçetebis kulturuli memkidreobis dzeqlis statüsü mianıça), <http://ick.ge/rubrics/culture/10384-2012-03-31-17-16-54.html>. Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2016.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE MAHKEMELERİN ISLAHINA DAİR HAZIRLANAN LAYİHALAR VE İSİMSİZ BİR LAYİHA ÖRNEĞİ¹

THE REPORTS PREPARED REGARDIN THE REFORMING COURTS IN THE TIME OF ABDULHAMID II AND AN UNTITLED REPORT CASE

ЗАКОНОПРОЕКТЫ С ЦЕЛЮ РЕФОРМИРОВАНИЯ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ В ПЕРИОД ПРАВЛЕНИЯ АБДУЛХАМИДА II-ГО И ОДИН НЕИЗВЕСТНЫЙ ЗАКОНОПРОЕКТ

Kemal SAYLAN*

ÖZ

Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin bütün kurumlarında olduğu gibi mahkemelerde de önemli yenilikler ve düzenlemeler yapılmıştır. Tanzimat'tan önce şeriat mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri olmak üzere üç çeşit olan mahkeme türü Tanzimat döneminde ticaret ve nizamiye mahkemelerinin açılmasıyla birlikte çeşitliliğini artırmıştır. Tanzimat'la birlikte yaşanmaya başlayan bu değişim ve yeniden yapılanma süreci mahkemelerin işleyişinde bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Devlet adamları ise yaşanan sıkıntıları tespit ederek bunlara çözüm bulmaya çalışmışlardır. Bunun için bazen padişah bazen Adliye Nezareti uygulamada yaşanan sorunları tespit edebilmek amacıyla uzmanlar görevlendirmiştir. Bazen de yargının içinde bulunan kişiler herhangi bir görevlendirme yapılmadan mahkemelerin durumlarıyla ilgili tespitlerde bulunmuş ve bunları layiha halinde ilgili makamlara takdim etmişlerdir.

II. Abdülhamid döneminde devletin diğer kurumlarında olduğu gibi mahkemelerle ilgili layihalar da hazırlanmıştır. Bu çalışmada tespit edebildiğimiz 6 adet layihanın 5 tanesinin muhteva açısından tanıtımı yapılmış, mahkemelerdeki sorunları göstermesi açısından 1 tanesi de sadeleştirilerek verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, layiha, mahkeme, Tanzimat, padişah.

ABSTRACT

Important innovations and reforms had been carried out in courts like other many institutions of the Ottoman Empire in Tanzimat Period. Before Tanzimat period, there were three kinds of courts namely sharia courts, minorities (cemaat) courts and consular courts. During the Tanzimat period, trade and nizamiye courts were also added and the types of courts were increased. Some problems were experienced in the function of these courts due to change and reconstruction with the Tanzimat period. Politicians determined the problems and find solutions. Sometimes the Sultan, sometimes ministry of justice assigned experts to determine the problems. Sometimes the personnel in the court house determined the problems about courts being assigned and they presented the results to the related offices as reports.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.

*

During the time of Abdulhamid II, reports were prepared about courts of justice like other many government institutions. In this study, 5 of the detected 6 reports were introduced with respect to there and 1 of the reports were simplified and presented in order to show the problems of the courts.

Key Words: Abdulhamid II, report, court of justice, Sultan, Tanzimat.

АННОТАЦИЯ

Во время танзимата были введены много инновации и нормативные акты во всех учреждениях Османской империи, в том числе и в судебную систему. До танзимата действовали три вида судебной системы: шариатские, общественные и консульские. Во время танзимата к ним были добавлены торговые и трибунальные. Такие изменения привлекли за собой некоторые затруднения при работе судов. Госслужащие искали пути для разрешения подобных случаев. В связи с этим, порой падишах, порой министерство юстиции для установления возникших трудностей назначали и отправляли на местах экспертов. Иногда, люди, работавшие в судебной системе, сами определяли положение государственной судебной системы и представляли свои проекты в соответствующие органы.

В период правления Абдулхамида II – го, как во всех государственных органах, так и судебной системе были разработаны разные проекты. В данной статье рассматриваются шесть таких законопроектов. Из них пять представлены с точки зрения содержания, а один – с проблемами в судебной системе.

Ключевые слова: Абдулхамида II, законопроект, суд, танзимат, падишах.

Giriş

Tanzimat'tan önce Osmanlı Devleti'nde şeriat mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri olmak üzere 3 tür mahkeme bulunmaktaydı (Aydın 1999: 432). Şeriat mahkemeleri, Müslüman halk arasında çıkan her türlü anlaşmazlıklara, cemaat mahkemeleri gayrimüslim azınlıkların ahval-i şahsiyyeleriyle ilgili davalara, konsolosluk mahkemeleri de kapitülasyonlardan yararlanan yabancı uyruklu kişiler arasında çıkan anlaşmazlıklara bakmaktaydı (Tahiroğlu 1985: 595).

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla hukuk devleti ilkesi ortaya çıkınca adalet alanında reform yapılması kesin bir ihtiyaç halini aldı. Tanzimat fermanında Osmanlı tebaasının din ve mezhep farkı gözetilmeden can, mal, ırz ve namus gibi tabii haklarının kanun teminatı altına alacağı, İslahat Fermanı'nda Müslümanlarla Gayrimüslimler arasındaki davaların karma divanlarda görüleceği belirtilmişti (Tahiroğlu 1985: 596). Belirtilen ilkeler doğrultusunda Osmanlı tebaası arasında din ve mezhep farkı gözetilmeden bütün herkesi kapsayacak bir hukuk sistemi oluşturmak için kanunlar çıkarılmaya başlandı. İlk olarak Tanzimat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra 3 Mayıs 1840'da tüm Osmanlı toplumunu kapsayan genel bir ceza kanunu yayınlandı (Taner 1999: 226-227). Toplumun bütün kesimlerini kapsayan bu kanunnameyi kanunlaştırma çabaları devam etti. Arazi Kanunnamesi ve Ticaret-i Berriye Kanunu gibi kanunlar ve çok sayıda nizamname yayınlandı. Yapılan kanun ve nizamnameleri yorumlayıp uygulayabilecek mahkemeler bulunmuyordu. Genel nitelikli tek bir mahkeme vardı o da şer'iyeh mahkemeleri idi (Bingöl 1999: 534). İslam hukuku ilkelerini uygulamakta olan bu mahkemelerin yeni kanunları tam

anlamıyla yorumlaması beklenemezdi. Bu nedenle devlet yeni bir kazai örgüte ihtiyaç duydu (Onar 1985: 581).

Bu alandaki ilk düzenleme Avrupalı tüccarlar ile Osmanlı tüccarları arasındaki ticari anlaşmazlıkların çözümünde karşılaşılan güçlükler karşısında çözüme kavuşturmak adına İstanbul'da Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak bir ticaret meclisinin kurulması şeklinde oldu (Akyıldız 1993: 130). 1847 ve 1848'te hazırlanan iki ayrı nizamname ile bu meclis, Müslüman, Gayrimüslim ve yabancıardan oluşan karma ticaret mahkemesi haline getirildi. 1862'de çıkarılan Ticaret Muhakemeleri Usulü Kanunu ve 1864'de çıkarılan Deniz Ticaret kanunu ile de bu konuda yeni adımlar atıldı (Tahiroğlu 1985: 595).

1865 yılında nizamname yayınlanarak çıkarılarak ticaret mahkemelerinden başka her kaza merkezinde bir "Deavi Meclisi", her sancak merkezinde biri hukuk, öteki ceza işlerine bakmak üzere "Meclis-i Temyiz-Hukuk" ve "Meclis-i Cinayet", bu mahkemelerin yükseği olarak da her vilayet merkezlerinde bir "Meclis-i Temyiz-i Hukuk" ve "Meclis-i Kebir-i Cinayet" adlarıyla istinaf mahkemeleri oluşturuldu (Belgesay 1999: 215). Bu şekilde görev alanları oldukça sınırlı da olsa "Nizamiye Mahkemeleri" kurulmuş oldu (Tahiroğlu 1985: 597).

Nizamiye mahkemeleri 1868 senesinde düzenlendi. Buna göre; her nahiyede imam veya papaz başkanlığında en az 3, en çok 12 üyeden oluşan "İhtiyar Meclisi" sulh mahkemesi görevi yapacaktı. Kazalarda; kadının başkanlığında 3 Müslüman, 3 Gayrimüslim üyeden oluşan "Meclis-i Deavi" kuruldu. Sancaklarda başkanı hâkim olan, 3 Müslüman ve 3 Gayrimüslim üyeden oluşan, bir üyesi de devlet tarafından atanan "Meclis-i Temyiz" oluşturuldu. Bütün bu mahkemelerde kadı ve devlet temsilcileri dışındaki üyelerin bölge halkı tarafından 2 yıl için seçilmesi usulü getirildi (Tahiroğlu 1985: 598). Yine aynı tarihte adli yargının en üst mercii olarak Divan-ı Ahkam-ı Adliye, idari yargının en üst mercii olarak da Şura-yı Devlet oluşturuldu (Okandan 1999: 121-122). 1870 senesinde nezaret-i deavi adliye nezareti adını aldı. 1878'e ise hakim ve savcı yetiştirmek üzere mekteb-i hukuk açıldı (Ünal 1999: 84). 1879 yılında hem adliye teşkilatında hem de muhakeme usullerine dair geniş reformlar yapılarak mahkemelere yeni bir şekil verildi. Böylece, Fransız mahkemeleri örnek alınarak mevcut yapının eksikleri giderilmeye çalışıldı (Ekinci 2010: 104).

Yapılan bu düzenlemelerle Osmanlı Devleti'ndeki mahkeme sayıları artmış oldu. Bir tarafta şer'îye mahkemeleri, cemaat mahkemeleri ve konsolosluk mahkemeleri varlıklarını devam ettiren yeni açılan nizamiye mahkemeleriyle birlikte yargıda çeşitlilik yaşanmaya başladı. Bu durum bir yargı karmaşasının ortaya çıkmasını beraberinde getirdi (Aydın, 1999: 434).

Bu düzenlemeler yapılırken mahkemelerin işleyişinde yaşanan sıkıntılar ise layihalara konu oldu. Devletin diğer kurumlarında olduğu gibi mahkemelerle ilgili de gerek görevlendirilen devlet adamları, gerekse yargı sisteminin içinde bulunan müfettişler ve hakimler tarafından padişaha ve Adliye Nezareti'ne rapor verildi. Bu çalışma, II. Abdülhamid döneminde mahkemelerin ıslahına dair hazırlanan layihaları konu edinmektedir. Osmanlı Devleti'nde mahkemelerle ilgili yazılmış çok sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Yaptığımız literatür taramasında bunların hiçbirinin layihalar merkezinde yapılmış çalışmalar olmadığını tespit ettik. Layihaları merkeze alarak yaptığımız bu çalışma 4 bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Osmanlı mahkemeleri hakkında bilgi verilmekte, ikinci bölümünde II. Abdülhamid döneminde mahkemelerle ilgili hazırlanan layihaların içeriklerine değinilmektedir. Üçüncü bölümünde isimsiz bir

layiha günümüz diline çevrilerek verilmiştir. Sonuç bölümünde ise bu çalışmaya konu olan layihaların değerlendirmesi yapılmıştır.

Mahkemelerin İslahına Dair Hazırlanan Layihalar

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde tasnife giren ve araştırmacıların hizmetine sunulmuş vaziyette II. Abdülhamid döneminde mahkemelerle ilgili hazırlanmış çok sayıda layiha bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı doğrudan ülke genelindeki mahkemelerin ıslahı hakkındadır. Bir kısmı bazı bölgelerdeki mahkemelerde yapılan düzenlemelerle ilgilidir.² Bir kısmı da başka bir kurumlarla birlikte mahkemelerin ıslahına değinmektedir.³ Çalışmamızın esasını ülke genelinde faaliyet gösteren mahkemelerin genel olarak ıslahına dair hazırlanan layihalar oluşturmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmada memleket dahilinde doğrudan mahkemelerin ıslahıyla ilgili hazırlanan 5 adet layihaya ulaştık.⁴ Bunlardan 4'ü Yıldız Esas Evrakı (Y. EE) fonunda, 1'i Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Ve Journaller (Y..PRK.AZJ) fonunda yer almaktadır. 11 Kasım 1882 tarih 6/9 dosya nolu Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Journaller fonunda yer alan Ragıp imzalı layiha adliye teşkilatı ile mahkemelerin vazifelerinin bekası hakkındadır. 21 Aralık 1896 tarih ve 132/36 dosya nolu Yıldız Esas Evrakı fonunda yer alan layiha mahkemeler hakkında olup Şakir Paşa tarafından Adliye ve Dâhiye Nezareti'ne sunulmuştur. 9 Mart 1896 tarih 11/9 dosya nolu Yıldız Esas Evrakında yer alan isimsiz layiha mahkemelerle adliye dairelerinin ıslahıyla ilgilidir. 19 Kasım 1908 tarihli 171/35 dosya nolu Hususi İradeler fonunda yer alan layiha ise Abdullah imzalı olup şer'îye mahkemelerin ıslahın dair bazı ifade ve mütalaaları ihtiva etmektedir. 3 Ağustos 1909 tarih ve 43/195 dosya nolu Yıldız Esas Evrakında yer alan layiha mahkemelerin ıslahı hakkında olup Saffet Paşa'ya sunulmuştur. Yine aynı tarihli olup 84/134 dosya nolu Yıldız Esas Evrakı fonunda bulunan layiha da mahkemelerin tarihçesi ve ıslahıyla ilgilidir. Bu layihaların değindikleri konular ve içerikleri şöyledir:

84/134 Nolu Layiha: Yıldız Esas Evrakı fonuna kayıtlı 84/134 nolu layiha toplam 7 sayfadır. Layihanın girişinde Tanzimat Dönemi'nde mahkemelerle ilgili yapılan düzenlemelerden bahsedilmektedir. Bu bölümde Tanzimat'ın ilanından sonra hukuk

² Girit'teki mahkemelerin ıslahıyla ilgili 2 adet layiha bulunmaktadır. Biri Yıldız esas evrakında kayıtlı Y. EE. fonunda yer alan 06 B 1308 tarih ve 114/73 nolu Girit mahkemelerine dair Girit Vali Vekili Cevad Paşa'nın layihası, diğeri İradeler evrakında kayıtlı İ. MTZ. GR. fonunda yer alan 15 C 1309 tarih ve 26/969 nolu Girid nizamiye mahkemelerinin ıslahına dair düzenleme nizamname layihasıdır.

³ Bu şekilde 2 adet layihanın olduğunu tespit edebildik. Birincisi; Anadolu'daki teftişin ardından Şakir Paşa'nın Mabeyn ve Sadarete ıslahata dair yazdığı layihadır. Bu layihada sanat mektepleri ve ibtidai mektepler; kara ve suyolları, demiryolları olmamasından Amerika'nın ziraat mahsullerimize rekabeti; varidatın tezyidi, bakayanın tahsili, aşarın, ağnam, akar vergilerinin ve bedel-i askeri vergisinin ıslahı, Ziraat Bankası'nın bu işlerde rol oynaması, istibdal efradına verilen kopanlar; nüfus tahriri, idari teşkilatın ıslahı, memurların suiistimalleri, jandarmalarla mahalli idare amirlerinin münasebetleri; Hamidiye Süvari Alayları Nizamiye ve Redif zabıtları ve zabıtların ticaret ve ziraatla uğraşmaları, ordunun mali durumu, vakıfların ıslahı; Madenlerin taharri ettirilerek işletilmesi, ormanların korunması ve ziraat ve hayvancılığa verilmesi gereken teşviklerin yanı sıra Adliye Mahkemelerin tadil ve ıslahıyla ilgili değerlendirmeler bulunmaktadır. (BOA, Y. EE, 132/40); ikincisi Kastamonu Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Reisi Ali Rıza Bey tarafından kaleme alınan umur-ı idari, adliye ve maarife dairdir. (BOA, DH.TMIK.S, 8/79).

⁴ Belirtilen bu sayı araştırma yaptığımız tarih itibarıyla tasnife açılmış ve araştırmacıların hizmetine sunulmuş layihaları kapsamaktadır.

davalarının kanuni ve nizami olarak yürütülmesi için gerekenlerin tespit edildiği ve buna göre düzenlemeler yapıldığı ifade edilmektedir. Bunun için mülki idarede memleket meclisleri oluşturularak bu meclislere hem idari işlerin hem de hukuki işlerin yürütülmesi görevinin verildiği belirtilmektedir. Ticaret davalarının yürütülmesi için ticaret mahkemelerinin oluşturulduğu, burada görülen davaların temyiz mahkemesi olarak İstanbul'da divan-ı istinafin kurulduğu vurgulanmaktadır. Ceza davalarının yürütülmesi için ise cinayet meclisleri adıyla geçici mahkemelerin kurulduğundan bahsedilmektedir. Nizamiye adıyla ifade edilen bu mahkemelerin bir düzene sokulması için bir nizamname hazırlandığı ve hazırlanan bu nizamnamenin Şura-yı Devlet'e sunulduğu söylenmektedir.

Layihanın ikinci bölümünde bu nizamname üzerinde mütalaalarda bulunulacağı belirtilmektedir. Hazırlanan nizamnamede nahiye ve köylerde her sınıf halk için birer ihtiyar meclisi, kaza merkezlerinde birer deavi meclisi, sancaklarda temyiz-i hukuk meclisi, vilayet merkezlerinde ise yine temyiz-i hukuk divanı adlarıyla meclislerin oluşturulduğu anlatılmaktadır. Nahiye ve köylerde oluşturulan ihtiyat meclislerine nahiye ve köylerde sulh yoluyla bitebilecek davaları yürütme yetkisinin verildiği, ancak ihtiyar meclislerinin Fransa'daki benzerlerinin sahip olduğu yetkilere haiz olmadıkları için davaların görülmesinde yeterli olamadıkları belirtilmektedir.

Daha sonraki bölümde nizamiye mahkemelerin dereceleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu konuda kazalardaki dava meclislerinin birinci derece sayıldığı, liva ve merkezlerdeki mahkemelerle birlikte üç dereceli nizamiye mahkemelerinin oluşturduğu, divan-ı ahkâm-ı adliyenin de bu mahkemelerin en üstü olarak dördüncü derecede yer aldığı belirtilmektedir. Durum tespiti yapıldıktan sonra bu mahkemelerin iyi bir şekilde işleyebilmesi için Avrupa mahkemelerinin uyduğu kurallara uyulması, daha önce Girit adasındaki mahkemelerle ilgili yapılan düzenlemelerin aynen bu mahkemelere uygulanması gerektiği yönünde tavsiyede bulunmaktadır. Daha sonra köy ve nahiyelerdeki ihtiyar meclislerinin, kazalardaki deavi meclislerinin, livalardaki temyiz meclislerinin ve vilayetlerdeki temyiz divanlarının hangi davalara bakmaları gerektiği anlatılmaktadır. Halkın mağduriyet yaşamaması için de bu mahkemelerin görev ve yetki alanlarının iyi çizilmesi gerektiği belirtilmektedir. Son olarak da kaza meclislerinin karar verecekleri davaların genel olarak kabil-i istinaf olması gerektiği ancak bütün davaların istinafa tabi tutulmasının karışıklık ve sorunlara yol açabileceği ifade edilmektedir.

Layihada Tanzimat'tan sonra kurulan ticaret mahkemeleri ve nizamiye mahkemelerinin kuruluş süreçleri hakkında da bilgi verilmektedir. Bu süreçler hakkında bilgi verildikten sonra taşrada oluşturulan hukuk ve ceza mahkemelerinin ayrılması, bu mahkemelerin görev ve yetkilerinin belirlenmesi, hukuki ve idari işlerin birbirinden ayrılmasıyla ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Devamında ise nizamiye mahkemelerinin derecelerine göre düzenlenmesi ve üç dereceye ayrılması gerektiği belirtilmektedir. Bu mahkemelerin üstünde ise temyiz davalarına bakan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin bulunması ve bunun da dördüncü derece sayılması gerektiği ifade edilmektedir.

Mahkemelerin işleyişi konusunda ise Avrupa'daki benzerlerinden örnek alınması tavsiye edilmekte, önemsiz bazı davaların mahkemelere sevk edilmeden sulh yoluyla çözümlenerek kişilerin kazalara gitmek zorunda kalmalarının önüne geçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Layihada son olarak hangi davaların istinafa tabi tutulması gerektiği noktasında düşüncelere yer verilmektedir. Buna göre istinafa tabi tutulacak davalarla ilgili ayırım iyi yapılırsa merkezdeki dava yükünün azalacağı ve mahkeme işlerinin düzene gireceği belirtilmektedir (BOA, Y. EE, 84/134).

132/36 Nolu Layiha: Yıldız esas evrakına kayıtlı 132/36 nolu layiha toplam 8 sayfadır. Layihanın sonunda ise merkez vilayetlerde bulunan bidayet-i hukuk ve bidayet-i ceza mahkemeleri ile livalarda bulunan mehakim-i iptidaiye ve mehakim-i cezaiyede görev yapan kişilerin sayılarını gösteren bir çizelge bulunmaktadır. Layihanın giriş bölümünde mahkemelerde haksız yapılan yargılamaların çeşitli mağduriyetlere neden olabileceği bu nedenle adliye işlerinin bir düzene sokulması gerektiği ifade edilmektedir. Bunun için öncelikle vilayetlerdeki istinaf ve ceza mahkemelerinin ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Daha sonra liva merkezlerinde oluşturulan bidayet ceza mahkemelerinin vazifelerinin çok geniş olduğu, vilayet merkezlerindeki mahkemelerin yargılamalarının birbirinden farklı olduğu anlatılmaktadır. Mahkemelerin yargılamalarında meydana gelen ihmaller, hatalar ve verilen yanlış kararların temyiz sürecinin iyileştirilmemesi durumunda büyük sorunlara neden olabileceği belirtilmektedir. Bu durumun bir şahsın haksız yere hapis yatmasına ya da bir suçlunun gereğinden daha az ceza almasına neden olabileceği ifade edilmektedir. Bunların önüne geçmek için tedbirler alınması gerektiği belirtilen layihada öncelikle vilayet merkezlerindeki bidayet ceza mahkemelerinin düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Layihada ayrıca istinaf mahkemelerinin nasıl işleyeceği, heyet-i ithamiye ve tahkikat-i evveliyeye heyetleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Mahkemelerde görev yapan memurlar hakkında da bilgilerin verildiği layihada bu konuda şu tespitlere yer verilmektedir: Kaza mahkemelerindeki naibler, hukuk, ticaret, kabahat, cinayet vs. davalarda görevli olmalarının yanı sıra idari olarak da kaza idare meclislerinde aza, zabita ve icra memuru görevlerini yerine getirmektedirler. Naibler, çok çeşitli ve çok sayıda vazifeyi üzerlerinde bulundurmaktadırlar. Müstantik vekilleri ve yardımcıları yerel halktan seçilmektedir. Ancak bu göreve getirilenlerin büyük bölümü okuma-yazma bilmemektedir. Bazı müstantıklar ise istediğine men-i muhakeme, istemediğine de tevkif müzekkeresi düzenlemektedir. Bütün bunlar önemli sorunlara neden olmaktadır. Bu tespitler yapıldıktan sonra çözüm için naibin başkanlığında cinayet işleri için sorumlu ve serbest bir müstantıklık kurumuna ihtiyaç olduğu, hâkimlerin durumunun ele alınarak düzenli çalışmalarının sağlanması gerektiği belirtilmektedir.

Layihada istinaf kurumunda da sıkıntılar yaşandığı vurgulanmaktadır. Vilayet merkezlerindeki mahkemelerin liva ve kaza mahkemelerinin istinafi konumunda oldukları, kaza ve liva mahkemelerinin istinafi merkez kazasında bulunduğu için merkez kaza ahalisinin müracaat edeceği istinaf mahkemesinin kalmadığı ifade edildikten sonra bunu önlemek için gerek vilayet gerekse liva merkezlerinde birer kaza mahkemesinin oluşturulması gerektiği belirtilmektedir (BOA, Y. EE, 132/36).

6/9 Nolu Layiha: Yıldız perakende evrakı arzuhal ve jurnaller fonuna kayıtlı 6/9 nolu layiha toplam 4 sayfadır. Layihanın giriş bölümünde her devletin bekası, terakkisi ve saadeti için adaletin önemi vurgulanmakta, adalet üzerine muamele etmeyen bir devlette ne ticaretin, ne ziraatın, ne de emniyetin söz konusu olmayacağı ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu andan itibaren bu konuya itina gösterdiği, Tanzimat'ın can, mal ve ırz güvenliğini kanuni olarak güvence altına aldığı, adalet konusunda padişah Abdülhamid'in de titiz davrandığı ve eksiklikleri gidermeye çalıştığı belirtilmektedir. Bu dönemde hukuk ve icra kanunlarında düzenlemeler yapıldığı, vilayetlerde mevcut mahkemeler düzenlenirken yeni mahkemeler kurulduğu anlatılmaktadır. İdari işlerden sorumlu memurların adli işlere müdahalesinin önlenmesi, müdde-i umumiler ve yardımcılarının taşrada görevlendirildiği, İstanbul'dan vilayetlerdeki mahkemeleri teftiş için müfettişler gönderildiği ve bu konuyla ilgili birçok eksikliğin giderildiği belirtilmektedir.

Bütün bunlara rağmen dâhili ve harici düşmanların adliye aleyhine bir şey bulamayınca fesat diliyle konuşmaya başladığından şikâyet edilmektedir.

Hâkim yetiştirmek için İstanbul'da bir hukuk mektebinin açıldığını belirttiği layihada buraya medreselerden öğrenci alındığı, ders veren hocaların kabiliyetli ve hukuk ilmine vakıf oldukları ifade edilmektedir. Cevdet Paşa, Nafia Nazırı Hasan Hilmi Efendi, Evkaf müfettişi Ömer Efendi, Divan-ı Temyiz azasından Settar Efendi, Ticaret Mahkemesi Reisi İsmail Bey ile ayandan Baş Müdde-i Umumi Kostaki Efendi gibi hukuk ilmine vakıf, ehliyetli ve sadık devlet adamlarının bu okulda ders verdiği vurgulanmaktadır. Bu mektepte okutulan derslerden sadece öğrencilerin değil, ulema ve memurların da içinde bulunduğu bütün erbab-ı maarifin istifade ettiği anlatılmaktadır. Layihada mektepte verilen derslerin risale-i mevkute suretiyle yayınlanması gerektiği yönünde tavsiyede de bulunulmaktadır.

Memleketin idaresini beğenmeyen yabancıların bile adalet işlerinin düzgün yürüdüğünü ifade ettiklerinin vurgulandığı layihada sefaretlar tarafından Bab-ı Ali'ye gönderilen bir takirde adliyenin işlerinin terakki etmekte olduğunu belirttiği ve bunun için teşekkür edildiği anlatılmaktadır. Bununla birlikte bazı konsolosların ise birtakım idari memurlarla ittifak ederek adliye işlerine nüfuz etmeye çalıştığı vurgulanmaktadır. Bunun önüne geçmek için de taşra mahkemelerine ehliyetli müdde-i umumi ve yardımcılarının atanması gerektiği belirtilmektedir.

Layihada mektep mezunlarının mahkemelerdeki ihtiyacı karşılamaya yetmediğinden, taşrada bu görevi yerine getirecek kişileri seçmek ve atamakla görevli bir encümen-i intihab oluşturulduğu ifade edilerek bu encümenin görevlerinden birinin görevlerini kötüye kullananları cezalandırmak olması gerektiği belirtilmektedir. Bununla ilgili isimler verilerek bazı hukukçuların meslekten ihraç edilmesi istenmektedir. İsimlerden birinin Mahkeme-i Temyiz azası Karabet Efendi'nin olduğu ve bu kişinin meslekten ihraç edilmesi gerektiği söylenmektedir. Devamlı adliye kalemlerinin ıslah edilirken görevini layıkıyla getirmeyenlerin bir kısmının işten çıkarılması, bir kısmının da tedricen başka kurumlarda görevlendirilerek bunların yerine ehliyetli kişilerin getirilmesi tavsiye edilmektedir.

Son olarak taşraya gönderilen müfettişlerin yeterli donanımına sahip olmadıkları vurgulandığı layihada bunların yerine Bidayet Mahkemesi Riyasetleri'nde, Mahkeme-i Temyiz Azalığı'nda veya Dersaadet İstinaf Riyaset-i Saniligi'nde veya azalığında görev yapan kişilerin gönderilmesi gerektiği anlatılmaktadır (BOA, Y. PRK. AZJ, 6/9).

43/195 Nolu Layiha: Yıldız esas evrakı fonuna kayıtlı 43/195 nolu layihanın toplam sayfa sayısını tam olarak bilememekteyiz. Ancak elimizde mevcut bulunan belge 3 sayfadan ibarettir. Özetinde Saffet Paşa'ya gönderildiği belirtilen layihanın tarihinin aynı zamanda II. Abdülhamid'in tahttan indiriliş tarihi 27 Nisan 1909 olduğu görülmektedir. Ancak layihanın elimizdeki bölümünde yer alan tarih 16 Şubat 1881'dir.

Layihanın elimizdeki mevcut sayfalarında mahkemelerle ilgili yapılması gereken şeylerden birinin ticaret mahkemelerinin düzeltilmesi olduğu belirtilmektedir. Farklı kısımlardan oluşan ticaret mahkemelerin birleştirilerek bir mahkeme haline getirilmesi, burada çalışan kişilerin çalışma sistemlerinin ve maaşlarının düzenlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Mevcut durumda çok az iş yükleri olmasına rağmen reis, aza ve katiplerin işe gelmedikleri için işlerin aksadığından şikâyet edilmektedir. İşlerin aksamaması için mahkemelerde sürekli bir heyet ve birkaç tane aza bulundurulmasının işlerin devamlılığı için önemli olduğu ifade edilmektedir. Layihada ayrıca hakim ve memur maaşlarının hakkaniyetli bir şekilde düzenlenmesinin elzem olduğu belirtilmektedir.

İstinaf mahkemelerinin de bölümlerinin birleştirilmesi, sayıları gereksiz şekilde fazla olan mahkemelerin sayılarının azaltılması ve çalışmayanların başka kurumlara aktarılması, çalışan kişilerin maaşlarına iyileştirmenin yapılması layihada değinilen diğer konular arasında yer almaktadır. Son olarak layihada hukuk mahkemelerinin birleştirilerek daha işlevsel hale getirilebileceği yönünde tavsiyelerde bulunmaktadır (BOA, Y. EE, 43/195).

İsimsiz Bir Layiha (BOA, Y. EE, 11/9)

Yıldız esas evrakı fonunda yer alan 9 Mart 1896 tarih ve 11/9 dosya nolu bu layiha 7 sayfadan ibarettir. Layihanın giriş bölümünde yazar mahkemelerin ıslahıyla ilgili bizzat padişahın kendisinden araştırma yapılmasını istediğini, bunun üzerine mahkemelerle ilgili araştırma yaptığını ve bununla ilgili hazırladığı raporunu yine padişahın kendisine sunduğunu ifade etmektedir. Layihada değinilen sorunlar ve bunlara dair çözüm önerileri şöyledir:

Osmanlı ülkesinde adliye teşkilatı ve adalet işlerinin yürütülmesi için çıkan kanunlar yeterlidir. Ancak bu kanunları uygulayacak olan hakim ve memurlar yeterli donanımına sahip değildir. Ayrıca Avrupa'dan alınan bazı kanunların halkın karakterine ve memleketin durumuna uymaması bir takım karışıklık ve suiistimallere neden olmaktadır. Adalet işlerindeki sorunların da asıl kaynağını bu oluşturmaktadır.

Kaza merkezlerinde bulunan ilk derece mahkemelerinin birer başkanı, müdde-i umumi muavini (savcı yardımcısı), müstantık (sorgu hakimi) ile ikişer görevli azadan oluşması mahkemeler kanununda açık olarak belirtildiği halde bu mahkemelere henüz başkan, müdde-i umumi muavini ve müstantık tayin olunmamıştır. Başkanlık vazifesi az miktarda maaşla çalışan ve ceza kanunlarına ve şer'î kanunlara hakim olmayan ve okuma yazmaları bulunmayan zabıta çavuşu veya onbaşılarına havale edilmiştir. Müstantıklar ise köy ahalişi ve çiftçiler arasından seçilerek alınmaktadır. Bu nedenle kazalarda meydana gelen çeşitli suç ve cinayetlerin araştırılması ve kanunların uygulanması zamanında ve layıkıyla yerine getirilememektedir. Bu durumdan genel ve özel hukuk zarar görmektedir. Ayrıca memurlar işlerini layıkıyla yapmadıklarından bu mahkemelerdeki yazışmalar aksamakta, hukuk ve ceza davalarının yargılamaları hakkında yapılamamaktadır. Bu yüzden davalarda gecikmeler ve suiistimler meydana gelmektedir. Bu sorunun çözülmesi için kaza mahkemelerinin ve istinaf görevine yetkisi bulunan liva ve vilayet merkezlerindeki mahkemeler önemi ve konumları itibarıyla üçer sınıfa ayrılarak maaşları ona göre düzenlenmelidir. Başkan, müdde-i umumi ve azalar hâkimlik sıfat ve yeteneğine sahip kişilerden seçilerek görevlendirilmelidir (BOA, Y. EE, 11/9: 1).

Vaktiyle mahkemelere hâkim ve memur yetiştirmek için İstanbul'da bir hukuk mektebi açılmıştır. Başkanlık ve müdde-i umumilik hizmetlerine seçilen ve tayin edilen kişiler, bu mektepten mezun olanlar arasından imtihan yapılarak yeterlilikleri anlaşılanlardan seçilmektedirler. Ancak mahkemeler sınıflara ayrıldıktan sonra maaşların ona göre düzenlenmemesi başkan ve müdde-i umumilerin büyük bir bölümünün uzak şehirleri istemeyip yakın yerlerde daha düşük memuriyetleri tercih etmelerine neden olmuştur. Bu durum ise önemli yerlere donanımlı ve yetenekli hâkimler gönderilememesine sebebiyet vermiştir (BOA, Y. EE, 11/9: 2).

Meclis idare azalığı ile temyiz meclisi azalıklarına vilayet kanununda belirtilen kurallara uygun olarak senede bir defa mahalli halktan aza seçilmektedir. Bu seçimde hukuk kurallarını, kanunları ve devlet düzenini bilen donanımlı kişilerden ziyade nüfuzlu ailelerden olanlar tercih edilmektedir. Ayrıca bu seçimlere her türlü suiistimler karışmaktadır. Mahkemelerin tamamı haksız olarak atanan hâkimler heyeti tarafından idare

edilmektedir. Hâkimler, davaları düzgün bir şekilde görebilecek yeteneğe sahip olmadıklarından davalarda önemli gecikmeler ve suiistimallere neden olmaktadır.

Ayrıca hükme bağlanan davaların kararları bir üst mahkemede bozulmaktadır. İptidaiye mahkemelerinde verilen kararların istinaf ve temyiz suretiyle daha büyük mahkemelerde incelenmesi usulü hakkaniyeti sağlamak için uygulanan bir tedbirdir. Ancak bir davanın kararından önce ya da davanın görülmesi sırasında temyiz olunması, mahkeme tarafından haksız görülenlere istinaf ve temyiz ile yeniden yargılama için ikişer, üçer ay süre verilmesi, kaza bidayet mahkemelerinden verilen kararların liva mahkemeleri veya vilayetlerde istinafı konusunda mahkumların haberli tutulması gibi usul-ü muhakemat-ı hukukiye kanununda geçen bazı kanunlar, davaların tekrar görülüp senelerce uzamasına ve hak sahiplerinin zarar görmesine neden olmaktadır (BOA, Y. EE, 11/9: 2). Osmanlı ülkesinin genişliği ve başkent haricindeki yerlerin uzaklığı sebebiyle dava sahiplerinden temyiz talebinde bulunanların İstanbul'a kadar gelmeleri kabul edilemez bir durumdur. Bu durum davaları süresince masraf yapmaları ve zarara uğramalarına neden olmaktadır. Zorunlu olarak temyiz için tarafların temyiz mahkemelerine gelmelerine gerek yoktur. Ancak buna rağmen temyiz incelemesinin görülmesi için tarafların başkente gelmesi hukuk davalarının senelerce uzamasına neden olmaktadır. Temyiz edilen bir dosyanın bozulması ya da onanması konusunda dayandırılan kanun maddelerinin başka bir davada yalanlanması kesinlikle uygun değildir. Bu durum açık iken mahkeme tarafından bu konuda bazen bir diğerine aykırı kararlar verilmektedir. Bu durum dahi mahkeme düzeni ile kanun düzenine aykırı olduğundan ıslah edilmelidir.

Şüphelilerin müstantıklar tarafından yürütülen tahkikat sırasında şüpheli görüldüklerinde mahkemeye sevk edilmeleri, şüpheli görülmediklerinde davalarının iptaline karar verilmeleri, cinayetle suçlananlar hakkındaki tahkikat evrakının vilayet merkezlerinde üçer azadan oluşan heyet-i ithamiye tarafından araştırarak suçlama yapılması veya yargılamanın sonlandırılması meseleleri usul-i muhakemat-ı cezaiye kanununda belirtilmiştir. Müstantıkların verdikleri kararlar Heyet-i İthamiye tarafından araştırılmaktadır. Ancak Heyet-i İthamiye halk arasından seçilen ve donanımlı olmayan kişilerden oluşmaktadır. Bunların verdikleri men-i muhakeme ve adem-i mesuliyet kararlarının temyiz olunamaması birçok suiistimallere sebebiyet vermekte, bu ise genel ve özel hukukun zarar görmesine neden olmaktadır (BOA, Y. EE, 11/9: 2-3).

Heyet-i İthamiye'nin kaza ve liva merkezlerine uzak olması hapisanelerde birçok kişinin kanuna aykırı olarak uzun süre tutuklu kalmasına neden olmaktadır. Cinayet davalarında verilen hüküm ve kararların genellikle mahkemede o an bulunan azaların oylarıyla verilmesi, bu mahkemelerin verdikleri beraat ve ceza kararlarının temyize tabi olması birçok tutuklunun ve cinayet failinin cezasız kalmasına neden olmakta bu da hukukun zarar görmesini beraberinde getirmektedir (BOA, Y. EE, 11/9: 3).

Heyet-i İthamiye azaları ve yardımcılarının görevleri, suçu araştırarak suç işleyenler hakkında tahkikat ve gerekli soruşturmaları yerine getirmek, müstantık veya mahkemelerden haksız bir karar verilmesi durumunda genel hukuku gözetmek, üyesi oldukları mahkemenin iyi bir şekilde yürütülmesine dikkat etmektir. Ancak bunlar genel hukuku korumayla ilgili görevlerini ihmal ederek hukukun zarar görmesine neden olduklarında bunlara verilecek cezalara dair kanunda herhangi bir madde yer almamaktadır. Bunun için bunların büyük bir bölümü belki de tamamı görevlerini layıkıyla yerine getirmemektedir. Ayrıca kanunda bunların mahkeme düzenini nasıl sağlayacaklarına, görev ve sorumluluklarını nasıl yerine getireceklerine dair herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ayrıca hukuk mahkemeleri kanunnamesinde ve ticaret kanunnamesinde yer alan bazı

maddeler genel hukukun işleyişine uygun değildir. Hatta bu maddeler bazı uygulamalarla çatışmaktadır. Bunlar; 15-20 maddeden ibarettir ve küçük değişikliklerle düzeltilabilir. Ancak her şeyden önce mahkeme ve adliye daireleri hakkında yapılan şikayetler ve itirazlara sebep olan eksik durumların ortadan kaldırılması için gerekli görülen ıslahatlar yapılmalıdır (BOA, Y. EE, 11/9: 3).

Şöyle ki taşra mahkemelerinin düzenine konu olan sebeplerin birincisi şudur: Ceza mahkemelerinde reis, müdde-i umumi ve müstantık olmadığı için gerek bu mahkemelere, gerekse vilayet ve liva mahkemelerine halk arasından seçilerek geçici aza alınmaktadır. Devletin kanunlarına ve hukuka vakıf olmayan esnaf ve çiftçilerin hakimliğe tayini uygun değildir. Ayrıca padişah izni ile görevlendirilmeyen hakimnin verdiği hüküm geçerli olmayacaktır. Kaza merkezlerinde toplam 429 mahkeme bulunmaktadır. Bunların hepsine Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den mezun olan veya diploma almaya hak kazananlardan başkan, aza ve müdde-i umumiler tayin edilmelidir. Bu atamalar devlete birkaç yüz bin lira civarında bir meblağa mal olacaktır. Hazinesin durumu buna müsaittir. Ancak bu mahkemelere 2.000 civarında hakimın atanması gerekmektedir. Bunların hepsinin mektepli veya sınavla alınacak kişilerden tedarik etmesi mümkün değildir. İleride Mekteb-i Hukuk-ı Şahane'den mezun olanların sayıları çoğaldıkça bu sorun halledilebilir. Şimdilik, bahsi geçen 429 mahkemeden 100 tanesinin birinci sınıf olması nedeniyle bu mahkemelere cinayet davalarını bizzat görmek ve ceza davalarına başkanlık etmek üzere 1.000'er kuruş maaşla birer reis-i sani, 700'er kuruş maaşla birer müdde-i umumi muavini ile yine 700'er kuruş maaşla 2'şer aza tayin edilmelidir. Vilayet ve liva merkezlerinde bulunan mahkemeler genel olarak 3 sınıfa ayrılmalıdır. Bu mahkemelerde görev yapacak kişilerin maaşlarında sınıflarına göre yeniden düzenleme yapılmalıdır (BOA, Y. EE, 11/9: 3).

Bu mahkemelere gerek başkentteki intihab-ı encümen, gerekse mahalli meclis-i idare heyetleri ve adliye komisyonları aracılığıyla halk arasında tanınmış, hukuk ve devlet düzenine vakıf olan Müslüman ve Gayrimüslim müfettişler atanmalıdır. Buralara günlüğü 150'şer kuruş maaşla kadrolu olarak dörder aza seçilmelidir. Bu kişiler de hâkimler gibi padişah idaresiyle atanmalıdır. Bu uygulama adliyeye senelik 33.000 lira civarında bir paraya mal olacaktır (BOA, Y. EE, 11/9: 4). Hâkimler heyetinin bu şekilde ıslahı edilmesi, davaların görülmesi sırasında geçen süreyi kısaltacak ve haksız kararlar verilmesini engelleyecektir.

Bütün kararların istinaf ve temyiz edilmesi usulü kaldırılmalıdır. Kesin hüküm verilen kararların temyiz olunmasına müsaade edilmeli, bu kararları temyiz etmek isteyenlere birer ay süre verilmelidir. Kaza mahkemelerinden verilen kararların istinafi da bağlı oldukları liva mahkemelerine verilmelidir. Bu mahkemelerin tamamının nizamiye mahkemesi olması nedeniyle görev alanı düzenlenmeli, üç daireden oluşan heyeti dört daireye çıkarılmalıdır. Temyiz işleri bu dört daire arasında uygun bir şekilde bölüştürülmelidir. Mahkeme, tarafların tutuklanmasından sarf-ı nazar ederek temyizi istenen kararı iki ay içinde inceleyip kararını mahalli mahkemeye göndermelidir. Bu mahkeme kararını iki ay içinde vermezse veya bir sene zarfında bir kanunu iki farklı şekilde uygulamak gibi kanuna ve umuma karşı çirkin bir harekette bulunursa bu daire feshedilmelidir. Yeniden oluşturulması hakkında da Adliye Nezareti'nden izin alınmalı ve padişah iradesine göre hareket edilmelidir. İptidaiye ve istinafiye mahkemelerinin verdikleri kararların genellikle feshedilmesi bu mahkeme heyetlerinin davanın görülmesi sırasında kötü niyetle hareket ettiklerini akla getirmektedir. Halkın bu yüzden düştüğü kötü duruma karşı tedbirler alınmalıdır. Bir mahkemeden bir sene zarfında verilen kararın % 25'inden fazlası geri dönerse o mahkemenin feshedilerek yeniden oluşturulması usulü benimsenmelidir.

Cinayet davalarında suçlama usulü Avrupa'dan alınmıştır. Avrupa mahkemelerinde bu usulün en büyük şartı bulunan jüridir. Ancak jüri Osmanlı mahkemelerinde bulunmamaktadır. Osmanlı ülkesinde cinayet ile suçlanan şahsın mahkeme huzuruna çıkmadan salıverilmesi hiçbir suretle doğru olmayacağından bu suçlama usulü kaldırılmalıdır. Bunun yerine müstantıklar tarafından şüpheli kabul edilen şahıs bulunduğu liva bidayet mahkemesi ceza dairesine sevk edilerek burada yargılanmalıdır. Müstantık kararlarına yapılan itirazların incelenmesi görevi ise hukuk dairelerine verilmelidir.

Suçlama işlemlerinin sona ermesinden dolayı istinaf mahkemelerinin bu görevi vilayet mahkemelerine devredilecektir. Böylece istinaf mahkemelerinin işleri yalnız istinafa özgü olacaktır (BOA, Y. EE, 11/9: 4). Bu mahkemeler birer daireye indirilmiştir. Geri kalan mahkemeler de birer daireye indirilmelidir. Mahkemenin ikinci başkanının ceza işlerine başkanlık etmesi, birinci başkanının mahkemede bulunmadığı günlerde hukuk işlerine vekâlet etmesi işleri hızlandıracaktır. Hâkimler tarafından verilen beraat ya da adem-i mesuliyet kararlarının müdde-i umumiler tarafından haksız görülmesi durumunda yerel mahkemenin verdiği karar geçici olarak uygulanmak şartıyla temyize tabi tutulmalıdır. Müdde-i umumilerin ihmallerine karşı kanuna eklemeler yapılmalıdır. Mahkeme başkanı Avrupa mahkemelerinde uygulanan usule uygun olarak müdde-i umumilerin hukuk-ı umumiyyeye ve mahkeme düzenine dair yürüttükleri çalışmalar hakkında 6 ayda bir Adliye Nezaretine rapor göndermelidir. Kazalarda da livalardaki gibi icra memurları olmadığı için icra işlemlerinde usulsüzlükler meydana gelmektedir. Bununla ilgili çok sayıda şikâyet yapılmaktadır. İcra görevi için başkanların nezaretinde yazılı sözleşme yapmanın yanı sıra, bu iş için memurlar görevlendirilmelidir (BOA, Y. EE, 11/9: 5).

Taşrada bulunan ticaret mahkemelerinden bazıları işlerinin yoğunluğu nedeniyle geçici olarak lağvedilmelidir. Ticaret mahkemelerinde halka ait davaların görülmesi sırasında konsolosluklardan aza bulundurulmasıyla ilgili önceden beri uygulanan teamülün hukuk mahkemelerine de uygulanması sefaretlerden ısrarla talep edilmektedir. Bu teamülün hukuk mahkemelerine de uygulanması çok zararlı olacaktır. Ticaret mahkemelerinin hazineden tahsisatı bulunmamaktadır. Memurların maaşları, gördükleri dava hasılatından verilmekte olduğundan bu mahkemelerden iadesi gerekenler iade edilmelidir (BOA, Y. EE, 11/9: 5). Bu mahkemelere şimdiye kadar atanan başkanlar ve azalar, Babalı ve Adliye Nezaretinin onayı ile tayin edilmektedir. Ancak yukarıda da arz edildiği gibi padişah iradesi olmaksızın bir hakimin verdiği karar şeriata uygun olmayacağından bundan sonra ticaret mahkemesi başkanlığına ve azalıklarına seçilecek kişiler de padişah iradesi ile atanmalıdır (BOA, Y. EE, 11/9, s. 5).

Başkentteki adliye teşkilatı ile bu mahkemelerde görülen işlerin düzeni taşra mahkemelerine oranla yolunda gitmektedir. Beyoğlu Bidayet Mahkemesi iki hukuk ve bir ceza dairesinden oluşmakta olup bu mahkemenin görev alanında bulunan davaların zamanında görülmesiyle bir dairenin yeterli olduğu anlaşılmıştır. Bu yüzden suçlama işlemlerinin düzgün bir şekilde yerine getirilmesi halinde Dersaadet Heyeti-i İthamiyesi'nde görevli üç aza ile kâtiplerine gerek yoktur. Bu heyetle Beyoğlu Bidayet Mahkemesi'ne bir ceza dairesi daha oluşturulabilir (BOA, Y. EE, 11/9: 5).

Ayrıca nezarete havale müdüriyeti adıyla mevcut olan dairenin vazifesi yalnız şer'îye mahkemelerine ait dilekçeleri ayırmak ve havale etmekten ibarettir. Hâlbuki şer'îye mahkemelerinden çıkan kararların uygulanması için başka bir daire daha mevcut olup bu daire gerekli donanımına sahiptir. Bu işler için iki müdüriyet ve daireye gerek olmadığından havale müdüriyeti lağvedilmelidir. Bu dairenin görevi de İlamat-ı Şer'îye İcra Müdüriyeti'ne ilave edilmelidir (BOA, Y. EE, 11/9, s. 5).

Nizamiye mahkemeleri ve adliye daireleri ne kadar düzenlenirse düzenlensin, hakimler ve memurlar ne kadar mükemmel ve yetenekli olursa olsunlar Adliye Nezareti'ni oluşturan idare heyetinin gerek başkentte gerekse taşrada denetleme yapmaması durumunda adalet işleri düzgün bir şekilde yürümeyecektir (BOA, Y. EE, 11/9: 6).

Adliyenin teşkilat yapısı oluşturulduğu sırada hukuk işleri müdürlüğü, ceza işleri müdürlüğü, memur sicil müdürlüğü ve müdde-i umumilik adıyla çeşitli memuriyetler oluşturulmuştur. Ancak bunlar hem teşkilat yapısı hem de memuriyet görevleri itibarıyla kuruluş amaçlarına uygun şekilde düzenlenmediğinden herhangi bir fayda sağlamamaktadır. Halk, bu konuda da tedbirler alınmasının zorunlu olduğunu düşünmektedir (BOA, Y. EE, 11/9: 6).

Mahkemelerdeki davaların miktar ve işlemlerine dair şehriye cedvelleri oluşturulup davaların işleyişinin takip edilmesi, adliye müfettişleri ve müdde-i umumilerden gelecek layihaların zamanında incelenmesi gerekmektedir. Müfettişler ve müdde-i umumilerin vazifelerini layıkıyla yerine getirip getirmediğine bakılması ve adliye memurları hakkında nezarete gönderilen yazışmalar ve şikayetnameleri dahi inceleyerek olumsuz bir durum olup olmadığının Adliye nezaretine bildirilmesi lazımdır. Nizamiye mahkemelerinin fesh edilen kararlarıyla temyiz mahkemesi tarafından bozulan kararları şehriye cetvellerine bakılarak takip edilmelidir. Yani sözün özü nizamiye mahkemeleri üzerinde bir kontrol mekanizması kurmak amacıyla teftiş komisyonu adıyla Adliye Nezareti'nde özel bir heyet oluşturulmalıdır (BOA, Y. EE, 11/9: 6).

Bu komisyona temyiz mahkemelerinin en yetenekli azalarından biri başkan olarak atanmalı, hukuk işleri ile ceza işleri müdürleri tabi üyelerden olmalıdır. Havale müdürü ile temyiz mahkemesi üyelerinden biri tayin edilerek veya bunlar Beyoğlu mahkemesinde oluşturulacak ikinci ceza dairesi azalığına tayin edilerek heyet-i istinafiye azalarından iki kişi maaşlarıyla temyiz komisyonu azalığına nakledilmelidir. Bu komisyonun yazışmalarını yapmak için nezarete bulunan istatistik kalemi heyeti ile posta müdüriyeti kaleminde bulunan katiplerden ikişer kişi görevlendirilmelidir. Son olarak hukuk ve ticaret kanunlarında gerekli düzenlemelerin yapıldıktan sonra adalet işlerinin görülmesinde dikkat ve itina gösterilirse adalet işleri düzene girecektir (BOA, Y. EE, 11/9: 6).

Sonuç

Tanzimat dönemi, yargı örgütü bakımından çok çeşitlilik göstermiştir. Şeriat, nizamiye, ticaret, cemaat ve konsolosluk mahkemeleri olmak üzere beş çeşit mahkeme hukuk sisteminde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu kadar mahkemenin varlığını devam ettirmesi mahkemeler arasında yetki-görev uyuşmazlıklarına neden olmuş, devletin adalet mekanizması zayıflamıştır. Ancak dönemi açısından bakıldığından önemli sorunlara neden olan bu durum, günümüz açısından değerlendirildiğinde modern yargı sistemine geçişin yolu açılması açısından olumlu bir gelişmedir.

Layihaların hepsinin üslubunun ve ağırlıkla üzerinde durdukları konuların birbirlerinden farklı olduğu tespit ettiğimiz diğer bir durumdur. Layihaların bazıları mahkemelerin ıslahı sırasında yapılan yanlışlıklara değinmişken, bazıları mahkemelerde görev yapan kişilerin liyakatsizlikleri ve yolsuzluklarını konu edinmiştir. Bazı layihalarda da Avrupalı devlet adamlarının mahkemelerin işleyişine müdahale girişimleri üzerinde durulmaktadır. Hepsinin birleştiği ortak nokta ise bu sorunların halledilmemesi durumunda adalet mekanizmasının zarar göreceği ve bunun sonucunda halkın devlete olan güveninin sarsılacağı yönündedir.

Çalışmamızda isimsiz olarak verdiğimiz layihada da adalet mekanizmasındaki bozulmaların sebepleri belirtilmekte ve bunlara çözüm önerileri sunulmaktadır. Layihada adalet işlerindeki sorunun asıl kaynağı olarak Avrupa'dan alınan kanunlardan bazılarının halkın karakterine ve memleketin durumuna uymaması gösterilmektedir. Layihadaki bu önemli tespitten hareketle Avrupalılaşmak adına milletin karakterine uymayan kanunların uygulanmaya çalışılmasının adalet sistemindeki düzelmeyi tesis edemeyeceğini bizlere gösterdiğini söylemek mümkündür. Ayrıca layihada adalet sisteminin bozulmasındaki temel sorunlardan biri olarak gösterilen kanunları uygulayacak donanımlı hakim ve memurların bulunmaması hususunun da günümüz adalet sisteminde hala tartışılıyor olması bu sorunun yüzlerce yıldır çözümlenemeyen bir mesele olarak kaldığını bizlere göstermektedir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA, İ. MTZ. GR (İradeler Girid Evrakı)

No: 26/969.

BOA, DH. TMIK. S (Dâhiliye Islahat Evrakı)

No: 8/79.

BOA, Y. EE (Yıldız Esas ve Sadrazam Kamil Paşa Evrakı)

No: 11/9; 43/195; 84/134; 114/73; 132/36;132/40.

BOA, Y. PRK. AZJ (Yıldız Perakende Arzuhal ve Journaller Evrakı)

No: 6/9.

Kitap ve Makaleler

AKYILDIZ Ali (1993), Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform, İstanbul.

AYDIN M. Akif (1999), “Osmanlı’da Hukuk”, Osmanlı Devleti Tarihi, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, II, İstanbul, s. 375-429.

BELGESAY Mustafa Reşit (1999), “Tanzimat ve Adliye Teşkilatı”, Tanzimat I, İstanbul, s. 211-220.

BİNGÖL Sedat (1999), “Tanzimat Sonrası Taşra ve Merkezde Yargı Reformu”, Osmanlı, VI, Ankara, s. 533-545.

EKİNCİ Ekrem Buğra (2010), Osmanlı Mahkemeleri, İstanbul.

OKANDAN Recai Galip (1999), “Amme Hukukumuzda Tanzimat Devri”, Tanzimat I, İstanbul, s. 97-128.

ONAR Sıddık Sami (1985), “İslam Hukuku ve Mecelle”, Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, III, İstanbul, s. 580-587.

TAHİROĞLU Bülent (1985), “Tanzimat’tan sonra Kanunlaştırma Hareketleri”, Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, III, İstanbul, s. 588-601.

TANER Tahir (1999), “Tanzimat Devrinde Ceza Hukuku”, Tanzimat I, İstanbul, s. 221-232.

ÜNAL Mehmet Ali (1999), Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta.

ANTİK DÖNEMDE KARADENİZ BÖLGESİ'NDE YAŞAMIŞ HALKLAR HAKKINDA BİR İNCELEME¹

AN ANALYSIS ABOUT THE FOLKS LIVED IN THE BLACK SEA REGION AT THE ANCIENT AGES

НАРОДЫ ПРОЖИВАЮЩИЕ В РАЙОНЕ ЧЁРНОГО МОРЯ В АНТИЧНОМ ПЕРИОДЕ

Uğur Tuna KOCA*

ÖZ

Karadeniz bölgesinde, tarihi devirlerin başlamasından itibaren dönemine göre oldukça yüksek bir medeniyet mevcuttur. Ticari amaçlarla Karadeniz'de koloniler kuran Hellenler ile beraber, Hellenler Karadeniz'i yurtlarının bir parçası olarak saymışlardır. Bölgedeki halklarla ilgili bilgilerin pek çoğuna zaten Yunan kaynakları sayesinde ulaşılmıştır. Çalışmada; dönemin Yunan kaynaklarının çevirilerinden yararlanılarak antik dönemde Karadeniz'de yaşamış halklarla ilgili bilgi toplanılmasına ve modern kaynaklardan faydalanılarak bu bilgilerin değerlendirilmesine uğraşmıştır. Giriş kısmında hangi halkların incelendiğinden bahsedilmiştir. Daha sonra Karadeniz'in incelenen dönem sırasındaki siyasi geçmişi ve Hellenler'in bölgedeki kolonizasyon sürecinden kısaca bahsedilmiştir. Sonrasında ise başlıklar halinde halklar anlatılmıştır. Çalışmanın son kısmında ise elde edilen verilerden sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karadeniz Halkları, Antik Yunanlılar ve Karadeniz, Pontos, Kolkhis, Lazika

ABSTRACT

There has been a great civilization in the Black Sea region since the beginning of the historical ages. When Hellenes came and colonized the black sea with commercial purposes, they considered the region as a part of their homeland. Information about the people who was living in the black sea, has been obtained from Hellenes. In this study; it is aimed to collect and examine the information about who lived in the Black Sea region in the ancient ages. In the introduction part, it is explained which people would be examined. After that, past of the Black Sea region and the process of the Hellenes' colonization on the Black Sea region was explained. In the remaining, the people who living in the Black Sea region examined under titles. In the last part of the study, with the obtained information, a conclusion was succeeded.

Keywords: People of the Black Sea Region, Ancient Greeks and The Black Sea Region, Ponthos, Colchis, Lazika

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.4693

* TOBB.,Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi, Fen Edb Fak., Tarih bölümü, ugurtunakoca@gmail.com

АННОТАЦИЯ

С начала исторической эпохи в районе Чёрного моря проживали разные цивилизации. Греки, создавая торговые коллонии на берегу Чёрного моря, считали это место частью своей родины. В греческих источниках сохранена много информации о народах черноморского побережья. В статье, сопоставляются переведённые из древнегреческого и новые данные о народах причерноморья. Вступительной части статьи указывается на исследуемых народах. Далее говорится о политическом прошлом региона, о периоде греческой колонизации и историй проживающих народов. В заключительной части подытоживаются полученные данные.

Ключевые слова: народы причерноморья, древние Греки и Чёрное море, Понтус, Колхис, Лазика.

Türk dilinde Karadeniz; Antik Yunan dilinde ise Pontos Euksenios olarak bilinen bölge, batısında Halys nehri², doğusunda Apsarros Nehri³, güneyinde ise Galatia⁴ ve Kappadokia bölgeleriyle çevrili halde bulunmaktaydı. Bölgedeki sarp dağlar, doğu batı eksenli kıyıya paralel uzanırlar, araziler de akarsuların oluşturduğu derin vadiler tarafından bölünmüştür. (Kınacı 2015: 181)

Antik devirlerde, Karadeniz’de hem kendi yerli halklarından mevcuttur, hem de dışarıdan gelip yerleşenler olmuştur. Anti Yunanlılar da Karadeniz’e ilgi göstermiş, Karadeniz’de koloniler kurmuşlardır.

Bu çalışmada, Karadeniz bölgesiyle ilgili halklardan Mariandymler; Mosynekler, Heptakometler; Makronlar; Kolkhisliler, Laziler; Khalybialılar, Khaldaiialılar incelenmeye çalışılacaktır.

Karadeniz:

Öncelikle Antik devirlerdeki Karadeniz’in geçmişinden kısaca bahsetmekte fayda vardır. M.Ö. 675-674 yıllarında Kimmerler ve İskitler Kafkasya üzerinden Karadeniz’e gelmişler, Med akınlarıyla da bu iki kavmin hakimiyeti sona ermiştir. Med hakimiyeti de yarım yüzyıl kadar sürmüştür. Sonrasında Yunan kökenli Miletos bölgede (özellikle kıyı şeridinde) koloniler kurmuştur. M.Ö. 521 yılında bölgede Pers hakimiyeti başlamıştır. Kuzey kısmına da Pont Kapadokiası adı verilmiştir, Pont Kapadokiası zamanla eyalet haline gelerek Pont Satraplığı adını almıştır. M.Ö. 449’da Persler Yunanlılar’a yenildiğinde Pontos bölgesindeki halklar da⁵ bağımsız bir hal almışlardır. M.Ö. 334-323 yıllarında ise Satraplık Makedon hükümdarı Büyük İskender’e bağlandı. İskender’in ölümünden sonra ise Pontos’da kurulmuş olan ve İran’a bağlı olarak varlığını sürdüren Pontos krallığı III. Mithridates (Pontos krallığının dördüncü kralı) tarafından bağımsız hale getirilmiştir. (Albayrak 2013: 5-6)

Karadeniz ve Hellenler:

Efsaneye göre, M.Ö. 14. Yy’de İason adındaki bir Hellen Argo adı verilen bir gemi ve 50 savaşçıyla beraber, Kolhis diyarına, hiç uyumayan bir yılanın beklediği meşe ağacına

---

² Kızılırmak

³ Adcharistsgali Irmağı

⁴ Bu günkü Ankara ve Kırıkkale illerinin tamamı; Çorum, Yozgat ve Amasya’nın da bir kısmı

⁵ Hala satraplık Persler’e bağlı olsalar da

asıllı bir altın postu almaya gitmiştir. M.Ö. üçüncü yüzyılda yazıya dökülen bu efsanenin altında, Karadeniz kıyılarının eski Yunanlılar tarafından iskân edilmesi yatmaktadır. (Zwingle 2002: 46)

Hellenler, Troia savaşları ve İon kolonizasyon hareketleriyle Karadeniz ile doğrudan tanışmışlar, M.Ö. 750-550 yıllarında da Akdeniz'i ve Karadeniz'i kolonileştirmeye başlamışlardır. (Albayrak 2013: 7-8) İlk başta Miletliler, ticari amaçlarla ege kıyılarından gelip Karadeniz'e çıkarak M.Ö. 785 yılında Sinop'u alırlar sonrasında da Karadeniz'e yayılmışlardır. (Öksüz 2005: 16) Karadeniz'in iklimi, Karadeniz'deki yüksek dalgalar, liman azlığı, bölge halklarının düşmanlığı gibi sebeplerle Hellenler pek çok kayıp vermişlerdir. (Albayrak 2013: 7-8) Bölge halkıyla yaptıkları çatışmaların ve kendilerinininkine zıt adetlerinin etkisiyle vatanlarına geri döndüklerinde Karadeniz hakkındaki izlenimlerini anlatırlarken bir hayli abartmışlardır. O kadar ki E. H. Minns'in ifade şekliyle o dönemde bir Hellen'e Karadeniz sorulacak olunursa, Karadeniz hakkında misafir sevmez denir, Karadeniz'in karanlık, tuhaf ve tehlikelerle dolu olduğu anlatılırdı. Yabancı sevmez anlamında Aksenos derlerdi. Daha sonraları Karadeniz'de kolonileşme faaliyetleri artınca, Eukseinos, yani misafir sever, lakabı takılmıştır. (Kınacı 2015: 182-184)

Diodorus⁶ da Pontos'a ayak basan her yabancıнын Yerli Pontoslular tarafından öldürülmesi sonucu Aksenos dendiğini söylemektedir. (1967: 471) Eukseinos isminin ise bizzat Herakles tarafından verildiğini de anlatmaktadır. (1967: 393)

Mariandyner:

Mariandyner, Bthynialılar⁷ doğusunda, Kaukonlar⁸ın batısında kalmaktaydılar. Kaukonlar da Parthenios Nehri⁸ etrafında kurulmuşlardır. (Işık 2008: 177-178) Bu yüzden Mariandyner'in sınırı Bthynia'dan Parthenios Nehri'ne kadardır denilebilir. Ancak Kaukonlar⁸ın da Mariandyner'le aynı kavim olması durumu söz konusudur ve Kaukonlar⁸ın ülkesi de Leukosyria'ya⁹ kadar uzanmaktadır. (Işık 2008: 178) Birleştirmek gerekirse, Kaukonlar Mariandyner'le aynı kavim olarak varsayılırsa Mariandyner ülkesi, Bthynia sınırından başlayarak Leukosyria'ya kadar uzanmaktadır.

Strabon'a göre Heraklia, Mariandyner'in ülkesinde bulunmaktadır ve Miletoslular tarafından kurulmuştur. Mariandyner'in kim oldukları ve anavatanları hakkında bir şey bilinmediğini söylemektedir. Bthynler'e benzediklerini; ancak Bithyn olmadıklarını, Thrak olma ihtimallerinin yüksek olduğunu belirtmektedir. Strabon'a göre Maryandyner, Miletoslular tarafından heilotes¹⁰ olmaya zorlanmışlardır. (2015: 16) Strabon'un Heraklia'nın Miletos kolonisi olduğunu söylemesi yanlıştır, Tanagra kolonisi olarak kurulmuştur. (Can 2015: 386-387)

Ksenophon, Mariandynerialılar hakkında, Hellenler'in yürüyüş esnasında Parthenios nehrini geçtiklerini, ardından da Mariandynerialılar⁸ın bölgesinin yanındaki Heraklia'ya vardıklarını anlatmaktadır. (2011: 453)

Makronlar:

Makronlar olarak anılan kavim de yörenin diğer otokton halkları gibi Perslerin on dokuzuncu satraplığına bağlı bulunmakta ve Trapezus'un güney batı kesiminde ikâmet

⁶ M.Ö. 90- M.Ö. 30 arasında yaşamış Sicilya doğumlu bir tarihçi

⁷ Günümüzün Kocaeli, Sakarya, Bolu, Bursa illeri ile İstanbul'un Anadolu yakası

⁸ Bartın Çayı

⁹ Kilikia-Kapadokia sınırı

¹⁰ Toprak kölesi

etmekteydi. (Kınacı 2015: 35) Makronlar muhtemelen bu günkü Abhazların kökenlerini oluşturan halklardan biridir. (Hewitt 1992: 5) Bu kavmin insanları sorgun ağacından yapılmış kalkanlar ve mızraklar kullanmaktaydı ve kıldan yapılmış elbiseler giyerek ve çocuklarını sünnet ettirirlerdi. Plinius ise Makronların yaşadığı coğrafyada Makrokephaloi (Büyük Kafalılar) adlı vahşi bir halktan bahsetmiştir. Çeşitli kaynaklarda Makronlar'ın ve Makrokephaloi'nin aynı halk olduğu belirtilir. (Kınacı 2015: 215)

Strabon, Makronlar'ın Sanlar olduklarını ileri sürmektedir. (2015: 28) Arrianus ise Drillai kavminin Sanlar olduğunu ileri sürmektedir. (2015: 84) Pillinius da hem Makrokephaloi halkından bahsetmiş, hem de Pontos'da yaşayan Sannilerin Roma'ya vergi olarak balmumu verdiğini ifade etmiştir yani bu üç kaynağa bakacak olursak, Strabon'un dediği gibi Makronlar'ın Sanlar olması iddiası Pillinius ve Ksenophon tarafından da desteklenmemektedir. Çünkü Pillinius da Sanniler'i ve Makronlar'ı ayrı ayrı incelemiştir.

Ksenophon'un anlatısına göre, Hellenler Makronya'ya girdiklerinde Makronlar hasır kalkan ve mızrak, üzerilerindeyse tüylü tunikler taşıyarak Hellenlerin karşısına dizilmişlerdir. Derken ana yurdunun Makronya olduğunu söyleyen Atinada kölelik yapmış birisi tercümanlık yaparak anlaşmalarını sağlamıştır. Antlaşma sonunda Makronlar ve Hellenler birbirlerine kendi mızraklarından birer tane vermişlerdir ve Makronlar bunun bir sadakat yemini olduğunu söylemişlerdir. (2011: 339-341) Burada, "*Tercümanın, Makronlar'la iletişimi kurarken diğer Kartvel Lehçelerini oldukça az kullandığı çok açıktır.*" (Putkaradze 2005: 422-423) Ksenophon Makronların Hellenler'e pazar kurduğundan da bahsetmektedir. (2011: 341)

Pseudo-Skylax'a göre, Phasis'den¹¹ sonra güney batıya doğru sayarken, Bekhiri adıyla anılan Hellen koloni kentinin ardından Makrokephali kabilesi¹², Psoron limanı¹³ ve Trapezous gelir. (Zehiroğlu 2000: 34-35)

Mosynekler, Heptakometler:

Mossynoikoslular, Kotyora'nın (Ordu) ve Kerasos'un (Bu günkü Giresun) üzerindeki dağlardan Philokalaia bögesine (Görece) kadar uzanan Paryadres dağlarında (Pontos'un doğusunda bir dağ) yaşamaktalardı. Bu kavme aynı zamanda Mossynekler de denilmekteydi. (2015: 125-130) Gürcüler'in de ataları olan Kartveller ile aynı kökten gelmektedirler.. (Putkaradze 2005: 422-423) Gürcüler efsanevi ataları Kartlos'a dayanarak Gürcistana Kartveller'in yurdu anlamında Sakartvelo demektedirler. (Çoğ 2017: 39-40)

Strabon'a göre; bu dağlarda¹⁴ yaşayan kabilelerin çoğunun vahşi olduğu; ancak Heptakometler'in daha da vahşi oldukları söylenmektedir. Bu halk ağaçlarda ve seyyar ahşap kulelerde yaşamaktadır. Bu kulelere Mosyn dendiği için de bu halka Mosynekler de denmektedir. Vahşi hayvan eti ve ceviz yiyerek yaşamaktadırlar. Kulelerinden atlayarak yolculara saldırmaktaydılar. Pompeius'un ordusu dağlık ülkeden geçerken 3 Roma bölüğünü imha etmişlerdir. Ağaç sürgünlerinden elde edilen deli balı kaselerle yol üzerinde bırakmışlar, bunu yiyen askerler bilinçlerini kaybedince saldırmışlardır. Bu insanların bir kısmına da Byzeres denmekteydi. (2015: 29)

Ksenophon'a göre; Mossyn kavmi sarmaşık yaprakları biçiminde öküz derisinden kaplı kalkanlar kullanan, dokuz ayak boyunda bir ucunda demir mızrak, diğer ucunda topuz olan

¹¹ Bu günkü Gürcistan'ın Poti Şehri

¹² Makronlar, büyük kafalılar

¹³ Bu günkü Kara Dere

¹⁴ Paryadres Dağları'nı kast ediyor olmalı

kargılar kullanan, kalın ve sık dokunmuş tunikler ve deriden yapılmış ortasında sorguçlu miğferler giyen, demir baltalar taşıyan insanlardır. Ekmek dolu ambarların babadan oğula geçtiğinden bahsetmektedir. Hellenler bir Mossynoikos kalesini zabt etmiş, kalede ikamet eden insanlar da teslim olmak yerine surlardan atlamayı tercih etmişlerdir, kadın erkek çocuk pek çok kişi hayatlarını kaybetmiştir. Kalede, yunus balığı eti, ceviz ve şarap ele geçirdiklerinden bahsetmiştir. Bu halkın adetlerinin Hellenler'e göre garip geldiğini de anlatmaktadır. Yalnızken topluluk içindeymiş gibi davranırlar; kendi kendilerine konuşur, gülerler. Savaş sırasında içlerinden bir kişi şarkı söylemeye başlamış, diğerleri de eşlik etmişlerdir. Mossynekler'in birbirleriyle bir kale için mücadele ettikleri, bu kaleyi alanların diğer Mossynler'e hakimiyet kurduğunu da anlatmaktadır. (2011: 375-387)

Herodotos ise Mossynoikoi kavimlerinin savaşta ahşap başlıklar taktıklarını, kalkanlarının küçük olduğunu, kullandıkları mızrakların kısa saplı olup, mızrak uçlarının ise uzun ve sivri olduğunu belirtmektedir. (Kınacı 2015: 214) Herodotos ile Ksenophon'un tabirleri birbirine uymamaktadır.

Pseudo Skylax'a göre, Mossynoikoi kavmi, Makrokephaloi'den (Makronlar) sonra gelmektedir ve bu insanlar dağlarda yaşamaktadırlar. Mossynoikoiler'den sonra da Tibarenoi halkı ve sonrasında da Khalybesler gelmektedir. (2012: 249)

Khaldai, Khalybes:

Khalybes kavmi, Küçük Armenia'nın doğusundan itibaren, Paryadres dağ silsilesi dahil Kerasos ve Kotyora kentlerini de kapsayarak Themiskyra yöresine kadar uzanan bölgede bulunmaktaydı. En büyük geçim kaynakları madencilikti. Demiri işlemekle ün salmışlardır. İşledikleri demir, deniz aşırı coğrafyalara ihraç edilmiştir. O kadar ki demir daha sonra 'Khalyps' olarak anılmıştır. (Kınacı 2015: 213-214)

Strabon'a göre, Khaldai halkına eskiden Khalybes denmekteydi; (2015: 47) ancak Ksenophon hem Khaldaiyalı hem de Khalybialı isimlerinden ayrı ayrı bahsetmektedir. Ksenophon; Khaldaiyalıların bağımsız ve cesur insanlar olduklarını ve hasır mızrak kullandıklarını (2011: 285) ve Khaldaiyalıların erzak bulma mecburiyeti sebebiyle kendilerine düşman ettiklerini anlatmışken, (2011: 393) Khalybialıların hakkında ise Batı Armenia valisi Tribazos'un yanında paralı asker olarak bulduklarından bahsetmiştir. (2011: 303) Buna ek olarak Khalybialılar hakkında; "*Bu khalybialılar topraklarından geçtikleri en babayığit kabileydi ve göğüs göğüse çarpışıyorlardı*" (2011: 333) demiş ve kasıklarına kadar püskülden ziyade sık örülmüş organlar ve keten göğüs zırhları, baldırlıklar ve miğferler giydiklerinden ve Lakanoia palasına benzer bir kılıç kullandıklarından bahsetmiştir. (2011: 333)

Strabon; bu halkın¹⁵, Pharnakia'nın¹⁶ karşısında yerleştiklerinden, demircilik yaptıklarından, palamut ve yunus avladıklarından, yunus yağını pek çok amaç için kullandıklarından bahsetmektedir. (2015: 29-30) Khaldai kavminin bir süre Armania'ya egemen olan krallar tarafından egemenlik altına alındığından ve bir dönem bir kadın yönetici olan Pythodoris tarafından yönetildiğini anlatmaktadır. (2015: 39-41)

Khaldaiyalılar, Mossynoikoslular'ın egemenlikleri altında da kalmışlardır. Rhodoslu Apollonios ise Khalybes halkını anlatırken çok sefil olduklarından bahsetmektedir. (Kınacı 2015: 213-214)

¹⁵ Strabon'un Khaldai yani Khalybes dediği insanlar.

¹⁶ Kerasos kentinin yerine kurulan kent

Khaldai isminin önce Kard, oradan da Kürt ismine dönüştüğüne dair bir yorum da mevcuttur. (E. Peter 2007: 141) Ancak bu pek mümkün görünmemektedir. Gürcüler'in atalarından olan Kartveller ile aynı kökenden olmaları daha mümkün gözükmektedir. (Putkaradze 2005: 422-423)

Lazoi, Kolkhoi, Kolkhisli

Kolkhis bölgesi, Karadeniz'in doğu kısmındadır. Doğusunda Gürcistan ve kuzeyinde Kafkasya vardır. (Can 2015: 500) Kolkhis bölgesinde bronz çağından itibaren gelişmiş bir kültür mevcuttur. Özellikle daha M.Ö. 15. ve M.Ö. 8. yüzyıllarda yerel halk metal eritimi ve bunların kalıba dökülmesi konusunda oldukça ilerlemiş bulunmaktaydılar.

http://realhistoryww.com/world_history/ancient/Misc/Colchis_East_Iberia/Colchis_an_d_East_Iberia.htm (26/05/2016)

Arrianus, Kolkhoi kavminden bahsederken, onların Trapezouslular'la sınır olduklarını söylemiştir. (2005: 21) Ksenophon'un aktardığı bilgilerden de Kolkha kültürünün, antik devirde Harşit nehrinin denizle birleştiği yerden Zigana dağlarının Karadeniz'le birleştiği yere kadarki sahile hakim olduğunu anlamak mümkündür. (Zehiroğlu 2000: 32)

Mossynekler'in Roma lejyonlarına yem olarak deli balı bırakmaları gibi bir olay yine benzer coğrafyada Hellenler'in de başlarına gelmiştir. Ksenophon'un anlatısına göre; Hellenler, Kolkhis diyarında buldukları baldan dolayı, delirmiş, bayılmış, rahatsızlanmışlardır. (2011: 347) Ahmet Mican Zehiroğlu'na göre Kolkhisliler, Yunanlıları tuzağa düşürmüşler ve terk ettikleri köylerinde bol miktarda zehirli bal (deli bal) bırakarak, Yunanlıların kitle halinde komaya girmelerine neden olmuşlardı. (2000: 30) Kolkhisliler sığır yetiştirmektedirler, bunu da Hellenler'e sığır hediye etmelerinden anlayabiliriz. (Ksenophon 2011: 347)

Antik çağda Doğu Karadeniz sahilleri için kullanılan Kolhi teriminin yerini daha sonraları Lazika terimi almıştır. M.S. 6. yüzyılda Doğu Karadeniz'i gezen Bizanslı Tarihçi Agathias, bu durumu şöyle yazmıştır; "...Lazika'da yerleşik olanlar, eskiden Kolhiler olarak bilinirdi ve bu Lazlar ile Kolhiler de aynı halktır..." (Zehiroğlu 2000: 11-12) Laziler güney Kafkasya bölgesini de kapsayan Kura Aras kültürüne dahildirler. (Putkaradze 2005: 420-421) Lazlar'ın kökenlerinin Amazonlar'a dayandığı gibi bir yorum da mevcuttur. <http://unyezile.com/alybe.htm> (27/05/2016)

Arrianus Lazoiiler'den bahsetmiştir; ancak Arrianus'un Lazoi'den bahsettiği bu zamanlarda Lazoiiler hakkındaki bilgiler çok kısıtlıdır. (2005: 87) Arrianus'a göre Lazoi kavmi ve Apsilai kavmi komşudurlar; Apsilai'den sonra da Abaskoi kavmi gelmektedir. Lazoi kavminin kralı Malassas'dır. (2005: 23) Abaskoi kabilesi bu günkü Abhazya bölgesindedir. Bu bilgiler ışığında Arrianus, Lazoi kavminin bulunduğu yeri Abhazya'nın güneyine koymuş olmalıdır. Pillinius, Trapezous'dan itibaren nehrin ağzında aynı ismi taşıyan kaleye (Bu günkü Gonio Kasabası civarı) kadar olan kavimlerden birinin Heniokhi'ler olduğundan bahseder; Heniokhi kavminin hemen ötesindeyse Lazi'ler vardır. (Zehiroğlu 2000: 60) Arrianus ve Pillinius Laziler'i benzer bölgede konumlandırmışlardır. Memnon, Heraklia Pontike Tarihi adlı eserinde Pontos'un iç kısımlarında Lazoi kolonileri olduğundan bahseder. (2007: 101)

Sonuç:

Karadeniz bölgesinde bronz çağından itibaren kendi yerlilerinin kurduğu yüksek bir medeniyet mevcuttur. Bu yüksek medeniyeti kuran insanlar dışarıdan gelen insanlara, yani yabancılara, sıcak gözle bakmamışlardır. Hellenler bölgeye ilk geldiklerinde, Karadeniz'in

yerli halkıyla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Hatta anlıyoruz ki Karadeniz'in yerli halkı Hellenler'in karşısında durmuştur. Çünkü Karadenize Akseios yani yabancı sevmez sıfatını Hellenler vermişlerdir. Ancak zamanla karadenize yerleşen Hellenler, Karadeniz'i de hellasın, yani kendi yurtlarının bir parçası saymış, Eukseios, misavirperver, sıfatını daha uygun görmüşlerdir.

Karadeniz'de batıdan doğuya doğru Mariandyner, Mosynekler, Makronlar, Khalybialılar ve Lazoiler bulunur. Kıyı kesimlerinde de Hellen kolonileri bulunmuştur. Bu halklar, Hellen, Pers, Roma gibi medeniyetlerin hakimiyetinde kaldıkları süre içinde dahi kimliklerini muhafaza etmişlerdir.

Bu halklardan, Khalybialılar için Strabon her ne kadar eskiden Khaldai adı ile anıldıklarını belirtse de Ksenophon hem Khalybialılar'ı hem de Khaldaiialılar'ı ayrı ayrı incelemiştir. Ksenophon'un Strabon'dan önce yaşadığı da göz önüne alınırsa Strabon'un bu konudaki görüşünün de gözden geçirilmesi gerekir. Galatyalılar ise Trokmiler, Tolistoboglar ve Tektosaglar olarak 3 ayrı kabileden oluşurlardı. Trokmiler'in Ankyra, Tolistoboglar'ın Tabia ve Tektosaglar'ın Pessinus kentlerini kurduklarına dair bilgiler mevcuttur. Önceleri Kolkhis olarak bilinen bölge daha sonraları Lazika olarak anılmaya başlamıştır. Lazoiler hakkındaki en eski bilgi verenlerden biri de Arrianus'dur. Krallarından ve bölgelerinden bahsetmiştir. Mosynekler ağaçtan kulelerde yaşayan ve yabancılara her an saldırıya hazır olan bir halk olarak göze çarpmaktadırlar. Ayrıca kendi aralarında da bir kale için savaşmaktadırlar; hangi kabile bu kaleyi ele geçirirse, diğerlerine üstünlük kurardı. Strabon, Makronlar'ın Sanlar olduklarını öne sürmüştür; ancak Arrianus Drillai kavminin Makronlar olduğunu ileri sürerken Pinnius da Makronlar ve Sanlar'dan ayrı ayrı bahsetmiştir. Bu durumda Strabon'un iddiasına tam olarak inanmak mümkün gözükmemektedir. Mariandyner, haklarındaki bilgiler kısıtlı olan, Karadeniz'in batı kesiminde yaşamış olan bir kavimdir.

Sonuç olarak bu çalışmada, antik devirlerde Karadeniz bölgesinde yaşayan halklardan yukarıda bahsettiklerimiz hakkında, bilgilerimiz ne kadar kısıtlı da olsa, mevcut bilgileri olabildiğince bir araya toplayarak, toplanan bilgilerin değerlendirilmesine uğraşılmıştır.

KAYNAKÇA:

ALBAYRAK Mücella (2013). *Hellenizm Tarihi Semineri*, İstanbul

Arriani Periplus Ponti Euxini, "Arrianus'un Karadeniz Seyahati", çev., Murat Arslan. İstanbul: Odin Yayıncılık, 2005

BATTEY-PRATT E. Peter (2007). *The Origin Of The Gods*, Trafford Publishing

CAN Alper, Antik Çağ Sözlüğü, İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2015

ÇOĞ Mehmet, "Gürcüler Arasında İslamiyet'in Yayılması", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 7:2 (2007), 39-54, (Erişim 27.05.2016)

Diodorus (1967). "Diodorus of Sicily", çev., C. H. Oldfather, Harvard University Press, London

HEWITT, B. G. (1992). "The valid and non-valid application of etymology to history", *SOAS Working Papers in Linguistics*, 2

İŞİK Adem (2008). "Karadeniz Bölgesinde Eski Çağ Halkları", *The Journal of SAU Education Faculty*, 16, 177-183 (Erişim 25.05.2016)

KINACI Mesut, "Antikçağ'da Pontos Bölgesinin Tarihsel Coğrafyası", CEDRUS

The Journal of MCRI, 3 (Haziran 2015), 181-229 (Erişim 20.05.2016)

KSENEPHON, “Anabasis Onbinlerin Dönüşü”, çev. Oğuz Karlıgaş, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2011

MEMNON, “Herakleia Pontike Tarihi”, çev., Murat Arslan, İstanbul: Odin Yayıncılık, 2007.

MİSTEPE M. Ufuk, “Homeros’un Alybe’si Ünye”, Erişim: 27 Mayıs, 2016, <http://unyezile.com/alybe.htm>.

ÖKSÜZ Melek (2005). “Kuruluşundan 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Tarihine Kısa Bir Bakış I”, *Karadeniz Araştırmaları*, 5.5: 11-25.

Pseudo-Skylaks, “Periplous”, çev., Murat Arslan. *Mediterranean Journal of Humanities*, 2 (2012), 239-257 (Erişim 13.05.2016)

PUTKARADZE Tariel (2005). “The Kartvels”, Çev: İrene Kutsia

Real History, “The Colchian Culture”, Erişim: 26 Mayıs, 2016 http://realhistoryww.com/world_history/ancient/Misc/Colchis_East_Iberia/Colchis_and_East_Iberia.htmhttp://realhistoryww.com/world_history/ancient/Misc/Colchis_East_Iberia/Colchis_and_East_Iberia.htmhttp://realhistoryww.com/world_history/ancient/Misc/Colchis_East_Iberia/Colchis_and_East_Iberia.htm

STRABON (2015). “Antik Anadolu Coğrafyası”, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

ZEHİROĞLU Ahmet Mican (2000) “Antik Çağlarda Doğu Karadeniz”, İstanbul: Çiviyazıları

ZWİNGLE Erla (2002). “Tanrılar Diyarı Karadeniz”, *National Geographic Türkiye* (Eylül): 40-68

BALÁZS ORBÁN'IN “YURTDIŞI HAYATIMDAN SAYFALAR”I¹Çeviren: Vural Yıldırım^{**}

Çevirmen Notu.

Yazar, etnolojik derlemeci Baron Balázs Orbán (1830-1890) Lengyelfalva'da (Leh Köyü demektir, günümüzde Romanya'nın Hargita ili sınırlarındadır ve adı Polonița'dır) köklü bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Babası Fransız savaşlarında çarpışmış bir subay, annesi ise Alman-İtalyan (ya da Yunan) kökenlidir. Öğrenimini Székelyudvár'da bitirmiş, ama daha 1846 baharında Venedik kökenli anneannesinin mirası nedeniyle İstanbul'a gitmiş ve bu arada yakın doğuyu, Mısır, Kudüs, Anadolu'yu gezmiş, antik kültürü tanıyıp incelemiş, Yunan özgürlük savaşını ele alan hayranlık dolu yazılar yazmış ve bu yolculuklarını daha sonra altı ciltlik “Keleti utazás”ta (Doğu Yolculuğu) anlatmıştır.

Atina'dayken Macar Özgürlük Savaşından haberi olmuş İstanbul'dan gönüllü birliğiyle yurda doğru yola çıkmış, ama Vidin'deyken yenilgi haberi gelmiştir. Bundan sonra Macar mültecilerine kalacak yer ve iş bulma konusunda yardım etmiş, Lajos Kossuth'un yakın çevresine de girmiş olmak onun için büyük bir yaşantı olmuştur. Avusturya İmparatorluğu onun yurduna dönmesine izin vermemiş, Londra'ya gitmiş ve burada Sándor Petöfi'nin yakın arkadaşı Sándor Teleki ile arkadaş olmuştur. Jersey adasında sürgünde bulunan Victor Hugo onu büyük ölçüde etkilemiştir.

1859'da yurduna dönebilmiş ve Székelyföld'ü (Sekel Ülkesi demektir) gezmiş, bir etnolog gözüyle yaptığı incelemeleri Székelyföld leirása (Székelyföld'ün Betimi) adlı altı ciltlik yapıtında sergilemiştir. 1872 yılından ölümüne dek milletvekilliği yapmış, 1848 bağımsızlık programını savunarak muhalefet yapmıştır.

Mirasçısı olarak halkını seçmiş, ama mirası konusunda uzun süren davalar açılmıştır. Vasiyeti gereği Szejke-fürdő'de (Szejke Kaplıcası) gömülmüş ve gömütünün önüne özgün oyma Sekel kapıları dizisi yerleştirilmiş ve sonuncu kapı da onun kapısı olmuştur.

I. Macaristan'ın Babiâli'de Temsil Edilişi

Yurt dışında geçirdiğim on iki yıl boyunca günlük tutmadığım için kendimi suçlu hissediyorum ve çok büyük bir pişmanlık duyuyorum. Kendim için değil – çünkü bir beklentim yok, ne de bir iz bırakmak istedim -, kalemimi bir kez bile mürekkebe daldırmama değmez diye düşündüğümünden değil de, bu dönem öyle önemli bir çağa rast geliyor ki, ulusumuzun tarihiyle ilgili o denli olağanüstü sahneler içeriyor ki ve de olaylar beni öyle çok yetkin insanla karşılaştırdı ki bir günlük tutsaydım bu dönem tarihine ilişkin unutulmaya yüz tutmuş bir yığın veri kurtarılmış olurdu, ama en başta da Macar sığınmacıların yaşam koşullarını, yapıp ettiklerini ve ulusumuza onur sağlayan yüce tutumlarına ilişkin pek çok konuyu aydınlatmış olurum; bütün bunlar şimdi yavaş yavaş unutulmaya yüz tutmakta.

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.4075

* Ellenzék Dergisi, Kolozsvár (Cluj), 1881, 1-28 s.

** Çev: Dr. Vural Yıldırım, AÜ.DTCF, Hungaroloji Anabilim Dalı. (emekli): 0543 536 53 75, e-mail: yildirim@humanity.ankara.edu.tr

Çünkü anlaşılan benim gibi pek çok kişi de ileride nasıl olsa yazarım diye düşünmüş ve bu arada da aşçı sayısı fazla olunca tenceredeki yemeğin çoğu taşıp ziyan olmuştur.

Onyıllar geçtikten sonra bu tür bir gediği kapatmak çok güç, çünkü o zamandan beri olup bitenler pek çok şeyi geri plana itti, zamanın demir dişleri her şeyi çiğneyip anı levhasından sildi. Dahası yarım yüzyıllık süre bedenimizi hırpaladı, anımsama yeteneğimizi azalttı ve en başta da dumura uğratici etkisini ilkin anımsama yetimiz üzerinde uygulamakta. Yine de, ama yine de bir iki şey takılı kalmış orada ve tümüyle silinip gitmeden önce bunları kâğıda dökecek olursam büsbütün yararsız bir şey olmayacak bu.

Macar hükümeti daha 1848 sonlarında kendisini Konstantinopolis'te temsil ettirmek konusunda özen gösteriyordu. İlk elçisi Baron Lajos Splény (soyadı konusunda emin değilim) idi ve başkente sekreteri Péter Nagy ile gelmişti ve benim bundan haberim Macar dostu ve öfkeli bir *carbonari* olan, eski bir ayaklanma sonucunda kendisini İtalyanların sevdiği bir sığınma merkezi olan – çünkü o sıralar konuşma, ticaret ve diplomasi dili İtalyanca idi ve Pera'nın yarı nüfusu da İtalyan kökenli olduğu için kendilerini ikinci yurtlarındaymiş gibi duymuyorlardı ve ayrıca da o sıralar Doğuda o denli çok ticari olanak vardı ki bu durum sığınmacıların yaşamını kolaylaştırıyordu, dahası öyle operalar da vardı ki şarkı söylemeye bayılan İtalyan onsuz pek yapamıyordu -, Türkiye'ye atan İtalyan oyma ustası sayesinde olmuştu.

Con amore politika yaptığımız ve sizler Avusturya hükümetine nasıl sövüyorsanız biz de, nefret ettiğimiz Tedesco'ya birlikte sövüp sayıyor Pera'daki geniş caddedeki dükkânında bu oymacı ustamla sık sık söyleşiyordum.

Bir gün orada yürürken oymacı ustam arkamdan seslenmişti, sevineceğim bir şey göstermek istiyordu. Ve de önüme ölçüye tıpya tıpya uygun yapılmış büyük bir Macar mührü sürdü; bu mührün üzerinde şu oyma yazı vardı: “Legation Hongroise a Constantinople”.

Gözlerime inanamıyordum, bir düş âleminde olduğumu ve görmek istediğimi düşlediğimi sanmıştım.

İtalyanım sıçrayarak bağıırıyordu: “Cosa disce, caro amice”, benim yanıtlam ise, sen benimle eğleniyorsun ve bana hoş bir küçük şaka yapmak istiyorsun, olmuştu.

“Altroche” diye yanıtlamıştı, yani bu ciddi bir konu, eğer inanmıyorsam onunla birlikte “İngiliz kraliçesinin” adı verilmiş olan otele gitmeliymişim, orada bunu ismarlayan iki yüksek soyluyu bulabilirmişim.

Götürüyoruz da birlikte bu mührü ve ben başına büyük bir talih kuşu konmuş biri gibi selamlayarak mührü sunuyor ve kendimi tanıtıyorum. Splény benim gibi bu konulardan anlayan ve uzaktan akraba bir yurttaşını bulmuş olmaktan dolayı sevinmiş ve benim hiç geç kalmadan Babiâli'deki bakanları (vezirleri) bir ziyaret etmesi ve Macar (valisi) hükümet başkanı Lajos Kossuth'un güven mektubunu sunması önerime sıcak bakmıştı.

Gitti de gösterişli Macar resmi üniforması içinde; heyet daha etkileyici olsun diye ben de onlara katıldım ve önceden de belirttiğim üzere haşmetli Babiâli'de kudretli herhangi bir yabancı ülke elçisine gösterilen saygıyla karşılandık. Sultan ile de görüşmek istediğimizi söyledik ve kadirşinas Abdülmecid çok büyük bir içtenlikle karşıladı bizleri ve Macar silahlarına şans diledi.

Ve de Türklerin kardeş Macar halkına yardım etmesi düşüncesi bir anda güncellik kazandı ve de eğer Moskoflar bu işe karışacak olursa Türk ordusu hemen o an, iki koldan Moskoflara saldırıyordu.

Bir yandan Eflak'tan sürüp çıkaracaktı onları, öte yandan da Odessa'da vuracak ve Lehistan'ı kurtaracak ve böylece de Türk-Macar-Leh bağlaşmasını yaratacak ve bu bağlaşma Moskofun saldırılarını ve yayılma hevesini engelleyecek ve Avrupa'nın barış içinde gelişmesini sağlayacaktı.

Bu konuda ciddi görüşmeler yapıldı: Splény'in dikkatli tutumu, Türk gazetelerinin kışkırtıcı makaleleri Türk halkını savaş alanına inip kardeşine yardım etmeye hazır bir havaya sokmuştu. İçgüdüleriyle, tek akraba halk olan Macarların yenilgiye uğratılmasından sonra sahtekâr ve doymak bilmez Moskofun boğucu pençelerinin kendisine yöneleceğini duymuştu. Bunu yalnızca Türk halkı değil, Türk hükümeti de duymuştu ve Moskofların işe karışması durumunda Türklerin araya girmesi yalnızca ciddi bir söyleşi konusu olmakla kalmamış, bu olasılıkla ilgili hazırlıklar da başlamış ve Moskoflar Seben'e (Osm. Sibin) ve Brassó'ya girdiği için bir Leh alayı kurulması da planlanmıştı. Türk halkı sevinç sarhoşluğu içinde birleşmiş olan Türk ve Macar ulusunun Moskofları nasıl mahvedeceğinden ve talihsiz Lehistan'ı kurtaracağından söz ediyordu. Ulusal coşku Türk devlet adamlarının ruhunda yankısını bulmuş ve Splény'e gösterilen saygıyla bunu açıkça belli etmişlerdi.

Avusturya elçisi Stürmer ayaklanmış olan Macar ulusunun huzura kabul edilişi ve onun davranışlarına katlanılması dolayısıyla boş yere protestolarda bulunuyor, küplere biniyordu; içişleri bakanı Ali Paşa onun öfkeli sözlerine, Splény'in yanına her yabancı elçinin yanına olduğu gibi iki çavuş katarak yanıt vermişti; hatta emrine gösterişli giysiler içindeki eşlikçileriyle iki Arap aygırı tahsis etmişti; çavuşlar Türk âdetlerine göre atların altın bellemesini omuzlarına almıştı ve elleri de iki yandan atın sağrısında şövalyenin yanında ilerliyorlardı.

Elçimiz gösterişli Macar üniforması, gösterişli üniformalar giymiş adamlarıyla sokakların bir başından öbür ucuna ilerlerken Türkler ve Avrupalılar onları coşkulu bir biçimde alkışlıyordu.

Haliç körfezi kıyısındaki bir donanma merkezinde düzenlenen, sultanın, bakanların, ordu komutanlarının ve yabancı elçilerin hazır bulunduğu ve Splény'in de katıldığı büyük bir tören sırasında, sultanın eniştesi gururlu *Kapudan Paşa Mehmed Ali*'nin (Kaptanıderya Mehmed Ali Paşa – ç.n.) orada fraklarını kuşanmış duran ve meç'inin kabzasını öfkeyle sıkıp duran Baron Stürmer'e başını bile çevirip bakmadan doğrudan doğruya Splény'e doğru ilerlediğini, onun elini sıktığını ve nazik bir biçimde konuştuğunu ve bu arada da Baron Stürmer'in öfkeden köpüren ağızıyla çekip gittiğini ve Babiâli'ye öfkeli sitemlerde bulunduğunu gözlerimle gördüm.

Eğer Avrupa diplomasisi, özellikle de Palmerston araya girmese ve Türklerin soylu ve selamete kavuşturan öfkesini yatıştırmasaydı Türkler yardım edebilir ve böylece de Moskofların işe karışması kesinlikle önlenir, Macaristan'ın bağımsızlığı kazanılabilir, Lehistan da yeniden eski durumuna dönebilir ve böylece de Türkiye'nin ayakta kalması sonsuza dek sağlanmış olurdu.

Ama belki de bu durumdayken bile Türkler – el altından -, Splény'in İtalya'da (huszár² olduğu sıralar) geride bıraktığı borçları ödeyerek ve Stürmer'i, çevirdiği başka dolaplar nedeniyle de çekip gitmeye zorladığı için bir parça yardımı dokunmuş oldu.

Yurdumuz bir süre temsil edilemedi Türklerin başkentinde; ancak epey sonraları Kossuth, Kont Gyula Andrassy'yi gönderdi. Ama bu, cesur bir biçimde ortaya atılan Splény

² Macar atlı askeri.(ç.n)

gibi olamadı da sakıngan, diyebilirim ki korkak bir diplomat olup çıktı; gizlice bir şeyler yapmaya çalışıyordu; uzaklardaki *Büyükdere*'de (Karadeniz çıkışındaki en son banliyö burası idi) oturuyor ve Türk bakanların yanına göze çarpmamak için geceleri gidiyordu; oysa Splény'in yaptığı gibi gösterişli Macar üniforması içinde gidecek olsaydı onu da coşkuyla karşılardı.

Eğer onun yerinde başka bir kişi olsaydı belki de pek çok şey bambaşka bir doğrultuda gerçekleşirdi; belki de Világos³ felâketi de yaşanmazdı; çünkü bizleri Avusturya ve Moskof orduları değil, kendi halimize bırakılmışlığın yarattığı yıkıcı duygu yenmişti. Tuna'da hazır bekleyen Türk donanması ta Eflak'a dek ilerlemiş olur ve bir tek Moskof bile Macaristan'a dış geçiremezdi; üstelik bunun için yalnızca küçük bir baskı yetecekti, çünkü bu doğrultudaki eğilim zaten vardı ve Avrupa diplomasisi de kendi eyaletine girecek olan Türkiye'ye karşı çıkamazdı.

Büyük olaylar kimi zaman küçük şeylere takılıp kalıyor; kimi zaman küçük savruluklar büyük talihsizlikleri arkaları sıra çekip götürüyor.

II. Konstantinopolis'e gelen ilk sığınmacılar

Büyük Macar sığınmacı akını, ya da ondan önce gerçekleşen ve Avusturya yamyamlığının önünden kaçıp Türkiye'ye koşturan sığınmacılar artık İstanbul'a gelmişti ve bunlar birkaç yüz kişiydi. Bunlar Piemonte ve Venedik Macar lejyonunun delikanlılarıydı ve bunlar içinden yüz elli kadarı Vinkler'in komutasında yelkenli İtalyan gemileriyle İstanbul'a gelmişler ve buradan da yurtlarına gidip özgürlük savaşı çarpışmalarına katılmak istiyorlardı.

Sardunya ordusunda sunulan kadroları ellerinin tersiyle itmiş, kağşamış yelkenliye binip kendilerini denizdeki fırtınalara bırakmış, yokluk, yoksunluk içinde, yaşamın belirsizliğiyle, yok olup gitme tehlikesiyle yüz yüze kalmışlardı: Yeter ki yurtlarına yaşamları pahasına hizmet edebilsinlerdi. Oysa bunların tümü de Avusturya soldateska (askerlik) okulunda eğitim görmüştü; bunların tümüne de okul yöneticisinin değneğinin ve insanın tüylerini ürperten kırbaçlama cezasının tehdidiyle sağlanan korkunç disiplin uygulanıyordu. Kafaya bir kurşun sıkılmasının küçük bir eğlence, ölümüne kırbaçlanmanın küçük bir Pazar eğlencesi sayıldığı insanlık dışı bir disiplin uygulanıyordu bunlara ve yine de demir gibi disiplinin bukağısına vurulmuş, yurt ve insanlık bağlarından koparılmış ve yalnızca bir ölüm makinesi gibi görülen bu yurtseverlerin yüreğine de özgürlüğün yaşam veren soluğu işlemişti ve onların ruhunda yurt sevgisinin büyümesi alazlanmaya başlamıştı, ki onlar için Viyanalı Kriegsrat şunları söylemişti: Sis uti cadaver.

Bu gibi sahneler insanlığın ilerlemesinin ve özgürlüğün dostlarının soylu, ama acı dolu savaşmalarının orta yerinde bir tür avuntu gibi iş görmüştü; çünkü zorbalığın demir pençesi insanlığın misyonuna karşı boş yere savaşıyor, doğanın tanrısal yasalarına boş yere karşı çıkıyordu; çünkü tanrısal adını lekeleyen *unsurpatio*'su, insan haklarını ihlal girişimleri, bir anlığına başarıya ulaşmış olsa da, insanların ve ulusların sonsuz sefaleti pahasına yükselmek bir anlığına gerçekleşse de çağın ruhunun karşı konulmaz gücü – yoluna çıkan engeller olarak -, onları ezip geçecek ve insanlık, hakların utkuya ulaştığı günü getirecekti ve o gün insanlar bir takım kişiler için değil de her birey halk için savaşıma girişecekti; işte o zaman insanlık özgürlüğün vaat edilen ülkesine ulaşacaktı.

Ama biz yeniden İtalyan sığınmacılarına dönelim. Bunlarla buluşmam çok ilginç, denebilir ki bir tür alın yazısına benzer biçimde gerçekleşmişti.

³ 1849 yılında Macarların silah bırakma antlaşmasının imzalandığı yer ve bu antlaşmanın adı.

Tophane ile *Dolmabahçse* (banliyöler) (Dolmabahçe – ç.n.) arasındaki *Fındıklı*'da (mahalle) bir ölçüde kaçakçıların kullandığı bir rıhtım var, daha doğrusu denize uzanan bir harabe yığını, ya da görünüşte bir Bizans sarayının kalıntısına benzeyen bir yer var. Biz merhum babamla her sabah erken saatte denize girmeye çok elverişli olan bu yere giderdik; deniz burada temiz ve kıyı da kumsaldı.

Bir gün dalgaları yara yara açıldığında büyük bir kayığın, görünüşü Macara benzeyen adamlarla dolu olarak rıhtıma doğru yaklaştığını gördüm; bana doğru yaklaştıklarında kulağıma gerçekten de Macarca sözcükler çalınmaya başlamıştı tatlı tatlı; ama onlara Macarca “Hoş geldiniz” deyince onlar daha büyük bir şaşkınlığa kapılmıştı.

Duyduğumuz sevincin yanı sıra benimle karşılaşmış olmaları doğrusu onlar için büyük bir talih idi; çünkü eğer durumdan ve koşullardan habersiz bir biçimde kendi hallerinde kıyıya çıkacak olsalardı Macarları kovuşturmaktan büyük bir zevk alan Avusturya elçisinin asker kaçağı diye yakalatıp onların geldikleri yere geri gönderilmelerini sağlayabilir ve böylece de şehitlerimizin sayısını artırabilirdi. Bu gibi olaylara daha önceleri pek çok kez tanık olmuşuk, çünkü Avusturya'nın o zamanki elçisi Baron Stürmer ve en başta da Hırvat asıllı konsolos Jonovich korkunç birer Macar yamyamydılar; yurttaşlarımızı büyük bir tutkuyla kovuşturuyor ve yapabildikleri yerde bu amaç için Triesteli forsalaradan oluşturulmuş adamları aracılığıyla yakalıyorlardı; bunlar Kossuth'a karşı düzenlenen suikast girişiminde rol oynamış ve aşağıda anlatacağım üzere İtalyan avukat Loschi'yi ve başkalarını gizlice katletmişlerdi. Kıyıda tanıştıktan ve sevindikten sonra iki subay ile yapılması gereken işleri konuştuk ve yukarıda açıkladığım nedenlerden dolayı kimliklerinin gizli kalmasını sağlamak ve gizlenmenin yollarını araştırmak ilk işimiz oldu.

Pera'nın (Beyoğlu) yukarı taraflarında geniş bir düzlük var ve adı da *Grand Campo*; burada çeşitli mezheplerin gömütlükleri yer alıyor ve Peralılar da burada gezinmeyi seviyor. O sıralarda burada ötede beride bir iki tane kahvehane ve ev vardı yalnızca, bir de Fransız Katolik piskoposunun yeni inşa edilmiş kilisesi ve konutu.

Aşağıda, Kasımpaşa mahallesine dek uzanan vadimsi yerde de işe yaramaz hayvanların sığındığı bir yer vardı, Türkler hayvanlara işkence edilmesine şiddetle karşı idi ve her türden kanatlı ya da boyunduruk hayvanına karşı büyük bir sevgiyle davranırlardı, hatta bu sevgi dolu davranış yabanıl hayvanları da kapsıyordu; çünkü Türklerde ava çıkmak âdeti yoktur ve Avrupalıların – hep söyledikleri gibi -, bu kan dökücü tutkusunu hiç hoş karşılamazlar.

Bu nedenle yaşlanmış ve işe yaramaz bir duruma gelmiş olan atların ve eşeklerin itlaf edilmesini yürekleri kaldırmayan yufka yürekli Türk etiği onları belirtmiş olduğum ovaya gönderir ve kendi hallerine bırakır. Zavallı hayvan burada bir süre otlar, serseri köpekler sürüsü ölmek üzere olanları gözetler, üstlerinde bir akbaba sürüsü çığlık çığlığa uçuşur ve hayvancağız yıkılır yıkılmaz, daha son soluğunu vermeden aç karınlarını doyurmak isteyenler başına üşüşür ve kısa sürede de hakkından gelirler. Bu hüznü ölümülük vadisini kaplayan yalnızca onların iskeletleridir.

Ruh ve yurt sevgisi bakımından zengin, ama aslında çok yoksul olan, korkunç acımış olan gezginlerimizi göze çarpmadan, dolambaçlı yollardan geçirek buraya götürdüm; açtılar, çünkü yelkenli gemilerde belirsiz süre boyunca yol almışlar ve yanlarına aldıkları yiyecekler de tükenmiş, günlerce kuru peksimle idare etmişlerdi. Bir çırpıda satın aldığım bir koyun, bir araba ekmek ve birkaç kova şarap ile ilk ziyafet gerçekleşti; bir araba ot ise yorgun ve bitkin yolculara yumuşak bir yatak olmuştu.

Onlar dinlenirken ben onlar için uğraşıyordum; geçimlerini sağlayacak parayı ve yiyeceği sağlamaya çalışıyordum.

O sıralar İstanbul'da hali vakti yerinde pek çok Macar sanayici ve birkaç tüccar yaşıyordu; bir yığın da İtalyan tanıdığım vardı ve böylece kısa sürede onların gereksinimini karşılayacak birkaç yüz forinti sağlayabilmişim.

Yurttaşlarım sığınmacıların orada olduğunu biliyordu; yığın yığın görmeye geliyorlardı onları ve herkes puro, tütün ve bir parça pasta börek, meyve vb. getirerek onları hoş tutmaya çabalıyorlardı ve onlar da kendilerini kardeşleri ve akraba ruha sahip kandaşları arasında oldukça iyi duyumsuyorlardı.

III. Macar Lejyonu ve Korkunç Világos haberi

Ama onlar rahatlığın kucağında ve konukseverliğin sıcak kollarında Piemonte'deki sağlam geçim kaynaklarını bir yana iterek tehlikeli ve uzun bir deniz yolculuğuna çıkmak gibi soylu bir çabaya girişmiş olduklarını unutmadılar; güçlü bileklerini ve yaşamlarını tehlikelerin kuşattığı yurt savunmasına adamak için cepheye dönmeye çalışıyorlardı.

Birkaç günlük dinlenmeden sonra yola çıkmak istiyorlardı, ancak irade ile eylem arasında büyük engeller vardı; çünkü Eflak Rusların elindeydi ve oraya yalnızca Avusturya buharlıları gidebiliyordu, daha kestirme bir su yolu izlemek olanaksızdı, çünkü kiralık herhangi bir yelkenli gemiyle Galiçya'ya varsalar bile sıkı bir denetim uygulayan Moskoflar yüzünden daha öteye geçmek tek başına yolculuk yapan biri için bile olanaksızdı, kalabalık için ise bu daha da güçtü. Çünkü ben kendim de iki kez bu yolu deneyerek kendimi ordumuzun sayısını bir kişi artırmak için yurduma atmak istemiş, ama her iki seferde de yakalanıp Moskoflara tutsak düşmüş ve talihim varmış ki beni Sibirya'ya değil de Galiçya'ya geri göndermişlerdi.

İşte bu yüzden geriye kala kala uzun ve yorucu, kaleleri ve Belgrad'ı Türklerin elinde bulunan Sırbistan kara yolu kalıyordu, (çünkü o sıralar Türkiye'de demiryolu yoktu) ve onların denetimi ve gözetimi sayesinde yurda dönmek belki de gerçekleşebilecekti ya da en azından böyle bir umut vardı. Benim yalnızca onlar için değil kendim için de bu yolculuğu hazırlamam gerekiyordu; çünkü ben daha ilk dakikadan başlayarak onlara katılmaya karar vermişim; benim genç yüreğimde de coşkunun alevleri parlamış ve yurt sevgisinin büyüü onu da ısıtmaya başlamıştı.

Tehlike anında yurdumuzun her evlâdının bileğine gereksinimi olduğunu duyumsuyordum; benim eylem arzusuyla gerilmiş göğsümde de zorunluluk duygusu canlanmıştı. Gençliğim (o tarihte on yedi yaşımdaydım) bundan çekinmek için bir bahane olamazdı, çünkü benden daha genç askerler de vardı.

Dünyanın tüm hazinelerini terazinin bir kefesine, öbür kefesine de yurt sevgimi koymuş olsalardı ağır basan bu sonuncusu olurdu; çünkü Miltiadeslerin, Alkibiadeslerin, Temistokleslerin, Leonidasların yurdundan daha yeni dönmüştüm, maraton alanı, Korinthos ve Isparta topraklarına ayağım daha yeni değmişti, Salamis yanından daha yeni geçmiş ve Platea'nın kutsal düzlüğünde daha yeni yere kapanmışım.

Eski klasik çağın kahramanlarının yaptıkları, yurt sevgisinin mucizevi sahneleri ve tiranlığın çiğ gücüne karşı kazanılan utkular gözlerimin önünde beliriyordu; tüm bunlar, göğsümün en değerli hazinesi olarak doruklarla dolu küçük yurdumdan yanım sıra getirmiş olduğum o içten yurt sevgisini artırmaya yarıyordu yalnızca; bu sevgi uzaklaşınca azalmamış daha da artmış ve bilinçlenmişti.

Ben, sürekli olarak İstanbul'da yaşayan Macarların çoğunun da hazır bulunduğu bir akşam, gidecek olanlara katılma niyetimi açıkladım ve yalnızca İtalya'dan gelenler değil, İstanbul'da oturanlar bile bunu öyle bir coşkuyla karşıladı ki hep birlikte benimle geleceklerini söylediler; görev bilinci konusunda geride kalmak istemiyorlardı.

Zaten dolu olan listeye bunların da adı eklendi ve coşkuları da İtalyanlarınkıyla birlikte ötekilere de bulaştı, öyle ki birkaç gün içinde iki yüz elli imzaya ulaşıldı ve İstanbul lejyonunun toplam sayısı da dört yüze ulaşmış, önderliğe de beni seçmişlerdi.

Hemen örgütlenmeye ve tahta tüfekler ve kılıçlarla eğitim yapmaya giriştiler, her birimiz yurdunun özgürlüğü uğruna savaşmak üzere yola koyulmanın arzusuyla yanıp tutuşuyordu.

Ben Kont Andrassy Gyula ile birlikte yol hazırlıklarına bakıyordum ve onun aracılığıyla bir miktar yol parası, pasaport, yol üstündeki Türk valilere geçişimizi ve onların yardımlarını sağlayacak buyruklar elde etmeyi başarmıştım.

Andrassy dikkatleri üzerlerine çekecek toplu yolculuğa karşıydı, bu yüzden de kısa aralıklarla ikişer ikişer yola çıkmayı kararlaştırdık, doğal olarak da yaya olarak. Her çifte pasaport, birkaç forint yol parası ve biraz da yiyecek dağıtılmıştı.

Ben ve Vinkler başı çekiyorduk, buyruklar bizdeydi ve biraz da yedek akçe, ki bu birkaç yüz forinti ancak buluyordu. Balogh yol verici olarak geride kalmıştı.

Özgürlüğün vaatler ülkesine doğru coşkuyla ilerliyorduk, tıpkı sofucular gibiydik; tozlu, inişli çıkışlı yollarda hattımız uzayıp gidiyordu, ama eğer Belgrad'a varacak olursak Macar yurdunun kendisini böyle uzun bir yolculuğa adanmış, canını yurdunun kurtuluşu uğruna verecek bundan daha özverili bir birliği olmayacaktı.

Ama yazgının kararı başkaydı ve bunca çabanın ve kutsal isteğin gerçekleşmesine izin vermemişti.

Arkadaşım Vinkler ile *Drinápoly*'a (Adrianopolis, Türkçesi Edirne) ulaştık ve hemen valinin yanına koştuk, ona gönderilmiş olan buyruğu verecektik. Saçları ağarmış adam süklüm püklüm bir durumda, buna artık gerek yok dedi, yüce Babiâli'den daha yeni bir telgraf aldım, Macar davası bitmiş, Görgei silah bırakmış, Kossuth ve kaçmakta olan arkadaşları Vidin'de imişler.

Yaşamımda bundan daha korkunç bir an yaşamadım, yüreğime sanki binlerce ok saplanmıştı, göğsüme öyle bir acı çökmüştü ki neden çatlamadığını bugün bile anlayamıyorum. Eğer gözlerimden boşanan yaşlar bir tür soluklanma getirmemiş olsaydı çatlardı da. Bizler birbirimizin boynuna sarıldık ve gözlerimizden akan yaşlara yol verdik.

Yaşlı vali de bizimle birlikte ağlıyordu ve o sırada bizimle olanların tümü de. Világos'un⁴ yalnızca biz Macarlar için bir yas anlamına gelmediğini, Türkler için de tehlikeli bir darbe olduğunu duyumsuyorlardı. Bizdeki, özgürlüğü donduran ateşin ulusu boğma gücüyle çok geçmeden onlara da yayılacağını duyumsuyorlardı; biz güne, onlar geleceğe ağıt yakıyorlardı; sanki içgüdüyle ülkelerinin başına otuz yıl sonra gelecekleri duyumsuyorlardı.

Çünkü şu yadsınamaz ki Macaristan'a Moskofların girmiş olmasına izin vermek, halkın haklarının çiğnenmesine korkakça göz yummak Kırım savaşlarının başlamasına yol açmıştı ve burada görevlerini savsaklayan Avrupalıların yüz binlercesi canlarını vererek ve

⁴ Macarların 1848-49 özgürlük savaşlarından sonra silah bırakmak zorunda kaldıkları yer. (ç.n.)

milyarlarca para harcayarak bunu ödemişlerdi. Arad'daki ve Újépület'teki şehitlerimizin kanı üstlerine ağmıştı ve korkunç bir biçimde öçlerini almıştı; çünkü politik suçlar da tıpkı bireysel suçlar gibi cezasını görür.

Terk edilmiş Macaristan'ın ve parçalanmış Lehistan'ın ağlamakta olan ruhu Balaklava'nın, Sivastopol'un kemik yığınları arasında öylece duruyordu ve onların her damla gözyaşına karşılık suçluların kanının sel gibi akması gerekiyordu.

Ve Kırım savaşları öncesinde Tuna boylarında onca kanı dökülen ve parası giden zavallı Türkler – ki onlar hiç olmazsa iyi niyetliydi –, 1849'da yalnızca Macarları kurtarmakla ve özgürlüklerini sağlamakla kalmayacak, daha sonraki tehlikeleri de savuşturmuş olacaktı ve sonsuz bir yaşam ve ömür sağlamış olacaktı imparatorluğuna: çünkü eğer Macaristan Avusturya'nın boğucu pençesinde kıvranmıyor olsaydı, eğer bağımsız yönetime kavuşmuş olsaydı Tuna'yı bir tek Moskof bile geçemezdi; Lehistan'la bağlaştığında ise Moskofların bütün işgal arzusunu sonsuza dek bir köşeye sıkıştırmış olacaktı ve daha iyi bir yazğıya layık Türkiye'yi zavallı Lehistan'ın yazğısı bekliyor olmayacaktı ve de huzurunu kaçırmakla tehdit eden kuzeyli ayının boğucu pençeleriyle karşı karşıya kalmayacaktı.

Karpatlar arasında kan akmasına izin verenler kan biçtiler ve daha uzun bir süre kan biçecekler, ta ki işledikleri yanlış düzeltinceye ve Macaristan ile Lehistan'ın üstüne konan taş kaldırılıncaya dek. Ve kanın yanı sıra da milyarlarca savaş haracı ödeyecekler, çünkü kuzeydeki deve karşı Lehistan ve Macaristan'ın bağımsızlığını kollayacak duvarı yeniden inşa edene dek silahsızlanmanın sözü bile edilemeyecek; çünkü gelecekte huzuru bu sağlayabilir, tıpkı geçmişte bin yıl boyunca sunmuş olduğu gibi. Kurtarıldığı için minnet duyan Avusturya her zaman için, bir zamanlar ona iyilik etmiş olanların yalnızca kapı açan bir bağlaşığı olacak.

Ama biz yeniden Edirne'ye dönelim.

Yaşlı paşa bizlerin ölçüsüz acısını hafifletmeye çalışıyor ve taziyelerini sunuyordu: Kardeşlerim avunun, Allah insanı yüz üstü bırakmaz, İstanbul'a geri dönün, müşfik sultanımız sizleri koruyacak ve merhameti üzerinize olacaktır.

Geri döndük, ama acılarımız arkamızdan gelenlerle her karşılaşmamızda ve felaket haberiyle onları da geri çevirdiğimizde canlandı durdu, gözlerimizden yaşlar boşandı.

Yola çıkışımız ve geri dönüşümüz bir tören havasında oldu; büyük eylemlere girişme içğüdüğü, büyük görev bilinci dolduruyordu ruhlarımızı. Gözlerimizin önünde özgür bir yurdun görüntüsü canlanıyordu. Bir kan denizinin ötesinde kurtulduğumuzu, ulusal kahraman olduğumuzu görür gibi oluyorduk, ruhumuz göksel taziye ile kurtuluşa ulaşmak haberiyle doluydu.

Ve şimdi bir gömütlükten dönercesine, süklüm püklüm, hiçbir yerde avuntu bulamaksızın, rahatı kaçmış umutsuz bir küme idik; sanki her şeyimizi gömütlüğe gömmüştük ve umut denen şey bile acının sisleri arasında kalmış gibiydi. Merhamet tanrısının insanın göğsünü acının oklarına karşı bu denli sağlam bir zırhla donatmış olması ne iyi! Yoksa bunlar bu sınaama günlerinde yüreklerimizi paramparça ederdi.

Ah! Ah! şu sözcük, “yurtsuz” sözcüğü herkes için nasıl da dehşet verici bir şeydir; ama yurdunun topraklarına bağlı olan ve bu koca dünyada bu yurdun dışında başka gidecek yeri olmayan Macar için bu yüz kat daha dehşet doludur.

IV. Sığınmacılarımızın istekleri, Türklerin övgüye layık tutumları

Ama kendimi toparlamam gerekiyor, büyük görevleri yerine getirmek bana düşüyordu; arkadaşlarımı kollamak zorunluluğunun yanı sıra yurdumuzdan kaçıp gelenlerin bir bölümüne de göz kulak olmam gerekiyordu. Yoksa bunlar tümüyle yabancı bir ülkede, dil dış bilmeksizin yok olup giderlerdi.

Bu sıralarda İstanbul'da kaçaklarımızın işlerini görecektir, temsil edecek ya da üstlenecek hiç kimse yoktu. Avusturyalı henüz Macar kanına tam anlamıyla doymamıştı; bir buçuk yıl boyunca savaş alanlarında ordusuyla seller gibi akıtmak ona yetmemişti; Sırları, Eflakları, Hırvatları bize karşı kıskırtmak yeterli gelmiyordu ona hâlâ; papazları tarafından fanatikleştirilmiş olan bu frenlenemeyen sürüler, kendi subaylarının yönetiminde öyle korkunç cinayetler işlemişti ki bunun gibisini Zulular da dahil hiçbir yamyam halk bile eylememişti.

Moskoflara silahlarını teslim etmiş olan komutanlarımızı bir zarar görmeyeceklerine ilişkin olarak verilen sözlere ve vaatlere karşın cellada teslim etmişti: Batthány – yüce ruhluların kişilerin örneği olan bu kişiyi – örneğin; hatta öldüğünde kafasına kurşun sıkılmıştı; Csányi'yi, Yesenko'yu, Perényi'yi, hatta silah taşımayan yüzlerce kişiyi katlettiler; kadınları çıplak edip kırbaçladılar ve öyle korkunç acımasızlıklar işlediler ki bunların eşi yabanıl ortaçağda bile görülmemişti. Macar ulusu Moskoflar tarafından eli kolu bağlanıp ona teslim edildiğinde, yani artık korkacak hiçbir şey kalmadığında salt kaplına özgü bir istahla kana susamışlığını onunla doyurmaya kalkıştı ve Macarlar enkaza dönen gemilerinden kaçıp yabancı bir rıhtıma sığındılar.

Avusturya hükümeti Moskofların desteğinde savaş açma tehdidiyle Türk sultanından Vidin'de koruma altına alınmış olan Macar sığınmacıları geri göndermesini istedi.

İki büyük güç tarafından tehdit edilen Babiâli ilkin bir parça şaşkınlığa kapıldı kapısının önündeki bu kılıç şakırdatmaları karşısında. Avrupa diplomasininin geri verilmesi istenen kişilerin en azından bir bölümünü darağacının beklediğini bilmelerine karşın onların geri gönderilmesini istemiş olmaları, hatta bu doğrultuda gösteri bile yapılmış olması sonsuza dek üzerlerinden silinmeyecek bir leke olacak kalacaktır.

Özellikle de böylesi bunalımlı günlerde bir tutum takınması gereken Kont Gyula Andrassy ivedilikle kaleme alınmış bir mektupla Babiâli'nin Vidin'dekileri Avusturyyalılara teslim etmek zorunda olduğunu yazmıştı; bundan yalnızca Türk uyuşuna geçmekle kurtulabileceklerini söylüyordu; kendisi ise bir kısıtlamaya uğramamak için gemiye binmiş ve Londra'ya dek durmamıştı.

Andrassy'nin verdiği bu bilgi üzerine Komutan Bem⁵ ve daha pek çok kişi İslamı seçip Türklerin hizmetine girdiler; ama yine de büyük çoğunluk - ölümü göze alarak -, din değiştirmeye ve talihsiz ulusunu yadsımaya yanaşmadı.

Türklerin yüce ruhluluğu ve gerçek bir şövalyeye yakışan davranışları işte bu sırada ortaya çıktı; çünkü verecekmiş gibi davranmak bile onun dinine inananların sayısını önemli ölçüde artıracakken ve askeri yetenekler kazanmak açısından yararlı olacakken, her ne denli bir başına kalmış durumda olsa da, hatta Avrupa diplomasininin insancıl olmayan desteği, Avusturya-Moskof ikilisinin insanlık dışı taleplerini yadsırcasına, Kuran'dan sığınma isteyenleri geri vermenin İslam dinine aykırı olduğunu belirten bir bölüm okudu.

⁵ József Bem, Leh generali, Murat Paşa adıyla daha sonra Osmanlı ordusunda hizmet etmiştir. (ç.n.)

Bundan sonra da konuklarını savunmak için son askerine dek çarpışacağını, ama kanatları altına sığınanları kesinlikle geri vermeyeceğini bildirdi.

Ve söylediklerini eyleyerek de destekledi, imparatorluğundaki tüm *redil*-lere (yedekler) (redif – ç.n.) birliklerine katılma emri çıkardı ve kısa sürede toplanan 80 000 kişilik ordunun San Stefano bölgesinde talime başlaması ve gürleyen 800 top, sığınmacıların geri verilmesini isteyen iki büyük güce Arslanın uyandığını ve barbar diye nitelenen Türklerin Avrupa diplomasininin barbarca düşünce biçimlerini ve insanlık dışı tavsiyelerine uymayacağını belirtiyordu.

Bu durum karşısında en çok irkilen Avusturya olmuştu, çünkü Moskof artık çekilmiş ya da çekilmekteydi; Komárom⁶ henüz dayanıyordu; bu acımasız kırım karşısında öç almak için yanıp tutuşan Macarların yeniden savaş alanına akması ve yalnızca kaçmayı bilen ve çok büyük bir kayıp verdirilmiş olan Avusturyalıları pamuk gibi birkaç ay önce yapmış olduğu gibi yeniden atması için bir kıvılcım yetip de artıyordu bile.

Bu yüzden de koşullara uyum gösterdi ve sığınmacıları geri vereceğine onları daha içerilerdeki Sumla'ya göndermekle yetindi.

O tarihteki kahramanca ve şövalyelere yakışır davranış Türk tarihinin en parlak sayfalarından birini oluşturmaktadır; bizler de son savaş sırasında ve sıkıntıya düştükleri sırada eğer ulusal çıkarlarının gerektirdiği pazarlık minnettar ulusumuzun yardım etmeye hazır elini kolunu bağlamamış olsaydı bu iyiliklerinin karşılığını verecektik.

Bu arada İstanbul'da sığınmacıların sayısı çoğalmıştı, çünkü İtalya'dakilerin dışında Andrassy'nin dehşet verici mektubu nedeniyle pek çok kişi Vidin'den de kaçıp İstanbul'a gelmişlerdi. Bunların ilki Bertalan Szemere ile Fülöp idi ve daha bir karara varır varmaz kimliklerini kesinlikle gizleyerek (ben de belki de onlarla karşılaştım, ama kimliklerini gizlemişlerdi) hemen uzaklaşmışlardı oradan. Daha sonra, doğru olup olmadığını bilmiyorum, ama Kossuth'un felaketin gerçekleşmesinden az önce barut ve nitrik asit alması için 60 000 forint verdiği söylenen onurlu bir Alman lejyoner bu parayı harcamaksızın getirmiş ve Bertalan'a vermiş ve Vidin'de sefalet içindeki sığınmacılar arasında dağıtılmasını istemiş, ama bu paranın tamamı hiçbir zaman dağıtılmamış ve hesabı da verilmemiş.

Hali vakti yerinde olanlar geri gönderileceklerinden korkup onların ardından geldi; bunları kendilerini geçindirebilecek eşyalar getirmişlerdi; ama tüm mal varlığı geçerliliğini yitirmiş Kossuth banknotlarından oluşanlar da vardı ve de Vidin'den ve daha sonra da Sumla'dan İstanbul'da bir iş tutabileceklerini düşünenler de vardı.

Türk hükümeti onlara onurlu ve rütbelerine uygun bir biçimde davrandı gerçi, ama kaçıp gelmiş olanlar yardım için başvurma hakkı elde edemediler ve bu durumda da alabildiğine belirsiz bir yazgıya teslim olmuş oldular.

V. Macar Kaçkınlarının İstanbul'da Yerleştirilmesi

Yazgının insanı sınadığı bu günlerde İstanbul'da olmuş olmam dolayısıyla yazgıma minnet borçluyum; burada annemin soylu yüreği ve özverili davranışı sayesinde yersiz yurtsuz kalmış olan kardeşlerimin ayakta kalabilmesi için gereken yardımı yapabildiğim, böylece de hiç olmazsa ilk günlerin acılarını ve yokluklarını bir ölçüde azalttığım için mutluyum.

---

⁶ Kuzeybatı Macaristan'da, Avusturya'ya çok yakın önemi bir ticaret merkezi ve kale; Tuna kıyısındadır. (ç.n.)

Onlara basit de olsa bir sığınma yeri sunabildiğim, bir Macar yüreğini, elini onlara uzattığım ve böylece kendilerini bekleyen uzun yolculuk öncesinde bir parça dinlenebilmelerini sağladığım, kendilerini bir parça da olsa kendi yurtlarındaymiş gibi duyumsattığım için mutluydum.

Toplanma yerleri annemin geniş eviydi ve göçmenlerimiz buraya yerleşmişlerdi.

Bu arada onları yerleştirmek için uğraştık ve ben ve birkaç İstanbullu arkadaşım onların gerçek birer bekçisi olduk. Geniş tanıdık çevremiz, yaygın bağlantılarımız ve Macar göçmenlere karşı her yerde gösterilen sempati ve ilgi sayesinde kısa sürede daha kötü durumdaki sığınmacılarımızın büyük bölümünü de yerleştirebildik.

Sığınmacılarımızın hiç şımarmaması ve ağır ve yorucu işler görmelerine karşın çevreleriyle uyum sağlamaları da bunu kolaylaştırmıştı. Macarların pek çoğu attan anlar ve bu yüzden de çoğu arabacı olmuştu. Hey, düşünsenize bir, bunlar arasında yanlarında arabacı çalıştıranlar bile vardı; hatta dört atlı arabayla gezenler bile; ama bir zamanlar güderi eldivenle şımartılmış olan eller kaşağıya sarılmak durumunda kalmış, gübre atmak için dirgen kullanmak zorunda kalmıştı ve üzerimize düşeni onurla yerine getirip Macar adına övgü kazandırmışlardı.

İstanbullu sanayicilerimiz bunların çoğunu işe aldı ve onlara bir meslek öğretmek ekmeçlerini kazanmalarını sağladı. Kimileri de tüccarların yanında çalıştı, eczanelerde kalfalık yaptı; tayfalık, uşaklık edenler de vardı.

Macarların özgürlüğü için gösterdiği kahramanlığı on beş yara göstererek kanıtlayan Belçikalı Bátorffy (Baron Schwarzenegger) bir binicilik okulu açtı ve yanında da at terbiyesiyle ve binicilik dersiyile uğraşan atlı subaylarımız vardı ve bunlara onurlu kazanç kapısı sağlamıştı.

Marangozluk, mobilya ticareti, hatta berber çıraklığı yapmakta olanlar bile vardı; öğrenci yurdundaiken berberlik yapmayı öğrenmiş olmaları da onlar için büyük bir şanstı. Ama içlerinde yüksek sanat mertebesine ulaşanlar da oldu. Süvari yüzbaşısı Frank yağlı boya tablo portreler yapıyordu başarıyla. Piyano ve dil öğretmeni olanlar da büyük sayıdaydı; kimileri ise evlerde eğitmenlik yapıyordu.

Topçu yüzbaşısı Károly Réth, doğuştan yetenekli olan bu kişi, devrim boyunca saçaklı şapka ile hizmet vermiş olan bu kişi daha önceleri mühendislik eğitimi gördüğü için ressamlıktan anlıyor ya da en azından elinden bir şeyler geliyordu bu konuda. İçlerinde badanacılık yapanlar, yanlarında altı boyacı çalıştıran ve onlara fırça kullanma sanatını öğretenler vardı ve kendisi de güzeller güzeli örnekler, oyma işleri yapıyor ötekiler de bunları boyuyordu. Bu yedili daha sonraları öyle ünlü bir boya badana şirketi olup çıktı ki Sultan'ın o sıralar yapılmakta olan *Dolmabahçe* sarayının pek çok salonunu ve odasını onlar boyamıştı.

Mimarlık öğrenmiş bir delikanlı ve duvarcılıktan anlayan iki delikanlı vardı ve bunlar on ikili bir şirket oluşturmuşlardı; onlara zengin bir Ermeni'ye Boğaz kıyısındaki yalısını yapma işini sağladım ve bunlar yanlarına gündelikçi olarak yaklaşık yirmi dört kişi almışlardı. Taş, tuğla, kireç taşıyor, bu işten ancak izleyen bir kişi ölçüsünde anlayan kişiler duvar örüyordu ve bunların içinde daha sonra kendilerine konak inşa edenler de oldu.

Sultanın baş bahçıvanı, anısı kutlu Sester, bu yağız Avusturyalı, bir ulus olarak Macarlardan nefret ediyor, ama ulusumuzun kimi üyelerini çok seviyordu ve sığınmacı ailesine mahkemelerde büyük yardımı dokunmuştu; benim önerimle sultanın Beşiktaş'taki bahçesine bahçıvan yardımcısı olarak altı kişiyi almıştı. Doğrusu bahçıvanlıktan içlerinden

yalnızca biri anlıyordu, ama bu, ötekileri tam anlamıyla memnun kalınacak biçimde eğitmişti. Bir başkası ise (yanlış anımsamıyorsam adı Sipós idi) Fuad Paşa'nın baş bahçıvanı olmuştu.

Debrecen silah fabrikasının yöneticisi Matheidesz tüfek işliğı açmış ve biraz kredi bulunca da küçük bir tüfek fabrikası kurmuştu ve burada da pek çok Macar iş bulmuştu.

Dani Szilágyi adındaki arkadaşım kısa sürede Türkçe öğrenmiş ve Petöfi'nin şiirlerini yetkin bir biçimde Türkçeye çevirmişti; bir Türk Paşasının Türkçeyi sadrazamdan daha güzel konuştuğunu söylediğı Dani kitapçı çırağı oldu o sıralar.

Macar sığınmacılardan her meslekten kişi çıkmıştı, eczacı ve fotoğrafçı olanlar bile vardı.

Ve her biri de mesleğini gerektiğı gibi uygulamaya çalışıyordu, herkes çalışıyor, büyük bir çaba gösteriyordu, hiç uğunmuyor ve yurdu için, ulusunun onuru için çalıştığını gururla duyumsuyordu ve her biri o denli onurlu bir tutum sergiliyordu ki yüzlerce kişiyi bulan bu Macarların hiçbirinden kimse yakınmıyordu; çünkü yürekleri Macar adına yurt dışında onur kazandırmak gerektiğı duygusu ile doluydu.

Sığınmacılık ağır bir sınamadır karakter için ve ben genel olarak başka ulusların sığınmacılarının kimi yolsuzluklara, hatta serüvenlere karıştığını ve kendilerine gösterilen sempatiyi kötüye kullananlar, yurtlarında uğruna savaş verdikleri büyük ve yüce düşüncelerle uyuşmayan davranışlar sergileyenler olduğunu duymuştum, hatta kimileri bu konuları kaleme de almıştır. Tüm bunlar bana kalırsa ikircimden kaynaklanmıştır ve kaynaklanmaktadır; ve bu duruma sığınmacıların pek çoğı düşmektedir; çünkü ikircim, ne yapıp edeceğine bilememek pek çok kötülüğün anasıdır.

Bana kalırsa Macar sığınmacılarını koruyan, ahlâksal sağlamlığı ve soylu ırk özelliğinin yanı sıra ikircime kapılmanın getirdiğı tembelleğe hiçbirinin kapılmamış olmalarıdır; herkes kendisine bir iş aramış, bir uğraşı edinmeye çabalamıştır ve onları her türlü suçtan uzaklaştıran ve durumumuzun kötüleşmesinden koruyan da bu olmuştur ve genel olarak bakıldığında sığınmacılar ulusumuza onur getirmiştir.

Bir Macar göçmenin dilendiğini duymadım, ulusunu kişiliğinde alçaltmaktansa gündelikçi olmayı yeğlemiş ya da aç kalmış ve açlıktan ölmüştür (Londra'da bu tür birkaç olay da görüldü.). Macar adı altında istekte bulunanlar ya da başka türden dolandırıcılıklar oldu, ama bunu yapanlar Macarlar değildi, haydutluktan da sakınıyorlardı sığınmacılarımız; çünkü savaş alanında savaşma arzusunu doyuramamış olan Bárdy İstanbul sokaklarında karşısına çıkan Moskof askerlerinden altısını topuzlu bastonuyla yere sermiş, bir başka gün limanda demirli olan Moskof donanması komutanının kayığına saldırmış ve komutanı yere sermiş ve küreklerle üstüne gelen on iki tayfayı denize atmıştır; Dávid Balogh ise Avusturya baş casusunun bir başkasını yakalatmak için gönderdiği polis birliğinin kendisini yakalamaya geldiğini sanıp kılıcını bir iki oynatarak silahsız bırakmış ve kaçıp gitmelerine yol açmıştır; bunların tümü de doyuma ulaşmamış savaş arzusunun (her ikisi de İtalyan lejyonundan idi) açığa çıkış biçimiydi; eşit olmayan koşullarda yapılan bir düellonun, bir kişinin silahlı on kişiyle çarpışmasına, Macar yiğidinin sopayla çarpışmasına ve korkusuzluğuna örnek oluşturuyordu ve bunda başarılı da olmuşlardı; çünkü Moskof askerleri Bárdy'yi görür görmez yirmi kişi bile olsalar toz oluyorlardı.

Bu tür bir delikanlılığın da – doğrusunu söylemek gerekirse -, yeri yoktu ve öteki sığınmacı arkadaşları da bunu öyle kötülemişti ki bir gün Bárdy'yi (Amerika'ya) giden gemilerine almamışlar ve o yine de girmeye çalışmış ve tutup denize atmışlar, ama yüzüp

yine kurtulmuş ve ta ki bir İngiliz onu yumruğuyla öldüresiye dövüp yere serinceye dek bu yaptıklarını sürdürmüş.

VI. Macar Kışlası ve Cumhuriyeti, Kütahya ile Bağlarımız, Kossuth'un Çocukları

Benim yer bulma görevim daha sonra da talep görüyordu; çünkü Sumla'dan ve yurttan bile Türk başkenti İstanbul'a gelen yurttaşlarımız vardı hâlâ ve bunların büyük bölümünü bir yerlere yerleştirmeyi başarmıştım. Ertesi gün unutulmaz arkadaşım Alajos Pong... ile buharlı vapura binip *Gömlek*'e (Gemlik – ç.n.) geçtik, *teszkere*-lerimiz, yani pasaportlarımız Bursa'ya dek geçerli idi; bu yolculuk mektupları teslim etmemiz gerektiği için çok ivediydi; Kütahya'ya dek geçerli bir pasaport sağlamak o tarihlerde çok güçtü; bu tür pasaportları yalnızca içişleri bakanlığı veriyordu; çünkü Hırvat casuslar Kütahya yolunu da kolluyordu ve zaten bizimle aynı tarihte oraya doğru bir keşif yolculuğu yapmışlardı.

Hançere ve yatağana sarılmayıp zehirlenmeyi denemişlerdi; Kossuth'un ve öteki Macarların alışveriş ettiği tüccarın malları zehirlenmiş olarak Kütahya'ya ulaşmış, ama talih yıldızımız yüzümüze gülmüş ve oradaki birkaç asker bu mallardan bizden önce satın aldığı için büyük valimiz yerine onlar zehirlenmişlerdi; yapılan sıkı incelemede bu işin ardında o bildik elçiliğin konağı olduğu ortaya çıkmış ve böylece de vaktinden önce kapatılmıştı.

Vaktimiz olsaydı Kütahya'ya dek geçerliliği olan pasaportu kolayca alabilirdim; çünkü Ali Paşa'yı Splény zamanından tanıyordum ve Kossuth ile olan ilişkiyi de biliyordu, ama görevimin doğası birkaç günlük bir gecikmeyi bile kaldırmadığı için Bursa pasaportu ile yola koyulduk ve bu da neredeyse başımıza işler açacaktı.

Yolculuğumuzun ilk bölümü Bursa'ya dek sürdü; bu yolculuğun kısa bir betimini bile yapamayacağım; çünkü belleğimde silik izler kalmış, ama zaten bu bölgeyi ve Osmanlı İmparatorluğunun ilk başkenti Bursa'yı Utazás keleten'in (Doğuda Yolculuk) IV. Cildinin sonunda ayrıntılı olarak anlattığım için gereksiz de. Onun yerine Bursa'nın rıhtımı olan Gömlek'te başımıza gelen komik şeyi anlatayım.

VI. Horváth'ın ajanlığıyla ilgili anılar, Avusturyalıların Zehirlenme Girişimi, Kütahya'ya Yolculuk.

Horváth'ın rolü 1848'de başlıyor. Macar hükümeti Windischgratz'ın ordusunun önünden Debrecen'e⁷ kaçınca Komárom'a bir mektup ulaştırmak gerekiyordu ve bu mektup çok önemliydi; mektupta hükümetin Debrecen'de olduğu yazılıydı ve Komárom'u sonuna dek savunmaya teşvik ediyordu ve güvenilir biri olmayan komutanın yerine de Guyon komutan olarak atanıyordu. Kossuth bu mektubu Komárom'a götürcek olana 10 000 forint ödül vaat etmişti

Bir gün yoksul giyimli bir Yahudi çıkagelmiş mektubu götürmek için ve Kossuth'a bu mektubu düşman teslim etmeyeceği konusunda ailesini ve çocuklarını rehin olarak öne sürmüştü.

Mektubu gerçekten de yerine ulaştırdı ve kale de tam düşeceği sırada kurtulmuş oldu.

Yanıtla dönen kişiye Kossuth 10 000 forint verdi, ama bu Yahudi şunları söyledi: "Sayın Vali Bey, ben bu görevi para için değil, yurdumu sevdiğim için yaptım".

İşte kurtuluş savaşımız sırasında bu tür başka hizmetler de veren Horváth o kişi idi; her zaman özveriyle davrandı, maddi ödülleri geri çevirdi.

⁷ Ukrayna sınırına yakın büyük bir Macar kenti. Günümüzde üçüncü büyük kenttir. (ç.n.)

Kurtuluş Savaşı yenilgiyle sonuçlansa da yurdumuzla bağlantı kuran kişi Horváth olmuştu ve gizli mektupların özverili postacısı o idi; benim bildiğime göre dört kez gitmiş ve Kossuth'a yanıtları getirmişti.

VII. Kütahya'ya Yolculuğum. Doğulu Ağırılama Biçimi, Genel Güvenlik Durumu.

Buharlı gemide zengin bir *Gömlekli* (Gemlikli – ç.n.) Rum tüccarla tanıştım; Macarları çok seviyordu ve saygı duyuyordu. Kossuth'un büyük bir hayranıydı ve onun *Gömlek*'te törenle karşılanması sırasında hazır bulunmuştu. Özellikle de yalnızca Türklerin değil, doğunun tüm halkların Macarlara sıcak bir sempati duyduğu, doğunun tüm halklarının Avusturyalılardan yürekten nefret ettiği onlara *Nemçe köpeği* (Alman köpeği) dediği sıralar.

Küçük Asya'nın tümünde araba yolu olmadığı için yolculuk at sırtında yapılıyordu ve bu nedenle *Gömlek*'te verilecek olan atlar hazırlanırken bu Rum tüccar bizi yakındaki evine davet etti.

Doğudaki Hıristiyan aileleri de Türklerde olduğu gibi değişik bir çevre (Rumlar, Ermeniler demek istiyorum); onlar da Türk kadınları gibi peçe takıyor; yalnızca sarı pabuç değil de kırmızı pabuç giyiyorlar ve Türk olmadıklarını böyle anlıyorsunuz; çünkü sarıyı yalnızca Türk kadınları giyebiliyor, ama onlar da erkekler topluluğuna katılmıyor. Hıristiyan kadınları da yalnızca kahve getirdiklerinde ve *tatli* getirdiklerinde birkaç dakika görebiliyorsunuz, sonra onlar da gizleniyor.

Rumumuz içtenlikle ağırlandı bizi, dudaklarımıza değerli çubuklar sokuşturdu ve çok geçmeden de melek gibi güzel üç kız belirdi; bunlar o antik üç güzel ile yarışabilecek güzellikteydi ve nefis kokulu kahveler getirmişlerdi. Her birinin elinde minik fincanlar ve minik tabakları vardı ve öyle büyüleyici bir davranışla sundular ki insanın fincanla birlikte bu minnacık elleri de tutası geliyordu. Cimrice doldurulmuş bu fincanı höpürdettikten sonra insanın binlerce öpücükle donatmak isteyeceği bu güzellerin istiridyе kabuğuna benzeyen dudakları bu kez açıldı ve sessizken bile konuşan bu dudaklar göksel bir övgü şarkısı gibi çın çın öten bir sesle sağ ellerini yüreklerinin üstüne değdirip alınlarına kaldırarak şunu dediler: *affietler olszun* ((Afiyetler olsun – ç.n.).

Derken sıra ikinci ikrama geldi: *tatli*. Bu ikramın doğunun görgü kurallarına göre dereceleri var; türü, nasıl karşılanıldığını anlatılıyor. Örneğin *citronad* (limonata olsa gerek – ç.n.) kompostosu içtenlikle karşılama anlamına geliyor; gül şerbeti ziyaretten çok büyük sevinç duyulduğu anlamına ve *tatli*-nin seçimi kadının hakkı olduğu için bunları yüreklerin duygularını ve kapıldığı çekimleri anlatmaya yarıyor; *tatli* gerçekten de, ballı bir konuşma yerine geçiyor. (...)

Atlara binip akşama Bursa'ya vardık; Bursa'dan Kütahya'ya at sırtında iki gün yol aldık ve yol boyunca çok güzel yerlerden geçtik ve koca dağ silsilelerini aştık.

Önceleri bu bölgeye *Kodesa Arab*'ın (Koca Arap – ç.n.) çetesi dehşet salıyormuş, ama Bursa valisi paşanın aklına bu çete reisini paşalığının muhafız komutanı yapmak gelmiş ve bu kişi adamlarından oluşturduğu polis örgütüyle Küçük Asya'nın bu bölgesini haydutlardan öyle bir temizlemiş ki insanın artık elinde bastonuyla dolaşabileceği bir yer olup çıkmış.

Kodesa Arab sayesinde Küçük Asya'nın yabancı bölgelerini rahatça geçtik. Yol Bursa'da önce kentin alanından geçiyor ve Rnydecus'un bir tabloya benzeyen dut ağaçlarıyla dolu dorukların arasından ilerliyor ve gecelediğimiz Heydar'ın ötesinde yüksek dağların ardında *Pursak Csai*'nin (Eski Thymbris ırmağı)(Porsuk Çayı – ç.n.) ıssız vadisine

yöneliyordu; bu ırmak *Altan Tash* (Altın Taş – ç.n.) dolayından kaynaklanan küçük bir ırmak, kuzeyden geliyor ve Agora'dan doğan *Szukaria* (Sakarya – ç.n.) ile birleşip sürekli kuzeye doğru akıyor ve *Kan-Dag* (Kan Dağı) eteklerinden denize dökülüyor.

Kutahiya (eski Cotjaemum) 30-40 000 nüfuslu ve Anadolu Beylerbeyiliğinin merkezi.

Purszuk Csai'nin verimli ovasının ortalarında, onun en güzel yerinde bulunuyor. Kentin tablo gibi güzel olmasını bir kayalığın ucunda tüm görkemiyle yer alan eski kalenin yıkıları artırıyor.

Kentin girişindeki yükseltide dörtgen biçiminde inşa edilmiş geniş bir kışla var; Anadolu içlerine gönderilmiş olan Macarların kalacağı yer burasıydı; daha doğrusu saygın tutukevi; biz de adımlarımızı oraya yöneltiyoruz.

IX. Kossuth ile İlk Karşılaşmamız. Kütahya'daki Macarlar

Kışlanın önüne vardığımızda askeri bir devriye etrafımızı aldı hemen ve bir *binbasi* (binbaşı – ç.n.) olan komutana götürdü; bizim Bursa'ya dek geçerli olan teskeremizi görünce bu tip bir teskere ile buraya dek ne cesaretle geldiniz diye öfkeyle bağırıp çağırdı bize. Yolculuğumuzun ivediliğinden söz ederek *teszkere* almaya vakit bulamadığımızı söyleyerek kendimizi bağışlatmaya çalıştım, buradaki Macarlar arasında tanıdıklarımız olduğunu da ekledim ve bize kefil olacaklarını belirttim, ayrıca da kısa bir süre kalacağız dedim. Ama o bunları anlamak istemiyordu. Bizim burada kalmamızın bile yasak olduğunu ve hemen Bursa'ya geri dönmemiz gerektiğini söyledi. Ben, hiç olmazsa geceyi burada geçirmemize izin vermesini rica ettim; atların da bizim de yorgun olduğunu söyledim. Bunlar bir işe yaramadı, bir *onbasi*'yi çağırıp iki kadana getirmelerini ve bizi birliği eşliğinde Bursa'ya geri götürmelerini emretti.

Macarlar arasındaki tanıdıklarımın László Berzenczey ve Miklós Katona gürültü patırtıyı duyup yanımıza geldi ve araya girip iyi insanlar olduğumuzu ve bize kefil olduklarını söylediler; bu arada iki kadana getirilmiş ve eşyalarımız bunlara yüklenmeye başlanmıştı.

Umutsuzluğa kapılmıştım; Kossuth'un kapısından geri çevrilmek, onu görmeden gitmek, onu tanımadan gitmek gerçekten de insanın kolunu kanadını kıran bir duyguydu, ama bu kişisel düş kırıklığının yanı sıra bana verilen görevi yerine getirememiş olmak da beni son derece kaygılandırmıştı; çünkü bana verilen görev gereği konuyu yalnızca Kossuth'a açabilecektim. Onunla baş başa görüşmeliydim. Bunların çok önemli olduğunu, yurdumuzun çıkarlarıyla ilgili olduğunu ve ivedi olduğunu da biliyordum ve bunları iletemek kaygımı daha da artırıyordu. Bu yüzden hizmetli yüreğini yumuşatmayı bir kez daha denedim, güzel konuşma yeteneğimin tümünü kullandım, yalvar yakar oldum, hiç olmazsa beş dakikalığına Kossuth'u görmeme izin vermesini istedim. Bunu duyunca durum daha da kötüleşti; kendisinin Kossuth'a gözü gibi baktığını ve bu yüzden hemen çekip gitmem gerektiğini söyledi; çünkü *teszkeremizin* olmaması durumu kuşkulu kılıyordu. “Laf istemez, hemen atlara!” dedi.

Ama insanın en kötü anında bile bir kadın çıkabilir; tam geri döndürülecektik ki Rutkayné,⁸ beni görünce, “sevgili teyzeciğim, İstanbul'da bizi ata bindiren Orbán Amca gelmiş” diyen Kossuth'un oğullarıyla kışladan çıkageldi. Rutkayné bizi selamladı ve “gelin sevgili Orbán, Lajos'umuz bahçesinde sizin içtenliğinize teşekkür etmek ister” dedi. Ben ise üzüntüyle, “bin bir sevinç duyarak giderdim, ama tutsağım şu an” dedim.

⁸ Bayan Rutkay, yani Rutkay'nin eşi demektir. (ç.n.)

Ama o anda tutsaklığımız sona erdi; çünkü öfkeli binbaşı Rutkayné'nin bizi tanıdığını görünce yanımıza gelmiş ve kalabileceğimizi söylemişti.

Rutkayné'yi izleyerek garnizonun karşısındaki bahçeye gittik, insanın sevgilisine yaklaşırken duyumsadığı gibi yüreğim küt küt atıyordu. Yaşamım boyunca, çağımızın bu en büyük adamına yaklaşırken olduğu ölçüde hiç etkilenmemiştim. (...) Dünyanın çeşitli yerlerini görmüş olan ben, Lajos Kossuth'u Kütahya'daki bahçesinde gördüğüm anı hiç unutmuyacağım.

Yüreğim yerinden fırlayacak gibiydi, bacaklarım titriyor, başım uğulduyordu; tüm bedenim de kutsal bir korkuya kapılmıştı. Tüm yolculuk sırasında kafamda kurduğum selamlama biçimi aklımdan çıkıp gitmiş, dudaklarım kıpırdamaz olmuştu.

Kendimi tanıttıktan sonra içtenlikle elimi sıktı, herkesi büyüleyen bakışları bana yönelince yüz binlerce kişiyi, hatta milyonlarca kişiyi coşturan sesi duyuldu. Ben durmuş bu müzikal sesi dinliyordum yalnızca, çağ açan, bir ulus yaratan kişiyi izliyordum, tapınmaya benzeyen bir saygıyla öylece kala kalmıştım, ağızımdan söz çıkmıyordu. (...)

Hiç farkına varılmayacak bir yakınlıkla ve bulunduğu düzeyden aşağı inmek lütfunda bulunarak karşıladı beni ve kendisi ve arkadaşları için yaptıklarından dolayı teşekkür etti. (...) Kossuth benim şaşkınlığımı fark etmiş ve kendisinin yarattığı güzel bir çiçekli çardağa buyur etmişti; İstanbul'da kalan arkadaşları ve oradaki koşulları sorguladı içtenlikle. Kendisine İstanbul'u gezip görmek kısmet olmadığını söyledi. Beni akşam yemeğine davet etti ve kız kardeşini masayı hazırlamaya gönderdi. Benim ona bir şey getirmiş olduğumu keskin zekâsıyla anlamıştı.

Getirdiğim yazıları okumak için içeri çekilince biz bahçeyi gezdik. Bahçenin gezinti yoluna dönüştürülmüş ve birlikte işlendiği belli olan bir bölümü vardı. Ayrıca herkesin kendine ait bir tarhi da vardı; can sıkıntısını gidermek ve sağlıklarını koruyacak bedensel işler yapmaya yarayacak yerlerdi bunlar. Bu ellerin işlediği bahçe belki de hiçbir yerde görülmemiştir; üzerinde usta ellerin, zevkin izi vardı; cennet bahçesi bile bundan daha güzel olamazdı. (...)

Bahçede çapa yapan yurttaşlarımız bizi görünce yanımıza geldi; dünyadan kopuk bu kişiler bize yüzlerce soru sordular. İstanbul'da kalmış olanları kışkıyorlardı, ağır işlerde çalışan, ama hiç olmazsa özgür olanları.

X. Kütahya Kışlası ve Sakinleri

Burada geçireceğimiz birkaç ay sırasında yurttaşlarımızla birlikte olabilmek için kışlaya yerleştik. Binbaşı bize sevimli bir oda ayırttı.

Ben ise binbaşuya teşekkür ettim. Ayrıca ona da söyleyeceğim gizli konular vardı.

Yazgı kimi insanları belli amaçlar için seçiyor olsa gerek; Kossuth'un İstanbul'daki elçiliğin cinayet planlarına karşı yaşamını korumak ve ona göz kulak olmak ve ona yönelebilecek saldırıları savuşturmak için ben seçilmiştim anlaşılan.

Daha Sumla'dayken bile Hırvat ajanların bize yönelik saldırı planlarını boşa çıkarmıştım. Şimdi de Kütahya'dan önce konakladığımız son yerde Jovanoviç'in on iki katilini tanıdım.

Binbaşuya bunu anlattım ve hemen güçlü bir atlı birliği devriyesi gönderdi ve bu kişileri Kütahya yakınlarında buldular ve *Gömlek*'e (Gemlik) geri gönderdiler.

Üstümüzü başımızı temizleyip kendimize çeki düzen verdikten sonra Kossuth'un evine yollandık. (...)

Kossuth yanıtlarını yazarken biz de birkaç gün oradaki koşulları ve göçmenlerin her birini tanıma fırsatı bulduk. Kont Kázmér Batthány'nin dışında – ona, bir istisna olarak kentte ev vermişlerdi -, herkes kışlada yaşıyordu.

Kütahya'daki kışlada sultanın kaldığı yer ayrılmıştı Kossuth'a ve bu onun büyük ölçüde taltif edildiği anlamına geliyordu.

Türkler ona saygıda kusur etmiyor, ona *madzsar kral* (Macar Kralı – ç.n.) diyorlardı; dışarı çıktığında tıpkı padişaha yaptıkları gibi yığınla insan ona eşlik ediyordu. Ötekilere de bir ya da iki asker eşlik ediyordu nereye giderlerse, hatta bahçeye giderlerken bile uzaktan izleniyorlardı.

Avusturya'nın 800 000 süngüsü Asya'nın bu ıssız köşesine yerleştirilmiş elli adamdan korkuyordu; çünkü parasız ve silahsız Macarların yeniden harekete geçeceğini düşünüyorlardı. Çünkü Macar ulusu birkaç ayda koskoca orduları ülkeden kovmuş çıkarmıştı. Moskofların hoşgörüsü sayesinde hayatta kalan Kütahya'daki kaçkınları bu yüzden özenle koruyorlardı. Avusturya hükümeti ve diplomasisi zavallı Türklere Anadolu içlerine gönderilmiş olanlardan kimsenin kaçmaması için garanti vermişti.

Kütahya kışlası 100 odalı bir yapı idi ve kaçkınlarımızın burada rahatı yerinde idi. Arka taraftaki üç oda savunma bakanı Lázár Mészáros ve Miklós Katona'nındı ve ev işlerine Miklós Katona baktığı için ona şakayla karışık benim eşim diyordu. En nefis yiyecekleri hazırlayan Mészáros'un mutfağıydı, alınacakların listesiyle öteye beriye koşuşturunca anlamıştım bunu. (...)

Karşı köşede komutan Mór Perczel'in odası vardı ve artık çevresiyle özdeşleşmiş bir ruh hali içindeydi. Ve durmadan yazgıya ve insanlara verip veriştiyordu; kendisini övüp duruyor, ama başkalarına karşı sabırsız ve adaletsiz bir tutum gösteriyordu. O sırada bile Macaristan'ı kendisinin kurtardığını, ileride kral olacağını söylüyordu ve bu bir türlü aklından çıkmıyordu, belki bugün bile.

Ortalarda bir yerde Dembinszky'nin odası vardı; güvercin gibi uysallaşmıştı, oysa çarpışmalar sırasında gözü pek bir kartal gibiydi.

Koca bıyığı, upuzun boyuyla Asbóth ona yakın bir odada kalıyordu, Kendisi daha sonra Amerika'da da Macarların adına şan kazandırmış ve orada ölmüştü.

Londra'da sık sık birlikte yemeğe çıktığımız Pista Kinizsi'yi [Pišta, István (İştvan) adının okşama biçimidir - ç.n.] anımsıyorum bir de. Ayrıca Károly Ács, Lorodi, Gyurmán, Dániel Ihász ve başkaları vardı.

Kütahya'daki üçüncü günümüzde Kossuth ile vedalaştık öğle yemeğinde. Onun verdiği yanıtları alıp İstanbul'a döndük ve orada bunları yurdumuza götürecektir olan Horváth'a verdik.

(...)

XII., XIII., XIV. Kütahya'ya Yerleştirilenlerin Mississippi ile Yolculuğu, Benim Geri Kalışım, Thököly'nin Gömütünü Arayışım.

Baron Stürmer bana özellikle dış biliyordu ve avukatımız Loschi gibi - İstanbul'da, *teke*'de (Herhangi bir Tekke olmalı burası – ç.n.) hançerlenmişti -, öldürülmekten talihli yazgım ya da daha doğrusu Macar bileğim ve nacağım sayesinde kurtulmuştum; beni ne olursa olsun yakalatıp Macaristan'a göndermek istiyordu.

Bunu öğrenince hemen Kütahya'ya, Kossuth'a yazdım; bu arada Mississippi adlı Amerikan drenotu da Kütahya'dakileri Amerika'ya götürmek üzere izin almış ve yola

çıkmişti. Kossuth'tan beni de götürmesini istedim. Bunu kabul etti ve yola çıkmadan birkaç gün önce Kütahya'ya gelmemi istedi.

Ancak gemi beklendiğinden birkaç gün önce geldi.

Ve ben yalnızca *Gömlek*'e dek geçerli olan *teszkeremle* rıhtıma ulaştığımda Kossuth ve arkadaşları artık gemiye binmek üzereydiler.

Kossuth kaptana beni de almasını söyledi, ancak kaptan gemide fazla yer olmadığını söyledi. Ve ben böylece Asya kıyılarında ona Macarca olarak yüksek sesle bağırarak bol şans dilemek zorunda kaldım.

Kossuth'un sadık hizmetkârı *Süleyman* da benimle birlikte kıyıda idi ve zengin armağanlar verilmişti ona; çünkü onu belirsiz yazgısına ortak etmek istememişti. (...)

Ben daha sonra *Nicomedia* (İznik) kıyılarında on yıllar boyunca burada yaşamak zorunda kalmış ve ölmüş olan Thököly'nin unutulmuş gömütünü aramaya karar verdim; böylece avutacaktım kendimi.

(...)

XV. İstanbul'dan Kaçışım.

İstanbul'da annem ve babamla vedalaştıktan sonra bir İngiliz gemisiyle gizlice İngiltere'ye, Liverpool'a gittim, daha sonra da Macaristan'a geçtim.⁹

---

⁹ 1859 yılında yurduna dönme izni alabilmiştir. (ç.n.)

BASİRÎ'NİN YENİ TÜRKÇE ŞİİRLERİ¹

NEW TURKISH POEMS OF BASİRÎ

ПОЭЗИЯ БАСЫРА НА НОВОТУРЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Ahmet İÇLİ*

ÖZ

Klâsik Türk edebiyatının önemli kaynaklarından birisi de mecmualardır. Mecmualar derleme niteliği taşıyan eserler olarak tarif edilebilir. Manzum veya mensur birçok edebî eseri, manzumeyi ve çeşitli alanlarda yazılmış metinleri ihtiva eden mecmualar üzerindeki çalışmalar son yıllarda artarak devam etmektedir. Edebî metinleri ve manzumeleri içinde barındıran mecmua çalışmalarının hız kazandığı bu süreçte her yeni mecmuada yeni bir şaire veya şairlerin yeni eserlerine/şiiirlerine ulaşılabilir.

Eldeki verilere göre, 16. yüzyıl Türk edebiyatında Türkçe şiir yazan iki Basîrî vardır. Bunlardan Alaca, Horosanlı, Şarkî, Acem veya Bağdatlı olanının Türkçe şiirleri yayımlanmıştır. Aynı yüzyılın sonlarına doğru ölmüş olan Aynîzâde Abdulgâni Basîrî'nin de Zübdetü'l-Eşar'da sadece bir beyti bulunmaktadır.

“Bahru'l-Maarif” veya “Sandukatu'l-Maarif” olarak da nitelendirilen ve 17. yüzyılın başlarında yazımı Kasîmî tarafından tamamlanan mecmuada Basîrî adına kayıtlı on üç gazel/şiir/manzume bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Türkçe şiirleri yayımlanmış olan Bağdatlı Basîrî'nin şiirleri arasında görülen bir gazel ile aynıdır. Diğer on iki gazel ise yayımlanmış metinler arasında yoktur.

Makalemiz, yeni tespit ettiğimiz ve üzerindeki çalışmalarımızı tamamlayıp tanıtımını yayın aşamasına getirdiğimiz, M. 1625 yılında yazılmış Kasîmî mecmuasında geçen Basîrî mahlaslı şairin onbir yeni şiirinin yayımıdır.

Anahtar Kelimeler: Mecmua, Basîrî, Kasîmî, şiir/gazel

ABSTRACT

One of the important source of Classical Turkish literature are magazines. Magazines could be identified as works have the characteristics of compilation. Studies on magazines which include poetic or prosaic, poets and texts that are written in various lines are increasingly continued during the recent years. In this accelerated process about magazine studies that included texts and poems, it could be reached to a new poet or poet's new poems in every new magazine.

There are 2 (two) Basîrîs in 16th century Turkish literature based on available information. Those which Alaca, Khorasanian, Şarkî, Acem and Baghdadian's Turkish

¹ DOI : 10.17498/kdeniz.4075

* Doç. Dr. Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyat Bölümü Öğretim Üyesi, ahmeticli@ardahan.edu.tr

poems are broadcasted. Aynîzâde Abdulgânî Basîrî who died late in same century has only one couplet in Zübdetü'l-Eşar.

There are 13 poems/odes registered to the name of Basîrî in the magazine that called as well "Bahru'l-Maarif" or "Sandukatu'l-Maarif" completed by Kasîmî in early of 17th century. One of them is the same with an ode which is seen among Baghdadian Basîrî's broadcasted poems. Other 12 odes are not existed in broadcasted texts.

Our article is a broadcasting of nicknamed Basîrî's 12 new poems are written in A.D 1625 in Kasîmî magazine that we've just determined and completed studies on and made it ready to broadcast.

Key words: Magazine, Basîrî, Kasîmî, poem/ode.

АННОТАЦИЯ

Печатные издания являются одним из самых важных источников классической турецкой литературы. Издания дают оценку и описание художественным произведениям. В последние годы количество опубликованных многих литературных произведений в стихах или прозе, тексты, написанные в различных жанрах продолжает увеличиваться. Публикация литературных текстов и стихотворений молодых поэтов или писателей в различных новых изданиях тем самым они популяризировали авторов.

Согласно рукописным данным, Басыр является представителем в турецкой поэзии XVI века. Среди стихотворений, написанных на турецком языке, ярким примером являются Аладжа, Хоросанлы, Шарки, Аджем и Багдад. В то же время было найдено одно двустишие Зубдетуль-Эшар, принадлежащее Айнизаде Абдулгани Басыру.

Также были обнаружены тринадцать газелей/стихотворений Басыра, проанализированные «Бахруль Маариф» и «Сандукатуль Маариф», опубликованные издательством Касыми в XVII веке. Среди них стихотворение Багдад написано в форме газели на турецком языке. Однако тексты двенадцати газелей не опубликованы.

В данной статье нами проанализированы одиннадцать стихотворений Басырлы, опубликованных в 1625 году (Миляди) в издательстве Касыми.

Ключевые слова: издательство, Басырлы, Ккасыми, стихотворении/газель.

GİRİŞ

Eldeki verilere göre Klâsik Türk şiirinde Türkçe şiir yazan Basîrî mahlaslı üç şair vardır. Bunlardan ikisi 16. yüzyılda yaşamıştır. Bir diğeri de Musullu olup 19. yüzyıl şairidir. Kaynaklarda *Tutî vü Zâğ* isimli eseri Şerif tarafından Türkçe olarak yeniden yazılan bir Basîrî daha bulunmaktadır. (Köksal 2006: s. 581) Şerif'in eseri 16. yüzyıl sonlarında (H. 1005/M.1596) (Şerif, 47b) yazıldığı için bahse konu Basîrî'nin bu iki şairden birisi olma ihtimali de vardır.

Çalışmamız 17. Yüzyılın başlarında tamamlanan bir mecmuada geçen Basîrî mahlaslı şaire ait on iki yeni şiirin yayını olduğu için 16. yüzyılda yaşamış iki şairi kısaca tanımakta

fayda vardır. Zira yaptığımız araştırmalara göre bahse konu Basîrî'nin hangisi olduğu konusunda kesin ve net bir bilgiye sahip değiliz.

Tezkirelerin ve diğer biyografik eserlerin verdiği bilgilere bakıldığında² biri 16. Yüzyılın ilk yarısında diğeri de yüzyılın sonunda vefat eden iki Basîrî vardır.

1. Basîrî Mahlash Şairler ve Eserleri

1.a. Basîrî-i Bağdâdî (d. H. 871/M. 1466-öl. H. 941/M.1534-35)

Adı Mehmed b. Ahmed olan Basîrî'nin nereli olduğu konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmaktadır. Şair Osmanlı hâkimiyeti altında olmayan bir Acem diyarındandır. Kaynaklara bakıldığında iki görüş ileri çıkmaktadır. Buna göre şair, Horosanlı veya Bağdathıdır (Kartal 2006: 13). Pesteli Hisâlî'nin *Metâliü'n-Nezâr*'inde geçen Farsça ve Türkçe matlaların çoğunda şair için Basîrî-i Şarkî isimlendirmesi söz konusudur. Şarkî tanımlaması olmayan şiirler de bahse konu şaire aittir. (Kaya 2003; Kalyon 2011).

Basîrî'nin *Farsça Divanı* üzerinde akademik bir çalışma vardır. (Sarısoy 2001). *Türkçe Divanı*nı Kâtip Çelebi de bildirmektedir (2013: 643). Fakat Kartal'ın da belirttiği gibi (2006: 23) şairin müstakil bir divanının nüshasına henüz rastlanmamıştır. Kartal birçok şiir mecmuası ve *Farsça Divan*'ının sonundaki Türkçe şiirlerden hareketle Basîrî'nin Türkçe şiirlerini yayımlamıştır (2000, 2006). Şairin bir diğer eseri de *Benginâme*'dir. Eser üzerinde Başpınar'ın bir makalesi vardır (2011). Basîrî'ye atf edilen bir diğer eser de Kâtip Çelebi'nin *Risaletü'l-Basîrî* olarak tanıttığı *Latife Risalesidir* (2013: 694). Eserin eksik bir nüshası Koyunoğlu Kütüphanesinde olduğu söylenmektedir. (Kartal 2006: 26-27; Çavuşoğlu 1992: 106). Tespit ettiğimiz ve kaynakça bilgisi verdiğimiz Nigîni Mecmuasında da Basîrî'nin kahramanı olduğu 6 (altı) latife/fıkra vardır. Bunlar da şairin latifeleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca şaire ait tarih manzumelerinin olduğu da belirtilmektedir. (Kartal 2006: 27).

1.b. Basîrî, Aynîzâde Abdulgani (öl. H. 1008/M.1599)

Aynîzâde Basîrî hakkında ilk bilgi Kafzâde Fâizî tarafından verilmiştir. *Zübdetü'l-Eşar*'da (s. 13)³ kendisine ait aşağıdaki beyit vardır.

Destünde gördiler o benâni beşer beşer

Uşşâk saydı nakd-i revânî beşer beşer

Sicill-i Osmânî'de şair hakkında "Halep Alay Beyi olup Kanije Seferinde 1008'de fevt oldı, şairdir" (Mehmed Süreyyâ C.2. s. 21) bilgileri vardır. *Tuhfe-i Naili*'de de bu iki çalışmaya atf yapılarak şair kısaca tanıtılmış olup aynı şiir örneği verilmiştir (2001: 100). Aynîzâde Basîrî'nin bilinen herhangi bir eseri yoktur. Fakat yapılacak olan yeni çalışmalarda eserlerine ve mecmualarda kendisine ait yeni şiirlerine ulaşılabilir.

² Basîrî'nin hayatı, eserleri ve hakkındaki diğer bilgiler için birçok tezkire ve biyografik kaynaktan faydalandık. Bunları kaynakçada belirttik. Geniş bilgi için kaynakçaya bakılabilir. Ayrıca Basîrî üzerinde önemli ve son çalışmalardan biri olması hasebiyle ve bilgileri tekrar etmemek adına, Ahmet Kartal'ın çalışmasında geçen son bilgileri esas aldık. Çalışmamızın birçok yerinde bu çalışmaya atf vardır. (Bkz. Ahmet Kartal (2006) Basîrî ve Türkçe Şiirleri, Ankara: Akçağ Yayınları). Şairin hayatı, şiir sanatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bu esere bakılabilir.

³ Edirne Selimiye Yazma eser kütüphanesi 22 Sel 2001'e kayıtlı yazmada daha sonraları yazıldığı belli olan sayfalandırma sistemi kullanıldığı için tarafımızdan da sayfa numarası olarak belirtilmiştir.

2. Basîrî'ye Ait Yeni Şiirler

Klâsik Türk şiirinde 16. yüzyılda yaşamış, varlığını bildiğimiz ve Türkçe şiir yazar Basîrî mahlaslı en az iki şair vardır. Bunların şiirlerini ihtiva eden farklı mecmualar ve eserler söz konusudur. Tezkirelerde de bu şairlere ait birçok şiir vardır. Fakat her iki şairin de müstakil birer divanları hakkında net bir bilgimiz yoktur. Şiirlerin bir kısmına ancak tezkirelerde, diğer biyografik kaynaklarda ve mecmualarda rastlanmıştır.

Aynîzâde Basîrî'nin bir beyti dışında elimizde herhangi bir manzumesi veya eseri bulunmamaktadır. 15. yüzyıl sonu ve 16. yüzyılın ilk yarısında yaşayan Basîrî-i Acem veya Alaca Basîrî'ye (öl. 1534-5) ait olduğu belirtilen *Farsça Divanının* sonunda bulunan Türkçe şiirler ile başka mecmua ve yazma eserlerde rastlanan diğer Türkçe şiirler Ahmet Kartal tarafından yayımlanmıştır (2000, 2006).

Bu çalışmaya göre, Basîrî'nin Türkçe şiirlerinin tasnifi şöyledir: 3 Kaside, 1 murabba, 61 gazel, 6 kıta, 6 matla ve 6 müfret.

2. a. Mecmuanın Tanıtımı

Klâsik Türk edebiyatının en önemli kaynaklarından olan mecmualarda birçok şairin yeni şiirlerine rastlanabilmektedir. Şiir mecmuaları, herhangi bir “şairin bir şekilde divan nüshalarına girmeyen veya bulunmayan nüshalardan kaynaklanan eksik şiirlerini temine yardımcı” olmak adına da önemli metinlerdir (Aydemir 2007, s. 127). Bunun yanı sıra, henüz divanlarına ulaşılmamış şairlere ait manzumeler de mecmualarda görülebilir. Mecmualar “şair veya yazarlara ait yeni sayılabilecek manzume veya eser barındırmak” (Kurnaz-Aydemir 2013, s. 56) adına önemli kaynaklar arasındadır.

17. yüzyılda yazılmış *Kasımî Mecmuası* da içeriği açısından değerli bir eserdir. Eserin baş taraflarında *Bahru'l-Maarif* ve *Sandukatu'l-Maarif* isimleri de yazılıdır. Mecmuanın tamamı, kendisinin de şiirleri olan **Kâsımî** tarafından derlenmiştir. Birçok yönden önemli olan mecmua, manzumelerin alfabetik olarak tertip edildiği derleme bir divan özelliği de taşır. Şairlerin nazire gazellerini de barındıran mecmuada, edebiyatımızda manzum mektup geleneğinde yazılmış çeşitli manzumeler de bir arada sunulmuştur. Eserin bir diğer özelliği de Bağdat ve çevresinde yaşamış şairlere yer vermesidir.⁴ Mecmuada, farklı konularda yazılmış mensur ve manzum metinler de söz konusudur.

Mecmua, Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Yazma eser salonunda Ağâh Sırrı Levend yazmaları arasındadır. Eserin kaydı şöyledir: **ASL Mec 625**.

Eserin yazarı, **Seyyid Kasım** b. Seyyid Abdullah b. Seyyid Murtaza b. Seyyid Abdulfafurü'l-Hüseynî'dir. Mecmua, **H. 1034/M. 1625** yılının Recep ayında tamamlanmıştır (127a)⁵. 270 yapraktan müteşekkil eserde Divanî ve Talik hat kullanılmıştır. Ayrıca nesih yazı örnekleri de vardır.

Mecmua yazarı, eserin sahibinin, malikinin ve baştan sona kadar da yazarının kendisi olduğunu açıkça belirtmektedir. Eserde sayfaların satır sayıları farklılık arz etmektedir. Bazı sayfalarda satır sayısı 26 olmakla birlikte manzumelerin olduğu bölümlerde genellikle 19 satır bulunur. Manzumelerden önce şairinin mahlası, varsa tanınmasını gerektirecek

⁴ Mecmua üzerinde geniş çaplı çalışmalarımız devam etmekte olup, mecmuanın tanıtımı da başka bir makale kapsamında tarafımızdan hazırlanmaktadır. Mecmuanın kitap olarak da yayımlanması üzerinde de çalışmalarımız tamamlanmak üzeredir.

⁵ Mecmuadan yaptığımız alıntılar için alıntının geçtiği yaprak numarası ve yaprağın hangi yüzünde olduğu (yk. 127a) şeklinde verilmiştir. Bu durumda yapılan bu alıntı, mecmuanın 127. yaprağının ön yüzünde geçmektedir.

sıfatı ile birlikte verilmiştir. Şairlerin mahlasları da tüm metin gibi siyah mürekkeple yazılmıştır. Fakat mahlasların üstlerinde kırmızı mürekkepli çizgiler bulunur.

Mecmuada Basîrî mahlaslı 13 (on üç) Türkçe şiir/gazel bulunmaktadır. Bunlardan 12'si yeni olup bir tanesi Kartal'ın yayımladığı kitapta da geçmektedir (bkz. 2006: 118). Mecmuada Basîrî için herhangi bir sıfat kullanılmamıştır. Kartal'ın çalışmasında da geçen bu şiirden hareketle bu şiirlerin de aynı Basîrî'ye ait olabileceği dile getirilebilir. Kartal'ın bahse konu "sıkıldı" redifli şiiri tespit ettiği mecmuada ise yalnızca bu şiir vardır:

[117b]⁶

Mef'ülü Mefâ'îlü Mefâ'îlü Fe'ülün

Cevrûñle senüñ hâtır-ı mahzûn şıkıldı

Gözyaşı döküp dâde-i pür-hûn şıkıldı

Yâd-ı leb-i la'lûñle senüñ meykedelerde

Allâh ki⁷ yine bâde-i gülgün şıkıldı

Mestâne çeküp sîneme⁸ kucduqça⁹ miyânuñ

Ter düşdi biraz ol kad-i mevzûn şıkıldı

Tâc-ı zer¹⁰ ile salţanatuñ derd-i serinden

Ey dil nice¹¹ Cemşid ü Ferîdün şıkıldı

Meydâna çıkup mektebe varınca¹² Başîrî

Haylice bu ebyât ile mazmûn şıkıldı

Bahse konu yukarıdaki gazel hangi şaire aitse **Kasımî** mecmuasındaki şiirler de aynı şaire aittir. *Zübdetü'l-Eşar*'da belirtilen ve Bağdatlı olarak tanıtılan Basîrî'nin (s. 13) Kasımî mecmuasında geçen Basîrî ile aynı kişi olma ihtimali çok yüksektir. Çünkü eserde Bağdatlı şairlerin şiirlerinden örnekler çok fazladır. Kesin olmamakla birlikte tespit ettiğimiz yeni şiirlerin, Bağdatlı Basîrî'ye ait olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Aynîzâde Abdulgani Basîrî'ye de ait olabileceği göz ardı edilemez.

⁶ Bu şiir hem incelemeye esas mecmuada hem de Kartal tarafından yayını yapılan kitapta (s. 118) kayıtlıdır. Fakat kelime bazında farklı yazımlar söz konusudur. Bu farklılıklar tarafımızdan dipnot ile belirtilmiştir. Metindeki okuma incelemeye esas mecmuada geçen okumalardır. Dipnotta iki noktadan sonra verilen okuma ise, Kartal'ın çalışmasına atıftır.

⁷ Allâh ki: Alındı

⁸ Sîneme: sîneye

⁹ kucduqça: kucduqda

¹⁰ zer: ser

¹¹ Ey dil nice: Ay pençe-i.

¹² Meydâna çıkup mektebe varınca: Varınca yine mekteb-i irfâna

2. b. Basîrî'nin Şiirleri

Yukarıda da değinildiği gibi çalışmamızda Basîrî'ye ait on iki yeni şiir/gazel vardır. Gazeller Arap harflerinden Latin harflerine ilim çevrelerince sıkça kullanılan transkripsiyon alfabesiyle aktarılmıştır. Yeni yazıya aktarımda “ile” edatı kelimelerden ayrılmıştır. Fakat “la-le” şekli olduğu gibi korunmuştur. Hemze elif ile de yazılabilen “kâyim” “dâyim” gibi kelimelerde metnin imlasına sadık kalınmıştır. Genitif/belirtme eki olan “i/yi”nin yazımında metnin imlasında “hemze”nin kullanıldığı durumlar söz konusudur. Ünlü harflerden sonra gelen bu “hemze” için yazılması gereken “i” harfinin yanı sıra “Basîrî’i” örneğinde görüldüğü gibi tarafımızdan kaynaştırma ünsüzü “y” de eklenmiştir.

İncelemeye esas şiirlerin hepsinin Aruz kalıpları şiirlerin üst taraflarında belirtilmiştir. Ayrıca şiirler tıpkı mecmuada olduğu gibi kafiyelerine göre sıralanmıştır. Bununla birlikte gazellerin geçtiği yaprak numaraları da şiirlerin üst taraflarında gösterilmiştir.

GAZELLER

[22b]

Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilâtün Fâ’ilün
Serverâ ser-pençeñe şâhîn-i devlet kındı tüt
Farķına murğ-ı hümâ-yı evc-i ’izzet kındı tüt

Sâ’idüñde sâye-i zülfün peri Cibrîl şan
Ya nihâl-i sidre yâ fâvüs-ı cennet kındı tüt

Gülşen-i küyuñ nihâlin cây iderse murğ-ı dil
Bâguna bir bülbül-i şürîde-hâlet kındı tüt

Âkıbet şâhum ’uķâb-ı çarķ ider anı şikâr
Hüdhüdâsâ farķuña tâc-ı sa’âdet kındı tüt

Aks-i hıtt-ı ’arızın vuşlat şebinde dil görür
Ey **Basîrî** koynuña vefķ-i muħabbet kındı tüt

[27b]

Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün Mefâ’ilün
Cihâmî ğarķ ider seyl-âb-ı eşķ-i çeşm-i ter vardur
Sütün-ı ’arşı dir dir ditredür âh-ı seher vardur

Emîn olma vücüdum yana yana olsa hâkister
Derünümde gönül dirler söyünmez bir şerer vardur

Meşām-ı cāna bŷy-ı āşinālġ geldi güldükçe
O gülden kâşġd-ı bād-ı şabādan bir haber vardur

Ser-i kŷyına dildāruñ gidersen ‘aşkı yoldaş it
O derbend-i muħabbetdür yolında çok haţar vardur

Fenādur şŷretŷm gerçi derŷnum ‘aşka meskendŷr
Bulnmaz degme bir kān iġre bende bir gŷher vardur

O rŷmī dilbere tenbġh idŷñ haţtġn tġrāş itsŷn
Hŷrŷc-ı leşker-i kŷfr ŷstine muħkem sefer vardur

Bilŷr yokdur dilŷr ey ġamdi kadr-i gevher-i nazmı
Başġrġ Beg gibi ‘ālemde bir şāhib-nazar vardur

[81b]

Mef’ ŷlŷ Fā’ ilātŷ Mefā’ ilŷ Fā’ ilŷn
Kaddŷm egerçi ġenge şebġh eyledi sitem
Ger bezm-i ġamda şevkle kġlsam naġam ne ġam

Efgān u cism-i zerdle bezm-i şeh-i ġamda
Ey mŷdde ‘i sŷ’āl iderseñ neyem ne yem

Bir perde ġekdi dideme nakş-i ġayāl-i yār
Tā her baña ki kġlsa nazar şanam şanem

Gŷlzār-ı dehri taḡ’-ı selimŷmle geşt idŷp
Şāh-ı ma’ānġ ġonġelerin hep derem direm

Zŷlmŷñle bŷriyālara şarduñ **Başġrġyi**¹³
Şekvā idem ġaşġrle şāha yaġam yaġam

¹³ Metinde “Başġrġ’i” şeklinde yazım söz konusudur. Latin harfli yazımda kaynaştırmaya ŷnsŷzŷ “y” tarafımızdan eklenmiştġr.

[83b]

Mef'ülü Mefā'ilü Mefā'ilü Fe'ülün
Lāyık mı şalup 'āşıkı ferdälara dāyim
Ey serv-i revān olmayasın 'ahdüñe kāyim

Cāyiz midi Mecnūna koyup kūy-ı nigārı
Hāyim geze şahrāları mānend-i behāyim

İnsāna cihān içre budur devlet-i 'uzmā
Bir yār-ı mülāyimle muķārin ola dāyim

Hecr-i leb-i la'lüñle düşelden mey-i nāba
Dāyim dil-i dīvāne dūrür deyrde nāyim

Yayını çekerdüm felegüñ neyse **Başiri**
Girseydi eger kabzama bir yār-ı mülāyim

[83b]

Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilātün Fā'ilün
Gerçi kim yokdur Mesih-enfāsınuñ farkında dem
Şimdi i'cāz-ı lebüñ geçmişdür anı ey şanem

Vaşf-ı hüšnüñ mü-be-mü tahrir ü takrir itmege
Oldı cānā haṭṭ-ı müşg'inüñdeki her kıl kalem

Şarf-ı naqd-i cān ile taşrife gelmez ol peri
Ey mu'allim sen diledin kıddine rāyet 'alem

Her habāb-ı cām-ı mey bir demde ber-bād olduğı
Cürm-i Cem 'afv olduğına bir nişāndur lā-cerem

Hüsrev-i mülk-i kelāmem ben kemāl-i nazm ile
Bir haşem şeklindedür baña **Başiri** muhteşem

[84a]

Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün
Sirişk-i dide-i ğam-dīdemi bir baħr-ı ħūn itdüm
Ser-i ħūnīnūmi andan ħabāb-ı lālegūn itdüm

Benem ol merd-i ħařm-efgen bu tiĝ-i tiz-i nazmumla
Belāĝat mülkinūñ serverlerin cümle zebūn itdüm

Benem ol āřinā-yı lücce-i baħr-ı ma'ārif kim
Nice ğavvāř-ı baħr-ı nazmı anda ser-nigūn itdüm

Cūnūn ehlin zebūn itmiř kemend-i zūlfini gördüm
Ben ol sevdā ile řimdi taķāzā-yı cūnūn itdüm

Fūnūn-ı fażl u 'irfānuñ ħabīriyem **Bařiriyem**
Me'ānī müfredātın cem' idüp cümle yekūn itdüm

[84a]

Fā' ilātūn Fā' ilātūn Fā' ilātūn Fā' ilün
Nāz ile ey ğonçe-fem gülzāre 'azm it řubħ-dem
Devr-i gül hengām-ı müldür 'ayř u nūř it dem-be-dem

Her gül-i ter rüz u řeb 'arż-ı 'izār eyler saña
Bunca āħ u ğam nedür ey 'andelīb-i ħoř-naĝam

Āb-ı şebnemle cilā virmekde tāb-ı āfitāb
Sūsen-i āzādenūñ tiĝında neyler zeng-i ğam

Serv-ķad hercāyilerde görmedüm ey fāħite
Ahdine řurmiř senūñ servūñ gibi řābit-ķadem

Ey **Başiri** bir benem kim merĝzār-ı dehrde
Her gül-i nāzūk bedenden ħāřılıum cevr ü sitem

[99b]

Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün
Biñ âdem cem' olur gülşende şimdi bir kabağ üzre
Ki zîrâ mevsim-i güldür cihân cümle ayağ üzre

Ferâmüş eyleyüp gam-hâne kaydın 'azm-i bāğ eyle
Kurup bezm-i bisâf-ı 'ayşî gülşende ferâğ üzre

Sirişk-i al aqıtımış yād idüp Ferhād-ı miskîni
Görenler jâle şanmış lâle-i rüşen-çerâğ üzre

Geçüp beñzi kesilmiş reşk-i ruhsârûnla gülşende
Hacâlet düşdi var ise gül ü nesrîn-i bāğ üzre

Başîrî geçdi 'ömri gerçi bir tağ ile Ferhādûñ
Beni seyr eyle ki qoydım tenümde dāğı dāğ üzre

[107b]

Mef'ülü Fâ'îlâtü Mefâ'îlü Fâ'îlün
Tübâ revâ ki qaddine kemter gulâm ola
Câyiz felekde kendüñe qâyim-maqâm ola

Şâhâ semender-i rif ate oldıqça sen süvâr
Ser-rişte-i merâmuñ elüñde zimâm ola

Ey gözleri harâmî helâl olmaya saña
Bensiz şarâb-ı nâbı içerseñ harâm ola

Ol mâh hançerüñle özün bir tutarsa ger
İşi bir iki günde hilâlûñ tamâm ola

Seyr itdürürse zülfini aldanma ey gönül
Şehbâz-ı dil şikârına şâyed ki dâm ola

Höşdur **Başîrî** gül gibi gülşende dilberüñ
Her dem elinde cām-ı mey-i lâ'l-fâm ola

[117a-117b]

Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilātün Fe‘ilün
Gördi şem‘ öyküneli kıddüñe mezmüm oldı
Kodı serkeşligini hıdmetüñ müm oldı

Kāmet-i cilve-gerüñ leşker-i ‘uşşāk içre
İlm-i hüsn ü bahādur diyü ma‘lüm oldı

Māh şem‘ ile gezüp bulmadı küyüñda seni
Yandı yıkıldı ğamuñla gice mehmüm oldı

Şerh ider zerre kadar sırr-ı dehānuñ yokdur
Şimdi erbāb-ı suhan var ise ma‘düm oldı

Vaşf-ı dendānuñ ile şi‘r-i **Başırī** cānā
Dürr-i meknün ile bir cevher-i manzüm oldı

[117b-118a]¹⁴

Mef‘ülü Mefā‘ilü Mefā‘ilü Fe‘ülün
Dil dām-ı ser-i zülf-i perişānuña düşdi
Ammā ki gönül çāh-ı zenehdānuña düşdi

Cān hoşka-i la‘l-i leb-i mercānuñ ararken
Ser-rişte-i dil cevher-i dendānuña düşdi

Dil hastaları tu‘me-i şemşirüñ idende
Dil teşnelerüñ hançer-i bürrānunā düşdi

Ten hāk-i reh-i küyüñ üftādesi oldı
Āvāre gönül hāşılı dāmānuña düşdi

¹⁴ Şiire Zihni ve Şeyhülislam Yahyâ'nın nazirelerinin olduğu söylenebilir. Şiirin geçtiği yaprakta bu manzumeler de bulunmaktadır. (Yahyâ'nın şiiri için bkz. Kavruk: 2001: s. 452). Mecmuada bu yüzyılda yaşamış biri Erzurumlu diğeri de Bağdatlı iki Zihni'ye ait şiirler vardır. Bu iki şair ve şiirleri üzerinde de çalışmalarımız devam etmektedir.

Bî-çāre **Başîri**yi helāk itmege cānā
Hānçer gibi a'dā dahı hep yanuña düşdi

[119a]

Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün
Dil-i şeydā gibi bezm-i belā cāmın çeker var mı
Bu ben rüsvā gibi bir hāke düşmiş bî-hāber var mı

Gezer yerden yere kūyuñda ser-gerdān olup her şeb
Ĝamuñla bedr-i enver gibi şimdi der-be-der var mı

Rakīb öldürmege der-bend-i ğamda yol yıraĝıçün
Aceb tiĝ u teber gibi silāh-ı mu'teber var mı

Șolaşur yanını yārūñ belin kucmaĝ içün 'ālem
Kemerden ğayrı ammā ol miyāni bir kucar var mı

Döküp eşk-i firāvānın yoluñda bezl ider varın
Gel inşāf it **Başîri** gibi bir şahib-nazar var mı

Sonuç

Şairlere ait yeni şiirler, yapılan araştırmalar sonucunda gün yüzüne çıkabilmektedir. Bu araştırmaların bir kısmı da mecmualar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu açıdan bakıldığında mecmuaların araştırılması, incelenmesi ve muhtevalarının ilim âlemine tanıtılması önemli görevlerimiz arasındadır.

Makalede tarafımızdan isimlendirmesi ve muhteviyatı hakkında kısa tanıtları yapılan *Kâsimî mecmusu*'nda Basîri'ye ait yeni şiirler bulunmaktadır. **Kâsimî** tarafından **M. 1625** yılında yazımı tamamlanan eserde birçok şairin yanı sıra Basîri'nin de yeni şiirleri vardır.

Türkçe şiirleri yayımlanan Bağdatlı Basîri'nin şiirlerinden bir tanesi Basîri mahlasıyla küçük kelime farklılıklarıyla mecmuada aynen geçmektedir. Bu da bahse konu şair ile aynı kişi olduklarına küçük bir işaret olabilir. Kasimî mecmuasında şiirleri geçen Basîri'nin Bağdatlı olup M. 1534-5 yılında vefat eden Basîri-i Şarkî olduğu tahmin edilmektedir. Fakat küçük bir ihtimal de olsa bu mecmuadaki gazellerin Aynizāde Abdulgāni Basîri'ye ait olduğu söylenebilir.

Bahrü'l-Maarif'de (*Kâsimî mecmusu*) Basîri'nin 12 (oniki) yeni şiiri vardır. Bunların tümü de gazeldir. Gazellerden birisine Zihnî ve Şeyhü'l-İslam Yahyâ tarafından iki nazire yazılmıştır.

Basîri'nin şiirlerinde sade, rahat ve kolay bir söyleyiş sahibi olduğu görülmektedir. Ayrıca şairin her şairde olduğu gibi kendi şiiriyle övündüğü ve kendi döneminde farklı bir üslup izlediği ifadeleri de görülmektedir.

KAYNAKÇA

“Basîrî” Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Devirler, İsimler, Eserler, Terimler, (TDEA) C.1. 1977, İstanbul: Dergâh Yayınları

AYDEMİR Yaşar (2007). “Metin Neşrinde Mecmuaların Rolü ve Karşılaşılan Problemler” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/3 Summer, s. 123-137

BAŞPINAR, Fatih (2011) “Basîrî'nin Bengînâme Adli Eseri” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/3 Summer 2011, p. 567-576 TURKEY

CANIM, Rıdvan (hızl.) (2000). Latîfi, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzemâ. Ankara: AKM Yay.

ÇAVUŞOĞLU Mehmed (1992) “Basîrî” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA), C.5, İstanbul .

ERGUN, Sadeddin Nüzhet (1936). Türk Şairleri. C.1., s. 743-746

İSEN Mustafa (1998), *Sehi Bey Tezkiresi: Heşt Behişt*, Ankara: Akçağ Yayınları.

İSMAİL PAŞA, (1951) Hediyeetü'l-Arifin, Esmâ'ül-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin, C.1 İstanbul: Milli Eğitim Basımevi

İSMAİL PAŞA, (1955) Hediyeetü'l-Arifin, Esmâ'ül-Müellifin ve Asaru'l-Musannifin, C.2 İstanbul: Maarif Basımevi

KAFZÂDE FAİZİ, *Zübdetü'l-Eşâr*, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi: 22 Sel 2001

KALYON Abuzer (2011) *Peşteli Hisali Metali'ün-neza'ir (II. cilt) inceleme-metin* Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi

KARTAL Ahmet (2006) *Basîrî ve Türkçe Şiirleri*, Ankara: Akçağ Yayınları

KARTAL, Ahmet (2000). “Basîrî ve Türkçe Şiirleri”. *İlmî Araştırmalar* S. 10: İstanbul s. 77-96.

KASIMÎ (1625) *Bahru'l-Maarif* Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Koleksiyonu, ASL Mec 625

KÂTİP ÇELEBİ (2013). *Keşfü'z-Zünûn, An Esâmi'l Kütübi Ve'l-Fünûn* 5 Cilt, (Tercüme: Rüştü Balcı), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.,.

KAVRUK, Hasan (2001). *Şeyhülislam Yahya Divanı*, Ankara: MEB Yayınları.

KAYA Bilge (2003) *Hisali hayatı - eserleri ve Metali'ün - Nezair adlı eserinin birinci cildi: İnceleme - metin*, **Gazi Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Türk Dili ve Edebiyatı Doktora Tezi**

KILIÇ, Filiz (hızl.) (2010). *Âşık Çelebi, Meşâ'irü'ş-Şu'arâ (İnceleme-Metin)*. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay.

KÖKSAL, M. Fatih (2006) “ Münazara-Türk Edebiyatı” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C.31: Ankara

KÖKSAL, M. Fatih (2012). *Edirneli Nazmî, Mecma'u'n-Nezâ'ir*, Kültür Bakanlığı Yayınları e-kitap

KURNAZ, Cemal ve Mustafa TATÇI (hzl.) (2001). *Nail Tuman, Tuhfe-i Nâ'îlî*. Ankara: Bizim Büro Yayınları

KURNAZ, Cemal, Yaşar AYDEMİR. (2013). “Mecmualara Sorulması Gereken Sorular” *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/1, Winter, p. 51-64, Ankara-Turkey

KUTLAR OĞUZ, Fatma Sabiha vd. (hzl.) (2012). *Mehmed Tevfik, Kâfile-i Şu'arâ*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yay.

KUTLUK İbrahim, (1989) *Kınâlızâde Hasan Çelebi, Tezkiretü'ş-Şuara*, C. 1., (s. 214-217), TTK Yay. Ankara

MEHMED SÜREYYA (1311), *Sicill-i Osmanî Yahud Tezkire-i Meşâyih-i Osmaniye*, C.2, İstanbul: Matbaa-i Amire,

NİĞİNİ MEHMED ÇELEBİM, *ecmua*, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, Seyfettin Özege Yazmaları ASL 555, yk. 128b-129a

SARISOY, Fikret (2001). *Basîri'nin Farsça Divanı*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi

SOLMAZ, Süleyman (hzl.) (2005). *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*. Ankara: AKM Yayınları.

ŞEMSETTİN SAMÎ (1998), *Kâmûsü'l-Âlâm*, (tıpkıbasım) İstanbul: Kaşgar Neşriyat

ŞERİF, *Münazara-i Tutî vü Zâğ*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Yazma Bağışlar: 7209

KARADENİZ

BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi

❖ Yayın İlkeleri ❖

Yayın İlkeleri

1) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslar arası hakemli bir dergidir.

2) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi'nde yayımlanacak yazılar, daha önce herhangi bir yayın organında yayımlanmamış olacaktır.

3) Karadeniz (Black Sea – Chornoye More) Dergisi'nde yayımlanacak yazılar metin olarak en fazla 20 sayfa; resim, belge, kroki, harita ve benzeri malzemeler mevcut ise bu eklerle birlikte en fazla 23 sayfa olacaktır.

4) Türkiye Türkçesi ve Türk Dilinin diğer şiveleri ile yazılan yazılara Türkçe Özet (ortalama 70 kelime), İngilizce veya Rusça Özet, Anahtar Kelimeler (ortalama 5 kelime) ve bunların İngilizce veya Rusça karşılıkları eklenecektir.

5) Yabancı dillerde yazılmış yazılara, yazının Türkçe başlığı ve Türkçe özeti eklenecektir.

6) Dergimize Türkçe, İngilizce ve Rusça olmak üzere üç dilde yazı kabul edilebilir.

7) Yazılar, disket/CD kaydı ile birlikte dört nüsha halinde ve üç nüshasında yazar adı belirtilmeden yazışma adresine gönderilecektir.

8) Yazılar, Times New Roman (11 punto) yazı karakteriyle, tek satır aralığıyla yazılacaktır.

9) Metin içinde yapılacak göndermeler ad, yayın yılı ve sayfa numarası biçiminde parantez içinde belirtilecektir. (Köprülü 1989: 9). “Dip notlar” yalnızca açıklamalar için kullanılacak ve “Son not” olarak metnin sonunda Times New Roman yazı karakterinde 10 punto ile yazılacaktır.

10) Yazılarda yararlanılan kaynaklar yazının sonundaki Kaynaklar bölümünde alfabetik olarak verilecektir.

11) Çalışmanın “Kaynaklar” bölümünde yararlanılan eserler (kitaplar için) KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b. (makale ve bildiriler için) ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, Cem, V (49), s. 44-45.örneğindeki sisteme uygun biçimde belirtilecektir.

12) Yayın kuruluna gönderilen yazılar, hakem heyeti içinde yer alan konuyla ilgili iki uzmana gönderilecek ve yazılar gelecek raporlara göre yayımlanacak veya düzeltmeler varsa yazı sahiplerine düzeltmelerin yapılması amacıyla gönderilecektir.

13) Dergiye gönderilecek yazılarla birlikte web sayfasında yer alan Makale Sunum Formu doldurulup gönderilecektir.

14) Yayımlanan yazıların tüm sorumluluğu yazı sahiplerine ait olacaktır.

KARADENİZ
BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ
An International Journal of Social Sciences

❖ Publication Principles ❖

1) Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) is a quarterly journal of social science subject to international peer review.

2) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should be original contributions, meaning that they should not be published previously or should not be under consideration for any other publication at the same time.

3) All articles submitted to the Karadeniz (Black Sea–Chornoye More) should have a maximum text length of 20 pages, to be extended to 23 pages in the case of articles containing photos, documents, drawings, maps or similar materials.

4) With regards to articles written in Turkish (as it is spoken in Turkey) or other Turkish dialects, a Turkish, English or Russian abstract (average 70 words) and Key Words (average 5 words) in all three languages should be provided.

5) With regards to articles written in foreign languages, titles and abstracts of the articles should be submitted in Turkish.

6) Articles written only in Turkish, English and Russian are accepted to our journal.

7) All articles should be submitted in a CD/floppy disk with four written samples, three of which should be sent to the given correspondence address without stating the writer's name.

8) All articles should be written in Times New Roman, size 11pt with one lined space.

9) References in the text should be signified in brackets as name, publication year and page number. (Köprülü 1989: 9). “Foot notes” should be used only for statements and should be written in Times New Roman font and 10 font size at the end of the text as a “Last Note”.

10) References used in articles should be given under the title References at the end of the article in an alphabetical order.

11) Literatures in the “Bibliography” section of the study should be indicated as in the example of the system “KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b.” (for the books) and “ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, Cem, V (49), s. 44-45.” (for the essays and papers).

12) All articles submitted to the publisher's board will be, firstly, sent to two different experts concerned with the subject in the referee committee. Then, they will be published according to the reports taken from these two referees or sent back to the owners of the articles for editing/reviewing if needed.

13) When sending the articles to the journal, also, “Article Presentation Form” which can be found in the website www.karadenizdergi.com should be filled and sent.

14) The owners of the articles are fully responsible for their published writings.

KARADENİZ BLACK SEA – ЧЕРНОЕ МОРЕ

Ежеквартальный международный журнал общественных наук

❖ Основные положения журнала и требования к статьям ❖

1) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – является ежеквартальным международным изданием, со своей редколлегией.

2) Журнал Karadeniz (Black Sea – Черное море) – издание, в котором будут печататься нигде до этого времени неопубликованные статьи. Если же статья уже выходила в свет, в нашем журнале она может быть опубликована на другом языке.

3) Объем статей для журнала Karadeniz (Black Sea – Черное море), должен составлять не более 20 страниц. Если в статье имеются дополнения в виде рисунков, документов, схем, карт и др. подобных материалов, объем статьи может увеличиваться до 23 страниц.

4) Если статья написана на турецком или других тюркских языках, к ней требуются резюме на турецком, а также на русском или английском языках (примерно 70 слов) и список ключевых слов (примерно 5 слов) с переводом на английский или русский.

5) Статьи, которые будут написаны не на турецком языке, будут дополняться переведенной на турецкий язык аннотацией и названием статьи.

6) Наш журнал принимает статьи, написанные на турецком, английском и русском языках.

7) Статьи на дискетах или CD в четырех экземплярах, в трех из которых не должно быть указано имя автора, отправляются на адрес издательства.

8) Статьи должны быть набраны в программе Times New Roman, кегль -11, межстрочный интервал — 1.

9) Ссылки на библиографию в тексте выполняются следующим способом: в круглых скобках указывается автор издания, год (разделяется запятой) и страница. Указание страницы разделяется двоеточием. Например: (Köprülü, 1989: 9). Для сносок следует использовать 10 размер шрифта Times New Roman.

10) Используемая для написания статьи библиография, должна приводиться после текста статьи в алфавитном порядке.

11) Список литературы в разделе «Библиография» представлен по образцу системы “KÖPRÜLÜ M. Fuat: (2009). Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, Akçağ Yay., 11 b.” (для книг) и “ASAN Veli: (1995). “Tahtacı Türkmenler-IX: Tahtacılar da Musahiplik”, Cem, V (49), s. 44-45.” (для эссе и прочих документов).

12) Присланные в издательство статьи, отправляются двум специалистам (по теме статьи) из редколлегии и, согласно их отчету, принимается решение о публикации. Если, по мнению редколлегии, статья требует исправлений, ее высылают обратно автору для доработки.

13) При отсылке статьи в журнал также должна быть заполнена и отослана «Форма Презентации Статьи», которую можно найти по ссылке www.karadenizdergi.com

14) Всю ответственность за статьи, опубликованные в журнале, несут авторы.

Ежеквартальный международный журнал общественных наук основные положения журнала и требования к статьям

❖ **Abone Şartları** ❖

Abone olacaklar Erdoğan ALTINKAYNAK adına 05732013 numaralı posta çeki hesabına abone bedelini yatıracaklar ve dekontlarını adres bilgileri ile birlikte yazışma adresine posta veya faks yoluyla ileteceklerdir.

❖ **Payments** ❖

Subscribers should deposit the subscription fee to Erdoğan ALTINKAYNAK's postal cheque account number: 05732013 and send their receipts as well as their own contact addresses to the communication address via mail or fax mentioned above.

❖ **Абонентное Условие** ❖

Для оформления подписки необходимо произвести оплату на имя Erdoğan ALTINKAYNAK, банковский счет № 05732013 Квитанцию об оплате вместе с информацией о Вашем адресе необходимо передать почтой или по факсу в редакцию журнала.

❖ **Fiyatı / Стоимость / Price** ❖

50 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)
30 \$ / 20 Euro (Yurt dışı / для граждан других стран / Abroad)

❖ **Abonelik Bedeli / Стоимость подписки / Subscription Price** ❖
600 TL (Yurt içi / для граждан Турции / Interior)